

GÜNEŞİN KRALLIĞI

BÖLÜM III

Ferhat B. ODABAŞI

Güneşin Krallığı
- III -

Ferhat Battal Odabaşı

Aralık 2014

-

ISBN: 978-605-87713-3-8

-

Baskı: Sebat Ofset
Fevzi Çakmak Mh. Hacıbayram Cd. No:57
Karatay/Konya - KTB. S. No: 16198
Tel: 0332 342 01 53

-

Cilt: Göksu Cilt Evi - Tel: 0332 342 02 07

"Üsküdardan Bu Yan Kimin Yurdu Lo"
Ahmet Arif

DOKUZUNCU BÖLÜM

YENİDEN SAVAŞÇI MED TORUNLARI; ARAN KRALLIĞI: PARTLAR

İskender sonrasındaki boşluğu iyi değerlendiren Kurdiler, kısa sürede kendi içlerinde birlik ve toparlanma telaşına girdiler. Devletleşme önünde önemli mesafeler kaydettiler. Karşılarında da güçlü Roma yerine daha parçalı, feodal kargaşanın ve hakimiyet mücadelesinin yürütüldüğü bir Romanın olması da ayrıca elverişli bir zemin oluşturmuştu. Med devleti, kısa sürede bölgede güç dengesi içinde yer aldığını gösterdi (tıpkı Asur karşısında Xaldilerin olması gibi). Önce kendi içinde birliğe katılma yönünde çekimser davranan güçlerin alanlarını topraklarına katarak, içinde bütünlük sağladı. Bu yayılım, gittikçe Kardu ve Sup Kurdilerinin topraklarını kapsayacak bir biçimde genişlemişti. Bu dönemde Kurdilerin kent merkezlerinde, göstermelik Hanesarler, ulusal kimliklerini kaybetmiş, Romalılaşmıştılar. Yerel güçler ise dağlara çekilmiş, orada göçebe ve çoban hayatı sürmekteydiler. İşte bu yayılımın güçlü olmasındaki ana etkenlerden biride, Kurdi ülkesinin dağlarında sürekli yurtsever ve savaşçı güçlerin olmasıydı. Partlar yayılımlarını, Kurdi vatanının batısına doğru gerçekleştirdikçe, Romalı güçler tedirgin oluyordu[1]. Ve nihai olarak, Roma Aran/Mitirdat çekişmesi, iki

[1] Kurdiler her ne kadar doğu toplumuna ait bir halk olarak görülse de daima batıya yönelim göstermişlerdi. Kral yolu onların ekonomik bir diğer anlamda siyasal merkezlerinin akar damarıydı. Bu anlamda batı kavimlerle (Helas/Yunan ve Makedonlarla) akrabalık kurarak onları etkilemiş ve etkilenmişti. Nasılki Asur krallığı bir sentez (Sami/Kurdi) kavimdiyse; Yunan kültürü, Mezopotamya beslemesi ve sentez bir halktı (Hattai/Ahiyava). Keza Spartada Kurdilerin sert (doğu) adetleri çok baskındı. Giysilerinin kırmızı, Yunan din ve dilinden farklı bir yapı da olması örneklendirilebilir. Keza eğitimlerinin savaşçılık temelinde gelişmesi (güçsüzün öldürülmesi) bir tür doğu Kurdi

güçlü kavimin hesaplaşması için gün doğurmuştu. Yapılan kanlı savaşta Romalılar, Partların önünde fazla direnemeyip, yenildiler.

Res. Arak (Arbak, Med dönem ünlülük)

Devlet örgütlenmesi bakımından yeteneklerini kaybetmiş olan Partlar, yazı geleneği oluşturamamışlardı (tıpkı Kızılbaşlar gibi). Bu dönemde, Partlarda, (Pers, Pontus, Kapadokiya ve Spartalılar gibi), yazım sorunlarını daha çok Yunanca ve Arami diliyle gidermişlerdi. Bu sebepten o dönemle ilgili olarak; Roma, Yahudi ve Keldaniler'in kaynaklardaki bilgiler sayesinde veriler elde edebiliyor. Ayrıca geride bıraktıkları paralarda, en az bu kaynaklar kadar değer taşımaktadır. **Part dönemi Roma(Rumi)lılaşma, d**aha çokta Hristiyanlaşma dönemiydi. Aran kralığının doğusu ve Pontus/Kapadokiya krallığının tümü (batısı dahil) Hırsitiyanlığa geçmişti. Partların son döneminde, onlarla boy ölçüşemeyen Roma, Hristiyanlığı kullanarak, öz kültürlerinden uzaklaştırmış ve siyaseten kontrol altına almışlardı (Rumiler; Hristiyan Kurdilerden başkası değildi). Aran kralığı, Roma karşısına çıkan Gordiyen ülkesinin kahramanlarıdır. Hiçbir güç önünde duramazken, Partlar savaşçı yapıları ve birlik olmaları sebebiyle bunu başarmışlardı.

Partların paraları incelendiğinde; krallarının, isimleri şöyle sıralanmaktadır;

---

geleneğidir (Ahmet Arif'in; "üçgün aç bıraktık üç gün meme vermedik sana dediği, güçlünün ayakta kalması üzerine bri sistemdi). Sonuç olarak, Kurdiler batıya ait halkıtı. Türkler, onların çizgisi üzerinden batıya yerleşmişlerdi..

1.Arak	MÖ.250–248
2.Tridat(TriGan ünlülüğü)	MÖ.248–210
2.Arak	MÖ.210–191
ApirHepat[2]	MÖ.191–176
1.ApiraHat (Ferhat.1)	MÖ.176–171
1.Mitridat[3]	MÖ.171–138
2.ApiraHat (Ferhat.2)	MÖ.138–128
Ardavan	MÖ.128–123
2.Mitridat	MÖ.123–88
SeNatoru	MÖ.77–70
3.Mithirdat	MÖ.57–54
Orod (Hord) ve 1.PaKur	MÖ.54–37
4.ApiraHat (Ferhat.3)	MÖ.37–2

Res. Med-Part kralларından.1.Mitridat (Med-Roma-Helen etkisi)

[2] Ferhat diye de anılan bu krallar ve bu ünlülük Med ve Xaldi döneminde Kurdi kralları tarafından kullanılmıştı. Pırahort'a ünlülük olarak FerHat adı da verilmişti. Osmnalı dahi Kızılbaş ve Ezdaniler Ferhat ülkesinin insanları diye tanımlamıştı.

[3] Bu ünlülük ise, Mittani-Kurdi devleti dönemi krallarınca kullanılmıştı. FurHatti (Fırat) ortak kelime kökeninden beslenir.

Partların ilk kralı Arak ve sonrasında tahta geçen 1.Tri.dattır (Bu unvan Guti ve Maiteni krallığı ile Kasitlerde de kullanılmıştı). Birinci Tridat dönemi kuruluş aşaması ve siyasal olarak bölgede Med'in diğer soylularının arasında da birliği sağlayıp, Kurdileri tek çatı altında toplamakta önemli bir yol almıştı. 2.Selöküs ile savaşan Tri.dat, Selöküsü ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu savaşta Tridat, Selöstlerin kralını da esir olarak ele geçirdi. 1.Tridattan sonra Aran krallığının tahtına, Oğlu 2. Tridat geçti. Bu kralın iktidara geçmesiyle birlikte, Partlar bölgede oldukça geniş coğrafyayı siyasi güçleri altına almış ve Med mirasını gerçekleştirmek için oldukça ileri adımlar atmışlardı. Partların birliğine, BeytGurMe, Hıtar, Ruha, TadMur, MeŞan, Hidyap gibi krallıklarda katıldı. 2.Tridat ile birlikte Part sınırları İran ötesine taşarak, Asur ve Babili de içine alacak şekilde genişlemişti. Roma güçleriyle Part ordusu arasında devamlı olarak savaşlar meydana gelmişti. Bu savaşlarda Roma ordusu yenilmişti. Babilin alınması ile birlikte, Med döneminde ikinci YekbeTene gibi merkezi kent olan "Meda" kenti,[4] **Babil'in içinde kurulmuştu. Part kralı tahtını Kurdilerin her zaman merkezi kenti olan bu bölgeye taşımıştı.**

Romalılar, bu dönemdeki savaşlara "MED" savaşları demişlerdi. Pulutarkos'un yazdığı kitapta Med(Part/Aran) savaşlarına şöyle değinir:

"Oldukça uzun bir süre sonra da barış için görüşsünler diye Sulla'ya içki arkadaşlarından birkaçını gönderebildi. Bu adamlar yararlı bir şey önereceklerine Theseus, Eumolpos (68) ve Med savaşlarını ballandıra ballandıra anlatınca, Sulla: "Behey tasasız insanlar, sözleriniz sizin olsun, çekilin karşımdan; Romalılar Atina'ya beni bilgi edinmeye göndermedi, onlara karşı gelenlerin başını ezeyim diye gönderdi" dedi.

"Bundan başka gösterişliliklerinden gelen çalım ve gururları da korku uyandırmakta etkisiz ve yararsız değildi; altın ve gümüşle ince bir biçimde işlenmiş silahların parıltı-

[4] Bu kent bugünkü Bağdat kentinin sınırında, Dicle'nin doğu kıyısındadır.

ları, bakırla çeliğin parlaklığına karışan Med ve İskit khitonlarının renkleri askerler kıpırdadıkça ve sallandıkça ateşe benzer ve öyle korkunç görünüyordu ki[5] Romalılar ordugâha doğru çekildiler, Sulla korkularını geçiştirecek bir söz bulamadı, kaçmalarını zorla önlemek istemediğinden susup bekledi, barbarların kurularak ve gülerek kendileriyle eğlenmelerine güçlükle katlandı."

Bizans İmparatorluğu tarihini yazan Vasiliyev'de; "Yunanistan ve Karadeniz ticaretinin olukça gelişkin olduğuna değinerek, Medlerin, Med savaşları döneminde Üsküdar sırtlarında yaşayanların Bizansı etkilediğinden söz ederek, güçlü Med savaşlarına değinmişti (70-72)[6].

Partların bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasında katkısı olan kral, Mitirdat'tır. Mitirdat, Selefküslerin elindeki son sınır toprakları ele geçirmeyi, önüne çıkan tüm güçleri yenmeyi başarmıştı. MÖ.164 yıllarında Malatya, Harput gibi kentlerin bulunduğu bölgeler Muşkilerin devamı olan Ermeni krallığının egemenliğindeydi. Mitirdat döneminde, Partlar ile Ermeniler savaşmış ve Mitirdat Ermeni kralını yenerek bu bölgeyi de kontrolü altına almıştı. Med dönemi sonrasında bölge yeniden, Kurdi birliği altında toplanmaya başlamıştı. Ermeni kralların bu dönemde Part egemenliğini kabul ettikleri anlaşılmaktadır. MÖ. 141 yılında Dimitriyüs Sotir ile Mitirdat önderliğindeki ordular

---

[5] Skyteler, Med egemenliğinde(birinci ve 2.dönem (Part), asker olarak hizmet verdikleri görülmektedir. Bu nedenle Kurdiler ile İskitlerin birlikteliğinin, Keyakisar'den sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır.

[6] Zerdüştlük, Bizans'ın Hristiyanlık dönemindeki kaynaklarda bitirilmiş bir anlayış olarak ele alınmaktadır. Resmi kaynaklarda elden geldiğince Kurdi inancına yer vermemeye çalışmışlar. Fakat Üskidar'dan doğuya halkın içinde etkin bir dini anlayış olarak yaşamaya devam etmişti. Hatta Konstantin öldükten sonra yerine geçen kral Justinyan, Kapadokiya'da eğitim almıştı. Selçukluların yerleşim aşamasında burada Cem gibi savaşan güçlü Kızılbaş (Güneşin Krallığı) aşirlerinin olduğunu biliyoruz (keza Platon'da bu eğitimden geçmişti, Mevlana gibi). Bu eğitimden sonra kendine verilen Latin/Hristiyan kültürünü bir türlü benimseyememişti. Daha ötesi, Zerdüst/Mitra anlayışını savunmuştu. Kızılbaşların etkisinde temel tezi "KRAL GÜNEŞTİR (tıpkı Mısır'daki ATON düşüncesi gibi). Hatta güneş doğarken, doruktayken ve batarken (bazen gece yarısı) kendinden geçerek ibadet ettiği yazılır (Vasiliyev, 95-96-112). Bizanstaki bu çatışma Hristiyanlar için kabul edilmez bir durumdu. Ve İran seferinde bu kralın bizat Hristiyanlar tarafından öldürüldüğü yazılır. Onun yerine geçen Teodas, bu fikre amansız savaş açar ve Kapadokiya daki bu etkiyi kırmak için, Hristiyan Ermeniler bu bölgeye yerleştirilir.

karşı karşıya geldiler, bu savaşı da Partlar kazandı. Sotir, savaşta tutsak düştü ve Part kenti olan HırKanya'ya gönderildi. Sotir, kendini Part kralına affettirmek için, Mitirdat ile akrabalık kurdu ve kralın kızı ile evlendi.

Mithridates VI. (Mitridat) (MÖ. 120 – MÖ. 63)

Roma kaynaklarında Kapadokiya kökenli Pontus Kralı olarak geçer. İzadi, bu krallığı Pontus Zelani krallığı olarak tanıtır. Roma Cumhuriyetinin en başarılı komutanları olan Sulla, Lucullus ve Pompey'i yenmeyi başarmış bir kraldı. Romalıların, Kurdi coğrafyasına akınını engellemek için Kapadokiya krallığı olarak ortaya çıkan ve Kırıma kadar egemenlik alanını genişletmeyi başaran liderdi. Anadolu topraklarına girmesine çeşitli savaş taktikleriyle engel olmuştu. Birçok yabancı dil konuşabilmekteydi. Ayrıca düşmanlarının suikast planlarından kurtulabilmek için kendisini az miktarlarda zehirleyerek vücudunun zehirlere karşı bağışıklık kazanmasını da sağlamıştı.

Rivayete gore, Mithridat, küçük yaşta babası (V.Mithridat)nın annesi tarafından öldürülüşüne şahit olmuştu(MÖ.120). Magie, Sathelin ile Malay'ın yazdıklarına göre, Tahtın varisi olan iki çocuktan en büyüğü 11 yaşında henüz bir çocuktu. Bu cinayette Roma'nın parmağı olması muhtemeldi. Böylece Roma konsülü, Asia eyaleti dedikleri Kurdi ülkesinde Grek kültürünü dayanak yaparak, kendi egemenlik sahalarını daha doğuya doğru genişletebileceklerdi. Bölünmüş iktidar ve kralsız bir ülkeyi elde etmek oldukça kolaydı. Kralın çocuklarının yaşlarının küçük olması bunu daha çok kolaylaştıracaktı. Küçük Mithridat kendisine dönük komploları çevresindeki sahiplenici yurtseverler tarafından savuşturmayı başardı. Öldüreceğinden korkarak, Pontus dağlarına (Kuzey-Doğu Karadeniz) gidip, vahşi doğa içinde yedi yıl yaşadı (Med, Part ve Sparta kültüründe çocuklar ergenliğe girdiklerinde vahşi doğaya tek başlarına gönderilir ve döndüklerinde erkeklikleri tescil edilirdi). Burada yaşayarak bitkiler konusunda bilgiler edinip, bunları kullanmayı ve yararlanmayı öğrendi. Pontus kralı olduktan sonra, zehirlenmeye karşı kendini

korumak için, özel bir karışım yapar. "Mithridaticum"denilen 48 bitki karışımında elde ettiği bir panzehiri kullanır. 20 yaşına girmeden dağlardan inip tekrar tahtına oturur (MÖ.111). Başta Kapadokiya olmak üzere günümüz Karadenizini de içeren geniş krallığı elde etmek için savaşlara başlar. Önce gücünü toplayıp, Kapadokiya'ya (anavatana) sefer düzenleyip ele geçirdi. Sivil giysiler giyerek batıdaki Helas kent devletlerine karşı, göçebe ve kırsal alandaki Kurdi aşirlerin tepkisini öğrenmek için halkın içinde gezindi. Bu çok ustaca ve bilinçli bir çabaydı (İsmail'de Dersim ve Erzincan civarlarında gezerek binlerce müridini toplamayı başarmıştı, keza günümüzde özgürlük hareketi de kırsal alanda bu derlemeyi başararak kentlere ulaşabilmişti). Halkın Roma krallığınından ve emperyalist hegemonyasından hoşnut olmadıklarını anlayarak buraya sefer düzenleyip ele geçirdi.

Mitirdat, savaşçı kimliği ve zekası ile Roma döneminde oldukça ünlü biriydi. Konsül onu konuşmak için toplanır ve tartışırdı. M.Ö. 1. Yüzyılda (MÖ.1260-63) Kapadokiya/Pontus krallığı ile Roma arasında üç büyük savaş yaşandı. Roma ve Yunan tarihçileri (Appianos, Eutropius, Pulutarkos vs) bu savaşa genişçe yer vermişlerdi.

Sulla Dönemi

Sullanın başa geçmesi birçok söylentiye dayanmaktadır. Pulutarkos şöyle yazmaktadır. **Bir yıl sonra (20) halkın bir kısmının yüzlerine gülerek, bir kısmını da parayla elde edip praetor oldu. Etrüsk (Keyani) öngörücüleri, "bu işaret yeni bir düzenin kurulacağını ve bir çağ değişikliği olacağını bildiriyor" dediler[7].**

İşte bunun için, Sulla praetorken Caesar'a öfkelenerek elindeki yetkileri kullanacağını söylediği zaman, Caesar gülerek: "Gerçekten bulunduğun yerin sahibi olduğunu söylemekte

[7] Bir de denir ki Romalıların Kapadokia'dan öğrenip taptıkları belki Semele, belki Athene, belki de Enyo olan bir tanrıça (aslında Tesup'tan başkası değildir) Sulla'nın düşüne girmiş, Sulla'nın önüne gelip eline yıldırım vermiş ve düşmanlarının adlarını birer birer söyleyerek onları yıldırımla vurmasını buyurmuş, bunlar da yıldırımla vurularak yere serilip yok olup gitmişler.

haklısın, çünkü ona paranla sahip oldun" demişti. Sulla praetorluğundan sonra Kapadokia'ya gönderildi, gösterilen neden ArioBarzanes'i eski egemenliğine kavuşturmak, gerçek nedense birçok iş beceren, egemenlik ve elinde bulundurduğundan az olmayan yeni bir güç elde eden Mithradates'in önünü almaktı. Yazıdan da anlaşılacağı üzere asıl hedef, Kurdistana sefer düzenlemek ve egemenlik kurmaktı. Bunun yolu da kuşkusuz Kapadokiya/Pontus krallığını ele geçirmekti.

Bu dönemde Mitirdat; "Asya'yı, Romalıların, Bithynia ile Kapadokia'yı krallarının elinden aldıktan sonra Bergama'da yerleşti, dostlarına servet, güç ve tiranlıklar dağıttı. Oğullarına gelince, birisi Pontos ve Bosporos'da Maiotis'in ötesindeki ıssız alanlara kadar uzanan yerlerde hiç kimse tarafından rahatı kaçırılmadan eski egemenliğini elinde bulunduruyordu. Ariarathes ise büyük bir orduyla Trakya ve Makedonya üzerine yürümeye çabalarken, komutanları da büyük güçlerle başka topraklarda başarılar elde ediyorlardı. Bunların içinde en önder olan Arkhelao.s(ArXalo)du. Bu komutan güçlü donanmasıyla bütün denize eğemendi. Kyklades adalarını yönetimi altına almaya çalıştı. Mala'nın doğusundaki adaların hepsini, hatta Euboia'yı ele geçirdi. Atina'dan başlayarak Teselya'ya kadar Yunanistan kentlerini Roma'ya karşı başkaldırmaları için çağrıda bulundu. Sadece Khaironeia'da başarısızlıklar yaşadı." **MÖ. 64'te Pantikapaion'a yerleşen Mitridates, Trakyadan (Tarkların desteğiyle) önce Helas (Yunan) bölgesine sonra tüm Tark bölgesine egemen olur[8].**

Sulla Fırat kıyısında vakit geçirirken Arsakes'in elçisi Part OroBazos çıkageldi, bu iki ulus bundan önce birbiriyle hiç ilişki kurmamıştı, Romalılarla bağlaşmak ve dostluk kurmak için ilk başvurdukları Romalının Sulla olması da onun büyük talihine bir örnektir. O zaman Sulla'nın biri ArioBarzenes, biri Orobazos, biri de kendisi için olmak üzere üç taht getirttiğini ve görüşmeler sırasında ikisinin ortasında oturduğunu söylerler. Bu yüzden Part kralı sonradan Orobazos'u öldürttü, Sulla'ya gelin-

[8] Spartaküs'ün bu ordulardan birinde olduğu düşünülebilir. Yunanlı kaynakların Med kökenli olarak değindikleri Sapartaküs, Xort lejyonlarından da olabilir.

ce, bazıları barbarlara karşı onurlu davrandı diye onu övdü, bazıları da geçimsiz ve yersizce onur düşkünü olmakla suçladı[9].

Sulla, yanında büyük bir güç götürmediği halde bağdaşıkların yardımıyla Kapadokialılardan birçoğunu, sonra yardıma gelen Ermenilerden daha da çoğunu yok edip Gordios'u kovdu ve ArioBarzanes(AriBarzani)'i kral yaptı.

Sulla MİTHRİDATES ANLAŞMASI

"Yurdunun ezilmesine göz yummak, Mithridates savaşı gibi önemli bir işi yarıda bırakıp yurda dönmek de istemeyen Sulla ne yapacağını şaşırmış bir durumdayken Kralın komutanı Arkhelaos'dan gizlice bazı umut verici haberler getiren Deloslu bir satıcı çıkageldi. Bu iş Sulla'nın o kadar hoşuna gitti ki Arkhelaos ile bir an önce buluşup görüşmek için sabırsızlandı. Bu görüşmeyi, Apollon Tapınağı'nın bulunduğu Delion kenti yakınlarında, deniz kıyısında yaptılar.

Söze Arkhelaos başladı, Sulla'dan Asya ile Pontus'u bırakıp Kraldan para, gemi ve istediği kadar askeri güç alıp Roma'daki savaşa gitmesini önerdi. Söz sırası Sulla'ya gelince, ona Mithridates'i düşünmeyip yerine kendisinin krallığı almasını, gemileri vererek Roma'nın bağdaşığı olmasını önerdi. Arkhelaos bu ihanet önerisini şiddetle geri çevirince Sulla şöyle dedi: "Demek ki Arkhelaos, sen Kapadokialı, bir barbar kralın adamı (veya istersen dostu diyelim) olduğun halde bunca iyiliğe karşılık hiçbir onursuzluğa katlanmıyorsun, öyle mi? O halde nasıl oluyor da Romalı bir komutan olan bana, Sulla gibi bir adama hainlikten söz etmeye cesaret ediyorsun? Şu yanındaki yüz yirmi bin kişiden kalan pek az insanla Khaironeia'dan kaçan, iki gün Orkhomenos bataklıklarında saklanan, Boiotia'yi ölülerden geçilemeyecek bir durumda bırakıp giden Arkhelaos olduğunu unutuyor musun?"

Bunun üzerine Arkhelaos Sulla'ya karşı davranışını değiştirdi, dizlerine kapandı, savaşı bitirmesini, Mithridates ile

[9] Üç tahtın olması, üç eşit krallık olması anlamındadır. Ama ihanetçi ve işbirlikçi bu çaba Aran krallığı tarafından cezalandırılmıştı.

uyuşmasını istedi. Sulla bu öneriyi kabul etti. Aralarındaki anlaşmanın maddeleri şöyleydi: Mithridates Asya ile Paphlagonia'yı bırakacak, Bithynia'yı Nikomedes'e, Kapadokia'yı da Ariobarzanes'e geri verecek, Romalılara iki bin talent ödeyecek ve donanımlı, bakır süslü yetmiş gemi verecekti; Sulla da ona kalan yerlerin egemenliğini sağlayacak ve onun Roma'nın bağdaşığı olduğunu açıklayacaktı.

Bunlar kararlaştırıldıktan sonra Sulla Thessalia ve Makedonya yolunda, saygıyla davrandığı Arkhelaos yanında olduğu halde, Hellespontos'a doğru ilerledi. Arkhelaos(ArXalo) Larissa yakınında tehlikeli bir hastalığa tutulduğunda, Sulla, ilerlemekten vazgeçerek ona kendi komutan veya yöneticilerinden biriymiş gibi iyi baktı. Bunlar Khaironeia savaşıyla ilgili dedikodulara yol açtı: Sözde bu savaş dürüst bir biçimde kazanılmamış, hem de Sulla Mithridates'in tutsak alınan dostlarını geri vermiş, yalnızca Aristion'u zehirle öldürtmüş, o da Arkhelaos'a karşı diye. Özellikle bu dedikoduların nedeni Sulla'nın bu Kapadokialıya Euboia'dan on bin pletronluk bir toprak vermesi, onu Roma'nın dostu saymasıydı. Sulla anılarında bu konularda suçsuz olduğunu kanıtlamaya çalışır. O zaman Mithridates'ten elçiler gelip Sulla'ya onun bütün konuşulanları kabul ettiğini, yalnızca Paphlagonia'nın elinden alınmasını doğru bulmadığını ve gemilerinin hepsini vermeyi kabul etmediğini söyleyince Sulla öfkelenerek: "Ne diyorsunuz? Eğer, bunca Romalının canına kıyan sağ elini kendisine bağışlarsam dizlerime kapanacağını sandığım Mithridates benimle Paphlagonia'yı çekişiyor, gemileri vermem diyor ha? Şimdi Bergama'da oturmuş bu görmediği savaş hakkında düşünce üretiyor, ama ben Asya'ya geldiğim zaman herhalde başka bir dil kullanacak" dedi. Elçiler bunun üzerine ağızlarını açamadılar, yalnızca Arkhelaos ağlayarak, Sulla'nın sağ elini tutup yalvardı ve onun öfkesini yatıştırdı. Ne yapıp yapıp onun istediği koşullarda barışı sağlayacağını, Mithridates'i kandırmazsa kendi canına kıyacağını söyleyerek sonunda Sulla'yı kendisinin Mithridates'e gönderilmesinin iyi olacağına inandırdı. Bu konuşma üzerine Sulla, onu yola çıkardıktan sonra kendisi Maidike'ye girdi, orada birçok yeri yağma-

ladıktan sonra yine Makedonya'ya dönüp Arkhelaos'u Philippoi yakınlarında kabul etti. O da her şeyin yolunda olduğunu, fakat Mithridates'in her ne pahasına olursa olsun Sulla ile görüşmek istediğini söyledi. Bu isteğinin nedeni özellikle Fimbria idi. Karşı partiden olan Fimbria. Flaccus'u öldürmüş, Mithridates'in birkaç komutanını yenmişti, şimdi de Mithridates'e karşı yürümekteydi. Mithridates, bunlardan korkarak Sulla ile dost olmayı daha uygun buluyordu. Egemen tarih yazımı bunu söylese de Mithridat'ın bu savaşta olmadığı gerçeği ve kendine dost fakat aynı zamanda aracı işlevi almak isteyen komutan ArXalo diplomasi yürütmüştür. Sulla ise Roma'ya eli boş gitmemek için MaiDike'ye girerek yağmaladığı anlaşılmakta. Mithridates ile Sulla Troas'ın Maltepe Daradons kentinde buluştular. Mithridates'in yanında iki yüz kürekli gemi, yaya askeri güç olarak yirmi bin silahlı asker, altı bin atlı, çok sayıda tırpanlı araba; Sulla'nın yanında ise dört kohort ile iki yüz atlı vardı. Mithridates Sulla'ya doğru gidip sağ elini uzatınca, Sulla Arkhelaos'un kabul ettiği koşullarda savaşı bitiriyor mu diye sordu. Kral ses çıkarmayınca, Sulla: "İlk sözleri söylemek bir şey dileyenlere düşer, kazananlara susmak yeter" dedi. Bunun üzerine Mithridates savaşın nedenini bir yandan tanrısal güçlerin, bir yandan da Romalıların üstüne atarak sorumlu olmadığını kanıtlamaya çalıştı. Sulla sözü alarak: "Mithridates'in dil ustası olduğunu eskiden beri başkalarından duyarım ama şimdi buna kendim de tanık oldum" dedi. Çünkü Mithridates bu kadar kötü ve yasal olmayan işleri haklı gibi göstermek için bol bol güzel sözler bulmuştu. Sulla Mithridates'in acımasız davranışlarını sayıp döktükten, onu kötü olmakla suçladıktan sonra, Arkhelaos'la kararlaştırdıklarını yerine getiriyor mu diye yine sordu. Mithridates'in evet demesi üzerine Sulla onu selamladı ve sarılıp öptü, sonra kral Ariobarzanes ile Nikomedes'i çağırarak onlarla barıştırdı.

Böylece Mithridates Sulla'ya yetmiş gemi ve beş yüz okçu verdikten sonra Pontos'a gitmek üzere denize açıldı. Sulla'ya gelince, bu anlaşma nedeniyle askerlerinin canının sıkıldığını duyumsadığı zaman (çünkü Asya'da bir gün içinde yüz elli bin

Romalıyı öldürten, baş düşmanları olan bu kralın dört yıl durmadan vergiler ve soygunlarla kasıp kavurduğu Asya'dan elleri dolu, zengin olarak çıkıp gitmesini görmek bunların hoşuna gitmiyordu) eğer Fimbria ile Mithridates güçlerini birleştirirse onlarla başa çıkamayacağını söyleyerek askerlerine karşı kendini temize çıkarmaya uğraştı."

Bu anlaşmanın bir tür diplomasi propağandası olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Mitirdat ile baş edemeyen Sulla Roma'ya eli boş döneceğini anlayınca, ArXalo'nun yardımıyla geçici bir anlaşma sağlamıştı. Romalı tarihçiler elbette resmi devlet ideoloğuydular. İstenilenleri yazıp, istenmeyen yazılmazdı. Efendisini övmek için çaba gösterilir ve bu çabaların karşılığında iyi bir hayat yaşarlardı. Dolayısıyla anlatılanları farklılıklarla ele almak önemlidir.

Kuşkusuz gerek Kapadokiya kralı ArioBarzani ve Bithynia (günümüz İzimit bölgesi) kralı NikoMedes, kendi ulusal tavırlarından çok Yunan kültürünün de etkisinde kalmışlardı. Med kökenlerinden çok Roma egemenliği yönünde tavır geliştirmişlerdi. Bithynia kralı NikoMede(3), ittifaka açık olduğunu belirtir. Paphlagonia'ya sefer düzenleyerek ele geçirip iktidarı NikoMedeyle paylaşır. Bu gelişim süreci babası döneminde Ankyra (Ankara) çevresine yerleştirilen Galatya bölgesini de ele geçirdi. Galatyalılar günümüz İçanadolusuna yerleştirilmeleri sonrasında Kurdilere ihanet eden, Romalılarla işbirliği içine giren kavim haline geldiler. Mithridat güçlenince bu krallığı da ele geçirdi. Appianos ile Plutarkhos'un yazımlarına göre Galatyalılar, Pergamon gymnasion'unda hakemlik yapmak üzere Mithridatı çağırmışlar. Krala sukast düzenleyerek, onu yüksek kuleden aşağıya atmayı planlamışlardı. Mithridat, bu durumu öğrenince gitmemiş, kendisi, zevk ve eğlence düşkünü Galat beylerini (Keyakisar gibi) yemeğe davet etmiş, onlar yeniden plan yaparak hep birlikte kralın üzerine çullanarak öldürmeyi düşünmüşler. Ama Mithridat daha akıllı davranarak, beyleri teker teker yanına alıp öldürtmüştü.

Bithynia (Güney Marmara) kralı NikoMede (MÖ.74) ölünce vasiyetinde topraklarını Roma krallığına bıraktı. Oysa bu krallık daha önceden olduğu gibi Mitidat ile birlikte hareket ediyordu. Mitirdat, toprakların kendi halkına ait olduğu ve egemenlik hakkı olduğunu belirtip, vasiyeti kabul etmedi. Fakat Roma (İzmit: sonraki dönemde Roma'ya başkentlik yapacaktı) bu toprakların artık kendi eyaleti olduğunu ilan edince, Mitirdat savaş açtı. Bithyinia topraklarını ele geçirdi. Roma karadan ve denizden büyük bir ordu ile saldırıya geçti. Aurelius ile Lucullus ortak hareket ettiler. Roma ordusu KalXedon (Kadıköy)'da büyük bir yenilgi yaşadı, Mitirdat ardından, Kyziko(Erdek)'yu ele geçirdi.

Romanın resmi tarihçisi Eutropius bu durumu şöyle yazar: "Lucius Licinius ve Marcus Aurelius Cotta'nı consul'luklarında Bithynia kralı NicoMedes öldü ve vasiyetinde Roma halkını varis bıraktı. Mithridat, Roma'yı yenebilecek güce kavuştuğuna inanıyordu. Mitirdates barışı bozdu ve Bithynia ile Asia'yı yeniden istilaya kalktı. Kapadokiya'da AriArHate(s) ile Bithniya'da kral ölünce yerine geçen NikoMede (ünvanı Philopator; Roma'ya miras bırakmasına rağmen)'nin iktidarını kabul etmeyip, atayurdu hakını idda ederek sefer düzenleyip ele geçirdi. Bu iki kral da Roma'ya sığınarak, Mithridatı şikayet ettiler. Bu durum Roma'da büyük bir şaşkınlığa ve öfkeye neden oldu. Bu durumu Appianos'un Roma tarihinde ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Hatta Mithridatla savaş olması ve Asia doğusunda daha büyük zenginliğe konmak için Consul'deki Manius Aquilius, Mithridat'ın diplomatik çabalar sonrası tahtı gerçek varsilerine teslim edebileceğini söylemesine rağmen, sefer düzenleyip savaşları başlattı. Kurdi ülkesi yeniden kendi iç çelişkilerinden dolayı bir başka efendiyi coğrafyasına taşımak gereçeğini yeniden yaşıyordu. Onunla savaşmak üzere gönderilen her iki consul da sonu gelmeyen savaşlar yaşadılar.

Mitirdat, Batı Kurdi(ArZawe) bölgesi üzerinde egemenliği gerçekleştirmek ve işgalci Romayı yurttan atmak için yoğun faaliyet içine girmesiyle savaşlar başladı. İlk (1.Mitirdat) savaşı MÖ.88-85 tarihlerinde oldu. Arzawe (Ege) bölgesine gelmiş

kolonizasyon yürüten (Helas kökenliler de bunların içinde vardı) **Romalılardan 80.000 tanesini öldürerek başladı**. Kurdilerin adeti olan işgalcilerle işbirliği içinde olan Kurdi efendiler ile zalimlerin **boğazından kurşun dökme adedi** yenilgiye uğrayan Romalı komutan M.Aquillius'a da uygulanmıştı. Diplomasinin efendisi ve Mithridatı zora sokarak büyük ganimetler için uzun savaşların çıkmasına sebep olan adam, Kurdi töresine göre cezalandırılmıştı. Roma consul'u acil toplanarak, Kurdilerin üzerine sefer düzenleme yetkisini Sullaya verdi. Sulla yeterince başarı elde edemeyince, yerine Marius geçirilmeye çalışıldıysa da, Sulla Mitirdatla anlaşarak sanki zafer kazanmışçasına Roma üzerine sefer düzenledi. Görevi tekrar aldı. Sulla ile başlayan Roma yenilgileri, sonraki dönem krallıklarında da devam etmişti. Roma Mitidatla baş edemeyince bin bir komploya başvurmuştu.

Birinci Triumvir'lik ve Sezar(CaeSar)

Senatus karşısında güçlü olabilmek için Roma'da oyunlar tezgahladı. Pompeius, Crassus ve Caesar ortak hareket etmeye karar verdiler (MÖ.60). Bu birliğe yönelik kanunlar da çıkarıldı. Cesar Galia'nın fethini gerçekleştirmiş (MÖ.58) ve Roma zafer sarhoşluğundan kendinden geçmişti. Fakat doğuda Crasus ise,

MED savaşlarında Aran krallığına Kharrhai (Haran)'da yenilip öldürülmüştü. İşte Xortların bu zaferi tüm Romayı karmaşaya uğratmaya yetmişti. Bu iç çatışma süreci Pompei ile Sezarın karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Teselya'da yapılan savaşta Pompei yenildi (Mısırda öldürüldü) ve Sezar egemenliğini ilan etmek için Mısır'dan cenazeyi alamk isterken, kendisi de Pompei öldüren Ptolemaios'un saldırısına uğradı. Bu saldırıdan Kurdi kökenli Pergamon kralı Mitirdat sayesinde kurtulabildi. Artık Roma'nın yeni egemeniydi. Kleopatra'yı tahta geçirip ondan çocuk sahibi oldu. Kurdi ülkesinde Mitidatın oğlu Pharnakes tekrar Bithynia ülkesine sefer düzenleyince, Kilikya'ya ve ardından Zela(Tokat/Zile) bölgesine ilerledi. Yapılan savaşta Xortları yendi. Bu savaşını meşhur sözü: "veni,vidi, vici (geldim,gördüm, yendim)" vecizyle tarihe not düştü.

Sezar, Roma kolinizasyonuna daha çok ağırlık verdi. Kurdi bölgesinin içine (Kardenizin doğusuna kadar) genişçe bir alana Roma yurttaşlarını veya Roma'ya bağlı olan Greek kültürünün taşıyıcısı (kendine göre) barbar olmayan kavimleri yerleştirdi. **Kurdi krallığının denizlerle olan bağını koparma kararı Sezar döneminde alınmıştı.** Bu dönem Kurdilerin deniz ile ilişkisinin kesilmesi bakımından oldukça önemli bir zamandır.

Res. Part Parası, 6.Ferhat

Ruha (Urfa) Hanesar'i ApeKar'ın İhaneti

Pompeyi, bölgedeki Kurdi ve Ermeni kavimlerle savaşmak yerine tam tersine dostane bir diplomasi ile anlaşmalar yaptı. Sadece Pontus kralı Mitirdat, Pompei'nin bu karmaşayı kaldırana kadar siyaset izlediğini biliyordu. Bu nedenle Pompei'nin niyetini güçlenmeden ortaya çıkarmak adına, temsilcilerini onurlandırmayıp sorun çıkarıyor, Romayla masaya oturmuyordu. Roma ordusu Pompei'nin komutanlığında Mitirdat'ın üzerine sefer düzenledi, savaş Nikropoliste[10] yapıldı. Bu savaşı Pontus kralı bir defa daha kaybetmişti ve karısıyla birlikte yeniden Ermeni kralı ve damadı Tigrana sığındı. Tigranes, Roma ile olan ilişkilerini bozmak istemediğinden dolayı, Mitirdat'ı kabul etmedi. Tigranes'ın bu davranışı saray içinde çatışmaların doğmasına ve oğlu ile karşı karşıya gelmesine neden oldu. Oğlu, dedesine yapılanları içine sindirmedi. Babasının geliştirdiği bu politikayı desteklemeyip hatta ona karşı cephe aldı. Oğlu bu durumu Ermeni onuruna yakıştırmıyordu. Haklıydı da...

[10] Bugünkü Şebinkarahisar'dır.

Strabon, Mitirdat'ın. "Tibranlar ve Armenia'ya kadar Halys(Xalıs) ırmağının sınırladığı ülkeye egemen oldu; ayrıca halys'ın beri tarafındaki Amastris ve Paphlagonia'nın belirli yerlerine kadar uzanan bölgeyi de ele geçirdi ve batıda sadece, Paltoncu filozof Herakleides'in anavatanı olan Herakleia'ya kadar, batıya doğru uzanan deniz kıyısını ele geçirdiği; ve bildiğimiz gibi bunu Ponto(s)'a kattı. Ve Pompeius, Mitirdates'i yenerek ülkeyi devraldığı zaman, burası gerçekten bu sınırlarla çevrilmiş bulunuyordu."

Tigranes da bu iç kaostan dolayı, Pompe'inin yanına giderek kılıcını ve tahtının tacını vererek bağlılığını bildirerek, kurtuluş için yardımını istedi. **Mitirdat ise, damadının yaptığı bu davranışı onuruna yedirmeyerek intihar etti.** Ermeniler bu dönemi oldukça sancılı geçirmişlerdi. Bir taraftan Kurdiler bir diğer taraftan ise Partların siyasi ve askeri hesaplaşmalarının arasında kalmıştı. Bölgenin kontrolü kimi zaman Ermenilere veya Partlara, kimi zaman ise Romalılara geçmıştı. Bazı zamanlarda ise, iki gücün bir arada durması sonucu bağımsızlığını kaybetmişti. Örneğin Tigranes'ın oğlu böyle bir işbirliği sonucu ele geçirilerek, Partlar bu genç prensi Roma'ya tutsak olarak göndermişlerdi. Bu dönemde, KapadoKiyadan Suriye'ye kadar büyük bir bölge Romalıların eline geçmişse de, Partlar bunu bir türlü hazmedemiyor ve Romayla hesaplaşacak uygun zamanı bekliyordular. Romalılar da, Partlar'ın kendi içinde siyasi birliği sağlamak yönünde önemli mesafe aldıklarını biliyor ve daha fazla güçlenmelerini istemiyorlardı.

İlk siyasi çekişmenin askeri bir mücadele ve hesaplaşmaya dönüşmesi Ruha bölgesinde oldu, burada otoriteyi (Roma kralına bağlı) Efratyüs adında bir Roma soylusu (komutan) yürütüyordu. Part güçleri ile Efratyüs arasında yapılan savaşta, Ruha kralı ApeKar olmasa büyük bir yenilgi sonrası tümüyle imha durumunda kalacaklardı. Fakat son anda Ruha kralı ApeKar (ApKar: Ermeni kökenli olabilir) ile Haranlılar, Roma ordusunu koruyarak imhalarını engellediler. Sonraki zamanda Suriye valisi Krasüs de, Partların sınır boylarından birinin üzerine yürüdü.

Aran İmparatorluğu ve Ermeniler

Aran krallığı ata toprağı olarak gördüğü Ermenistan'a sefer düzenleyerek kendi krallığına katmıştı. Ermeni bölgesinde Partların kontrolü tam altmış dört yıl sürdü. Yine Partlar kendi içinde iktidar kavgasına giriştiklerinden, Ermeni Kral, bu kaos ortamından yararlanarak bağımsızlığını kazanıp, günümüz Harput bölgesini ele geçirdi. Ermeni kralı 1.Ardeşeş, Kurdilerin kendi içindeki kargaşadan yararlanarak, çevresindeki güçlerle işbirliği siyasetine girerek Roma ve Partlardan sonra üçüncü güç olmak için siyaset geliştirdi. İlk olarak, Kapadokiya/Pontus kralı Mitirdat ile siyasi ve askeri anlamda güçlü bir birlik kurdu.

Res. Ermeni kral Tigran-Dikran.2

Bu işbirliği Mitirdat'ın da çıkarınaydı. Romalıların bölgeden çıkması temelinde oldukça azimli, savaşçı, tutarlı bir kraldı. Romalıların Asya üzerinde egemenlik kurma ve sömürge oluşturma politikasına karşı gelerek amansız bir mücadele sürdürdü. Bu yüzden Ermeni kralıyla ortak bir güç oluşturmada teredüt etmedi. Yapılan anlaşma gereği; Ermeni Kralı Dikran, Mitirdat'ın kızı ile evlenerek, Ermeni tahtına varis Pontus (Rumi Kurdi olacak olan krallık) kardeşliğini sağlayacak biri tarafından yürütülecekti. Diğer unsur ise, elde edilen topraklar, Mitirdatın egemenliği altında olacak, yönetim ve zenginlikler Ermeni kralına kalacaktı. Bu ortak gücün büyümesi sonucu, geçmişten beri Mitirdat'ın özlemini çektiği, yani Roma topraklarına kadar askeri seferler düzenleyerek genişlediler (MÖ.90).

ArdaŞeş'in yerine tahta geçen Tikran(Dikran), babasının bıraktığı siyaset çizgisinde, Pontus devletinin kralı Mitirdat ile

ortak siyaset geliştirerek, Romalılar ile savaştı ve ülkesini en geniş coğrafi alanlara taşımayı başardı. Kral Dikran biraz güçlenince, Mitirdat'ın isteği üzerine, Romalıların bölgesine saldırmaya başladı. Bu saldırılarında da oldukça başarılı oldu. Tikran, Mitirdat'ın kızı ile evlenerek, bu siyasi bağı kan bağına dönüştürdü. Roma'nın başında olan Lukulus ordusuyla önce Mitirdat'ın üzerine yürüdü ve yapılan savaşta Kurdi kral Mititrdat büyük bir yenilgiye uğradı. "Lucullus kaçmak zorunda kalan düşmanın peşine düşmüşken, aslında Armenialılara hükmetmekte olan Tigranes'in krallığına da girmiş oldu. Armenia krallığında Arzanena'nın en ünlü kenti Tigranocerta[11] (Silvan)'ı aldı (M.Ö.70). On sekizbin askeri olan Lucullus'a altıyüz bin zırhlı süvari, yüz bin okçu ve siahlı askeriyle (Yazar notu: Asur dönemi gibi abartı kullanılmakta) karşı çıkan Armenia kralı öyle bozgun yaşadı ki, Armenia'nın büyük bir bölümü yerle bir oldu. Lucullus oradan Nisibis (Nizip)'e ilerledi ve kralın erkek kardeşini esir alıp bu kenti ele geçirdi. Bu esnada Pontus hortlarıyla karşılaşan Roma orduları büyük bir yenilgiye uğradılar. Mitirdat yine galip gelmişti.

Res.Ermeni Parası

[11] Bu kent Amed olmayacağına göre Amede yakın bir yerdeki yerleşim yerydi. Elbetteki "Silvan" üzerinde durmak gerekir. Çünkü Dikran bu kenti kayıtlara kendinin kurduğu bir yapı olarak göstermişti; oysa bu tarihi bir çarpıtmadan başka birşey değildi. Amed'in binyıllardan beri Kurdi kenti olduğu bilinir.

Kurdi Kral ArdaVan'ın Yenilgisi

Tigranes dönemi Ermeni tarihi açısından en parlak dönem olarak tarihe geçmişti. Tigranes, Partların kendi içindeki kaostan yararlanmayı ustaca kullanmayı başarmıştı. KapdoKiyadan sonra, Melatiya ve Kayseriye doğru ilerleyerek bu bölgeleri de işgal etti. Ardından Kafkaslara yönelerek, bu bölgedeki Gürcü ve Avan güçlerine saldırarak Kuzey Ermenistan denilen bölgede istikrarı sağlamayı amaçladı ve büyük ganimetler elde ederek bu isteğini de gerçekleştirmeyi başardı ve Ararata zafer ile döndü. Strabon'da bu duruma değinerek, "Ermeni kralı Tigranes Kappadokia'yı aldığı zaman halkı kötü duruma soktu, çünkü her birini Mesopotamia(akrabalarının yanına)'ya göç etmeye zorladı ve bunların çoğuyla Tigranokerta kentini kurdu, fakat Tigranokerta'nın zaptından sonra, gelebilenler geri döndüler. Ülkenin büyüklüğü şöyledir: Genişliği Pontus'tan Tauros'a kadar yaklaşık bin sekizyüz stadion, uzunluğu Lykonia ve Phryiga'dan doğuda Euphrates(Fırat)'e ve ve Armenia'ya kadar yaklaşık üçbin stadion'dur.

KapadoKiya bölgesi her ne kadar Roma'ya bağlıydıysa da, Lejyoner bir birim değildi. Bu bölgenin soylularından Kurdi kökenli ArioBarzani (Barzanes) adlı bir kral bulunuyordu. Ermeni kral Dikran, KapaDoKiyada egemenlik sağladıktan sonra ArioBarzanı tahttan indirerek, yerine yine Kurdi soylu bir kralın gelmesine destek oldu, bu kralın adı Kurdi.os'du. Fakat Roma kısa sürede kendi içindeki siyasi çekişmeleri giderdi. Senato kararı ile de **ArioBarzanı** ülkesine tekrar kral olarak atadı. Strabon bu dönemi birazda resmi tarhçi olmanın getirdiği gözlükle şöyle yazar:

"Antiokhos'u yendikten sonra Romalılar, Asia'nın işlerini idare etmeye ve hem kabilelerle ve hemde krallarla dostluk kurmaya ve ittifaklar yapmaya başlar başlamaz, diğer hallerde kralların şahsına verdikleri bir şerefi, Kappadokya kralıyla kabilesine müştereken vermişlerdir. Kraliyet ailesi son bulunca, kabileyle yaptıkları dostluk ve ittifak koşullarına uygun olarak Romalılar bunlara kendi kanunlarıyla yaşama hakkını tanıdılar. Fakat elçiler bu bağımsızlıktan kurtulmaları için yalvarmakla

kalmayıp, ayrıca kendilerine bir kralın atanmasını da rica ettiler. **Romalılar herhangi bir kimsenin özgürlükten bu kadar bıkkın olabilmesine şaşırıyorlardı. Romalılar onların oylamayla aralarında diledikleri bir kimseyi seçmelerine izin verdiler ve onlarda ArioBarzan(es)'i seçtiler;** fakat üçüncü kuşakta bunun soyu tükendi; ve halkla ilişkisi olmadığı halde ArKalo(s), Antinius tarafından kral olarak atandı. Büyük kapadokiya için bu kadar yeter" diye yazar. Oysa ArKalo, Sulla ile Mitirdat arasında diplomasi geliştiren biriydi. Mitirdat ile Aran karlığının, ata toprağı Kapadokiya'yı almak için ne çetin savaşlara girildiği bilinirken, "böl ve yönet" politikasının resmi yazımcısı Strabon, efendilerine istediklerini böyle yazıyordu.

Res. Bir Ermeni (Med etkisi)

Bu dönemde Partlar, doğudan ve kuzeyden İskit ile Turani işgalci güçlerin ve akıncılarının saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldılar. Turaniler başta Part ülkesi (Bartevestan) olmak üzere, Med egemenliğindeki tüm doğu ve kuzey bölgelerine saldırıyordular. Roma yenilgisinin ardından bu lokal yağmacı saldırılar karşısında Boht krallığı zor durumdaydı.

Lucullus yenilen ordusunu toparlamak üzere öncü olarak Pontus ülkesine yöneldi. Barzani (Barzanios) bölgesinin işgal edilmesiyle sonuçlanan zaferini tamamladığını sandı, fakat yanılmıştı.

Roma kralı Lukulus, Tigranes ile hesaplaşmak, Aran krallığının güçsüzlüğünde ele geçirdiği serveti Roma hazinesine katmak için, Tigranes'ın üzerine büyük orduyla sefer düzenledi. Yağmacı ve zalim Roma ordusu, Dicleyi geçerek Tignakertaya saldırdı. Bu savaştan sonra, Roma ordusu kısa sürede karıştı ve Roma'da karıştı. Bu siyasi düzensizlik, Pontus kralı Mitirdat ile Ermeni kralı Tigran'ın yeniden eski bölgelerine ve hakimiyet alanlarına ulaşmasını sağladı. Ordusunun dağılması nedeniyle, Lukulus, Tigranı takip edememişti. Romadaki kargaşa sonucu savaş komutanlığından Lukulus alınarak yerine Pompeyi getirildi (MÖ.67).

Girit'in ayaklanması[12] ile başlayan süreç Mitirdatın ince zekasının göstergesiydi. Tıpkı Asurluların veya önceki dönem Naram Sinlerin zafer elde ettiğini düşündüğü anda tekrar yeni bir ayaklanmayla karşılaşmaları gibi. Bu defa savaşı Pompei yürütecekti. Kurdi ülkesinde Aran krallığı dışında Tigranes ve Pontus krallığının itifakı oldukça fazla güçlenmişti. Roma komutanı Pompeius (Pompei), Mitirdatın egemenlik alanını daraltmak için, içindeki iktidar savaşından yararlanmak istedi. Mitirdatın kendini güvende hisettiği zamanın en uygun an olduğuna karar verip saldırdı. **Eutropius** bu olayı şöyle nakleder: Pompeius bu savaşı üstlendikten sonra Mithridates'i küçük Armenia'da bir gece baskınıyla yendi. Ordugahını yerle bir etti, kırk bin askerini öldürdü, kendi ordusundan ise sadece 20 asker ve iki centurio kayıp verdi. Mithridates karısı ve iki yoldaşıyla birlikte kaçtı. Çok geçmeden, ailesine zalimce davrandığı için oğlu Pharnaces'in askerler arasında çıkarttığı isyan sonucunda intihara sürüklendi, zehir içerek hayatını kaybetti."

Roma resmi kaynaklarına göre ise bu durumu şöyle özetlenmekteydi:

---

[12] Bu dönemde gerek Helen ve gerekse de Roma iktidar dönemlerinde yürütülen "Grek medeniyet politikasının" kentlerde tutuğunu fakat, kırsal alanda Hatti/Kurdi kökenli güçlü aşir ve boyların hayatlarına devam ettiklerini görmekteyiz. Özellikle Mitirdat ve Aran krallığı dönemindeki Kurdi krallığının etkisiyle, yerli halklar (Kapadokiya'dan, Medli Niko (NikoMede)'nun ülkesi Bitinia (Kadıköye kadar olan krallık), hatta Trak/Kurdi bölgesi ve ArZawe bölesine kadar genişçe bir bölgede) ayaklanıp, Grek kültürünün zincirini kırmaya çalışmıştı. Bu dönemlerde yoğun ayaklanmalar vardı. Roma ve Grek tarihçileri tek ruh olarak " Grek zincirinin kırılma korkusuyla" tek kalem olarak yazmışlardı. Bu dönem, resmi tarihin en güçlü olduğu dönemlerden biriydi.

Bu savaşta Mitirdates tarafından Chalcedon'da bozguna uğratılan Cotta kaçmaya zorlandı ve ablukaya alındı. Mitidates Cyzicum'u ele geçirip bütün Asya'yı istila etmek düşüncesiyle Chalcedon'dan Cyzicum'a geçtiğinde diğer konsül Lucullusla karşılaştı. Lukullus onu arkadan ablukaya aldı ve kıtlık yaratarak gücünü zayıflattı, pek çok muharebede yenik düşürdü; sonrada şimdi Constantinopolis (İstanbul) olarak adlandırılan Byzantium'a kovaladı. Lucullus Mitirdates'in komutanlarını deniz savaşında yendi. Böylece bir kış ve bir yaz mevsimi boyunca kralın yaklaşık yüz bin askeri Lukulus tarafından öldürülmüş oldu.

Roma ordusu Kyziko'yu kuşattı. Mitirdat donanması Lukullus'un (Limni) önünde yenilgiye uğrayınca, kuşatma başarılı oldu ve Kurdi ordusu yenildi (MÖ.72). Mitirdat, ülkesine kaçtı[13]. Lucullus Pontus/Kapadokiya kentlerini ele geçirdi. Mitirdat ise Armeniya'ya kaçtı. Lucullus Mezopotamya'ya doğru sefere çıkınca tekrar topraklarını ele geçirdi. Tuna Irmağı üzerinden İtalya'ya saldırmaya hazırlanırken, ordu içerisinde oğlu II.Pharnakes'in önderlik ettiği bir ayaklanmayla karşılaşır. **Roma komutanı Pompei (Magnus) büyük bir ordu ile Mitirdatın üzerine sefer düzenleyip onu yendilgiye uğrattı. Bithynia ile Pontus eyaletlerini birleştirdi. Ülkesinin kuzey bölgesi Kırım'a kaçan kral olarada kendine yapılan ihanet ve alçaklıkları içine sindiremediğinden zehirle (Xaldi kralı Rosa gibi) intihar etti. Başarılı olmayınca bunun** üzerine kendini Galyalı bir paralı askere öldürttğü ri-

---

[13] Karadeniz bölgesinde Lazların atası Gaşga'lar ile veya Mitirdat döneminde Trakyadan getirilerek İçanadoluya yerleştirilen Galatiyalılardan çok söz edilmez. Oysa Gaşkalar, Hatti döneminde olduğu gibi bu dönemde de varlardı ve Kurdilerle birlikte hareket ediyorlardı. Ama Strabon Gaşkalara (tıpkı Anabasiste Xenephon gibi) sadece vahşi kavim olarak bakar: "Heptakometler daha da kötüdür. Bazıları ağaçlarda veya seyyar ahşap kulelerde yaşarlar. Bu kulelere Mosy dendiğinden, antik devrilerde bu insanlar Mosynek'ler (ilgisi yok) olarak adlandırılmışlardır. Bunlar, vahşi hayvan eti ve ceviz yiyerek yaşarlar ve kulelerinden atlayarak yolculara saldırırlar. Heptakometler, Pompeius'un ordusu dağlık ülkeden geçerken üç Roma bölüğünü imha etmişti. Bunlar, ağaç sürgünlerinden elde ettikleri balı kaselerle yol üzerine bıraktılar ve askerler bunu yiyip de bilinçlerini kaybedince onlara saldırarak kolayca hepsini saf dışı ettiler. Bu vahşilerin bir kısmına da Byzeres denir (Arada bir deniz olduğunu ve kuzeyindeki doğu bölümünde ise Amazonların oturduğunu, Skytelerin ülkesi Borysthenes ırmağı civarından başlıyordu.

vayet edilir (MÖ.63). Cenazesi Pompeinin emir üzerine Pontus'un başkenti **Sinope'deki (Sinop) krallık mezarına gömülür**.

Bu olayın asıl gerçeği ise, Tigran, Kurdilerin yaşadığı zor durumun farkındaydı. Roma ile ortak siyaset geliştirerek yeni dönem Armenia siyasetin önünü açıyordu. Bu durumdan yararlanarak, Medlerin iç karışıklıktan dolayı, Mitirdatla ilgilenecek durumda olmadığını bildiğinden, o'da doğuya doğru seferlere girişti. Melatiya ve Kayseri bölgesi zaten önceden kendine bağladığı için, daha güneylere inerek, imparator unvanı ile geniş coğrafyalara yayılmak istiyordu. Büyük bir ordu ile Mezopotamya'ya yürüdü, Ninova, Arbil ve Sincar gibi büyük ve müstahkem Kurdi kentlerini ele geçirdi. Kardukların ülkesini, Komuhları ve Supları egemenliğine aldı. Arimenia (Ermeniler) Muşki dönemi sonrasında ikinci parlak dönemi yaşıyorlardı.

Marların[14] başkenti Yekbetene (Hamedan)ye doğru ilerledi ve bu kenti de ele geçirdi. Burada Part kralı ile karşılaşarak Ardavan'ı yenerek, ona bağlı olan bazı bölgeler ile 70 vadiyi tekrar alır. Böylece de amacına ulaştı. Kurdi kralını yendiği için, ona bağlı olan tüm bölgelerinde egemenliğini aldığından Kralların kralı ünvanını aldı. Ardından Antakya'ya gidip burada, ünvanına ve şanına paralar bastı. Sincar ve diğer kentleri ele geçirdi. Sonra Edesa-Ruhayı ele geçirip, Filistine doğru yoluna devam etti. Önce KiliKiya ardından Suriye ve Filistin bölgesini ele geçirdi. Gürcistan'dan, Kapadokiya'ya, oradan Akdeniz ve Filistin'e kadar (Kurdilerin ve Partların ulaştığı sınırlara yaklaşan bir bölgede, doğu ve güney Kurdistan) egemenlik kurmayı başardı. Buradaki ticaret merkezleri ve kavşak yolları aktifleştirip, canlandırdı. Dönemin ticaretinde önemli yerlere sahip olan Yunan, Yahudi ve Asurlu tüccarlardan esir olarak yanına aldığı kişileri, Tigranakerta (Ameda: Silvan) bölgesine getirip yerleştirdi. Bu kişilerin sayısı 300 bin kişi olarak yazılmış olsa da abartılı bir rakamdır. Ayrıca, çöldeki bedevilerdende binlerce

[14] Mar(Marya), Kasit ve Maiteni uygarlığında da savaşçı yiğitler anlamına gelen bir soyluluktur. Bugün Kurdi dilinde erkek adam anlamındadır. Xort anlamına da gelmektedir. Yekbetene'de ki Med soylular bu dönemde kendilerine "Mar" demekteydiler.

deveciyi, ticarete katkıda bulunması için, bölgeye getirip, bölgeyi canlandırdı. Bir anlamda demoğrafik dez avantajını böylece gidermeye çalıştı. Bölgenin karmaşık olması, ilerki dönemlerde kendi egemenliğinin de garantisi olurdu. Tipik Asur ticari kolonizasyon stratejisini uyguluyordu. Bölgenin yapısı gittikçe daha bir heterojenleştiği anlaşılıyor. Tigranes, Ermeni tarihinin (Muşki dönem sonrası) gördüğü veya göreceği, en akıllı ve güçlü krallık devri olarak tarihe geçti. Bu dönemde Kurdiler daha çok kuzey ari ırkların savaşlarıyla uğraştıkları için, tüm amaçları savunma üzerine kuruluydu. Turani (İskitlerde ayaklanmıştı) ve Ari kavim saldırıları nedeniyle, adeta dikkatlerini sadece bu alanlara yönlendirilmiş ve topraklarını savunma telaşına düşmüş oldukları anlaşılıyor.

Part hükümdarı, büyük Roma seferini duyunca Haran'a doğru ordusuyla yöneldi. Krasüs'de, Fırat vadisine yöneldi, ApeKar'da güçleriyle Roma ordusunu destekliyordu. Kendi soyuna ihanet ederek, Med güçleriyle karşılaşmak için Roma ordusuyla zafere gideceğini düşünüyordu. Part kralı, büyük komutan Orot, ani bir saldırıyla Roma ve ApeKar ordusu ile Haranlıları büyük yenilgiye uğrattı. Kaçanlarda açlıktan bitkin düşmüş, hatta açlık öyle bir duruma gelmişti ki, askerler ölmeye başlamışlardı. Krasüs bu savaş alanında, 10000 tutsak ve 20000 askerinin ölüsünü bırakarak canını kurtarmaya çabaladıysa da, bu çabası boşunaydı. **Part kralı Orot bütün Roma lejyonlarının sancaklarını ele geçirerek Krasüs de öldürdü.** Artık Partların önünde hiçbir güç duramıyordu ve Part orduları ata toprağı Antalya'ya kadar ilerledi. Roma ise siyasi ve iktidar mücadelsinin içine gömülmüş, bu kaos içinde Roma kralı Sezar, Brütüs ile senatonun ihaneti sonucu, (bilinen) meşhur komplo sonucu öldürüldü (MÖ.44).

Res.Sezar

Res.Xort dönemi Aran krallığı (Med hakimiyet alanı ile aynı)

Suriyeliler, Partlar ile anlaştı. Orod'un[15] yerine Part krallığına, PaKur (Part çocuğu) geçti. Bu kral da babası gibi savaşçı bir komutandı. O da ordusunun başında ordan oraya savaşlara katılıyor ve önünde hiç kimse duramıyordu. Med devamı, KeyakiSar'in torunu olan Aran krallığının hortlarının **kullandıkları oklar o kadar güçlüydü ki, Roma veya bir başka gücün kalkanları ve zırhları bu okları durduramıyordu.**

[15] Kommagene krallığının akrabası ve kız Laodike'yi alan kraldır. Oğlu Pakur ise, Kommagene ve Part krallığının ortak soylusudur

Partların okları, Romalıların zırh ve kalkanlarını delip geçiyordu. Roma ve Keldani kaynakları bu özelliğin özellikle altını çizerler. Xenephon'da Karduklarla karşılaştığında bu okların şiddetini ayrıntılarıyla anlatır.

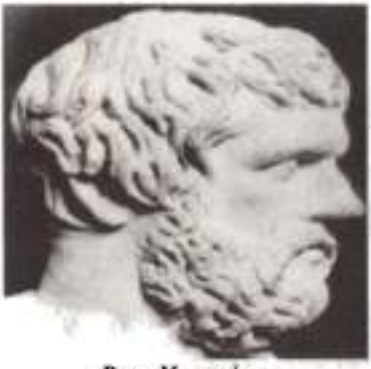

Res. Part kralı Mitridat

"... Bazı defasında dağa tırmanmış olanlar tekrar aşağıya inmeye kalkınca Barbarlar (Kardukhlar) onları çok zorluklara uğratıyordular. Çünkü çok çeviktiler, Helenlerin çok yakınında olsalar bile yine ellerinden kurtuluyordular. Ellerinde bir yay ve sapandan başka bir şey yoktu. Ok atmada çok ustaydılar. Yayları aşağı yukarı üç kol uzunluğundaydı, okları da iki kol uzunluğundaydı. Her ok atışta sol ayaklarıyla basarak kirişi ta yayın sonuna kadar çekiyorlardı. Okları: KALKAN VE ZIRHLARI DELİP GEÇİYORDU[16]. Anlaşılacağı gibi, Roma tarihçilerinin yazdığı bu özellik: Zırhları delen Part okları, sadece Kardukhlarda vardı. Geçmiş tarihlerindeki atalarından Xenephon'un anılarını okumuş olsaydılar yaşadıkları gerçekliğe

[16] Bin yıllardır, Kurdilerin silahı, Asur, Yunan, Roma yazıtlarında uzun, büyük okları diye başlayan cümlelerle tanımlanmışlardı. Zırhları delip geçiyor, diye tanımlanan oklar, Kurdilere özgü bir silahtı.

yabancı kalmazlardı. Ki Hristiyanlık sonrası dönemde de, Strabon'da, Kurdi bölgesinin düzlüğünde yaşayan (ovalı= Zilan) kavime Nasturiler derken, "Dağlarında da Kurdiler yaşıyor. Onları amansız ve büyük okları ile tanıtır.

Res. Xenephon

PaKur

Pakur MÖ.40 yıllarında Kudüs'e, Sayda'ya kadar topraklarını genişletti. Roma kralı Antonyus ise Mısır kraliçesi Kleopatra ile zevk ve safa içinde yaşıyordu. Antonyus'un savaş güçleri ile Part kralının başında bulunduğu ordu tekrar karşılaştı ve yapılan savaşta PaKur öldürüldü ve ordusu dağıldı[17].

PaKur'un yerine, Aperakat(Ferhat) adında kardeşi başa geçti. Bu kral döneminde Partlar, kendi siyasi ve iç çekişmelerini tekrardan yaşadı. Aperakat, tahtını kimseyle paylaşmak istemediğinden dolayı, önce babası Orot'u öldürdü. Sonra tüm Kurdi halkına karşı tavır aldı ve kendi halkına karşı vicdansızca muameleler yaptı. Kurdiler bu kralı kabullenmeyip ayaklandılar. Ayaklanmadan sonra, Ferhat İskitlere sığındı.. Yerine Kurdi Med soylusu Bridat getirildi. Ferhat bu durumu kabul etmeyerek İskitlerden oluşmuş bir ordu ile Bridatın üzerine yürüdü ve Bridatı yendi. Bridat'ta Roma'ya sığınmak zorunda kaldı (MÖ.28).

[17] KommaJin'in savunmasız ana düştüğü savaş.

Res. Part İçki kadehi

Bu kaos ortamından Ermeniler yararlanıp, Part topraklarına saldırdılar. Partlar bu saldırılardan oldukça fazla yıprandılar. Romalılar bu kral üzerinde etkide bulunması ve doğuda daha büyük güç olmak adına ona güzel bir kadın gönderip evlenmesini sağladılar. Böylece, bu kadın aracılığıyla kralı ayakta tutmaya çalıştılar. Fakat Aperakat kendi içindeki aşirlerin gücü karşısında direnemedi ve İskitlere sığındı. İskitler bu kralı korudular. Kurdiler her ne kadar kralı ele geçirmek için mücadele ettilerse de, Roma kralının bu kralı ayakta tutmak için yaptığı siyasette işe yaramadı ve Aperakat MÖ.2 yılında öldü. Yerine Orod.2 (2.Xort) geçti fakat bu kral da halkına karşı zalim davrandı. Med soylularının büyük muhalefeti sonrasında, tüm Kurdi aşirleri bu kralı da kabul etmediler. Aşiretler konfederasyonu bu dönemde ayrı güçlere ayrılmıştılar. Aşir önderleri Roma kralı Ogüstün gönderdiği kadın ile Aperakattan olma varisi istediler. Bu varisin adı Unu'ydu. Ogüst de kendi kültürlerinde yetişen bir prensin Kurdilerin başına kral olarak geçmesinden oldukça memnun olmuş ve hemen genç prensi bölgeye göndermişti. Genç prens tahta geçer geçmez Roma kanunlarını uygulamaya ve Roma kültürünün etkisinde bulunan davranışlar ser-

gilemeye başlamıştı. Bu yüzden Med soyluları bu kralı da indirerek yerine büyük komutan ve savaşçı kral Ardavan'ı geçirdiler. Ferhat döneminde Kurdiler yine büyük toprak yitimine girmiş, Romalılar Suriye'ye kadar büyük bir bölgeyi tekrar ele geçirmişlerdi. Roma kralı Ogüst, Partlar arasındaki bu kaostan yararlanarak, bölgede oldukça geniş bir alanda hakimiyet kurmayı başarmıştı.

MÖ.11 yılında Ardevan başa geçtiğinde, Part ordusunu toparlayıp, siyasi birliği sağladı. Savaşçı ve büyük bir komutandı. İlk olarak, geniş alana yayılan Ermenileri kontrol altına aldı ve sonrada tüm Ermeni topraklarını, yeniden Part yönetimine bağladı. Ermeni tahtına Roma'dan gelen genç prens Unu oturtuldu. Ama sonradan, Ardavan, büyük kral PaKur'un oğlu Arsak'ı Ermeni tahtına oturtarak Unuyu Suriye'ye gönderdi. Fakat Roma güçlerinin sürekli baskınları sonucu yoğun baskı altında olan Arsak, Ermeni tahtından ayrıldı. Ardavan, hazırlıklarını Suriye'ye yapacağı büyük sefer için yapıyordu. Ama bu dönemde, **Med soylularından bazıları, Ardevandan memnun olmadıkları için, özellikle Sanak ile ApeTe adlı iki soylu önderliğinde Roma'dan Ferhat'ın oğlu, Tridatı tahtta istiyorlardı. Roma kralığında Ogüst ölmüş yerine Tiberyüs geçmişti. Tiberyüs, gelen elçilere inanılmaz sevgi göstererek, Tridat'ı hemen gönderdi. Tridat, Roma ordusuyla hemen Part tahtına ApeTe'nin sayesinde oturdu. ArTolan bu olayı duyduğunda Sanak ile ittifak yaparak, ApeTe'nin üzerine yürüdü ve savaşı kazanarak ApeTe'yi öldürdü. Tridat, Suriye'ye tekrar sefer düzenlemek için geri döndüyse de hastalığıyla başedemeyip yolda öldü.**

Yerine oğlu Verdan geçti. Kardeşi Kutur'u yenerek tahta oturdu. Medya'da çıkan ayaklanmada, Verdan öldürüldü (MS. 47). Kutur, Hirkaniyadan geri gelerek Part tahtına oturdu. Tridat, Roma güçlerinin desteğini alarak, Part tahtının kendine ait olduğunu iddia etti. Kutur üzerine yürüdüyse de, halk istemediği için başarılı olamadı. Kutur MS.50 yılında öldü. Yerine oğlu u.Ga geçti.

u.Ga, Ermeniler üzerinde yeniden hakimiyet sağlamak için sefer düzenledi ve kısa zamanda bunu sağladı. Ama kısa süre sonra oğlu Verdan'ın muhalif Med güçlerini yanına alarak ayaklanmasından dolayı, geri dönerek ayaklanmayı bastırdı ve tekrar Ermeniler üzerine yaptığı askeri sefer sonrasında, yeniden bölgede hakimiyet sağladı ve Roma güçlerini bölgeden çıkardı (MS. 61). Fakat bu savaştan tam yedi yıl sonra, Roma imparatorluğuna Neron geçmişti. Neron kısa sürede Roma'da otorite kurmayı başarmıştı. Part ordusuyla yapılan savaşta Neron zaferle çıkmıştı (MS.68).

u.Ga dan sonra Part tahtına, 2.PaKur geçti.

Romalıların elde ettikleri zafer bölgede kendilerine sekiz yıllık bir iktidar dönemi getirdiyse de uzun süre bu iktidarlarını devam ettiremediler. Med asilzadelerinin torunları Part(Boht)lar, kısa sürede Kurdi coğrafyasında iktidarı tekrar ele aldılar. Özellikle Pakur'un tahta geçmesiyle birlikte Partlar, kısa sürede toparlanarak bölgede siyasi egemenlik sağladılar. Bu egemenlik süresi tam otuz dört yıl boyunca devam etti (MS.77-111). Kurdiler bu dönemde önemli imar, yapı ve kanalet işlerine giriştiler. Siyasi ve iktidar olarak yeniden toparlanmaya ve ellerinden çıkan yerlerde tekrar iktidar olmak için siyasi ve askeri mücadeleye girmişlerdi. Büyük kral Pakur ölünce yerine Husrev geçti, bu dönemde büyük bir çözülüş, siyasi ve askeri anlamda güçlenme yerine daha çok zevk ve safahat sürüldüğü idda edilmektedir. Tabiki bunun bedeli de Kurdiler için ağır olmuştu.

Bu dönemde Kurdiler (Kurdısh Vesilyus) dışında Roma karşısında herhangi bir güç yoktu. Günümüz Kızılırmağın batısı Zeusi ve sonraki dönemde Hristiyanlaşarak Roma (Rumi)lı olmuşlardı. Partlar ve Romalıların rekabetleri bütün şiddetiyle yeniden başlamıştı. Romalıların Neron döneminde elde ettikleri zafer, **Nerondan sonrada devam etti. Nerondan sonra, Roma tahtına oturan Trigan da rekabeti devam ettirmek için**, tek muhatabı olan Partların üzerine yeniden sefer düzenledi.

Roma'da TRİGAN[18] Dönemi

Trigan ile Part hükümdarları arasında en büyük çelişki Ermenilerin yerleştikleri coğrafi alanın hakimiyet mücadelesiydi. Ermenilerin bu dönemde Roma ile Part hükümdarları arasında kalmıştı. Gelişen olaylarda göstermektedir ki Ermeniler, Kurdilerle birlikte hareket etmeyi ve onlarla ortak koalisyon kurmayı düşünmüşlerdi. Roma kralı, önce Antakya'ya doğru hareket etti. Bu bölgeyi ele geçirerek Ermeni keyasını huzuruna çağırdı ve askerleriyle birlikte, kendisiyle hareket etmeyen Ermeni keyasını öldürdü. Husrev, gelen güçlü Roma ordusuna göre, askeri gücünün zayıf olduğunu biliyordu. Bu yüzden, elçilerini göndererek Roma kralı Trigan ile barış yapmayı teklif etti. Roma kralı, elde ettiği avantajdan ve gücünün büyüklüğü karşısında Pakur'un tutumundan dolayı, Partların başkenti Meda'ya doğru yürüdü.

Trigan, Meda'ya ulaşmadan yol üzerindeki kayalıklardan teker teker bağlılıklarını ve haracını alıyor, tüm geçtiği bölgeyi Roma sınırlarına dahil ediyordu. Önce Beynennehreyin, ardından Furhatti ırmağından, keleklerle ordusunu geçirdikten sonra Babile doğru yöneldi ve burayı ele geçirdikten sonra, asıl muhatabı olduğu Medlerin üzerine yürüdü. Bu sefer, Asur krallarının yürüyüşü gibi talancı ve katliamcıydı.

Meda'da iki ordu karşılaştı yapılan savaşta Medler büyük bir yenilgiye uğradı. Trigan, Part tahtından Husrevi indirdi ve **Meda'yı işgal etti. Kurdilerin meşhur altından tahtını ele geçirdi**[19]. Husrev'in yerine ParnatıSupa'yı geçirdi. Böylece Husrevin iktidarı sadece on yıl sürdü (MS.111-121).

Trigan, Kurdilerin büyük kralı Husrevi yendikten sonra, önünde hiçbir engelin kalmadığını biliyordu. Böylece, Makedon

---

[18] Hatırlanacağı gibi, bu ünlülük Guti dönem krallığı ile Mittani krallarının aldığı bir soyluluk adıydı. Roma imparatorları da bu isimi almışlardır. Tri: üç anlamında olup, Fırtına tanrısı Tarhun/TeSup'un şimşeğinin sembolüydü. "Ga" ise, "Gameş"'in ön eki olup büyük anlamındadır. Bu ünlülük Etrüskler (Keyaniler)de, Roma krallığına bir hediyeydi.

[19] Bu altın tahtın Khurdi imparatorluklarının soyluluk ve onur abidesi olarak yer alması ayrı bir konudur. Bu tahtın Xaldi veya Med dönemindeki krallardan kaldığı sanılmaktadır. Sembolik önemi vardır.

komutan büyük İskender'den sonra tüm Roma imparatorların hayali olan, doğuya Hindistan'a kadar ilerlemek rüyası önünde hiçbir engel kalmamıştı. İlk önce Perslerin bulunduğu, Elam bölgesine doğru yöneldi, fakat bu askeri seferini gerçekleştiremeden geri döndü.

MS.116 yılında BeynenNehreyin'de Arami-Arap kökenli prenslik, halkıyla birlikte, Roma'ya karşı ayaklanmıştı. Bölgede bu karışıklık diğer bölgeleri de tetiklediği için, ayaklanmanın büyümemesi için, Trigan, komutanı Lösyus'u büyük bir ordu ile gönderdi. Lösyus, bu keyalığın üzerine yürüyerek ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırdı. Ardından, kuzey bölgesindeki Ruha'daki, Kurdi ayaklanmasını da aynı şekilde kan dökerek, acımasızca bastırdı. Ruha'yı yakıp yıkarak talan etti. Trigan ise, geçmişte Elam'ın merkezi kenti olan Susta Lösyus'tan gelecek mutlu haberi bekliyordu ve beklediği haber de gelmişti. Arap ve Kurdi ayaklanması bastırılmıştı. Trigan yaşlılığından ve hastalığından dolayı, bir yıl sonra Roma'ya gidip dinlenmeyi düşündü. Roma yolculuğunun uzunluğunu kaldıramayıp öldü (MS.117).

Trigan, Kurdilerin kahraman atalarından, Gutilerin ve MaiTenilerin TeSup'un isimini alarak kendilerine isim verdikleri Trigan unvanını almış ve onlar kadar, büyük bir savaşçı olduğunu kanıtlamıştı. Onun döneminde, siyasi ve askeri anlamda büyük çöküş yaşayan Roma topraklarını oldukça fazla genişletmişti. O kadar büyüdüler ki, Kurdi, Arap, Farsi ve Ermeni bölgelerine kadar ilerlediler. Bu dönemde Roma imparatorluğunun toprakları oldukça geniş bir alana yayılmıştı. Roma lejyonlarının büyük bir bölümü Mitirdat (Zerdüşt) etkisindeydi. Romanın en seçkin lejyon(Xort)ları Kurdi bölgesinden gelenlerdi[20].

[20] Sulla döneminde, "Kserkses geliyor diye kaçan Phokislilerin göçüp kurtuldukları yere, Tithora'nın aşağı bölümüne götürdü. Hortensius orada ordugâh kurup gün boyunca düşmanları püskürttü, geceleyin de geçilmesi güç yerlerden Patronis'e (78) inip önüne çıkan Sulla ile birleşti... *bir legion, iki KoHort ile bırakıp kendisi kephisos boyunda adaklar kestirdi... Arkhelaos kuşatma yapmak için sol kanadı ilerletince Hortensius yanlara saldırmak için buyruğundaki kohortları koşturdu. Arkhelaos çevresindeki iki bin atlıyı çabucak o yana çevirdiği için Hortensius kendi ordusundan yavaş yavaş uzaklaştı ve düşmanlar tarafından çevrilerek bu kalabalığın baskısıyla dağlık yerlere dayandı. Sulla bunu haber alınca henüz savaşa girmemiş olan sağ kanattan yardıma koştu.*

Trigan'ın ölümü ile birlikte Roma gücü altında bulunan Kurdi ve diğer güçler özgürlüklerinin bedelini fazlasıyla vermiş ve büyük bir mücadeleye girmişlerdi. Bazı işbirlikçi keyalıklar dışında, Kurdilerin büyük bir bölümü, Roma iktidarını tanımamış ve büyük direnişler gerçekleştirmişlerdi. Hatta Kurdilerin tahtında bulunan ihanetçi ve Roma işbirlikçisi kral ParnatıSupa'ya karşı büyük bir halk ayaklanması gerçekleşmiş ve yurtsever halk, Roma işbirlikçisi bu kralı tahttan indirmişti. Bu işbirlikçi kral yerine, kahraman ve soylu bir aile kökeninden gelen Husrev'i tekrardan geçirdiler. Roma tahtına ise, Hadriyanus geçmişti. Roma'nın iç çelişkilerinin farkındaydı ve Partlar ile yeniden büyük bir mücadelenin imkanının olmadığını görüyordu. Yeni macerayada girmeyi düşünmedi. Bu yüzden Trigan'dan farklı bir siyaset güderek, Husrev ile barış yapmak istedi. Bunu kanıtlamak için, Husrev'in, Roma'da tutsak olarak tutulan kızını geri göndererek, barış ile ilgili isteminde ne kadar samimi olduğunu kanıtlamak istedi. Husrev, Romalıların barış yapma isteğini ve bu anlamda attığı adımlardaki iyi niyetini gördüğünden, barış teklifine olumlu karşılık verdi. Roma ile barış yaptı. Böylece iki krallık arasında Furhatti[21] (Fırat) nehiri sınır olarak görüldü. Doğusu Partların oldu. Batısı ise, Romalıların hakimiyetinde olacaktı. Bu anlaşma iki kralın Suriye'de bir araya gelmesiyle sağlandı. Kurdi krallık büyük kayıpla yenilgisini kabul ediyordu. Verdiği taviz çok ama çok büyüktü. Böylesi bir Roma eğemenliği İslam döneminde nasıl ki Mısır diye bir

---

Arkhelaos atların kaldırdığı tozdan işi sezdiği için Hortensius'u bir yana bıraktı, dönerek hazır başında komutan yokken hazırlıksız avlamak için Sulla'nın bulunduğu sağ kanada ilerledi. Taxiles'in de bu sırada tunç kalkanlıları Murena'ya doğru yürütmesiyle her iki yandan gürültüler çıktığı, dağlar birbirine ses verip çınladığı için Sulla ne yana gitmek gerektiğini kestirememeverek şaşırıp kaldı. Sonra askerlerinin başına dönmeye karar verip Hortensius'u dört kohortla Murena'ya yardımcı olarak gönderdi, kendisi de beşinci kohorta arkasından gelmesi komutunu vererek ordunun sağ kanadına döndü. Oradakiler zaten Arkhelaos'la eşit güçlerle çarpışmaya girişmişlerdi. Sulla'yı görünce düşmanı büsbütün sıkıştırdılar ve üstünlük sağlayarak kaçanları ırmağa doğru, Akontion dağına doğru kovaladılar... buyruğunda dört yüz elli kohort olan düşman komutanının üzerine yürüdü... olan Marcus Lucullus düşmanın elli kohortuna karşılık on altı kohortla Fidentia yakınlarında bulunuyordu : KoHortlarla ilgili oldukça fazla anlatım mevcuttur.

[21] Bugün Fırat denilen ırmağa bu isimlendirmeyi, Sup(Kengi: Kuzey Sümer)lar vermişti.

uygarlık bırakmayacaksa, Kurdi uygarlığının da son nefes verdiği andı. **Xaldi (Piani) veya Medlerden kalma Kurdilerin gücünü simgeleyen (sembolik) altından taht ise, tüm istem ve çabalara karşı ne yazık ki geri verilmedi[22].** Bu kurdilerin siyasi birliğini eğemenlik altına alıp, gücün kendinde olduğunu kanıtlama isteğiydi. Eğemenliğin acımasızlığıdır. Tüm çevre uygarlık ve kralıklara baş eğdirip, sadece ama sadece Xortlara diş geçiremeyen Roma, uzun bir mücadeleden sonra isteğini başarmıştı. Kurdi (ileri de Kurdish Vesulyus olacak.) krallığının simgesi olan tahtın alınmamış olması ise ayrıca büyük bir kayıptı.

Res.Partlı adam (Med etkisi)

[22] Roma tarihini çalışanların bu olayı aydınlatması önemlidir. Bu taht Kurdilerin birliğinin simgesiydi.

Res. Part askeri (kemerli burun-Roma eseri)

u.GIŞ DÖNEMİ ve Türk(Turan)lerle İlk Savaş

Husrev kısa bir iktidar dönemi geçirdikten sonra öldü (MS.121). Onun yerine u.Gış (bu isimlendirme ArGış anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi bu kral Xaldi kralıydı. Kurdilerdeki adlandırmalar, sürekli devamlılık içerdiği gibi, bu takılar sonraki dönemlerde, Roma(Bizans)lılar, Pontus'da oldukça fazla kullanılmıştı) adlı kral geçti. Bu kralın döneminde, Kurdilerin iç çelişkilerinden doğan savaşları kadar, bölgedeki Turani-İskit (Türk) güçleriyle de savaşmak durumunda kaldı. Aslına bu kral dönemine ve Kurdi coğrafyasına yeni aktör olarak girmek isteyen Türk/Turaniler, bu istemlerini İslam dönemi sonrasındaki bir zamana saklayacaklardı (Kurdilerin siyasi birliği kaybolduğu dönemde). İslamiyet sonrası dönemde bile, Kurdilerin bölgesine girmeyi başarsalar da, Zagros merkezi ve çevresinde uzun süreli tutunamayacaklardı.

Part Kralı başa geçer geçmez, Keya Husrev'in[23] öldüğünü bilen Türkler, Horasan bölgesine doğru yürüdüler[24] ve Part güçlerine doğu bölgesinden saldırdılar. Bu akınlarda, Turanilerle birlikte İskitlerin de olduğu bilinmektedir. Part kralı, büyük komutan Arak'ı muhteşem bir ordu ile Turanilerin üzerine gönderdi. **Arak büyük başarılara imza atarak, Turanileri ve onlara destek veren diğer kavim ve İskitleri kısa sürede yenmeyi başardı.** Kimi (Türk) kaynaklar, yapılan bu savaşın üç gün sürdüğünü ve Türk kralı Gizo'nun alanda Arakı yendiğine dair görüşler iddia etseler de, Arak'ın zaferle döndüğüne dair tez daha gerçekçidir. Çünkü, Türklerle yapılan bu savaştan sonra, Türklerle Kurdiler arasında yapılmış herhangi bir savaşın emaresi yoktur, bir.

İkincisi, Gizo'nun Kurdi bölgesine doğru hareket ederken sonraki dönemde bu hareket yerine bölgesinde kendini toparlamaya çalışması ve bir daha Kurdi bölgesine savaş için yürüyememesi de bu tezi kanıtlamaktadır. 2.u.Gış, kısa bir iktidar döneminden sonra M.S. 148 yılında ölerek kendi isimini devam ettiren; 3.u.Gış'a yerini bıraktı.

Res. Part dönemi kolye

u.Gış, çok uzun bir dönem iktidarda kaldı. Tam kırk üç yıl. Roma tahtında ise, Marcus Avrelyus ile onunla ortak iktidar yü-

[23] Keyakisar'in ünlülüğü Keya Hüsrev olarakta anılır. Sonraki dönem Asyalı (Persler-Sasanilerde) bu ünlülüğü almışlardı.

[24] Horasan her ne kadar günümüzdeki bakış açısıyla Türk yurdu olarak söylense de, aslında İndo-Zagros Kurdilerin Ana yurduydu. Med ve Part ülkesi doğu Kurdi krallıklarının ana vatanıydı. Batı Kurdistan (Arzawe- LuGa- KizzuWatena)'yı Helaslar ve sonraki dönem Latinlerin egemenliğine geçti. İslamiyet sonrasındaysa doğu bölümü Turanî kavimlerin, güneyi Arapların egemenliğine geçti. Özellikle Suni-Şii ayrışımında Kürtler de taraf olup, Turan bölgesinde günümüz Horasan ve Azerbaycan denilen bölgede yüzbinlerce çadır (Şahın izinden) diyerek, İsmail dâhil olmak üzere Türkmenliğe devşirildiler.

rüten Verüs birlikte bulunuyordular. Partlar ile Romalılar arasında sınır anlaşmazlığı yüzünden siyasi çekişmeler tekrardan derinleşmeye başlamıştı. Partlar, Suriye'ye doğru yürüdü ve Suriye'de Roma ordusuyla karşılaştılar. Yapılan savaşta Roma ordusu büyük bir yenilgi yaşadı ve Suriyenin kontrolü Partların eline geçti. Verüs, Kurdilerin bu zaferini duyunca büyük bir ordu toplayarak yeniden Partlar üzerine sefer düzenledi. MS.164 yılında ilk olarak Ruhadaki Part güçlerinin üzerine yürüdü ve bu defa yapılan savaşı Part ordusu kaybetti. Bu yenilgi üzerine Kurdi güçleri dağıldılar. Hatta Roma gücü bu zaferin etkisiyle daha ileriye doğru yürüdü. Meda kentine, Partlar'ın başkentinin surlarının dibine kadar ilerlemeyi başardılar. Yapılan savaşlar ve uzun süreli direnme iki gücü de oldukça yıprattı. Partların kahraman savaşçıları tüm benliklerini ortaya koyarak savaşıyordular. Romalılar ise, yüz yıllardan beri rakip oldukları bu gücü bu kadar köşeye sıkıştırmışken bırakmak istemiyordu. Bu uzun savaşın bedeli iki taraf içinde ağır oldu. Ölümler o kadar çoktu ki, cesetler ve bundan dolayı oluşan mikroplar nedeniyle, etrafa yayılan veba mikrobu iki orduya da oldukça fazla zarar verdi. İki güçte karşı karşıya kaldıkları bu zorluktan dolayı anlaşma yapmak durumunda kaldılar. Yapılan anlaşma Romalıların zaferi olarak belirtilebilir. Sup ve Komuh bölgesinin bir kısmı Romalılara verilmek zorunda kalınmıştı. Medler merkezi Horasan olan doğuya doğru çekilmiş, Batı Kurdistan bölümü kaybedilmişti. Bu anlaşmaya iki tarafta uzun süre sadık kaldı ve bu anlaşma tam otuz yıl sürdü. Partlar bu dönemde yaralarını sarmaya ve güçlerini toparlanmaya vakit bulabilmişlerdi.

Res. Ellerinde kap tutan serpuşlu bir Partlı (Med etkisi)

Bu uzun süreli anlaşma sonrasında 3.u.Gış'ın ölmesiyle birlikte, yerine yine kendi ad takısının devamcısı olan 4.u.Gış iktidara oturdu. Bu kral başa geçer geçmez, babasının anlaşma ile kaybettiği ülke topraklarını yeniden geri almak için Kurdileri ayaklanmaya sürükledi. Bölgedeki Keyalar ile halk Romaya karşı ayaklandılar. Septimos bu ayaklanmayı bastırmak için, Kurdilerin üzerine sefer düzenledi. Uzun süren savaşlardan sonra, Romalılar savaşı kazanıp ayaklanmaları acımasız ve kanlı bir şekilde bastırdılar. Kurdi halkı ile Romalılar arasındaki bu savaş üç veya dört yıl gibi uzun bir süre devam etmişti. Bölge süregelen isyan ve ayaklanmalarla sarsıldı. Roma, bu bölgede yıprandığı kadar hiç bir yerde yıpranmıyordu. Asurluların belası Romanın da belası olmuştu.

Kurdiler arasında birlik görüntüsü olsa da, aynı za-

manda kendi içinde yeniden hançerleniyordular. Pers bölgesine yakın Narsay ve Hidyap keyaları, Persler ile işbirliğine girerek siyasi denge içinde yer almak istiyordular. Romalıların, Partlar üzerine düzenledikleri sefer sonucu, Kurdilerin büyük kayıplar vererek yenilmesini bekliyorlardı. Ve istedikleri olmuştu. Bu dönemde Romalılar, Kurdilerin bölgesinde de yeniden korucu sitemi geliştirme kararı aldılar. Büyük lejyon(korucu)lar kurmayı başardılar ve bunlara Med (Xort.ies) lejyonları dediler. Part bölgesindeki kimi keyalar, Roma da efendi unvanlığı almak ve rahat yaşamak için bu lejyonların içinde yer aldılar.

Bu dönemde Part kralı, Pers ve ihanetçi Med keyaları ile bunlara bağlı işbirlikçi aşir ve diğer güçleri cezalandırmak için hareket ettiyse de yapılan savaşta, ihanetçilerin desteklediği Pers ordusu savaşı kazandı ve Partlar dağıldılar. Bu iç çekişme ihanetle desteklenince başarıya ulaştı. Kral ordusuyla dağlara doğru çekildi. Bu durum Kurdiler içinde yaşanan (AzTiya sonrası) ikinci güçlü ihanetti. Persler ise, Medleri dağlarda aramaya başladılar. Geçmiş tarihlerini çok iyi bildikleri için, krallığın tümüyle yıkılması için, kralın ölmesinin şart olduğunu biliyorlardı. Aran krallığının hortları, kralların önlerinde, tekrar Perslerle karşılaştılar. Bu karşılaşma savaşın ve ihanetin görüntüsünü verecekti. Yapılan savaşta bu defa Persler ve onunla işbirliği içinde olan Kurdi aşir güçleri büyük bir yenilgi yaşadılar. Persler, büyük kayıplar vererek Hazarın güneyinde kendi bölgelerine doğru çekildiler. İhanetçi keyalar ise, halkıyla birlikte ihanetin bedelini ağır ödediler. İhanetçi Narsay ve Hidyap keyalığına bağlı ordular da, Zap'ın geri bölgesindeki dağlara doğru kaçtılar. Bu zaferden sonra Kurdi coğrafyasında yeniden birlik ve iktidar dönemi başlamıştı.

Ardavan babasının ölümü üzerine MS.208 tarihinde tahta oturdu. Bu kralın döneminde de Pers ve Kurdi ihanetçiliği büyük boyutlara ulaşmış ve kan davası gibi iç çelişkiler büyümüştü. Aşiretler taraf olmuş ve taraflarda birbirine düşmüştü. Kurdilerin içindeki bu ihanetten dolayı kardeş kardeşe düşman kesilmişti. Kardeş aşirler ve keyalıklar taraf olma noktasında

sürekli kavgalıydılar ve bu yüzden iç çatışmalardan dolayı güçlerini de yitirmiştiler. Bu durumu büyük bir avantaj olarak gören Roma kralı, yeniden Mezopotamya'ya doğru ordusuyala yürüdü. Yapılan savaşta Kurdiler büyük kahramanlıklar gösterdiler. **Bu kahramanca direniş gücüyle baş edemeyeceğini anlayan Roma kralı telaşından büyük hata yaptı ve bu hatayı ağır ödedi. Roma kralı savaş alanında Part askerlerinden biri tarafından öldürüldü**. Bunun üzerine Roma ordusu dağıldı ve Partlar bu savaştan zaferle ayrıldılar. Roma tahtına çıkan Maksimus, Partlar ile savaşmak yerine barış yapmayı daha akılcıl gördü. **Ama Kurdilerin her zamanki kan davası hastalığı yine nüksetmiş ve Perslerle ortak hareket eden; Hidyap keyası SareTe ile yine GurMeye keyası DoMeTiya**, birlik oluşturarak Part tahtı üzerinde hak idda ettiler.

Kim Demiş Tarih Tekerür Etmez,

İHANET VE AYRIŞIMLAR: SASANİ DEVLETİNİN DOĞUŞU

Med ve Kurdi tarihi sanki yeniden tekerür edercesine, bir dönemi daha yaşıyordu. Kurdi krallığına karşı bayrak açan ihanetçiler, kendi kardeş kavimlerini yenmek için Perslerle ittifak kurdular. Hidyap keyası, SareTe ile yine GurMeye keyası, DoMeTiya, birlik oluşturarak Part tahtı üzerinde hak idda ettikten sonra, küçük bir kalenin komutanlığını yürüten (Pers-ileride Sasan olarak adlandırılacak olan) Ardeşiri lider yaptılar. Ardeşir önderliğindeki bu gücün önünde, hiçbir Med gücü duramıyordu. Bu defa çok hazırlıklıydılar. Bu ordu Mezopotamya'ya doğru yürüdü. Partlar ile hain Kurdi-Med keyalarının destek verdiği Ardeşir ve Persler, savaş alanında tüm yeteneklerini sergilediler. Bu savaş, Perslerle Kurdiler arasında olmaktan çok, Kurdilerin önder kavimi Medlerin kendi içlerindeki hesaplaşmaydı ve savaşta Aran kralı yenildi. **Bu tarih Kurdilerin son krallığı ve temsilcisi olan Partların yıkılması sonucunu doğurdu. Medlerdeki, Hırbo'nun aşiriyle diğer Med soyluların, Pers kökenli Kuroyu iktidara getirerek gerçekleştirdikleri ihanet,**

yüz yıllar sonrasında, yine Med soylularının ihanetiyle tekerür ediyordu. Bu tarihten itibaren, Kurdilerin tarihinde bir daha birliğin kurulamadığı ve güçlü imparatorluk olamadıkları yeni bir dönem başlıyordu. Bu tarih 28 Nisan 226 tarihidir. Kurdiler için utanç ve ihanetin tarihi ve tekerrürüdür[25]. Partların yıkılması, diğer batı Kurdi krallıklarının da güç kaybetmesine sebep oldu. Batı Kurdileri (Mitirdatın Pontus ve Kapadokiya vb. kralıkları) ayakta kalamadılar. Batı Kurdilerinin hızla Hristiyanlaşma ve dolayısıyla Roma(Rumi)lılaşma süreci başlamış oldu. Rumi ülkesi kavramı bu dönemin sonrasında oluşan kavramdır. Merkezi hükmet kalmayacak, güçlü beylik ve aşirler olarak şehirden ve medeniyetten uzak yaşama imkanları bulacaklardı. Doğu bölgesi Med kavimleri (Arapların, topraklarında görmek istemedikleri "barbar Turani" kavimlerine tepkisi üzerine, halife, Turanileri Aran krallığının en önemli kentlerinden olan İsfahana yerleştirecek, Turani ve Kurdi sentezi Acem/Türkmenleşme başlayacaktı) **Turanilerle karışacak ve asimle olacaklardı. Med krallığı tarihin sahnesinden son bir kez daha çekilecekti.**

Persler, Heredotunda belirttiği gibi, hiçbir zaman tarih sahnesinde güç olamayacak kadar küçük bir kavimdi ama bulundukları bölgedeki ihanetçi gelenek, onlara defalarca iktidara gelme imkanı sunacaktı (tıpkı demografik üstünlükleri olmayan Turaniler gibi). Hristiyanlığında etkin bir güce dönüşmesi sonucu, kent merkezlerini ve siyasi iktidar birliğini kaybeden Kurdiler, (Revandi ve Şedadiler dönemi sonrası) Mervani, Selahattin ve Germiyan dönemine kadar iktidara gelme imkanı bulamayacaklardı.

Sasanilerin, Müslüman güçlerince ortadan kaldırılmasına kadar, Kurdi bölgesi, Roma ile Sasaniler arasında, sonrasında ise, Bizans ve Sasaniler arasında bir savaş alanına dönerek harabeye dönüşmüş ve kentlerde hakimiyeti tümüyle yitirmiştiler. Büyük aşiretler göçebe bir yaşam tarzına dönmek zorunda kal-

[25] Bu dönemden önce Urfa (Edesa) bölgesi kralı Abgar MS.34 tarihinde Hristiyanlığa geçen ilk kraldı.

dılar. Kent merkezleri ise bir ticaret ve askeri garnizon konumuna dönüştü. Helen/Yunan dili hakim olup, kimliklerini yitirip asimle oldular. Özellikle Hristiyanlaşma süreci de bu duruma çok büyük katkı sunmuştu. Kent merkezleri Hristiyanlaşmış ama dağlar Zerdüşti kalmıştı. Kentlerdeki ve ovalardaki Keyalıklar ve halkları, Bizans ve Sasani kültürü içinde asimle olurken, sadece kimi Kurdi aşirleri dağlarda orjinliklerini koruyabilmişlerdi. Bunlarda, bugünkü DuMil denilen (Dersim ve çevresindeki) Zazalardı. Bu nedenle Kurdilerin en orjin hali, Zazalardır tezi, diyalekt açısından doğrudur, isabetlidir.

Sasan devleti, Ardeşirin büyük babası Sasan'dan dolayı bu isimi almıştı. Ardişirin babasının adı, Babek, dedesi ise Sasandı. Dedesinin Kurdiler içindeki etkin diplomasisi ve ilk olarak onun döneminde, **Hidyap ve GuriMeye aşiretleriyle** etkin diplomasi sonucu, çıkar birliği yaparak güç olması nedeniyle minnet temelinde bu adlandırmayı almıştı. Aşir federatif örgütlenmenin dez avantajı yine yaşanıyordu. Kurdi tarih için ilkel aşiretçilik ayak bağı dışında hiçbir anlamı olmayan örgütlenmeydi.

Ardeşirde tıpkı Med sonrasında atası Kuro dönemindeki gibi önce, Sasan(Pers) ve Kurdi konfederasyonuna dayalı bir yönetim kurdu. Bu yönetimde Kurdilerden GuriMeye ile Hidyap Keyalıkları etkin roller aldılarsa da uzun dönemde, Kurdiler oluşan Sasan asilzadeleri ve egemen güçlerince iktidardan ve yönetimden uzaklaştırılmışlardı. Tarih sanki tekrardan farklı bir dönemde aynı içerikte Kurdilerin karşısına çıktığını görüyoruz.

Sasaniler ve Romalılar sürekli savaş içinde oldular. Ardeşir'in oğlu I.Şapurun önce, Gordiyene yenilmesi sonrasında, Filips'in de, Gordiyeni öldürmesiyle, Şapur yeniden bu kaostan yararlanarak, bölgeye hakim oldu. İşte bu dönemden sonra, Sasanilerin tarihsel rolleri başlıyordu. Kurdilerin bölgede iktidar sahnesinden çekilmeleri, Araplarında işine gelmişti. İslam öncesi en büyük yayılımlarından birini de bu dönemde gerçekleştirdiler. **Örneğin, bu dönemde, Kurdilerin siyasetten çekilmelerine paralel olarak, Arap asıllı Hire emirleri**

Cizireden daha yukarılara kadar egemenliklerini ilan ettiler. Hire emirleri, İsa'dan sonra ilk yüzyılda Hristiyan oldularsa da, bilinen gerçeklik dedelerinin Kehif oğlu Nasır olduğudur (Hristiyan Süryanilerin de bu kökenden geldikleri bilinir). Nasır oğullarının ilk temsilcisi de Adi oğlu Amır'dır. Bu kavimin etkisini ve son temsilcisini filin ayakları altında ezerek öldüren 2.Husrev dönemine kadar Araplar Kurdilerin bölgesinde önemli bir güç olmuşlardı. Hristiyan Araplar bu dönem ve sonraki dönemde, Bizansın da desteğiyle Müslümanlık dönemine kadar, uzun süre bölgede aktif bir güç olmuşlar egemen pozisyonda bulunmuşlardı.

Roma İktidarı, Latin(Helen) Kolonizasyon ve Asimlasyonu

Kurdilerin yeniden tarih sahnesine çıkması için gerçekleştirdikleri bir başka hamle ise, Tedmur kraliçesi Zenobi önderliğinde gerçekleşen hareketti. Kurdiler bu dönemde, iktidarı yitirmeleri nedeniyle, bireysel- duyarlı aşir önderlerin çabalarının ön plana çıktığı bir dönemi yaşamışlardı. Kahramanlar, parçalanmışlıklarda doğdukları için, bu dönem Kurdiler için kahramanlık dönemine yeniden geçiştir. Zenobi, TedMur kraliçesidir. Aslıyla ilgili olarak bir çok rivayet olmasına rağmen yaşadığı bölge gerçekliği bölge dinamiği dışında herhangi bir alternatifi göstermemesinden, bu konuya soru işareti bırakmak istiyorum. Aile isimleri ve çocuklarının takıları da bu öngörümü desteklese de, kafamdaki soru işaretini bırakarak yazıma devam etmek istiyorum. Zennobi, Kurdiler-Partlar ile Araplarında desteğini alarak güçlü bir birlik ile Sasani kralı Şapur ile savaştı ve onu yenmeyi başardı. Böylece hayali olan Selöstler krallığını yeniden kurmak için önemli bir mesafe aldı. Sonra Manaya kadar tüm Kurdilerin desteğini alan bu güçlü ve savaşçı kadın, Romalıları da yendikten sonra, Mısır imparatorluğuna doğru yürümüş ve bu krallığın ordusunu da yenmeyi başarmıştı. Savaşlardan sonra, uzun süre ülkesini imar eden bu kadın Roma ordularına Antakya'da yenilince esir olarak Romaya götürülerek tüm Ro-

ma halkına gösterildi ve hapis hayatını kaldıramadığından ve kederinden öldü. Zennubiyle beraber ittifaklaşarak, Kurdilerin bu bağımsızlık çabası da böylece Roma zalimliğine boğulup yok oldu (MS.270).

Res. Bir Part Kralı (çıkık elmacık kemikleri ve kemerli burun)

Romalıların acımasızlığı kuşkusuz sadece Kurdilere yönelik değildi. İki büyük güç kalana kadar mücadele etmiş bu iki devlet (Aran ve Roma), var oluşları gereği bir birlerini sınırlandırıncaya ve güçten düşünceye kadar savaşmışlardı. Bu kadar uzun mücadelelerin sürdürüldüğü tarihi çekişmelerin fazla örneği yoktur. Ama Roma acımasızlığının önüne hiçbir güç geçememişti. Helenleştirme (asimlasyon) ve gittikleri yere kendi isimlerini ve ünlülüklerini verme isteği oldukça fazlaydı. Asur'un işgal mantığı ve onun bıraktığı, mühendislik temelli savaş stratejilerini ve dolayısıyla acımasızlıklarını olduğu gibi almışlardı. Asurluların, paralı asker sistemini olduğu gibi benimsemişlerdi (sonraki dönem Abbasi ve Osmanlı da aynı izden gidecekti). Oysa kendilerine en yakın ve Avrupa merkez ideoloğların idda ettikleri gibi, Yunanistan daki savaş tekniğine dayanmış olsa, savaş stratejilerinin satıldığı pazarlarda, Yunan

pazarında beslenmiş bir Roma kuşkusuz, Yunanlıların yurttaş-asker deneyiminden yararlanırlardı. Ama bununla yetinmediler, paralı askeri yapılanmayı (Lejyonlar[26]), yurtaş-asker ilişkisinden öteye götürdüler. Dolayısıyla, başta Avrupa içinde yaşanan bu dehşet ve kimliksizleşme dönemi, Natolanın doğusuna, Kurdilerin bölgesine Furhatti kıyılarına varmıştı. Bu vahşete en güzel örnek Avrupa içinde yaşanmıştı, Kartaca örneği ve sonrasında ise Yahudi kıyımıdır.

Erken askeri dönem tarihçisi olarak önemli bir kişilik olan, Romalı Polybius 209 yılındaki Yeni Kartaca (bugünkü İspanya)'yı, ele geçirdikten sonra Romalıların yaptıklarını şöyle anlatır:

"Roma geleneklerine uygun olarak askerlerini halkın üzerine sürerken, karşılarına çıkan herkesi öldürmelerini, ortada bir tek canlı bırakmamalarını ve emir almadan yağmalamaya başlamamalarını emretti. Bu geleneğin amacı terör yaratmaktı. Romalıların eline geçen kentlerde insanlardan başka köpeklerin de ikiye biçildiğini, diğer hayvanların bacaklarının kesildiğine rastlanılmıştı. Bu kez yapılan katliamın boyutu çok büyüktü."

Kuşkusuz bu acımasızlık sadece Kartaca'ya veya sonrasında Yahudilere özgü değildi. Diğer halklar da aynı şekilde bu acımasızlıktan, tıpkı Asurlular gibi nasiplerini alacaklardı.

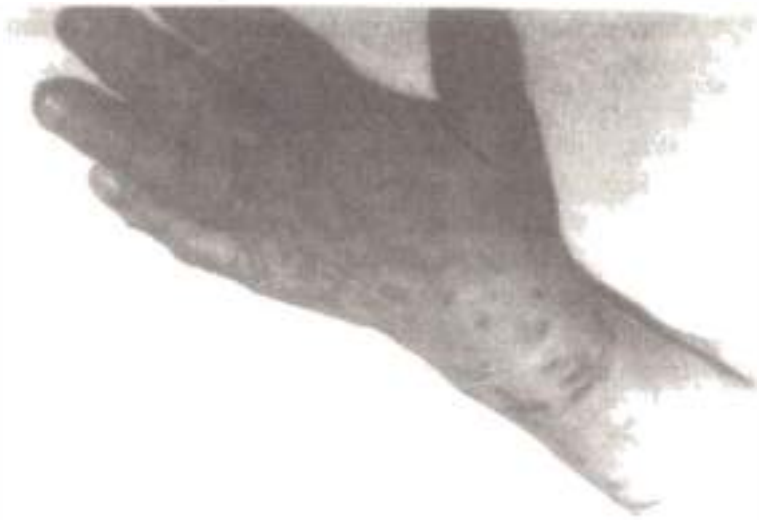
Fakat, Sasan güçlerinin gelişmesi eski Pers siyasi anlayışının sınır tanımaz kimliğinden dolayı, Partların yeniden siyaset sahnesine çıkarmak için, etkin siyaset yürüttüler ve 287 yılında 3.Tridat önderliğinde Kurdiler, yeniden ülkelerini almayı başardılar. Yine 3.Tridatın önderliğinde, Romanın verdiği desteğin bedeli olarak Hristiyanlaşma başladı. Bu süreçte de ulusal kimliklerinden uzaklaştılar. 305 ila 310

[26] Doğu seferlerinden sonra, Romalılara katılan Kurdi kökenli askerler ve paralı güçlerin yeteneklerinden etkilenen Romalılar, özel birlikler kurdular. Bunlar piyade süvari hort ve okçu Kohortlardı. Lejyonla ilişkilendirmemizin de anlamı şudur: Romalılar, lejyonların onda birlik en aktif yapısına ve güçlü hücresine de KoHort ünlülüğünü vermişlerdi. Bu anlamda kanımca, koruculuk sisteminin Kurdiler içinde uygulanmasını ilk olarak Roma senato hükümeti gerçekleştirmişti. Koruculuk siyaseti, Roma'nın bölgede iktidar olmasını ve hızla Hristiyanlaşmasını, kökeninden kopup, şehirlerde çözülme sürecini de başlatmıştı.

yılları arasında Kurdilerin büyük bir bölümü (kentlerdekiler ağırlıklı olarak) Romalılaşmış ve Hristiyanlaşmışlardı.

Fakat, yine de Kurdi krallığı 337 tarihinde, Sasanların büyük bir saldırısı sonrasında iktidarlarını yine kaybettiler ve Kurdi ülkesinin toprakları, tekrardan İran (Arde)atlılarının ayakları altında, yağma talan ile işgal edildi. Özellikle bugünkü Dicle mahalli başta olmak üzere, Doğu Azerbeycan ile Batı Garzan bölümü işgal edilmişti. Bu tarihten itibaren 300 yıl boyunca, Kurdilerin özellikle Boht veya eski adıyla Becenevi=ovalıları, Hristiyan ve İrani etkiler altında kaldılar. Ta ki İslam güçlerinin bölgeye girerek İran güçlerini yenmelerine kadar.

Bu dönemde, Kurdilerin baş tanrısı TeSup'un mabedlerinin, İsa mabedine dönüştürüldüğünü görüyoruz. Kurdiler kendilerini bir arada tutan TeSup mabedlerini ve ateşgahlarını, merkezi kentlerini de kaybettikleri gibi (dolayısıyla siyasi iktidarlarını da) kaybetmekteydiler. Hristiyanlık tüm acımasızlığıyla Kurdi bölgelerine girmekte ve önce Roma, sonra da Bizans kültürü içinde asimle olmaya zorlanmaktaydılar.

Res. Hristiyan etkiler

Hristiyanlık, Kurdileri sadece asimle etmek amacından öteye geçerek, tarihi kaynakların yakılması ve coğrafi zenginliklerin talan edilerek yıkılıp yağmalanması sonucunu da doğurmuştu. Bu yıkım ve imha süreci sadece Kurdilerin yaşadığı birşey değildi. İskenderiye kütüphane eserlerine, Babil dönemi ürün ve kalıntılarına kadar geniş bir alanda yıkım ve yağma yapılmıştı (Etrüsklere yaptıkları gibi). Kurdiler ile ilgili kaynak eksikliğinin nedenlerinin başında Hristiyanlık, ardından Hulagu ve Ömer dönemi gelmekteydi. Ama en büyük yıkım ve çökertme süreci Hristiyanlık ve Turani kavimlerin İsfahana (Aran krallığı başkenti) yerleştirildiği dönem olduğu bilinmelidir. Put tarihinden iz bırakmamak için, geçmişle ilgili herşey harabeye dönüştürülmüş, kaynaklar ateşe atılarak yakılmıştı. Bir çok kentin adı farklılaştırılarak, isimlerde asimle edilip Helenleştirlimişti. Sonraki tarihçi ve gezginler tarih temelinden yoksun bir bilinmezliğe sarılarak bölgeyi Roma-Bizans dönemi ve Hristiyanlık etkileriyle tanımlayarak yazıpçizmişti.

Bugünkü Diyarbakırdaki Ulu cami Kurdilerin TeSup mabetlerinden (KapaDoKiya ve Meda sonrasında) en ünlüsüydü. Hatta Sasani kralı, Ameda'ya girdiğinde TeSupun üzerini kapatacak şekilde örtülmüş resime bakarak durur ve hemen bu resim önünde diz çökerek resmin kime ait olduğunu sorar ve İsa olduğunu öğrenince, çevresindekilere;

"Düşümde gördüğüm yüz buydu; bana tüm içtenliğiyle bana şöyle dedi: "Bu şehirde yaşayanların günahları yüzünden kenti sana vereceğim." Anlaşılacağı üzere, Kurdiler kendilerine güç veren ve inançlarının birlikle ifade edildiği anlamlı temsilci TeSupun yerini İsa almıştı. TeSup inancının yerini ise, Hristiyanlık. İsa ve Hristiyanlık, tüm Kurdi coğrafyasını etkisi altına almıştı. **Dolayısıyla, Kurdilerin asimle olması ve iktidardan düşerek çözülmesi mabutlarını, onurlarını ve kentlerini kaybetmeleri, bazı Kurdi tarihçilerinin belirttiği gibi İslam döneminde değil, Hristiyanlığın Roma-Bizansın resmi ideolojisi haline geldiği dönemde olmuştu.**

Res. Hristiyan etkiler

Hristiyanlıkla birlikte birçok Kurdi Keyasının Roma'ya yerleştiğini, buradaki ünlülükler aldığını ve Romalıların Hordiyen (Hortlar anlamında) adında, Kurdilerden büyük bir lejyon-ordu (Korucu) kurduğunu da biliyoruz. Bu örneklerde göstermektedir ki Kurdiler, Hristiyanlıktan sonra, gerek gök (Fırtına ve Güneş: Güneşin Krallığı) tanrılarını ve ona ibadet ettikleri ateşgahlarını kaybetmeleri sürecinden sonra, birlik çabaları tümüyle ortadan kalkmıştı. KapadoKiyadaki büyük ateşgahlar İslam döneminden çok önce, Hristiyanlık ile birlikte ortadan kaldırılmış, Put denilerek büyük kıyımlar yapılmış, mabetler ise Hristiyan kiliselerine dönüştürülmüştü. Med kökenli Kurdi Mana; Zerdüştlüğü ilham alarak Hristiyanlıkla bu dönemde özdeşleştirmiş ve sentezinden Mani dinini kurmuştu. Med soylu, Mani dininin kurucusu Part prensi, MS.216-276 tarihleri arasında yaşamıştı. Bu dönemdeki asimilasyon ve yıkıcı-

lık, ne Hun imparatoru Hülagu, ne de İslam dönemi Ömer'in yarattığı yıkıcılıkla karşılaştırılamayacak kadar derin ve köklüdür. Dolayısıyla bilinen tarihin aksine, Kurdiler en yoğun asimlasyon sürecini ve kent hakimiyetini kaybetme süreçleri Hristiyan(Rumi)laşma ve Turaniler döneminde (Müslümanlıkta) yaşamışlardı. Roma, yüzyıllar boyunca savaşmak zorunda kaldığı ve Asya üzerinde hakimiyet çabasında önemli bir tampon ve anlamlı bir güç olan Kurdilerin ortadan kalkması ile oldukça rahatlamıştı.

Zerdüştlüğün ve sonradan çıkan Mani din'nin, Roma'nın içinde büyük etkiler yarattığını biliyoruz. Kilise ve Roma bu dinlerin yayılmaması için büyük uğraşlar vermişlerdi. Bunları ateşe tapan, Güneş krallığına inanan, büyü ve fal işleriyle uğraşan kişiler olarak tanımlamışlardı. Ama Roma egemenleri Kurdileri dize getirmek ve savaşçılıklarını törpülemek adına başta destekledikleri bu anti savaş dini, sonradan kendi içinde gelişince başının belası olacaktı. Aydınlanma dönemi aydınları, bu dinin etkisinde olan Hrsitiyanların etkisinde kalacak ve hümanizma bu öğretinin etkisiyle beslenecekti. Keza Ezdanilerin savaşçı kimlikten uzak olmasında Maniaizm'in etkisi büyüktü. Keza Osmanlı Kızılbaş göçebe-çoban aşirleri de (tarımcı olanlarını asimle ettikten sonra) keza Bektaşilik adı altında asimle ettiği gibi, Bektaşi'nin tasvirlerini, bir elinnde ceylan, hümanist kimliği ile tanımlayarak, Kızılbaşlar içinde etkisini artırmaya çalışacaklardı. Bu türden anlayışlarla Rıfuzilerin savaşçı ve asi kimlikleri ellerinden alınacaktı. Savaşçı olmayan kimlik tıpkı Hristiyanlık dönemi Pavlikyan, İslam döneminde Yezidi (Ezdani) kimliğe büründürülmeye çalışılacaktı.

Kuşkusuz Roma dönemi, Kurdi tarihinin artık ayrışım ve kopuş noktasıdır. Romalıların, diğer işgalcilerden farkı, tıpkı son dönem Asur krallarının yaptığı gibi, kent ve yerleşim yerlerine kendi adlarını vermişlerdi. Örneğin, Amed (eski adı Amit=Mitanilere bağlıyken aldığı isimdi, ama Med'e bağlandığında= Medindir anlamında değişmişti) önce, Militen (Malatya'ya)'e bağlandı. Bölge kontrol altına alındıktan sonra (merkezi yerleşimler) Romalılaştırılıp, Hristiyanlık ağırlık kazanınca

bağımsızlaştırıldı. Doğu bölümüne Mezopotamya adı verildi, batı bölümüneyse Osroen, orta merkezi yerine Bitinya, Pontus, Edesa (Ruha, Urfa), Suruç (Serug); Patna, Birecik (TelBarsup); Birta, Haran; Karea ve Bireciğin karşı yönüne Zeugma (sonra Rumkale) adı verildi. Kapadokiya (Kapdokia) ile KiliKia (KiliKiya) Hristiyanlaşmanın merkezi olduysa da, özellikle KapadoKiya ateşgah özelliğini uzun süre korudu. Ve her dönem muhalif kimliği takındı.

Hristiyanlaşma Sürecinde Kayıplar ve Köken Çelişkilerinin Başlangıcı: Ovalı ve Dağlı Ayrışımı

Kuşkusuz, Med kökenli kavimlerin ve bölgedeki Kurdilerin İslam döneminde kadar bir şekilde ayakta kalan unsurları da sözkonusu olmuştu. İslamiyet döneminin bölgeye akınından önce, Hazar bölgesinde güçlü Kurdi derebeylikleri sözkonusuydu. Hrıstiyanlıktan sonraki dönemde, İslam güçleri tüm yıkıcılığıyla gelmiştiler. Bölge oldukça çetin bir süreç sonrası ele geçirilmişti. Kurdi tarihi, İslam döneminde de kahramanlar yaratacak ve devletler kuracaktı. Elbette ki eski şaşalı dönem bitmişti. Önce Hristiyanlık ve ardından İslamiyet etkisi, Kurdileri kendi benliklerinden uzaklaştırmış, yaratıları olan dinleri bir taraf bırakmış, kendi değişmez (Güneşin Krallığı) kanunları yerine, başkalarının yazdığı değişmez kanunlara ve o dinin dilinin gereklerine uymuşlardı. Hristiyanlık döneminde Mani dini yine Kurdi soylu bir prens tarafından yazılacaktı. Bu yazım Hristiyan ve Zerdüst sentezi bir dindi. İslamiyet döneminde, Kurdi Firuzu hanesari Safavi: İslamiyet ve Zerdüşt sentezi Zerre Takke (Kızılbaş) öğretisini, Şeyh Adi Bin Müsafir: keza Zerdüşt ve İslami sentezi olan, Ezdaniliği sentezleyecekti. Kurdi Hanefi mezhebi ve Abdülkadiri Geylani, Kadiri tarikatı ve öğretimini yayacak, sonraki dönemde, Mevlana Halidi Nakşibendiliği, Said-i Kurdi ise "Nur Risale"leriyle Nurculuğu öğretecek ve yayacaktı. Kurdiler sadece dini alandaki yetenekleriyle değil, İslamiyet döneminde devlet, edebiyat, sanat alanıyla da kendilerini göstereceklerdi. Bu bölgedeki savaşçı, Med (Part soylular)ların,

Revandi ve Şedadi devleti: Çarbuht (ÇarBoht) kolundan olan Mervan ailesi, İslam dünyası içinde güçlü siyasi ilişkiler geliştirmiş ve bazı dönemlerde de iktidara gelebilmişlerdi. Keza yine Aran(Part:Boht) Revand kökenli Eyubbiler, büyük komutan ve İslam İmparatoru unvanını alan Selahaddini çıkarmış, Eyyubi devletini inşa etmişlerdi. Keza Germiyanlar oldukça güçlü, edebiyat ve sanatta oldukça ileri bir krallık inşa edeceklerdi (hala hanedan aşiret geleneğinden gelen büyük aşirler bölgede mevcuttur: Mil, İzoli, Avşar,Karakeçili vs.).

Res. Hristiyan etkiler

Partlardan ilk olarak, Herodot söz eder. Silah, giyim ve kuşam olarak Perslilerden büyük farklarının olduğunu belirtir. Pers ülkesi 13 straplıktan oluşuyordu. Bunlardan biri de Paktuk (Bukht) denilen bölgeydi. Van Gölün'den Doğu Dicle'ye ve oradan da Hakkari'ye kadar olan bölge, Doğu Dicle boyu Azerbaycan'ın doğusuna kadar uzanıyordu. MÖ.401 yılının sonunda meşhur Xenephon'un Anabasisi=on binlerin yürüyüşünde, bu bölgeden geçerken Karduk=Paktuk ile isimlendirmişti. Aslında Kardu olarak adlandırılan bu isimlenme, Tevrat'ın Horti dediği, Mısırlıların Hiksos diye isimlendirdiği= dağlı yiğit insan, yiğit savaşçılar anlamına gelmekteydi. Xenephon da tam 70 küsur yıl

sonra, Büyük komutan İskender'de bölgeden geçerken, Dicle'nin yukarı bölümünden Arbil (Erbil) e doğru yöneldiğinde doğu bölümündeki dağlara Gordye (Gord ülkesi=Xort ülkesi) diye adlandırmıştı. Strabon da, atalarının izinden giderek aynı tanımda adlandırmıştı: Gordyen=Hortların ülkesi. Alman bilgini Nöldeke de, aynı tanım üzerinde durur. Keza, Orta Çağ Süryanileri de bölgeye Buktiye adını vermişlerdi. Bu terim, Bohtan ırmağıyla direkt ilgilidir. Bu bölgede yaşayan Kurmançlara da kısa isimlendirme Botiden kaynaklı olarak, Botanlı denilmektedir. Paktialı Partlar, yüzyıllar sonrasında, Perslerle yeniden hesaplaşmak için tarih sahnesine çıktıklarında, kısa sürede Kurdistan'ın içinde tek başlarına iktidar olmayı başarmışlardı.

Sasanlı, Ardeşir de, Med soylularından bazılarının ihanetleri neticesinde, Heftan-Boht aşiretine mensup, Madig'i yenerek, 226 baharında, iktidarı tekrar Persler ele almıştı. **Heftan Boht aşiret reisi ve Partlar'ın kralı Madigi'yi, bizzat Ardeşir kendi elleriyle öldürmüştü.**

Res. Hristiyan etkileri

İranlı Tarihçi Taberi, bu olaydan: "**Sasan kralı, birinci Ardeşir tarafından savaşta öldürülen, Heftan– Boht 'un Ejderha Meliki"** olarak söz eder. Yani, yedi bohtun ejderha kralı olarak tanımlar. Bilindiği gibi, Kurdilerin dini, Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avestada Ejderhalar anlatılmaktadır. Sadece Şedad veya Eyyubiler, Paktuk(Part)-Bukhtan gelmiyor elbette, Amed başta olmak üzere, bölgede önemli kültürel ve siyasi hamlelerde bulunan Mervan oğulları da bu boydandı. Ama onlar Haftan Bohtun, Çar-Boht kolundandılar. Yani yedi kolun, dördüncü kolundandılar.

12. Yüzyılda Mafarkin kentinde yaşayan ve Mervanların iktidarının kurulduğu yer olan bugünkü Silvan kentindeki, Mervanoğullarının tarihçisi; **İbn'ül Azrak'ta, Mervanilerin kökenini Çar-Bohti olarak gösterir.** Buradan da anlayacağımız gibi, Kurdiler kendilerini Avesta'daki gibi, cengaver Ejderler olarak görmüşler ve onlar gibi yedi kollu (ki yedi sayısı Kurdiler için-Ezdanilikte dahil olmak üzere kutsal ve uğurlu bir sayı olarak görülmekteydi. Tanrıları ile onun melekleri veya Zerdüşt ile çocukları hepsi yedi sayısına tekabül etmektedir (ki bu bölüm Ezdaniler de işlenecektir) Ejderha olarak görmekte ve her birlik bir tür ejderhanın bir kolu olarak görülmekteydi. İhanet eden ise koldan kopmuş olarak görülür ve boğazına eritilmiş kurşun dökülürdü. Belki de Bohtan çayının görünüşünü ve akışını da bu ejderhaya benzetmişlerdi. Kim bilebilir. Ama bilinen gerçeklik, Ejderha ile özdeşleştirilmiş, bir örgütlenme ve ulusal-siyasi birlik yapısının olduğu gerçeğidi.

Marcellinus adlı tarihçinin, Romalı tarihçi olduğunu biliyoruz. Bu tarihçinin özgünlüğü gerçekten önemlidir. Çünkü bu tarihçi Ameda'da bulunduğu bir zamanda, Sasaniler, bu Roma kentini kuşatma altına aldılar (359). Bu kenti ve ülkeyi savunan güçlerin kahramanlığıyla, bu bölgeye Karduen (Hortu.en=ünlük takısı, ülke anlamında) ülkesi olarak tanımlamıştı.

Keza sadece sünni-Şafi Kürt tarihinin yazarı Şeref Han'da bütün Kurmançların, Bokht(ovalı) ve Becen(dağlı)lı

iki kardeşten geldiklerine dair bir efsaneden söz eder.[27] Bu gün Kurdiler arasında bu deyim daha çok, Milan (Dağlı), Zilan(ovalı) olarak adlandırılmaktadır. Örneğin Zazalara, klasik anlamda DuMil denir. **Kendilerine "Sili" unvanı verirler.** Hatırlanırsa, Kengi-Sümerlerden beri, Du ön eki öteki anlamındadır. EnkiDu, diğer yaratık gibi. MelDu (MelaTiya nın ilk isimi), gibi anlamlarda kullanılmıştı. Beceni veya Millerde kendi içinde değişik kollara ayrılmaktaydı. DuMiller=Zazalar bu anlamda, Kurdilerin orijin ve özgün dağlılarını oluşturmuşlardı.

Partlıların dönemindeki, en önemli yaratım kanımca, Mani dininin yaratıcısı ve Med prensi Mani tarafından verilmiş eserdi. Kurdi coğrafyası ve kültürü üzerine araştırma yapanlar, yanlış da olsa, sadece dil ve dilin yapısı ile ulusal kimliğin ve dilin, linguistik, fonetik ilişkisinden hareketle ulusal şekillenmelerin içeriğini doldurma çabaları eksik de olsa, yinede bizim için önemli veriler de sunmaktadır. Mani diniyle ilgili olarak ve gerekse de, Zerdüştlükle ilgili olarak bulunan belgelerde, Herodot tarihi ile Asur, Babil-Keldani belgelerini doğrular nitelikte veriler sunmaktadır. Batı dünyası dil yapısını sınıflandırırken, Kurdilerin dilini de, İran dil gruplarının altında göstermektedir. Oysa tarih bilinci, bu önceliği kime verdiğini net olarak yazsa da, gerek dil bilimciler ve gerekse de tarihçi, sosyolog, antropolog gibi uzmanlar bu rahattan hiçbir zaman silkinememişlerdi.

Onların deyimiyle açıklamak gerekirse, Part dili de, bir İrani dil grubuydu. Ama ondan ayıran ve bugünkü Zazaca ile direk ilişkilendirilen yönleri vardı. İşte buda, değindiğimiz unsur olan, konuşurken, sesin kullanın yeri ve aldığı şekil ile ilgilidir. Örneklemek gerekirse; Farslılar daha kısa "W" kullandıkları için, sesler genelde tek "V" şeklini almaktadır. Oysa Zazalar da ise, bu sesin kullanımı "W" olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, Örneğin Weş (:güzel anlamına gelir=Kurdi devletinin başkenti Weşu gani=güzel pınarda olduğu gibi), Waştene (istemek), Wxas (iyi), Wxastan(istemek), Wxar (kız kardeş) gibi

[27] Arap kaynakları, örneğin İbnülesir; genelde "Bohti" deyimin Kurdilerle aynı orijinlikte verse de, Becenelileri; Beşenevviye olarak adlandırmaktaydı. Bu isimlendirme özgünlüğü bozmamaktadır.

sözcükler, Zazaca da tüm özgünlüğüyle yaşatılırken. Farsçada ise, bu kelimelerde, "W " sözcüğü ya yoktur veya tek "v" olarak verilmektedir. Örneğin, Xos, Xahar, Xastan gibi, veya, Zazaca da; -a- harfi yerine, seste –i-tarzı bir çıkış vardır. Bu söyleyiş tarzı, Partça ile birebir örtüşmektedir. Oysa bugünkü Farsça'da, bu yetenek ve dil dönüşümü söz konusu değildir. Keza Zazalar binlerce yıldır bu özgünlüğü taşımaktadır. İşte, bu bağlamda, dağlı yönleri ve üretim ile yaşayış yerlerinin bugün dahi sarp ve ulaşılmaz bölgede olmaları açısından Zazalar, dil konusunda da oldukça özgün kalmışlardır. Bu bağlamda Kurdilerin orijin yapısı ve dilinin en güzel örnekleri Zazaca nın içinde aramak gerekir, çıkarımı oldukça doğrudur.

Sonuç olarak Part İmparatorluğu, Kurdilerin-Kardo (Hordo)ların son temsilcisidir. Kurdiler kendi içinde, bir kanser gibi taşıdıkları ihaneti, yine kendi dışındakilere avantaj yaratacak bir biçimde uygulamış ve kendi yıkımlarını sağlamışlardı. Hortlar, kendi kahramanlıklarıyla ve savaşçı kimlikleriyle tüm dünyada hayranlık uyandırmışken, aynı zamanda da, bölgede büyük bir denge unsuru, Güneydeki Aramilerin(Arapların) kuzeye, Doğudaki Turanilerin (Türk(doğu İskitler), Moğol, Hun vs.), batıya, Kuzeydeki Arilerin (Gaşka, İskit, Kimmer vs.) güneye ve en önemlisi Batıdaki İndo-Germen Arilerin (Yunanlılardan, Miken, Bizans'a kadar olan dönem kavimleri) ise doğuya yönelmesinde hem bir tampon hem de denge unsuruydu.

Kurdilerin önce uygarlık alanlarından uzak yaşayan doğulular İskit/Türklerle ortak hareket ederek (talan ekonomisi; yağmalar yaparak) öz kültürlerinden koptular. Egemen kültürün aynası olan kentlerdeki Komuhlar ve Suplar çözüldüler. Ardından diğer Beceni (ovalı)ler bu çözülme ve asimilasyon sürecine dahil oldular. Süreç içinde, tıpkı Ermeniler gibi ulusal yetilerini ve kimliklerini kaybettiler. Kimi Fars kültür ve hayatı içinde, kimi de Roma-Bizans kentlerine soylu, efendi ama Hristiyan Romalı- Bizanslı bir kimlikle kaynaştılar[28]. Ordularının adı ise

[28] Bizansın son dönemlerinde, krallık tahtına birçok değişik milletten kişi oturmuştu. Sami kökenli krallar olduğu gibi, Ermeni (Bazil) ve Kurdi kökenli krallar. Bunlardan biri de İzaurya (ZİT-MİZ) ailesidir, bu aile Germanyan kökenlidir (Hıfz Yüksel'e). Ardından

hiçbir zaman değişmedi, onlara her zaman Hort dedikleri için, gerek Roma'da ve gerekse de Bizans'ta "Hordiye-Horties" birlikleri altında, kendileri için değil bir başkaları için ve efendileri için savaştılar. Ama Part krallığı, İslamiyet döneminden sonra da merkezi Boti olan, Azerbaycan'ın doğusuna kadar olan bölgede sürekli yaşayacaktı. Ve bu bölgede oturan krala Romalılar her daim "Kurdısh Vesulyus" yani Kurdi kralı olarak hitap edeceklerdi. İşte bu nedenle Alparslan'ı, Roma başbakanı "Kurdish Vasilyus (Kurdi kral veya temsilcisi)" olarak karşılaşmışlardı.

Tarih ve Yazı

Kurdiler tarih çalışmalarına ve yazımına Komia'dan sonra devam edemediler (Kengi, Hatti; tüm bu kültürler, Khurri-Khurdi ve Komuh-Komia dil yapı ve kültür etkisinde biçimlenmişlerdi). Bu sonraki dönemlerde siyasi birliğin bozulması nedeniyle yazıcı sınıfın dağılması ve soylu dilin (Gal=Haloların dilinin) ortadan kalkmasıyla, yerlerine geçen çoban krallar bu boşluğu dolduracak yaratımları gerçekleştiremediler. Med döneminde yaratılan Avesta bir istisnadır. Doğu toplumlarının yaratıları her zaman din adamları tarafından yaratılmıştı. Yani akla ve bilime dönüşüm olmamıştı. Sonraki dönemde de, Mani, ZerreTakke, Ezdani, AbdülKadir Geylani ve Said-i Kurdi ile Mevlana Halidi vs. işte tüm bu yaratımlar da dini içerikte olduğu gibi, yaratımı gerçekleştirenler de din adamıydı. Elbette ki bu durum gerçekten çok önemli bir handikaptı. Hristiyanlaşma döneminde Süryani ve Ermeniler'de kendi orjin kimlikleri yerine ileri çalışmalar çıkardılar. Yaratımları Hristiyan kültürü ötesinde olamadığı gibi, orijin-halk kültürlerinin de asimilasyon sürecini yarattı. Daha önceden de yazdığım gibi her dönem öncekinin inkarcısı ve alternatifi olarak var olur.

Ermenilerde, Hristiyan kültürü içinde asimle olmuş, ilk dö-

Türk kökenli olarak Osmanlı kralı Fatih (aile kökenlerinde kadınlar Bizans soyludur) kendini Doğu Roma kralı ilan ederek bu geleneği devam ettirmişti. Ondan önceki farklı milletlerden olan krallar Hristiyan olduğundan garipsenmemişlerdi fakat ilk olarak Müslüman kökenli Fatih'in Roma kralı olarak kendini ilan etmesi garipsenmişti. Bu anlamda Osmanlı sisteminin Bizans devamcısı olması hikayesi de bundan kaynaklanmaktadır.

nem dilleri ile günümüz arasında oldukça fazla değişiklikler olmuştu. Bölgedeki azınlık psikolojileri ve bununla birlikte, batı-Hristiyan dünyası içinde köklü bir geçmişlerinin olması, onları erken dönemde tarih bilincine yönlendirmişti. İsimler ve ünlülüklerini xaldilere dayandırarak, bu kültürden geldikleri savına dayanarak kendilerine kimlik kazanıyorlardı. Ama her ne olursa olsun, onlar Kurdiler ile aynı kaderi paylaşan ve bin yıllar boyunca aynı kültür ve kardeşlik (veya çatışma) temelinde yaşayan bir halktı. Hiçbir millet veya kavim, Kurdilerin güçlü imparatorluk dönemleri dışında veya sonraki çözülüş dönemleri de dahil olmak üzere bölgeye yerleşememişti. Evet bölgeyi talan etmiş, yağmalamış, atlılarıyla çiğnemiş olabilirlerdi, hatta geçici egemenlikte kurabilirlerdi Fakat, hiçbir kavim içinde yaşama imkanı, toprağına (Zagros'a= çekirdeğine) yerleşme olanağı bulamamıştı. **B.Biçer**, Selçuklu döneminde Selçukluların Azerbaijan bölgesine yerleştiklerini söyleseler de, bu gerçekçi değildi. Sonraki dönem Kurdi krallıkları da bunun kanıtıdır. Ama, Yakup dönemi sonrasında bunu başardılar. Bu nedenle, batı Kurdi uygarlığı nasılki Roma ve Hıristiyanlık öncesi dönem kaynakları ile açıklanabiliyorsa, doğu Kurdi ülkesi ise İslam öncesi kaynaklarla açıklanabilmektedir. Özellikle devşirme kolonizasyonculuk dönemi olan Turani kaynaklar ile İslam kaynağı en kötü deforme kaynaklardır. Bu kaynaklar ile sonuca gitmeye çalışmak çölde su aramaya benzer bir çalışma olacaktır. Sonuç olarak, doğu Kurdi devletleri, İslam sonrası Yakup sonrası kaybolmuş ve asimle olmuştu. Bu sebeple Azeri ve Turani dönemsel kaynaklar, bunun nasıl gerçekleştirdikleri ile ilgili bilgiler bakımından incelenmelidir.

Tekrar konumuza dönersek, Buhtan (Paktuk) veya Gordiyen ülkesi ünlülüğü Roma döneminde de devam etmişti. Romalıların desteğiyle yeniden iktidara gelen Partlar, 3.Tridat döneminde Hristiyanlığı kabul ettiğini belirtmiştik. Romalı tarihçi Marcellinus, bugünkü doğu Dicle (Boht-Boti) bölümünde yerleşik olan bu krala bağlı Keyaların bir eğlenceye katılışlarından sözeder. Günümüz Arpa Çayı-Aras arasındaki bölgedeki kenti kendilerine başkent olarak yaptıkları yerde eğ-

lence düzenleniyorlardı. Bu eğlenceye katılan 16 Keyadan bahsetmektedir. Demek ki Kurdiler o dönemde, konfederatif birlik yapılarını halen korumaktaydılar. **Bu Keyalardan en güçlüsü olarak, Van Gölü'nün güneyinden Musul'a kadar olan bölgenin efendisini, KHord-aykh (Xort ülkesi anlamındadır.) hakimi olarak yazmaktadır**. Bu isimlendirme, Strabon'un; Gordya, Xenephon'un; Kardu, Herodot'un; Paktuk (Partien)/ Kardu/Paksia, İskender'in; Gordien, 2.Yüzyılda yaşayan Dion Cassius'unda (Dicle bölgesine) Gordyen dediğini görüyoruz. Bu bölge tarihin her döneminde Kurdilerin siyasi birliğinin merkezi ve kalbi olmuştur.

Part sonrası dönemde, Kurdilerin siyasi birlikleri dağılmış, çözülme döneminin getirdiği tüm olumsuzlukları üzerlerinde taşımışlardı. Bölgeleri, Sasanlar ile Bizansların savaş alanına dönmüş ve dağlarda kendilerine yaşama olanağı bulmuşlardı. Merkezi kentleriyse Hristiyanlığın etkisiyle, tüm kültür ve yaşamları, İncil esasına göre biçimlendiğinden, kendilerini öncelikli olarak Hristiyan olarak görmekteydiler. Dolayısıyla Güneşin krallığına inananları (ateşe ve güneşe tapınıp, doğaya saygı gösterdiklerinden) dağlılar diye küçümsemişlerdi (Sadece onlar mı; İslam döneminde Şerefhan da Kızılbaş Zazalar ile Ezdanileri bu nedenle kendinden görmemişti). Çünkü onlar, Tanrı katında putlara tapmakla günahkar olarak görmekteydiler.

Keza Muşta yaşamış ve yetişmiş Ermeni rahip Khorenli, 440 yılında yazdığı, "Armanya" adlı eserinde, yaşadığı Gordiye veya Kardu denilen bölgeyi, Kort.çaykh olarak isimlendirmişti. Yiğitlerin ülkesi. Bu eyalete bağlı olarak 11 bölgeden söz etmekte, sekizinin de adını vermektedir:

1.Kortu (Xorto)

2.Kortik: Çukur=Kurdik

3.Motagan: Bugünkü Mutki bölgesi olduğunu sanıyorum. Bu bölgede yaşayan Kurdilere Motkan denmekteydi.

4.Bisiran: Bu bölge, Beşiri olması gerekir. Bu kent bugünkü, Diyarbakır-Siirt arasında güçlü Ezdani yerleşim merkeziydi.

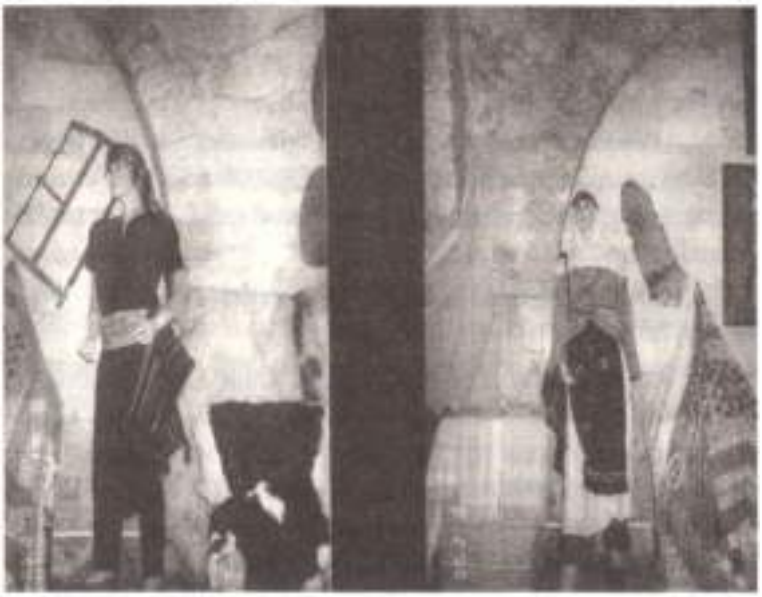
5.Gart-Uni (Gart-Gerd Keyalığı); Bu bölgedeki Süryani-

ler de benzer isim kullanmışlardır: Bugünkü Cezire bölgesi olarak isimlendirilen yerdir. Süryaniler; Ba-Karda= Karda adası olarak ad vermişler.

6.**ArdoVan:** Bugünkü Van bölgesinin adıdır. Bilindiği gibi, tarih öncesi dönemden beri, ülke ünlüğü olarak; Ard veya Ar kelimesi, Kütlerde kullanılmaktadır. Van Krallığı da, bu şekilde adlandırılmıştı.

7.Cahuk: Bugünkü Karabağ (Ermeniler ile Azerilerin çekiştiği) bölgedir.

8. Ablak (Part): Zap bölgesinden, CulaMerg (ÇölaMerik) merkezine kadar olan bölge. Bu bölgede kendi içinde üç bölgeye ayrılmakta, Küçük orta ve büyük Ablak (Bu ünlülüklerin Part kral isimleridir). Bu bölge dağlı Kurdilerin en yoğun olduğu yerdir. Kurdi savaşçılarının en güçlü bölümü buradan çıkmıştı. Bunun dışında, Meda: 27 bölümden, Aran, Azerbaycan'dan Botiye kadar olan bölge; Partiyalıların yerleşke alanı ki Şedadlar, Mervanlar ve Aran bölgesindeki Revandlı Eyyubiler bu koldan gelmişlerdi. Kurdilerin Kuzey bölümü, tarih öncesi deyimle "Yukarı ülke," Kurdilerin her zaman merkezi iktidarlarının çıktığı bölgedir. İstikrar alanıydı. Şerefhan, bu örgütlenmeyi 24 kol olarak göstermişti. Avesta geleneği gereği, İndo kültürünün etkisinde olan doğu Kurdileri (Niş (Nes),Kasit, Med, Part, Kapadokiya/Pontus gibi), doğudaki ejderha kültürüyle özdeşerek, kendilerini de yirmi dört kollu ejderhanın yedinci kolu (En kutsalı ve ana mihengi olan kabileleridi), dördüncü kol gibi deyimlerle adlandırmışlardı. Bu figürü Avesta'da da görmek mümkündür.

Res. Komia Giyisisi

Kurdiler de, bu bölgeye, "Akari" demekteydiler. Sonraki dönemlerde İslam gezgin ve tarihçileri de, "Akari" demişlerdi. Süryani kaynaklar ise, "Tamuraye" adını vermişlerdi.

Sonuç olarak Partlar, kendi özgünlüklerini, Zazalara bırakarak yaşatacaklardı. "Saçlılar" diye Türkler tarafından isimlendirilen, Ezdaniler ve sonradan Evliya Çelebinin Kızılbaşlar=Kurdi Alevileri için betimlediği "Saçlılar," Kurdi ananesini en orijin halini bugünde yaşatmakta, onlar da, geceleri ateşi, gündüzleri onun babası Güneşi kutsal görmekte ve ona ibadet etmektedirler. Med ve Part soyundan gelen Şedadlar, Mervanlar ve Eyyubiler gibi, güçlü savaşçı ve devlet yeteneklerini, atalarından aldıkları kültür ile devam ettirmeyi başarmış İslam dönemi devletleriydi[29].

[29] Öğretim üyesi arkadaşlarla sohbet ettiğimiz bir konu olmuştu. Kurdiler yeniden devlet olabilir mi? üzerine tahlillerde, bir öğretim üyesi arkadaş: alaycı bir üslupla, Kurdilerin inancına göre her bin yılın içinde bir tarihte, Huda tarafından görevlendirilen, bir koruyucu(önder) eşliğinde özgürlüklerini elde ederlermiş? Selahattin'in iktidarından bu yana neredeyse bin yıla yaklaşan bir tarih geçtiğine göre, kurtuluşları bu yüzyılda olmasın?

DİN VE SONUÇ

Kurdiler, din açısından, her dönemde önceki kültürlerinin üzerine bir din anlayışı koymayı başarmış, din ile millet olma özelliğini adeta bütün olarak görmüşlerdi. Kengi-Sümer Xalolarından bu yana, Kurdiler de kendi içlerinde sürekli Xaloları tarafından her dönemde yeni bir inanç anlayışıyla yaşamışlardı. Kurdiler güneye indiklerinde burada yaşayan X kavimleriyle bir senteze girmiş ve bu sentezin en güzel eseri olan, GılGameş adlı bir mitolojik figür doğmuştu. Doğa ile savaşı anlatan bu efsanede, sonraları GılGaMeş'in arkadaşı olacak EngiDu adlı güçlü yaratıklar arasındaki savaşlar, Tanrılar ile insanlar arasındaki savaşlar anlatılmıştı. Ama bizi ilgilendiren dağdan ovaya (Kengi coğrafyası denilen alana) inen Kurdi Sup kaviminin EngiDu ile özdeşleştirilmesiydi. Bu kişi ile özdeş kavim olarak Gutileri görüyoruz. Dağlı olan bu Kurdi kavim de, dini panteon olarak, Güneşe ve ateşe tapıyorlardı. Ateşgahlar o dönemden beri vardı. Çünkü, Zagroslar amansız bir soğuğa ve çetin bir coğrafyaya sahipti. Eski eserlerdeki, dağ aslanı motifleri de vahşi doğalarını, yaşadıkları alanın tabiatını anlatmaya yeten hatta artan bir veriydi[30]. İşte tüm bu zorluklardan kendilerini koruyan ve yaşamaları için olmazsa olmaz kaynak olan, Güneş ve ateşti. Onlar baba oğul gibiydiler. Kengi anlayışı, Kurdilerin ateşinden de etkilenmişti. Fakat yarattıkları kültür, Kurdiler üzerinde yüzyıllarca hatta bin kusür yıl etkin olmuştu. Med dönemi, Guti devamcısı bir iktidar dönemiydi. İndo-Kurdi denilen kavimlerin hakimiyet dönemiydi. Avesta böyle bir ortamda, kitaplaştı ve bugünde Siraç Bilgin eliyle ve bilinciyle Kurdi halkına kazandırıldı. Uğurlu olsun. Avesta birikimi, 3.Tridat döneminde, yeniden iktidara gelerek, ülkelerinde kral-

---

Gerçekten; Kurdilerin inancında bu öngörü-kehanet vardı. Bu inancın veya kehanetin, Yahudilere de benzediğini unutmamak gerekir. Onlarda da Kutsal kitap, Rablerine karşı ihanetlerinin bedelini ağır ödedikleri, bir ceza ile karşılıyormuşlar ama Rablerine döndüklerinde yeniden özgürlüklerine Rab yardımcı oluyordu. Aslında bu durum akademisyen arkadaşlarca espri çerçevesinde de görülse Zerdüştlükten beri gelen bu inanç, bugün Ezdanilerde de yaşamaktadır. Kim bilebilir ki?

[30] Hatti-Kurdi antik kentlerinde şehrin içinde ibadetgahlar olurdu. Dağ tanrısının evi, Güneş tanrısının evi, Fırtına tanrısının evi, Ay tanrısının evi ve birde Ateş tanrısının evi de vardı. Bu beş ev tapınak olarak kullanılırdı.

lık kurmayı başararak Romalıların bu jestine karşılık Part Kurdilerinde de, Hristiyanlaşma süreci başladı. **Roma, Kurdileri Hristiyanlaştırarak çözmek istedi. Ve bunu başardı da. Hristiyanlık, asimlasyonun ana ideolojik figürü oldu. Değişmez kanunlarından uzaklaşan Kurdiler özellikle kentlerde ve saray ortamında, Hristiyan kültürü ile biçimlendiler. Partlar bu siyaset sayesinde benzeştiler. Kendi öz kültürlerinden uzaklaştılar.** Bu süreci bizzat kralın kendisi Hristiyan olarak başlattı. Özellikle Romalıların Edesa denilen, Urfa kontluğu-Keyalığı din değiştirmişti (Abgar, MS.34), Kommagene krallığı zaten bir yönünü Makedon soyu olarak gösterdiği için, önceden Roma kentlerinde soylular arasında yer almışlardı. Kısacası Rumileşme dönemi başlamıştı.

Bu bağlamda, Hristiyanlaşma döneminin etkin bir yazımı olan Mani dini, bir Kurdi Keyası olan, Hz.Mani'nin, aceba bir tepkisi miydi? Yoksa Hristiyanlaşmaya yönelik katkısı mı? İlk soru çok daha doğru gelmektedir. Ama Mani, Hristiyanlıktan da etkilenmişti ve Roma'nın istediği uygar ve ehil Kurdiyi yaratmıştı. Çünkü barışçıl bir dindi. Sonuç olarak tıpkı Kurdiler arasında, İslamiyet ile Mazdeizim arasında sentez yaratmaya çalışan Şeyh Adi ve Safavi gibi, bir rol almıştı. Hristiyanlıktan etkilenen Mani, Avesta, yani kendi halkının din öngörülerinden de yararlanarak, kendi yaratıcılığında, Roma'dan Turan ülkelerine (bilindiği gibi, Turani (Türk)lerde Kurdi prensinin bu dininden etkilenmiş, kabul edip, yüzyıllarca bu dinin etkisinde yaşamışlardı) kadar, büyük bir coğrafyaya yayılan dini kurmuştu.

Kurdilerin Tesup Ve Zerdüştlükten Sonra, En Büyük Yaratımı Manicilik; "Işığın Oğlu"

Manicilik, Zerdüşt'ün mirası ve devamcısı bir dindi. Zerdüş yeryüzü ışığın ve adaletin yeryüzü olana dek savaş, savaşçıların kızıl giyinsin. Din adamların ise beyaz giyinsin. Güneşin krallığı savaşı kaybederse, din adamları siyah giyinsin diye net savaşçı kimliği vardı. Ama Mani, iktidar ve savaşı kutsamayıp, tamamiyle hümanizmanın esası olan, bedenini-nefsini kontrol et

ve imanına sarıl, bekle anlayışını esas almıştı. Bu gelenekçi devamlılığa rağmen, Manihaizm sirayet edince, Roma imparatorluğunu ve Hıristiyanlığı etkilemişti. Bu anlayışın kendi ülkelerine yayılışın önünü kesmek için önlemler almışlardı. Hatta onlardan öte Persler büyük çaba göstermiş ve karşısına kendi anlayışlarına göre biçimlendirdikleri, bir nevi özünden saparak, günümüz deyişiyle "resmi ideoloji" haline getirdikleri Zerdüştlüğü ("ArdeVesta" adlı kutsal kitabı. Tıpkı Osmanlı'nın Rifuziliğin önünü almak için Safaviliğin el kitabı olarak hazırladıkları deforme "Bihistun" kitabı) çıkarmışlardı. Manihaizm, batıda bilinen adıyla; Maniaeism, Manihaism, Kurdi prensi Hz. Mani (Manys, Manytos, Manentos, Manou, Manichios, Manes, Manetis, Manichaeus diye adlandırılmaktadır= ışığın oğlu=kralı anlamına gelmektedir) tarafından kuruldu. Kuruluşundan sonra kısa sürede, Kuzey ve doğu Mezopotamya'dan, Kuzey Afrika ve İtalya'ya, Fransa'dan Balkanlar'a ve oradan da Kuzey Hindistan, Turan-Türkistan ve Tibet ile Çine kadar yayılmıştı. Mani, MS.216–276 tarihleri arasında yaşamıştı. Bu dönem, Kurdiler için istikrarın kaybedildiği, kendi içinde ihanetin yaşandığı bir dönemdi. Acımasız Sasan iktidarının da Kurdiler açısından son dönemleriydi. Hz. Mani, Hristiyan misyonunu taşıyan Roma orduları sayesinde, yeniden Kurdilerin krallığını elde ettiği bir dönemden kalan etkilerle yazmıştı[31]. Bu bağlamda

[31] Hristiyanlık önce Komuh bölgesinde etkin olmuştu. Daha sonraki dönemlerde ise, özellikle 3.Tridat'ın, Bizans desteğiyle iktidara taşınmasından sonra, bizzat Part kralı eliyle yürütülmüştü. Mani, böylesi bir dönemin ürünüydü. Kurdi araştırmacılar, Kurdilerin kişilik ve ulusal soy bilincini kaybetmesini, İslam ile ilişkilendirirken, İslam döneminde kuşkusuz Hristiyan dönemi kadar etki yaratmıştı. Fakat Hristiyan döneminde Roma emperyalizmi yıkıcı olarak gelmişti. Komuh bölgesi Keyaları, özellikle Komugene(KommaJin) ve Edesa Keyalıkları (Ermeni kökenli egemenler de olabilir. Çünkü Ermeniler Kurdilerin dağılma dönemlerinde iktidarda yer almışlardı. Tıpkı Araplar gibi) bunda öncü olmuşlardı. Süreç içinde ise Zerdüşt gelenekten saparak, putperestlik olarak, görülen öz-kültürlerinden uzaklaşmışlardı. Bugün Ermeni kültürüne de baktığımızda, Hristiyan kültürü dışında, tarih öncesi dönem ile ilişkilendirebileceğimiz eski adetleri ve kültürel değerlerinden eser kalmamıştı.

Hristiyanlıkta, Kurdiler yine de, Asur ve Ermenilerden farklı olarak, kendi kültürel motifleri ve siyasi etkinliklerini esas aldıklarını görmekteyiz. Yani, kendi örgütlenme ve siyasi merkezlerini oluşturmuş ve bu çerçevede örgütlenmişlerdi. Konuyu netliğe kavuşturmak için biraz daha açacağım. Kurdi Hristiyanlarının bugünde etkin oldukları bölge Güney Kurdistan'da ağırlıklı olmak üzere örgütlenmiş Nesturiler olduğunu görmekteyiz. Nesturiler, Ortodoks siyaseti veya Vatikan merkezli bir inanç temelli siyasi anlayış geliştirmemişlerdi (Nesturi Kurdileri, inanç olarak; Meryem'i, İsa'nın anası olarak gö-

Hristiyan sempatisinin olması da normaldir. Hz. Mani'nin adı ile ilgili olarak değişik süpeklasyonlar yapılmaktadır. Adının Mani olmadığı, bu isimin dini olarak bir sembol taşıdığına dayalı tartışmalar olsa da, gerçek adının ne olduğuyla ilgili net bilgilerde sunulamamaktadır. 14 Nisan 216 tarihinde Babil'e bağlı (Kardu ülkesi), Merdin (Mardin kentinde doğdu. Babası Babek (Pateki.os veya Arapça Fatak) ise, Mediya'nın başkenti Ekbetene (Yekbetene=bugünkü Hamadan)dir. Maninin hayatında en büyük etkiyi yaratan kişi babasıydı. Kurdilerin yeniden Part dönemi iktidarından düşmesi sonucu, daha güneye Babil'e inerek buradaki Kurdilerin etkin olarak örgütlenip ananelerini ve dinlerini yaşattıkları Zerdüşt tarikatlarından Mande'ye katıldı. Zerdüşt inancının temeline göre, arınmak ve ulusal bilinçte yer alıp, Güneşin Krallığını ve ışığın egemenliğini inşa etmek için kendilerini Tanrıya adamış kişilerin oluşturduğu bir tarikata

---

rür, kutsal Tanrı katındaki ana motifini ret ederler). Ama diğer yönleriyle klasik Hristiyanlığın tüm öngörülerine uyarlar. Bu anlayış, İslam dönemine kadar, Zerdüştlüğün ve Maniahizmin yayıldığı coğrafyalara kadar yayılmayı başarır.

Dr. Heinz Gstrein de konu hakkında şunları yazmakta:

Irak'ta iki güçlü Hristiyan toplumu yaşamaktadır. Roma'ya bağlı yaklaşık 200 bin Nesturi ile ortalama 80 bin Ortodoks Asurî'den oluşan bu Hristiyan toplumunun Kurdistan'da belirgin bir ağırlığı vardır. İki kesimde Doğu-Süryani Hristiyanlığına bağlıdır (Nesturi: Xaldi devletinin kurucusu LabTuri'nin geldiği yer olan Turu Abidin kentiydi. Piyani devletinin başkentinin de adı, TuruSupa'ydı. Hattilerin de gerçek adı, Nes'di) .

Buraya kadar olan bölüm dışında, bu etkiyi yine Kurdilerin yaptığına değiniyor;

Doğu-Süryani Hristiyanlığı ve Nesturiliğin etkisiyle Roma kilisesinden ayrılmış ve Türkistan ve Çin'e kadar yayılmıştı. Bu bölgeden geçen, ünlü kâşif ve denizci Marco Polo, buradaki Hristiyan Kurdileri yazmıştı. Keza, Garzoni adlı araştırmacı da, Nesturileri anlatırken, "Hristiyan Kurdiler" olarak yazmıştı.

Nesturi Kilisesi'nin Kurdi dindarları arasında önem kazanması, Roma'nın Nesturilerin bir kısmı ile dinsel ilişki kurmasından sonradır. Bağdat'taki Patrikhane ile Basra'daki Başpiskoposluk dışında kilisenin esas ağırlık noktalarının tümü Kurdistan'dadır. Kerkük, Erbil, Musul (İslamiyete en güçlü direnişin olduğu kentler) Başpiskoposlukları ile Alkoş, Akra, Zaho, Süleymaniye ve Ahmediye Nesturi piskoposluklarının diğerleri de İran Kurdistan'ındadır. Buradaki din adamlarından kimileri de, Kurdi dili isimler taşırlar; Örneğin Kerkük Başpiskoposu Gabriel "Koda" (Kengi- Sümer bölümünde hatırlanacağı gibi, Koda (Xoda) veya Xo.dat ünlülüğünden gelir. Avesta'da da Xoda olarak geçer ve günümüz Zazaları Omay veya Homa, Kurmançlar ise Xuda derler.) Erbil Başpiskoposu Josef "Babana (Kurdistan'daki Babana aşireti ve yer isimleri hatırlanmalı)"... Söz konusu Nesturilerin, İslamiyet'in etkisinden önceki Kurdi Hristiyanlarının torunlarıdır. Kurdiler ile Ermeniler arasındaki güçlü ilişkilerin geliştiği dönemde bu dönemdir. Ermenilerin bu dönemde bazı topluluklarının, Zerdüşt inancına sahip olduğunu biliyoruz. Kurdiler ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin derinleşmesi ise, Hristiyan kültürüyle de devam etmişti.

katıldı. Günahlarından arınmak için, her gün abdest alıp, yiyeceklerini su ile temizleyip, güneşe dönerek imana duruyorlardı. Et yemek uygun görülmediği gibi, arınmanın gereksinimi olan çilenin bütün boyutları yaşanıyordu (Hristiyanlıkta bu etki çerçevesine sahipti). Zerdüşt arınma hayatı, bugün özellikle Ezdanilerde bütün içeriğiyle mevcuttur.

Mani dini, Zerdüşt düalizmi ile diğer Hindu ve Hristiyan sentezlerinin de bir çatı altında, zekice oluşturulmasından meydana gelmişti. Kurdilerin halk kültürünü, Hristiyanlığın Tanrı inancını, Hinduların iyi insan kavramlarını ve Budizm'in ahlâk ilkelerini bu dinde görmek mümkündür. Ama temel unsuru Kurdilerin halk kültürü ile Zerdüştlük oluşturmuştu. Avestadan, Ezdaniliğe ve Zerre Takke'ye kadar taşınan kötü ile iyinin, karanlık ile aydınlığın savaşı bu din kitabında da ana temayı oluşturmaktadır. Bu bakımdan düalist bir dindir. Zıtların birliği veya çatışması temel motifti. Bu düşün temelinde Mani, 20 Mart 242 tarihinde peygamberliğini ilan etti. Ardından bölgedeki baskılar ve ateş dini öğretisinin, günahkarlığı kabul edilmeyince bölgeyi terk ederek, dinini yaymak için doğuya doğru açıldı. İran şahının yerine geçecek olan Perviz, bu dini kabul edince Mani İran'a geldi. Fakat iç siyasi karışıklık kendi aleyhine dönünce yeniden ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bu dönemde ünlü eserini inşa etme ve yazma fırsatı buldu. Siyasi anlamda güçlü bir yapıya dönüşen Mani, tehlikeli görülerek hapse atıldıysa da kısa sürede İran şahı 1.Şahpur'un ölümünden sonra serbest kaldı. Tahta geçen, 1.Hürmüz, ona destek oldu. 274 yılında İran siyasetinde tekrar iç çatışmalar başlayınca, ölen kralın ikinci oğlu Behram tahtı ele geçirince, batıl inanç saydığı Mani dininin öğreticisini çarmıha gererek öldürdü (277).

Dönemin resmi ideolojisine sadık kitaplar, bu dini bir tür sapma ve onun kurucusunu da şarlatan olarak nitelendirmişti. Daha önceden de belirttiğimiz gibi, Manihaizm bir tür, Zerdüştlükteki Düalizmin yerel motiflerle (paganizm), Budizm ve Hristiyanlık sentezi öğretisinin ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Aslı ise Zerdüştlüğe dayanmaktaydı. Son dönem araştırmalarında elde edilen bulgular da değerlendirildiğinde, Mani, insanlığa

kurtuluşu müjdelemeye, içinde hapsettiği iyiliği dışarıya vurarak onu hakim kılmaya çağırmıştı. Bu yüzden kendini, Nuh'un oğlu Sam, Buda ve Zerdüşt ile İsa'nın devamcısı olarak belirtmişti.

Mani'ye göre, kendinden önceki peygamberlerin başarılı olmamasının nedeni öğretilerini yazıya dökememiş olmalarıydı. Bu yüzden mektuplar şeklinde kendi öğretisini herkesin anlayabileceği bir üslupta yazıya dökmüştü. Kısa sürede yaygınlaşıp güçlü bir din haline dönüşünce özellikle Roma ve sonraki dönemlerde bu dinin öğretileriyle ilgili mektupları yakılmıştı. Örneğin, 279 tarihinde, Roma İmparatoru Diocletianus, İskenderiye kentinde Maniahizmle ilgili ne kadar yazı varsa imha edilip yakılmasını emretmişti. Bu dönemde Hristiyanlık ve manastır anlayışı büyük darbe almıştı. Düalizmin ifadesi olarak batıya taşınan bu öğreti, Hristiyanlar arasında kabul görünce kilise içinde dahi büyük tartışmaların çıkmasına neden olmuştu. Kilise her tür dünya yorumlarını ve düalist anlayış düşüncelerini Manicilik olarak damgalayarak onun taraftarlarını acımasızca cezalandırmaya çalışmış ve cezalandırmıştı da. Kilise tarafından, uzun yıllar sonrasında bile, Vaudoislar, Katharlar, Tampliyeler, hatta Luther, Calvin gibi kişiler de bu öğretinin devamcısı olarak görülmüş ve suçlanmışlardı. Batılı aydınlar işte bu yüzden Mani dinini ve Mani'yi özellikle çok derinlemesine incelemek ihtiyacı duymuşlardı. Avrupa uygarlaşmasında (Grek/Roma uygarlığı) nasıl ki, Kurdi Hatti devletinin devamı LuGa, Karya Keyani/Etrüsk ile ArZawe ve Zerdüş Magular etken oldularsa, ikinci reform hareketi, aydınlanma ile düalist felsefenin doğuşunda Maniaheizm de büyük bir etki yaratmıştı. Ama nedense batı tarihçiler, Zerdüştlüğün, zıtların çatışması ilkesini görmezlikten gelerek, Maniaheizm temelindeki ışık ile karanlık savaşımını, bir tür "Ginosis"[32] olarak açıklamaya çalışmışlardı. İsa'-

[32] Ginosis, çöken ve dağılan Roma'da, yeni bir ideoloji ve altı yüzyıl devam edecek Roma devleti oluşturma isteğinden kaynaklı olarak, Neron'un bilindik, Roma'yı yakışı ve kenti Hristiyanların yaktığına dair propaganda ile bu din mensupları üzerinde oluşan Roma terörü sonrasında doğan bir öğretiydi. Hristiyanlar, bu dönemde Roma'nın hışmına o kadar güçlü uğramışlardı ki, bu kıyım ve imha planında Hristiyanlar arasında şöyle bir tartışma çıkmıştı; kötülüğün ve zulmün temsilcisi Roma, o kadar kötüyse, bizim öğ-

nın gelişini müjdeleyerek haberdar ettiği "Paracletos" tarafından gizemleri açıklanan köktenci bir "Gnosis. Öyleyse Maniaheizm, bir tür Hristiyanlık devşirmesi, Paracletos un ifadesidir gibi, aslı olmayan, yorumsuz çarpıtmalara yönelmişlerdi."

Mani öğretisinin merkezinde insan, yani barış ve hümanizma yatmaktaydı. Bu bakımdan Zerdüştlük inancı oldukça güçlüydü. Ama savaşçı yönleri tırpanlanmış, kaderci bri anlayış kabul edilmişti. Hatırlanırsa Mediya kanunlarında, Zerdüşt temsilcisi Maguslar, krala sadece tavsiyede bulunabilirlerdi. Bu bakımdan dünyevi işler ile devlet işlerinin ilk ayrışım noktasında Kurdilerin Mediya devlet yapılanması, bir tarihsel dönemeçtir. İnsan asıl olduğundan, iyilikte kötülükte zaten onun var oluşunda mevcuttu. Vücut, nefisi temsil ettiğinden kötülüğün istemlerini de ifade eder, iyilik ise, insanın bizzat kendi içinde yer almaktadır ve sayılan kişiler ise, nefislerine hakim olmuş, insanlara mutluluğu getirmeye çalışmış Tanrının elçileriydi. Tanrının insanın ibadetine ihtiycı yoktu, asıl olan nefisin köreltilmesiyle tanrıya yakın olma haliydi. Öyleyse bu inanç devam etmeli ve insanlık kurtulmalıydı. Bunun da tek bir yolu vardı, vücudunun isteminden çok, iç dünyasındaki Tanrının güzelliğini keşfetmesiyle mümkün olabilirdi. Bu bir mücadele türüydü. Öyle ki bu mücadele sonucu iyiliğin yani ışığın (Güneşin Krallığının) egemenliği gelecekti. Savaşmayı red ettiğinden Kurdilerin savaşçı

---

retimiz ve inancımız Tanrının iyiliğinin ve güzelliğinin öğretisiyse, Tanrı neden bizim yanımızda yer almıyor, Roma sistemi neden yıkılmıyor? gibi sorularla bir tartışma açılmıştı. Bu tartışma ikinci kötülüğün efendisi tanrı unsurunun tartışılmasına neden oldu ve gelecek yüzyıllarda ise, Şeytan ve onun öğretisinin temsilcileri cadı kazanlarında bu kötülüğün simsarları olarak ateşte yakıldılar.

Aslında bu tartışma, Platon, Timaeus adlı diyalogunda bütün evrenin yaratıcısı olarak gösterdiği Demiurgos'tan kaynaklanmaktaydı. Yunanca kökenli bu kelime demirin efendisi olarak ona biçim veren, bir pagan kültür etkisiydi. Ve Yunancada "zanaatkâr" anlamına gelmekteydi. Gnostikler, Demiurgos'u kıskanç kötü ve oldukça cahil, ikincil bir evrenin yaratıcısı kişi-tanrı olarak görmüşlerdi. Bu yüzden, bu tanrıya tapanlar dolayısıyla asıl Tanrıya değil yalancı ikincil bir Tanrıya tapmaktaydılar. Zaten, gerek Marcion, gerekse de Valentinus ve Basilides gibi düşünürler Romanın temelini bu düşünce temelinde sarsmışlar ve Yahudilikte, Kutsal Tevrat'taki merhametsiz Jehova (Demiurgos)tan başkası değildir demişlerdi. Bu yüzden, Yaratan İsa'yı yeryüzüne elçi, kitabı İncilide mukaddes kitap olarak göndermişti. Marcion'un bu düşünsel çıkışı, sapkınlık olarak görülmüş, Hristiyan Roma onu, Maniheizmle özdeşleştirmişti.

(Hort/Marya) kimliğini ortadan kaldıracaktı. **Bu dönemde Kurdistanda iki düşünce sistemi hakim olacaktı. Birincisi Dinsel gelenekten gelen örgütlenme (Magu ve kent soyluların) Maniaizmi kabul ederken,** ki bunların içinde soylu ve kentli kesim vardı, çoban ve aşir yapılanma Zerdüşt anlayışının geleneğini devam ettirerek, yeryüzünde iyilik ve eşitlik sağlanana kadar savaşmaları gerektiğini savunuyorlardı. Mani dini, Kurdilerin yerleşik toplumlarının hızla çözülüp asimle olmasını ve devlet-iktidar kültüründen uzaklaşmalarına neden olmuştu. Uzun vadede şehirlerden de tecrit olup, kalanlar asimle olacaktı. Göçenler ise, iktidarların ulaşamadığı yerlerde gizli yaşamaya devam edeceklerdi. Keza Gilan bölgesi inançlarındaki gibi, bazıları ise Abdul Kadiri Geylani gibi, zorlu ibadet koşullarını esas alarak, santez islam veya Hristiyan kültürileryle biçimleneceklerdi. **İkincisi ise Güneşin Krallığının savaşçı gücü Kızılbaş hareket olarak,** çoban ve göçebe yaşam tarzının verdiği avantajı kullanıp, keza Güneşin krallığının koruyucusu **Mitirdat/Ferhat geleneğini** (Hristiyanlar döneminde Pavlenik, İslam döneminde Kızılbaş) devam ettireceklerdi. Sonraki dönemlerde savaşçı yönleri egemenler tarafından (Hristiyanlıkta Aziz Pavlus, İslam döneminde Yezidil(Ezdanilik), Osmanlı da ise Bektaşilik gibi) farklı inanaçlarla, törpülenmek amacıyla, asimle edileceklerdi. Barışçıl kimlik verilerek savaş geleneğinden uzaklaştırılmaya çalışılacaklardı.

Dolayısıyla, ağızdan kötü söz, gönülde kötü şehvet, ele kötü hareket hakim olmamalıdır. "Ağız, el ve gönül mühürlüdür." Bunlar kötünün, yani karanlığın efendisinin öğretileri, yani nefislerdir. Bugün aynı inanç tüm özgünlüğüyle, Ezdanilerde (Alevi-Kızılbaşlar da savaşçı yönü diri tutarlar. Teslimiyetçi değildirler) mevcuttur. "Eline, beline, diline" diye ahlaki öğretiyi, kural olarak günümüze kadar taşımışlardı. Bu yüzden, Ezdanilikte, Şeyh Adi'nin arınmayı= Zerdüştlükteki vaftizi (Hristiyanlıkta aynı ritüeli almıştı), aynı içerikteydi. Çok eziyetli oruç ve dünya işlerinden el ayak çekerek kendini ibadetine adayarak arınma kavramı, ilk olarak Zerdüşt, sonradan ise Mani dinin en önemli ritüellerinden biriydi.

Mani dinindeki önemli öğelerden biri de, zenginlere (ki bu soylular kadın veya erkek olarak ayrıştırılmazdı, dolayısıyla kadın da etkendi) konfor, israf gibi lüks öğelerin yasak olmasıydı. Onlar dini yaymak için sürekli göçebe olmak zorundaydılar. (Kurdilerde soylu ve yerleşik unsurların dağılmasında bu inançta çok etkili olmuştu. Ayrıca derinlemesine örgütsel etki bakımından incelenmelidir.) örgütlenme bakımından da Mani öğretileri esastı. Bu öğreti sonrasında kentlerdeki hakim Medliler pasifleşip Hristiyanlık dininin etkisinde Mitirdat savaşçı gelenekten vaz geçmişlerdi. Devletleşmeye ve iktidarlaşmaya en büyük darbe de kuşkusuz bu din ile gelmişti. Savunulmayan değerlerin yağmalanması da bu anlamda çok kolay olmuştu. Mani dininden sonra Kurdiler iktidar sürecinden uzaklaşmışlardı.

Kurdilerin din anlayışında önemli figürlerden biride, bu tür mahrumiyetlerin sıradan halktan ve dindarlardan beklenilmemesiydi. Onlar evlenebilir, yiyip içebilir, hatta çok az zaman diliminde oruç tutup, günlük yaşamlarına devam edebilirdiler. Ama Yaradan'ın koyduğu kurallara uymaları da esastı. **Adam öldürmek, hayvan öldürmek, hatta meyve toplamak dahi yasaktı (aynı kural Ezdanilerde de vardır)**. Bu yüzden doğacı ve natürel motifler çok güçlü olan bir dindi. Bu tavır da göstermektedir ki, Kurdi coğrafyasının talanı ve yıkımı sonrasında korumacılık esas alınmıştı. Bir nevi Ortaçağ Hristiyanlığında manastır ekonomisine dönüş dönemine benzeyen zaman yaşanmıştı.

Manihaizm'in on emri, Ezdani ve kısmen savaşçı Kızılbaşlıkta da olduğu gibi yer edinmişti:

Puta tapınılmayacak, Namussuzluk ve zina yapılmayacak, adam öldürülmeyecek, hırsızlık, ihanet, yalancılık ve iki yüzlülük (riyakarlık) yapılmayacak, cimri olunmayacaktı. Büyücülük büyük günahtı. İbadet aksatılmayıp, oruç tutulacaktı. Duayı; Sabah, öğle, akşamüstü(gün batımında) ve güneş battıktan sonra olmak üzere günde dört kez yapmakla herkes mükellefti. Gündüz duaları eskiden, Zerdüş inancında olduğu gibi (Ezdanilikte aynı koşul söz konusudur) güneş(Ezdan)e yüzünü dönerek yapı-

lırdı. Akşamları ise, ay(ArMe)a bakarak dua edilirdi. Güneş ve ayın olmadığı zamanda ise, Kuzeye bakılarak dua edilirdi. Abdest almak için su kullanılırdı, eğer su yoksa toprak veya kumla abdest alınabilirdi (İslamiyet'te de aynı esaslar vardır). Vaftiz, Zerdüştlükteki içerikteydi. Kesin kaynaklar olmamakla birlikte, doğan çocuk kırkında kötülüklerin cinleri (Loğusa)'nın şerrini atlattıktan sonra, sünnet edilerek, suyla dualara eşliğinde arındırılırdı.

Zenginlere bu kadar büyük yükümlülüklerin verilmesi, toplumsal ve sınıf ayrışım esasının güçlü olduğu yapıya bir karşı koyuş gibi algılanması yanlış değildir. Bu düşüncenin temelinde kuşkusuz bu amaç güdülmüştür. Zerdüşt inancında ise, soyluluk kavramı vardır. Oysa bu inançta arınma ve ışığın kudretini alarak onu dünyaya hakim kılma düşüncesi esastı. Babo İshak ayaklanmasının temeli, daha sonraları Şeyh Beddrettin'e örnek olacak bu tür halk isyanlarının esası, eşitlikçi anlayıştan kaynaklık etmekteydi. **Ezdanilikte de görüleceği gibi, dokunulmaz olan fakirler sınıfı (Abdal)dır**[33]. Onların giyim tarzları, yaşantı şekilleriyle sınıfları hemen anlaşılmaktaydı.

İşte iyilik ve ışığın efendisinin, yani yazgıyı yazana saygının göstergesi, en orijin şekliyle hala Kurdiler arasında yaşamaktadır.

Siyaset olarak Manicilik, sadece günümüz Avrupa'sında kargaşa yaratmadı. O Roma'nın düşman olduğu kadar, İran'ın da düşman olduğu bir öğretiydi. Doğuda gelişimi daha güçlü oldu. Tarım kutsanmasına ve ibadetin esasını teşkil etmesine rağmen, kurak ve bozkır doğu Türk, Hun ve Moğollardan hatta Çinin içine kadar Işık İnancı (Güneşin Krallığı) yayıldı. Arap tarihçi El-Buruni'de, doğuda Çine kadar olan bölgede yaşayan insanların çoğunun bu inanca sahip olduklarını yazar. Hatta Nesturi yazıtlarının esasını da, bu din öğesinin oluşturduğunu ve elde edilen yazıtlardan bunun kanıtlandığı belirtilmektedir. Ortadoğu'da, Emevi döneminde bile geniş hoşgörü ve felsefe

[33] Abdallar, Kızılbaşlarda "dedegah"tan görülürler. Dedo kavmi özleriyle doğru Pirlerin dergahıydı. Binlerce yılın "Güneş krallığı"nın soyluluğunu taşıyan Esas kimliktiler.

olarak göz yumulan bu dinin Abbasi döneminin yasakçı zihniyetinin ürünü olarak, "batıl" diye belirlendiğini biliyoruz. Ama uzun yıllar, bu anlayışa sahip olan Kurdiler, bu öğretinin çekirdeğini her zaman koruyacak ve en son Ezdanilik ve Kızılbaşlık (Balım Sultan öncesi, Bektaşilik bulaşmadan) inancıyla da içeriği de fazla değişmeden İslami ritüelleri de katılarak günümüze kadar gelmeyi başaracaktı.

Türük-Turani Kavimler ve İlk Uygarlaşma Süreci Mani Dini:

İskitler, Keyakisar'in topuz-gürz ve kılıçla özdeşleşen yenilgisiyle, bir bölümü batıya ama dahaca çokluğu doğuya, Maveraünnehir ötesine geçtiler. Turani kavimler İskitler aracılığıyla atla ve savaşçı kimlikle tanıştılar. İskitler aynı zamanda Kurdi dilinden parçalar ve kültürel öğeleri de beraberinde götürmüştüler. Esasında Şamanizm dini kültürleriydi (Rus bilim dünyası bu anlamda Turanilerle şamanizmi bütünleştirme çalışmaları yaparak kendileriyle ortak tarihsel perspektif oluşturma ve duygusal bağ kurma çabası gütmüşlerdi). Tüm bu kültürlerini doğuya taşıdılar. Zerdüştlükten gelen bazı kültürel değerleri de beraberlerinde götürdüler. Sonraki dönem, 2.Med (Part)döneminde askeri birliklerin içinde yer alıp, evlenmelerle ortak-sentez aşirler oluşturdular.

Ateş kutsallığı ve sönmüş küle basmamak, tundurada ağaç olmamasına rağmen ağaç kutsallığı (Kengilerden beri kutsal sayılan hayat ağacı[34]) vs.

Şamanizmle Zerdüştlüğün Turaniler arasında etkin olduğunu biliyoruz, daha sonra Çin etkisiyle Budizm'de etkili olmuştu. Turanların, İskit mayasıyla ortak dil ve din oluşturmaları yine Kurdiler sayesinde olmuştu. Bu yenilgi onların gezgin göçebe halinde olan küçük dünyalarını ortaklaştırmış ve güçlen-

[3434] Kengi, Hatti ve Xaldi, yazıt ve resimlerine rağmen, Akurgal(M. İlmiye Çığ gibi Sümer Türktür savunucu hayalperestleri), Bulgur, Yoğurt, Pastırma(dolyısıyla kebabın) buluşçusu Türklerdir, diye yazar. Hayat ağacı ve çift başlı kartal Ortaasya'da(Kuzey Çinde) daha bir toprak ürünü yokken, Mezopotamyanın koca taşlarına işlenmiş (bknz. Çığköfte yoğuran Hatti eserine), tarifinden yemekler yazılmıştı. Bu denli bilim dışı çıkarımlar yapılmıştı.

dirmişti. Sarışın mavi gözlü Rus-Karadeniz coğrafyasının insanları Turanilerle kaynaşmıştılar. Bu sebeple Türk kavramı ile daha çok Skite/İskit ilişkisinin derinliğine yapılacak araştırmada bu gerçeklik daha çok aydınlatılacaktır.

2.Med döneminde, Kurdi krallığın yeniden siyaset sahnesine çıkarmak için, Romalılar etkin siyaset yürüttüler ve 287 yılında 3.Tridat önderliğinde Kurdiler, yeniden ülkelerini almayı başardılar. Yine 3.Tridat'ın önderliğinde, Romanın verdiği desteğin bedeli olarak Hristiyanlaşma başladı. Bu süreçte de ulusal kimliklerinden uzaklaştılar. Dil ve din yapılarını yönetimde kaybedince, uzun süreli iktidar dönemini de kaybettiler. Kurdi krallar; Mithitdat veya Ferhat ünlülüğünü almamaya başladılar. 305 ila 310 yılları arasında Kurdilerin büyük bir bölümü (kentlerdekiler ağırlıklı olarak) Roma(Rumi)lılaşmaya ve Hristiyanlaşmaya başladılar. Özellikler Ferhat ve onun dini cismi Mithridat savaşçı kimliği terk edilmeye başlanmıştı. Mitirdat kültürünün ortadan kalkışı Kurdilerin iktidar dönemini yitirmesi anlamına gelmekteydi. Kuşkusuz İslamiyet sonrasında ZerreTakke (Kızılbaş) ülkesini yeniden diriltmeye çalışan siyasi lümpen Safeviler de amaçlarını gerçekleştirememişlerdi. Keza Mani'nin ortaya çıkışı ve etkileri ise Kurdilerin pasifist olmasına da neden olmuştu. Kurdilerin bu dönemden sonra sadece Kızılbaş hareketi savaşçı olarak kalmıştı. Maniaizm Kurdistanın iktidarlaşam sürecinin bitişi anlamındaydı.

İşte bu gerçeklik Turaniler içinde geçerliydi. Ortaasya denilen **Maveraünnehir** (Arapça nehrin ötesi, Turani ülkesi, elbetteki bu sınırın Araplar tarafından belirlenmesi ırki bir tespitti. Çünkü çekik gözlü ve sarı ırkın başladığı topraklardı. Dolayısıyla Horasan ve Hazar bölgesi hala Kurdi aşirlerin elindeydi) doğusu, M.S. 3. Ve 5. Yüzyıldan sonra gerek Budizm ve gerekse de Zerdüştlük etkisi altındaydı. Yerli halk ise Şamanizm etkisiyle birlikte, bu dinlerden de etkilere sahiptiler. Göktürk abidelerinde Tanrı sadece Gök Tanrı olarak dillendirildiği ulusalcı ve milliyetçi çevrelerce üzerinde durulsa da, özellikle 5. Ve 7. Yüzyıl arasında Maniaizm Turnailerin ülkesinde oldukça et-

kin olmaya başlamıştı. İlk uygar, tarımcı topluma geçen Uygur devleti Maniaizmi kabul etmiş ve hatta Çine kadar yayılan dinin koruyucusu olarak kendilerini görmüşledi.

Göktürkleri eğemenlikleri altına alan Uygur kralı Boku Han (Buğu Han) (750-780) 763 yılında Uygur Türkleri arasına esasen Orta Asya'nın Batı bölgelerinde 3. yüzyıldan beri izleri görülen Maniciliği (Maniheizm) yerleştirip, yayılmasını sağladı. Turancılar (örneğin Prof.Dr. Ahmet Taşağıl,"Genel Türk Tarihi Ansiklopedisinde" Uygurlar bölümünde) bu geçişi Turaniler ile Türüklerin uygarlaşıp, yerleşik yaşayışa geçerek, yazılı kültür ve mimari anlamda ilk eserleri vermelerinden çok, ehlileşme, vahşiliğini ve şavaşçılığını kaybetme gibi bir mantıkla ele almaktaydı. Bu anlamda ulusalcı sol veya sağcıların genel anlamda sahiplendiği değer ve resmi ideoloji Uygurların medenileştirme etkisinden çok, zarar veren bir kültür öğesi olarak görmüşlerdi. Esasen bir Kurdi dini olan Mani dinini yok sayarak redetmeleri kanımca Kurdi kökenli bir din olmasından kaynaklıydı. Bu dönemlerde Şamanizmin etkisinden çok, önce Budistlik, Hristiyanlık ve genel anlamda Mani dini hakim olmuştu. Mani dini yüzyıllar bu etkiyi topluma ulaştırmışlardı. Bu anlamda Zerdüşti olan Kurdiler ile Maveraünnehir ötesi toplulukların ortak kültürde uzlaşması da bu din temelinde olmuştu. Dolayısıyla yüzyıllarca bu din etkisinde biçimlenmişlerdi. Turaniler İslamiyetle karşılaştıklarında Göktanrı-Yer tanrı (GökTürk inancından çok) Mani anlayışıyla tepki göstermişlerdi. Tanrı kavramı daha güçlüydü, ama ışığın tanrısına inanıyorlardı. Bu dönemdeki Zerdüşti ayaklanmalar Kurdi olsa da hangilerinin Turani hangilerin Kurdi olduğu için çok ciddi çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu anlamda Türkmenler sentez kavim olması hasebiyle, bu aşiretlerden hangisinin Türük hangisi Kurdi olduğunu anca Ekradı Yörüken veya Erkardı Türkmen ile Türkman Ekrad, Yörükan Ekradı ile ayırabiliriz. Ama hiçbir dönem Kurdiler bir kavimle bu denli içli dışlı olmamıştı.

Bu anlamda Türük(doğu İskit)lerin ve onların kültüründe asimle olmuş turanilerin yerleşik yaşama geçmeleri, ilk yazılı esere yönelmeleri ve yazıyı kullanmaları, ilk mimari

eser vermeleri, İranlıların egemenliğinden ve iktidarın şiddetinden kaçan Kurdi Maniahistler tarafından sağlanmıştı (bkz.Avcıoğlu,1994; Ağaoğulları ve ötek.,1991;Esin,1959; İzgi,1989;Ligetti,1986;Cezar,1977; Ögel,1984).

İslam dini kaynaklarına bakıldığında da OrtaAsya coğrafyasında yürütülen savaşlar Işığın savaşçıları, aydınlığı savaşları denilen, eşitlikçi Zerdüşt kökenli bir anlayıştı. Bu savaşlar resmi tarihçilerin yazdığı gibi Şamanizm üzerinden yürütülmemişti. Maveraünnehir batısındaki bütün ayaklanamalar Kurdiydi. Kurdilerin devşirilmesi de bu anlamda Zerdüştük ve kısmen İslam kültürü üzerinden olmuştu. Bu nedenle Horasandan Halıs ırmağı (Kapadokiya)'na kadar geniş bir alanda mücadele olmuştu. Mani etkisi tartışmalıdır. Daha çok Mitirdat, Pavlikan-Kızılbaş anlayışı gibi savaşçı gelenekti.

Çekik gözlü insanların melezleşmesi, Romalılara Medlerle ortak olarak yaptıkları savaş ile 7.yüzyıl ile 10. Yüzyıl arasındaki İslamiyete karşı verilen bu ortak savaşlar nedeniyleydi. Kurdiler (Revandi, Şedadi vs.)ne yazık ki, erkenden İslamlaşmış olduğundan muhalif-harici Kurdiler ile Turaniler kendi aralarında ortak mücadele yürütmüşlerdi. Kurdi halk kendi yöneticilerine karşı da ayaklanmışlardı. Egemenler ile halkın anlayışı asla örtüşmemişti. Bu anlamda gerek Hasan Sabah hareketi ve gereksede Baba Kurdi ayaklanmaları tamamiyle Zerdüşti etkiyle ortaya çıkan ayaklanmalardı. Bu anlamda İslam döneminde: Mervan (gerek kral ve gerekse de halife Mervan'ın), Germiyan, Barmek, Şedadi, Revandi, Eyyubi, Sefavi vs. krallıkların aslında Kızılbaş-Zerdüşt olduğuna dair yazımlar gerçekti. Bu krallıklar Zerdüşti olmalarına rağmen İslama hizmet etmiş ve eğemen çıkarları için tabandan farklı hareket etmişlerdi. Keza Şeyh Adi ile Şeyh Safavi koyu sünni (Şafi) eğitim almalarına rağmen kendi coğrafyalarına döndüklerinde, İslam ile Zerdüştlüğü sentezleyerek yeni din yaratmaları bu nedenleydi. Hatta geri dönmeye Azer coğrafyası (İndo Zagrosların ana vatanı)nın son gülü Gilan bölgesinin oğlu Abdulkadiri Geylaninin kurucusu olduğu Kadiriler ve İran coğrafyasındaki Kurdi tarikatlar da (Kızılbaş ve Ezdanilerdeki gibi), **saç uzatma** ve zikir esnasında uzun saç-

larını açarak tefler eşliğinde (müzükle) kendinden geçme -meş ve mest olma hali Zerdüştlükten kalmaydı. Keza bu adet Mevleviler tarafından da uygulanan metottur. Bu nedenle Türk tarikatları arasında farklı ve özgündür. Belki hem Horasanlı (İndoZagrosların ana vatanından) hemde Zerdüşt motifleri taşıyan ibadetin olması nedeniyle de Türk olmadığını söylemekte gerekir. Çünkü en son Çelebiler de Çelebi Mehmet'in (Beyazıt döneminde) Kurdi olduğunu ve Konyadaki dergahta "eski adetlerine dönüp çalğılar ve meyler(Şaraplar)le ibadet ettiklerini" biliyoruz.

Artı Şii kökenli İlhanlı ve Karakoyun gibi TürükMan (Türük=Yörük anlamında) göçebelerdir, Man ise tümüyle Kurdi içeriğe sahiptir. Bu ünlülük onların Turani ve Kurdi sentez kavim olduklarını ifade eden bir durumdur. Bu iç içe geçmişliği, Osmanlılar devrinde "Ekrat ve Etrak "olarak ele alınmış, "Türkmen ekradı", "Ekradi Türkmenan" olarakta tanımlanmıştı. Dolayısıyla hangi Türkmen sorusu önemlidir. Kimi Turani kavimler içinde Araplarla etkileşime girenler vardı, kimisi Kurdilerle etkileşti, kimisi ise Farsilerle (Farsilerle etkileşenler, Taciklerdi. Bu anlamda **Tacik ile Farsi kaynaklar ortak bir temele sahiptiler. Bu sentezden Selçuklu tarih sahnesine çıkmıştı**). Bu anlamda Tacikler devletleşmiş Turani boylardandı. Ve Tacikler aracılığıyla Farsilerde ucun ucun topluluk olarak Kurdi coğrafyasının/Anadolunun içine siyasi olarak tekrar sızmış aşirlerin devamıydılar. Selçuklu ve Osmanlı/Tacik sisyaseti bir anlamda Farsi siyasetidir. Farsi siyasetinin Kurdi coğrafyasına, melzeler ülkesine, farklı bir görünümle sızma çabasıdır. Bu iki kavimde Türklerden nefret ederler.

Selçuklu tarihçisi Aksarayi (çev. M.Öztürk), **Selçukluların Tacik olduğuna değinerek,** "Tacikleri yüceltmişti." Türklere, alçak ve katil anlamına gelen, "hunhar Türkler, aç köpek, zincirlerini koparmış şeytan sürüleri veya kurt sürüsü" olarak tanımlamıştı. "Ellerine fırsat geçse (Türklere diyor), yağmayı ganimet bilirler. Kişiliklerini ise, güçlünün yanında, yağmacı, biraz sıkışınca korkak kişilik olarak tanımlamış, yağma yaparlar "fakat düşman güçlü olunca kaçarlar"... Şeytan kılıklı asiler,

aklı ve dini olmayan şuursuzlar, uç taraftaki azgın Türk,"gibi hiçte hoş olmayan ünvanlarla tanımlamış, kendi(Selçuklu) Tacikliğiyle övünmüştü.

Sentezleşme, en iyi derecede Dumil Kurdilerle Turani kavimler arasında olmuştu. Sonra ise Araplarla. Yaşar Ocak bu durumu şöyle özetler; Bölgeye yerleşen Türklerin Kürtlerle karştıkları, bu Türklerin Kürt çoğunluğunun, Kürtlerinde Türk çoğunluğun içinde asimle olduklarını. Bu durumun hala devam ettiğini yazar (oysa, anlattığımız gibi İslamiyetten çok öncelere dayanan ilişki vardır. Ayrıca İslamiyet sonrasında ve günümüzde, Türklerin Kurdiler içinde asimle olduklarıyla ilgili tek bir veri yoktur). Kaldıki Osmanlı'nın resmi ideolojisi Türkçeydi, camiler Türkleşmenin esas yürütücüsü ve uygulayıcısı yerlerdi. Bu anlamda tek taraflı ve amaçlı asimlasyon vardı. Aşur tapınak görevliler nasıl ki, Asur devlet ideolojisinin, Roma tapınakları nasıl ki Yunan medeniyetinin devamı niteliğinde asimlasyon yürütüyordularsa, camilerde Osmanlı için masum merkezler değildi. Caminin ulaştığı yer mahalle oluyordu. Osmanlı da Türkçe eğitim almış imam hem Nakşi hemde Türkçü bir ideolojiyle donanıktı. Misyonu ise Nakşileştirip Türkleştirmekti. Kurdistan merkezi dahil olmak üzere, Osmanlı döneminde yerel halkın dil anlamını taşıyan tek bir cami (sonraki dönemlerde nüfusa paralel camiler büyüyünce külliye'ye dönüştü) yoktur.

Bu anlamda Türkmenlerin kendini Maveranünnehir ötesi ile ilgilendiren ve onlarla (Uygur-Kıpçak-Tatar-Moğol gibi kabile ve Turanilerle) özdeştirdikleri tek bir öyküleri yoktur. Anadolu da dahi, Turanilerden ve Turani devlet ile yönetimlerden haz etmemiş ve süreğen savaşmışlardı. Çünkü Şiacıydılar. Hatta tüm itifakları da Dumil Kurdilerle birlikte olmuştu. Bu anlamda Zerdüşt(Kızılbaş) Kurdiler ile Turaniler çoğu zaman Sünni Türk ve Kurdi egemenler tarafından şiddetle ve zorbalıkla kontrol ve asimle edilmek istenmişlerdi. Selçuklu Alparslan-Revandi ve Şedadi itifakı, Germiyan-Aydınoğulları, Osmanlı-İdris-i Bitlisi ve diğer Kurdi beylikleri sünni itifakların somut ürünleriydi. Keza karşısında önce Şii Türkmen- Kurdi Safavi ittifakı, Acem-Fars oyunuyla Safavi-Fars (Pers) itifakına dönüşmüştü. İslami-

yet sonrası dönemde, Alparslan'ın Kurdi kralı olarak attığı imza sünni itifakının güzel örneğidir. Bu imza sünni itifakının gelişip, zamanla Türklerin devletleşmesi, Kurdilerin ise yönetimden uzaklaşıp krallıklarını ve beyliklerini ve en sonunda egemenliklerini kaybetme sürecini doğurmuştu. İttifakın ilk halindeki avantajını uzun vadede kaybetmişti. Köylük ve dağlık alanda yaşayan Kurdi aşirlerin, İslamiyet kültürüyle kenleşme ve yeniden iktidarda olma şansı yakalaması önemli bir avantajdı. Ama bunu akıllıca kullanamadıkları gerçeğinin de altını çizmek gerek. Bu ittifak Kurdileri de büyütümüş ama ne yazıkki gelişim süreçlerini boyutlandıramamıştı. Süreç içinde sürgün, zoraki iskan ile Asur ve Roma'nın politikalarıyla Güneş Krallığı temsilcileri olan Kızılbaş ve Ezdani aşirler tarumar olmuş, 2.Mahmut dönemi sonrasındaysa sünni beylere sıra gelmişti.

Bu parçalanma süreci, İndoZagros (Horasan bölgesi ile Hazar krallığının ve en son Azer (Zerdüştlüğün ana vatanı) bölgesinin kaybedilmesi sonucunu doğurmuştu. Kuşkusuz Acem-Fars oyunuyla, onlardan(Nizam-ı Mülkten) etkilenerek başlattıkları diplomatik-devşirmeci devlet geleneği en son Sünni Kurdi efendilerin başında patlamıştı. Osmanlılıların saray ve devlet geleneğini Germiyanlılardan aldıklarını biliyoruz. Akıl hocalarının (Molla Gorani de dahil olmak üzere), Kurdi alimlerin de olduklarını biliyoruz.

Kurdiler ülkelerini Türükler-Turanilerle paylaşmışlar, fakat sonucunda misafir konuma düşmüşlerdi. Part ve Mitirdat döneminde avantajlı ve siyasal üsütünlükleri olan Kurdiler, Hristiyan döneminde sesizliğe ve pasifliğe, İslamiyet sonrasındaki bu parçalanma ve özünden sapmanın bedelini bu gün 50 milyon nüfusu olan bir o kadarı asimle olmuş bir halk olarak ödeyeceklerdi. Bizans Greek kültürü ve Sami Arap kültürü Kurdi yasası ve kültürünü yok saymış ve onun dini olan Mecusi(Güneşin Kral)liğini[35] ise ortadan kaldırmak için amansız mücadele ver-

[35] Mecusui/Güneş krallığına tapıcılık, gerek Hristiyan ve gerekse de İslamiyet döneminde kirli bir gömlek ve günahlı kimlik olarak algılanmıştı. Kurdiler bu anlamda bu gömlekten sıyrılmak için kendi kimliklerinden vaz geçip (İslamiyet sonrasında), Ali, Hasan Hüseyin'e ağlamayı öğrenmişlerdi. Kendine ağlamayıp, bir başkasına ağlama kültürü,

mişti.

Keza Naram-sin, Asur döneminde nasıl ki Zagroslara sıkışmış, sığınmış ve çevresinde Zagros etkisi taşıyan bir görünümdeyken, keza günümüzde de kuzey, batı ve doğu Kurdi ülkelerini ve öz halklarını kaybetmiş olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu durumu düşünür Öcalan şu tespitiyle gündeme taşır. Türkleri Kayserili tüccara benzetir. Kayserili, Kürdü kandırarak herşeyi kendine aldı ve Kürde bir şey bırakmadı olarak somutlar. Aslında durum daha ilerisidir. Ondan öte ata dini ve dilini kaybederek, şu anki coğrafyanın yüzde seksenini kaybettiğimiz gerçeğidir. Ama tespitteki doğruluk bir kandırılmışlık, aldatılmışlık gerçeğidir.

Sonuç olarak Kurdilerin, Turani ve Türük kavimine ve devlet geleneğine kattıkları ve bu katkılarına paralel uzun vadede kayıpları ise oldukça fazladır.

Güneş krallığına tapınma inancından arınma adına yapılmıştı. Günümüzde Kızılbaş ve özellikle deforme Caferilerin, Hasan Hüseyine ağlama ve dövünme törenleri devam etmektedir. Horasan'dan Musul'a yüzbinlerce "Güneş krallığına tapınanların" çarmıha gerilmesine ve katledilmesine ağlamayanlar, günümüzde de Dersim, Koçgiri(Maraş, Çorum, Sivas olarak devam eder)ye ağlamak yerine Hasana Hüseyine ağlamaya devam etmekteler.

ONUNCU BÖLÜM

Yeni Kolonizasyon: İSLAM DÖNEMİ VE SONRASINDA KURDİLER (MS.625-...)

İslam dönemi ile birlikte, Arap yarım adasında yeni bir ideoloji ile bir araya gelebilen Araplar, örgütlülük süreçlerini, İslam din ideolojisiyle sağladıkları manevi ve maddi güçle, bölgede en önemli kavim haline gelmeyi başardılar[36]. Bizans ve Sasaniler arasındaki savaşta Kurdi ülkesi harabe olmuştu. Kurdiler, savaş arenası olan bölgede kırsal alanda yaşamayı kendine kimlik edindi. Ticaret Arap coğrafyasına doğru indi. Ticari yolların getirdiği avantaj ticari zenginliğin artmasına ve Arap egemenlerin yeni bir devlete olan ihiyacını da doğrudu. Yeni devletler feodalizm esasında din üzerine inşa edilmesi demekti. Bu anlamda tek devlet, tek merkezi otorite ve tek vatan özlemi tek tanrı kavramını da zorunlu kılıyordu. Bu dönemde yoğun peygamberlik olaylarının patlak vermesi ve yeni din anlayışları ortaya koyan tek tanrıcı peygamberlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu anlamda Hz. Muhammedin başarısı Arap sermayesi ve zenginliğinini de garantisi oluyordu.

İslam peygamberinin başarının altında yatan en önemli gerçeklik ise İslami öğretinin tek tanırıcı inancı inatçı bir şekilde savunmasıydı. zenginleşme ile örtüşen bir durumdu. İbn-i Haldun da, bu konuya değinerek, "Arap toplumunu ancak Allah'ın hükmü bir araya getirebilirdi," çıkarımı da bir anlamda bu gerçeklikle özdeşmekteydi. İslamiyet'in yayılış döneminde Peygamber Hz. Muhammed'in çabaları da göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir faktördür. Hz. Muhammed'i diğer peygamberlerden ayıran özelliklerden biriyse, yol gösterici ve kurtarıcı olduğu kadar, savaşçı karakteriydi. Hatta 625 yılında Mekke'nin

[3636] Güney Sümer Akade sonra Babil ve Endülüs İslam uygarlığını yaratan Arapların günümüz Araplarla hiçbir ilişkisi yoktu. Emperyalizim (Osmanlı, İngiliz ve Fransız) süreci, bu halkın (Kurdiler gibi) içini boşaltıp sığlaştırmıştı. Adeta, çölden ilk çıktıkları anlara döndermişti.

efendilerine karşı yaptığı savaşta iki dişini kaybetmiş ve yaralanmıştı. Kutsal kitap Kur'an'da bizzat savaşmayı emretmekte ve dünya Dar-ül İslam olana (İslam egemenliğine) kadar savaşmak gerektiğini söylemişti. Ama veda hutbesinde tüm Müslümanların kardeşliğine değinerek, din kardeşlerin birbiriyle savaşmalarının caiz olmadığına değinerek, yalnız bir istisnayla, "Allah'ın tekliği ve birliği kabul edilene kadar" savaşmalarını vasiyet etmişti. Bu savaşla yükümlü olanları ise, İslam Ümmeti olarak tanımlayarak, mücadeleye enternasyonal boyut kazandırmıştı. Her ne kadar yine "Veda Hutbesi'nde" "sizi ayrı kavimler olarak yarattık" dese de, birleştirici ve kurtarıcı öğe olarak, İslam'ın siyasi yüzünü ümmetleşme olarak almıştı.

İnanmayanlara karşı yapılan savaş ise, Dar-ül Harp olarak adlandırılmıştı. Dar-ül Harbin ortadan kalkması için, tüm insanlar tövbe ederek imana gelme şartı vardı. Müslümanlığı diğer dinlerden özellikle de Hristiyanlıktan ayıran önemli bir unsur da, İslam'da ticaretin caiz görülüp desteklenmesiydi. Kazançlar ise, duran-statik ekonomi (mal-zenginlik ki altın hesabına vurulur) yapı içindeki değer oranında hesap yapılır ve zenginliğin düzeyine göre zekatın verilmesi zorunluluğu ile sosyal adalet sağlanmaya çalışılırdı. Oysa Hristiyanlık daha çok kapalı ekonomi tarzını seçerken, İslamiyet'te ticaret bizzat teşvik edilmişti. Savaş ganimetinin helal görülmesi, çölden gelen kavim (Arap)lerin savaşma isteğini oldukça artırmıştı. Derin bir savaş tekniğine sahip değillerdi. Ama Arapların çölde çıktıkları anda, İran'daki Pers iktidarı ondan önceki Partlarla mücadelesinden dolayı, ayrıca Doğu Roma ile sürekli savaşlar nedeniyle oldukça yıpranmışlardı. Bu yüzden Doğu Roma ve özelliklede Pers askeri güçleri fazla kalabalık olmayan ve savaş tekniğinde üstün yetenekler sergilemeyen Araplar önünde fazla direnemedi. Öyle ki 637 yılında Bağdat yakınlarındaki Kadizya'da yapılan savaşta sadece 600 İslam askeri vardı. Taraflar uzun zaman süresince yaptıkları savaşlar nedeniyle, karşılıklı olarak güçten oldukça fazla düşmüş ve yorulmuştular.

İslamiyetin ortaya çıktığı dönemde, Kurdilerin yaşadığı coğrafya Horasan ötesinden (Partiya: günümüz Afganistan da-

hil, Maveraünnehir doğusundan) Ege'ye kadar, Kuzeyde Hazar bölgesinden, Kırım'a kadar (Güney Rusya) güneyde ise Basra'ya uzanan geniş bir coğrafya da ağırlıklı olarak kırsal alanda veya göçebe olarak yaşıyorlardı. Merkezi krallıkların göstergesi olan önemli kentleri kaybetmişlerdi. 2.Med (Part) dönemi sonrasına bir daha kendilerini toparlayamadılar. Merkezileşme ve hükmetleşmeden kopup, kutsal dil öğretilerinden ve dinlerinden (Zerdüştlük) koptular. Özellikle başta barışçıl din olan Maniaizm savaştan uzaklaşmalarına büyük bir zemin hazırlamıştı. Ardından Hristiyan sonra ise İslamiyet ile sentezlenen ata dinlerini devam ettirmeye çabaldılar. Ama bu dinler zamanla baskın gelmişti. Bu anlamda halk kültürü derin ve köklü olmasına rağmen, şehir ve medeni kültürlerini tükettiler. Oysa, Hristiyanlığın ilk çıkış aşamasında, Hristiyan ve İslam düşünürlerin isimlendirmesine göre Mecusilik(daha sonrada adı Kızılbaş olarak anılan Zerdüştlük) geçerliydi. Zerdüştlük, Mitirdatların Avrupa seferi sonralarında Avrupa ve Roma'ya kadar yayılmayı başarmış bir inançtı. Dolayısıyla Roma-Helen uygarlığını inkar eden fakat Zeusilerin yaşadığı alana kadar yayılmayı başaran Hristiyanlık ile onun karşısında ve ondan daha geniş alanı kontrol eden Zerdüştlük vardı. Maniazimden sonra, savaşçı Ferhat ve onun dini kimliği Mitirdatlarla karşılaşılmaması, bu dinin Kurdiler üzerinden yaptığı etkiyi de göstermek bakımından önemlidir. Maniazimden önce, Güneşin krallığının koruyucusu siyasi anlamda Ferhat, dini anlamda ise Mitirdattı.

Araplar kendi içlerindeki birliği sağlayınca güçleriyle, sadece İranlılara değil Bizans'a da saldırdılar. İki taraflı mücadele yürüttüler. 633 tarihinde başlayan savaş süreci 637 yılında Bağdat yakınlarında yapılan savaşla Arapların lehine sonuçlandı.

Mezopotamya'dan sonra İslam ordusunun en önemli hamlesi; Akdeniz ve ipek yolu üzerinde olan ticari merkezleri ve geçiş noktalarını Romalıların ve Farsilerin elinden alarak, iktisadi yönden de güçlenerek, büyümek ve yayılmak olmuştu. Bu istem ve arzularını halifeler döneminde büyük bir başarı ile gerçekleştirmeyi başardılar. Roma, eski ihtişamını böylece kaybederek, Mekke-Medine merkezli bir siyasetin oluşmasına neden oldu.

Akdeniz ve İpek yolu, ticaret merkezleri, İslam dinini rehber edinen Arapların eline geçince, Avrupa büyük bir hızla yoksullaşmaya ve iç ekonomiye dönerek, Manastır iktisadi örgütlenme ve yaşam koşullarına mecbur oldular. Zaten Sasan ve Roma gücü arasındaki mücadelenin arenası haline gelen Kurdi coğrafyası, iki güç arasında siyasi ve iktisadi hesaplaşma merkezi olmuş, onlar da ilkel üretim ilişkilerinin içinde boğulmuş, egemenler ise, bu iki güç arasında mevzilenmişlerdifarsiler Darius sonrası 2.Med pratiğine sahip olduklarından belleklerinden kaynaklı olarak, Kurdileri yönetici yapmayıp, kentlere dahi yaklaştımamıştılar. Firdevs bile Kurdileri, dağda yaşayanlar olarak tanımlar. Özellikle Roma yanında olan Kurdi aşiretler ise Romalı isimler almışlardı. En seçkin lejyonlarından biri olan Hortiesler, Roma gücü içinde oluşmuştu. Özgür Kurdiler ise, dağlarda ve sarp doğa koşullarında çoban-hayvancılık yaparak hayatlarını sürdürmek zorunda kalmış, egemenleri ise kendi çıkarlarında küçük krallıklarını baki kılmaya çabalamışlardı. Aşiretler ise birbirlerine vurgun vurup talan ederek, yayla-mera-otlak savaşları yaparak hayat yürütmüşlerdi. Mezopotamya egemenleri Süni inanca yönelirken, halkın büyük bölümü Zerdüşti kalmaya devam etmişti. Özellikle Kuzey Kurdiler ve İndo-Zagros Kurdileri sadece düşmana değil kendi egemenlerine karşı da ayaklanmışlardı. Bu ayaklanmaların acımasızca bastırıldığını görmekteyiz. İndo-zagros Kurdileri ile Mezopotamya arasındaki ulusal parçalanma bu dönemde oldukça derin olmuştu. Öyleki, sunni Kurdiler Zerdüştilerden hiç bahsetmemiş, söz edenler ise, dinden çıkmış, ateşe tapınan Mecusiler ve karanlıkta kötü şeyler yapan kişiler olarak tanımlamışlardı. Şerefhan gibi sünni tarihçiler tüm beylik ve krallıkları sayarken Zerdüşti olanlardan asla söz etmez, Hasan Sabah dahi kötü, zalim olarak anlatılır. **Araplar da Kur'anı dayanak göstererek, "hak diniyle birlikte 3000 yıllık Mecusilerin ateşini söndürdüklerini ve en büyük başarının bu olduğundan bahsederler." Aslında bu Kurdi uygarlığın bitmesi, dilini kültürünü ve iktidarını devir etmesi anlamındadır. Bu sönme Kurdi uygarlığınında söndüğü tarihtir. Part krallarının Hristiyanlığı kabul ederek**

vurdukları ilk darbe bu denli etki etmemişti. Ama İslamiyetle birlikte bu süreç tamamlanmıştı. Hasan Sabah her ne kadar İran kökenli olsa da özellikle yıllarını günümüz Azerbaycan'ında Kurdi kökenli Mecusiler için de geçirmişti. Bu dönemi incelemeden Hasan Sabahı anlamakta mümkün değildir diye düşünüyorum.

Gerek Hristiyan ve gerekse de İslam tarihçileri Mecusileri ayrı bir kavim olarak almış ve onlar sanki yokmuşçasına söz etmemişlerdi. Söz edenler ise, gerek İslam güçlerinin ve gerekse de Hırsitiyanların onları tepelemesinden oldukça hoşnut olarak yazımlar yazmışlardı. Kurdi ülkesinde Mecusilik (Mitirdat'ın torunu Zerdüştler) o denli derin toplumsal zemine sahip olduklarından, Roma döneminde lejyon komutanları başta olmak üzere, sonraki dönemlerde Bizans kralları (Julian gibi) dahi etkilenerek bu dine geçmişlerdi. Günümüz Kızılbaşları bu çerçevede işlemek ve tarihi boyutunu ele alarak yazmak daha doğru bir tarih diyalekt ilişkisinin doğmasını sağlayacaktır [37].

---

[37] Fatih Costantine'in uc oğlundan sonra Fatih hükümdarın en buyuk oğlunun oğlu olan Justinyan Parbitis amcası ile birlikte ortak olarak gecirdiği 5 yıla ilaveten 2 yıl daha hüküm sürdü. Kendisi Mesihi inkar edenlerdendi. Bu imparator retorik namı altında, devrinde Romanın son derece dadanmış olduğu buyuculuk san'atını öğrendi. Son derece zalimane hareket ederek talimine emniyetle güvenmiş ve cinlerin yardımı ile yüksek mevkiine gelmiş olduğuna katiyetle inanmıştı. Putlar için mabetler acmaya başlıyarak bu mabetlerde kurbanlar takdim ediyor, filozofların sahte tavırlarını takınarak hareket ediyordu Aşcıları ve çapkınları (?) kovmuştu. Daima güler ve her lahza istihza ederdi. İstanbul'a gittiği zaman kendisine otokrator denildi. Antakya'ya gittiği zaman burada satılan her şeyin fiatını düşürdüğü için, Antakya ahalisi ona fena gözle baktılar. Ahali onunla alay ediyor ve cok uzun olan sakalına bakarak gülüyorlardı (Kızılbaş sakalı), imparator bu yüzden bunları ortadan kaldırmak istediği zaman sofist Libanius, Antakyalılar namına bir istida yazarak imparatora takdim etti, imparator da halka sövdu saydı, fakat Libanius onun hiddetini yatıştırabildi. Bu fena adam, birinin üzerinde altın, diğerinin üzerinde ateş ve tütsü bulunan iki masa kurdurdu. Altın isteyen her adam ateşe tütsü atıyor, putların onunde tütsü yaktıktan sonra altın alabiliyordu, imparator, hizmetinde bulunan harem ağalarını, develeri, merkepleri ve katırları kovarak yalnız atları bırakmıştı. Hristiyanların felsefe kitapları okumalarını yasak eden bir kanun cıkarmıştı. Onun yaptırdığı evlerde oksuzler, dullar ve kimsesizler besleniyordu, imparator, sadedil halkı şaşırtmak için mükemmel bir plan hazırladı. Kendisi Edessa halkına bir mektup göndererek kendisini karşılamalarını emretti; ahali onu karşılamak istemeyince o da Harran'a geçti ve burada putlara kurbanlar sunduktan sonra Yahudilere izzetu ikramda bulundu. Edessa'daki Hristiyanlar bunu haber alınca haset ve hiddetten köpürerek komşuları olan Yahudileri öldürdüler. Julian her yerde büyücülükle meşgul oluyordu, imparator, kendisine görünen bir adamın "dikkat et, ben Ares'im ve sana yardım için önünden gideceğim,, demesi uzerine bu söze güvenerek 395,000 askerle birlikte İran'ın uzerine yürümüş ve Seleucia ve Ctesiphoriu zaptederek tahrip etmişti. Iranlı Şapur kendi memleketi-

Güneşin Krallığının Hristiyanlık Dönemi Son Temsilcileri: Pavlikanlar (Kapadokiya/Kızılbaş) Krallığı

Mecusilikle savaş sadece İslam dönemi anlayış değildi. Günümüz Kızılbaş veya Ezdanilik gibi, Güneşin krallığı ve Müslüman sentezi dinler, Hristiyanlık döneminde de büyük çatışmalara neden olmuştu. Bizans kralı Juliens'i de etkileyen bu anlayış, günümüz kızılbaş diyarı olan Malatya-Sivas-Amasya-Tokat-Dersim (Hatti/Kapadokiya ülkesinde) etkin bir dindi. Burdan Azerbaijan ve Horasan bölgesine kadar etkin bir dini/siyasi yapıydı. 2.Med(Part) son dönem krallığı Hristiyanlığı kabul etmiş olsa da, eski din anlayışını kabul etmeyen Kurdiler, Katoliklerle de savaşmışlardı. Güneşin krallığının anlayışı olan: eşitlik anlayışı, dünya malına değil, hayatın erdemine sahip olma fikri, bu dönemde de kendini Kızılbaş diyarında Pavlikan (Aziz Paul etkisi olarak göstermek isteyen resmi tarihçiler bu anlayışı dinden sapma olarak görüp, Paulisyenler)inancı olarak ortaya çıkmıştı.

Kurdilerin sistematik devletleşme dönemi (1789)ni kaçırmaları devletleşmelerinin önünü kapatmış olduğundan geçmiş kültürlerini araştıran ve sahiplenen iradeleri de olmamıştı. İktidardan uzaklaşan her kültür yazı ve devlet kültürünü de kaybediyordu. İlginçtir ki, 2.Med (Part/Aran krallığı) döneminde dahi yazı kültürü kaybedilmişti (tıpkı Hatti imparatorluğunun yıkılmasından sonra yazı dilinin kaybolması gibi). Dolayısıyla gerek Hristiyan ve gerekse İslam dönemi sonrasındaki tüm Güneşin Krallığı savunucuları döneminde sözlü kültür ile halk kültürü yürütülmüştü. Hristiyan döneminde Pavlikanlar İslam dönemin-

---

nin küçük bir parçasına sahip olmak ve gerisini kendisine bırakmak için yalvardı, fakat Julian bunu kabul etmedi. Bunun uzerine Romalılar ile Iranlılar arasında Dicle nehrinin kıyıları üzerinde vuku bulan muharebe büsbütün şiddetlendi. Julian at sırtında askerlerini harbe teşvik ediyor ve guzel talii ile öğünüyorken birdenbire bir ok fırladı ve yan tarafından vücuduna saplandı. O da ölü olarak düştü. Denildiğine göre imparator iki avucunu, kanı ile doldurarak kanını gök yüzüne doğru serpmiş ve "sen beni mağlup ettin, ey Ceiu'li İsa, ve şimdi sen kendi ilahınla birlikte hakimiyeti kazandın,, demiş. Mukaddes adamların biri tarafından görülen bir rüyaya göre, imparatora isabet eden oku kırk şehitlerden biri atmıştı (Gergory Abu'l bu olayı da böylesine bir mistisizmle anlatmakta... Oysa Güneşiıı(Ezdani) karallığını kabul eden İmparator Julian, bu krallık mensuplarını onure etmesi ve etkin hale getirmesi, ziyaretlerini bunlara yapması yüzünden, saray içi entrikacı suikastçiler tarafından, savaş alanında öldürülmüştü.

de ZerreTakke inancı, sözlü kültüre sahiptiler. Osmanlı bunu bildiğinden, Akkoyun ve Osmanlı İslam bilginleri deforme "Bisati" kitabı diye, Safavi ideolojisini Şialaştıran kitap çıkarmışlardı. Erdebil dergahının gücü büyük olunca, bu dergahın genel merkezi dağıtılıp, Bektaşiliğe ve Acem(Türkmen)liğe dönüştürmüşlerdi. Kuşkusuz kutsal kitap Avesta'nın, gerek Hristiyanlık ve gerekse de İslam dönemi iktidarlarında yasak olmasının bunda büyük payı vardı. Ezdanilerin kutsal kitabında da bizim kitabımız gizlidir der. Kızılbaşlar, işin gizi, sırrı gibi kavramlar üretmişlerdi. Keza Pavlikanlar da, bu "sırra ermek" dedikleri, gizli ve sözlü kültürleri vardı. Batılı oryantalistler bu anlayışı, Hristiyan Ermenilikten sapma (Aziz Paul) hareket, Ginosis yani Zerdüştlük (Helen) sentezi veya Hristiyan Mani kültürü sentez kimlik olarak görmüşlerdi. Oysa Doğu Roma ise düşman Mecusi hareket, Hristiyanlıkla ilgisi olmayan yıkıcı, bölücü anlayış olarak ele almışlardı (Tıpkı Osmanlının Rafizi dediği hareket gibi). Ermeniler Roma döneminde Kapadokiya'ya getirilip yerleştirilmişlerdi. Bu demografik değişim, Kurdilerin nüfusunu dengelemek içindi. Hıristiyanlık dönemi Ermenilere büyük avantajlar sağlamıştı. Dolayısıyla bu dönemde, Kurdi kökenliler, Ermenilerle ortak akrabalık içine girip asimle olmuşlardı. İşte Rumileşme bu dönemde yoğundu. Hıristiyan kültür ile birlikte Ermenilerle de büyük kaynaşma sağlanmıştı. Bu dönemde Hıristiyanlık, Osmanlı döneminde Nakşi ve Bektaşilik asimlasyonda önemli işlev görmüşlerdi. Bu dönemdeki akrabalıkla Ermeniler üzerinden İslam döneminde ise Selçuklu ve Osmanlı üzerinden olmuştu. Mecusilik yani Güneşin Krallığına ait kültürün ise neredeyse yok olmaya başladığı önemli bir dönemdir.

Gerek Hristiyan ve gerekse de İslam dönemi tüm bu inançların ortak noktalarının Güneşin Krallığı anlayışını taşımalarıydı. Kızılbaşlar hala kendilerini saklama, gizleme, hatta red etme ihtiyacını güderler. İşte Güneşin Krallığına inanmanın bedeli ağırdı ve büyük dinlerin en büyük düşmanı olarak görülmelerinin bedelini ağır ödemiş/ödüyorlardı. Bu dönem Güneşin Krallığı ilgili yeterince bilgi yoktur. Olan kaynaklar isse bu eşitlikçi

hareket veya krallığı Hristiyanlar Ermen, Müslümanlar ise Maniaizm (doğru tespite yakındır), Turaniler Türkmenlik olarak açıklamışlardır. Günümüzde dahi bu bölge Kızılbaş diyarı olmasına rağmen, "görmezlikten gelinen bir gerçeklik" olarak ele alınmamaktadır. Elebtteki Mani dini de Güneşin Krallığı anlayışını savunur ama savaşçı değildir. Daha çok pasifist ve savaş karşıtıdır. Oysa Güneşin Krallığı (Mitirdat geleneğinde olduğu gibi) savaşçıdır. Tıpkı Kızılbaş hareket (günümüz Pir Sultancılar) benzeri kötüyle, zorla mücadeleyi esas alırlar. Bu sebeple Maniaizm bu hareketi karşılayıcı çıkarım değildir.

Hristiyan kaynaklarında bu bölge halkı, dinden çıkmış, ahlaki sapkınlık içinde olan kavim olarak gösterilmiştir (tıpkı İslamiyet sonrası Kızılbaş veya Ezdaniler gibi). Pavlikyanlar Hristiyan Roma'nın baskısıyla sürekli mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Baskı, talan, toplu katliam ve sürgün onların adeta kaderi olmuştu. En son katliamcı atalarını aratmayan Bizans imparatoru Sergi(us) 835 yılında öldürülünce yerine geçen İmparatoriçe Theodora'da baskı ve zorbalığa devam etmişti. KarBea(s)(Corbaus) öderliğinde Pavlik(veya Paflik)ler ayaklanıp tekrar direnmişlerdi[38]. Bu önderin akıllılığı ve direnci sayesinde (Müslümanlarda destekleyince), Roma ile tüm bağları kopmuştu. Roma dilinde Tephrike adlı kentte(Divriğ)'de kale kent inşa ederek Bizans saldırılarına karşı büyük savunma içine girip hatta Ege bölgesine kadar ilerlemeyi başardılarsa da, savaşı nihayetinde kaybettiler. Kral Basil (1) dönemindeki bu mücadele durdurulmuştu. Bunun bedeli yine Sivas-Tokat-Malatya yani (Hatti/Kapadokiya) Dersim bölgesinin talan edilmesi sonucunu doğurmuştu. Paflikyan ordusunun Efes'e kadar gelmiş olması, hatta Medli Niko'nun ülkesi (NikoMed'e(İzmit)ni ele geçirip, İstanbul'a kadar ulaşması, tarih yazıcılar tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Oysa Mitirdat dönemiyle bakıldığında bu durumun çokta tuhaf olmadığı anlaşılacaktır. Pavilikanlar, Roma gücü karşısında tekrar yenilince, önce ülkeleri yağma-

[38] Roma Kralı Justinyan bu bölgede yctiştiğinden Güneşin Krallığına tapınmıştı. Bu kralın döneminde, Sivas ve çevresindeki alanın imar edildiğini, kentlerin canlandığını anlıyoruz. Bir anlamda Kızılbaş rönensansı denilebilir.

lanmış, sonra askeri gücünü kaybetmişlerdi(871). Pavlikyanlar mücadeleyi kaybedince, Kurdistan'ın dört bir yanına dağılarak, ulaşılmaz yerlere doğru çekilmişlerdi. Yerleşik Güneşin krallığına inanan halklar(Ermeniler de dahil) ise başta Flibe ve günümüz Bosna bölgesine yerleştirilecek, asimle edilerek sonradan Slavlara karşı kullanılacaklardı. Keza Osmanlılar bunu bildikleri için, Pavlikanların: Bulgaristan, Arnavutluk ve Bosna bölgesindeki torunlarıyla ortak siyaset yürütecekti. Özellikle devşirilmiş Rıfuzi ve Hıfzi şeyhleri, Bektaşilik adı altında, bu Rumi halklarda (Kurdi ve Ermeni) devşirilecekti. Bu sebeple M.Kemal, Makedon, Balkan, Erzurum, Diyarbakırlı aynı cevherin ve damarın çocuklarıdır, öngörüsünde bulunmuştu. Bu anlamda gerek Kurdi ve gerekse de Ermeni tarihçiler, Pavlikanlar hakkında ortak çalışmalar yaparak, 2.Med ve Mitirdat sonrası dönem ile ilgili ortak yaşadıkları tarihi ortaya çıkarmaya çaba göstermelidirler. Bu sebeple Pavlikanlar (Güneşin Krallığı ve onun devamı olan Kızılbaş(Kapadokiya) krallar Korbae (KurBao'da olabilir), Sombat[39] ayrıca derinlemesine araştırılmalıdır.

Sami ırkın son temsilcileri Araplar, kısa sürede kendi içlerinde sağladıkları birliktelikle, bin yıllardan beridir yaşanan, Mezopotamya üzerindeki Kurdi-Sami çekişmesine yeni bir sayfa açıp farklı boyut kazandırıyorlardı. Ataları Hammurabi, Naram-sin'i aratmayacak, bir ustalıkla savaşıyor ve onlar kadar güçlü ve çetin çöl kanunlarının geçerli olduğu geleneklerinden doğan yasaları kendilerine rehber alıyordular: "Kısasa Kısas".

Hristiyanlık, Kurdilerin içinde oldukça fazla çözülme gösterdi. Üstelik bunda yine öncü kavim, Kurdilerin Komuh (Komia) kolu tarafında gerçekleştirilmişti. Güney Kurdistan'ın

[39] Sombat adını Tiglitpalasar'in Kurdistan seferinde Diclenin bir kolunun olduğu bölge olarak tarihte rastlıyoruz. 3.cilt 118 nolu sayfada da görüleceği üzere: "Dicle'nin doğusunda, Sonbat denilen bölümündeki direnişi kırmak için askerlerini hazırladı. " Mabutlarım Asur, Şamşa ve Adad'ın, emriyle Akdenizden büyük Nayri denizine (Van gölü) kadar süren yerleri, yenen ve alan Tiglatpalasarım. üçüncü kez buraya geldim." sözlerini yazdırmıştı(M.Ö.1110)." diye yazar. Kurdiler, kendi ünlülüklerini Dicle'nin kollarından esinlenerek Heftan Boht olarak adlandırmaları, bu tür ünlülükleri neden aldıklarını da göstermektedir. Bu karallıklar, 2.Med dönemi/Botan-Aran krallığının devamıdırlar.

doğusu ile Kuzey Kurdistan'ın (Yukarı ülke) doğusu kendi orijinliğinde Zerdüşt(İslam sonrası; Kızılbaş ve Ezdani) dinine bağlı kalmak için güçlü mücadeleler verdiler. Bugün Musul'dan, Ermenistan Karabağ'ına kadar olan bölgedeki, Ezdani-Kızılbaş ve Nesturi (Hristiyan) inanç tarzındaki güçlü kimlik bu dönemdeki ürünlerin günümüze yansımasıydı.

İslamiyet'le birlikte, Sasan ve Roma güçleri arasında, kendi içinde bağımsız ve parçalı bir görünüm çizen Part devleti, eski gücüne sahip değildi. Bu yüzden kendi içinde keyalıklara ayrılmıştı. İslamiyet döneminde bunlar farklı bir güç içinde biçimlenerek etkil**erini devam ettirdiler. Part dönemi sonrasında Boti ve Aran bölgesi krallıkları güçlü kalmıştı. Bunlardan en güçlü olanları;**

Kuzey doğu'da Şeddadiler, 951–1174 yılları arasında iktidar olabileceklerdi. Aynı dönemde Kurdi coğrafyasının doğusunda, Bennu Annaz (990–1116) ile Hasanvahiler (959–1015) ve orta kuzey bölümünde Mervaniler (990–1096). (Bunlar içinde en ünlüsü ileride değineceğimiz), Heftboht kolundan ÇarBohtlardan Eyyubiler ve Ezdani olan Germiyanlar iktidar olacaklardı. İslamiyet yeni bir dönem yaratmıştı.

İslam güçleri, en kanlı ve direniş geleneğini Kurdilerde yaşadılar. Bu bölgede gerçekleştirdikleri siyaset, ileride gerçekleşecek olan İslam içindeki ayrışımların oluşmasına da neden olacaktı. Hariciler ve Ali taraftarlığında, İslamiyetin iç çatışması ve iktidar mücadelesinde Kurdiler, önemli roller aldılar. Zerdüşt Kurdilerin, süreç içinde Şii Farsi ve Türk egemen yönetimlerinin asimilasyonuna uğrama sürecinde bu dönem bir dönüm noktası olmuştu. Özellikle Horasan bölgesine kadar, geniş bir coğrafyada hala güçlü bir yerleşim özelliği olan Kurdiler, Zerdüşt inancından Şii inancına geçişi bu dönemde yaşadılar. Prof. Sümer, her ne kadar Şii anlayışını Şamanizm'in bir uzantısı olarak ilişkilendirse de maddi tarihi gelişim açıdan böyle bir temel söz konusu değildi. Şamanizm'den sonra, Kurdilerin içinde doğan ve gelişen Manihaizm Türkler içinde de büyük etkiler yaratmış

ve bölgede önemli bir dini anlayış haline gelmiş, hatta Resmi devlet ideolojisine dönüşmüştü. Prof.Dr. **Z.V. Togan** da bu gerçekliğin altını çizerek; Şamanizm, ardından Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık ve Yahudilik (ki bu ikisi o kadar güçlü faktör olamamıştı) dinlerini tanıyan Türklerin, İslamiyet düşüncesi Maniaheizm, Budizm ve Şamanizm „ gibi dinlere az çok uyabilen, Şii-Alevilik ve tasavvuf kanallarından geldiğini ve geliştiğini belirtir. Doğan Avcıoğlu bu gerçekliğe bakışını şöyle özetler: Eski İran dinlerinin etkisindeki İslami akımlar, Şii-Batıni hareketler (özellikle) Türkmenler ve diğer Türkler üzerinde etkinlik kazanmıştı.

Önceden de değindiğim gibi, Uygurlar etkisiyle Maniahizm Turan ülkesinde oldukça yaygındı. Dolayısıyla Kutatgu Biligde de Tanrı inancının güçlülüğü ile ilgili oldukça fazla pasajlar vardı. Tanrı etkisinin Şamanizm değil Zerdüştlük ve Mani sentezi bir durum olduğu anlaşılmaktadır. İslam karşıtı ayaklanmaların hiçbiri Şamanizm kaynaklı değildi. Şamanizm kaynaklı olduğunu tek bir kaynaktan dahi gösteremeyeceklerdi. Dolayısıyla bu ayaklanmalar Turani değil Kurdiydi. Bu ayaklanmaların etkisinin diagnostik ve içinde iyi-kötü, ak-kara yani Güneşin Krallığı- Zerdüşti içerik olduğu görülecektir. İslamiyet sonrasında ise, Babo Kurdi-Babo İshak ayaklanması ve Kurdi Firuzi aşiret reisi olan Şeyh Safavi, bu anlamda önemli karakterlerdi. Siyasi anlamda ajite ama birikim olarak oldukça düşük profilde olan bu aşiret, Kurdi kültüre katkıdan çok zarar vermişti. Bu ayaklanmalar meşru müdafaydı. Assla saldırı ve taht amacını içermiyordu. Zerdüşt döneminde savaşçılıkla görevli din admı Mitirdat, krallar Ferhat ünvanı alırken, Mani dininden sonra bu ünlülüklerin kaybedilmesi, savaşçılıktan uzaklaşan kimlikleri tanımlamak açısından anlamlı olsa gerek.

Ama yinede Firuzi Keyasi, Kurdi kökenli din yaratımlarının bir başka ideolojik yaratıcısı, Kızılbaşlığın doğuşunda ve oluşumunda önemli bir aktördü. Kurdilerin Şii yapılanmasına dönük iç ayrışmada taraf olması gibi, farklı ayrışımlarında içinde yer almışlardı. İslam dünyasının iç çelişkilerinde, Harici hareketinde en önemli güçlerinden biri Kurdiler olmuş ve Harici

hareketinin uzun süre İslam içinde güçlenmesine neden olmuştular. Dolayısıyla Kurdiler, gerek Arap toplumu içinde siyasi güç belirlemede ve gerekse de, Turan ötesi ülkelere kadar din ideologluğu yapmaya, Zerdüşt, Manihaizm ve sonrasında bu temelde yükselen Şii anlayışında önemli etkilere neden olmuştular. Bu bağlamda Türklerin, Kurdilerin etkisinde kalmaları, bin yıllarca sürdürdükleri dinlerin-inançlarının Kurdi yaratımları olmasının altı çizilmemiş ve karakteristik olarak, bu kültür üzerinde etkileri göz önünde bulundurulmamıştı. Oysa bu ortak etkileşim birbirine yakın olmanın ve benzeşmenin de mayasını oluşturmuştu. Tarih üzerine çalışan araştırmacılar bu gerçekliği görmezden gelerek, tersten bir tarih anlayışı oturtmaya çalışmışlardı. Öyle ya, yüzyıllarca egemenlikleri altında kalan Kurdiler, Türk, Fars ve Arapları, özllikle Batıyı etkileyecek yaratımlara nasıl sahip olabilirlerdi? Hatta Türkler, Zerdüşt, Manihaizm ve Safavi, Kurdi kökenli dinlerin etkisi altında kalmayı içselleştirmeyerek veya kabul etmeyerek, bu dinlerle özelde benzeşen noktalardan hareketle, ilkel dönemde yaşadıklar Şamanizm'i bir sığınma noktası ve kültürlerini açıklamada temel anlayış olarak ele almak durumunda kalmışlardı. Aksi taktirde, sanki Kurdi yaratımlarının etkileri yazıldığında tarih ideolojilerinin küçüleceğine yıpratılacağına ve savunularının ayakta kalamayacağına inanıyorlar (günümüzde "Risaleyi Nur" yayıncılarının da, Said-i Kurdi'yi, Bektaşilerin Kızılbaşlığı dolayısıyla Şeyh Safi'yi benimsememeleri aynı psikolojinin devamıdır). Yanı başındaki Kurdilerin Zerdüşti etkisi yerine, Amerika'ya kadar geniş alanda yayılmış olan ilkel Şamanizm'i kendilerine yakın gördüler. Yakındaki gerçek yerine uzaktaki yalan daha doğru geldi. Bu sebeple Roma Keyani-Tarhun(Etrüsk) uygarlığını yok etmek için ne yaptıysa (katliyam, sürgün, iskan vs), Aynı şeyi Osmanlı ve Turanilerde yapmıştı. Hırsitiyanlar, Güneşin Krallığını nasılki düşman bildilerse (Vatikan için hala Güneş Krallığı en büyük düşmandır), İslam topluluğu da (Kızılbaş ve Ezdaniler hala düşmandır) aynı izden gittiler. Bu anlamda Kurdiler, dağlara sığınmış, göçebe ve talancı-yağmacı olarak yaşamaya çalıştılar ama hayat, kentli yaşamı ve uygarlığı dayatıyordu. Güneşin

Krallığı kaybetmişti. Doğu Roma İmparatoru Justinyan'ın çabaları bile sonuç vermeyecekti.

Rus oryantalist **Nikitin** de, Kurdilerin İslam dönemi ile ilgili dönemini önemseyip çözümlemeye çalışmıştı. Kurdilerin İslamlaşma sürecini tanımlarken, **Mar**'ın yaptığı açıklamayı önemsemiş ve İslamlaşma süreci ile birlikte Kurdiler'in çok büyük kayıplara uğradıkları görüşünü savunmuştu.

İslam ordularının, Azerbaycan-Horasan (Aran-Partien) bölgesinde Kurdilerle kanlı savaşlara girmeleri ve bu bölgede olmadık direnişlerle karşılaşmaları da, bu bölgedeki, Kurdi merkezi egemenliğin var olduğunu ve iktidarını bağımsız olarak sürdürdüğünü göstermektedir. **El Barazuri'nin** aktarımına göre Araplar; Beruz ve Balasagan bölgesinde meydana gelen Kurdi ayaklanmacıları bastırmak için, tüm çabalarını sarf etmiş fakat ayaklanmayı bastırmayı başaramamışlardı. Osmanlı döneminde bu bölgenin hala Zerdüşti olması da, Aran bölgesinin ne kadar güçlü ulusal din öğretisine bağlı olduğunu göstermekteydi. Kurdilerle birlikte OrtaAsyadaki Türklerin bir bölümü de bu savaşta direnmişlerdi.

Gregory başta olmak üzere dönemin tarihçileri, Tuğrul ve Melikşah döneminde, Arapların turani barbarlardan şikayet etmesi üzerine halifenin Tuğrul beye Part/Aran krallığının başkentine yerleştirdiklerini yazarlar. Aslında bu dönemin okumasına bakılırsa, **Aran krallığı ve Turaniler arasında yoğun savaşlar olduğu görülmektedir (Partlar bölümünde bu konuya yeterince değindik)**. Araplar kendi ülkelerini ve topraklarını korumak için Kurdilerin ana vatanını hediye etmişlerdi. **İşte Türkmen denilen melez (Kurdi-Turani) kavimin çıkma hikayesi buradan başlamaktaydı. İsfahan'a yerleşen Turaniler bu bölgede kılıç zoruyla egemenlik sağlayıp ardından Farsilerin yönetim kimliği desteğiyle yoğun asimilasyona giriştiler.** Bilindiği üzere Germeniya-Selçuklu-Osmanlı ve Eyyubi-Zengi ortak konfedere devletlerin olmasının temel etkenlerinden biri de bu gerçeklikten kaynaklanmaktaydı. Turaniler Rumi-Kurdi ülkesine yerleşerek, Kurdilerin ana vatanlarının

sahibi de olmuşlardı. Asur-Sami, Yunan-Roma'nın binlerce yıl yaşadığı bu topraklarda onlarda 700 yıldır kesintisiz hükümranlıklarını yaşayacaklardı. İskit ve Turani kral Gizo'nun yapamadığını İslamiyet sonrasında torunları yapacaktı. Bu tarihsel süreci çok iyi bildiklerinden bir Sami, bir Roma rejimi kadar Kurdiye düşman ve tetik kalmaya devam edeceklerdi. Çünkü devlet ideolojileri bu temelden gelmekteydi. Kurdiler ise bu gerçeklikten uzak saf saf ayrı ayrı olmaya devam etmekteler.

Kurdi Safavi ailesinin ve onun takipçisi olanların Zerdüşt ülkesinde aktif olmaları çok doğal bir durumdu. Aynı zamanda, kendilerini desteklemek için gelen Toroslarda ki Şii Türkmen ve Nusayri Araplarına hoşlukla yaklaşmamışlardı[40]. Safavi ailesinin siyasi hırsı, bu bölgenin devşirilmesini ve süreç içinde asimile edilerek Batı Kurdi Kızılbaşlardan kopmasını sağlayacaktı. Bu siyaset Osmanlı'nın ince devşirme planının sonucu gerçekleşecekti. Akkoyunlu hükümdarı da bu planı harfiyen uygulayacak ve İsmail sonrasında bölge Caferi anlayışa sahip devşirme Türkmen kimliğiyle ortadan kalkacaktı.

Tekrardan konumuza dönersek, İslam askerleri işgal sürecinde oldukça zorlandılar. Büyük kayıplar yaşadılar. Bu kayıplar ve direniş Musuldan Arbile ordan Azerbaijan'a kadar geniş bir bölgede oldu. Müslümanlar ile Zerdüştilerin savaşları kentin ileri gelenleriyle Araplar anlaşmak durumunda bırakmıştı. Yapılan anlaşmaya göre:

"Yöre halkından kimse öldürülmeyecek, kimse esir alınmayacak, tapınaklar yakılmayacak, Balasagan, Sabalan Kurdilerine saldırılmayacak. Halkın kendi bayramlarında dans etmesine ve törenler düzenlemesine engel olunmayacaktır. Buna karşın, yöre halkı da 800 bin dirhem ödeyecektir." Bu Zerdüşt dinin yaratıcısı olan halkın direnci ve inanç düzeyini göstermek bakımından güzel bir göstergedir. Alevi-Kızılbaş motifi ile Ezdanilik bu temel üzerine gelişecek ve büyüyecekti. Bu hikaye ve acılar İslamiyetin doğuşu ile başlamıştı.

---

[40] Pakistan bölgesindeki MED imparatorluk mirasi Belucilerden İran Lurlarına kadar, dağılma ve kopuş işte bu süreçten sonra olmuştu.

İslamiyet'in çıkışı ve Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem, Arap toplumlarının birlik ve merkezileşme politikasında önemli yol almasını sağlamıştı. İslam peygamberi tüm krallara Müslüman olmak için çağrı yaptığında, Bizans'ta Herakliyüs iktidarı vardı. Aynı çağrı Bizans ve Sasanilere de yapıldı. Arap yarım adasında gelişen bu birlik anlayışı, iki kralında haberdar olmadığı bir durumdu. Peygamberin 632 yılında ölümüyle birlikte, halkına veda ederek ayrılması ve Ebubekir gibi güçlü bir karakter ile Bedevi kanunlarının bu etkin kişilik ile bütünleşmesi doğru sonuçları doğurmuştu. Ebubekir, yaşadığı toplumun sert kanunlarına göre biçimlenmiş bir kişilikti. Bu anlamda bu kişilik ve uygulamalarındaki acımasız politik çabaları, İslamiyet'in Arap toplumu üzerinde otorite olmasına ve Arap yarım adasının dışına doğru yayılmasına da neden olmuştu. (Hz. Muhammedin aşiretinin toplanarak yeni yöneticiyi seçeceklerinden haberdar olunca sert kişiliğiyle müdahale edip egemenliği almıştı). 636 tarihinde, daha peygamberin ölümünden 4 yıl geçmişti ki, Bizanslar Yermükte Arap ordularına yenildiler. Araplar bir yıl gibi kısa sürede Suriye bölgesini tümüyle kontrollerine aldılar. İslam ordular Sa'd b. Ebi Vakkas önderliğinde doğuya ilerlediler. Kurdilerin ülkesi Musul'a yönelim acımasız oldu. Sonra Anbar'a geçtiler. Ömer'in isteğiyle el-Cezire'ye yönelip işgal edildi.

Kuzey Mezoptamya seferi de başarılı geçmişti. Halid Bin Velid önderliğindeki ordular, tıpkı Sargon (gerek Sümer dönemi ve gerekse de Asur dönemi) gibi büyük bir komutan, atılgan ve önder bir kişilikti. Halit Bin Velid'le birlikte, Numan bin Münzir, Dirar bin Azvar, Amir bin Rebia, Zugar Bin Kays, Hakem Bin Hişam, İlyas bin halef, Talha, Ammar bin Behram, Mikdat bin Esvet, Ömer binYaser, Abdullah bin Yuhanna, bin kişilik sahabenin oluşturduğu 8000 kişilik Kurdistan seferindeki komutan-Ashablar arasındaydı. İlk Rakka ve ardından Cezire bölgesine akın düzenlediler. Bu bölgeleri aldıktan sonra, Amadedeki Til (TilAlo) da karargah kurdular. Said bin Eyt; Urfa(Rum) kapısını, Muaz dağ Kapısını, Halid Bin Velid ise Su kapısından şehri işgal etmeye çalıştılar. Araplar uzun süre Amed

kalesi önünde kaldılar (tıpkı Asur kralı Sargon ve sonrasındakiler gibi) 27 Mayıs 638 tarihinde Araplar Ameda'ya girdiler. Kuşatma ve savaş tam beş ay sürdü. Savaş kanlı geçti. Hristiyan (Rumi) Kurdi güçler kentin yardımına gelmedikleri için şehir ele geçirildi. Bu dönemde, Kurdistan'da dağlık alanlarda Zerdüşt dini yaşıyordu, ama kentlerde ise Kurdiler Hristiyanlaşmışlardı. Amed'in düşmesinden sonra, merkezi Cezire olmak üzere, bir Arap-Müslüman eyaleti oluşturuldu.

Bu bölgeye Sait bin Imad vali olarak atandı. Bu vali ölünce yerine Amır bin SaidülEnsari (Mardindeki Ensarların kökeni buradan gelir) atandı. Bundan böyle İslam kaynakları Mezopotamya'ya el-Cezire dediler. Ve bu bölgenin merkezini başta Nusaybin yaptılar. Ardından Amed eski yerini tekrardan aldı. Amed (Diyar-ı Bekir adını aldı) merkez kent haline geldi. Hristiyanlıktan sonra ikinci bellek dumuruna uğrayarak, bu defa Helenleşme sonrası Araplaşmaya doğru bir geçiş oldu.

İslam ordusu, İran'a doğru da işgal sürecine girmişlerdi. Hz. Muhammed, Ebu Süfyan'ın "senin dinin sana, benimki bana" önerisine cevap olarak (Müslümanlarına) İran tahtını da vaadetmişti. Sasan egemenler, bu işgal önünde Bizanslılar kadar direnemediler. İslam Halifesi Ömer de, İranlı soylulara ayrıcalık tanıyarak, mallarının yağmalanmaması ve mülkiyetlerine dokunulmamasının güvencesini verdi. Böylece Sasan egemenleri (Vaspuhlar) Ömer'in şartlarını kabul ettiler. Sasanilerin en son hükümdarı olan Yezidigerd, Sasani efendilerinin ihanetini kabul etmedi. Çevresindeki efendiler kendi çıkarları için İslam güçleriyle çabucak anlaşıyorlardı. Desteksiz kaldığından çevredeki güçlerle anlaşarak İslam ordusuna karşı durmak istediyse de, paralı ve talancı **Turani-Türk güçleri tarafından (Badgis eyaletinde bulunan Akhunlu bey tarafından) 651 yılında acı bir şekilde öldürüldü. Göçebe ve talancı Turani güçlerin sadece iştahı zenginlikti. Onlar için anlaşmanın bir önemi yoktu. Bu karmaşa ortamından pay alma ve zengin olam derdindeydiler.** Arap, Farsi, Rumi ve Khurdi güçlerin karşılıklı savaş yüzünden güçleri kalmamıştı. Turani güçler bu sebeple rahatça çadırlarıyla baştan başa her yeri talan edip yağmalayabiliyorlar-

dı.

Müslümanların bu yayılımı, Sami ve Amuru atalarının yayılımından çok daha farklı ve güçlü olmuştu. Bin yıllar boyunca Mezopotamya merkez olmak üzere iki kavim sürekli savaşlar ve iktidar mücadelesi yürütmüşlerdi. Bu egemenlik mücadelesi resmi İslam ideolojisiyle merkezi güç etrafında bir araya gelen Arapların motivasyonu, Kurdilerdeki TeSup-Ezdan (Guti-Hatti-Khurdi: Horti dönemi) ve sonraki dönemdeki Zerdüşt (Med-Part) öngörüsü etrafındaki güç oluşturma ve yayılıma benzer bir iştahla, Kurdi bölgesini istila etmeyi başarmışlardı. Ortadoğu ve Asya'da dinler, ulusların potansiyel gücü ve birlik oluşturma adına ideolojik ana arterleri, şah damarlarıydı.

İlk dönem Kurdileri için din, aslında egemenlerin (Xaloların) çıkar dünyasını daha çok büyütme adına yapılmıştı. Gılgameş'in karşısına, Samiler UtuHegali ve Tanrı Marduku ana panteon yaparak milli kültürleri olarak görmüşlerdi. Kurdilerin ise ana panteonu, TeSup (Tarku-Tarhun gibi farklı adları da vardı)-Hepat- Ezdan olmuş ve bu milli din öngörüsü ile gelişmiş ve büyümüşlerdi.

Samilerin torunu, Hammurabi'nin, Naram-Sin'in evladı, Ömer, atalarını utandırmayacak bir özellikte fetihçi ve savaşçı bir kimlikti. Ömer'in emriyle harekete geçen kişi; "el-Cezire'nin bütün şehirlerine asker gönder, oraya üç komutan ata. Ya Müslüman olsunlar veya cizye versinler ya da savaş etsinler." İlk olarak "Kurdilerle savaşmayı ve yolları yapma" emrini alan Sa'd Ebi Vakkas'tı. **Taberi,** Tarih-i Taberi adlı kitabında, Hz. Ömer'in Hz.Kays'ı çağırıp, yanındaki Arap savaşçıları alıp Kürtlerin cengine gitmesini, düşmanlık görürse önce cenk yapmamasını, İslama davet etmesini, İslamı kabul etmezlerse haraç istemesini, eger onuda Kürtler kabul etmezse savaşmasını istediğini yazar. Taberi bu savaşta büyük bir zaferin olduğunu ve çok Kürt askerinin kırıldığını, kadın ve çocuklarının da ganimet olarak ele geçirildiğini, büyük ganimetle birlikte Araplar arasında pay edildiğini yazar. **İbn'ül Esir'de**, Ömer'in çocukları öldürmemelerini ve kulak burun gibi organ kesmemelerini de

istediğini yazar. Anlaşılan Kurdiler getirlen tüm teklifleri red edip savaşmış ama yenilmişlerdi. Büyük bir kıyım yaşanmış, çocuk ve kadınları da dahil olmak üzere zenginlikleri pay edilmişti. Kurdi tarihçi **M.E. Zeki**, Hulvan Fethi sonrasında el-Zavzan'ın Kurdi emirinin Müslümanlara haraç verdiğini yazar. Demekki islam ordularının acımaszılığı diğer beylerin savaş yerine haraç ödemeyi kabul ettiklerini göstermektedir. **El-Balazuri** ise bu savaşlarda Müslüman askerlerin sadece savaşlarda değil, akrep zehirlenmesinden dolayı büyük kayıplar verdiğini bildirir. **İbni Haldun'da** Musul ve Cebel-i Ekradın feth edildiğini, Kürtlerin çocğunun katledildiğini yazar, tarihi ibn Haldun adlı eserinde. Kurdi ve Farsilerin ortak direnişi ayrıntılarıyla verilir. Kurdilerin hangi yerde nasıl pozisyon aldıklarını, İslam askerlerinin konumu vs. **Ömer'in bir diğer amacı kuşkusuz Basra bölgesini Kurdilerden temizlemek kendine merkez yapıp Arap egemenliğini sağlayarak, daha kuzeye açılmaktı ve bunu da başarıp, Horasana kadar ilerlemişti.** Kurdilerin Basra denizi ile Akdenize çıkışlarını bitirenler yine Araplar olacaktı. Kurdiler. Bu döneme kadar, Yunan ve Balkan/Makedon ve sonraki dönem Roma/Hristiyanlaşma işgalinde batıdan darbe alırken bu defa tekrar Samilerin torunları Araplaların güneyden kuzeye doğru yönelimleriyle karşılaşmışlardı. Sonra bu kaybı doğudaki Turani özellikle Hun ve Moğol sonraysa Tacik/Farsi kökenli Selçuklu ve Osmanlı egemenliğiyle büyük kayıplar yaşayacak, doğusunu da kaybedeceklerdi.

Ebu Cafer, bu dönemde bütün Cezire (Ruha, Harrane, Meraş bölgesi ve Kuzey Kurdi ülkesi) merkezleri başta olmak üzere herkesin Hristiyan olduğunu yazar. İşte bu dönemin uzantısı olan, Ömer (Iyaz Bin Ganem) dönemi Kurdi bölgesinin işgal sürecini ve doğu/kırsal alanda (çoban Kurdiler) başta Azerbaycan ve Horasan bölgesi olmak üzere Zerdüştlük "milli din" kimliğinin yıkıma uğrayacağı (ikinci) dönemin miladı olacaktı. Rey'in fetihinden sonra, tekrar kuzeye Azerbaycan'a el-Ensari komutasında ordu gönderildi. İsfehan'ın çökmesi Farsilerinde kentlerinin işgal edilmesine neden olacaktı. Ateşgahların merkezleri talan edildi. Ömer'in Farsi işgal kuvvet komutanı Carud,

burada Kürt askerler tarafından öldürüldü. Ama Farsiler Kurdiler gibi çok savaşçı olmadıklarından kentlerini çabuk kaybettiler. İslam askerleri AzerbaiJan, Median ülkesine yöneldiklerinde tekrar büyük savaşlara girştiler. Belazuri, Ömer'in Yemani'yi bölgeye vali atadığını ve zengin bir ülkenin başkenti Erdebil'e gittiğini yazar. Ayrıca buradaki büyük ganimet ve haraçların merkeze(Ömer'e) ulaştırılması konusunda sorunlar çıkınca, Ömer'in valiye gözdağı veren bir mektup yazdığını söyler. Kurdi tarihçilerin Zerdüşt Kurdiler ile İslam devletinin anlaştığını ama İslam devletinin bu anlaşmaya uymadığı üzerine tezlerini **el-Belazuri** , "Fütuh'ul Buldan" adlı eserinde yazar. **Azerbaijan Kurdi halkından "sekiz miskal ağırlığında sekizyüzbin dirhem vergi ödenmesi karşılığında; onlardan kimsenin öldürülmemesi, esir alınmaması, ateşgahlarının yıkılmaması, (Haraç veren) Belasecan, Sebelan ve Satervedan Kurdilerine saldırlmaması, mensuplarının öldürülmemesi, özellikle halkın bayram(Newroz) ve diğer kutsal günlerinde oynamalarına ve tören düzenlemelerine engel olmamaları koşuluyla anlaştıklarını" iletir.**

Bu dönemde Ali'ye karşı mücadeleyi kazanacak olan Muaviye, yeniden İran üzerine yürüyecek ve Pers tahtında bulunan Firuz, Araplara karşı savaşsa da mücadeleyi kaybederek, kurtuluşu Çine kaçmakta bulacaktı. **İran kralı Firuz, kızını Ali'nin (Peygamberin kızı Fatmadan olma) oğlu Hüseyin ile evlendirdi. Muaviye ile Hüseyin çatışması ve yaşanan olaylar ve İslam içindeki hesaplaşma sonucunda, İranlılar Şiiler tarafında yer alıp, Ali'nin öğretisini kabul ettiler. Ve siyasi bayraktarlığının merkezi oldular. Sasani soyu ise, İran tahtından vazgeçmediği gibi ona da oturamadı.**

Boti Bölgesinden Mana'ya Kadar Arap İşgali

Arşak Poladyan da, Boti bölgesinden, Manaya kadar bir bölgenin Arap ordularınca işgal edildiğini yazar. Utba bin farkad komutasındaki Arap ordularının bölgeyi istila ettiklerini, Samgan ve Darabad'ı da ele geçirdiğini halife Ömer'e bildirdiğini belirtir:

"O, Kürtlere karşı savaşmış, pek çoğunu öldürmüş ve Ömer'e Azerbaycan'a kadar olan bölgeyi fethettiğini bildirmişti. Bundan sonra, Arap güçleri Medyadaki konumlarını sağlamlaştırdıktan sonra, Rey, Kumiş, Tabaristan, Horasan, Kerman, Sisan ve diğer merkezi kentleri de fethetmişti. Güçlü direnişler yüzünden Manay ülkesinde büyük zorluklar yaşadılar. Kanımca misyon yapısından çok, Arap gücüne dayalı bir paralı asker sistemi kurulduğu için, halklar vergilendirerek, önce Arap yarım adası ve komşu bölgelerinde iktidar olmayı hedeflediler. Misyonlar öncelikli olduğundan, Araplar, halife döneminde Kurdi, Turani, Afgan halkları vs. diğer halklarla da anlaşmalar yaparak haraca bağlamayı tercih etmişlerdi. Böylece, kendi sistemlerinin iktisadi varoluşlarını da sağlamış olacaklardı. Ki Haccac'ın yaptığı hamle, Müslüman olma sürecine olumsuz etkisi olduğu halde halife tarafından, herhangi bir tepkiyle karşılanmamıştı. İslam güçleri sadece hak dinlerinin özerkliğini kabul ederken, hak dini görmedikleri diğer dinlere mensup kişiler ya İslamı kabul edecek veya öldürüleceklerdi. Bu yöntem yerine anlaşarak vergiye bağlayıp, alınan haraçlar sayesinde ibadetlerine ve yaşayışlarına göz yumulacaktı. Belli bir zamana kadar öylede oldu.

Siraç Bilgin de, Tritton'a dayanarak bu konuyla ilgili olarak, İslam halifelerinin bu sözlerinde durmadıklarına değinir. Bayram kutlamalarını yasakladıklarını, **Zerdüştlerin her yerde kırmızı ve siyah başlıklar giymek zorunda kaldığını yazar (aynı gelenek Osmanlı'da da; Ezdani ve Kızılbaşlar için devam ettirilmişti). Bunda amaç, Müslümanlar ile Zerdüştleri ayırt etmekti. Daha sonraki dönemlerde Alevi Kurdiler, Turani Türkmen istilasından sonraları bile, bu kırmızı başlıkları giymeye devam ettiler. Adları da Kızılbaş olarak kalmıştı(ZerreTakke).** Safavinin çocukları ve onun izinde olanlar sürekli olarak ayaklanarak Osmanlının nefretini kazanarak bu ayrımcılığı daha derinden körüklerdiler. Safavi ayaklanmalarının öteki adı Celali ayaklanmalarıydı.

Kurdistanın Xaniqin şehrine de Halife Umar iki adamını (Uthman bin Hudhaifa ve Hudhaifa) buradaki insanları damgalamak için gönderir. Bunlar oradaki insanlara gayri

müslüm olduklarını gösteren damgalı yakalık taktırır (başka bir yerde 550 bin kişi). Damgalı yakalık (Nazilerin, Yahudilere uyguladığı bir yöntem olarak devam etmişti) taktırılan insanlar Zerdüşt idi ve geleneklerini sürdürmekte kararlıydılar. Tabi ki bu geleneklerin en önde geleni Newroz kutlamalarıydı. MED/Part krallığından kalma küçük beylikler dışında güçlü direniş gösteren bir birlik olmadığı anlaşılmaktadır.

Arap Acımasızlığı

Bizansların, Part Kralığını (Kurdish Vesilyus) bu dönemden sonra da yazmaları göstermektedir ki, Doğu Horasan Kurdilerinin merkezi bir örgütlenmeye sahip olduğu alandı. Sasan ve Bizans güçlerinin etkilerinden sıyrılmak içinde fırsat bularak yeniden derlenip örgütlendiklerini kanıtlar. İslam güçlerinin özellikle bu bölgedeki kral ile yaptıkları anlaşma neticesinde, birlik doğrultusunda örgütlenme bilinci gelişme imkanı bulmuştu. Selçuklu, Akkoyun, Karakoyunların (doğu Türkmen-Türklerin) daha merkezi bir bölgeye, zenginliğe doğru hareketleri bu oluşumun kısır kalmasını sağlamış ve uzun sürede de Oğuz Türkmenlerinin hakimiyeti gerçekleşmişti. Bu birliktelikte Türkmen (Turani aşirlerle, Kurdi veya Farsi aşirlerin iç içe geçmesinden doğmuş sentez evlatlar), Kurdi melez yapının ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bir çok tarihçi Ahlata kadar olan bölgedeki oluşumun Kurdi ve Türk sentez-melez kavimlerinin etkisiyle oluştuğunu, buradaki kültür yaratımlarının aynı melezliğin ürünlerini içerdiğini söyleselerde, bu dönemde bu denli güçlü sentezlenme ile ilgili veri yoktur. Fakat şurasi gerçekki bu geliş, Part döneminde yenilen Turanilerin, batıdaki Frig-Dor istilaları gibi dönemdi. Batı (ArZawe- LuGa-AlaŞiyare)kaybı sonrasında, Abbasi politikalarıyla, Turanilerin, Horasan ve Azerbaycan dedikleri bölgeye yerleşmeleri, Med-Part ana vatanın kaybını getirecekti. Doğu Buhtan (Aran-Paktuk-Part) elden çıkacak, bu bölgedeki Kurdiler İsmail (Şahın) izinden giderek devşirilecekti. Her dönemde olduğu gibi Kurdiler, coğrafi olarak tümüyle Zagros coğrafyasına yani merkez(çekirdek) ve çevresi

düzlüklere çekileceklerdi. Zagros ve çevresi amansız coğrafi yapısı sebebiyle avantajlarını kullanarak bugüne kadar gelebilmeyi başaracaklardı.

E.Xemgin (Kurdi dini İnançları ve etkileri) Kurdiler arasında Ömer dönemindeki İslami etkileri anlatırken, bir olayı aktarır. Kurdi bölgesini istila eden komutan, karşılaştığı bazı belgeler ile ilgili ne yapması gerektiğini Ömer'e sorar, Ömer de şöyle cevap verir:

"Eğer belgeler Kur'an ile uyumlu ise bunlar gereksizdir. Çünkü Kur'an vardır. Eğer bu belgeler Kur'an'a aykırı ise yanlıştır. Halkın yanlışı öğrenmesi gerekmez." Rahmetli Musa Anter de, bu özdeyişe isyan etmişti. Bu diyaloğun gerçekliği ile ilgili kimi yazarlar eleştiriel yaklaşsa da, İslamiyetin yayılış mantığı, özellikle, Tarsus ve İskenderiyedeki yazmaların yakılması gibi olgularda, Kurdi tarihi üzerindeki deformasyonu göstermek bakımından önemlidir.

Ömer Sonrası Halifeler Dönemi

İslam döneminde halifelik kurumu, bir tür misyoner kimliği de içerir. Ömer'in kendini "Misyon adamı" olarak tanıtması da bu temele dayanır. Müslüman olan kişilerden alınan haracın miktarının düşük olması, Hristiyan veya diğer dinlere mensup kişilerden ise, yüksek vergilendirme uygulaması nedeniyle, sıradan yerli insanlar, Müslümanlığa hızla geçiş yapmalarını sağlamıştı. Ama bu büyük yönelim, Arap askeri örgütlenmesinin zora girmesine ve Arap askerlerinden kurulu, paralı askerlik sisteminin sıkıntı yaşamasına neden olmasından dı. Bunun üzerine var olan gerçekler karşısında Haccac (694-714), derhal sistemde düzenlemeler yaparak, topraklarını bırakarak kente gelen kişileri zorla geldikleri yere gerisin geri gönderdiği gibi, onların, kendi topluluklarında tutunmalarını sağlamaya çalıştı. Müslümanlığı kabul ederek, toplumdan dışlanan her kişi kendini kentlere atarak, köylerin-kırsal alanın İslam kontrolünden uzaklaşmasına neden olmuştu. Çünkü, İslam ekonomisinde haraçlar, köylere biçilmiş ve üretimlerine göre vergilendirilmişti. Dolayı-

sıyla alınacak vergiler de toplu olarak tahsil edilmekteydi. Bu tür eksiklikler ile doğan boşluklar ise, farklı dinlerden olan köylerin daha ağırlaştırılan vergileriyle telafi edilmek suretiyle, sorun olmaktan çıkarılıyordu. Ama bu denli güçlü Müslümanlığa geçiş ve yönelim, kentlerdeki yığılmalara neden oluyordu. Bunun tersine vergi-haraç kaynağı olan köylerin ve köy üretimlerinin cılız kalmasına ve boşalmasına sebep oluyordu. Bu durumda, Arap merkezli İslam dengesinin güç olarak denge (haraç beslenme) düzenini yitirmesine ve kırsal alanda cılız kalmasına neden olduğu için, Mekke-Medine endeksli siyaseti de kendi içinde sıkıntıya sokmaktaydı.

Halife Ömer'in ölümüden sonra Osman ile Ali arasında çekişmelerin olduğunu görmekteyiz. Siyasi taraflılık başlangıcı olan bu dönem sıkıntılı geçmişti. Doğu Kurdistanın meliki el-Eşter Ali taraftarıydı. Onun adına kontroller yapar, çıkan ayaklanmaları bastırmada etkin bir kişilikti. **El-Belezuri** ile özellikle **el-Cevzi**, Osman döneminde Kurdi ülkesindeki insanların tekrar eski inançlarına döndüklerini, özellikle Osman'ın iktidarının üçüncü yılında bu dönüşün büyük oranda olduğunu yazarlar. Kurdiler ile Eyzec halkı eski inançlarına dönünce, Ebu Musa'nın, yeniden bir cihat seferinin yapılmasını şart koştuğunu belirtir. Bu sefer çok çetrefilli olur, aslında Ebu Musa'nın çıkar merkezli düşündüğü Osman'a şikayet edilir ve görevden alınır. Günümüz AzerbaiJan bölgesi ile Karabağ bölgesi Kurdilerin artık haraç vermediğini ve Balescan Kurdilerin ayaklanmalarının bastırıldığını buna rağmen, defaten ayaklanmaların devem ettiğini yazar **Kırzıoğlu**. Aran Kurdilerinin kontrolü önemliydi. Çünkü bu süreçten sonra Ermenistan işgali başlar. Ermenistanın işgal sürecinde yine en güçlü direniş bu ülkede yaşayan Kurdi sancaklardan gelir. Ama nafileki, onlar yenilince, cizye ödemeyi kabul ederler. Ermenistan'ın diğer bölgeleri, Farsiler gibi çok direniş göstermeden teslim olurlar.

Ali döneminde ise, Kurdistan politikası daha farklı ele alınmıştı. vergilerin düzenli alındığı, cami imaratına önem verildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Mecusi bölgesi olan AzerbaiJan üzerinde özellikle durulmuş ve Kur'an eğitiminin

oturmuş, medereselerin yaygınlaşmış olmasını sevindirici bir gelişme olarak görmüşlerdi. **El-Belazuri ileTaberi,** Ali döneminde Azerbaijan bölgesinde sorumlu efendi Ziyad'a topladığı haraçları taşıması için gönderdiğini, Ziyad'ın "Kürtler vergilerini eksik veriyor" diye serzenişe girdiğini yazar. Bunun üzerine Ali, " elçim bana geldi Kürtleri zorladığını ve kötülük yaptığını bana bildirdi," diye uyarır. Ve sonra mallarını almakla tehdit eder. Ziyad'ın Ali'den, "senin için ne yapabilirim?" bir tür dile benden ne dilersen istemde bulunduğunu, **Ali'nin, Mecusi(Güneşin Krallığına tapanların) Kurdilerin kendine tabi olmalarını ve İslam anlayışına geçmelerini istediğini belirtir.** Ziyad bu çağrıyı Kurdi önder ve din adamlarına bildirdi ama Kurdiler ata dinlerinden vaz geçmeyeceklerini söyleyince, cihat ilan edip üzerlerine sefer düzenler. Oysa yapılan anlaşma ortadaydı. Fakat Ali döneminde İslam gücü büyümüştü. İç çelişkiler kadar sitem yaygınlaşmıştı. **Kurdilerle yapılan anlaşma bizzat Ali tarafından yürürlülüğe sokularak, Kızılbaşların üzerine cihatlı sefer düzenlenmişti. Azerbaijan kürdileri şiddetle tepki gösterip ayaklanıncada, olay büyümüştü. Kısa sürede ayaklanma yayıldı. Kurdi asiler, Şehrizor bölgesine de saldırınca ayaklanma acımasıca bastırılır. Dağlara kaçan isyancılar yakalanıp, öldürülür.** Büyük bir katliyam yapılır. Bir bölümü Azerbaijan'ın uç bölgelerindeki aşirlerin bulundukları yerlere kaçmayı başarır ve sonra tekrardan anlaşarak geri dönerler. **İşte bu ayaklanma bastırldığında Ali'nin ölüm haberi alınır.**

Hz. Ali döneminde, Arap asıllı yönetici Hirrit olayı da önemlidir. **Taberi, bu olayı anlatırken, Kurdilerin de Ali'ye karşı ayaklandığını ve Hirrit'in yanında saf tuttuklarını yazar. Bu savaştaki söylevlerde, "Kürtlerle ve hırsızlarla savaşıyorsunuz," diye Araplar şevke getirilir. Kürtleri yenince de "Kürtleri yenip, öldürdük" diye de övünürler.**

Kurdistan zamanla, bu anlamda ilk siyasi gelişimlerinde merkezi konumuna büründü. Özellikle Cezire hakimi Mervan (annesi Kurdi soyludur. Adı, Lubabe'ydi. Halife sarayına hamile olarak geldiği söylenir, bknz. **İbn Kesir**), **Velit bin Ezid'in halife olmasıyla birlikte, azledildi. Mervan ile Yezit**

(Ezdanilikle hiçbir ilişkisi yoktur) arasında güçlü mücadeleler yaşandı. Yezit, Mervan'ın gücü karşısında geri adım atarak, Yukarı Dicle, Musul ve Azerbaycan (Kurdistanın kuzey ve doğu bölgesi)Kurdistan emirliğine atandı. Yezit'in ölmesiyle birlikte, kardeşi İbrahim, Şam desteğiyle halifeliğe getirilmek istendiyse de, siyasi çekişmeli olan, Cezire egemenleri Mervan önderliğinde buna karşı çıktılar. Mervan Bin Mehmet, seksen bin kişilik ordu ile Şam üzerine yürüyerek, İbrahim'in 120 bin kişilik ordusu ile karşı karşıya geldi ve yapılan savaşta İbrahim yenildi. Mervan, Dımışığı alarak, Halifeliğini ilan etti ve herkeste bunu kabul etti. Mervan yönetim merkezini Şamdan, Harrana taşıdı ve oğlunu Cezire valiliğine atadı. Mervan'ın Kurdi kimliği taşıması bundan sonra Arap egemenlerin bölge dışında paralı-asker arayışına sokacaktı. Kuşkusuz bu kavimler önce Çerkez askerlerin olduğu İran kökenli iktidarları ve sonra da Turanilerin iktidar sürecini getirecekti. Mervan'ın (kendini Arap egemenlerinin şerrinden korumak için) Halifeliğin merkezini Harrana getirmesi ise, bu bölgenin medrese ve İslam kültürü yönünden oldukça derin bilinçlenmesinin sağlayacaktı. Kurdi egemenler de bu dönemde Arap soylu kızlarla evlenerek kendilerine peygamber ünvanları alma uğraşı içine gireceklerdi (Turani egemenler dönemindeyse Turani soyluluk almak istemi doğacaktı). Günümüzde Kurdi eğemenlerin büyük bölümünün kendilerini peygamber soyuna dayamaları gerçeği bu dönemin yansımasıydı. Botan, Cizre ve Hakkari Mir ve emirlerin Halid b.Velid veya Abbasi, Çemişkezek veya Kilis beylerinin Abbasi, Süleymaniye Mirlerinin Mervana dayanması gibi. Şerefhan'da bunu yazar ve övünür.

Oysa **Cahız** kitabında halife Mansur'un Horasani'yi kast ede ek, "Hıyanet ancak Kürt atalarındadır," sözüyle Ebu Müslümü aşağılamıştı.

Sonuç olarak:

İslamiyet kendini hak, diğer inançları batıl gören ve çok

tanrılı dinleri yakıp yıkma sembolüyle-öngörüleriyle donanık bir gücün mantığını en iyi özetleyen yaklaşımı temsil ediyordu. Udbe Bin Farkat ile Halit Bin Velid iki koldan, ordularıyla birlikte, Kurdistana girmişlerdi. Udbe Bin Farkat, tüm acımasızlığıyla, Zerdüşt inancına sahip olan bölgelerde erkekleri kılıçtan geçirerek, kadınlarını cariye hak görerek, Asur işgalcileri gibi bölgeyi talan etmiş yakıp yıkmıştı.

Kurdiler arasında aşiret yapısı içinde yaşayanlar, hızla Şii ve Harici anlayışla ortak hareket etmiş ve Alevilik motifi ile Ezdanilik Zağroslardan Horasan'a kadar özgün bir kimlik olarak dağlarda gelişirken, kentlerde ise, Kurdiler, Hristiyanlığı bırakarak hızla Araplaşma politikası içinde yer edinmişlerdi. Bu anlamda Komuh merkezi (Urfa-Adıyaman) olarak oldukça etkin bir rol almıştı, Diyarbakır da. TeSup Mabedi (Ulucami)nin, Hristiyan (**Mar Tama**) kilisesi olmasından sonra, Cami motifini alarak son kimliğini de tamamlamıştı. Ulucami, Kurdistandaki işgalin ve her türden baskının kanımca dönüşümü anlamında, önemli bir sembol olarak ele alınmalıdır.

Halifeler dönemi Kurdistan için yıkım, talan, katliyam dönemiydi. Kurdiler, nasılki batıda Hristiyan Roma egemenliği altında acı çekip, horlanıp, taşraya mahkum bir yaşama mecbur, ibadetlerini gizli yerlerde yapmak zorundaydılarsa, İslam döneminde doğu Kurdistan bölgesi de önce dinini, sonraysa ulusal benliğini kaybederek, Horasan, Belluci, AzerbaiJan gibi topraklarını ve sonra batı İran bölgesi ile Basra'yı yitirecekti. Alevilik olayına gelince, tamamiyle Farsi ve Tacik/Selçuklu/Oğuz-Osmanlı oyunu olduğunu detaylarıyla değineceğiz. Alevilik meselesinin, Ali taraftarlığıyla ilişkisinin olmadığını da yukarıdaki kaynaklar yeterince açıklamaktadır. Ali döneminde de, Kurdistanda halk ayaklanmaları Harici hareket içinde yer edinme isteği oldukça güçlü bir anlayıştı. Ali'nin son isteğini dahi Kurdiler yerine getirmemişlerdi. Osmanlı asimlasyonu tutmuştu. Devşirme dergahı ve resmi ideolojisi Bektaşilik, Ali özelinde Dersim merkezine kadar varmıştı.

Arap Egemenliğinin İç Çelişkileri ve Emevi-Abbasi Hesaplaşması

İslam haraççı sistemde, elde edilen ganimetlerin, Arap egemenleri tarafından bölüşülmesi temel yaklaşımdı. Yeni fetihlerin yeterince ganimet getirmemesi ve fetihlerin neredeyse durma noktasına gelmesi ve Kureyş kabilesi dışındaki iktidarların, Araplara hayır getirmediğiyle ilgili anlayışın hakim olması, Araplar içinde iç çelişkilerin büyümesine neden olur. Arap egemenler, Peygamber soyundan bir kişinin tekrar bayrağı alması halinde, Arapların eski kudretli döneme gireceğine dair düşünceler, siyasi bir hareket haline dönüşür. **Emevi iktidarı, kendi merkezlerinde güçlü iktidara sahibi olurken, Zap suyunun kuzey ile doğu bölgesi, daha özerk ve uzak bir bölge olduğundan, muhalif hareketin örgütlenmesi içinde önemli bir merkez konumuna dönüştü. Gerek Firuzi sonrası İran'ın Şii anlayışı temelinde politika benimsemesi ve gerekse de Türk ve Kurdi halkına mensup egemenlerin Arap yöneticilerden memnuniyetsizliği; şiddet ve haraç temeline dayalı politikalara karşı tepkiler büyüttü.**

Horasan ve Zap arasındaki bölgede, Müslüm adındaki bir (köle) önderliğinde ayaklanma başlar. Abbasi siyasetinin de desteği sonucu ayaklanma hızla büyür. Emeviler, ilk iş olarak Abbasi siyasi temsilcisinin lideri İbrahim'in kellesini vurdular. İbrahim, kardeşi Abbas'ı imam atadı. Siyah bir bayrağı ellerine alan muhalif güçler, bölgede ilerlerken, Kurdi egemenlerin de desteğiyle oldukça büyürler. İki ordu Zap'ta karşılaşırlar, savaş uzun (dokuz gün) ve çetin geçer. En son yapılan meydan savaşında Mervan ve taraftarları yenilgiye uğrayarak dağılır. Mervan, ordusunu bir daha toparlamaya fırsat bulamadan, önce merkez kenti Harran'a, oradan Dımışık'a ve sonrada Mısır'a kaçar. Ancak, karşıt güçler onu orada da takip eder ve saklandığı Busir ibadetgahında yakalayıp öldürürler (750). Abbasiler bu kazanım üzerine, iktidarda hak idda etmeyip, peygamber soyundan gelen Haşim oğullarının iktidarını savunurlar. Ama Abbas kısa süre sonra, kendi iktidarını bir oldu bittiyle kurar ve halifeliğini ilan eder. Bu iktidarın kurulmasında Kurdiler

büyük bir etkinlik göstermiş ve mücadelede dominant bir işlev üstlenmişlerdi. Özellikle de bu ailelerden en önde geleni Barmek aşiretiydi[41].

Abbasi İktidarının Ana Kahramanı; Kurdi Barmek Ailesi

Kurdi Barmek aşireti, askeri güçleriyle Mervan'ın yenilmesini sağlamışlardı (Mervan'a taraf olan Kurdi aşiretleri mevcuttu). Bramek ailesi kendi aşiret çıkarları doğrultusunda davranan bir kabileydi. Bu süreçten sonra Kurdi aşirlerin süreğen ayaklanmaları da Abbasi-Barmek ittifakından memnun olmadıklarını göstermektedir. Barmek ailesinde birçok kişi de, Abbasi sülalesi tarafından ödülendirilerek Cezire hakimi yapılmıştı. Hatta, Musul ve çevresinde sürekli ayaklanan Zerdüşt inancına sahip olan Kurdi ayaklanmacıların sindirilmesi görevi, Abbasiler tarafından Halid ibni Barmege verilmişti. O da güçleriyle kısa sürede bu ayaklanmayı bastırdı.

Bu ayaklanma oluşmadan önce Halid tutsak edilmişti. Abbasi'ye, yönetici yetiştiren ve bölgede oldukça saygın konuma gelen Barmek ailesi, Abbasi iktidarını ürkütmüş ve ödeyemeyeceği bir vergiyi ödemeye zorlanmıştı. Mansur, 3000.000 dirhem parayı borç harç ederek bulup buluşturup, üç gün içinde Mansur'a vermişti. **Kurdiler, Abbasi egemenliğini kabul etmediklerinden ve haraçların ağırlığı yüzünden Musul bölgesinde ayaklanmış, üzerlerine gönderilen orduları da yenmişlerdi. Halife, ne yapacağını etrafına danıştığında çevresindekiler, bu ayaklanmayı sadece Barmek reisi, Halid'in bastırabileceğini söylerler;**

O da: "Biz ona o kadar kötülük ettik, nasıl olur?" deyince, etrafındakiler, olayı hal edeceklerini söylerler. Gerçekten de kısa süre sonrasında Halid, Mansur'a itaatını bildirir. Kurdi ayaklanmasını bastırmak koşuluyla serbest bırakılan, Halid, kısa sürede ordu kurarak, Musul kenyinin egemenleri üzerine yürür ve Kurdi ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırır. Kendi halkına yap-

[41] Bu aile Dumildi. Özüde Zerretake'ydi. Hatta "Ezid" derlerdi. Milanların büyük ailesinin güney koluydu. Ailemde bu soydandır.

tığı bu zulmün karşılığında **oğlu da, Merv ile birlikte Azerbaycan bölgesine vali olarak atanarak ödüllendirilir. Barmek ailesi, Afrika'dan, Amed'e ve oradan Cezire bölgesine kadar olan tüm harici ayaklanmaları bastırır.**

Kurdiler bu dönemde, Musul, Cezire, Amed ve Baba Kürdi-İshak gibi Horasan bölgesine kadar olan tüm yerlerde sürekli ayaklanmalar çıkarırlar (Zerdüşti milli bir harekettir. Asur ve Roma'ya karşı yapılan başkaldırıların benzeridir). Bu dönemde Cezire'de, Kurdi Salısah adındaki bir haricinin çıkardığı ayaklanma, kısa sürede büyüdü ve Arap ordularını yenerek bölgede hakimiyet kurduysa da, Reşit'in gönderdiği büyük bir ordu (Durin'de yapılan savaşta) Kurdi güçlerini yendi. Kurdi ayaklanmaları tüm bölgelerde süreklilik özelliği göstererek devam edecekti.

Abbasi Döneminde Kurdi Orijin Dininin Direniş Çabaları

Abbasi dönemini açan ve onları iktidara taşıyan kökensiz kahraman Ebu Müslüm, aslında Şiilerin iktidara taşınmamasına da öncülük eden kişidir. Fakat, onun yürüttüğü propaganda Zerdüştlük ile İslam arasında bir bağ kurmaya, senteze gitmeye çalışmıştı. Bu çaba çevredeki insanlar arasında da önemli bir etki yaratmıştı. **Bu anlayış, Kurdi Zerdüşt anlayışı ile Şiileri ortak bir paydada birleştirmişti. Kıble olarak Kabe değil, güneş alınmış ve her şeyde ortakçılık felsefesi geliştirilmişti. Arşak Poladyan bu hareketi; Hürremizim köylü hareketi olarak gösterir. Hürremizm de, Manihaizm tipinde bir ideolojik öğreti olarak ortaya çıkmıştı."** Hürremitler, Muhammira (kızıllar, kızıl bayraklar) adıyla bilinmektedir. Çünkü kan rengi onların sembolüdür (Oysa Azerden dolayı gelen bir anlayıştır,,) Özgürlük adına kendilerini kurban etmeye hazır kişiliklerdir. **Hüremitler iki gücün, ışığın ve karanlığın, iyiliğin ve kötülüğün, Tanrı'nın ve İblisin ebedi mücadelesine inanan Mazdaki (Zerdüşt-Mitra inancı)lere**, Dualistlere benzemektedir.

Onlar dünya düzenindeki adaletsizliğin kökünü, toprak ve

sosyal eşitsizlikte görmekteydiler. İşlenebilen bütün toprakları toplumsal mülke dönüştürmek, özgür köy toplumlarının yönetimine bırakmayı hedeflemekteydiler. Hürremitler arasında kadınların da olduğu bilinmektedir. Bunun sebebi kadınlarda genel eşitliği istemişlerdi. Ayrıca oluşturdukları birlikle, vergilerden ve haraçlardan kurtulmayı amaçlamışlardı. Baskı ve sosyal eşitsizliğin "karanlığı" oluşturduğunu kabul eden Hüremitler, gerek Arap hanedanlığına gerekse de İslamiyete karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütmüşlerdir.

Babek, bu isyanın baş aktörüdür. "**O ışığın oğlu**" olarak kendini tanıtıyor ve Zerdüşt'ün yeniden yeryüzüne geleceğini tüm herkese bildiriyordu. Babo İshak, kendisi okuma-yazma bilmeyen, Müslüm tarafından propagandist olarak Horasan bölgesinde görevlendirilmiş bir Kurdiydi. Ama Turanilerden de büyük destek almıştı... Abbasilerin bayrağı siyah olduğu için, ışığın ve aydınlığın savaşçıları olan bu son Zerdüştler, beyaz bayrak açarlar. Abbasilerin gönderdiği vali de, bunların saflarına katılır. 20 yıl sürecek olan ayaklanma, "beyaz elbiselerle" sembolleşir. **Bu ayaklanma Kurdi Harici (esasi Maniaist) direnişinin ortak hareketidir.** Bu dönemdeki ayaklanma, Musul bölgesine kadar yayılır, Fakat, kanlı ve acı bir tablo ile son bulur. Birçoğu, kadınlarıyla birlikte kendilerini ateşe atıp yakarak, zehirleyerek öldürürler. Bu ayaklanmada 60 bin insan kılıçtan geçirilerek öldürülmüştür.

Türk(Turani)lerin Bölgeye Gelmesi ve Yerleşmesinde Abbasilerin Katkıları Büyüktür,

ABBASİ HARAÇ MANTIĞI VE ASKERİ DİKTATÖRLÜKLERİN DOĞUŞU

Peygamberin ölümünden sonra İslam dünyası halifeler döneminde büyük mücadeleler yaşamışlardı. Bu mücadele süreci Abbasilere kadar devam etmıştı. Abbasiler iktidara gelince Hilafetin merkezini Bağdata taşıdılar. Arap egemenler yeni coğrafyalara açılıp daha çok ganimet ve servet elde etmek, ayrıca Hristiyan Avrupayı da Müslümanlaştırmak istiyordular. Ama

Hristiyanlarla savaş konusunda büyük sıkıntılar doğmuştu. Çünkü İspanya ve Fas kendini Muhammed'in dininden gördüğünü ilan edince, Müslümanların savaşmaması gerektiğine dair kural gereği, büyük çelişkiler yaşandı. Hatta seferler için ordu toplanmakta dahi büyük zorluklar yaşandı. Bunun üzerine, Halife El-Mutasım, köle askeri sistem geliştirmek zorunda kaldı. Özellikle Barmek ailesinden sonra, Kafkaslarda Çeçenler (Büveyh (Türk soyundan gösterilmeye çalışılsada açık olarak İrani ve Sasani kökenlidirler), Memlükler (ile bazı kaynaklara göre (Selçuklu Atabegi Zengiler)in atalarıdır) ve uzak Asyadan Türkler bu örgütlenme içinde ilk yer alan kavimlerden oldular[42]. Başta karma bir ordu kurulduysa da fazla verim alınmaması, böylesi parçalı ve dağınık bir ordu üzerinde otorite kurmadaki zorluklar nedeniyle politika değişikliğine gittiler. Özellikle Kurdi ve Farsilerin islam siyasetin içinde olması ve iktidarı ele geçirme ve onu kitleleştirme tehlikesinden dolayı, bölgeden oldukça uzak bir nüfus yani Turani tercih edildi. Coğrafi anlamda uzak ve siyasi hareket içinde etkin olmamaları Selçuklu ve Gürcü-Çerkez kökenli savaşçı kavimlerin tercih edilmesinde ana etken olmuştu. Turani ve Gürcü-Çerkez kökenli köle askerlerden olmak üzere, kaynaklara göre 70000 kişilik büyük bir ordu kuruldu. Burada kuşkusuz farklı bölgelerde de kurulan halifeliklerin ortadan kaldırılması ile sefer kaygısı olmayan ve her halükarda savaşmaya hazır profesyonel bir ordu oluşturma ihtiyacı kadar, siyasi ve bölgesel nüfuz oluşturamayacak kavimler esas alınmıştı.

Bu grupları kontrol edecek, yönlendirecek ve başlarında savaşlara giderek toprak genişletip, ganimet sağlayacak komuta sistemine ihtiyaç duyulunca, bu ihtiyaç başta Barmek sonra Büveyhliler (İran) tarafından sağlandı. Asur döneminde de bu çelişkiden hareketle, başta Kurdi sonrada Arami kavimlerinden askerler toplanmıştı. Romalılarda aynı gelenekten yola çıkarak, başta Kurdi Xortlarından sonraki dönemlerde ise Germen ağırlıklı olmak üzere kuzey ari kavimlerinden bu tür asker ihtiyaçla-

[42] Bu dönem talan zihniyetinin ortaklaşmasıdır. Benim tanımım, "Barbar Türüklerle Vahşi Kurdilerin" ortak talan ve yağma dönemidir.

rını karşılamışlardı.

Elbetteki askeri bürokrasiye oynayan yönetimler, bir süre sonra onları kontrol edebilmekten uzaklaşırlar. Bunun sonucunda da askeri diktatörlükler kaçınılmaz oldu. Süreç içinde Farsi egemenlerin hakim olduğu Selçuklu sistemi etkin komutanlar çıkararak Büveyhlilerle rekabete girdiler. Bu rekabet ve çekişme sonrasında, 1055 yılında Bağdata giren Selçuklular, Büveyhlileri iktidardan uzaklaştırarak kendilerini, hilafetin ve tahtın koruyucusu olarak ilan ettiler. Büveyhler, Halife tarafında denge olarak tutuluyordu. Güçlenen askeri tiran sistemi bu dengeyi alt üst etti. Bu çatışma sürecinde üstün gelen Selçuklular, rakipsiz kalınca siyasi bir kimlikte alarak, kendilerini "güç sahibi" anlamına gelen Sultan unvanıyla isimlendirdiler. Pers soylularının, Mediyalılardan aldıkları Keya ünlülüğünü de kullandılar. Büveyhliler Şii bir İslam anlayışına sahipti. Şiiliğin etkin siyasi temsilcisi ve koruyucusuydular. Ama Fatimilere asla bağlanmadılar. Fatimilerin Şii inancını da tümüyle paylaşmıyorlardı. Ama Sünni Selçuklulardan sonra bu siyasi kimlik, yapısal anlamda gittikçe sünni bir karekter kazanmasına neden olmuştu.

İslam Dönemi Kurdi Düşünür: Abd Al Kadir-i Gilani Hz.

İslam döneminde de Kurdiler atalarından gelen bir yetenekle etkin kişilikler, siyasi ve düşün alanında da önderler çıkardılar. Bu düşünürlerden olan Geylani, kendisine sonradan torunu tarafından uyarlanmış seceresi ile uzun süre Arap olarak anıldı ve kökeni peygamberin Hafidi Hasan'a kadar indirgendi. Ama sonraki dönemlerde, yabancı olarak tanınması onun farklı bir yerden ve kökenden geldiği tezinin ortaya atılmasına neden oldu. Geylani, Hazar (Horasan)'ın güneyindeki Gilan eyaletinin (Giyalani ünlülüğü de buradan gelir) Nayfta doğdu. Küçük yaşta İslam eğitim kurumları içinde yer alıp, bu konuda daha derinleşmesi için Bağdat'a gönderilmişti[43].

[43] *GİLAN:* Azerbaycan bilim adamları Gilan bölgesinde ortaya çıkan uygarlıktan oldukça etkilenmişlerdi. Oysa ne acıki kendileri devşirilmiş bir Zerdüşt ve ataları kahraman,

Al-Tibrizi'den dersler alarak, kendini yetiştirdi. Kurdilerin kabul ettiği mezhep olan Şafii (Şeyh Addi ile Şeyf Şafi de bu mezhepe dayalı eğitim almışlardır) fıkıhı üzerine eğitim aldı.

Ezdaniliğin kurucusu Şeyh Addi ile ilgili söylediği; "eğer çalışarak peygamber olunsaydı, kuşkusuz bu kişi Şeyh Addi olurdu." öngörüsünden de hareketle, bu iki Kurdi şeyhinin iyi ilişkiler içinde oldukları sonucuna gitmemizi sağlar.

İyi bir tarikat eğitiminden sonra, başta küçük gruplara daha sonraları ise, Bağdatta büyük camilerde vaazlar vermeye başladı. Bu güzel vaazlar, etkin hitabeti ve özgün çıkarımları sayesinde kısa sürede insanlar tarafından tanındı. Sonradan, Mubarak al-Muharrim medresesinin başına geçmesiyle onun için yeni bir dönem başladı. Bu medrese ile birlikte kendisine bağlı bir tekke kurdu. Böylece iki yerde birden vaazlar vermeye başladı. Ünü kısa sürede o kadar büyümüştü ki, eli açıklığı, gelen hediye ve paraları çevresindeki müminler ile bölüşmesi, sofrasını herkese açık etmesi nedeniyle çevresindeki tüm İslam bilginleri tarafından oldukça övüldü. Bu övgüler ve erdemli kişiliği, kısa sürede Halife ile vezirlerinin de onun vaaz ve nasihat ettiği toplantılara katılmasını sağlamıştı. Hatta, Halife ile vezirleri de, onun müridi olmuşlardı.

Bu İslam düşünür ve bilgin şeyhinin, böylesi bir konuma yükselmesi, kuşkusuz yetenekleri ve İslam dinine hakim olması nedeniyledir. Geylani, sonraki dönemlerde Avrupalı araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve araştırma konusu olarak işlenmiş ve incelenmiştı.

Kadiri anlayışı, Kurdi din inancından kısmen esinlenmişti. Özellikle çilecilik ve örgütlenme tarzı bakımından içe dönük yapısı diğer Kurdi orijin dinleriyle örtüşmektedir.

Med-Part/Aran krallık torunlarıydı. Tüm İndo-Zagros(Lur, Hewrami, DuMili(Zazki), başka bir anlamda (ilk görnümlü: Kasit,Maiteni(Mitani),Nes(Hatti) Med,Part,Mitirdat) vs. Ari/Aryan uygarlığının en son ürünlerinin ve dillerinin kökeni bu bölgeydi. Aryanların veya İndo-Zagros Kökenli dil kökenlerini araştırmak için veriler sunan bölgenin adıdır. Onun altını da kazdıklarında bu uygarlıklarla karşılaşacaklar. Abdulkadir Geylani ile Eyubileri çıkaran Aran-Gilan bölgesi, aslında varoluşundan beri Zagrostan inen akrabalarından bu yana yıllarca Kurdilere ana vatanlık yapmıştı. Arabilerin (Halifenin emriyle) kendi coğrafyalarındaki barbar (Hun ve Moğol)larla anlaşarak İndo-Kurdi coğrafyasının asimle edilmesi ve sonrasında Yakup ve 2.Beyazıt zamanında Acem-Turan oyununun acı sonucu olarak devşirilmişlerdi.

Abdulkadiri Geylani'nin eserleri şunlardır:

1.Al-Gunya li talibi Tarik al-Hakk (Kahire, 1288), Bu eserede daha çok ahlaki değerler ve İslamiyet esasına göre ahlaki değerler üzerinde durmuştu.

2.Al-Fath al-rabbani (1150-1152 bu tarihler arasında verdiği) 62 vaaz ve bir zeyiden ibaret olan çalışmadır.

3.Fatuh al-Gayb (Oğlunun yaptığı ve Geylaniye ait olan vaazların derlenmesidir)

4.Hizb Başa ir al-Hayrat (İskenderiye-1304) Tasavvufi bir çalışmadır.

5.Cala al-Hatir Va'zlar yayınıdır.

6.Al-mavahib al-rahmaniya va l-Futüh al-rabbaniya fi Maratib al-Ahlak al-Saniya va'l-Makamat al-irtfaniya

7.Yavakit al-Hikam

8.Al-Fuyuzat al-rabbaniya fi ,l-Avrad al-Kadiriya (Kahire-1303)

Bahcat al –Asrar.

Tüm bunların hepsi yaptığı vaazların derleme çalışmasıdır.

İslam Döneminde, Kurdilere Bakış

Alusi, Ruh'ul –Meani'de, Kürtlerin ulemanın ihtilaf içinde olduğunu, İbn hallikan ve İbn Abdilber'den rivayetler aktararak, bazılarının Arap kökenli olduğunu, bazılarının ise Acem/Fars kökenli olduğunu ve bazılarının ise ne Acem nede Arap olduğunu yazar. Hatta Turani olduklarını yazan tarihçiler dahi vardı. Memlük tarihçisi El-Makrizi "onlar (Kurdiler) Turanidir, beni Turandır, Hezbani, Beşnevi..." gibi çıkarımda bulunmuştu. Hatta Şerefhan'da Oğuzlardan 24 kolundan biri "Kürdüm" olduğunu yazar.

Ebu Hanife, el-Ahbar et Tıval adlı eserinde, Sasan dönemindeki Kurdileri anlatır ve Sasan kralının kız kardeşinin adının tıpkı Taberi gibi Kurdiye olduğunu yazar. "Kurdiye Acem kadınları içinde en güzel, en ahlaklı ve en kahraman" olduğunu yazar.

Taberi, taberi tarihinde, Behramın kardeşinin adının Kürdi-Kürdiye olduğunu yazarak, hitabetlerinde, "Kürdün çadırından beslenmiş" adam veya başına taç takmış Kürde, "sen kimden izin alarak başına taç giydin" gibi metinlerle tanımlamıştı. Farsi kaynaklarda Kurd/Gord yiğit cengaver ve savaşçı olarak tanımlanmıştı. Hatta KeyaHusrev'in çocuklarının cesur olması için dağlarda süt anne aradığı anlatılır. Aynı gelenek, Taciklere (Tacik/Farisi kökenli Selçuklu ve Osmanlı) sirayet eder. Osmanlı sarayında padişahlar cesur yetişsin akıllı olsun diye, süt anneleri Kurdi kadınlarından seçilirdi. Adına da "Daye" derlerdi.

Firdevs, Şehnamesinde, Zaloğlu Rüstem karekteri ve anlattığı hikaye Keyakisar'in ikinci sınıf kopya anlatımı olası, keza Ebu Hanife'nin aktarımına göre meşhur iran kralı Kaykavus'un hikayesinde anlatılan, "İran kralı köle hamile kadının öldürülmesini istiyor. Kürtler kendilerinden olan bu kadını kaçırarak hayatını kurtarıyorlar. Doğan çocuğa Keykavus b. Keykubad ismi veriliyor. Bu çocuk büyüyünce Farsların tahtına oturup en meşhur kralı oluyor." Farsi kaynaklar ile Kurdi kaynakların geçmişi Med üzerinden olduğu için önceki bölümlerde anlatılarımızı da göz önüne alırsak oldukça eşitlikçi olduğu görülecektir. Fakat Turani (Arap etkisinde) ve özellikle Arap kaynaklarında tam tersine aşağılandığı anlaşılmaktadır. Gerek Yahudi, Hristiyan ve sonraki dönem islam kaynakları Mecusi anlayıştan dolayı, Kurdileri ateşin, şeytanın çocukları olarak görüp, lanetlemişlerdi.

Firuzabadi, Kurdilerin kimliği üzerine düşüncelerini aktarırken şöyle der: "Kurdiler, Aram akınları sonrası Seba bölgesinden çıkarak bölgeye gelen MeziKiya'nın çocuklarından türemıştı." Bu bağlamda Amır oğlu Amuru Mezikiya Kurdilerin ilk atası olarak gösterilmıştı. Oysa tarih bölümünde Kurdilerin böylesi safsata tahlillerle çıkmadığını bilmekteyiz. Amuru Mezikiya'nın Arami saldırıları sonucu Seba'yı terk edip, yaşadıkları bölgeyi boşalttıkları efsanesi üzerine söylence geliştirilir. "Bu bölge Yemen'dedir. Bu kabile Yekzan Kürdün babası Amır oğlu Amuru'dur. Bu kabile Yemenden dağıldıktan sonra bugünkü yerleşim yerlerine gelmişlerdir." Aslında bu tür deyimlerin

haklılığı bölge ifadesidir. Çünkü bölge Yemenden Fas'a kadar, oradan Azerbaycan'a kadar uzanan bir coğrafya olarak tanımlanır. Ve **İslam tarihçileri bu ulusun içinden: Yahudi, Nasrani, Seyidi, Mesudi, Ezidi gibi ulusların çıktığını söylerler. Bu kavimlerin kökeni de Kurdi'dir.**

Osmanlı tarihçisi ve Ali Osman'ın tarihini yazan, Sadettin Efendi de tıpkı Xenephon ve Mukaddimede, İbni Haldun'un dediklerini tekrarlayarak şöyle der: "Her biri benlik davası ile dağ tepelerinde bayrak açmaya alışkındırlar. Tanrı'nın birliğinden başka yerde birleşmezler."

Bir başka değerlendirme ise, Süleyman'ın hikayesidir. Bu hikayeye göre; " Süleyman dünyanın dört bir yanındaki tüm güzel kızları yanına toplayarak harem kuruyormuş, beğenmediklerini ise denizlerle çevrili insanların ulaşamadığı adalardaki yaptığı kalelere gönderiyormuş. Bu denizlerin ortasındaki kalelerde kalan kızlar, erkeksizlikten dolayı, bir süre sonra azarak, cinsel anlamda tatminsizlik çekiyorlarmış. Bunu gören ve bilen şeytan erkek kılığına girerek bu kızlarla, cinsel birliktelikler kuruyor ve kendini tatmin ediyormuş. Bir süre sonra bu kızların çocukları, çekirgeler gibi üremeye başlamışlar ve dünyanın dört bir tarafına dağılmaya başlamışlar. Bu çocuklar gittikçe etrafta korku salmışlar, ünleri dört bir tarafa yayılmış. Çünkü bu aileye mensup olan çocuklar etrafı yağmalıyor, talan ediyor ve çapulluyormuşlar ve bu kötülüklerden dolayı Süleyman'a getirilen şikayetlerden usanan Süleyman, bu topluluk için, "Ükrüdühum" dediği için, Kurdi isimi de bu sözcükten gelmektedir," diye yazan Türk üniversitelerinde değerli bilim (!) adamları, kitaplarında anlamlı yer vermişlerdir. Bu bölümü ileride daha detaylandıracağım:

Kanımca bu dönemde, Sünni İslami-Kurdi kimliğini en iyi tanımlayan yine Şerefhan[44] olmuştu. Kuzey bölgesi ile Azer-

[44] Her ne kadar Şerefhan da İslami kaynakların etkisinde kalarak, tanımlarına, cinlerden türeme, peygamberin lanetlediği insan gibi örneklere yönelse de, Kurdi araştırmacı Siraç Bilgin de, bu çıkarımları saçma olarak bulmakta ve Şerefhan'ı eleştirmektedir. Şerefhan sadece sünni beyliklerinin tarihini yazarak aslında etkisi kalmamış bir tarihi yazmıştı. Ve ata dininden olan Zaza Kızılbaşlar ise hiç değinmeyerek onların yolndan

baycan bölgesi Zerdüştileri atarak sadece Müslüman kimliği üzerinden Kurdileri tanımlamıştı. eserinde şöyle der:

"Kurdi topluluklarının çoğu Sünni'dir ve İmam-ı Şafii- Allah'ın rahmeti üzerinde olsun- mezhebine bağlıdır. İslam şeriatıyla hareket etmekte, yaratılmışların efendisi olan Hazreti Muhammed'in –onun ve büyük al ve ashabının üzerine salat ve selam olsun- sünnetine ve doğru yolu gösterici büyük halifelerin yoluna uymaya yönelmekte sağlam azimleri vardır. Bundan ötürü, bakarsın onlar, namaz, hac, zekat ve oruç gibi dinin esaslarını kendilerine öğreten İslam bilginlerinin sözlerine uyarlar; çünkü onların bu işlere büyük tutkusu ve sağlam bağlılığı vardır. Yalnız Musul ve Şam dolaylarında dolaşan Tasni, Xaldi (Haldi), Besyani, Bohti (bir kısmı), Mahmudi, Dınbili gibi Kurdi aşiretleri böyle değildir. Çünkü bunlar, Ervani (Emevi) halifelerine ve zincirine bağlı olan Şeyh Adiyy bin Musafir'in tabi ve müritlerinden olduklarını iddia eden kişiler, Ezidilik mezhebine bağlı bulunmaktadırlar. Onların özet olarak uydurma inançlarına göre, Musul dolaylarındaki Laleş dağında gömülü bulunan Şeyh Adiy bin Musafir, onların namaz ve orucunu yerine getirmeyi kendi üzerine almış ve kendilerini bu yükümlülükten kurtarmış; namaz ve orucu bırakmakla işledikleri günah karşılığında bir hesap vermeden ve ceza görmeden cennete girecekler. Onların zahiri bilginler ve İslam din bilginlerine karşı açık düşmanlıkları ve sert kinleri vardır.

Kurdistan'da, özellikle, bu sırada akılcı bilimlerin çıkış yeri olan İmadiye'de birçok büyük bilgin ve örnek faziletli adam vardır. Kurdilerin akılcı bilimler öğrenimine, nakli bilimler ikmaline, özellikle hadis, fıkıh, sarf ve nahiv; kelam, mantık ve edebiyata karşı büyük tutkuları vardır. İslam bilimlerde kullanılan kitapları aralarında büyük bir şevkle incelerler ve bu kitaplara alabildiğine sarılırlar. Onların bu bilimlerin bir kısmı alanında çok değerli eserleri vardır; ama bu eserler, büyük şöhrete ulaşmamışlardır. Çünkü Kurdiler, İran ve Turan hükümdar ve sultanlarının topladıkları resmi toplantılarında ve edebi meclis-

çıkmış ateş tapıcısı gösterecek kadar alçalmıştı. İdris-i Bitlisi ve Şerafhan gibi feodal kimliklerin mirası sadece Sünni İslam tarihidir. O'da tükenmenin tarihidir.

lerinde takdir edilen ve sahibine çıkar sağlayan şiir, inşa, güzel yazı yazma gibi edebi ve sosyal bilimleri öğrenip bir çıkar aracı olarak kullanmayı iltifat etmezler. Bundan ötürü de, yüksek idari makamlar ve yüce bilim rütbeleri almaktan uzak dururlar.

Kurdilerin büyük çoğunluğu, sıradan adamları bile, anne ve babalarına karşı son derece saygılı, misafirperver olup, İslam'ın şartlarına ve emirlerine uygun hareket ederler; bu konuda tam bir inanca sahiptirler; velinimetlerine bağlılık uğrunda canlarını ve en değerli varlıklarını dahi feda ederler.

Anlaşıldığına göre "Kurdi" adı, aşırı cesaretlerinden ötürü bir nitelik, bir lakap olarak kendilerine verilmişti. Bunun kanıtı, geçmişteki ünlü kahramanların ve tanınmış yiğitlerin çoğunun, bu kahraman ulusun arasından çıkmış olmalarıdır[45]...

Kurdiler birbirlerinin sözlerine uymazlar; aralarında ittifak ve işbirliği yoktur...

Bu ulusun kendi arasında ittifak bulunmamasının nedeni konusunda, halk bir takım acayip hikayeler anlatır. Derler ki:

"Hazreti Muhammed'in peygamberliğinin ünü ufuklara yayıldığı, İslamiyet'in çağrı sesinin yankısı dünyanın her tarafına yansıdığı, ülkelerin kralları ve memleketlerin iklimlerin sultanları bu yeni görünümle ilgilenip, bu yüce efendinin önünde eğilmek ve ona bütün içtenlik ve coşkunluklarıyla itaatlerini sunmak şerefini kazanmak istedikleri zaman; o sırada Türkistan'ın en büyük hükümdarlarından biri olan Oğuz Han, Medine-i Münevver'de -onun sakinine en üstün selam olsun- bulunan, peygamberlerin övücü ve yaratılmışların efendisine bir heyet gönderdi. Bu heyetin başında da, Kurdi büyüklerinden ve ileri

[45] Kendilerini Khurri (Xorti) diyen kavimi, Tevrat'ta Horiti(Horties) olarak, Xenephon Karda, Xaldi (Horto-Horto, Alahort kenti) veya Asurluların kitabelerinde kabile olarak sayılan; Kirho, Goto, Gardo veya Herodot'un tüm bu bileşkelerin adına Alarodiyen(Alahordiyen), Şarl Teksiye'nin, Karduk (Paktuk), İskender ve Roma: Gordiyen, Horties gibi ünlülükler vermişlerdi. Tüm isimlerin ortak anlamı yiğit, savaşçı anlamındadır.
Tarih isimlendirmelerinin tümünün içeriği, yiğitlerin yaşadığı yer anlamındadır. Bu bağlamda içgüdüsel ve kısmi tarihi saptamalarla, dönemin büyük Kurdi düşünür ve Keyası doğru bir önermede bulunmuştu.

gelenlerinden Buğduz adlı bir kişi vardı; kendisi çirkin görünüşlü, kaba, katı kalpli, ele avuca sığmaz bir kişiydi. Çirkin görünüşlü, iri yapılı bu elçi, Peygamber'in gözüne görününce Peygamber'in canı sıkıldı ve ondan şiddetle nefret etti. Elçiye, kabilesi ve mensup olduğu soy sorulunca, Kurdi topluluğundan olduğu cevabını verdi. İşte o zaman Peygamber Kurdiler'e beddua ederek şöyle dedi: „"Yüce Allah bu topluluğu, kendi arasında ittifaka ve birleşmeye muvaffak etmesin; yoksa birleştikleri taktirde, onların elleriyle dünya yok olur (Ünlü Kurdi düşünür dönemindeki saçmalıkların düzeyi ve bunun genel kabul görmesi belleksizliğin de geldiği düzeyi çok iyi göstermektedir)."

İşte o zamandan beri, bu topluluk birleşik bir büyük devlet, birleşik bir büyük saltanat kurmaya muvaffak olmamıştı; Bir diğer idea ise, Türk bilim (!) adamlarının Saltuknamedeki öngörüye dayanarak, biçimlenmiş Kurdi fikridir:

Ömer b.Hattap'a dayandırlan rivayete göre, Kurdilerle ilgili şöyle bir hadis vardır; "Kürtler cin soyundandır ve onların üzerinden örtü kaldırılmıştı."

Hz.Süleyman'ın odalıklarının Şeytan'la münasebeti ile Kurdi toplumunun ortaya çıkışına dair efsane"(Şerefhan'da bu anlatının etkisinde kalmıştı):

"...Sa'b tağlara düşdi. Otuz gün gitdi, bir ulu tağa yitişdi kim başı göğe beıaber olmuş idi. Pes server ol yire çıkmağa meyl itdi, anı gördi kim ol tağ üstinden bir alay Kürd adamları belürdi dahi avaz idüp Kürd dilince çağırdılar (-ya Saltın! Bu yire neye geldün? Bu yir sa'bdur, buna Cebel'ül-Asb dirler. Biz atadan div ve anadan ademlerüz) didiler[46].Pes Seyyid eyitdi: (Siz neden div neslindensiniz, asıl nedür?) didi. Anlar eyitdiler: (-Ya Saltın! Sen Süleyman peygamber aleyhi's selam ile İstahır

[46] Ezdani inancında da görüleceği gibi, Kurdiler kendilerini özel, Melek-a Tavusun himayesinde Âdemden doğma olarak görür ve inanırlar. Tanrının özel kulu olduklarına dair inançları buradan gelmektedir. Bu anlayış, Türkler tarafından Şerefhan'ın gördüğü gibi çarpıtılarak, İslami anlayışla, cinlerin çocukları olarak yorumlanmasına neden olmuştu. Yaratım efsanesinde Guti (Cudi) dağından inen Nuh'un çocukları Kurdi olarak görülür. Aynı efsane (sonraki dönem) Tevrat'ında Ararat olarak gösterildiği için, kimi Ermeni kaynakları da benzer bir düşünceyle kendilerin bu özel konuma (saf ırk) alırlar.

div hikayetini bilmez misin?) didiler. Pes andan Seyyid anları bildikim anlar haramzadelerdür ve cin aslıdur pes andan Şerif sordı: (Ya kavm! Ra'd Külı-ı Elburuz'da) didiler. Pes Server anlara inanmadı: (Bunlar Şeytanın aslıdur, toğru söylemez şeyatin insana) diyüp anlara hücum itdi. Pes anlar Seyyid'e taşlar atdılar, ceng itdiler. Çün Seyyid anı eyle gördi ol sa'b yiden bir asan yire turdı. Mübarek gönline şekk düşdi kim ol Ra'd cadu bunda ola diyu fikirde iken kulağına bir avaz geldi, andan yana bakdı, gördi kim Minu-çihr-i cinni çıkageldi. Kadd hamide kılup Seyyid'e selam virdi, eyitdi: (Ya Server! Bu taifeden ne istersin?) didi. Andan Server eyitdi: (Bu taife nice kavimdur?) didi. Pes andan Minu-Çihr eyitdi: (Server, bu taife şurur şeyatin neslüdür-aleyhimü ,l –La'net-Raviler rivayet iderler kim Süleyman aley's selam kim aleme padişah olmışdı." diye hikaye başlar.

... Mübarek barmağında bir kızıl yakuttan hatemi vardı. Anın katında yaşlı hatla Esmau'llah'dan başka bir isim yazılmışdı. Arap dilince, cemi Mahlukat ana musahhar idi. Yitmiş melaike ol isme, ol mühre hizmet iderlerdi. Mahlukatlardan hert kimki asi olsa helak eylerdi ve dahi Süleyman'ın tahtını yil götürürdi, buluda beraber giderdi. Bir günde kırk günlük yol seyir iderdi. Pes divle bir halı kim tokumışlardı kırk fersah yir eni ve uzunı yitişüdü. Anun üstünde kırk kez yüz bin adem ve cin ve hayvanat tururdı, yire inse anun üzre divan ve kesret ederdi...

Günlerden bir gün, Süleyman hacete gider, elindeki bu yüzüğüne yanındaki oğlana verir, bu kişi Süleymanın hizmetinde yer alırdı., cinlerden biri Süleymanın suretine girerek, hizmetçi bu oğlandan yüzüğü alır. Ve Süleymanın yerine onun tahtına çıkar. Halkıda onu Süleyman olarak sanırlar., Süleyman da tahtına döner ve geldiğinde yüzüğü eline takan cinin kendi yerine tahta oturduğunu görür.Fakat, bir şey kanıtlayamayacağı için çekip gider ve kırk gün boyunca ser sefil gurbette gezer. Hatta balıkçılık yapar ve balıkçılara hizmette bulunur. Cin ise, hemen kişiliğine bürünerek halka eziyet etmeye başlar. Halk ve önde gelen kişiler, Süleymanında veziri olan adama gelip şikayette bulunurlar, o da , Tevrat ile Zeburu getirip okur ve böylece cin oku-

nan dualar yüzünden korkar ve kaçar, böylece halkta bu cinin peşine verir.Cinde elindeki taşı denize atar.Taht tekrar Süleymana verilir. Süleymanın bir kadını vardı çok güzeldi, Süleyman her şeyini bu avr'ata adamış onun için, köşkler saraylar yapmış. Ama bu kadın hak dini yerine putlara tapardı. Süleyman da aslında bunu bilirdi. Aslında bu kadın tüm olanlara sebep olmuştu. Ve Süleyman Allah'a yalvardığı için kırk günü doldu, kırkıncı gün balıkçılarda Süleymana balık verdiler, pişirip yemesi için, balığı yemek için karnını yardı ki içinde, cinin denize attığı yüzük çıktı. Böylece Süleyman, yüzüğü takarak tahtına oturdu ve güzel kadın için yaptığı tüm kasırları yıktırdı. Cin ile ilişkiye giren tüm kadınlarını Hürmüz'le Yemen arasındaki bir bölgeye bıraktı.

...Anlara Nefür didiler. Anlar dahi merdümhor (MerdınHort)lardır, adem-insan yiyicidirler... Bunlardan hayır gelmez. Müslüman dahi olmazlar böyle bilesiniz, didi."

Gerek, İslamiyet sonrası Türk kaynakları ve gerekse de Arap kaynakları, Kurdilerin çirkin, barbar bir kökenden geldiklerine inanmakta ve öyle değerlendirmektedirler. Kendi dışında olanların barbar olarak değerlendirilmesi töre olarak bir çok toplumda mevcuttu. GılGamış'ta, öteki kavramı EnkiDu ile kurgulanmıştı ve EnkiDu diye isimlendirilen kişi aslında dağlı Kurdileri temsil etmekteydi. Öteki kavramında Kurdiler ile ilgili efsaneler, Zerdüşt dinine bağlı kalmaları, yerlerin ve göğün tanrısına inanarak, ona dair putlara tapmalarındaki ibadet kararlığı tüm İslam dünyasında nefret olarak algışlanmış ve put tapıcılığı olarak görülmüştü. Kimi anlayışa göre ise, bu kişi Süleyman değil, Hz.İbrahim'dir. Ama köken her defasında, Yahudilerle ortak noktada tutuluyor. Yalvaç İbrahim de, bazı kadınlarını bir adaya kapatmış ve kadınlar burada kızıştıkları için, cinlerle şeytanlarla beraber olmuşlar ve soyları o adadan tüm dünya üzerine yayılmış, gibi değişik cin kökeninden geldiklerine dair hikayeler anlatılmıştı. Batının kahraman olarak, Hort, Gerdo diye isimlendirdiği ve hayran kaldığı bu savaşçı halk, işgal altındayken bile, hiçbir bayrak altında toplanamayacak kadar, kişilikli ve savaşçı bir halktır. İslam dönemi ile birlikte, aslına vuku bu-

larak, karalama ve Zerdüştlükten nefretin getirdiği bir psikolojiyle karalamaktadırlar (Ebu'l Hayrı Rumi, Saltukname Topkapı nüshasından Kurdi dosyası adlı eserde, (Turancı, Prof. Dr. Abdülhaluk Çay tarafından aktarılmıştı).

Moğol dönem traihçisi **Müstevi,** Tarihi Güzide adlı eserinde Fars kralının 7 eyaletinden birinin Kürdabad olduğunu yazar.

Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lugatta İranın batı bölgesini "Atz el-Ekrad" yani Kurdi ülkeis olarak yazar.

Şemseddin Sami, kamus el-Alam'da, Urmiye ve Vangölü kuzeyi, Dersim sancağı, Kerha, Diyala ırmağı alanı, Dicle ve Fırat mıntıkası, Aras havzası, Musul vilayetin büyükçe bir alanı, iran'da dahi Kurdistan namıyla ma'ruf olan eyaletle Azerbeycan eyaletinin büyükçe bir bölümü, cenubi garb bölümü olmak üzere, Irak-ı Acemi, Cibal bölgesi, cenuben Loristan ve Irak-ı Arabi" olarak tanımlamıştı. Cibal denilen bölge Güney ve batı Azerbaycandır. Medlerin ana merkezidir. Hamedan (Yekbetene) başta olmak üzere, Kirmanşah, İsfehan, Rey, Sultaniye Ahvaz ve Tuster gibi büyükçe bölgeyi içermekteydi. Osmanlı döneminde de, bu bölgelerin Kurdistan merkezi kentler olarak gösterilmesi, Kurdilerin hala Zagroslara hapsolmadığı, doğu bölgesinin kısmen kentli yaşam içinde yer aldığını göstermektedir. Bir başka Osmanlı coğrafyacısı **Ali Saib,** 1880'li yıllarda yazdığı, Coğrfaya Mufassal adlı eserinde Erzurum ve Musul Kurdistan içinde gösterir.

Oysa kırsal alanlı bir tanım yapılmış olsaydı Kurdilerin gerçek coğrafyasının Horasan ötesinden günümüz Ege kıyılarına kadar Musul-Lübnan hattından Basra denizine kadar geniş bir coğrafyada yer aldıkları anlaşılacaktır.

Batı tarihçiler ise, gerek Hristiyan ve gerekse de İslam kaynaklarından gittiklerinden, özellikle 16-18 yüzyıl sonrası çalışmaları okuduklarından daha oryantalist ve dar çerçeveden bakmışlardı. Van Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet adlı eserinde, Kurdileri, Ari kavimlerin Zagroslara inen ayağıyla tanımlayıp, göçle gelen bir halk olarak gösterme garipliği (DDKD-Özgürlük yolu savunmasın da da bu etki görülmektedir) vardır.

Guti, Urartu, Med vs Zagros halklarının içinde Kurdilerin de olduğunu söyler. Fakat her nekadar Kürt entellektüelleri Med soyundan geldiklerini idda etseler de, Medlerin siyasi hakimiyeti ile Kürtlerin ilk ortaya çıkışları arasında bağ kuracak kanıtların olmayacağını" söyleyecek kadar cehalet ve oryantalizm çerçevesinden bakar. Bir Nitel/alan açlışmacının aynı zamanda tarisel ve etno tahlilini yapacak kadar kendini yeterli görmesi de garip durumdur. Gerek Gazoni, Nikitin, Mann, Minorsky, Hartmann, Nölteke, Milligen vs. tüm bu Kurdi oryantalistlerin çalışmaları, batı merkez tarzını aşamamıştı. Bu anlamda M.E. Zeki beg'in Kürtlerin eski tarihleri ortaya çıkmadıkça bu anlayışın zor yıkılacağını söylemesi" doğrudur, ama eksiktir. Neden zaten bu çalışmalar yapılmıştı.

Ermenilerle İlişkiler

Ermeniler, Kurdiler'in bölgesinde, başta Kilikiya ve Kapadokiya, Samusat, MalaTiya başta olmak üzere (ki Xaldi ve Med krallarının bu kavim ile mücadeleleri söz konusudur) bir çok kente yerleşerek, Asur işgalciliğinin bölgeye de hakim olması ve Kurdi krallığının son temsilcileri Kurdi Waza dönemi sonrasında (Kale Tesup, Kili Tesup ve Sadi Tesup dönemleri), üçü Kurdi olmak üzere toplam dört krallık kurdular. Bunlardan biri de Muşki krallığıydı. Muşkiler bugünkü Ermenilerin atasıdır. Kimmerlerin yıkıcı etkisi ile kuzey bölgesinde hakimiyet alanında zorlanan Piyani krallığı, yine de Medlerin de desteğiyle bu Ari kavimlerle başedebilmiş ve bölgeden atmışlardı. Biani krallığı son döneminde, Muşkilerle ilişkileri daha detaylı ele alınmalıdır. Çünkü Muşkiler, bu dönemde daha kuzeye çıkmıştı. İlk olarak Firdevsi, bu krallıktan söz etmektedir. Kurdi kral Zaloğlundan, yardım isteyen ve bağlılığını bildiren Ermeni kralı aynı zamanda büyük dev yaban arısı istilasından koruma istemektedir.

Bu dönemde Ermenilerin daha kuzeye doğru geçtiklerine dair kaynak ise, MÖ.600'lerde biçimlenen Tevrattaki, Ararat krallığı da, yine bu dönemi tasvir etmektedir. Dolayısıyla,

Medlerin hakim olduğu dönemde bu bölgeye, Ermenilerin yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu dönemden sonra, Ermeni kralları ve egemenleri, Kilikiya ve Kapadokiya ile bugünkü Kurdi Serhat bölgesini birleştirilerek büyük Ermeni krallığını oluşturmak için olağanüstü bir çaba sarfetmişlerse de, (büyük kral Tigranes'ın izinden) sonraki ilk Hristiyanlaşma döneminde Bizans krallığıyla kurdukları akrabalık ve soy gücü sayesinde elde etmeye çalışmışlardı. Bizans dönemi Kurdileri yok sayma dönemidir. İlk savaş Mecusilere karşı açılmıştı. Ermeni ve Roma itifakı Kurdilere karşı yapılmıştı. Amacına kısmende olsa ulaşmıştı. Ermenler siyasal anlamda büyük topraklara yayılma imkanı bulmuş ve Hristiyanlık sayesinde güçlü/nüfuzlu krallık olmuşlardı. Biznas/Hristiyanlaşma döneminde Kurdilerle Ermeniler arasında bir itifaktan söz etmek mümkün değildir. Demoğrafik anlamda çokta fazla güç olmayan Ermeniler, siyasal olarak oldukça güçlü bir pozisyon elde etmişlerdi.

Fakat uzun erimde Kurdi ülkesinde tam egemen pozisyonlarını sağlayamamışlardı. Xenephon da, bölgedeki Kardular ile Ermeniler arasında güç mücadelesinin devam ettiğini ve Kardulara hizmet eden Ermeni kölelerden söz etmektedir. Aynı çıkarımlar, Evliya Çelebi'nin seyhatnamesinde de vardır. Xenephon döneminden sonra, büyük Kurdi Part krallığı bölgede otorite olmuş, Hristiyanlık sonrasında ise, Part krallığına bağlı, Şedadlar ve Revandilere bağlı Ermeni krallıkları söz konusudur.

Hristiyanlık süreci ile birlikte elde ettikleri avantajı, İslam sonrası dönemde Kurdilerin aktif siyaseti ve Bizanslarla yapılan anlaşmalar sonucunda, bölgede Şedadlar ve Revandiler'e karşı güç olmayı başarmışlar. Fakat Selçuklulardan bağımsız hareket etme isteğini başaramadıkları gibi, Kurdilerin başta Selçukluların bölgedeki üstünlüklerine son verdikleri dönemde, Selçuklulara bağlı olmaktan çıkmış, Kurdi Şedadlara bağımlı olmuşlardı. Fakat, şu da bir gerçektir ki, Kurdilerle ortak ve güçlü siyaset yürütmeleri, bölgede yerleşebilme güçlerine bakıldığında, Kurdi toplumu ve egemenleri ile güçlü akrabalık kurmaları nedeniyle bu coğrafyada yaşama imkanı bulabilmişlerdi. Bunu başka (Türkmenler dışında da) hiçbir kavim başaramamıştı. Kurdiler

iktidardan düşmelerine ve merkezi otoritelerini yitirmelerine rağmen hiçbir güç, Kurdilerin ana bölgesinde (Zazalar arasına) yerleşmeyi ve oturmayı başaramamıştı. Bunu başarabilen kavimler içinde istisna kısmen ilk dönem Türkler ve Ermenilerdi. Kuşkusuz bu avantajı şiddetle sağlayamayacaklarına göre, ancak, dostluk ve akrabalık ilişkileriyle gerçekleştirebilecekleri gerçekliğini daha güçlü olasılık olarak bende kabul ediyorum. Bugün de Kurdiler ve Ermenilerin, Mam veya Kirv gibi bir birlerine seslenmeleri de bu perspektifi güçlendiren önemli verilerdir.

Kurdiler, kentlerden çekilmiş ve yerleşik Komuhlar ise, Hristiyanlığın içinde Helen kültüründe asimle olmuşlar, öz kültüründen oldukça uzaklaşmışlardı. Çoban Rumiler dillerini ve dillerini koruyabilmişlerdi. Kızılbaş Rumlu aşireti bunun en iyi örneğiydi. Kurdiler ağırlıklı olarak, kırsal alanlarda etkin bir yaşam içinde, Boti bölgesinin kuzey ve batı bölgesini, hatta Amed'den Kilikiya'ya kadar geniş bir coğrafyada kent merkezlerini, Ermenilere ve asimle olmuş Hristiyan (Rumi) Kurdilere bırakmışlardı. Arap kavimler ile Kurdiler, ticari ve kültürel kent merkezlerini boşaltmışlar, bu doğal süreç sonucunda, boşalan bu merkezlerde Ermenilerin etkinliklerinin artması sonucu doğmuştu. Nüfus olarak da fazlalaşmalarını sağlamışlardı. Ermeniler, Komuh bölgesinin Hristiyanlaşmasından dolayı bu bölgede yeterince egemenlik alanı bulamamışlarsa da Hristiyan Doğu Roma ile kurdukları akrabalık ve din temelindeki ilişkileri kısa sürede, ticari bazı avantajlardan da yararlanarak geniş siyasi ilişkiler geliştirmelerini sağlamıştı. Muşkiler ile büyük kral ve komutan Tigranes döneminden sonra etkin bölge hakimiyeti kurmayı başaramadılar. Ermeniler, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, Ortodoks kültürü içinde şekillenmiş, Bizans paralelinde, Helen kültür imparatorluğuna dolayısıyla Vatikana da karşı siyaset geliştirmişlerdi. Fakat, ön ve orijin kültürel yapılarından da oldukça uzaklaşmış, tıpkı Kurdilerin kimi kavimleri gibi Hristiyan kültür içinde asimle olmuşlardı.

Kurdilerle aynı coğrafyada yaşamalarından dolayı, kültürel ve sosyal olarak birbirlerini karşılıklı etkilemiş ve Zerdüşt dini

ile Kurdi kültürünün de yoğun etkisine girmişlerdi. Gerek Halifeler sonrası ve gerekse de Osmanlı döneminde, Kurdilerin sahip oldukları avantajlara (özellikle Bizans tımar sistemi dışında kalarak geniş yönetsel özerkliklere) sahip olmuşlardı. Kurdiler, bu özerkliği sadece doğu bölgesinde (Horasana kadar) kendi adlarına krala sahipken (ve kısmen Kardu-Korthu krallığı=Boti bölgesinin doğusunda), Ermeniler daha geniş alanda bu avantajlara ve etkin olmasa da merkezi bir krallığa da sahiptiler. Oysa Kurdilerin, Botinin doğu bölgesi ile Part devamcısı parçalı iki krallığı vardı. Ermenilerin özerk yapıları, Hanesarlik biçiminde örgütlenmeyle Kurdilerdeki fedaratif ve kollektivist örgütlenme tarzına benzer bir yönetim biçimine sahiptiler. Onlarda Kurdilerde olduğu gibi, soylu sınıflarında askeri bir sınıfsal yapı oluşturmuş, bunun etkinliğiyle ve ayırcalığıyla da krallıklarını ayakta tutabilmişlerdi. Kurdilerde de örgütlenme tarzında, savaşçı yapı hakimdi. Kraliyet, krala bağlı özellikle göçerlerden, çoban aşiretlerden oluşurdu. Bu özellikleri sayesinde bölgelerinde hakimiyet kurabilme ve krallığı ayakta tutabilme becerisine sahiptiler. Bu yüzden karşıt güçler, bu savaşçı aşiretleri yendiklerinde çok rahat bölgeye hakim olabiliyordular. Kurdilerde bugünkü laikliğe benzer bir temelde anlayış, Kurdi krallığının son dönemlerinde vardı dersek daha doğru olacaktır. Din adamı yetiştiren Magi aşireti de göstermektedir ki, din ile devlet işleri ayrı bir şekilde ele alınmakta, askeri sistem (Kasit: Kardunaj, Hatti: Panku, Maiteni-Khurdi, Med, Part: Marya, Luvi:Xanto) gibi, bu sınıf özelliğinden dolayı, Med ve Partlarda, Krallığa din adamı yetiştiren bir aşiretti (Mana-Magiler).

Ermeniler, siyasi ve askeri örgütlenme biçiminde Kurdilerin etkisinde kaldıkları, örgütlenme şekli açısından da önemli bir göstergeydi. Bölgenin yönetimini "**Naharar**" özerk prenslikleri tarafından yürütülür ve bu hanesarlere, **"Azat"** denilen (Kurdilerde "Keya") daha alt birim yöneticileri görev alırlardı. Bunlar süvari tarzında, atlı birliklerden oluşan (ki Kasitler, Medler, Hortlar, Pontus/Kapadokiya ve Partlarda bu süvari birlikleri bakımından oldukça güçlüydüler) idari görevlerde (düzen sağlama, Naharar'ın yanında savaşa girme ve vergi toplama = ki

bunlar vergi vermezler) Naharar adına yetki kullanırlardı.

Köylüler ise, daha çok angarya tarzı bir şekilde yaşam sürer ve Naharar (Hanasar)lara vergiyle yükümlüydüler. Savaşlarda bazen yaya askeri olarak görev alırlar, ama askeri düzen içinde asla süvari görevlerinde bulunmazlardı. Toprak sistemide, bölgesel olarak Nahararlar soydan gelme toprak sahibiydiler.

Dolayısıyla bu sistem tüm Kafkasya'da, Kurdilerde olduğu gibi, etkin bir siyasi ve örgütlenme tarzıydı. Bu bakımdan, Kurdilerin bin yıllardan gelen toprak kültürü sahipliği ve asilliği, dolayısıyla irsi anlamda, atadan gelme mülkiyet haklarına sahip olma avantajına sahipken, daha çok savaşçı olan aşiretler ise, oldukça hareketli, dinamik ve güçlü Kurdi kimliğini taşıyan savaşçı gücü oluşturuyordu. Büyük komutan ve (Ermeni) kralı Tigranes dönemi de başta olmak üzere, Ermeniler bölgedeki azınlık psikolojisinin gereği olarak (tıpkı Asurlar gibi) güçlü dönemlerinde, Ermenileri bir araya getirme amacına sahip olmuş ve en geniş anlamda elverişli ortamı, doğuya Hristiyanlığın yayılımı ve Bizans ile akrabalık ilişkilerinde elde etmişlerdi. **Ama İslamiyet sonrası büyük kayıplar ile, bölgeleri, Bizans, sonradan Arap güçleri ve Türklerin savaş arenası haline gelmiş, ekonomik ve siyasi tüm avantajlarını kaybederek, tıpkı Kurdiler gibi içe çekilerek çekirdekte(Ararat ve çevresinde) merkezileşen ve parçalı prensliklerle yaşamaya ve bu güçlere karşı direnmeye çalışmışlardı.**

İslam halife dönemi sonrasında iç karışıklıklarda, özellikle Kafkas bölgesinde, Araplar, Kurdiler ve Türklerden sonra, Gürcü ve Ermeni prenslikleriyle de işbirliğine girmişler ve ortak siyaset geliştirmişlerdi. Merkezi Kars bölgesi olmak üzere Abbasi döneminde Ermeniler (Kars) bölge hakimi olarak tanımışlardı. Böylece Abbasi döneminde, Bizans'a karşı, Ermenileri taraf alma ve bölge Hristiyanlarını Bizans karşısında tutma politikası izlerler. Bu bağlamda Ermeniler, Muş bölgesini de hakimiyet altına alırlar. Tüm bu siyasetin gelişimine katkı sağlayan Ermeni prensi Aşot'un, Abbasi halifeliğiyle izlediği politikalar ve

onun Araplar elinde tutsak olan ve o kültürü oldukça benimseyen ve tanıyan oğlu sayesinde gerçekleşir. Bu bağlamda, dönemin Ermeni politikaları için İdris-i Bitlisi gibi, bir tür diplomatik kaybetme olarak algılanabilir. 2.Aşot dönemiminde İslami siyaset daha da geliştirildi. Bölgede Ermeni İslam emirliği kurulmasını sağladı (tıpkı Tigran(esin) Roma ile işbirliğiyle geniş alana hakim olma siyaseti yürütmüştü). Halifeye karşı isyan eden bölgesindeki Araplar, 2.Aşot'un etkin çabaları sonucu tasfiye edildi. 2.Aşot sayesinde (oğlu 885 yılında) tam 450 yıl sonra Halife tarafından krallık payesine yükselmesine neden oldu. Ermenilerin bölgede, Kurdilerle birlikte yeniden güç haline gelmesi bu usta dipolomat ve siyaset dehaları tarafından sağlanmıştı. Sonraki dönemlerde ise, onlarda, Mervani Kurdi soyu ile Türklerin hışımına uğradılar. Ermeni krallığı her ne kadar, sadece Halifenin uktesi altında olma isteğiyle hareket etmesi ve bu siyasetin halife tarafından kabul görmesi, bağlı bulunduğu ve vergi vermekle yükümlü olduğu Türk Sacoğullarına göndermesi gereken vergiyi göndermeyip bağımsız hareket etmesine neden olmuştu. Türk Sacoğulları da, Ermeni kralın yükümlülüğünü yerine getirmediği için, krallığın üstüne ordu gönderdiler. Ermeni kralı bu gücün önünde fazla direnemeyip savaşı kaybetti. Kendi içindeki ihanet nedeniyle, Kurdi Mervanların ve sonrasında ise Eyyubiler'in uğradığı akibete benzeyen bir şekilde, önce iktidardan düştü sonrasında ise, 914 yılında öldürüldü.

Ermeni Bölgesinde Kurdi Kralığının Etkinliği

Sacoğullarının güçlü iktidarı, kendi içlerindeki çelişki ve karışıklıktan dolayı, Kurdilerinde bölgede etkinlik kazanmasıyla ortadan kalkar. Demir Aşot denilen Ermeni kralı ise, Bizans desteğiyle, bölgeye girse de, Sacoğullarının gücü karşısında etkin olmadığından bağlılığını sunar. 930 yılında Sacoğullarının etkisini yitirmesi ve ortadan kalkmaları sonucu, bugünkü Azerbaycan bölgesinden Boti bölgesini de içine alan Part uzantısı: Revvandi (Eyyubiler bu soydandır) ve Şeddadi; **Buhtan (Paktuk) kökenli,** Kurdi Emirlikleri egemen olurlar. Şeddadi-

ler, bölgede hakimiyet sağladıktan sonra Bizans üzerine sefer düzenlediler. Bu sefer, Bizanslılar tarafından Erzurum bölgesinde büyük orduyla durduruldu. Ermeniler, 2.Aşot dönemiyle kısmen toparlandılarsa da, Kurdi hamiliğine güvenen prenslerinin özgür hareketleri, Bizans ile Kurdi emirlerinin arasındaki çatışmaların da sonucunda, bölgenin sürekli yağmalanması, yakılıp yıkılması ve özellikle Türklerden sonra, Bizans imparatorunun terörü bölgeyi adeta çölleştirdi.

Araplar ise, Hristiyanlaşma döneminden önce, Kurdi bölgesinin güney bölümünde (özellikle Komuh, daha sonra Komegene diye adlandırılan güney kısımında, Suruç güneyi, Birecik güney ve batısı, Rakka, Urfa, Harran çevresinde, kısmende Mardin ve Amed güneyinin kimi yerleşim bölgelerinde, "Muzar Arapları" denilen, Arami kabileler) yerleşmişlerdi.

Hristiyanlığın yayılma süreciyle birlikte Bizanslıların etkin Ermeni politikası, bu bölgelerde, Aramilerin güç olmaktan çıkıp etkinliklerini yitirmelerine neden olmuştu. Arami kavimler, iktisadi yaşam alanlarını ve merkez siyasi avantajlarını kaybettiklerinden, kısmen özerk de olsa, yerleşik hayattan, göçebe kabile hayatına yeniden dönmek durumunda kaldılar. Mervanilerin bölgeye iniş dönemleri bu zaman diliminde olmuştu. Part krallığının Çarboht kolundan olan Mervaniler, Bad'ın önderliğindeki aşiretiyle göçerek, Amed bölgesinde etkin olmuşlardı.

BİZANSLARIN KURDİ KRALLIĞI ÖNÜNDE HEZİMETLERİ

Kurdi-Türk Federasyon İmparatorlukları

10. yüzyıldaki demoğrafi yapı ve eğemenlik durumu günümüzden çok ama çok farklıydı. Kurdi krallıklar hala vardı. Özellikle Turani güçler henüz bölgede hakimiyet kuramaktan çok Kurdilerle birlikte hareket etmekteydiler. Günümüz Azerbaycan coğrafyası tümüyle Med-Part krallığının devamı olan Aranlar (Şedadi ve Rewandi krallığı) tarafından yönetilmekteydi. Adana'dan Antalya'ya kadar konar göçer Kurdi aşirler vardı. Günümüz İçanadolu'sunda Kurdiler oldukça ağırlıklı nüfusa sa-

hiptiler. Germiyanların Avşar, Karakeçili, Rumlu, Deylemli (Şamlu), İzoli vs. (Afşarlar Türktür. Avşarlar ise Kurdi) koluna ait beylikler vardı. Rumiler ağırlıklı Hristiyan Kurdilerden, Bizans (Roma), Ermeni gibi yerli halklardan oluşan nüfus vardı. Arapların bölgeye İslam akıncılarıya girmelerinden sonra demoğrafik anlamda, bölgede oldukça etkinleşmişlerdi. Araplar, Sami dönemi sonrasındaki yayılımlarının durmasından sonra en elverişli ortamı, İslam'ın yükseliş dönemiyle birlikte yaşamıştılar. Bu dönemde, kent merkezleri Hristiyan çoğunluğun elinden alınarak, Müslüman göçebe Arap ve Kurdilerin çoğunluğu oluşturduğu alanlara dönüşmüştü. Oysa Komia ve batı Khurdiler bu dönemde Hristiyanlaşmış ve öz kültürlerinden oldukça uzak bir görünümde yaşamışlardı. Araplar dönemin avantajıyla, Botinin batısı ve Kuzey batısı (Arran, Şirvan ve bir kısımı Horasan'a) kadar geniş bir bölgeye yerleştirildiler. Ermeniler ise, Bizans'ın yıkımından sonra, Şedadlar ile ortak hareket eden Selçukluların da hışmına uğradılar. Şedadlar, Bizans imparatorunun ses çıkarmaması şartıyla, bölgede kısa sürede egemen oldularsa da, **Bizans İmparatoru verdiği sözü tutmayarak, Kurdi Şedadların üzerine yürüdü**. Doğu Roma, batıdaki Kurdilerle veya ona bağlı aşiretlerle sürekli savaş içinde olmayı tercih eden bir politika gütmüştü. Bu nedenle tekrardan doğuda baskın olmak ve iktidarı elde tutmak, dolaylı yönden de olsa Ermenilere güç sağlamak bahannesiyle (ki Ermenilerin böyle bir istemi yoktu) sefer düzenledi ve yapılan savaşlarda **Bizans ordusu başta kısmen etkinlik gösterse de sonradan yenildiler ve Dıvin'i alamayarak geri çekildiler**.

Alan muharebelerinde Şedadlar önünde tutunamayan Bizanslılar, kısmi başarılarıyla yetinmek durumunda kaldılar. Kurdiler ile Bizans İmparatorluğu arasındaki bu savaşlar oldukça kanlı ve yağmacı olmuştu. Van bölgesindeki Ermeni kral da, bu baskınlar ve saldırılar önünde duramayarak, ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Bu dönemdeki Kurdi kırallığı, Ermeni tarihçiler tarafından, Kort (Hort)-Çayk (Kurdi krallığı) olarak adlandırılmıştı. Ama Bizanslılar ise, daha çok Med(Part) Krallığı olarak görmüşlerdi.

Kurdilerin bölgede etkin siyasetine başta izin veren Bizans kralı, aslında 1041 yılındaki, Ermeni kralına karşı orudusunun yenilmesini hazmedemediğinden, Kurdi güçlerine bu imtiyazı tanımıştı. Kurdi krallığının emiri olan Ebu'l Esvar, Kurdi soylu, Şedadlarının başındaydı. Şedadlar ile Bizanslılar arasındaki bu mücadeleye, Ermeniler de Kurdilerin yanında savaşa katıldılar. Kurdi krallığının himayesine giren 2.Gagikten sonraki Ermeni kralları, Bizans üzerinde etkin mücadeleye giremeseler de, bu sayede Bizans'a karşı tutunabildiler.

1065 yılına gelindiğinde, Kurdiler ile Bizanslılar arasındaki mücadeleye, Turanilerde katıldı. Oğuzlar ile Kurdi akıncılar, bütün bölgeyi, Ortadoğu'yu da içinde alacak bir şekilde genişleyerek, ilerlediler. Revandi aşiretlerinin ve Parta bağlı diğer Kurdi egemen aşiretlerin güneye iniş ve fetih dönemi, bu zamanda tekrardan başlar. Revandiler, Oğuzlarla birlikte hareket eden Kurdi ailelerinden biriydi. Kısa sürede, bölgede etkin bir siyaset izleyerek, Ortadoğu'da Kurdi egemen devleti kurmayı başardılar.

9 ve 12. Yüzyılda Türük ve Kurdi kavimleri doğuya doğru genişlemede oldukça fazla başarılar elde ettiler. Bunun sebebi kesinlikle ortak kader belirlemelerinden dolayıydı. Bizans karşısında elde edilen galibiyetler (Şedadi-Revandi-Selçuklu birliği), sonraki dönemlerde (Zengi-Eyubi; Germiyan-Osmanlı-Aydınoğlulları; 22 bey ile Osmanlı sünni itifakı) olarak devam etmişti.

Şedadlar

Şedadlar, Part dönemi sonrasında Kurdi krallığının merkezi yerleşim bölgesinde bulunan bir hanesarlikti. Bugünkü Karabağ, Nahçivan, Bakü, Tiflis, Gence, Demirkapı kentlerinde ağırlıklı olarak yaşıyorlardı. Günümüz Azerilerinin yaşadığı bu kentler, Part ve Med kökenli, bizim doğu-Zagros veya İndo-Zagros Kurdileri dediğimiz kavimlerin ana vatanıydı. Özellikle Osmanlı hükümdarı Bayazıt ve Akkoyunlu hükümdar Yakup'un büyük oyunu asimlasyon komplosuyla bu coğrafyalar bir tarikat (Safaviler) eliyle devşirilerek Azeri lakabı takılana kadar (aynı süreç Şeyh Said'in (muhtemelen) büyük babası Şeyh Ali'nin aracılığıyla tüm Zazalar, Kızılbaşlıktan Nakşiliğe devşirilmesi gibi, bir gerçeklik yaşanmıştı. Bu da tümüyle Osmanlı eğemenliğinde gerçekleşen bir oyunun parçasıydı)[47].

Kardo krallarından "Sallar Marzuban" ölünce, büyük taht

[47] Tapu sicil, Şeriyye Sicil, Mühime ve defterdar defterlerinin açıklanması yasağının (1940 yılında yer adları bir kez daha sistematik değişikliğe tabi oluyordu) kaldırılıp, gerçeklerin ve belgelerin sıralı düzen içinde açıklanması birçok şeyi ortaya çıkaracaktır Bu defterlerin sansürlendiği ve resmi ideoloji içinde yer alan ekibin denetiminde gözden geçirilip çarpıtıldığı da bilinmektedir. Yinede tüm denetimlere rağmen, açıklanan defterler dahi çok şeyi anlamamıza yardımcı olmuştur. Bu çalışmanın Horasan ve AzerbaiJan ayağında da aynı çalışmanın yapılması zaruridir. Tüm yaşanan gerçekler çok daha net ortaya çıkacaktır. Kızılbaş aşiretlerinin Trakyada gittikleri yerler, Ezdanilerin Ege, Akdeniz bölgesine sürgün yerleri (Millilerin (Dudegan, Senedgan, Omergan) aşirlerinin Rakka bölgesi olduğu bilinmekte) oratava çıkacaktır.

kavgası olmuştu. Kurdilerin, aşiret temelli federatif örgütlenme yapısının en büyük handikapı olan kendine buyrukluk burada da kendini gösterdi ve her Keyalık kendi başına hareket ederek bağımsızlıklarını ilan etti. Kendi içlerinde güçlü mücadelelere girdiler. Bu mücadeleler sonucunda Muhammed **Şeddad b.Kardu** isimli hanesar, kendini bölgenin hakimi ve kral ilan etti (MÖ.951). Şedad Kardu da vefat edince yerine oğlu **Laşkari** geçti.

Şedadalar Kurdi tarihinde doğuya geçmeden (Gence'ye kadar olan bölgede) son hükümran hanedanlıktı denebilir. Sonraki dönem Abbasi hanedanlığının Orta Asya kökenli komutanların altında kölemen ve paralı asker oluşturması ile, Ermeniler üzerinde hakimiyet çabası ve Bizans ile sürekli sürtüşmesi, bölgedeki Kurdi ve Ermeni egemenlerin güçten düşmesine neden olacaktı. Oğuz(daha doğrusu Tacik)ların bölgede hakimiyet sağlaması sonucunuu da doğuracaktı. Bu dönem ile birlikte Tuğrul bey döneminde vergiye bağlanan krallık, Melikşah'ın Aran krallığını almasıyla, Taciklere bağlı bir Hanesarlik olarak devam etmişti. Kent merkezleri Turan yöneticiler tarafından yönetilmişti.[48] Kurdi krallığın doğu bölgesini kaybetme dönemi 1200'lere denk gelmektedir. Bu sebeple Kurdiler, klasik deyim olan 1071 Malazigerd zaferi ile Anadolunun kapısının açılmasını sağlamamış, kendi vatanını Turanilerle paylaşmaya açmıştı. İslamiyet ile vatan kavramlarını bölüşmüşlerdi.

Bu bölgenin İslamiyet sonrasında Kızılbaş olan bölümleri ve Şeyh Safevi'nin etkin siyaseti ve dergahı, güçlü Mazdeist yapıya sahip (İslam ordularına karşıda en güçlü mücadelenin verildiği direnişin gösterildiği bölgeydi) olması, Batı Kurdilerinin kabul ettiği sunniliğe karşın, Zerre Takke anlayışı (çıkışı Şafi inancıydı) süreç içinde evrimleşerek, Akkoyunlu sarayında yetişen İsmail sonrasında Azerice etkin bir dil olarak

[48] Kimi kaynaklar Melik Şah döneminde bu krallığın ortadan kaldırıldığını yazsa da, 1198 tarihli kitabede, Keya Sultan olarak isimlenen "Keya-Sultan b.Mahmut b.Şavir b.Münçihir al-Şadadi" diye geçmesi bu dönemde krallığın hala Kurdilerin elinde olduğunu göstermekteydi. Gürcü krallığının kurucusu 2.David 1124 yılında Ani kentini ele geçirince bölge egemeni, Abul Asvar'ın 2.Şavir ile karşılaşmıştı. Oğlu Mahmut'ta bu dönemde hanesarlik yürütmüştü.

kullanılmış çözülmüşlerdi. Şah İsmail "Azerice" kullandığı için, şahın izinden gidenler de onun yolunu ve yöntemini seçmişlerdi. Daha doğrusu Akkoyunlu ve Osmanlı ortak siyasetini sonucu tümüyle devşirilerek dillerini Türkçeleştirmişlerdi. Bu anlamda resmi tarihçilerin Safavilerin içine Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşireleri dahil ederek açıklamaları, gerçeklikle ilişkisi olmayan bir yaklaşımdı.

Bu krallık sadece Azeri bölgesi denilen alanı kapsamıyordu, Med imparatorluğunda olduğu gibi, Hazar (Horasan) bölgesinden Gence'ye kadar olan geniş bir bölgeyi içine alıyordu. Ve bu bölge Kurdilerine kimiler daha önceden dediğimiz gibi, Kardu, Kurt-Ayk veya Kurids Veselyus dediği gibi, bu bölgede yaşayan insanlara **Lezgi veya Laşkari adı d**a veriliyordu.

Şedadlar, tıpkı diğer Kurdi krallıkları gibi önemli eserler bırakmışlardı. Bugün Aras nehri üzerine kurulu olan köprü bu dönemin ürünüydü. NuŞirvan ve Asvar Şavir döneminde yazılmış olan "Kabus Name" adlı eserde, Şavir ile ilgili olarak hikayeler ve anlatımlar oldukça fazladır. Ayrıca bu krallık adına bir çok anıt, kitabe ve basılı para vardır.

KURDİSH VESİLYUS (Muhamet İbn Davut: AlbArslan) Malazigerd Zaferi (Dört bin Çadır ile Gelme (yalan) Hikayesi): Bu Savaş, Kurdi ve Türk Birliğinin Ortak (İSLAM) Zaferiydi.

Halife devrinin sonunda başlayan ve gittikçe büyüyen iç siyasi çekişmelerden sonra, İslam egemenliği ve Halifelik kavramı, saygınlığından çok şey yitirmişti. Bu çöküş ve çözülüş süreci ile birlikte, Bizans siyasetinin, dahada doğuya doğru yönelmesini sağladı. Ermeniler ile güçlü ilişkileri olan Bizans İmparatorluğu, Abbasi siyasetinin etkin şekilde, Gürcü ve Ermenileri de içine alacak şekilde genişletmesi nedeniyle, Ermeniler, bu dönemde Abbasi halifeliğine (Aşot krallık süreci ile) büyük katkılar sunmuştu. İşte bu dönemden sonra, Ermeniler ile Bizans imparatorluğu arasında siyasi çalkantıların ve mücadelelerin olduğu bir dönemi başlatıyordu.

Abbasi siyaseti yeni dönem biçimlenmesinde devşirme Çerkez, Gürcü, Tatar, Tacik, Gazne komutanlarını, bölgeye Orta-Asya yönelimini getirdiği gibi (İslam Akıncıları), Ermenilerin de (Hristiyanlar içinde) İslami bir siyasi merkez yönelimine katkı sağlamıştı. Bu bağlamda geliştirilen bu dostluk ve diplomasi süreci önemlidir. Ermeniler bu hamleyle, Kurdilerle karşı karşıya gelmiş ve bu uzun süreli mücadele sonucunda ikisi de güçten düşmüş, yeni aktör olan (Abbasi siyasetinin ürünü) Tacik Selçuklu ve Turani İslam akıncıların bölgeye girmesine de neden olmuştu.

Oysa, önceki dönemlerde olduğu gibi, Urmiye bölgesindeki Kurdi bölgelerindeki yoğun nüfus ve göçler nedeniyle, Türkmenler (devşirme Dumil Kurdi ve Türk:Turani kavimlerinin karması) daha batıya girememişlerdi. Bu dönemde Kurdiler, Türkmenler ile yaptıkları mücadeleden güçlü çıkmış ve Kurdi krallığı, Selçuklularla ortak siyaset geliştirerek, özellikle kimi Kurdi emirleri Boti bölgesindeki, göçebe aşiretlerinde desteğini alarak, bölgede hakimiyet kurmayı başarmıştılar. Hatta bu çabaya birçok Ermeni prensi de katkı sunmuştu.

Bizans İmparatoru, kendine ait gördüğü bu bölgelere, İslam Halifesiyle işbirliği içinde olan Ermeni krallığından intikam alınması ve güçten düşürülmesi için başta izin vermiş ama sonradan bu sessizliğini bozarak, Kurdi krallığının ve ona bağlı güçlerin üzerine yürümüştü. Bu mücadele uzun bir süre devam etmişti. Bu arada göçebe ağırlıklı Kurdi (özellikle Zaza) ve Türkmen aşiret güçleri, ortak siyaset etrafında bölgeyi talan ederek vergiye bağlıyorlardı. Bizans İmparatoru, bu saldırılara karşı koymak, bölgedeki Ermeni, Rum ve Kurdi feodal güçlerinin sık sık taraf değiştirmesinden dolayı ve kimi zaman kendine karşı tavırların gelişmesini engellemek için, ücretli ordu kurarak, Kurdi ve sonradan bölge siyasetine katılan Türkmen güçlerle savaşmak durumunda kaldı. Bu savaşımı sağlayan ise, kuşkusuz önceden de belirttiğim gibi, Abbasilerin yeni ordu bürokrasisi yaratmak için yeni İslam-Askeri siyasası etken olmuştu.

Batıda Fas ile İspanya'nın İslam dünyasına katılımı, Dar'ül Harp anlayışını nesnel siyasi platforum olmaktan çıkarıp, İslam güçlerinin saldırı gerekçelerini de ortadan kaldırmıştı. Abbasi halifesi El-Mutasim ordu kurmakta ve sefer düzenlemekte zorlanıyordu. Böylece karma bir ordu oluşturmak için, „tarihte kölemen ordusu" diye ünlenecek, değişik milletlere mensup köle ordusu kurdu. Ama bu karma yapıda otorite boşluğu doğunca, ağırlığı kafkas ve özellikle Turanilere verildi. Bu ordu 70000 kişilikti. Bu siyasi hamle kendisine büyük avantajlar sağladı. Bunlardan en önemlisi siyasi merkezi Bağdat olan yeni bir halife politikası ve iç çekişmelerin bastırılması sonucunu doğurdu. Coğrafi anlamda bölgeden uzak olan ve siyasi anlamda demoğrafik güç olmayacak Turanilerin seçilmesi de bilinçli bir tercihti. Ama oluşturduğu homojen yapı süreç içinde aleyhine dönecekti. **Yetmiş bin kişilik Turanilerden oluşan kölemen ordu, dönemin en büyük askeri gücüydü. Roma dahi bu gücü yüksek paralar harcayarak ancak oluşturabiliyordu. Ama onlar da homojen askeri yapılanma kurmanın bedelinin ağır olduklarını bildiklerinden, böyle bir oluşumu hiçbir zaman denememiştiler. Bu politika Hilafet mücadelesinin derinliği, iktidar hırsının gözü karalığını ve talancı ekonominin çirkinliğini göstermek bakımından anlamlı bir gösterge-örnektir.**

Oluşturdukları kölemen askerlerin başına becerikli, komutanlar gerekliydi. Önce İran-Sasni kökenli Büveyhi oğulları bu konuda maharetlerini gösterdiler. Ardından Sasanilerden etkilenmiş şehirli Tacik Selçuklu komutanları (Selçuklular sünniydi (Kurdi kökenli Hanefi mezhebindendiler[49]), Büveyh oğulları ise Şii) atandı. Ve iktidar Selçukluların oldu. Sonra Gazneliler, ardından Kurdi Eyyubiler, Germiyanlar ve en son Osmanlılar ola-

[49] Kurdi kökenli İslam düşünürü Hanefi'nin öğretisi Selçukluların tercihi olurken, Arap kökenli Şafi'nin Kurdiler tarafından benimsenmesi ilginç bir durumdu. Bir tür Farsi oyunudur. Özellikle İslamiyetin Mecusi dediği, Ateş tapıcı Kurdiler, adetleri gereği kadınlarına çok değer verirlerdi. Kurdi kültüründe kadınlarının etkin olması, özgürlüğe de düşkün olmalarını sağlıyordu. Bu anlamda kadınların özgürlük alanını daha çok kısıtlayan ve Arap kültürünün izlerinin görüldüğü Şafi anlayışı, sanırım bilinçli olarak dayatılmış olabilir.

caktı. Selçuklular bu dönemden sonra kendilerini sultan olarak adlandıracaklardı. Farsi/Tacik siyasetinin Kurdi ülkesine girmesinin pratikleri/ayakları olacaktı. Alparslan da bu dönemdeki Abbasi politikasının yaratısıydı. Kurdilerin, Ermeni bölgesini kontrol noktasında, Doğu Roma krallığı ile anlaşmış olması, Ermenilerin ise halife ile anlaşmaları kendi aralarında iç çelişkilerin derinleşmesine neden olmuştu. Bu oluşumlar savaş sürecini tetiklemeye yetmiş de artmıştı bile. Kurdiler, Ermeniler üzerinde kontrol sağlayınca, Doğu Roma bunu reddetti ve bölgeye sefer düzenledi. Daha önceden yenilgi yaşayan Bizans krallığı, bu defa Kurdi krallığının karşısına güçlü çıkmak istemişti. Bu nedenle devşirme, paralı (ağırlıklı Hun-Moğol-Tatar vs.) güçlü bir ordu kurup, Kurdi krallığına doğru tekrardan sefer düzenledi. Bu sefer, halifeye göz dağı vermeyi de içeriyordu. Yenen Hrısitiyan, yenilen İslam ordusu olacaktı. Kurdi İslam ordusuna, halifeye bağlı kölemen Selçuklu güçleri de destek verdiler. Bunların başında olan kişi Muhamet İbn Davut (Alparslan)'tu. Revandi krallığına bağlı beş bin Kurdi süvari ve askeri, keza Şedadi Kurdi krallığna bağlı beşbin asker. Alparslana bağlı dört bin kölemen halife ordusu olmak üzere on dört bin kişilik İslam askeri vardı.

Kurdi krallığına bağlı İslam ordusu ile Bizans İmparatoru Romanos, büyük bir orduyla (kendi deyimiyle 100 bin kişilik)[50], Muhammed (Alparslan)'in olduğu alana yöneldi.

Oysa Alparslan'ın etrafında diğer İslami güçler olarak sadece dört bin hassa (köle) asker ile onbin Kurdi bölgesinden Kurdi Keyaların orduları vardı. Zaten Muhamet İbn Davut (AlbArslan)'un veya diğer Oğuzların, bölgeye girerek iktidar olmak gibi bir niyetleri de yoktu. Onlar daha çok, halifenin istem ve arzusu doğrultusunda bölgeyi talan ve yağma ederek vergiye bağlama niyetleri vardı. Hatta kimi askeri güçler, Bizansın veya bir başkasının tarafına geçerek paralı askerlik

[50] Prof. Dr. A.Çay, Prof. Dr. B. Öğel, M. Ersöz, H. D. Yıldız, B. Kodaman, F. Kirizoğlu gibi, tarihçilerin yazdığı "ortak eser olan, "Türk Milli Bütünlüğü İçersinde Doğu Anadolu"-1986-Ank. Adlı eserde, bu sayı (abartıcı tarihçi ve Kurdi düşmanı Abu'l Farac'a dayanarak) 200 bin kişiye çıkarılmıştı (!).bkz. D.Avcıoğlu, Türklerin Tarihi.4", İ.Erzak, İslam Kaynaklarına göre Malazgirt savaşı.

hizmeti bile sunmaktaydılar. Dolayısıyla bu döneme resmi tarihin yazdığı perspektiften bakmak yanılgıdır. Bizans askerlerinin oldukça önemli bir bölümünü paralı Turani askerler oluşturmuştu. Fetih ve fethedilen yerlerdeki zenginliğin paylaşılması esas olduğu için, Turan veya Kurdi emirler, önce belli bir bölgeyi "İslam toprağı" diye adlandırıyorlar, ardından Bizans kralından toprak talep ediyorlardı. Anlaşamayınca da saldırarak, İslam toprağı diye belirttikleri alanı talan ve yağma ederek ganimetleri ortaklaşa paylaşıyorlardı. Muhamet İbn Davut son ana kadar Romanos güçleriyle savaşmamak için elinden geleni yapmıştı. Fakat buna rağmen Romanos'un ücretli askerlerden kurduğu on binleri bulan devasa ordusunun avantajlarından yararlanmak ve Kurdilere son darbeyi vurmak isteği, Kurdi ve onlarla ortak hareket eden kölemen askerlerden kurulu yağmacıları bölgeden atmak için, güçlü bir sefer düzenlemişti. Kurdi aşiretler o anda meydana getirdikleri on bin küsur ile ifade edilen güçle birlikte, Muhamet İbn Davutla beraber savaşmışlardı. Peki resmi tarihin esas aldığı tarihçi ve yazdıklarını incelemekte fayda var. Öncelikle belirtmek gerekir dönemin Hristiyan ve Müslüman tarihçileri, Türkleri: Oratasya'dan gelen "zulüm" ve "işkenceleri" ile tanınan "barbar"lar olarak tanımlamışlar. Bu üç kavram dönem yazarları tarafından ortak olarak yazılan kavramlardı. Gregory Abu'l Farac adlı Yahudi şahsiyet de aynı kavramları kullanmakta, ama Türk tarihçileri işlerine gelen bölümü alıp ötekileri elemekte beis görmemişlerdi. Bu yazarın kitabı, Cumhuriyet tarihçileri ve sonrası resmi tarihçilerin el kitabı olmuştu. Abu'l Farac, 1071 olayını şöyle anlatmıştı: "Sultan AlpArslan, Ani şehrine hareketetti. Burası Ermenistan tarafında Roma diyarının ilk şehri idi. Muhamet İbn Davut burayı zaptetti ve birçok kanlar döktü. Arapların 459 (1066) yılında Türk ordusu kumandanı Gümüştekin Edessa'ya hücum etti. Edessa dukası ona karşı çıktı ve iki taraf döğüştü. Edessa dukası mağlup edildi ve esir alındı. Edessa dukası 20.000 dinar vererek hayatını kurtardı ve tekrar Edessa'ya gitti. Gümüştekin, Harran, Serug ve Kalonikas'a hakim oldu. Sonra sultan AlpArslan'ın yanına döndü ve Halat'a giderek hiddet ettiği emirlerin birini öldürdü. Bu emirin Afşin

namında bir kardeşi vardı, oda sarhoş olan Gumuştekin'in üzerine saldırdı ve onu öldürdü. Bu adam Türk'lerden bir ordu toplayarak Antakya'ya geldi, esirler alarak ortalığı soydu. Roma kralı Konstantin duka oldu, Diogenes diye tanılan Romanus onun yerine geçti. Yunanlıların 1380 (M. 1069) yıllında bu kral 200.000 atlı ilebirlikte hareket ederek Suriye'de işgale koyuldular(316).

Arapların 463 (M. 1070) ve Yunanlıların 1382 (M. 1071)yılında sultan, Arkestia, yani Argış şehrine karşı hareket etti, bu şehri zaptetti ve burada birçok kanlar dökerek büyük ölçüde ganimetler aldı ve Horasan'a gönderdi. Sultan, Minazgerdşehrine karşı da aynı şekilde hareket etti ve Araplarda olan Maiperkat şehrine karşı yürüyerek buranın hakiminden 100.000'den fazla dinar aldı ve Amid'e geçti. Amid'in surlarına yaklaştığı zaman elini duvarlara sürerek yüzüne götürdü ve böylece duvarların kuvvetinden bereketlenmek ister gibi hareket etti. Sultan, Roma'lıların tarafında olan Sababarok'a karşı hareket etti ve bura halkından 1000 dinar alarak yoluna devam etti. Daha sonra sultan Edessa şehrine karşı yürüdü; burada günlerce muharebe etti ve şehri zaptedemedi. Onun için ağaçlan keserek bahçeleri tahrip etti. Edessa ahalisi sultana 50.000 dinar vermek mukabilinde kendilerini bırakıp gitmesini umdular. Sultan muvafakat ettiği için Edessa halkı ona şu sözleri bildirdi: " Sizin şehri zapt için kullandığınız mancınıkları ve sair muhasara aletlerini imha etmedikçe size birşey veremeyiz. Çünkü bizi aldatmanızdan ve paramızı aldıktan sonra da muharebeyi devam ettirmenizden korkarız. Sultan bunlara inanarak harp aletlerini yaktı. Edessa'lılar da bunu gördükten sonra onunla alay ettiler ve ona birşey vermediler.

Roma kralı Diogenes'in bir elçisi gelerek sultana şunları bildirdi: "Şayet siz Mabbug'u almak için buraya kadar geldiyseniz biz Argış ve Minazgerd'in iadesi mukabilinde Mabbug'u size vermeğe hazırız. Üstelik mutat olan yıllık vergiyi de vermeğe devam ederiz. Sultan bu teklifi kabul ederek buralarını iade ve Halat havalisine kadar bölgeleri tahliye edince Afşin ona haber gönderdi ve ben Roma diyarını istila edip büyük ga-

nimetlerle döndüm. Roma'lılar arasında bize karşı harbedebilecek kabiliyette bir kimse yoktur,, dedi. Bu sözler sultana cesaret verdi, o da Roma diyarına karşı o derece sur'at ve sevinç içinde hareket etti ki, mallarını taşıyan develerin birçoğu sur'at yüzünden yolda helak oldu[51]. Bunun üzerine Afşin Roma diyarında ilerleye ilerleyeİstanbul surlarının önündeki deniz sahili üzerinde çadırlarını kurdu ve akınlar yaparak ve ortalığı yağma ederek Makedonya'ya vardı. Afşin Simnadu ülkesine vardıktan sonra kışa yakalandı ve burada yığın yığın kar yağdı. Afşin, ismi Meryem (Mary) olan ve Simnadu kalesine hakim olan kadına haber göndererek Türk askerlerinin şehre ve köylere girip gıda maddeleri almalarına müsaade etmesini istedi. Kadın bu müsaadeyi istemeyerek verdi. Çünkü Afşin, müsaade edilmediği takdirde ağaçları keseceğini, bağları kökünden sökeceğini ve memleketteki bahçeleri tahrip edeceğini söylemişti. Bunun üzerine kral Diogenes büyük bir kuvvet topladı, Arminya'dan ihtişam içinde ilerledi ve Minazgerd'e karşı hareket etti. Kral, sultanın buradaki adamlarını kovmuş, fakat bunları öldürmeyerek şehri ellerinden almıştı. Sultan buhadise üzerine gözlerini Roma ülkelerine cevirdi. Fakat sultan Alp Arslan Türk'lerin sayısı az olduğu için endişe içinde idi. Bu yüzden ismi Savtekin olan bir asilzadeyi Diogenes nezdine elçi olarak gönderdi. Bu elçinin, her tarafın kendi ülkesine dönmesi esası üzere sulh yapmasını istedi. Fakat Diogenes gururlandı ve, "ben hazinemde ne varsa hepsini sarfederek bu askerleri topladığım ve zafer kazandığım halde, geri mi döneceğim? Size karşı kılıçtan başka birşey yok,,dedi. Fakat mağrur olanların gururunu kıran Allah sultana kuvvet verdi. O da askerlerini toplayarak onlara cesaret verici sözler söyledi. Sonra okunu ve yayını bırakarak zırhlarını giydi, kalkanını ve mızrağını ele aldı, atının kuyruğunu bağlayarak sırtına bindi ve Türk'lerin hepsi de aynı şekilde hareket ederek haftanın 6ıncı cuma günü öğle üzeri Halat ile Minazgert arasındaki bir mevkide Roma'lılara hamle ettiler. Türkler harp sayhaları koparark düşmanlarına saldırdılar. Ro-

[51] Kulaktan dolma ve abartılarla dolu (Evliya Çelebi gibi)bu tarihçi Turani savunucusu Türk tarihçilerin başucu kitabı olmuştu.

malıların içine korku sinmiş ve bunlar birçok maktul ve esir verdikten sonra kaçmağa başlamışlardı. Akşama doğru ismi Kaharya olan bir haremağası Türklerin arasından gelerek sultana şu sözleri söyledi: "Kölelerimden biri Roma kralını esir ettiğini ve kralın elinde bulunduğunu bildirdi,,. Atlılar sayıldığı zaman bunları saymakla meşgul olan emir bahis mevzuu olan bu köleyi hor görerek onaücret verilmek üzere adını kaydetmek istememiş ve ona bakarak, bu köle Roma kralını esir mi etmiş, diye gülmüştü. Fakat onun istihza ile söylediği bu söz kesin bir hakikatti. Gerçi sultan verilen habere inanmamıştı, fakat bu haberi de yalanlamayarak yanındaki gençlerden olup elçilerle birlikte Roma kralı nezdine sık sık giden Şadi namında birini gönderdi ve keyfiyeti tahkik ettirdi. Şadi gitti, Diogenesi gördü, onun karşısında yere eğilerek onu selamladı, sonra koşa koşa döndü ve bizzat kralın esir edilmiş olduğunu bildirdi. Bunun üzerine sultanın emri ile Diogenes için muhteşem bir otağ kuruldu ve kral buraya getirildi. Kıralın kollarına ve boynuna zincir vurulmuş ve 100 Türk askeri onun muhafazasına mamur edilmişti. Sabahleyin sultan, Diogenes'in huzuruna getirilmesini emretti. Sonra kendi eli ile ona dört tokat indirdi ve şu sözleri söyledi: "Biz sana sulh için rica ettiğimiz halde nasıl oldu daricamıza değer vermedin,,.Diogenes akıllı ve kavrayışlı biradam olduğu için dikkatle seçip tertiplediği sözler söyledi ve"ben hicbir hususta kusur etmedim. Bu gibi haller insanların ve hükümdarların başına gelebilir. Allah ne diledi ise o oldu. Siz de beni kınamayı bırakın da ne arzu ediyorsanız onu yapın,,dedi. Bunun üzerine sultan şu mukabelede bulundu: "Şayet ben sizin elinize düşmüş olsa idim siz bana ne yapardınız ? Bunu bana anlatın,,.Diogenes şu cevabı verdi: "Size mümkün olan her fenalığı yapardım; çünkü bir düşman bir düşmana ancak fenalık yapar,,. Sultan, "doğru söyledin,, dedi. "Başkaturlu bir cevap vermiş olsaydın sana inanmazdım. Şimdi de benim sana ne yapacağımı sandığını anlat,,.Kral şu cevabı verdi: "Bana yapacağınız üç şeyden biridir: birincisi beni öldürmek,İkincisi bütünülkelerinde beni teşhir ederek kazandığın zaferi herkese göstermek, üçüncüsü, akla gelmemesi ve hezeyan sayılması

icap eden, tasavvurun fevkinde olan birşey,,. Sultan sordu "bunu niçin söylemekten çekiniyorsunuz? Diogenes şu cevabı verdi: "Bu da beni tekrar payitahtıma çevirmektir. Ben de sizin asilzadelerinizden biri olurum. Siz beni davetettikçe gelirim, bana şunu yap dedikçe yaparım,,. Sultan şu mukabelede bulundu: "Siz yeis içinde olduğunuz için ben debu üçüncü ihtimalden başka birşey yapacak değilim,,.Sultan kraldan kurtuluş akçesi olarak on milyon dinar istedi ve Diogenes buna karşı "bütün Roma memleketinisize verecek olsam sizin bana göstermiş olduğunuz lütfun hakkını ödeyemem. Ben hükümdarlığa geçtiğimden beri Roma memleketinin hazinelerini kumandam altındaki ordulara sarfettim,, dedi. Diogenes, kurtuluş akcesi olarak bir milyon dinarı ödemek ve her yıl 360.000 dinar vergi vermek şartı ile serbest bırakıldı. Sultan zincirlerinin çözülmesini emretti ve kralı beraber getirdiği taht üzerine oturttu. Diogenes ile Sultan beraber yiyip, içtiler ve sultan kraldan Romalı'ların Araplardan almış oldukları Antakya, Edessa, Mabbug ve Minazgerd'in verilmesini istedi. Diogenes şu cevabı verdi: "Ben saltanatıma döndükten sonra siz bir ordu gönderin ve bütün bu yerleri işgal edin. Ben de bunların teslim olmaları için haber gönderirim. Çünkü bu haberi şimdiden gönderecek olursam bir kimse beni dinlemez,,.Diogenes , sultana şunları da söyledi: ,, Beni geri çevirmek istiyorsanız, Roma'lıların başka bir kral getirmelerinden önce hemen geri gönderin,, ve sultanda böylece hareket etti. Sultanın emri ile, kral ile birlikte 100 köle ve 2 emir hareket edecekler, onunla birlikte İstanbul'a gideceklerdi. Sultanın kendisi de kral ile birlikte bir fersah kadar ilerledi. Sultangeri dönmek isteyince Diogenes atından inmek istedi ise de sultan buna mani oldu, ikisi de at sırtında oldukları halde öpüşerek ayrıldılar. Ben bu rivayeti biri Arapça ve biri Farsça olan iki yazmada gördüm. Fakat Mar Mikael diyor ki: " Sultanın hemşirezadesi kralı esir aldı. Diğer bir Türk gelerek sultanın yeğenini öldürdü ve kralı elinden alarak onu esir etmek şerefinin kendisine ait olmasını istedi. Sultan Diogenes'e "ben senin eline düşmüş olsa idim, bana ne yapardın?,, sualini sorunca, Diogenes "seni ateş içinde yakmak isterdim,, dedi.,, Bir hü-

kümdarın diğer bir hükümdara bu kadar kaba sözler söylemeyeceği aşikardır. Bundan başka bir Türkün Alp Arslan'ın yeğenini öldürüp kralı elinden alması imkansızdır. Çünkü buhareketin anlaşılmasından veya kral tarafından öğrenilmiş olmasından dahi korkardı. Romalılar Diogenes'in esir düştüğünü haber alınca Konstantin oğlu **MichaiV'**i tahta geçirdiler. Bu kral Diogenes'in karısı olan anasını yakalayarak bir manastırda yaşamağa zorladı ve amcası Ivvani'yi Kisarios (Caesarius, yani kumandan vekili) tayin etti. Diogenes Roma ülkelerine girince hadiselerden haber alarak Dukia kalesine girdi ve burada 200.000 dinar bularak maiyetine verilen iki emir ile sultana gönderdi ve vaziyetini ona da bildirdi. Diogenes rahip elbiseleri giyerek Dukia'da kaldı ve Michail'e şu haberi gönderdi:"Bu ana kadar Hristiyanlık ve Hristiyanlar uğrunda döğüşerek zaferler kazandım. Bunlar benim için kafidir. Size gelince,krallığınızı tebrik ederim. Siz tahta geçmekle iyi ettiniz. Çünkü hakkımızdı. Size nasihatim sultanla yapmış olduğum sulhu bozmamaktır. Nasihatimi kabul etmezseniz siz de, Hristiyanlar darahat yüzü görmezler,,. Michail, Diogenes'e teşekkur etti ve "nasihatinden ayrılmayacağını,, dedi. Birkaç gün geçtikten sonra bazı adamların tesiri altındakalan kral, Diogenes'e mektup göndererek şu hususları bildirdi: "Siz hakikaten bir rahip iseniz, niçin bir kalede ikamet ediyorsunuz ? Size yakışan bir manastırda ikamet etmek vebizim de kaleye askerler göndermemize imkan vermektir,,. Diogenes bu yüzden kızdı ve şu cevabı verdi : "Bütün Roma ülkeleri içinde bana bırakılacak bir tek kale de mi yok? sonra kalktı, rahip elbiselerini çıkardı, Dukia tacirlerinden elbiseler istiare etti ve bir ordu topladı. Küçük Ermenistan asilzadesi Sanhırıp oğlu ona gelince bu adamı yakalattı, gözlerini oydu ve ondan 80 kantar altın aldı. Diogenes'in kuvveti büyüdü ve Malatya'ya kadar gelerek sultan AlpArslan'a haber gönderdi ve yardım istedi. Sultan lüzum görüldükçe, bizzat gelip ona yardım etmeği vaadetti. Daha sonra Diogenes Malatya'dan Kilikya'ya gitti. Fakat iwani (Joannes) ona hücum etti ve onu Adana şehrinde yakaladı. Sonra kral Michail'e haber gönderip vaziyeti bildirdi. Kral Michail "ona dokunmayınız, yalnız bir manastıra

yerleştirmek üzere tarafımıza gönderiniz,, dedi. Diogenes İstanbul'a yaklaştığı zaman iwani (Joannes) onun gözlerine mil çekti ve onu kör etti. Diogenes de başını bir duvara vura vura kendini öldürdü. Kral ile eşraf İwani(Joannes)'in hareketinden muteessir oldular; çünkü bunu kraldan emir almayarak yapmıştı. Aynı yıl Frenkler Sicilya'yı Araplardan aldılar. Çünkü adanın emiri burasını satmış ve Sicilya'nın bağlı olduğu Mısır Halifesine ihanet etmişti. Arapların 465 (M. 1072) yılında AlpArslan oldu ve oğlu Melikşah yerine geçti. AlpArslan şu şekilde olmuştu: Tabajagoğlu Şemsulmül Buhara ve Semerkand ve Ceyhun nehrinin ötesindeki diğer memleketlere hakim olduğu halde AlpArslan'ın oğlu Wilias Harzem'de hüküm sürüyordu. Bunların ikisi kavga ve Tabajagoğlu sultanın kızı olan zevcesine taarruz ederek onu ayaklarındaki ayakkaplarla vura vura öldürdü ve "sen benim karım değilsin; Bana karşı bir casussun; Kardeşini memleketlerimin Arap etmek için tahrik ediyorsun,, dedi. Sultan kızının öldürülmüş olduğunu haber alınca son derece hiddetlendi ve askerlerini toplayarak nehri geçti. Sultan bir kale önünde çadırlarını kurunca Harzem yerlilerinden olan buranın hakimi kendisiile harp etti. AlpArslan, Harzem ahalisini bir takım vaadlerle aldatarak onları kazandı ve bu adamın ok atılarak öldürülmek üzere elleriyle ayaklarının dört kazığa bağlanmasını emretti. Bu adam sultanın huzuruna getirilince sultanı soğdu ve ona " seni muhannes, dedi, benim gibi adamlar bu şekilde mi öldürülür,,. Bu sözlerden kanı kaynayan sultan "bu adamın ellerini ve ayaklarını çözün, ben de onu serbest olduğu halde öldüreceğim,, dedi. Adamın serbest bırakılması üzerine sultan bir ok attı, fakat bu ok o adama yetişemedi ve bu Harzemli adam sultanın üzerine sıçradı ve eline geçirmiş olduğu bir bıçağı sultanın sırtına sapladı. Bunun üzerine harem ağalarından biri kendini sultanın üzerine attı ve Harzemli adam sultanı bırakarak ağayı bıçaklamağa başladı. Bunun üzerine çadır kurmakla meşgul olan Ermenilerden biri geldi, Harzemli'yi başından vurarak öldürdü. Sultan bu hadiseden birkaç gün sonra aldığı yara yüzünden öldü ve Merv'e götürülerek babası Çağrı Bey'in yanı başına gömüldü. Sultanın bıraktığı vasiyet mucibince oğlu Melikşah

yerine geçeçekti, kardeşi Karut 3 Bey karısı Hatun ile evlenecekti ve Şiraz'da yerleşerek burası ile diğer kaleler sultanın emri altında bulunacaktı.Uzun bir müddetten beri kardeşinin ölümünü bekleyen Karut (Kaurath) Bey, onun ölmüş olduğunu anlar anlamaz Kirman'dan hemen hareket etti ve kış mevsiminde denize inerek Şiraz'a geldi. Horasan'a gidince kardeşinin oğlu Melikşah ile harbetmek üzere bir ordu topladı. Melikşah da amcası ile dövüşmek üzere hazırlandı, Allah da ona Nusret verdi, o da galip gelerek amcasına zincirler vurdurdu ve onu öldürdükten başka oğullarının gözlerini de kör etti. Bu çocukların en küçüğü olan ikisi ölmüş, diğer üçü kör yaşamıştılar. Bunlar: SultanŞah, TurkanŞah ve Vardan Şahidiler. Bunlardan herhangisini, kendi ülkesinde ikamet ederse kardeşi olan sultana gösterilen hürmet ve riayet ona da gösteriliyordu." Bu bilgilerin nesnel tarih ile doğrulanması önemliydi. Oysa gelişmeler böyle değildi.

Muhamet İbn Davut (Alp Arslan), Malazigerd ovasında yapılan savaşta, 14 bin küsür; Kurdi ve Hassa askerlerinden oluşan bir güçle, onbinleri aşan Bizans gücü arasında yapılan savaş sonucunda, bir kez daha (Romanos ordusu) büyük bir bozguna uğramıştı. Kurdi askerlerinin savaşçı yapıları ve izlenen savaş stratejisi sonrasında, Part gücü önünde sürekli panikleyen ve duraklayan Bizans ordusu yine kaybetmişti. Üstelik bu yenilgileri ilk de değildi. Daha önceki seferlerinde de sürekli yenilmişlerdi. Tarihçi ve dönemin başbakanı olan Psellos (Prof.Dr. **Kırzıoğlu'**da genelkurmaya yazdığı raporda buna değinir, ama **Işın Demirkent'in** kitabında bu ünlülük sansür edilir, İngilizce baskısında ise, "Pers ve Kurdi kral" olarak gösterilir. Aslındaki fotokopisinde "ise, Kürt kralı" olarak geçer) Alpaslan'ı "Kurd kralı" olarak yazar: "Kurdish Vesilyus." Bu kralın soyunun devamında Zengi-Eyyubi konfedere krallıkları çıkacak ve Anadoluda olan Selçuklular ise "Atabeg" denilen dönemi başlatacaktı.

Kurdi coğrafyasındaki "Atabegler (İslam akıncıları)" döneminde, Zerdüşt/Kızılbaşlar büyük acılar çekmeye devam etmiş, Osmanlı döneminde, 2.Beyazıt ve Akkoyunlu

Yakup ittifakıyla asimlasyon tüm detaylarıyla planlandı. Hatta 2.Beyazıt'ın çabalarını yeterli bulmayan Yavuz iktidarı güçle ele geçirip (özellikle Yavuz/Kuyucu Murat paşa döneminde) vahşet boyutuna taşınarak, Rumiler ve Kızılbaş Kurdiler büyük acı çekeceklerdi. Bu vahşet veya kavimi savunma refleksi, Kurdi kökenli Şafi beyleri veya tarihçilerinin ilgisini çekmediği gibi, onlarda Hristiyan/Müslüman efendiler ve tarihçiler gibi, (Mitirdat torunları) Mecusi/Zerdüşti diye bu ata dinine mensupları düşman belleyip, katliamlarından haz duymuşlardı (Kurdi Şafi tarihçi Şerefhan gibi).

Bu savaşta yer alan ve savaştaki hataları ele alarak eleştiren, birinci elden tanık "Psellos", Selçuklu sultanı olarak adlandırılan Muhamet İbn Davut **(AlbArslan)u, Kurdi Part soylusu olarak tanımlamıştı. Soyunu Kurdi olarak gösterdiği Alp Arslanı, Bizans tarih defterine "Kurto Vasileus", yani "Kurdi kralı olarak yazmıştı[52]. Ordusundaki askerleri de**

---

[52] Tarihe bir sorgu "Nizam'ül-Mülk" diye ünlenen Büyük Selçuklu İmparatorluğunun vezirinin asıl adı, Hasan bin Ali bin ishak el-Tusi'dir. Kurdilerin ana merkezi olan Horasan'ın eski kültür merkezlerinden Tûs Şehrine bağlı Nûkân kasabasında 10 Nisan 1018'de doğmuştu. Babası Aran krallığına bağlı soylu bir aşirden gelmekteydi. Selçuklu (Tacik kökenlidirler) sultanı ile iktidar mücadelesinde, Selçuklu sultanının tacın kendinde olduğunu söylemesine karşın, oda elindeki mühürü göstererek, mühür giderse baştan taçta gider gibi bir karşılık vermesi ve gerçektende dediğinin çıkması, Kurdi ve Selçuklu ittifakını gösteren bir durumdu. Nizam-ı Mülk Kurdi asıllı olduğu için onun sözüyle hareket eden Kurdi beyleri, Alpaslan'ında katıldığı savaşta ortak saf tutmuş olabilirlerdi. AlpAslan'ın Kurdi kralı veya temsilcisi olarak gösterilmesinin sebebi de bundan olas gerek. Bu dönemin gözleriyle bakıldığında, İbn-i Haldunun dediği gibi herkes İslam kültürüne ve onun bayraktarlığına hizmet dışında bir amaç gütmememektedir. İslam medeniyeti de bu temel üzerinde büyümüştü. Nizam-ı mülk, Kurdi Zerdüştlerden (İranlı Hasan Sabah dahil), Farsi haricilere (Hayyam dahil), Kendisi gibi Şafi olan Kurdilerden, Suni-Hanefi Kurdi ve Selçuklulara kadar tüm herkese eşit mesafede barışçıl ve uzlaştırıcı siyaset izlemişti. Kendi adına kurulan (Nizamiye) medreselerinde Şafi öğretisi esas alınmıştı. Hanifi mezhebini seçen Kurdiler, Selçuklularla ortak hareket etmiş ve onlar içinde asimle olmuşlardı. Mehmet Emin Resulzade adlı yazarında belirttiği gibi, dönemin en ünlü şairi (Azerbeycan edebiyatının ve şiirinin piri sayılan) Nizami, bu anlamda önemli bir örnekti. Kurdi kökenli (Türkiyedeki kaynaklara göre sadece annesi Kürt, babası Kürt değilmiş gibi) ve Zerdüşti olan bu şair, Farsça eserler vermişti. Leyla ile Mecnun adlı eseri yazması önemli bir değerdi. Bu şair kendini Zerdüşüt öğretisi almış fakat bu öğretiden sıyrılmayı başarmış bir kişi olarak görmekteydi. Ve bu mutluluğunu şu beyitiyle anlatmaktadır. " İyi ise de " der ve şöyle devam eder;

" İyi ise de, kötü ise de, yapılışı ondandır "Bu nedenle, şairin şiddetli bir "muvahhit" olduğunu söylemek gerekir. O, şiirlerinde, Mecusi efsanelerinden bir hayli faydalanmış olmasına rağmen, Zerdüştlükteki iki Allah fikrini katiyetle kökünden kesip atar. Ateşperestliğin amansız düşmanıdır. Ve iyilik Allah'ı (Hörmüzd) ile kötülük Allah'ı (Ehrimen) arasındaki ikiliği yani düalizmi şiddetle reddeder. Nizami, yaratılışta tasavvur etti-

Kurdi savaşçıları olarak yazan, birinci elden ve savaş içinde olan komutan tarihçi ve başvekil (başbakan), bugünün tarihine ışık yakmıştı. İslam tarihçileri (başta Prof.dr. Kırzıoğlu) de bu öngörüyü desteklemektedir. Onlar da, bu ordunun 4 bininin esir-köle askerlerden, 10 bin küsürünün de Kurdilerden kurulu olduğunu doğrularlar. Öncelerden de Kurdi krallık ile Bizans orduları arasında defalarca savaş olmuş, ilkinde Kurdi orduları Erzurum'da durdurulsalar da, sonrasında Bizans ordularını defalarca yenmişlerdi. İşin doğrusu ve esası da budur.

Yani dört bin çadırlı değişik Turani kavimlerden kurulu askerlerden oluşan Alpaslan ordusunun hikayesinin gerçeği de budur. Dört bin çadırlı aile ile Anadoluya yerleşme hikayesinin yanılgısı ve yalanı da buradadır. Abbasi politikasının ürünü olan kölemen İslam askeri gücünden oluşan dört bin asker, aileleriyle gelip Anadoluya yerleşen Türkmen ailesi değildi. Bu dönemden sonra bölgenin önü gerçekten İslam-Turan kavimlerine açılmıştı. Bizans ile sürekli yaptığı savaşlarla yıpranan Kurdiler, Ermenilerle iç çelişkileri ve bölgenin hakimiyeti doğrultusunda yaşadıkları çatışmalar, tüm tarafları güçten düşürmüştü. Askeri güç olarak biçimlenen ve sonra hilafete bile hakim olacak Turan askeri gücü, İslamın en büyük askeri gücünü oluşturduğu için, bu yanlış siyaset bölgede yeni yerleşimcilerin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Turaniler bu dönemden sonra Abbasi siyasetinin

---

ği bu birliği, sosyal ideal tasavvurunda da sürdürür. Bu nedenle meşhur eseri İskendername'de, İskender'i sadece bir imparator olarak değil aynı zamanda tek Allah inanışını yaymaya çalışan büyük bir aşık olarak da tasvir eder." Anlaşılacağı gibi, Azeri (Aran krallığı) bu dönemde Nizam-ı Mülk eliyle Selçuklularla ortak hareket eden Hanefi Kurdi beyleri, asimle olmayı gönüllü kabul etmişlerdi. Bu sebeple, Hanefi veya Şafi olarak ayrışım ilk bu dönemde başlamıştı. Osmanlı eliyle Zazaların Hanefi mezhebine geçişi devam etmişti. Zazaların içinde güçlü bir Türkmen soyuna devşirilme kültür ve isteği bu dönemden beri olan gerçektir. Şii Türkmenlerde Safavilerle hareket edip, neredeyse Kurdi kimliğe geçeceken, Beyazıt ve Yakubun oyunuyla, büyük asimlasyon İsmail (Şahın) izinden yine Acemlik doğrultusunda olmuştu.

Nizam'ül-Mülk, 1064 senesinden, vefat ettiği 1092'ye kadar, 29 yıl kesintisiz vezirlik yapmıştı. Turani tarihçiler kendilerine devlet geleneğini öğreten bu kişiye büyük minnet duymuşlardı. "Allahû Teâlâ insanlar içinde onu, nusret, fetih ve zaferle mümtaz kılmıştı. Onun günlerinde, din ehli ilim ve fazilet ehilleri nimetler içindeydiler. Kılınan elde ettiği mülkü en güzel bir surette kalemle taksim ve en mükemmel kıvamda takvim etti." Sonuç olarak gerek Selçuklu ve gerekse de Osmanlıya devlet geleneğini Kurdiler öğretmişti, iddası çok daha derinliğine araştırılmalıdır.

kendilerine tanıdığı yetkilerden dolayı ve hazır askeri güç olarak, avantajlarından çok iyi yararlanmış ve süreç içinde en son Osmanlılarla birlikte hilafeti Türklere kaptırmalarına varacak bir sürecin önünü de açmış oldular.

1.Bu savaş sonucunda kısa süreli de olsa, Ermeniler'in hakimiyeti Kurdiler'e geçmiş ve Doğu Roma karşısında üstün bir konuma gelmişlerdi. Kurdi krallığı ata toprağı dediği bölgeyi egemenliğinde tutmuştu.

2. Uzun vadede Turanilerin, Kurdilerin vatanına girmesini ve başta ortak aile-aşiret bağları (özellikle Zaza/Part: dağlı-Dumil hanifi ile Zerdüştiler) ve yerli yerleşik halkların varlıklarını ortak olarak yağmalarken, sonradan aralarındaki çelişkilerin derinleşmesi sonucu, Turanilerin askeri güç olarak etkinliğinden dolayı, Kurdiler otorite ve güç kaybına uğradılar. Bölgeleri talan edildi.

3. Türklerin bölgeye gelmelerini sağlayan bir başka etmen de, gerek Ermenilerle ve gerekse de Doğu Romayla sorun yaşayanlar, Kurdilerin çoban aşirleriydi. Bu politika sonucu, bölgede yerleşik olan (yerli-çiftçiler; Kurdi, Ermeni ve Rum köylü)lar yağmalandı. Bu işbirliğinin doğal sonucu olarak, göçebe-çoban (Zaza) Kurdiler ile Turaniler arasında ortak bağlar kuruldu.

4. Zerre Takke anlayışı, Türklerinde paylaştığı bir dini anlayış haline geldi. İdris-i Bitlisi'nin, Osmalı-Selçuklular gibi sünniliği seçmesi sonucunda, Mazdezim etkisinde olan ve Zerre Take anlayışının içinde bulunan Kurdiler, sunnilerden koparak orjin dinlerine sarıldılar ve Osmanlı içinde ve Akkoyunlulara karşı devamlı ayaklandılar[53]. Bu dönemde siyasi ayrışım millet

[53] Bu konu kanımca dönemin en derinden incelenmesi gereken bir problemdir. Kızılbaşlar Türk kültürüyle yakından veya uzaktan ilintili olmadıklarını bildikleri halde, köken problemleri karşısında Mazdeizmi (Ezadan, Zerdüşt ve Maniyi) tanımaktan uzak durarak, bulundukları bölgenin krallığı Mitirdatları tanımak yerine, uzak Asya'daki Şamanizme merak etmekten beyis görmemektedirler. Daha önceden kimi kaynakların, Zerdüşt anlayışını bilmeden özellikle ateş kültürünü Şamanizm'e yorması süreci dahi kabul görmüştü. Oysa Semah ve güneş tapınması böylesi basit bir çıkarımla açıklanamamıştı. Ve bahsettiğimiz bu dönem daha ayrıntılı aydınlatıldığında, Güneşin krallığının bu torunları da, kimliklerinin kökenlerini çok daha iyi anlayacaklar. Bu anlama sadece onlar için değil, Kurdiler içinde, İdris-i Bitlis dönemi siyasetinin ürünü olan ayrı-

olmaktan çok, din eksenli bir düşün ve yaşam anlayışına dayanamaktaydı. Sunni Kurdiler de, bu dönemden sonra kendilerini hilafetin gücü olarak görecek, kendileriyle aynı soydan olsa da, Kızılbaş ve Ezdanileri günahkar ateşe tapan ve karanlıkta ayin yapan kavimler olarak benimseyeceklerdi. Sünni Kurdiler bu ayrışımdan sonra, Ezdaniler ve ZerreTakecilerden çok, Osmanlıya daha yakın bir siyaset güdeceklerdi. Zerretakke siyasi anlayış olarak hareket edecek, ama kapsayıcı unvan Rıfuzi olacaktı. Ve çok sonraları kimi Kurdi aileleri, bu günkü Azerbaycanın hemen hemen tümü ve Kurdilerin anavatanlarının doğusunu oluşturan bu bölge insanları, devşirilerek koca bir ulus kültürel soykırıma uğratılacaktı.[54]

Bu yeni dönemde Türkler (batıya), Avrupa içine kadar ilerleyeceklerdi. Sünni Kurdiler ise, ileriki dönemlerde, Osmanlıyla beraber, İran'a, oradan da Irak ve Mısır'a giden uzun bir yol alacaklardı. Bu ayrışım sürecinden sonra Kurdiler, artık bulundukları bölgede hakim güç olmaktan çok, bağlı oldukları kral-

şım sonrasındaki, kendi öz kültür taşıyıcıları (Ezdani ve Zerre Takke) öğretilerine daha bir derinden sarılacak ve ondan beslenecekler.

[54] Bu bağlamda, Ziya Gökalp'ın, Kurdi kimi aileleri Türkmen göstermesi gibi sapmaları da getirmişti. Oysa bu aileler, Kurdi kökenliydi. Maraş'taki Rışvan Ailesinin, Maletiya ile Sivas Divriği arasındaki Avşarların Türkmen olarak ifade edilmesi gibi.

Bu bağlamda biraz da Türkmen türküleri üzerinde durarak bu gerçekliğe bakalım; Rışvan ailesi, Maraş'ta geniş bir aileydi. Bu aile Baraktaki (Türkmen gerçekliğinden hareketle), kendilerini buradaki Türkmenlerle akraba görüyorlar. Veya en azından Dr. Rışvan, bunun için epey çaba sarfetmişti. Önce, Barak Türkmenlerinin özgün bir yapı sergilemelerine rağmen, içlerinde güçlü Kurdi ve Arap aşiretleri de barındırdıklarını bilmekte fayda var. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yapılmış olan bir alan araştırmasında (Türkmenlerle ilgili), orada Barak'tan göçmüş bir Türkmen ailesinin ilginç hikâyesi var (bölgedeki tüm Türkmen aileleriyle görüşme yapılmış, bunlardan hiçbirinde Rışvan ailesi yoktur), bu hikâyede şöyle: "Köyümüz kırk hanelik bir aşirettir. Aşiretimiz ismine Dımışk (Arap Türkmen) aşireti derler. Aşiretimiz 700 çadırlık bir aşiret iken tahminen 400 yıl önce bizi kırmışlar ve Sivas elinde dağlamışlar, bir aralık Rişvanlılar ile birlikte yaşamışız. Sonra bunlarla aramız bozulmuş, Rışvanlar mallarımızı yağma etmek istemiş, fermanımızı inkâr etmek istemiş ve bununla kalmayarak, padişaha bizi kötülemişler. 400 sürü davarımızı ve 500 yiğidimizi esir eden Rışvanlılar bizi Şama sürmüşler."

Türkmenlerin bölgede, Kurdi egemenleriyle yaptıkları mücadeleyi konu eden oldukça fazla hikâye ve türküleri vardır. Kurdi Rışvan beyin yaptığı zulmü anlatan bu hikâyeler dahi köken unsuru ile ilgili birçok ipucu vermektedir. Bölgede, göçebe unsur olan Türkmenlerin, yerleşik yaşama geçmeye zorlanması nedeniyle, onlardan bazıları da, Kurdilerin bölgesine yerleşmeye çalışmışlar. Fakat buradaki Kurdi egemenlerden oldukça fazla tepki almışlardı. Bu savaşlarda Kurdi egemenler, kendi kontrollerinde durmayan Türkmenleriyse, İstanbul'a şikâyet ederek, aldıkları fermanla, bir başka yere sürerlermiş. Aslında Selçuklular sonrasındaki tarihte Türkmen(Turan, Kurdi veya Arap çoban)ler kadar eziyet çeken, sürülen ve acı çeken ikinci bir kavim yoktur.

lıklar da kilit rol oynayan figüranlar olacaktılar. Türklerin ise, Mongoloid tiplemesinden, Euro Afrikano tipi akdeniz insanının fiziki özelliklerine sahip evriminin mihenk taşı Kurdi ve İskitler olacaktı.

Keza Gregory Turanileri devamla şöyle anlatmaktadır:

Bin kırk iki (M. 731) yılında Türkler ilerleyerek Azerbaycan şehirlerini zaptettiler. Mesleme bunlara karşı büyük bir ordu ile hareket etti ve iki taraftan binlerce ve onbinlerce kişi maktul düştü. Bu sırada Türkler zaptettikleri şehirleri tutmakla beraber Arapların diğer ülkelerine karşı hücum etmediler ve Araplar, Türklerle sulh yaptılar. Araplar hükümdarın oğlu Muaviye ile birlikte Roma arazisini tekrar istila ettiler ve Gangra şehrinin surlarını yıktılar, sonra Nicaea şehrine karşı karargahlarını kurdular. Araplar, bu şehre karşı kırk gün harp ettikten ve şehrin surunu yıktıktan sonra şehrin içindeki Romalılar gemilerle kaçtılar ve Araplar şehri alıp tahrip ettiler. Hişamı'n emriyle Romalıların bütün esirleri öldürüldü. Çünkü halife, Leo'nun da Arap esirlerini öldürmüş olduğunu haber almıştı. Bu sırada, Leo Hazarların hükümdarı olan Hakanın kızını, oğlu Constantine zevce olarak aldı. Kızın vaftiz edilmesi üzerine Leo tacıoğlunun başına koydu ve onu kral ilan etti.

Bin seksen (m. 769) yılında İran'daki Mecusiler Araplara karşı isyan ederek başlarına kendilerinden bir reis geçirdiler. Bunlara karşı bir Arap ordusu hareket etti ve Araplar mağlup oldular. **Mecusiler** kendi başlarına bir saltanat kuracak derecede kuvvetlenmişlerdi. Bunun üzerine bunlara karşı son derece kuvvetli bir Arap ordusu hareket etti. Mecusiler yenildiler ve bunların başındaki reis ile 40.000 kişi maktul düştüler. Aynı yıl Araplar, casuslarının (yahut keşif kollarının) Romalılar tarafından esir edildiğini haber alarak **Germaniki** (yani Maraş) vadisine karşı hareket ettiler. Buradaki halkı esir ederek götürdüler ve Ramle havalisine yerleştirdiler. Samosata ahalisine karşı da aynı muamele gösterildi (200).Bunun üzerine Romalılar Kapadokyalı Nicephorus'u kral yapmak istediler. İren, bundan haber alır almaz hizmetçilerinin bu adamada sürme çekmelerini emretti

ise de, haremağası Aitis onu gizledi. Sonra asilzadelerden olan Niceta ve patrik, Senatoile istişare ettiler ve Nicephorus'u kral yapmağa karar verdiler. Nicephoras bin yüz on dört (m. 803) yılında tahta geçti ve Kraliçe iren ile haremağası Aitis ona hürmet gösterdiler. Tahir Edessa hakimliğine Abd El-'Ala'yı tayin etti. O da halkı çok ağır vergilerle tazyik etti. Edessa halkı, evlerinde barındırılan kimseler yüzünden şikayet ettikleri zaman bu adam şu cevabı verdi: **„sizler Romalıların devrinde bu topraklarda istediğiniz gibi ömür sürdünüz. Bizim atalarımızsa çıplak çöllerde dolaşıyor, develerini soğuklarda otlatıyor, soğuk onları yakıyor ve sıcak, vücutlarını kavuruyordu. Bu memleketi kılıçımızın hakkı olarak fethettiğimize göre, onu bize devretmeği niçin güç buluyorsunuz[55]."**

Bunun üzerine Edessa halkı hüzün ve keder içinde çıkıp gittiler. Tahir, Calonicus ile Rapekah arasındaki duvarı inşa etti ve kendini kuvvetlendirdi. Bu adam filozofların yazılarını ve tefsirlerini okumak ve filozoflarla düşüp kalkmak meraklısı idi (216-217).

Bin yüz elli üç (m. 842) yılında Ebu Harabkünyeli Temim adlı bir adam isyan etti. Aç, çıplak 30.000 kişi onun peşine düştü. Kendisi çıplaklığını, bir kadın eteği ile örtmek itiyadında idi. Bu adam ayaklar altında çiğnenen şeriati kıskandığınıiddia ederek ileri atıldı ise de kendisi de alemi soymağa ve kan dökmeğe başladı. Sonra Kudüs'e giderek kiliseleri yakmak istedi, patrik ona fazlaca miktarda altın verdi,o da geri döndü. Ordu kumandanı Reca ona karşı hareketetti, adamlarından 8.000 kişi öldürdü ve 1.000 kişi esir aldı. EbuHarab yaralanarak ele geçmiş ve Reca tarafından Mu'tasım'a gönderilmişti. Bu sırada Kürt reisi Muşe, Kardu ülkesinde isyan etti. İranlılar buraya gelerek kışın ona karşı hücum ettiler, fakat Kürtler İranlılardan 15.000 kadarını telef ettiler, çünkü İranlılar soğuğa tahammül edemedikleri, parmakları ve ayakları döndüğü halde, Kürtler dinlenmiş olarak

[55] Romalılara ve onlara biat edip devşirilenlere güzel bir cevap. "Siz Romalılarda bizim gibi kılıç zoruyla burayı aldınız ve bu verimli topraklarda rahat rahat yaşadınız. Bizim arkamızda çöl vardı ve şimdi kılıç zoruyla biz burayı aldık ve biraz da zevkni biz çıkaracağız." Kurdistan'ın tarihini çok iyi özetlemişti.

çadırlarından çıkıyor ve taarruza geçiyorlardı. Bu sırada şiddetli bir kıtlık ve korkunç bir veba oldu, zorla alınan yardımlar yüzünden büyük sıkıntılar çekildi ve asilerin türemesi de bu sıkıntılarıartırdı. Dara, Nisibisi ve Amedya erkekleri çeteçete şehirlerinden çıkarak yağmakarlık ediyor, İranlılar bunlara karşı gelerek hepsini telef ediyorlardı. Bunlar Hristiyanları öldürmedikleri için Araplar, hac işareti kullanarak, kendilerini kurtarmışlardı (not. İranlılar Hürmüz dedikleri Mitirdat dinin erkenden bırakıp İslam dinini değiştirmişlerdi. Çabuk adapte olanlar yaşıyor) (230-31).

Arapların 255 (m.867) yılında Türkler silahlanarak Mutez'm kapısına geldiler ve ücretleri ile erzaklarının verilmesini istediler. Mutez, anasına haber göndererek elinde ne varsa kendisine göndermesini söyledi. Anası da "birşey yok,, dedi. **Bunun üzerine askerler sarayın içine girerek Halifenin yüzüne tükürdüler, suratını tokatladılar ve saltanattan kendini hal' eden birsenet yazıncaya kadar onu tazyik ettiler**. Bunu yazdıktan sonra onu zincirlediler, küçük bir odaya attılar, odanın ön tarafını ördüler ve onu ölünceye kadar, günlerce bu hal üzere bıraktılar. Sonra onu çıkardılar ve gömdüler. Kendisi başkalarına ne yaptı ise aynı ile karşılaşmıştı! Muhtedi, Surmanray'dan, yani bu sırada kralların ikamet etmekte olduğu yerden muganniler ve muganniyeleri kovdu ve bütün musiki aletlerini kırdı. Bundan başka seleflerinin avladıkları aslanları, parsları ve köpekleri öldürdü.**Türk kölemenleri** ona karşı da ayaklanarak onu da öldürdüler. Bu adam Türklerin önünden bir ata binerek kaçtı ve "eyahali, padişahınıza yardım ediniz,, diyerek gittiği halde birkimse de onu dinlemedi. Bunun üzerine halife bir evin içine girdi, Türkler de peşine düştüler. Halife damdan dama atlayarak yakayı kurtarmak istedi ise de ele geçirildi ve Arapların 256 (m. 868) yılında öldürüldü (236-239)

Aynı yıl şarktaki Türklerden iki yüzbin çadır (yani aile)halkı müslüman oldular ve Arapların dinine girdiler. Arapların 350 (M. 961) yılında Araplardan büyük bir ordu Antakya'dan Tarsus'a gitti ve Romalıların kurmuş oldukları pusuya düştü. Romalılar bunların bir kısmını öldürdüler ve birçoğunu

esir olarak götürdüler. Araplar çok fena kızmışlardı. Seyf -Eddevle'nin bir kölesi olan Neca Maiperkat tarafından Roma diyarını istila ederek birçok ganimet ve 2.000 esir aldı; bunların 500'üne, zincirler vurarak birlikte götürdü (261).

Arapların 429 (m. 1037) yılında Uğuzlar Arminya'ya karşı hareket ettiler ve buradaki Kürtleri ve Arapları kılıçtan geçirerek birçok ganimetler topladılar. Bunlar buradan Azerbaycan şehirlerinden olan Urumya'ya gittiler, memleketi tahrip ettilerve bu dağda ikamet eden ve kendileri ile döğüşen Kürtlerin çoğunu öldürdüler. Suriye ve Arminya'ya hakim olan Vatap oğlu 2 düşmanla, yani Romalılar ve Türklerle, döğüşmeğe kudreti yetmediğini görerek Romalılarla sulh yaptı. Edesse şehri Romalılarda kaldı ve Romalılar burada hakim olarak refah içinde yaşadılar. Aynı yıl içinde Uğuzlur Maraga şehrini zaptettiler, buradaki camiyi yaktılar ve ahalinin bir kısmını öldürüp, bir kısmını esir aldılar. Bunun üzerine Dağlı **Kürt kabileleri toplandılar, Uğuzlar'ı mağlup ederek Azerbaycan'dan çıkardılar.** Bunlar da Horasan'a dönerek Tas şehrini zaptettiler ve 100.000 kadar insan öldürdüler. Şehir dışında yol üzerinde ve köylerde öldürdükleri de 20.000 kadardı. Bunlar üstelik 150.000 kadar da esir aldılar. Horasan valisi Subaşı bunlara karşı 30.000 atlı ile hareket etti ise de bunlar galip geldiler ve onları kaçmağa mecbur ettiler. Bunlar daha sonra Nişapur şehrine gelerek şehri yağma etmek istedilerse de Tuğrul Bey Arapların oruç ayı yaklaşmış olduğu için buna karşı geldi. Halife Kaim bunlara bir elçi gönderdi ve Araplarla aynı din üzere oldukları halde bu şekilde hareket etmeleri yüzünden onları muaheze etti. Bunlar oruç ayı geçtikten sonra Nişapur şehrini tahrip etmek istediklerinden Tuğrul Bey kardeşi Çağrı Bey'e şu sözleri söyledi: "bu hareket doğru değildir. Çünkü halifeden daha büyük bir ferman geldi,,.Çağrı Bey ısrar edince Tuğrul Bey eline bir bıçak aldı ve "Eğer bu şekilde hareket ederseniz kendimi öldürürüm, dedi. O da ahaliden 500.000 zuze alarak sükunet buldu. Tuğrul Bey halifeye şu tarzda bir cevap yazdı: "Köleniz ve tebaanız Mikailoğlu Tuğrul Bey'den,, ve akrabası, yani hemşiresinin kocası Kızılda şu tarzda cevap verdi: " köleniz ve veziriniz

Yahyaoğlu Kızıldan. Fakat Çağrı Bey cevap yazmadı ve Tuğrul Bey Nişapur'a girerek sultan Mes'ud'un tahtına oturdu. Çağrı Bey Serhas, Kızılda Rey şehrinde kaldılar. Aynı yıl Sultan Mes'ud iç İran'dan ve Dış Hindistan'dan büyük bir ordu toplayarak Uğuzlar'a hücum etti ve Marurut civarında onlara karşı galip geldi. Uğuzların 3.500 adamı maktul düştü, geride kalanlar, başlarında bulunan TuğrulBey ve Çağrı Bey ile birlikte çırılçıplak Çöle kaçtılar. Sultan Mes'ud Horasan'da 2 yıl kadar kaldı sonra bu havalide asker bırakarak Harzem şehirlerinden biri olan Gazne'ye döndü. Uğuzlar bundan haber alarak Arapların 432 (M. 1040) yılında Horasan'a döndüler. Burada bulunanlar onlara mukavemet edemediler ve Uğuzlar Azerbaycan'a da hakim oldular. Aynıyıl içinde Romalılar Suriye'ye gittiler. Emir Anuştekin Hama civarında bunlarla dövüştü ve galip gelerek kralın amcazadesini esir aldıktan başka büyük haremağalarından birini de öldürdü. (294-297)

Arapların 434 (m. 1042) yılında Tebriz şehrinde şiddetli bir zelzele oldu, şehrin kalesi, suru, birçok sarayları ve hamamlarıyıkıldı ve 50.000 kadar insan enkaz altında can verdi. Tebriz hakimi şehir dışındaki çiftliğinde bulunduğu için kaçtı ve Kurtuldu, fakat uğradığı felaketin büyüklüğü yüzünden çuval parçalarını sırtına aldı ve küller üzerinde oturdu. Sonra Uğuzlar'dan korkmak yüzünden kalelerin birine çekilerek kapandı, çünkü Uğuzlar Harezm'e hakim olmuşlardı. Yusufoğlu İbrahim Horasan emirliğini yapmakta idi. Bu adam ana tarafından Tuğrul Bey'in kardeşi idi. İbrahim bir mektup yazarak Bağdat'a gönderdi ve şu sözleri söyledi: "Şehinşah-i Selçuki Tuğrul Bey, Horasan ve Harezm'in hükümdarıdır. Kendisi Bedevilerin hac yollarında neler yaptıklarını ve Allahın evinde ibadet için gidenlerin nasıl yakalayıp soyulduklarını haber aldığı için Bağdat'a bir ordu göndermek için hazırlanıyor. Ordusunu izzet-u ikram ile ve hediyelerle karşılıyarak sulh ve müsalemetin bütün dünyaya hakim olmasını temin için hazırlanın,,. Mektubun başına bir ok ile bir yay resmi geçirilmişti. (298)

Arapların 435 (m. 1043) yılında Tuğrul Bey, Halife Kaim'e,bir elçigönderdi. O da şu sözleri söyledi: "Ben Arap saltanatı-

nın başında bulunan zatın vekiliyim (yahut bendesiyim). Hakim olduğum bütün ülkelerde Halifenin adını ilan ettim. Ahaliyi, seleflerim olan Mahmud ve Mes'ud' un valilerinin zulmünden kurtardım. Ben de her hangi suretle seleflerimin madunu değilim. Onlar da Halifenin bir takım ülkeleri idare eden köleleri idiler. Ben ise hur insanların evladıyım ve Hun'ların kralhanedanına mensubum. Bundan başka seleflerim derecesindesaygı görmekle beraber bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırt eden meziyetlerin onlardan üstün olacağını sanıyorum.„ (299)

Askerleri her nerede bulunurlarsa yağmakarlıkla, tahrip ile ve kan dökmekle meşgul olurlar. Sayıları pek çokolduğu için hiç bir nahiye (yahut,ülke) bunları bir haftadan fazla besleyememektedir. Onlar da sırf ihtiyaç yüzünden ve kendileri ile hayvanları için besleyici maddeler bulmak üzerebir yerden bir yere göçmek zorunda kalıyorlardı. Tuğrul Bey'in ordusu Nisibis, Maiperkat, Shighar (Sincar),Habura, Amid ve Zirak taraflarını tahrip ettiler ve bu havalinin valisini öldürdüler. Bunlar Musul'a da geldiler ve Musulvalisi Mutemidiid-devle'den şehri bırakıp gitmek için 50.000 dinar istediler. Vali, istediklerini vermeyince şehre hakim oldular ve Mutemid-uddevle, Dicle nehri kenarında yeraltında olan bir kapıdan kaçtı. Uğuzlar şehre girerek saraydan yığın yığın kumaşlar götürdüler. Bu kumaşlar 200.000 dinar kıymetinde idi(300). Uğuzlar Musul'da memurlar bırakarak Balad şehrine karşı yürüdülerse de burasını zaptedemediler. Birkaç gün sonra Uğuzlardan biri Musul yerlisi bir gençle dövüşerek onu mızrakla vurdu. Gürültücü bir kadın olan bu gençin annesi oğlunun kanlarını yüzüne sürerek çarşılarda bağırdı: " Uğuzlaroğlumu ve kızımı öldürdüler. „ Onun bu gürültüsu şehir halkını ayaklandırdı ve sözleri Arapları ateşledi. Onlar da kalktılar ve Uğuzları öldürdüler. Balad'daki Uğuzlar hadiseden haber alınca Musul'a dönerek genç, ihtiyar 2.000 kişiyi öldürdüler ve burada 12 gün kalarak bu müddeti yağmakarlıkla ve kan dökmekle geçirdiler. **Bunlar yakaladıkları her insana " kendini satın al„ diyorlardı. Böylece kullanılan ve saklanılan ne kadar gümüş varsa hepsini topladıktan sonra sulh yaptılar**. Bunlar çiftçileri köylerine göndererek

toprakları ektirdiler. Kısa bir zaman sonra Mutemid kuvvetlendi ve Maaddileri (göçebeleri) toplayarak Uğuzları mağlup etti ve birçoklarının kanlarını döktü. Bunlardan hayatta kalanlar Azerbaycan'a kaçtılar(301).

Arapların 438 (m. 1046) yılında **Uğuzlar, Hulvan şehrini zaptederek yaktılar ve ahaliyi bütün gizli definelerini getirip teslim edinceye kadar işkencelere tabi tuttular. Ahalinin gözleri önünde karılarına taarruz ediyor ve genç kızların kızlığını izale ediyorlardı**. Arapların 442 (m. 1048) ve Yunanlıların 1361 (M. 1050)yılında Sultan Tuğrul Bey Arminya valisi Mervanoğlu'na elçi göndererek kendisine teslim olmayı ve tebaaları arasına girmeyi istedi. Mervanoğlu elçiyi ağırlayarak ona en iyi kumaşlardan 30 balya, 500 dinar ve çadırlar içinde kullanılan perdeler ve askılar, mallarla yüklü 10 katır, bir Arap atı ve Romalıların kurtuluş akçası olarak 30.000 dinar verdikleri halde iade etmediği bir Roma asilzadesini hediye olarak takdim etti. Sonra cevap olarak "Sultan Tuğrul Bey'e bu asilzadeden başka sunulmaya değer (yani, faydalı olacak) bir şeyim yok,, dedi. Tuğrul Bey bu hediyeleri aldığı için Mervanoğlu sevinç içinde sulh yaptı.Bu yıl içinde İsfahan ahalisi Tuğrul Bey in kendilerini hapis içine alması -ve yanlarında kaldığı müddetin döküz ayavarması- yüzünden son derece muzdarip oldukları için Halife'ye haber göndererek Tuğrul Bey nezdinde şefaatte bulunmasını istediler. **Tuğrul Bey çoktan beri Halife'den kendi mevkiini yükseltecek ve hükümdarlığına uyacak unvanlar istemekte olduğundan Halife bu ricayı kabul etmedi**. Fakat nihayet şefaatte bulunmayı kabul ederek ona "meşru hukumdar,, ve "müslümanların sığınağı,, ve " Ruknuddin SultanTuğrul Bey,, unvanlarını kullanarak mektup yazdı ve Isfahan ahalisi lehinde ricalarda bulundu. Sonra bu mektubu bir elçiile gönderdi. Tuğrul Bey bunu (bu müracaatı) beklemekte olduğundan Halifenin ricasını kabul ederek bilmukabele Kaim-'in hazinesine 20.000 dinar gönderdikten başka, devletin başında bulunanlara da 2.000 dinar gönderdi. Tuğrul Bey bu sıradan başlayarak mührünün üzerine bir yay resmi kazdırmış, bu uc

unvanı tesbit etmiş ve bu işarete Tuğra denilmişti. Bu tuğrayı yazanlara Tuğrai (tuğrakeş: Türkeş) deniliyordu (305).

Arapların 446 (M. 1054) yılında Ruknuddin Tuğrul Bey İranlıların bütün memleketlerini zaptettikten sonra, yüzünü Roma memleketlerine doğru cevirdi ve Minasgerd kalesine hücum ederek burada bir müddet kaldı ise de, kaleyi zaptedemeyerekonun etrafındaki havaliyi ele geçirdi, sonra Erzenel-rum memleketini aldı. Burası bu ana kadar Romalıların elinde idi. Tuğrul Bey kışı Azerbaycan'da geçirerek Roma diyarına dönmek istedi. [Yunanlıların] 1365 (M.1054) yılında Roma kralı ve kraliçe Theodora'nın kocası Constantin ocak ayında vefat etti. Onun yerine kraliçe bir yıl hüküm surdu. Bağdat'taki Halifeye elçi gönderdi ve kendi nefsi için aldığı vergi ile aradaki sulhu kuvvetlendirdi. Aynıyu Ruknuddin Tuğrul Bey Halifeye bir elçi göndererek şu sözleri bildirdi: " Peygamber [Muhammed] e hizmetle şeref kazanmak için gelmek istiyorum ve Mekke ye gidip orada dua ve ibadette bulunmakemelindeyim. Hacıların geçtikleri bütün yolların emin olmasını diliyorum. Yollarda eşkıyalık eden Maaddileri (göçebeleri) ortadan kaldıracağım. Sonra Suriyeli asilerle ve yanlış yol tutan Mısırlılarla Allahın izniyle harbedeceğim,,. Halife, istememekle beraber, zarurete boyun eğerek cevap yazdı. Onun dini gayret ve hamiyetini oğerek Bağdat'a gelmek hususunda gecikmemesini rica etti.Bağdat'ta bulunan Deylemiler ve Türklerle bunların reisleri Halifenin bu davetine şiddetle itiraz ettiler ve " Uğuzların Bağdad'a gelmelerine imkan yoktur. Gelecek olurlarsa kılıç çekmeğe hazırız,, dediler. Fakat bunların bu hattı hareketler ifaide vermedi. Birkac gün içinde Uğuzlar geldiler ve Bağdat'ın hududuna dayandılar. Emi-ruimu'minin ile şehrin baş kadıları ve Bağdat halkının birçok büyükleri Sultanı karşılamağa çıktılar ve onun otağını kurmuş olduğu yere yaklaştılar. Bunlar Halife namına Sultana nasihatlarda bulunarak askerlerinin **Bağdat'ta tahribat yapmalarına karşı gelmek istediler ve " burası Arap milletlerinin taht merkezidir ve şeriatın payitahtı burasıdır,,** dediler. Sultan bu sözleri sevgi ile karşıladı ve bu nasihati kabul edeceğini bildirdi. Sultan hareket ederek Mesham

Meshanita (yani hizmetçi kapısı) adını taşıyan kapının önünde karargahını kurduğu zaman **Deylemliler,** Türkler ve Bağdat halkının bir kısmı büyük gürültüler koparark kavga ettiler. Kendileri için gıda maddeleri ve hayvanları için ot ve saman satın almak üzere şehre giren Uğuzlara karşı silah çektiler. Uğuz emirleri de atlarına binerek Bağdat'a girdiler ve Deylemlilerden, Türklerden ve putperestlerden birçok kimseleri öldürerek bunların büyüklerini yakaladılar ve sultanın yanınaa götürdüler. O da bunlara zincir vurulmasını ve kendisine yakın bulunan çadırlarda hapsedilmelerini emretti. Sultan, Halifeye haber göndererek Bağdat ahalisinin çıkardığı kavga yüzünden şikayet etti. Halifenin maiyetindeki Deylemlilerden bazılarının maktul bulunduklarını, bazılarının kaybolduklarını bildirdi ve "halifeye hürmetim olmasa idi, bütün Bağdat'ı kılıçtan geçirirdim,, dedi. Halife bu sözlerden hoşnut olarak kalbine giren korkudan kurtuldu ve haremağaları ve asilzadeleri ile sultana hediyeler gönderdi. Bunlar karargaha yaklaşınca sultan **bunların hepsine zincir vurdurdu ve ellerindeki herşey yağma edildi.** Ertesi sabah Uğuzlar Bağdat'a girdiler ve burada buldukları Maaddilerin (Göçebelerin) çoğunu Dicle'de boğdular. Birçok adamlar evlerinden kaçarak Halifenin sarayı etrafındaki binalara sığındılar ve Uğuzlar bunların evlerine girip yerleştiler. Halife, sultana bir mektup yazarak "**banim beklediğim bu değildi. Ben sizin gelmenizle şan-u şerefimin artacağını, sizinbana yakın olmanız yüzünden dinin zafer kazanacağını sanmıştım. Umduğumun aksi ile karşılaşmakla beraber Allaha güveniyorum,,** dedi. Sultanda şu cevabı verdi: "**Ben emriniz altındayım. Vuku bulan hadiselere gelince, bunlar maiyetinizdeki fena Türklerden dolayı ileri gelmişti.** Bu yüzden beni muaheze etmek doğru değildir,,. Bunun üzerine Sultanın emri ile köleleri maiyetinde bulunan filleri kavgaya sebep olan on Türk'e karşı gönderdi, filler de bunları çiğneyerek öldürdü. Sultan Bağdat'a hakimdi. Oda kendi adamlarından valiler ve tahsildarlar tayin etti. Daha önceden Bağdat'ta yerleşen Türklerin içinde ekmekçiler, sebzeciler ve hamam külhancıları bulunuyordu. Uğuzların buraya hakim olmaları ile bütün bu yerler tah-

rip edildi. Ziraat işleri son buldu ve çiftsürmek için kullanılan öküzlerin teki 20 zuze ye ve bir merkep 10 zuze ye satılır oldu. Uğuzlar gümüş ve altın paralarını sultan namına bastılar. Sultan, Deylemlilerle Türklerin hakim oldukları sırada halifeye verdikleri tahsisata 50.000 dinar ile 500 kor buğday ilave etti. Sultan yemin ederek dedi ki: "**Araplığa yardım eden askerlerim bu kadar cok olmasaydılar, Türklerin evvelce Halifeden almış oldukları herşeyi kendisine geri verirdim„.** Halife memnun olduve Araplar ile Sultan arasında yakınlık vücuda getirmek için Selçuk prenseslerinden, Sultan Tuğrul Bey'in biraderi ÇağrıBey'in kızı Arslan Hatın ile evlendi. Sultan, Halifenin sarayının yanında büyük bir konak inşa ettirdi. Halife ona kıymetli taşlarla işlenmiş bir altın taht göndererek bu konağa yerleştirdi. Sultan bu tahtın üzerinde oturuyor ve eşraf ona giderek hürmetlerini arz ediyorlardı(306-308).

Sultan geri dönerek Şigar'a karşı çadırlarını kurdu ve bunların şehirlerini zaptederek 4.000 kişi öldürdü. Akan kanlar, Sonunda bunların su yollarından akmıştı. Sultan, şehir içindeki büyük camii ve şehrin bütün saraylarını yıktırdı. Maktullerin cesetleri taaffun ettiği için Sultan şehirden çıkarak TelAfer civarında karargahını kurdu. Bunun üzerine eşraf Sultanın kılıcını kınına koyması için yalvardılar, o da şehirde bir tek erkek kalmamak şartı ile bu ricayı kabul etti. Bunun üzerine gizlenenlerin hepsi meydana çıktılar, muhtelif yerlere dağıldılar ve şehir bütün nüfusundan boşandı. Daha sonra şehirden çıkanlara Uğuz'ların dokunmamalarını temin için muhafızlar tayin olundu. Bütün bunlar, Uğuz'ların ilkönce Maaddiler önünde kaçtıkları sırada Şigar erkeklerinden hakaret görmeleri yüzünden olmuştu. Sultan buradan Musul'a geldi ve burasını ana tarafından kardeşi Seyfuddevle İbrahime verdi. Seyfuddevle dürüstve insaflı bir adamdı. Bir gün Musul yerlilerinden bir tahsildar, yanına gelerek çarşıda alış veriş ile meşgul olanlardan hergün 100 altın toplayıp getireceğini söyledi. Bunun üzerine İbrahim Musul ricalini toplayarak sordu: „bu tahsildarın sözlerini muvafık görüyor musunuz?„ onlar da şu cevabı verdiler :„işlerimize karışan İran'lılardan ve mufrit taleplerde bulunan Uğuz zabitlerin-

den bizi kurtarırsanız bu tahsildarın düşüncemize uygun olan sözlerini muvafık buluruz „.Seyfuddevlede büyüklük göstererek şu sözleri söyledi: „ Biz sizi bunlardan koruyacağız ve toprağınızın mahsulune ve meyvesine karşı sizden mutedil vergiler isteyeceğiz. Daha sonra Seyfuddevle münadiler çıkardı ve çarşıda alış veriş edenlerin vergilerden affedildiğini bildirdi. Bütün ahali de seslerini yükselterek ömrünün uzun olması için dua ettiler. Sultan Musul'dan Bağdat'a gitti. Şehre yaklaşınca Halife, reislerin reisi olan veziri, onu karşılamak için gönderdi ve sultana kıymetli taşlarla, sümbüllerle, zümrütlerle ve zebercetlerle işlenmiş bir altın kadeh hediye etti. Vezir bu hediyeyi sunarken şu sözleri söyledi: "Muminlerin emiri kazandığınız zaferler yüzünden sevindi. Sizin yakınlarında bulunmanızdan dolayı teselli duydu„. Sultan bu iltifatları memnuniyetle karşıladı ve şu cevabı verdi: "bu saraydan hoşnudum. Bana birçok iyilikler gösterilmişti. Yegane eksiğim Peygamberin makamına kaim olan zat tarafından kabul edilmek şerefidir. Artık bu şereften daha fazla mahrum edilmek istemiyorum. „Vezir şu mukabelede bulundu: „ Siz Halife ile artık aynı hanedana mensup sayılırsınız. Çünkü sıhriyet rabıtaları ile bağlandınız. Onun için sizi bu şereften mahrum bırakacak bir mani kalmadı Daha sonra vezir Halifenin yanına gitti ve bu sözleri kendisine bildirdi. Sultan da yaptırmış olduğu yeni saraya gitti. Birkaç gün sonra Sultan, Halife tarafından davet edildi. Sultan atına bindiği halde bütün prensler önünden yaya olarak gidiyorlardı. Sultan, Halife'nin saray kapısına yaklaşınca bir müddet atının üzerinde bekledi, sonra kapı açıldı, o da avluya girdi ve halifenin maiyetindeki asilzadeler onu karşılamak için ilerlediler. Kölelerin perdeleri açmaları üzerine sultan da iç sahanlığa doğru yürüdü. Daha sonra başka bir perde açıldı,o da içeri girdi ve Halifenin yer yüzünden yedi arşın yükseklikteki taht üzerinde oturduğunu gördü. Başında siyah bir sarık vardı. Abası da siyahtı. Arapların Bağdat'ta giydikleri elbise bu idi. Fakat Hilafetin Mısır'a geçmesi üzerine halifeler beyaz elbiseler giyiyorlardı. Halifenin elinde altından bir asa bulunuyor ve iki tarafında iki haremağası duruyordu. Sultan Halifeyi görünce yere doğru eğildi ve Halifeyi birkaç kere selam-

ladı. Halifenin emir vermesi üzerine köleler Sultanı bir diğer tahta yükselttiler. Bu taht halifenin tahtı kadar yüksek değildi ve bir adam boyunda idi. Halife, tercümana şu sözleri söyledi: „ Sultana deki, Müminlerin emiri ciddiyetinizi öğüyor, gayretlerinizi alkışlıyor, kendisine yakın bulunmanızdan zevk duyuyor ve şahsınızı seviyor. Allahın kendisine ihsan etmiş olduğu ülkeleri ve memleketleri elimize verdi. Onun için Allahtan korkun ve hükmünüz altındaki memleketlerde doğru dürüst hareket edin ve Allahın nimetlerine şükredin„. Sultan ayağa kalktı, yere doğru eğildi ve şu cevabı verdi: „Ben emrinize tabi bir bendeyim. Sizin iradenizi yerine getirmek hususunda Allahın yardımına güveniyorum„ .Halifenin emri üzerine köleler sultana boyun bağı tek olan(?) siyah elbise giydirdiler ve altınla işlenmiş siyah bir sarığı başına geçirdiler. Sarığın üzerinde kıymetli taşlardan yapılı iki sümbül ile işlenmiş bir taç bulunuyordu ve her taşın üzerinde harikulade güzellikte onbeşer inci ve bunların uçlarındaki iki altınbağ (?) bulunuyordu. Sultan boynuna geçirilen altından yakayı kabul etmedi. Bu da omuzunun üzerine kondu ve kölelerin biri onu önünde taşıdı. Sultan, tekrar eğilmek istediği zamanbaşının üzerindeki ağır taçyüzünden buna imkan bulamadı. Halife ona ustu altından harflerle işlenmiş uç mor sancak takdim etti. Bunlar da onun önüne asıldı. Sonra halife ona şahane bir mühür verdi ve munadilere emir vererek onu "Doğu ve Batı Sultanı „ olarak ilan ettirdi. Sultan, gitmek isteyince (?)Halifenin kendisine doğru elini uzatmasını istedi. Halife, eliniuzatınca sultan elini iki kere öptü ve onu alnına doğru götürdü. Sonra ilerledi ve köleler onu Halifenin atlarından birine bindirerek muhteşem merasim ile kendi sarayına götürdüler. Yunanlıların 1369 (M. 1058) yılının kış mevsiminde 3000 Türk gelerek Malatya'yı istila ettiler. Çünkü bu şehrin suru, Cyriacus'un burasını Arapların elinden almasından beri, harap bir halde idi. Bunlar maktulleri surun üzerine yığdıktan sonra ahaliyi gizli servetlerini meydana çıkartmak için işkenceye tabi tuttular. Birçokları işkence altında öldüler. Başpapaz, muallim ve katip Patros bunlar arasında idi. Bu adam biryazma kitabı istinsah ederken yakalanmıştı. Yazdığı cümle şuidi: "Yahya'nın

başı bir salkım uzum gibi idi ve Herodias bu salkımı kopardı.„Patros bu sırada Türkler tarafından yakalandı,onlar da mum eriterek başına döktüler ve içi yanmış kömür ile dolu bir kabı göğsüne dayadılar. Patros son nefesini vermek üzere iken ayaklarının ateşte yandığını gördü ve "sizin temizlenmeniz bir nimettir„ diyerek vefat etti. Türkler Malatya'da 20 gün kalarak şehri tahrip ettiler ve soydular. Sonra şehri yakarak gittiler. Bunlar Halife Kaim'i yakalayarak bir deveye bindirdiler, onu Hadise'ye gönderdiler ve sarayı yağma ettiler. Sonra Mısır halifesi olan Mustansır'ı Bağdat'ta halifeilan ederek onun namına altın ve gümüş para bastılar. Sonra kadılar, müftüler ve hafızlar tayin ederek bunlara Mısırcıların adetine göre beyaz elbiseler giydirdiler ve siyah elbiseleri kaldırdılar. **Bunlar emir ulumera olan veziri, Uğuz'ları Bağdat'a getirmekten mes'ul tuttukları için onu henüz yüzülmüş bir öküz derisi içine koyarak deriyi onun üzerinde diktiler.** Fakat yüzünü hariçte bıraktılar ve kafasının üzerine öküzün boynuzlarını geçirdiler. Sonra yanaklarına kancalar geçirerek ateş üzerin eastılar ve böylece bütün bir günü işkence içinde geçirttiler. Vezir Bağdat halkı tarafından hakarete uğradıktan, yüzüne tükürdükten ve kendisine lanet okunduktan sonra öldü. Çünkü bütün bu kötülükler onun yüzünden olmuştu (314).

Aynı yıl sultan Tuğrul Bey'in kardeşi emir Davud Çağrıbey öldü ve AlpArslan namında yetişkin bir oğul ile iki oğul daha bıraktı. Sultan, Kureyş'e elçi göndererek Arslan Hatun yüzünden teşekkür etti ve ona şu sözleri söyletti :"Halifeyi de tahtına iade ederek onun namına idareyi ele alın. Ben tekrar Bağdat'a gelecek değilim ve yalnız İran'ın idaresiile meşgul olacağım. Şayet arzunuza muvafakat etmiyecek olan Besasiri yüzünden bunu yapamazsanız sizin arkadaşlarınızı toplayarak bir kalede tutunmanız, yahut çöle geçmeniz icapeder. Çünkü ancak bu sayede askerlerimin size ve sizinle beraber olanlara dokunmamaları mümkün olur. Biz kendimizi size karşı büyük bir borç altında görüyoruz. Elimizde ne varsa hepsini size versek yine hakkınızı ödeyemeyiz. Çünkü bizim çocuğumuzu bize salimen gönderdiniz. „ Bunun üzerine KureyşVasıt'ta bulunan Besasiri

ye şu haberi gönderdi: "Biz bütünbu muharebeyi ne maksatla ve kimin namına yapmaktayız ?Bağdat'ta halifeliğini ilan ettiğimiz halde bize alelade bir mektup bile göndermeyen Mısırlı için mi? O halde bizim sultana karşı nedamet arzederek Halifeyi mevkiine iade etmemiz icapeder,,. Besasiri bu sözlerle yola gelmediği için Kureyş mallarını alarak çöle çekildi. Sultan ile askerleri Bağdat hududuna yaklaşmıştılar. Halifenin mahpus olduğu Hadise'nin emrini Halifeyi sultanın yanma götürdü. Sultan da onu büyük merasimle sarayına iade ederek şu sözlerle özür diledi: "beni geciktiren amil kardeşim Çağrıbey'in ölmesi ve oğullarının işleri ile meşgul olmak mecburiyetidir. Sonra kardeşim İbrahim bana karşı ihanet etti ise de mağlup edildi. Uğuz'lar nezdine kaçan bu kardeşime yetiştim ve Uğuz'lar onun başını keserek huzuruma getirdiler,,. Bu başsultanın huzuruna getirildiği zaman onu bir kamışa sapladı ve saray kapısına astırdı. Sultan, Maaddi'lerle yaptığı muharebeden sonra istirahat etti, sonra Horasan'a döndü. Yunanlıların 1374 (M. 1063) yılında Roma'lıların bir ordusu hareket ederek günlerce Amid şehrimin önünde vaziyet aldı. Türk'lerle Arapların orduları Romalı'lara karşı toplandılar, iki taraftan birçok maktuller düştükten sonra Romalı'lar şehri bırakıp gittiler. Aynı yılın 7 Eylül günü sultan Tuğrul Bey İran şehirlerinden Rey şehrinde vefat etti. Tuğrul Bey 70 yıl yaşamıştı. Otuz yıl hükümdarlık etti ve 8 yıl Bağdat'a hakim oldu. Sultan, Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ın kendi tahtına oturmasını emretmişti. Fakat Süleyman'ın kardeşi olan AlpArslan kuvvetli bir adam olduğu için onun hayatına son verdi ve onun yerine hüküm surdu. Alp Arslan, Bağdat tarafından Saya ad-dın sultan diye tanındı(316).

Arapların 456 (M. 1063) yılında Kürtlerden bazı avcılar Bağdat'ta şu haberi verdiler: çölde av ile meşgul olduğumuz sırada siyah çadırlar gördük ve göğüslerini vura vura ağlama ve sızlama sesleri işittik. Çadırlara yaklaşınca şu sözlerin söylendiğini dinledik: "Bugün şeytanların emiri olan Balizebub vefat etti. Hangi hane onun matemini 3 gün tutmazsa kökünden yıkacağız. ,, Bağdat kadınları bu budalaca lafları işitince mezarlara gittiler, 3 gün çığlık kopardılar, ağladılar, üst başlarını yırttılar,

saçlarını yoldular ve tencerelerin isi ile yüzlerini kararttılar. Bunlar: "Biz böylece şeytanları tatmin edeceğiz, onlar da bizim dostlarımızı öldürmekten çekinecekler,, diyorlardı. Aynı haber Senar diyarına yetişti ve Bağdat'ta yapılanlar Musul ve Arminya'da yapıldı."

MERVANİLER

Mervaniler, Kurdi Med kökenli krallık olan, Paktukların (bugünkü Azerbaycan-Part) Heftbohtlardan, Çarboht[56] kolundandılar. Bu devletin kurucusu, Bad ismiyle tanınan Bin Dostek adındaki Keya'ydı. Şerefhan, Şerefname adlı eserinde, bu krallıktan övgü ile söz eder. Bat, köken olarak Partien bölgesinin, Bugünkü Azerbaycan doğusu(Horosan)nda yerleşmiş bir aşiretti. Hangi sebeplerden dolayı daha batıya geldikleriyle ilgili elimizde daha net veriler yoktur. Fakat Van civarlarına gelip yerleştikleri ve başta Erciş bölgesi olmak üzere birçok bölgeyi kısa sürede kontrollerine aldıklarını biliyoruz. Bat ve aşireti, geldikleri bu bölgede kısa sürede kendilerini sevdirdiler. Van ve Erciş bölgesini kontrolüne aldıktan sonra, süreç içinde bu bölgede güçlendiler. Sonraki dönemlerde, daha güney batı istikametinde Dicle civarlarına yönelip, önce Miyafarkin (Silvan)'ı sonrada, Diyarbakır'ı ele geçirdiler. Dönemin Ameda bölgesi hakimi de olan Adudüddevle ölünce, yerine geçen Samsamüddevle, Ameda üzerinde, hak iddia ederek, Bad'ın babasından boşalan tahtta geçmesini kabul etmeyerek, Ameda'ya büyük bir ordu gönderdi. Bad, gelen orduyu yenmeyi başardı. Sonradan da gönderilen orduları yendi. Ve hemen Kurdi bölgesine akınlar düzenledi. Bin yıllar Kurdi kenti olan Musul üzerine yürüyerek, bu kenti de ele geçirdi.

Bad güçlenen ordusu ile Musul'un ele geçmesi ve buradan elde ettiği güç sayesinde, Bağdat üzerine yürüdü. Kendi içinde tam birlik sağlamadan Arap kentlerine yönelimi yanlış olmuştu. Yapılan savaşta Bad, Bağdat Emiri Samsamüddevle'ye yenildi. Bağdat'ın askeri gücü karşısında Halebe doğru geri çekilerek orada toparlandı. Fakat Bağdat Emirinin gönderdiği bir suikastçının saldırısına uğradı. Bu saldırıdan kendini kurtarmayı başardı. Bu suikast sonrası tekrar büyük bir ordu kurmayı başaran Bad, vakit geçirmeden Bağdat üzerine yeniden sefer düzenlediyse de, Bağdat hakiminin, Bad ile anlaşmak istemesi yüzünden sefer bekletildi. Yapılan anlaşmaya göre,

---

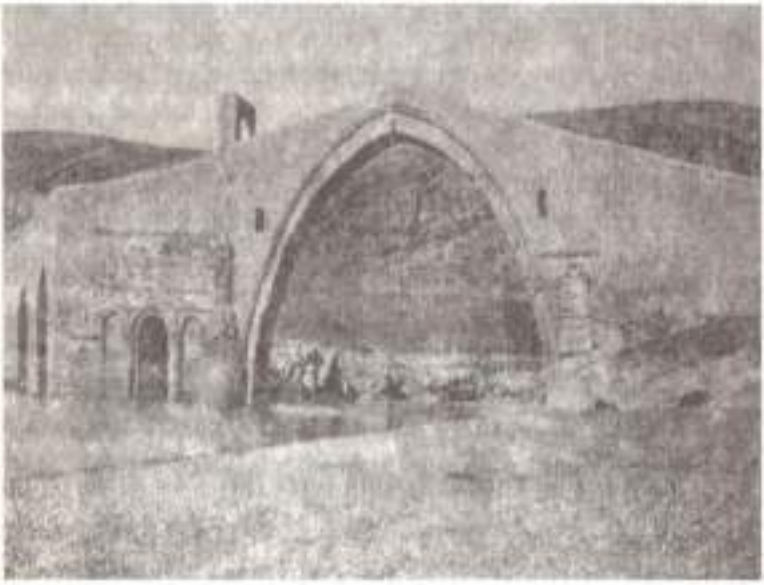
[56] Diyarbakır tarihini değerlendiren Turancı hoca (!) Halil Yınanç, ÇarBuht adını, Harbuht (güya Kurdi dili olarak göstermeyecek diye çarpıtmakta herhangi bir bahis görmemektedir) olarak yazmaktadır.

Res. Mervani Mescidi (Eski Amed. Bugün; D.Bakır)

Bu anlaşmada Musul valisi Sad'ın teklifi önemli rol oynadı. Bad, geçtiği yerlerde ve Bağdatta Oğuzlar kadar canice şeyler yapmayıp tam tersine mağrur ve insancıl davranıyordu. Bölgedeki Kurdi aşirlerin desteği onun daha güçlü ilerlemesine neden oluyordu. Yapılan anlaşma ile Musal valiliğine; TurAbidin ve Cezire bölgesinin batı ve güney bölümü, bırakılırken, Kurdistanın diğer bölümler ise, Bad'a bırakılıyordu. Musul Emiri Sad ölünce yerine Nasır Haşad geçti. Bu kral, Bad'ın Kurdistan üzerindeki emellerini bildiğinden, onunla çatışmamak için, Turabidin ile Cezire kentlerini de Bad'a bıraktı. Aynı Emir, Samsanuddevlenin yerine kral olunca, eski anlaşmaya dönmek istediyse de, Bad bu teklifi kabul etmedi. Bağdat kralı, Halifeye durumu şikayet edince, Halife de Bad'ın üzerine bir ordu gönderdi. TurAbidin'in Nusaybin'e bakan tepesi üzerinde yapılan savaşta, Bad'ın kardeşi (Fevaris) öldürüldü. Hamdaniler, Baddan toprak almak için, büyük bir ordu toplayarak, Bad'ın üzerine yürüdüler. İki ordu TurAbidin'de karşılaştı. Yapılan sa-

vaşta Bad atından yere düştüğü an Hamdani askerleri tarafından öldürüldü. Bad'ın öldürülmesi üzerine yeğeni Emir bin Mervan komutayı ele alarak dağılan orduyu kısa sürede toparlayıp derledi ve Hamdanilerin üzerine yürüdü. Hamdaniler bu saldırıdan büyük darbeler alarak yenildiler. Ali Hasan bin Mervan, Bad'ın ölümünü, eşine duyurdu. **Hasan, Hattilerden kalma töreyi uygulayarak yengesi ile evlenip Meyafarkin'in yönetimini eline aldı (990)**. Hamdanilerden sonra bölgeye Roma destekli Hrıstiyan Rumi Kurdilerin saldırısı başlamıştı. Ali Hasan Bin Mervan bu güçleri de, Hamdaniler gibi bölge yapılan savaşlarda yendi. Vezir Mem bu dönemde, etkin siyasetin içindeydi, yönetim ve devletin idaresini o yürütüyordu. Ali Hasan Bin Mervan, kendi akrabaları ve vezirinin isteğiyle Şiro adındaki bir suikastçı tarafından öldürüldü. Şiro bu dönemin kahramanı olacaktı.

Res. Türk tarihçiler tarafından; Selçuklu veya Artuklu eseri gibi gösterilmeye çalışılan oysa onlardan önceden beri süregelen "Bad'ın malı-eseri" anlamına gelen MalaBad'i köprüsü-(Amed) D.Bakır

Emir öldürülünce, yerine Abdulber geçti. Emir Ali Hasan'ın kardeşi Mümehidüddevle ise Meyafarkin idaresini aldı.

Mümehidüddevle, kısa sürede Mervan gücünü toparladı. Ameda dışında tüm bölgenin Emiri oldu. Büyük krallar ve halifelerle mektuplaştı. Devlete çeki düzen verdi. Hazineyi güçlendirdi. Oldukça konuksever ve düzen sahibiydi. Veziri Şiro, en yakın adamı ve güvendiği kişi olmasına rağmen Antakh (Lice'de bir köy) ta verilen bir yemekte bizzat Şiro tarafından suikasta uğrayarak öldürüldü. Şiro iktidarı almak istediyse de başaramadı. Hoca Ebulkasım, Ebu Nasır Ahmedi, yanına çağırarak onu Erzan'da oturan babasının yanına götürdü. Ebu Nasır, babası, anası ve diğer ileri gelenler önünde doğrudan sapmayacağına dair yemin ettikten sonra, miras kendisine verildi. O da kısa sürede Dicle bölgesinde otoriteyi sağladı. Ebu Nasır Ahmet Bin Mervan, Ameda'yı da kısa sürede topraklarına katarak eski Mervan Devletini yeniden kurmayı başardı. Daha sonra, Mardin'e doğru sefer düzenleyerek bu kenti de ele geçirdi. Devlet idaresinde başarılı, soyuna sahip, sözünün eri ve herkesle iyi geçinen Nasır bin Mervan, bölgenin en büyük kralı olmayı başarmıştı. Büyük devlet tecrübesi olan ve halife emri ile Musul'dan kovulan Vezir Mağribi, Nasır Bin Mervan tarafından krallığına vezir olarak atandı. Böylece, devlet işlerini de ehliyle yürüten birinin sağladığı güvenle daha istikrarlı bir devlet yönetimi oluşturdu.

Res. Mervani eseri Leblebi kıran-(Amed)D.Bakır

Nasır Bin Mervan, Urfa üzerine sefer düzenleyerek bu kenti de Mervaniler topraklarına kattı. Mervanlar bu hükümdar döneminde mutlu ve huzur içinde bir hayat yaşadılar. Bölgede ticaret sanat gelişti (öyleki bu dönemde Avrupaya mal ihracı gerçekleştiriliyordu). İstikrar adası olarak görüldü. Dönemin İranlı şairi Nasır-ı Hüzrev şöyle anlatıyordu:

"Meyyafarkin'e vardık. Ahlâttan Meyyafarkin'e kadar yirmi sekiz fersahlık yoldur. Oraya vardığımız gün (28 Kasım 1046) Cuma günüydü. O vakit henüz ağaçların yaprakları yeşildi. Şehre ak taştan büyük bir kale yapmışlardı. Her taşı beş yüz batman ağırlığındaydı. Her elli arşınlık yere yine bu söylediğimiz ak kayadan bir büyük burç yapılmıştı. Bütün kale bedenlerinin üstünde öyle mazgallar yapılmıştı ki görsen, ustanın elinden daha bugün çıkmış dersin. Şehrin batı tarafında bir kapısı var. Kapının konması için taş kemerle büyük bir oyuk açılmış ve oraya, üstünde hiçbir tahta parçası olmayan demir bir kapı konmuştu.

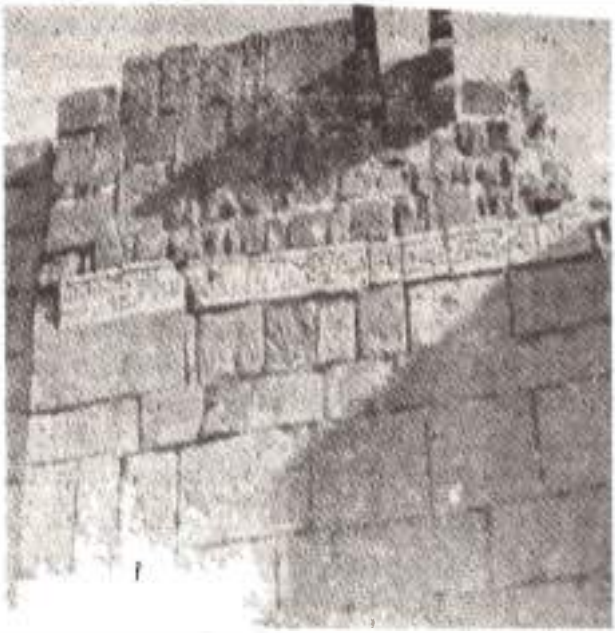
Bir camisi var ki anlatmaya kalksam uzun sürer. O mescide bir abdesthane yapmışlardı ki ön tarafta kırk hücresi var. İki büyük akarsu o abdesthanelere akmakta. Biri kullanılmak için öteki, pisliği götürmede, çukurları temizlemede (tıpkı Amade'deki Ulu cami gibi=Kurdi mimari tarzı)... Ulu camisiyle çeşit çeşit hamamları ve bütün gerekli şeyleriyle bir şehirdir...

Res. Ulu cami (hücre sistem) Meyafarkin deki Mervan yapısıyla, Mısır'da ki Eyyubi mimarisiyle ortak özellik taşır D.Bakır

(10Aralık 1046) Amid'e geldik şehir yekpare bir kayalığın üstünde kurulmuştu. Uzunluğu iki bin adımdır, enliliği de aynıdır. Çevresine kara taştan bir kale duvarı yapılmıştı. Yüz batmandan, bin batmana hatta daha da ağır koca taşlarla birbiri üstüne istif etmek suretiyle bu kaleyi yapmışlar... Bu şehrin dört yanında dünyanın dört tarafına açılmış dört kapısı vardır. Kapıların hiçbirinde tahta yoktur, hepsi demirdendir. Doğudakine Dicle kapısı (yeni kapı), batıdakine Rum kapısı (Urfa kapı), Kuzeyinde Ermen kapısı (Dağ kapı) güneyindekine Tell (Tepe-Mardin) kapısı derler...

Şehrin ortasında (Anzele-Balıklı su) bir kaynak vardır ki sert taştan çıkar. Beş değirmen çevirecek kadar ve çok güzel bir sudur; kimsecikler nereden geldiğini bilmez. Şehirde ağaçlar, bahçeler hep o suyla sulanır. O şehrin beyi ve hâkimi, adı geçen Nasruddevle'nin oğludur. **Ben dünyanın dört bucağında Arap, Acem, Hint ve Türk memleketlerinde birçok şehirler ve kaleler gördüm; fakat yeryüzünde hiçbir ülkede Amid şehrinin kalesine benzer bir kale ne gördüm, ne de başka bir yerde bunun gibi bir kale gördüm diyeni duydum (Hatırlanırsa Asur kralları da Amit Kalesi önünde zavallı ve çaresiz kalmakta, çevreden Nirdo ile Nirbo kabilelerinden topladığı insanları, bu büyük surların altında kazıklatıp, kadınlarına tecavüz etmekteydi, böylece soydaşlarının, galeyana gelerek belki kale kapısını açmasını sağlayabilir ümidiyle acımasızlıklar yaparlardı.** Amed kalesini özel olarak almamdaki espri, yine Kurdi soylu bir ailenin katkılarıyla, TeSup'un baş şehirlerinden birinin yine onlar eliyle nasıl güzelleştirildiğini anlatmak içindi. Amed bu dönemden sonra, hiçbir zaman bu kadar daha ihtişamlı bir anı yaşayamayacaktı).

Res. Mervani yazıtı

... Ulu cami de bu kara taşla yapılmıştı (hatırlanırsa Part döneminde bu caminin, TeSup mabedinden çıktığını ve Hristiyan kilisesi olduğunu görmüştük, şimdide İslam dinine ev sahipliği yapan bir cami olarak karşımıza çıkıyor). Öyle mükemmel bir yapıdır ki ondan daha sağlam yapılmasına imkân yoktur. Caminin içinde iki yüz küsur taş direk vardı. Her direk yekpare taştandır. Direklerin üzerine, hepsi taştan olmak üzere kemerler yapılmıştı. Öyle güzel Abdesthane yapılmıştı ki, ondan daha iyisi olamaz. Yalnız binaların yapıldığı taşlardan hepsi karadır. Meyyafarkin'in taşları beyazdır (mimari ise hemen hemen aynı gibidir)."

İranlı şairin hayran kaldığı bu Kurdi eserleri bu günde dimdik ayakta, bu yapılara Asur kralı nasıl hayranlıkla bakıyorduysa, ondan sonradakiler de aynı düşüncelerle hayran kalıyordular. Ama Amed sadece Kurdi ellerinde güzelleşip, bir çiçek gibi açıyordu. Kara taşları, güneşe Kurdi egemenliğinde gülümsüyor ısınıyordu. Onun dışında Amed, Kara Amed

kalmaya ve anılmaya mahkûm olmuştu. Amed'a saray geleneğinden çok savaş mimarisine göre biçimlendiğinden daha çok kale kent görünümlüdür.

"... Nasruddevle'nin dört hanımı vardı. Bunlar Erran (Aran) ve Ermenistan kralı Menucher'in oğlu Fadlun'un kızı Fadluniye, Şerefüddevle'nin kızı Seyyide, Ferciye ve daha önce ağabeyi Ebu Ali'nin Karısı olan Sanasine kralı Senaharibin kızıydı. (Şerefhan'ın da belirttiği gibi) Ayrıca 360 tane gözde cariyeleri vardı... Onun başka sultanların bulunmayan ses sanatkârları, dansözleri ve diğer eğlence sanatkârları vardı. Bir gün askerlerle beraber oturur, geceye kadar onlarla yiyip içerdi. Bir günde amcasının çocukları ile kendi çocukları ve akrabaları ve hususi dostlarıyla oturur geceye kadar onlarla yeyip içerdi...

Nasruddevle sabah erkenden ava çıkardı, kuşluk vaktinde döner bir saat otururdu. Bu saatte veziri kabul eder ve devlet işlerini görüşür, gereken direktifleri verirdi. Sonra öğle yemeğini yer ve ikindiye kadar dinlenirdi. Öğle ve ikindi namazlarını vakitlerinde kılardı. Sonra akşam yemeğe oturur, yemekten sonra da gecenin üçte bir geçinceye kadar içerdi. Bu saatte yanındakiler dağılırlar bu sefer cariyeler ve gözdeleri gelir ona şarkı söylerlerdi. O da onlarla içip oynardı.

Res. Mervan Burcu-D.Bakır

Mervan Krallının Ölümü Ve Boti Kurdi Ülkesi Kapılarının Türk(Uğuz)lere Açılması:

"Halifenin hayranlığını da kazanan Nasuriiddevle, 9 Kasım 1061 tarihinde öldü. Hükümranlık süresi 53 yıldır. Bu dönem, Kurdi coğrafyasının Buhtan bölümünün huzur içinde istikrarlı bir düzende yaşamıştı. Mervani Kurdi krallığının toprakları, şair, yazar ve sanatkârlar için bir merkez olmuştu. Nasuriiddevle'nin, yerine oğlu Kasım Nasır geçti. Büyük kardeş Sait bu isteği makul görmeyerek, Selçuklu kralı Tuğrul beyin yanına giderek dileğini iletti ve yardım istedi. Tuğrul beyde, Said'in yanına 5 bin kişilik (paralı) bir ordu vererek, Amed'e gönderdi. Vezir sayesinde savaş büyümeden önlendi ve Nasırı; Meyafarkin'e, Said ise; Amed kral olarak atadı. **Türk Emiri de sefer karşılığında, 50 bin altın alarak geri döndü. Bu talancıların, bölgeye girmesi ve Amid'in zenginliğini görmeleri nedeniyle, geri dönüşleri sürekli olacaktı. Gördükleri bu zenginlik, başlarındaki büyük yağmacıya anlatıldığında onunda iştahını kabartarak bölgeye girişine neden olacaktı. Kurdi bölgesi yeni bir sürece giriyordu. oğuzların bölgeye girişi talan amaçlıydı. Bu süreci tetikleyende "Sait" olmuştu.**

Tarih sahnesinde, önce Sami kökenli (Arapların ataları) kavimler, ardından, Melez (Kurdi-Sami) Asurlular ile batıda Ahiyavalılar, daha sonraki dönemde, Batı ve Kuzey Ariler, Medlerden sonra, İranlı Persler ile Romalılar ve en son olarak da, Tacik Oğuzlar (onlar da Türkleri sevmezdi); Kurdistan ve dolayısıyla Ortadoğu siyasetine giriyordular. Bilindiği üzere Turaniler, özellikle Partlar döneminde İskitlerle işbirliğine girerek bölgeye girme teşebbüslerinde bulunsalar da, Kurdi bölgesindeki birlik ve düzen yüzünden bunu başaramamışlardı. Türk kralı Gizo büyük bir yenilgiye uğrayarak gerisin geri ülkesine dönmüş ve canını zor kurtarmıştı. Selçuklularla Kurdi krallarının yaptıkları savaşta da yenişme olmadığından Turanîler batıya sokulamamışlardı. Alpaslan'ın dört bin kölemen adamı belirleyici değil, 10 bin Revandi ve Şedadi ordusu belirleyici olmuştu. Yani aslında tarihi sürece bakıldığında Kurdiler isim ünlülüklerinin hakkını verdiklerinde, yani birlik ve bütünlük içinde olduklarında hiç kimse onlarla yenişememişti.

SELÇUKLULAR VE KURDİLER

Selçuklu kralı Tuğrul Bey'in komutasındaki İslam Selçuklu ordusu, İran bölgesi (muhtemelen)Kürt asıllı Nizam-ı Mülk devlet siyasetiyle idare ediliyordu. İslam merkezi birliği Mekke-Arap merkez siyasetine göre endekslendiği için, Halifeler arasındaki çekişme ve onun sonucunda gelen ayrışımlar (Sünni-Şii), merkezi otoritenin kaybolmasına ve parçalanmış siyasi bir İslami yapının doğuşuna neden olmuştu.

İslam yayılışı döneminde değindiğimiz gibi; Akdeniz'in, Hristiyan Roma'nın kontrolünden çıkması, aynı zamanda, Avrupa'nın iç ekonomiye dönmesine, Manastır tarzı örgütlenme dediğimiz yeni bir din merkezli, kendi ihtiyacını karşılayan kapalı ekonomi yapısının hâkim olması sonucunu doğurmuştu. Dolayısıyla, Yunan tarih ve felsefesi üzerine yükselen büyük imparatorluk Roma, tam bir cahilliye dönemi ve karanlık çağa gömülmüştü (günümüz sömürge Arapları gibi). Kurdiler aracılığıyla batıya taşınan; Sümer, Babil gibi astronomi bilim bilgilerinde, dünyanın yuvarlaklığı üzerine tezler varken, maddede ve tanrıda, tek Tanrıcılığın yayılışıyla birlikte (mimarı Kurdi A.bram'dır), atomcu felsefe, bilimde, tıpta, matematikte ileri bir dünyaya geçerken, felsefenin bilime dönüşümü yerine, tam tersine ilahi anlayışların ve Vatikan endeksli kilise despotizmin olduğu, cadı kazanlarına insanların atıldığı ve yakıldığı karanlık çağ başlamıştı.

Bu karanlık dünyadan, Hristiyanların çıkışında en önemli etken yine İslam-Kurdi devletleri olmuştu. Özellikle Selahaddin bu dönemde ilginç siyaset geliştirerek, yaptığı ticari anlaşmalarla, Haçlı gücünü parçalamayı başarmıştı.

Selahattin'in, haçlı ülkeleriyle yaptığı ticari anlaşmalar, ondan sonraki Adil döneminde (1203 tarihinde) etkin bir siyaset ve diplomasi ile Haçlıların, Mısır ve Kudüs üzerinden bölgeye girişi yerine (ki bu dönemde de Eyyubilerin donanmasının güçlü olmaması, Haçlılar önündeki en önemli zafiyet noktasını oluşturuyordu) Venediklerle ticari anlaşmalar yaparak, tavizler verilmiş, böylece Venediklerde, Haçlı ordusunun Akdeniz böl-

gesine iniş yollarını tıkamıştı. Haçlılar da, Eyyubi Sultanının istediği gibi, Akdeniz'den değil, İstanbul üzerinden bölgeye inmeye çalışmış, kısmen de olsa başarılı olmuşlardı. Fakat Adil'in kurnaz siyaseti sonucu başarılı olamadan 4.Haçlı seferi de bitmiş oldu.

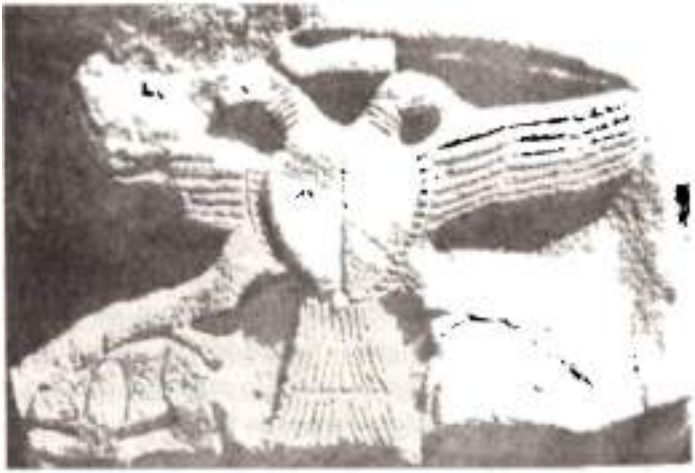
Keza yine, Kurdi Eyyubilerin Kamil iktidar döneminde; Kamil de, Eyyubi devlet siyaseti gereği, Haçlı ülkeleriyle yoğun ticari işbirliğine girdiği gibi, diplomasi alanında da, atılımlarda bulunmuştu. Çünkü onun döneminde, Selçuklular, Harzemliler, Musul ve Halep kralları ittifak yapmıştı. Güçten düşeceği bir anı bekliyordular. Hatta bu birlik, Haçlılara toprak vererek, Haçlıların Kurdi Eyyubiler üzerine yürümesini engelleyecek tampon bölgeleri ortadan kaldırarak, Eyyubilerin yıkılmasını amaçlamışlardı. Kamil ise, Haçlılara karşı elde edilen zaferin üzerinde tam 8 yıl geçtikten sonra, bu şer ittifakının beklenti ve isteklerini kursaklarında bırakmak için, Haçlıların en önemli siyasi güçlerinden biriyle; Alman İmparatoru 2.Friedrich ile bir anlaşma yaparak, ilişkilerini ve dostluğunu geliştirdi. Ticari anlamda, Alman egemenlerine tavizler ve avantajlar sağladı. Bu anlaşmaya göre, Kudüs bir haçlı kenti olacak, fakat bu kentte Hristiyan siviller olacaktı. İşte bu hamlesi, Şer ittifakının tüm hamlelerini geçersiz hale getirdi. Bu ittifakın üzerine yürüyerek, bu şer odaklarını (Selçukluları dahil) savaş alanında da yenip tüm bölgeye hâkim olmayı başardı.

Anlaşılacağı üzere ticaret, diplomasinin ön gerekliği ve iyi ilişkilerin merkezi gücünü oluşturuyordu. Haçlılara karşı verilen bu tavizlerle Eyyubileri de, dönemin en büyük devleti haline gelmişti. Aynı zamanda doğu ile batı ticaretinin, İslam dönemindeki Rönesans'ını gerçekleştirmiş, Avrupa'nın dışarı açılarak, sermaye gücünün ortaya çıkmasını, ticaretin yaygınlaşarak, Avrupa içinde sermaye hareketlerinin yoğunlaşmasını ve sonucunda, Vatikan karşıtı bir siyasetin oluşmasına büyük katkılarda bulunmuştu. Avrupa'nın, siyasi ve iktisadi dönüşümünde, Eyyubi dönemi bir milattır.

Res. On gözlü köprüde denilen, Dicle Köprüsü (Amed)

ON BİRİNCİ BÖLÜM

EYYUBİLER

Zengi devletinin devamcısı olan Eyyubiler, Kurdi kahramanlık öykülerinin ana aktörlerinden biri olmuştu. Özellikle, Türk Selçuklu-Kurdi çekişmesinde bölgede egemenlik ve kesin hâkimiyet kuran Eyubiler, sadece Haçlı mücadelesi ile değil aynı zamanda Kurdi coğrafyası üzerinde de, Zengilerden farklı

olarak, büyük kargaşaların yaşandığı bir dönemde iktidar olmuşlardı. Öyle ki, 1096 tarihinden 1300 yılına kadar olan zaman dilimindeki güçlü Haçlı seferleri ile Moğolların bölgeyi talan ettikleri dönemde, Eyyubiler iktidardaydı. Bu asil Kurdi ailesi, tüm bu saldırıları bertaraf etmeyi başaran bir yetenek ile Ortadoğu ve Mezopotamya tarihinde birlik ve bütünlük kurmuş, güçlü Kurdi-İslam dönemini başlatmışlardı. Bu bağlamda, İslam tarihçileri de, Selahaddin dönemini ayrı bir biçim ve değerde ele almaktadırlar. Çünkü Haçlıların 1300 yılına kadar Müslüman bölgesinden atılmasına kadar, yüzlerce mücadele ve onlarca büyük savaşlar yaşamışlardı. Fakat bu savaşların en önemlisi, 1187 yılında, cumartesi günü Selahaddin'in önderliğindeki Eyyubi ordularının kazandığı zaferdi. Bu zafer Hittin zaferi olarak tarihe geçmişti. Bu zafer sonrasında tüm bölge, Eyyubi ordularına karşı savunmasız duruma düştü. Trablusgarp'ten, Antakya'ya kadar olan bölgedeki Haçlılar, bölgeden sürüldü. Tüm bu alan Selahaddin tarafından kontrol altına alındı. Bütün batı Avrupa ülkelerinin katıldığı Haçlı hareketine karşı, tüm Müslüman emirlikleri (Selçuklular da dâhil olmak üzere) korkudan anlaşırken, o tek başına ordusuyla karşı koydu ve bu mücadeleyi kazandı.

Res. Selahaddin Adına Basılan Sikkeler

Eyyubi döneminin bir başka önemli hamlesi ise, İbn-i Haldun'un belirttiği gibi, İtalya merkezinde gelişen ilkel kapitalist-sanayi hamlesinin 10. yüzyılda oluşmaya başlaması ve Akdeniz'de Mısır merkez olmak üzere, Kuzey Afrika faktörünün önemli bir ticari ve siyasi merkeze dönüşümüdür. İslam yayılımı ile Avrupa içe dönük bir iktisadi yaşam oluşurken,

10.yüzyıldan itibaren Venediklerin etkinliği gittikçe artmıştı. Oysa Venedikler, Bizans'ı da besleyen önemli bir merkez konumuna sahipti. İslam dönemiyle birlikte, onların bu etkinliği gittikçe azalmaya başlamış, 10.yüzyılda tekrar etkinleşmişti. Selahattin ve diğer Eyyubi kralları, Venedik'in bu yapısını çok iyi değerlendirerek onlara ayrıcalık (kapütülasyon)lar tanımış, haçlı seferlerinin güneyden geçişlerini engellemeye çalışmışlar ve bu çabalarında da başarılı olmuştular.

Avrupa ise, Slav güçlerine yönelik seferlerle (Hristiyanlaşma süreci ile birlikte) yeni bir ticaret ve sömürü alanıyla kısmen rahatlasa da, uzun sürede, zenginlik bakımından kısır hale gelmişlerdi. Bu sürecin sonunda da Avrupa, doğu ile yaptığı ticaretin karşılığını ödemekte (maddi değerde: altın ve gümüş olarak) zorlanır hale gelmişti. Venedik aracılığıyla Akdeniz'e inmeyi başaran Bizans, uzun dönemde Venedik'in zenginleşmesi ve kendi özgür yönetim tarzını oluşturmasından dolayı bu avantajını da kaybetti. Venedikler kısa sürede doğu ile ticari anlamda, Bizanslardan elde ettikleri ayrıcalıkla daha da güçlenip sanayi gelişim sürecinde önder bir pozisyona oturdular. Ve ilk üretim alanlarını tekstil üzerine kurdular. Tekstil ile ilgili olarak, özellikle başta kuzey Afrika olmak üzere, ticaret yaptığı tüm alanlardan değerli pamuk ve yünleri getirerek işleyip pazarlıyorlardı. İşte tüm bu etkenler, Venediklerin Haçlı organizasyonunun en büyük gücü ve finansörü olmasını sağladı. Venedikler, bu askeri güçle de İslam dünyası üzerinde etkin bir işgal ve Avrupa ülkelerinden de Kapitülasyon-ayrıcalıklar elde etmeyi başardılar. Eyyubiler, Venediklerin bu yapısını iyi bildikleri için, Haçlılarla anlaşmak yerine Venediklere ayrıcalık vererek, Haçlı donanmalarının güçten düşmesini sağlıyordular (Aynı politika Osmanoğulları tarafından da sürdürülecekti). Çünkü Avrupa'da donanma gücü olarak Venedikler, büyük bir güce sahipti. Haçlı ordusunun taşınmasını ve lojistik desteğini, Venedik donanması sağlıyordu.

Marx'ın, Haçlı gerçekliğinin temelini "ticari bir alışveriş kararlığı ve çılgınlığı olarak tanımlamasına" Avcıoğlu da katılmakta ve şöyle devam etmektedir." Dördüncü Haçlı seferinde

gerekli para ve gemileri sağlayan Venedik, Papa tarafından aforoz edilmeyi göze alarak, Haçlıları Adriyatik'ten Zara limanına saldırtır. Zara, Haçlı seferine katılmayı kabullenmiş Papa'nın dostu sadık Katolik Macar kralı Emerich'e (1196–1204) aittir. Kent, zalimce Hristiyan kırımı yapılarak alınır. Papa, (olanlara) göz yumar, ancak Protestanlarla yetinir. Haçlılar, Zara'dan da ilan edildiği gibi Mısır ve Filistin'e değil, Bizans İmparatorluğu'nu fethe İstanbul'a yönelirler. Bu sayede Venedik, Bizans ekonomisini tekeli altına alır."

Haçlı seferlerinin şampiyonluğunu yapan ve organizasyonunda önemli katkısı bulunan Papaların bile saf dinsel amaçlarla davrandıkları ileri sürülemez. 11.yüzyılın ikinci yarısı kilise iktidarının güçlendiği bir dönemdir. Daha önceleri Alman İmparatorlarının atadıkları ve azlettiği ruhani iktidarın üstünlüğü ilkesiyle ortaya çıkarlar. Papa Gregoire 7. (1073–1085), çeşitli krallıklarla yayılmış kilise örgütü üzerinde papalığın otoritesini kurmak için mücadele eder. Latin katolikliğine kesin biçimini verir, rahiplerin evlenmelerini yasaklar, İncil'e dayalı bu karar halk katında saygınlıklarını yükseltir (İslamiyet'te Gazali dönemi gibi bir çabadır). Kralların ve baronların, eyaletlerdeki kilise adamlarını atamalarına karşı çıkar. Fransız kralına boyun eğdirir. Alman imparatorunu aforoz eder. Alman soylularını imparatora karşı ayaklandırır. Eskiden imparatorluk aygıtıyla bütünleşen kilise, feodal toplumsal düzen içinde, dinsel otoritenin tek kaynağı olan özerk kuruluş olur. Papalık daha sonraki merkeziyetçi monarşilere örnek teşkil eden „otokratik merkeziyetçi bir otorite kurar. Hatta „Gregoryen" çağı papaları, bazı Hristiyan kralları, bir çeşit feodal vasalleri yapmayı amaçlar. Onlardan sadakat yemini ve haraç alır. Bu siyasi karar ve çabalar o kadar ileri gider ki,1213 yılında İngiltere kralı „Topraksız" Jean, tam bir vasal (topraksız köylü) gibi „homage" ile papaya bağlanır ve İngiltere'yi kilisenin Fief'i yapar." İşte tüm bu süreç aslında Latin imparatorluğunun, Haçlı-Hristiyan ideoloji temelinde yükselmesini sağlayan Papa politikası olarak benimsenir. Vatikan otoritesi her ne kadar siyaseten başarı elde ettiyse de, Bizans'ın ve İstanbul'un işgali ve Kudüs politikasının geriye

atılması ve İstanbul'un yağmalanması, Vatikan (Papa)ın, Avrupa-Haçlı egemenlerinin politikalarını, salt Hristiyan amacında olmadığını görür ve şöyle sitemde bulunur:

...Silahlarınızı Müslümanlar yerine Hristiyanlara çevirerek yemininizi bozdunuz. Kudüs'ü kurtarmaya değil, İstanbul'un fethine yöneldiniz, öteki dünyanın zenginliği yerine, dünya zenginliğini seçtiniz. Daha da kötüsü bazılarınız, halkın gözleri önünde zina ve edepsizlik yaptınız. Kilise mülklerini ve kutsal eşyaları yağmaladınız. Grek kilisesi, Latinlerin bu yıkıcı davranışlarını görmekte ve haklı olarak köpeklerden çevirir gibi gözlerini Latinlerden uzaklaştırmakta ve Papalıkla birleşmeye istek duymamaktadır."

İşte haçlı seferleri bu çelişkiler üzerine oturmuştu. Her ne kadar bu seferler, İsa'nın mezarının, kutsal toprakların kurtarılarak korunması amacını taşıyorduysa da, aslında haçlı tarihi üzerine yorum yapan araştırmacıların hem fikir oldukları şey, Avrupa'nın ve içe dönük manastır ekonomisiden kurtuluşu, ilk sanayi devriminin ilkel yüzünün tetiklenmesi, feodalizmin yerleşmesinin ve daha sağlıklı temelde yükselmesinin sağlayıcısı-mimarı olma amacıyla yapılmıştı.

Çünkü Avrupa içinde, anarşi yaratacak kadar büyüyen yoksulluk, işsizlik ve açlık tehlikesi vardı. Bu sıradan insanların bir savaşçı rolü ile doğuya taşınmasına neden olmuş, doğunun servetlerinin, zenginliğinin yağmalanması sağlanarak, batıya maddi değerde (gümüş, altın gibi) zenginliklerin taşınmasını sağlamıştı. Ama aynı zamanda kendi içindeki birliği de dağıtmış ve doğu Roma'yı (Bizansı) zayıflatmıştı. Bu hamle Ortodokslar tarafından unutulmayacaktı. Bu sebeple İslam geleneğinin son batı temsilcisi Osmanoğullarının yayılımını kolaylaştıracak ve bu sayede Doğu Avrupa'da rahat ilerlemesinin yolunu açacaktı.

1124 yılında, Fulcher of Cahartes şöyle yazar:

"Batı'da fakir olanları, Tanrı burada zengin yaptı. Orada birkaç kuruş parası olan, burada birçok altınlara sahip. Orada bir köyü biie olmayana, Tanrı burada bütün bir kasabayı verir. Doğu bize bu kadar uygun düşerken, o halde neden batıya geri dönmeli.

Bu dönem Kurdistan'ın bazı bölgeleri, doğudan gelen Selçuklu ve onun atadığı komutanlar tarafından yönetildiği bir dönemdi. Boti bölgesi, şehir eğemen sistemlerinin temsilcisi Artuklu oğullarının yönetimine verilmişti[57]. Haçlı politikası çerçevesinde bir araya gelen Avrupa siyasi güçleri, içe kapanma politikasından kurtulmuş, kendi çıkarları merkezinde bir araya gelerek, Vatikan politikasını yürütüyordular. Abbasi Halifesi, Batıda gelişen bu sürece karşı etkisiz ve ilgisiz kalmaktaydı. Büyük Selçuklu krallığı da keza haçlılarla anlaşma ve onların bu tür çabalarına karşı kayıtsızlıkta, talancı ekonomi-haraççı bir sistemin kendilerine sağladığı avantajı, Nizam-ı Mülk ile bölüştürme ve iktidarlarını devam ettirme kaygısındaydılar. **Hatta Mısır'da iktidarda bulunan Fatımiler, Haçlıların Kudüs'e gelişlerini büyük bir sevinçle karşılamış, talancı ve haraççı Selçuklu iktidarından kurtuluş için önemli bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi. Haçlıların gelişi, bu bakımdan, Turaniler gibi var olma mücadelesiydi.** Geride bıraktıkları sefalet ve yokluktu. Oysa doğu ise ticari alanların kontrolünden dolayı zenginleşmiş ve oldukça hantallaşmıştı. İşte bu koşullarda, geride kaybedecekleri hiçbir şeyleri olmayan, işsiz ve yoksul Avrupa, doğunun zenginliğine acımasız bir iştahla geliyor ve geçtiği yerlerde servetler kazanıyor, zenginleşiyor kişilik kazanıyordu.

15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs krallığı haçlının eline geçmesiyle birlikte kurulmuştu. Kurdiler, Selçuklu egemenliği, haraççı kültürün altında inim inim inlemekte, var olan devletleri yıkılmış, iktidar güçleri küçükde olsa mevcudiyetini İslam orduları karşısında yitirmişti. Selçuklulara hayat sunan Kurdiler, si-

[57] Şehir egemen sistemi Sümer patesi kökeninden gelir. Şehir devletlerde egemen olan çevresine de hükmeder. Sümerlerin Kuzey ve doğu bölgesi Kengi (:Kurdi Superyalılar, Güneyinde Sami(Akadeliler), doğusu ise İran Elamlıların Sümerlerin) şehir patesiliklerinden oluşurdu. Tüm coğrafyanın toplamı Sümer'di. Demografik avantaja sahip olmayan Asur ve sonraki dönemde Roma tarafından da aynı politika devam etmişti. Günümüzde bu sistem hâkim güçlerin şehir merkezlerini kendi ekonomik-kültürel motifleriyle sağlamlaştırarak asimilasyonu gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdi. Bu mantık İslam döneminde ve hatta günümüz Türkiye'sinde Antep, Elazığ, Malatya, Maraş, Erzurum gibi kentler de buna güzel örneklerdir. Oysa yerli kavramı daha çok toprak bağımlılık ilişkisidir, yani taşradır. Egemenler şehirden kasabalara doğru genişlerken, yerliler köyden kente doğru hareketlilik içinde olur.

yaseten üstünlüklerini, Abbasilerin desteklediklerı Turaniler önünde kaybetmişlerdi. Selçukluyla hareket eden Kurdi emirlerinin zalimliği ve talancılığı, yerleşik Kurdi köylüsü ile diğer Ermeni ve Hıristiyan Rum köylüleri, haraç ödemekten bitap düşmüşlerdi. Haraççı ve talancı ekonominin en dorukta olduğu, sahipsiz bir coğrafyanın ifadesidir bu dönem. Başıboş serseri atlı gruplar tarafından yağmalandığı bir zamandı. Selçukluların Rıfuzi bölgesine yerleşmesine Kurdi Rumiler büyük bir direnişle cevap verip, tarumar etmişlerdi. Pavliklerin devamı olan, Rumi ve Abdali Kızılbaşlar, Selçuklularla büyük savaşlara girmiş ve Oğuzlara kıyımlar yaşatmışlardı.

Oysa Hristiyanlık öncesi dönemde doğuda Partlar sayesinde, Turanilere karşı güçlü bir tampon yapı varken, barışçıl Maniciliğin etkisi kürdilerin savaşçı kimliğinin kaybolmasına neden olmuştu. MS.1100lerden sonra koşullar Turanilerin lehine değişmiş ve doğu (Ekrat ve Etrak(Uğuz)) Türükmenlerin bölgeyi, İslam ordularından sonra talan etmesi sonucu, Kurdiler tümüyle güçten düşmüştü. Kurdi güçlerinden, Komuh bölgesinde Germler gibi tek tük güçlü hanesarleri ayakta kalmayı başarmıştı. Şedadoğulları ile Mervani devleti yıkılmış, bölgesel talancı ve haraççı güçler tarafından yönetiliyordu. İşte böylesi bir ortamda, Kurdi Eyyubileri iktidara taşınmayı başarmışlardı.

Kurdi Eyyubilerin Kökeni ve Zengilerle İlişkiler

Eyyubiler, MEDlerin torunu Paktukların (Partien/Aran krallığına bağlı bölge) Kür-Aras (Aran) bölgesinden, daha güneylere inerek, İslam siyasetinde kısa sürede etkin olmuşlardı. Eyyubiler, Part krallığına bağlı bir kabileden, Revvandi Kurdi aşiretinin bir kolu olarak, bu dönemde Oğuz akıncılarla birlikte güneye indikleri anlaşılmaktadır. Bu güçler, bölgeye hâkim olmaktan çok, talan ve yağma etmek amacıyla Kurdistan'ın batısına ve İslam devletlerinin güçlü kent merkezlerine doğru inmişlerdi. **Eyyubiler, Hezbaniye Kurdilerinin, Revadiye aşiretindendirler**. Part veya bir başka isim ile Aran Kurdileri de de-

nilen bu aile, Kur-Aras denilen bölgeden, Oğuz akıncılarla ortak hareket ederek, savaşçı bir kimlikle (belki de ücretli asker olarak) bölgeye geldiler. Aran bölgesi, bugünkü Karabağ denilen bölgeyi ifade etmektedir. İslami kaynaklar, bu bölgeyi **Aran** olarak tanımlamışlardı. Partların askeri güçlerinin yoğun olduğu bu bölge, Kurdilerin Bohtiya bölümünün Kuzey doğusunu tanımlar.

Genç bölgesini merkez yaparak 950–1200 tarihleri arasında güçlü bir devlet kuran Şeddalar da, Part (Alan) ülkesindendi. Tıpkı Eyyubiler gibi, Sedadlar da, bölge siyasetinde oldukça etkin olmuşlardı. Şedadlar, Selçukluların bölgeye gelmesinde, önemli bir rol oynamışlardı. Eyyubiler ile aynı boya sahiptiler. Herodot, bu Kurdi kabilesini isimlendirirken "Paktuk" olarak adlandırmıştı. Part soylular, savaşçı kimlikleriyle ön planda olan Karduklar ile aynı kökeni ifade ederler. Dicle'nin Doğu bölgesi ve ötesi Bohtan(Buhtan)-bugünkü deyimle Botan veya orada yaşayana Boti denilmesi bin yıllardan beri bugüne ulaşmıştı.

Bu gün Zilan (Ovalılar), Milan (dağlılar) diye, sınıf ve coğrafi konuma göre biçimlenen ve isimlendirilen yapı, o dönemde, Bokhtan (Bokhtlar=ovalılar) ve Beceneviye (dağlı) adlı iki belirlemeyle, dağlılar ve ovalılar olarak adlandırılmıştı. Eyyubiler de Bohtların, Ravan kökeninden geliyorlar. İlk tarihi büyükleri, "Şadi" adlı bir aşiret reisiydi. Şadi, dönemin büyük hükümeti Şeddadilere hizmet ederek, saygın bir yere oturmuştu. Eyyubi ailesinin kaderini değiştiren olay, Zengiler ile Abbasi hükümdarı arasındaki çelişkiden doğan savaş sonrasında olmuştu. Zengiler, Abbasi Halifesine yenilerek, ordusu dağılır. İşte bu dönemde, Tikrit valisi olan Necmeddin Eyyubi, Zengin'in bu sıkıntılı olduğu anda ona yardımcı olarak, Fırat'ı zarar görmeden geçmesine ve krallığına devam etmesine yardım eder (1131). Bu hizmetinin karşılığını çok geçmeden, Necmeddin almayı başarır. Selahaddin'in doğduğu zamanda, yani 1137 yılında, Zengi tarafından krallık bölgesine çağrılarak hizmetine girer. Sonrasında da Zengi'nin yanında büyük hizmetlerde ve kahramanlıklarda bulundu. Bu bağlamda, Necmeddin dönemi Eyyubiler dönemi-

nin tarihi miladı gibidir. Özellikle Zengilerin önderliğinde Haçlılara karşı yapılan savaşlarda, Necmeddin en öndeki saflarda yer almakta ve büyük kahramanlıklar göstermekteydi. Bu kahramanlıkları nedeniyle, İmadüddin Zengi, **ele geçirdiği Ba'lebek kentini, Necmeddin'e bağışladı. Bu dönemden sonra, Eyyubi iktidarı kendi içinde bağımsız bir hal alan devlet biçiminde ilk örgütlenme şeklini aldı ve böylece bir devlet yapısına sahip oldular(1140).**

Necmeddin dışında **Şirkuh'te**, Zengilerin yöneticileri arasına girmeyi başarmıştı. Şirkuh, Kurdi aşirler tarafından saygı duyulan bir şahsiyetti. Şirkuhta, Zengi'nin yanında, Urfa'nın alınması için yapılan sefere katılmıştı. Bu seferde başarılı oldular. Fakat 1146 yılında İmaddüni Zengi, düzenlediği seferde Ca'ber önlerinde öldürüldü.

Zengilerde Mahmut Dönemi

Zengiler bu dönemden sonra, iki oğul arasında çelişki yaşadılar. Yani Mahmut ve Seyfettin arasında, taht anlaşmazlığı olduysa da, Eyyubilerden, İmadüddinin dostu ve baş adamı olan Şirkuh, Mahmut'un yanında saf tutunca, Mahmut Zengi, Zengi devletinin başına gelip tahta oturdu. Eyyubilerin bu tavrı, Mahmut'ta minnet duygusu uyandırdığından, Şirkuh'un kardeşi, Ba'lebek bölgesinde kalmış olan Necmeddin ödüllendirilerek, Dımışk(Arap) bölgesinin de kontrol ve sorumluluğuna atandı. Bu atama ile Necmeddin, Zengiler içindeki en büyük Emir konumlarından birine yükseltilmiş oldu. Diğer kardeş Şirkuh ise, Mahmut'un ordu komutanlığına atanarak ödüllendirildi. Dımışık bölgesi tam olarak Zengilerin kontrolünde değildi. İki kardeşin etkin çabası ve savaştaki atalarının takipçisi bir kahraman edasıyla gösterdikleri başarılar sonucu, Dımışk bölgesinin kontrolü Eyyubilerin egemenliğine girdi.

Bu arada, Eyyubilerin çocukları da, Mahmut'un yanında, sarayında yetişiyor ve saray kültürü içinde biçimleniyordular. Kaynaklara göre Mahmut, Eyyubilere o kadar çok güvenmişti ki, çocuklarını bir dakika yanından ayırmazmış. Kuşkusuz bu

çocuklar içinden, her yönüyle farklı bir genç sıyrılmıştı. Bu kişi tarihte, Kurdi askeri zekâsının ve etkin siyasetinin neyi yaratabileceğini kanıtlayan, hükümdar ve büyük komutan (Trigan, Supluluma, Ferhat, Keyakisar ve PaKur'un izinden giden) Selahaddin'di. Selahaddin çocukluğundan itibaren, Mahmudun korumasında ve gözetiminde büyümüştü. Kuşkusuz bu ilgi, Selahaddin'in kişiliğinin biçimlenmesinde önemli etkilere yol açmıştı.

İşte bu dönemde Mısır veziri, Fatımiler tarafından iktidardan uzaklaştırılınca, o da Dımışık'a gelerek, Mahmut'tan kendisine yardım etmesini ister. Mahmut'ta, bu teklife olumlu bakar. Varılan karşılıklı anlaşma ve işbirliği çerçevesinde, Mahmut, Mısır'a sefer düzenleyecek ve Mısır'ı ele geçirdiğinde, Mısır toprakları Zengi Devletinin egemenlik alanına girecekti. Veziri de eski görevine iade edilecekti. Fatımilerinde kendi içindeki siyasi karışıklıklar, bir anlamda Zengilerin Mısır'a sefer düzenleme kararında önemli bir etken oldu. Bilindiği üzere Fatimi devleti, Ali inanç temelinde Şii ideolojiye sahipti. Oysa Mısır halkı Sünni inanca sahipti. Bu yüzden Vezirin de etkin siyasi bir rol üstleneceği bu seferde, Sünni halkın Zengi ordusunu büyük sevinçle karşılayacağı ve hatta ayaklanma çıkararak onları destekleyeceği açıktı. İşte tüm bu gerekçeler, Zengiler için arayıp da bulmadıkları bir fırsatın doğmasına neden olmuştu. Bu sefer emri, sadece Zengiler için değil aynı zamanda, Selahaddin'in hayatında da önemli bir zaman dilimi olacaktır. Çünkü Zengi Devletinin başkomutanı Şirkuh (amcası) ile birlikte Selahaddin de büyük bir sefere çıkıyordu.

Xoritilerden Sonra Tekrardan Mısır'ın İşgali

Şirkuh komutasındaki Zengi ordusu, Mısır'a doğru hareket etti, fakat beklenen olmadı. Oysa Şirkuh, Mısır'ı zorlanmadan işgal edeceğini sanıyordu. Ama beklediği olmadı ve işgal hamlesi başarısızlıkla sonuçlandı. Üç yıl sonra yeniden sefer düzenlendiyse de yine başarılı olunamadı. Ta ki, Haçlı ordusunun Şii Fatimi devletine saldırmasına kadar, işte bu saldırılarla birlikte

yeni bir süreç de başlamış oldu. Bu saldırı ile birlikte, iktidarlarının haçlılarca düşürüleceğini anlayan Fatimi devletinin işgalci Şii halifesi Adıd Lidinillah ile veziri Şaver, işgalci ve talancı Zengilerden destek istediler. Zengiler de, böylesi tarihi bir kararı bekletmeden yerine getirdiler. Şirkuh komutasında büyük bir süvari birliği hazırlayarak, Mısır'a doğru yola çıktılar. Şirkuh, Mısır'a yardım ettiği gibi, eline geçen fırsatı da değerlendirerek, yönetimi de ele geçirdi. İşte bu çabalara bakıldığında, Mahmut Zengi ile Eyyubilerin hesabının uzun vadede tutuğunu görüyoruz.

İki asırlık Şii Fatimi işgali altında inleyen Mısır halkı içinde, Şirkuh'un ordusu, bir kurtuluş ordusu olarak görüldü ve desteklendi. Adeta bir işgalci güç giderken, bir başka vicdanlı işgalci gücün egemenliğindeki iktidar kutsanıyordu. Mısır, Basra'nın ticari merkez olmasından çıkarak Venedik ve Cenevizliler sayesinde, Akdeniz ticaretinin canlanmasına neden olmuş ve Bağdat merkezli İslam etkisi de azalarak (dolayısıyla ticaret anlayışı yerine), Mısır ticaret ve siyasi merkez oluşmuştu. Mısır, İslam devletleri arasında da bir çekim noktası ve bir cazibe merkeziydi. Mısır, tarım merkezi olduğu kadar, bu ilişkiler sayesinde 10. yüzyıldan itibaren ticaretin geliştiği ve merkezileştiği ve Araplaştığı bir ülke olmayı başarmıştı.

Doğu-Batı ticareti bu dönemden sonra, Bağdat, Basra – Hürmüz pusulası yerine, Kahire- İskenderiye ve Aden merkezi alanına doğru kaymıştı. Mısırdaki ticaret bir yönüyle, Akdeniz ve İtalya üzerinde mekik dokurken, diğer taraftan da aynı zamanda Mısır, Haçlı Suriye ve Müslüman Zengilerle de ticaret merekezi olmaya devam etmişti. Her yönden bir çekim merkezi, zenginleşme alanı olmuştu. Ordu yapılarında ise, Kurdi, Türkmen-Tatar-Tacik, Zenci, Çerkez-Kafkas gibi birçok kavimden oluşmuştu. İç çelişkiler bu kadar derin olduğu için bürokratik güçler, yönetimde oldukça etkin bir güce sahip oldular. Hatta istedikleri zaman Halifeden bağımsız ülkeyi yönetebiliyorlardı. Kuşkusuz bu seferde Mısır'ın bürokratik egemen güçlerinin de büyük etkisi ve motivasyonu olmuştu.

Mısır veziri de, görevinden azledilince soluğu Zengi Devletinin kralı Mahmud'un yanında aldı ve Mısır'ın gelirinin üçte birini vermek kaydıyla, Mahmut'tan yardım istedi. Kurdi Şirkuh komutanlığında yapılan, ilk sefer başarılı olamamıştı. Fakat Mısır'ın ticari ve tarımsal zenginliği haçlılarında iştahını kabartınca, Fatımiler Haçlı eline düşeceklerinden korkmaları nedeniyle Mahmud'a sığındılar. Böylece, iktidarı kaybetmektense, iktidarın sahibi olarak en azından vezir olarak kalmayı yeğlemişlerdi.[58] Bu tercih yeni dönemin doğmasına neden olmuştu.

Zengiler, halife Adıd'di, Mısır'ın veziri yaptılarsa da, Adıd iki ay sonra öldü. Büyük komutan ve Kurdi halkının sevgilisi Şirkuh, Mısır'ın yönetimini aldı ve kendisinden boşalan başkomutanlık mertebesine ise, Selahaddini oturttu. Selahaddin, etkin siyaset ve diplomatik taktiklerini bu dönemde gösterdi. Bu onun devlet yönetiminde üstün becerisini göstermek için muazzam bir fırsattı. Selahaddin, önce Fatımilerden kalan yönetimdeki kişileri teker teker görevden uzaklaştırarak, Mısır'ın Sünnileşmesini sağladı. Ardından, bölgedeki Sünni güçler ile daha güçlü ittifaklar kurarak, Mısırdaki kontrol güçlerini artırdı. Bu çabalar ve siyasetteki başarısı, Mahmut Zengi tarafından da görülüyor ve takdirle karşılanıyordu. Böylece, kısa sürede Mısır'da Sünni bir iktidarı kurdu. Şii Fatimi devleti, 1169 yılından tam iki yıl sonra, 1171 yılında ortadan kalkmış oldu. Yıkılan Fatimi devleti

---

[58] Tyre, dostu Kudüs Kralı'nın aç gözlülüğünden Mısır'ı fethetmek istemesi Mısır'da önce Zengi döneminin oluşmasını sağlasa da, aslında Kurdi Eyyubilerin bağımsızlaşma sürecini de başlatmış oluyordu. Tyre bu olayın acısını şu şekilde anlatır:
Mısır'ın tüm kaynakları ve muazzam zenginliği, bizim ihtiyacımızı karşılıyordu. Ülkemizin sınırları Mısır yönünden güvenliydi. Güneyde çekinilecek bir düşman yoktu. Deniz, bize gelmek isteyenlere güvenli ve barışçı bir geçit sağlamaktaydı. Halkımız korkusuzca Mısır topraklarına girebilmekte ve avantajlı koşullarda ticaret yapabilmekteydi. Öte yandan Mısırlılar, ülkemize yabancı zenginlikler ve daha önce bilmediğimiz metalar getirirlerdi. Ziyaretleri bize hem çıkar hem de şeref sağlıyordu. Ülkemizde her yıl harcadıkları büyük paralar, hazine gelirini artırıyor, kişilerin özel servetini büyütüyordu. Şimdi her şey tersine döndü." (Avcıoğlu 4. Cilt). Oysa Selahaddin, kısa süre sonrasında bazı Hristiyanlara ticarette imtiyazlar tanıyacak ve İslam halifesi bu bakımdan, Selahaddin'e bu verdiği imtiyazların nedenini sorduğunda, mektubuyla, ticaretin dostluklardaki önemine değinecektir.
Elbette bu diplomasi yeni Ortadoğu Sünni politikasının da oluşumu olacaktı. Bu iktidar süreci ile birlikte Sünni kültür hâkimiyeti de sağlanmış oluyordu. Bu işgal siyaseti günümüze kadar yansıyacak bir gerçekliği de sağlıyordu. O'da Şii siyaseti bundan sonra Beyrut ötesine geçemeyecekti.

yerine, Abbasi Halifesi adına hutbe okutuldu. Bu dönemden sonra Zengi devleti, Selahaddin komutası altında; bölgede çok çabuk büyüdü, gelişti ve geniş alanlara hükmetti. Mısır sonrasında, Kudüs Haçlı krallığına seferler düzenlendi. Haçlılar için önemli olan merkezlerden birini, Eyle'yi ele geçirdi. Ardından, Kuzey Sudan (Nube), Yemen ve Libya seferleri düzenlenerek bu ülkelerin toprakları ele geçirildi. Zengi Devletinin otoritesine bağlandı(1173). Bu dönemde, Zengiler adına diplomaside bağımsızlaşmaya özgür hareket etmeye de başladı. Fatımilerden aldığı diplomasi ve ticaret geleneğine uygun olarak, yeni ticaret anlaşmaları yaparak, Haçlı birliğinin oluşmasını engellemeye çalıştı. **Haçlı gücü içinde bulunan Pizza özerk gücüne ayrıcalıklar tanıyarak, ticaret yerleri kurdurdu. Hamaların işletimine özerklik tanıyıp İskenderiye'de kiliselerin kurulmasını sağlayıp, gayri Müslimlere ibadet özgürlüğü tanıdı (böylesi davranış ilkti. Bu nedenle haçlı efendileri tarafından sürekli saygınlıkla anılmıştı). Ardından, Venediklerle de ticaret anlaşmaları yaparak, bazı özgürlükler tanıdı. Böylece kültürel, dini ve iktisadi bakımdan haçlı** güçleri içinde avantajlı konuma getirdiği bu güçler ile süreç içinde güçlü dostluklar kurmayı başardı. Öyle ki 1174 yılında (büyük seferden tam bir yıl sonra) Sicilya'nın deniz gücü, İskenderiye'yi kurtarmak ve Haçlı topraklarına katmak için sefer düzenlediyse de Pizzalılar ve diğer güçler bu orduya karşı Selahattin'in ordusunun yanında yer alarak gelen güçlerini yendiler.

Mahmut'un Ölümü Ve Kurdi Eyyubi İktidarı

Selahaddin, diplomasiyi oldukça etkin bir şekilde kullanıyordu. Diplomasinin ana esası olan, iktisadi yaklaşımı önemsiyordu. Haçlı seferlerinin mantığını çok iyi çözmüştü. Hristiyan ülkelerinden birçoğuyla güçlü ekonomik ilişkilere giriyor ve ticareti geliştiriyordu. Örneğin, İtalya ve Bizans ile ticari anlaşmalar bu dönemde yapılmıştı. Eyyubiler, Mısır'da kendilerine işgalci bir iktidar kurabilecekleri yer olduğunun bilincindeydiler. Selahattin'in kahramanlıkları ve sürekli ihtiyar meclisine ve

özellikle babasına danışması doğru kararlar almasında ayrıca önemli bir etkiye sahipti. En zor kararlarda babasının fikirleri onun için yol gösterici bir kılavuz gibiydi. Aslında Selahattin'in yanında yetiştiği Şirkuh asıl kahramandı. Kurdi aşirleri bir araya getirebilecek ve bölge ile güçlü bağları olan biriydi. Selahattin ise Zengi saraylarında yetişmişti. Klasik bir ümmetçiydi. Hiçbir Arabın olmadığı kadar tutucu ve bağnazdı. Bu anlamda Kurdi begler bekledikleri Kurdistani tavrı göstermekten uzaktı. **Minorsky** bu konuda şöyle yazmaktadır: "Eyyubi Devleti(tıpkı Safavi gibi)'nde sivil ve askeri hizmetlerde birçok Kürt görev almıştı. Ancak bunlar çoğunlukla Eyyubilerin çıkarlarına ters davranışlarda bulunmuştu. Şirkuh öldüğünde onun yerine Selahattinin geçmesine karşı çıkmışlardı." Selahattin Kurdistan seferinde oldukça zorlanacaktı. Kurdistan ilişkileri güçlü olan Şirkuh sonrasında Kurdistan Emiri Adil yeniden bu dengeyi sağlayacak kişi olacaktı.

Kurdilerin iktidara gelişi bu işgalle birlikte değişmişti. Bu yüzden yazımıza başlarken, Nureddin sürecinin tarihi bir milat olduğundan söz etmiştik. Nureddin, 1174 (569 Hicri) yılında, Dımışık'ta hayata veda etti. Mahmut Zengi'nin ölümü, bütün ülkede şok etkisi yarattı. Ama bunu fırsat bilen güçler, bağımsızlıklarını ilan ederek, çevreyi de yağmalamaya başladılar. Bu yağma halkların en demokratik tepkisiydi. kendilerinden yağamalananı yeniden geri alıyorlardı.

Res. Salahaddin adına basılan sikkeler

Nureddin Mahmut Zengin'in on bir yaşındaki oğlu, Nureddin İsmail, işgalici ve talancı Zengi hanedan devletinin tahtına oturdu. Küçük yaştaki bir çocuğun ülkeyi yönetemeyeceği açıktı. Önce Dımışık ve Halep Kiyaları birbirine düşerek, iktidar mücadelesine girdiler. Ardından Musul Emirliği de ayaklandı ve El-Cezire bölgesine kadar olan bir alanı kendi egemenliklerine aldılar. Bölgedeki, iktidar çekişmesinden, galip olarak, Türk kökenli Saddedin Gümüştegin adlı bir Halep komutanı çıkınca, Kurdi egemenler bu işten tedirgin oldular. Turaniler askeri anlamda etkin olsalar da Kurdiler bu durumu dengelemişlerdi. Özellikle Selahaddin'in Dımışıkta bulunan babası, Nureddin Kiya, bu sürecin ancak Selahaddin tarafından kontrol altına alınabileceğini bildiğinden oğlunu bölgeye çağırdı (Temmuz 1174). „Bu dönemde Selahaddin, Sicilya donanmasının İskenderiye saldırısı ile saray içi entrikalar, Fatimilerden kalan egemen güçlerin komplolarıyla uğraşmak durumundaydı. Bu kışkırtmalar sonucu Mısır kuzeyinde meydana gelen Kenzzüddevle ayaklanmasını bastırmak, Suriyeden gelen haber üzerine bölgeye yürüdü. Gümüşteğin ile diğer karşı koyan egemen güçlerin üzerine sefer düzenledi. Gümüşteğin'de Turani ve kimi Arap egemenleriyle işbirliği yolunu seçti ve güçlü ordu bir hazırladı. Bu bir nevi iki gücün yeniden karşılaşmasını zorunlu kılıyordu. İki tarafın hazırlıkları tamamlandığında, biribirleriyle savaşmak üzere yola çıktılar. Yapılan **uzun ve kanlı savaşta, Selahaddin'in üstün savaş zekası galip gelmişti. Gümüştegin ve etrafındaki turani güçler büyük yenilgiye uğradılar** (12 Ekim 1174).

Önce Dımışık, ardından Ba'lebek, Humus, Hama gibi mer-

kezleri ele geçirdi. Halep üzerine gittiğinde, Halep Emiri, Musullularla işbirliği yapmış ve bu siyasetini etkin diplomasi ile de güçlendirmişti. Yürüttükleri siyaset gereği (Halep emiri), Haşhaşiler ile Haçlıları kentine davet etmişti. Selahaddin, Halepi sardı ve anlaşmak istemeyen Halepliler ile Selahaddin arasına Abbasi halifesi Müstazi-Biemrillahın girmesiyle, iki taraf masaya oturarak anlaştılar. Selahaddin, bu dönemde çadırının içine kadar giren Haşhaşi suikastini atlattı.

Res. Selahaddin adına basılan sikkeler

İki taraf da, o güne kadar ellerinde tuttukları bölgenin hakimi sayılmayı kabul etti (6 Mayıs 1175). Bu anlaşmayla, Selahaddin; Mısırdan, El-Cezire bölgesine kadar olan bütün yerlerin hakimi olarak kabul edildi. Bundan sonra, Selahaddin, hutbeleri kendi adına okuttu. Selahaddin, bölge için büyük tehlike olan Haşhaşiler üzerine giderek, bu gücü kontrolü altına aldı. Haşhaşiler kontrol altına alınınca, Yemen'e önce Kardeşi Turan Şahı getirdi. Fakat bu durumdan memnun olmayacak ki kısa sürede, bu bölgede değişiklik yaparak, diğer kardeşi Tuğteğin'i atadı (Kurdiler ve Oğuzların birbiriyle nedenli ortaklaşa hareket ettiklerinin göstergesi olan bu durum, işbirliğinin ne denli güçlü olduğunu da gösteriyor. Tıpkı, bazen Elam ve bazen de Arami ünlülüğü alarak geliştirilen diplomasi gibi). Hamaya Takkuyeddin Ömeri, Ba'lebek'e ise, Ferruh Şah, Humusa Nasırüddin Muhammedi atadı. Eyubbiler kısa sürede bölgedeki en önemli işgalci ve egemen güç haline geldiler.

Frankler, kısa sürede toparlanmayı başarmışlardı.Ve Selahaddin'in Mısır'dan Gazze'ye doğru ilerlediklerinde saldı-

rarak Selahaddin'in ordusunu yendiler. Selahaddin, bu saldırı sonrasında hemen ordusunu toparlayıp karşı saldırıya geçti (9 Haziran 1179). Merciuyun zeferi ve hemen sonrasında 24 Ağustos tarihinde Beytülahzan zaferlerini kazanarak, yeniden dengeyi sağlamayı başardı. Haçlılar ile hesaplaşma zamanı geldiğini biliyordu. Bu yüzden Haçlılar üzerine sefer düzenleyeceği esnada, Nureddin Salih'in öldüğü haberini aldı. Bölgede kaos ortamı daha bir arttı. Salih'in toprak mirası doğal olarak Selahaddin'e kalıyordu. Oysa Musul egmenleri, bu mirasa konmaya çalışıyordular. Bu yüzden Selahaddin, ordusunu toplayarak yeniden Musul üzerine yürüdü. Bu yürüyüş özellikle Kurdi beyleri tarafından iyi karşılanmadı. Selhattin aynı tepkiyi Amed üzerine yürüdüğünde de yaşayacaktı. Kurdi beyler ayrı olarak güçlü beylik-aşiret birliği içinde yaşamaya alışmışlardı. Halife dahi bu siyaseti bilerek ömrünü sürdürüyordu. Kurdilerin birlik olmaması da Arap ve sonradan bölgeye giren Oğuzlarında işine geliyordu.

Nasılki Selçuklu efendileri Kurdistana girmekte zorluk çektiler ve bir çok yenilgi yaşadılarsa, Eyyubilerde Kurdi efendilerinin karşısında bunu yaşadılar. Selahattin onlara birçok vaade bulundu. **İbnü'l Esir**, bu konuda vaatlerde bulunmasına rağmen Kurdi beylerden çoğun Selhattin'in Kurdistani politikalarından dolayı bu mektup ve dileklere ilgi göstermediklerini yazar. Özellikle Selhattinin bölgenin yerel ailesinden olduğundan sadece şehir egemeni vergi alıp kendi rahatlığında yaşayan ve halifeye para gönderen elçi konumundan çok, yerel politikları belirleyen, merkezileşmeyi sağlayan biri olarak görüleceğinden korktular. Yine hainlikle yaklaşıp kendi çıkarları için merkezileşme büyük Kurdistani oluşumun önünde engel olmayı tercih ettiler. **Selahattin, Musul üzerinde ve Amedde çok zorlandı. Hatta 1182 yılında Kurdistan'ın işgali amacıyla yürüttüğü Musul seferi başarısız geçmişti. Moralsiz kalan Selahattin, Sincar'a doğru yola çıkmıştı**. Selahattin kendi halkına karşı kıyımcı olamadığından bu savaşlar genelde tecrit ve teslim politikası olarak düşünülmüştür. Hatta **İbnü'l Esir, el-Kamil Fi't Tarih** adlı eserinde, Sincar beglerinin de güçlü bir direniş gerçekleştirmek için hazılık yaptığını, ez-zerzeriye Kürtlerinin ya-

şadığı bölümdeki bir begin gizilce kendi bölge tarafına gelmesini isteyen bir mektup yazdığını, o tarafa gelen Selahattinin ordularının gizilce içeriye alındıktan sonra şehrin ele geçtiğini yazar. Kuşkusuz Şirkuh bu anlamda Kurdi aşirlerin göz bebği iken, Selhattin'in bu ilişkilerden uzak olması belki bu tepkilere neden oluyordu. Ama şuda bir gerçekki Selhaddin'in çevresindeki Ruspi'ler Kurdilerin üzerine savaşla gidilmesini de engelledikleri bir gerçekti. Bu nedenle Selhaddin diğer yerlerde gösterdiği genişleme siyasetini Kurdistan (Mussl'dan Amed'e) gösterememişti.

Sehattin Kurdistan beglerinin bu tavrından çok rahatsız olarak Amed üzerine yürümüştü. **Yine İbnü'l esir'in** yazdığına göre, Çin Seddi kadar muhteşem bu kentin Kurdi begleri ittifak içinde büyük bir savunma hazırlamış, uzun kuşatma pek bir sonuç vermemişti. Hatta lağımcılar surları delmeye koyulmuş, bunuda başaramamış, oklarla kent halkını tehdit etmelerine rağmen sonuç alamayınca, **Kurdi begleri arasında saygınlığı olan Hısna Keyf emiri Nureddin devreye sokularak, Amed emiri Bahaüddin b. Nisan şehri Emire teslim etmişti.** Emir yine yerinde kalmış, şehre girilmemiş ve bağlılık mektubu ile Selhattin kentten ayrılmıştı[59]. Aslında İslam dönemi krallıkları daha çok vergi ve zenginlik kaygısıyla kentlerin egemenliğini ellerinde bulundurmak ve bu şöhrete nail olmak için, beglerle anlaşıyorlardı. Amit gerek Selçuklu ve gerekse de Eyyubi döneminde (Osmanlı da dahil), hükümdarlar için ünlülük kazanma adına önemli bir kentti.

Bu bölgede kontrol sağladıktan sonra, hemen ardın-

[59] Dönem hükümdarlarının tarihçileri o kadar taraflı ve düzeysiz yazımlar yazmışlardı ki (bunun içinde Hristiyan ve Yahudi yazarlar başta Mateos olmak üzere) komik denilen bu çıkarımlar tarih yazımlarında yer bulmuştu. Şevket Beysanoğlu ile Osman Turan'ın Selçuklu dönemi Amit çıkarımlarını ele almakta fayda var. Amed tarihi yazılırken 2.Giyaseddin döneminde Diyarbakır'ı fethetmek için gönderilen Çavlı ve Yavtaş komutasındaki askerler bölgeye gelmiş, 1240 yılında Diyarbakır kuşatılmış. Kurdi emiri Fahreddin Dinari ile pazarlığa girişmişler. Efendim kenti kaça verirsin diye, 400000 dinari olarak anlaşma yapmışlar. Burçlar üzerinde oturarak bu pazarlığı yürüten emir, sonra şehri teslim etmiş ama diğer Kurdi beyleri bu anlaşmadan memnun kalmayınca tekrar Selçukluları kentin dışına atmış ve yeniden pazarlığa girmişler ve tekrardan anlaşıp, Diyarbakır halkı tüm vergilerden muaf olacak şekilde bir anlaşma ve büyük paralar karşılığında Kurdi begler kenti teslim etmişler (ki bu olay Ulucami kitabesinde yazıldığı için yer verilmiştir). Diyarbakır ile birlikte ona bağlı, Siverek, Ergani, Çermük, Akil ve diğer kaleler Selçuklulara bağlanmıştı."

dan, Halep, Amed, El-cezire gibi merkezleri birkaç yıl içinde işgal etmeyi başardı. Kurdistan üzerinde etkin olma siyaseti sonraki dönemde Eyyubi devlet politikası haline gelecek ve devlet yönetim merkezi Hısna Keyf olacaktı. Bu hamle Eyyubiyi bundan sonra büyütecekti. Ama aynı zamanda, Eyyubi Kurdileri ile Tacik/Farisi Selçuklu karşı karşıya getirecekti.

Böylece iki siyasi ve askeri güç rakip oldular. Kuşkusuz büyük Eyyubi gücü karşısında Selçuklular bir beylik konumundaydı. Ama Selçuklularda İslam coğrafyası içinde ve dışında diplomasi geliştirmeye çalışarak güç olmaya çalışıyorlardı.

Kurdi Eyyubiler İle Oğuz Selçuklu İlişkilerinden Bir Örnek Olay: Kurdi Eyyubilerin Bölge Hâkimiyeti ve Selçuklular Karşısındaki Zaferi.

Büyük Sultan, kuşkusuz hâkimiyet alanını genişletmek ve imparatorluğunu El-cezire bölgesinden daha ötelere çıkarmak gibi hedefler koymuştu. Bu yüzden, o dönemde Selçuklu Sultanı 2.KılıçArslan da, Güney bölgesine doğru yayılma ihtiyacı duymaktaydı. Çünkü Selçuklu beyliği büyümek ve devletleşmek, eski gücüne kavuşmak istiyordu. Bundan dolayı Bizanslılarla da (Myriokephalon) antlaşma yapmıştı. Bu anlamda büyük sultan, Selçuklu beyliğinin bu tür çabalarını, İslam anlayışına ihanet olarak algılamakta ve cezalandırmak istemekteydi. Çünkü Selahaddin bir anlamda Haçlılara karşı büyük mücadele verirken, Oğuzların bu antlaşma ile geri adım attıklarını düşünmekte ve kendi mücadelesine ihanet olarak görmekteydi. **Selçuklular öyle belirtildiği gibi büyük bir imparatorluk değil, merkezi daha çok Konya ve çevresi olmak üzere, küçük alanı hâkimiyeti altında tutmakta olan bir beylikti. Dolayısıyla eski büyük Selçuklu oluşturmak, hâkimiyet alan sınırlarını daha ötelere yaymak ve devlet olma isteği Selahaddin'in düşün yapısı ile çatışıyordu. Selçuklular bunun için, hem bölgede Selahaddin'in** karşısındaki güçlerle işbirliği yapıyor, hem de bu güçlerle birlikte Haçlılarla da ortak siyaset geliştiriyorlardı.

Res. Salahaddin adına basılan sikkeler (Hamah)

Oğuzlar, Kurdi coğrafyası başta olmak üzere, tüm bölgeyi egemenlik altına almaya ve İslam bayraktarlığını yapmaya çalışıyordular. 2.Kılıç Arslan, Danişmentlerin üzerine sefer düzenledi. Bu seferde başarılı oldu ve Malatya'yı Danişmentlerden alınayı başardı. Kurdi bölgesine Selahaddinden izinsiz müdahale edilmesi, iki gücü karşı karşıya getirdi. Selçuklular ile Kurdi Eyyubiler bu süreç karşısında, iktidar mücadelesinin başladığını biliyordular. Oysa Selçukluların da katıldığı anlaşmada, El-Cezire bölgesi ve onun kuzeyi Eyyubilere verilmişti. 2. Kılıç Arslan, bir elçi göndererek, Selahaddinden istemde bulundu:Ra'banın kalesinin kendine ait o lduğunu. Eyyubi Emiri Nureddinin, kendisine sormadan aldığını ve buna rağmen oğlu Melikşah'ın burasını kendisine iade ettiğini bildirdi.

Selahaddin bu istemi reddettiğini, 2.Kılıç Arslan'a bildirdi. Hayır, cevabını sindiremeyen 2.Kılıç Arslan, Nureddin İsmail'in ölümüyle birlikte, meydana gelen karmaşa ve Selahaddin'in, Haçlılarla başının belada olmasını fırsat bilerek, hemen Ra'ban kalesine büyük ordu göndererek sardı. Ra'banın, Selçuklu güçlerince sarıldığı haberini alan Selahaddin, yeğeni Takiyeddin'in komutasında bir orduyu, 2.Kılıç Arslan'ın üzerine gönderdi. Takiyeddin'in başında bulunduğu ordu bin kişiden oluşuyordu. Oysa Selçuklu hükümdarı 2.Kılıç Arslan'ın ise başında bulunduğu ordu, tam 20 bin kişiden oluşuyordu. Kılıç Arslan yapılacak savaştan sonra galip geleceğine oldukça emindi. Takiyiddin ve ordusunun büyük bir ustalıkla savaşması, 2. Kılıç Arslan'a büyük bir yenilgi yaşattı. Musul Veziri, Selahaddin adına yazdığı mektupta şöyle diyordu:

„Malumdur ki, biz İslam'ın galip gelmesini, küfrün mağlup olmasını istiyoruz. Müslümanların kâfirlere karşı kuvvetli olmasını, Allah'ın adet ettiği üzere İslam askerlerinin kâfir ordularına muzaffer olmasını istiyoruz. Kılıç Arslan Rumlarla anlaşma yaptı (Myriokephalon olayından sonra yapılan anlaşma kastediliyor) Allah bilir ya, onları (Selçuklular)ın heybetini yıkmak ve hatalı fikirlerinden dolayı cezalandırmak istemedik." diye yazıyordu.

Bu olayın üzerinden çokça zaman geçmeden, Selahaddin ile 2.Kılıç Arslan tekrar karşı karşıya geleceklerdi. Ama halife İslam güçlerinin karşı karşıya gelmesine her daim karşı olacaktı. Özellikle Haçlı seferlerinin yapıldığı bu dönemlerde etkin diplomasi ile arabuluculuk yapacak ve İslam güçlerinin daha büyük savaşlara girmesini engelleyecekti.

Res. Hısna Keyf: Khurdi, Xaldi ve Eyyubi Uygarlık Mirası

Eyyubilerin Anavatan(Kurdistan) Seferi

Tüm bu süreç Selehaddin'in, Selçuklu beyliğini kontrol altında tutması ve dikkatli olarak izlemesi gereği üzerinde fikir oluşturdu. Kurdi Eyyubiler ile Selçuklular arasındaki sürtüşmeler bu noktada bitmedi kuşkusuz. Bir diğer olay daha anlatalım. Kurdistan beyleri bilindiği üzere Abbasi politikalarının gereği Kurdistan egemenleri olarak Oğuz beyleri tarafından paylaşılmıştı. Bu işgalin ne kadar barbarca olduğu dönem tarihçileri ta-

rafından biliniyor, bunları bölgeye getiren vezirin de nasıl cezalandırıldığını yazmıştık. Oğuzların işgal süreci elbette çok uzun sürmeyecekti. Bu dönemde HısnaKeyf Beyi de bunlardan biriydi. Artuklu beyi olarak anılırdı. Bu bey Selehaddin'e bağlandı. Selahaddin'in Kurdistan seferinde ona bağlılığını bildirdi. Selhaddin de iktidarına karışmadı ama Selahaddin sonrasındaki Eyyubilerin Kurdistanileşme sürecinde, tüm bu Turanî kökenli beyler bölgeden kovuldu.

Tekrar konumuza dönersek, Artuklu beyi, 2.Kılıç Arslan'ın kızı ile evlendi. Fakat bu evlilik uzun süremedi ve bey karısını, kabul etmeyip babasının yanına gönderdi.

Res. Eyyubi Dönemi Bir Kale Kapısı (Hısna Keyf)[60]

"Aslında bu işin içinde bir gönül hikâyesi gerçeği de vardır; Hısna Keyf beyi, bir Gürcü asıllı dansöz ve şarkıcılık yapan bir kadına âşık olmuş ve onu yanına almıştı. Bu 2.Kılıç Arslanı çileden çıkarmıştı ve aşağılandığını düşünerek, İslami gelenekte olmaması gereken ve hele bir beyin kızına yapılmaması gereken şey, kendi kızına ve dolayısıyla kendine yapılmıştı.

HısnaKeyf beyine derhal, kızını geri almasını istedi. Bey kabul etmedi. Bunun üzerine Kılıç Arslan, kızına karşılık beyin aldığı kaleyi istedi. Bey bu fikri de kabul etmeyince, beyin üzerine yürüyeceğini bildirdi. Artuklu beyi Eyyubilerin himayesin-

[60] M.Masum Süer, Hısna Keyf fotoğrafları

de yaşayan bir beylikti. Bağlı olduğu kraldan, yani Selahaddinden yardım istedi. Selahaddin de, Selçukluların kendi hâkimiyet alanına müdahale isteğine sert tepki gösterdi. Aradaki elçiler de Selahattin'i ikna edemeyince, Selahaddin'in, Selçuklulara karşı ikinci seferi başladı.

Res. Küçük saray- Hısna keyf

Selahattin ordusuyla, Haziran 1180 tarihinde, Fırat'ın, Göksu kolunun bulunduğu bir alanda savaş karargâhını kurdu. Kılıç Arslan gelen orduyu görünce ürktü. Geçmiş tecrübesine de dayanarak, küçük Eyyubi ordusuyla baş edemezken böylesine büyük bir Eyyubi ordusu karşısında, hem de Selahattin'in komutasındaki bir orduyla baş etmenin mümkün olmadığını gördü. **Dönemin ünlü İslam bilginlerini ve saygın insanları aracı olarak koydu. Halife devreye girdi.** Kılıç Arslan'ın akıllı veziri ve din bilgini İhtiyarreddin (bu savaşı önleyen kişidir), Selahattin'in, Kılıç Arslan'ın üzerine yürümesini önlemek ve ikna etmek için, Selahaddinin savaş karargâhına gitti. O da (Kılıç Arslan'ın veziri) karşılaştığı manzara karşısında dehşete kapıldı,

korktu. Halifenin savaşmamaları yönündeki emrini vererek, Selahaddinin en can alıcı noktasından vurmak gerektiğini bildiğinden, ona şöyle seslendi:

Res. El-Rızk camii-Eyyubi dönemi- Hısna Keyf

"Sen Sultanların en büyük, en şanlı, en şöhretlilerindensin. Halkın (Kurdiler), senin Haçlılarla anlaşma yaptığını ve cihadı terk edip ülkenin çıkarlarını bir kenara attığını (Oysa, Bizanslarla anlaşma yapan kendileriydi), bütün Müslümanlara faydalı bir işten yüz çevirdiğini... senin ve askerlerinin bir kahbe şarkıcı için yollara düşüp masraflar ettiğini duyması kadar büyük bir kötülük düşünebiliyor musun? Yarın Allah'ı Taalaya ne diyeceksin?"

Selahattin, bu konuşmadan oldukça etkilendi. Aslında söz konusu olan, bir şarkıcı yüzünden meydana gelen anlaşmazlık değil. Kurdi geleneğinin gereği, "Ocağına düşmüş kişi, düşmanı dahi olsa kendi evinde buyur etmek, himaye etmek ve onu ko-

rumakla görevlidir." Dolayısıyla ocağına düşmüş ve kendi egemenlik sahasına saldırıda bulunan bir güce karşı tepkinin sonucuydu bu sefer, ama Selçuklu veziri doğru bir yöntemle giriş yapmıştı ve bu hamlenin, Selçukluların var olup yok olma anı olduğunu çok iyi biliyordu.

Selahaddin de, veziri şöyle cevaplandırır:

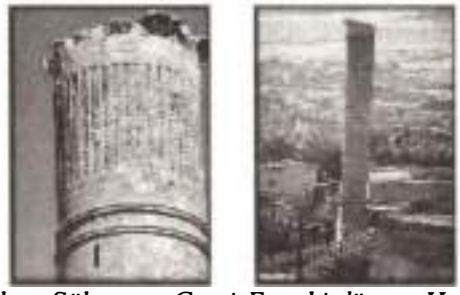
"Sen haklısın. Fakat (kültürüm gereği) ocağıma gelmiş birini yalnız bırakmam. Nureddin ile konuşup anlaşın (benimle değil)[61]„ diyerek olayı Nureddin'in gönlünün alınmasına bıraktı (kendisi bir sultan olarak beylik düzeyindeki birini kuşkusuz muhatap alamazdı. Kendine bağlı emir ile muhataplık alınmasını bu sebeple istemişti). Selçuklular da, Nureddinin gönlünü almaları gerektiğini biliyordular ve aldılar[62]. Selçuklular, Eyyubilerin gücünü bundan sonra Selahaddin döneminde bir daha sınamadılar. Selahaddin'e bağlılıklarını sunmaları sonucunda bu olay kapatılmış oldu.

Selahaddin buradan tekrar Haçlılar ile savaşmak için ayrıldı ve Kudüs'e yaptığı seferlerde zaferlerle döndü. Selahaddin, Haçlılarla savaşırken, Birecik emiri İlyas Bey'in ölümüyle birlikte bölgede kaoslar tekrar başladı. Çünkü İlyas Bey'in yerine geçen Şihabettin Muhammet, bağlı olduğu Mardin emiri 2.İlgazi'yi tanımadığını açıkladı ve kendisi, Abbasi Halifesi sayesinde ayakta duran Musul Emiri'ne bağlılığını bildirdi. 2.İlgazi de, Şihabettinin bölgesine, yani Birecik'e sefer düzenledi. Bunun üzerine, Şihabettin de, Selahaddinden yardım istedi. Selahaddin, bu dönemde haçlılar ile savaştığı için, olaya müdahil olamadı. Ama bir mektup yazarak 2.İlgazi'nin çekilmesini istedi. Buna rağmen 2.İlgazi çekilmeyi kabul etmedi. Fakat bu

[61] Kurdi geleneklerine göre, kapısına düşman da gelse onu konuk etmek ve aman istediğinde özürünü kabul etmek durumundadır. Kurdi ocağına gelmiş biri, düşmanı dahi olsa, o ocakta kimse ona karışamaz, onun kapısında kimse o kişiyi tehdit edemez.

[62] Selçuklu Hükümdarının, baş eğmesi ve itaati karşılığı bu olayın çözülmesi olayı sadece bununla sınırlı kalmayacaktı. Sonraki dönemlerde Selçuklular bu büyük hükümdarlığı yıkmak için bazı Arap hükümdar (Dımışık)larla işbirliğine girmeyi deneyecek, hatta Haçlılarla anlaşmalar yaparak onlara yer ve yol verecekti. Sonraki dönemlerde de bu tür kalkışmalar büyük başarısızlıkla sonuçlanacak ve yenilgiler yaşayacakları savaşlara gireceklerdi. Bu yenilgiler sonrasında ise, Selçuklular yazımlarında, Eyyubi krallığının büyüklüğünü dört bir yandaki hükümdarlara da yazarak, kabul edeceklerdi.

seferden zaferle dönemedi. Selahaddin, Kurdistan'da düzenleme yapmak için, bölgeye yeniden sefer düzenledi. Meyyafarkin ile Şehrizor bölgelerini ele geçirdi. Ordan Ahlata ve Azerbaycana kadar olan tüm bölgeyi eğemenliğine aldı. Bu sınırlar, Zengilerin döneminden çok ilerilere Selahaddin döneminde taşınmıştı.

Res. Sultan Süleyman Cami-Eyyubi dönem-Hısna Keyf

Aynı yıl, Şevbek prinkepsi Renaud de Cahatillon, Kerek bölgesinde Selahaddin ile Bizans arasında yapılan ticari anlaşmayı ihlal edecek şekilde, Mısırdan Şam'a doğru giden bir kervanı yolda yağmaladı. Bunun üzerine, Selahaddin de, anlaşma esaslarına göre kervanın zararlarının karşılanmasını istediyse de, bu isteği reddedildi. Bunu bir savaş sebebi olarak gören Selahaddin, Kudüs Haçlı krallığına 3 Temmuz 1187 tarihinde sefer düzenledi. Sür dışındaki, bütün Haçlı ordusunun elinde olan toprakları ele geçirdi.

Selahaddin, önce Kerek'teydi. Sonra dönerek, Taberiye gölünün kuzeydoğusunda Aştera bölgesinde çadırını kurdu. Selahaddin, Haçlılara karşı hemen saldırmak yerine, yeğeni Takayuddini beklemeyi kararlaştırdı. Takiyyüddin ise, Ermeniler ile Antakya haçlı güçlerinin bulunduğu bölgeyi kontrol altına aldıktan ve arkadan saldırmayacak düzeye getirdikten sonra, Amcasına katılmayı düşünüyordu. Takiyyuddinin, Selahaddinin güçlerine katılması tam bir ayı buldu. 10 Haziran 1187 tarihinde, elindeki güçlerle, büyük bir çoşku ile karargaha ulaştı. Bu birlik sağlandıktan, tam 14 gün sonra (24 haziran), çarşamba sabahı, Selahaddin ordusunu her zamanki yöntemlerle

güdülemek için askerlerinin içine girdi. Bu hamlesi moral amaçlıydı. İmaddeddin bu olayı şu şekilde anlatır:

Hittin Zaferi ve Haçlı Seferi

"...Sultan, (savaşta görevli) her emire bir görev verdi. Her kahramanın ve her pusucunun yerini belirledi. Her Emire, sağ ve sol kanatlardan nerede yer alacağını gösterdi. Ve yerlerinden ayrılmamalarını emretti. Her birlikten hücum müfrezeleri çıkardı. Her gruba yanındaki grupla iş birliği yapmayı tavsiye ettikten sonra, şöyle bir nutuk verdi: "Düşman ülkesine girince askerlerimizin tertibi, birliklerimizin ve kahramanlarımızın yerleri böyle olacak."

Res. El-Rızık Camii-Eyyubi eserleri-Hısna keyf

Bu konuşmadan sonra, Sultan, bahşişler dağıtarak, askerlerin ümitlerini artırıp, motivasyonlarını yükseltti. Zafer kazanılırsa yeni şeyler vermeyi vaad etti. Teçhizat dağıttı. Hazineleri askerlerin önüne saçtı. Ok çuvallarını tevzi etti...memnun bir şekilde çadırına döndü.

Ukhuvane adlı yerde savaşmak için karar alındı. 2 Temmuz Perşembe günü, Haçlı ordusuyla karşılaşmak için harekete geçildi. Taberiye'nin batısında Lubya ovasında Kefr-sept'te Haçlı ordusuyla karşılaştılar. 12000 süvari ve 80 binden fazla yaya askeri ile savaş düzeni alındı. Selahaddin, Medlerin ve Partlarında sıklıkla yaptığı gibi, süvari okçu birliğiyle Frenklerin üzerine saldırarak geri çekildi. Bu Haçlıları harekete geçirerek üzerine çekme politikasıydı. Fakat, Selahaddin'le sürekli savaş tecrübesi yaşamış, Haçlı ordusu bu defa harekete geçmedi. Selahaddin, bu yöntemden sonuç alamayınca, askerlerine mevzilerini terk etmemeleri için, özellikle yeniden emir verdi. İki tarafta harekete geçmeyince, savaş alanındaki düzeni, yeni taktikle Selahaddin, değiştirdi. Taberiye kentine doğru saldırıya geçti ve kalenin dışındaki tüm güçleri yendi. Kentin emiresi, kurtuluşu Haçlılara sığınmakta buldu.

Haçlılar, Selahaddin'in bu saldırısını önlemek için, Taberiye kentine doğru yola çıktılar. Bu tetikleme ve düşmanın hareketini izleyerek, ona göre savaş pozisyonu imkanını veriyordu. Kısacası, karşı tarafın elini görüyordu. Haçlıların, Taberiye doğru geldiğini duyunca istediğini elde etmişti. Ordunun bir bölümü kaleye saldırı düzenleyecek güç bıraktıktan sonra, kendisi hemen orudusunun başına geçti. "İstediğimiz oldu. Yenilirlerse Taberiye ve bütün sahil korumasız kalacak, fethimizi böylece kimse önleyemeyecek." dedi.

Res. Ulu Cami (Eyyubi eserleri)-Hısna Keyf

3 Temmuz günü Sultan, su ve kaçış yollarının tutulması görevini yegenine verdikten sonra, Haçlılar üzerine yürüdü. Haçlılar da güçlü mevzilendikleri için, iki güçte sabahladılar. Ertesi gün, büyük savaş olduğunu bildiğinden Sultan askerlere dağıtılmak üzere, 400 çuval ok dağıttı ve yetmiş deve sırtında da okları biten kişilere ulaşmak üzere lojistik destekleri sağladı. 4 Temmuz sabahı haçlılar, seferlerine devam etmek istediler. Fakat Sultanın okçuları, yağmur gibi üzerlerine ok yağdırdı. Menkubers adındaki birinin ileri çıkmasıyla, Selhaddin'in beklediği ve istediği şey olmuştu. Bu kahraman ölünce arkasından herkes şevke gelerek saldırdı. Bu sırada, görevi (rüzgarın pozisyonuna göre) Haçlıların bulunduğu alanı ateşe verdi. Haçlı ordusu, kuru otların tutuşması nedeniyle, bölündü. Işte o anda, Eyyubi orduları saldırıya geçti. Savaşın haçlılar için kaybedildiği anlaşılıyordu ve Haçlı komutanlarından, Kont Raymond'un öncülüğündeki birkaç kont ile birlikte askerlerini alarak,

Selahaddin'in yegeni, Takiyeddin üzerine doğru intihar edercesine saldırdılar. **Takiyeddin gelen kişilerin komutan olduğunu görünce, savaş ahlakı gereği geçmelerine izin verdi. Ama arkasına takılanlara izin vermeyerek, intihar saldırıları ölümle sonuçlandı.** Haçlılar, Hittin tepsine çadır kumak istediyseler de, Eyyubi ordusu buna izin vermedi ve burada yapılan savaşta "„ büyük ve gerçek Haç "„ ele geçirildi. 4 Temmuz günü; Kral ve yanındaki tüm soylular; Eyyubi ordusu tarafından esir alındı. Bu İslam dünyasının en büyük zaferi olarak tarihe yazılacaktı.

İmaddedin Hittin zafer anını şöyle anlatır:

„Ölüleri gören kimse esir edilmemiş; esirleri gören, kimse öldürülmemiş sanırdı. Haçlılar sahil bölgesini işgal edeli, Müslümanlar Hıttin zaferi gibi bir zafer kazanmamışlardı. Allah diğer hükümdarların yapmadığını Sultan'a nasibetti. Öldürülmedikçe öldürülmediler. Tepeden tırnağa zırhlı oldukları için, yekpare demir parçası gibiydiler. Ok, kılıç onlara işlemiyordu. Bu yüzden binlerce atları olduğu halde hiçbir at ganimet alınmadı."

Haçlılar bu savaşta, Eyyubiler karşısında büyük bir yenilgiye uğramış, 23000 ile 60 bin kişi arasında esir ve ölü olarak kayıp vermişlerdi. Zafer ile birlikte Eyyubiler, bölgede hakimiyet alanlarını genişletiyor. Haçlılara karşı verdikleri tek başlarına mücadelenin en büyüğünü kazanarak çıkmışlardı. Kudüs ile Sur dışındaki bütün kentler, Antakya'dan[63] Filistin'e kadar olan bütün bölge Kurdi Eyyubilerin eline geçti. 1187 sonbaharında Selahaddin, kazandığı zaferler ile moral bulan ordusuyla Kudüsü kuşattı. Orada, Haçlılara mesaj olarak,

„Kudüsü, siz nasıl kılıçla aldıysanız, bende kenti sizin gibi kılıçla açacağım... kent düşünceye kadar ölünceye kadar savaşacağız." Sadece istisna olarak koşullar koyar bu istisnalara göre;

[63] Yer isimlerinde bulunmasa da uyarmakta fayda var. Bugünkü Diyarbakır(Ame'da)ın ilçesi olan Lice'nin köyündeki kalenin bulunduğu yere de Kurdiler; Antak veya Antakh olarak isimlendirmişlerdi.

„Her erkek 10, her kadın başına 5 ve her çocuk için 2 altın dinar karşılığında ve taşıyabilecekleri kadar eşya ile gidebilirler. Malı ve parası olmayan fakirlere ise 30 bin dinar verilecektir.Kudüs bu şartlarda Eyyubilerin eline geçti. Kudusünde fethedilmesi tüm Batı dünyasını ayağa kaldırdı (1187)."

Haçlı Seferi ve Eyyubilerin Yalnızlığı

Res.1099 yılında Haçlıların Kudüsü Yağmalayan tasviri

Kudüs'ün alınması, Avrupa'da infiale dönüşünce, Katoliklerin oluşturduğu birlik Vatikan etrafında birleşti. Bu birliğe hemen hemen Avrupa'nın tüm ülkeleri katıldı. Meşhur İngiliz kralı **Arslan Yürekli Richard, Fransa kralı Phillippe Auguste, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa gibi krallar** vardı. Bu kadro Avrupa tarihinin en büyüklerinden oluşuyordu ve Avrupa bir daha böyle bir gücü oluşturma kabiliyetini yakalayamayacaktı. Ama karşılarında kendi deyimleriyle "muhteşem şovalye Kurdi Selahaddin" vardı. O Selahaddin ki, Trigan, Supluluma, Keyakisar, PaKur, Ferhat gibi büyük komutanların torunuyudu.

Bu kralların önderliğindeki bütün Avrupa ordusu, Kudüsü tekrar ele geçirmek ve kutsal Haçlı topraklarını yeniden Avrupa Katolik dünyasına katmak için, bölgeye yürüdü. Onların karşısında sadece Selahaddin vardı. Hiçbir Müslüman ülke veya kral bu savaşta, Selahaddin'e destek vermemiştı. Türk ve Arap resmi

kaynaklarının anlattığı hikayelerin büyük bir bölümünün safsata olduğu artık biliniyor. Selçukluların, "savaştık zafer kazandık" diye İslam dünyasına müjdeledikleri haberin yanlışlığı, Selahaddin'in, Selçuklular üzerine yaptığı seferden anlaşılmaktadır. Bizanslılarla bir defa savaşmışlar onda da hemen anlaşma yoluna gitmişlerdi. Bunu da İslam dünyasına zafer kazandık diye yaydıklarını anlıyoruz. Fakat bu defa ki Avrupa gücü, Haçlı ordusu olarak tarihin en büyük Haçlı ordusudur. Selahaddin bu güce karşı amansız direndi.

Selahaddin'in büyük imtiyazlar tanıdığı Piza, Cenova ve Venedik donanması da haçlı birliğinin içinde yer aldı. Hatta Selahaddin'e karşı bir daha savaşmayacağına dair yemin eden Kudüs kralı Guy da bu sefere katıldı. Oysa Kudüs'ü teslim ederken Kral Guy, serbest kaldığım taktirde bir daha sana karşı savaşmayacağım deyip, yemin etmişti. Fakat bu yeminini tutmadı. En büyük donanma gücü, kuşkusuz yine İtalyanlara aitti.

İngiltere Kralı Arslan yürekli Richard ile Fransa kralı Phillippe, Papa'nın istemi doğrultusunda, Selehaddin'e karşı bir araya gelerek savaşa son verdiler. Alman İmparatoru Barbarossa (Kızıl Sakal) karadan orudusuyla ilerledi. Bizanslılar ise, daha önceden haçlı ordusunun İstanbul'a ve kendilerine yaptığı kötülüğü unutmamıştı. Papa tarafında yer almayarak, Selahaddin'in yanında savaşa taraf oldular. Fakat Kızıl Sakalın ordusunun büyüklüğü ve Bizansın üzerine yürümek için İtalyadan donanma istemesi nedeniyle direnemeyeceğini anlayarak, Selahaddin ile olan anlaşmadan vazgeçerek, Kızıl Sakal'a İstanbul kapılarını açtı. **Bizans'ı rahatlıkla geçen Alman imparatoru hızla Asya'ya doğru ilerler ve NaTola'ya geçer. Selçuklu kralı Kılıç Arslan, hemen Alman kralına elçiler göndererek kendi bölgesinden istediği gibi geçebileceğini bildirir.** Büyük Haçlı ordusunun karşısına geçmeye cesaret edemediği gibi, Kurdi Eyyubi iktidarını da düşürerek, Kurdistan'da genişlemeyi düşler. Alman İmparatoru hiçbir engelle karşılaşmadan, büyük bir hızla Silifkeye iner. Bu arada İngiltere kralı Arslan Yürekli de Kıbrısı işgal eder.

Selahaddin'in bu dönemde en büyük zaafiyetinin, Avrupa'nın muazzam deniz donanmasına karşı, güçlü deniz birliğinin olmaması olarak görülebilir. Selahaddin, halifeden ve diğer İslam devletlerinden kendine destek olması için asker ve yardım ister. Fakat ne Halifeden ne de diğer İslam ülkelerinin hiçbirinden yardım gelmez. Üstelik Selçuklular gibi, birçok krallık topraklarından Haçlı ordusunun geçmesi için kapılarını sonuna kadar açarlar. İlk Akka (1191 yılında) teslim olur. Akka teslim olmasına rağmen, Richard anlaşma hükümlerine uymayarak, kente girer ve Müslüman kıyımı yapar. Selahaddin ile Haçlı güçleri bir yandan savaşırken diğer yandanda yoğun diplomasi yürütürler. Haçlı ordusunun isteği, Kudüs'ün kendilerine verilmesi ve Kutsal haçın yerine konulmasıdır. Selahaddin bu isteği reddeder. Savaş, denizden ve karadan daha çok boyutlanır. Ama buna rağmen büyük komutan, sadece Sur ve Yafa arasındaki sahil şeridini Haçlılara bırakır. Bu bölge dışında yapılan savaşları kazanmış, diğer kalan topraklardan ve en önemlisi Kudüsü Haçlılara bırakmamıştı. Haçlılarda Avrupa'da bıraktıkları yarım kalmış hesaplarını burada görmeye başlar ve kendi aralarında iktidar ve güç mücadelesine düşerler. İlk çelişki, Kudüste kral olacak kişi üzerine tartışmalarla başlar. Kral Guy tahtın asıl sahibidir. Ve Selahaddin'in Kudüs'ü almasından sonra, savaşmamaya yemin ederek esaretten kurtulmuştu. Fakat Montferrat Markisi, kraliçenin evli kız kardeşini kaçırarak evlenir ve Kudüs tahtında kendisinin oturması gerektiğine dair hak idasında bulunur. İngiltere Kralı Richard, Guy'ın /eski Kudüs kralının) yanında yer alırlar. Fakat Avrupa'da yıllarca çatıştığı, Fransa kralı Phillippe ise, Markin'in tarafını tutar. İngiltere ve Fransa kralı arasında Avrupadan kalan anlaşmazlıklar su yüzüne çıkınca, haçlı güçleri birbirleriye savaşırlar. Fransa kralı Haçlı ordusundan çekilerek ülkesine döner. Marki ise, Richard tarafından tutulan suikastçiler tarafından öldürülür. Guy'ı ise Kıbrıs kralı olarak atar.

Richard, Selahaddin'e öneri olarak Kudüs efendisi Adil ile kızkardeşini evlendirerek, İngiltere ile Eyyubilerin birlikte Kudüs hakimi olmasını, Adil'in oğlu Kamil ve bazı

Eyyubi soylularını Şövalye yapmayı önerir. Fakat red edilir. Böylece Kudüs'te, Hristiyan ve Müslüman ortak yönetimi kurulacak ve iki gücün eşit koşulda yönetmesi sağlanacaktı. Fakat Richard, Mısır üzerine yürümek istediyse de yaptığı seferde başarılı olmayacak ve Kudüs'e Hristiyanların sadece sivil ve silahsız olarak girmelerini sağlayan anlaşma imzalayarak, Cenevizlilerle birlikte ülkesine geri dönecekti. Deniz ve karadan süren bu savaş Eyyubiler'in zaferi ile sonuçlanmıştı. Avrupa Haçlı ordusu, Eyyubi önderliğindeki gücü aşamayacağını anlamıştı.

1192 tarihinde, Haçlılar ile Kurdi Eyyubiler arasında anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre, Haçlılara Sur ile Yafa bölgesi bırakılacak, ama kalan diğer topraklar ile Kudüs, Eyyubilerde kalacaktı. Bu anlaşma 3 yıl sekiz ay sürmüştü.

Bu zaferden sonra Selahaddin, ülkesinde, ordusunu yeniden yapılandırmak için büyük bir azim ve çaba içine girmişse de ömrü istediği şeyleri yapmaya vefa etmeden, yaptığı bu anlaşmadan kısa bir süre sonra **4 Mart 1193 tarihinde Dımışık'ta öld**ü. Öldüğü zaman geridekilere koca bir imparatorluk bırakmıştı. Yemen'den MaleTiya'ya, Alılat'tan Trablusgarb'e kadar bir imparatorluk. Selahaddin'den sonra, Eyyubilerin en güçlü alanı ve Emirliği olarak görülen Kurdistan-El Cezire Emiri ve Selahaddinin kardeşi Melik Adil olduğu halde, herkes ayrı bir siyaset yürüttü.

Res. Selahaddin ve askerleri. Şam-Suriye

Selahaddin Döneminde Ders Çıkarılacak Anlamlı Bir Olay:

Tarihçi Şerefhan, eserinde önemli bir olayı, daha doğrusu siyaseten geri adım atmanın, ileride daha büyük kazanımlar getirebileceğine yönelik olarak diplomatik bir olay aktarır:

Selahaddin vezirlik görevine başlayınca, Halife El-Adıd Billah ve adamlarının devlet erkanı felce uğradı. Bunun nedeni, Selahaddinin üstün kudrete ve nadir rastlanan bir zekaya sahip olmasıydı. Kendisi kısa zamanda Halifeden "El Melik El Nasır" ünvanını aldı.

Böylece Mısır'ı kontrolu altına alan Selahaddin, Nureddin Mahmut'a bir elçi göndererek, babasına, Mısır'a dönmesi için izin vermesini ister. Nureddin onun bu isteğini büyük bir memnuniyetle kabul etti. Bunun üzerine Necmeddin Eyyüp Mısır'a hareket etti ve 24 Recep 565 (1170) tarihinde oraya vardı; kendisini, Mısır'ın dışında bizzat Halife El-Adıd sevinçle ve saygıyla karşıladı. Oğlunun ayrılığından duyduğu üzüntü yüzünden Necmeddin'in ağarmış olan gözleri, oğlunu görmesi üzerine yeniden ışığa kavuştu. Selahaddin de babasına son derece sevgi ve saygı gösterdi; hatta vezirlik görevinden babasının lehine feragat etmeyi bile kendisine teklif etti. Fakat büyük bir insan olan babası bunu kabul etmedi ve oğluna teşekkür ederek başarı dileğinde bulundu.

Selahaddin devlet işlerini büyük bir ehliyet ve liyakatla yönetmeye başladı. Nihayet 1172 yılının Muharrem ayı başlarında Halife El-Adıd'ın hastalığı ağırlaştı ve aynı yıl Muharremin aşure (onuncu) günü ölerek Allah'ın rahmetine kavuştu. Bunun üzerine Selahaddin, İsmailliler'in değerli incilerle, pahalı mücevherlerle, bir çok altın ve gümüş para ile dolu olan hazinelerini ele geçirdi. İşlerin dümenini yürütmekte tam bağımsız oldu. İyi yönetim ve uzak görüşlülüğüyle tüm askerleri ve sivilleri memnun etti. Yaffi Tarihi'nin yazarı, Selahaddin'in, El-Adıd'ın hazinelerinden ele geçirdiği değerli eşyalardan birinin zümrütten bir asa olduğunu yazmıştı. Değerli yazma kitapların sayısı ise, 100.000 cilde ulaşıyordu.

Sultan Selahaddin dönemi ve sonrasında Eyyubi Sultanlığı'nın sınırlarını gösteren bir harita

64

Öte yandan, Salahaddinin Mısır'ı bağımsızlığa götürmesinden ötürü, başlangıçta kendisiyle Nureddin Mahmut arasındaki ilişkiler, bazı jurnaller yüzünden gerginleşti. Nureddin, bizzat Mısır'a gidip kendi adamlarından birini ülkenin başına getirmek istedi. Onun bu niyetini haber alan Selahaddin, Mısır'ın savunması için önlem alınması amacıyla, babasından, dayısından, kardeşlerinden ve diğer akrabalarından kurulu bir danışma meclisi topladı. Meclis toplanınca, Selahaddin'in yeğeni Takkiyeddin yerinden fırlayarak şöyle konuştu;

"Devletin menfaati, Nureddin Mahmut'a karşı, bu tarafa

[64] İnternette Selahaddin sonrasında Tüm Kurdi bölgesini içeren haritaya yer verilmemişti.

yöneldiği taktirde, gücünün yetmeyeceği ordularla direnmemizi gerektiriyor; ona bu ülkenini işlerine karışması için meydan vermemeliyiz."

Necmeddin Eyyup, torununun bu sözüne çok üzüldü ve kendine sövdü, soğuk sözler söyledi, onun bu fikrini reddetti; sonra da Salahaddin'e dönerek şöyle dedi:

"Ben senin babanım, şu da dayın Şehabeddin'dir; biz ikimiz, burada hazır bulunanların hepsinden daha çok seni sevmekle ve sana karşı daha çok şefkat beslemekle birlikte; Nureddin'le karşılaştığımız zaman, eskiden yaptığımız gibi, itaat ve bağlılığımız bildirerek onun yüce tahtını öpmekten başka bir şey yapamayız. Nuraddin boynumuzun vurulması için emir verirse, itaat ederek ve kendi gönlümüzle boynumuzu ona teslim etmemiz gerekir. Senin baban ve dayının durumu bu olunca, bu emirler ve devlet erkanının durumları hakkında ne sanırsın? Ülke Nureddinin ülkesidir, bizler de aslında onun sadık köleleri ve kullarıyız. Bizleri görevlerimizden uzaklaştırmak istediği zaman başımız üstüne itaat ederiz. Benim düşünceme göre, biz şimdi Nureddin'e bir dilekçe sunarak şunları yazmalıyız:

„Haber aldığıma göre, humayunlarınızın gönlü, muzaffer ordusunu, bu ülkeyi kurtarmak için bu tarafa yöneltmeye karar vermişti. Oysa buna ve bunu uygulamak için sefer zorluklarına katlanmaya ihtiyaç yoktur; çünkü ben hiçbir zaman kulluk yolundan sapmış değilim. Ben saltanatınızın tahtının eşiğine bağlıyım ve vereceğiniz her adil hükmü de kabul ederim.

Şiir:

Boyun eğerim senin vereceğin hükme

Ve yapmaya bir hizmetçi olarak hazırım emredeceğin her işi.

Eğer benden yana, Sultan'ın nurlu kalbine bir bulanıklık bulaşmışsa, en uygun ve en iyisi, boynuma kendi elliyle zincir takması ve beni bütün dünyanın sığınağı olan dergahınıza getirmesi için Mısır'a özel kullarınızdan birini göndermenizdir...

Şiir:

Kul emre boyun eğmez de ne yapar?"

Salahaddin babasının öğüdünü, bütün dikkatiyle dinledi: onu büyük sevinç ve memnunlukla derha kabul etti. Bunun üzerine meclis dağıldı ve toplantıya katılanlar ayrılıp evlerine gittiler. Necmeddin Eyyup oğluyla yalnız kalınca kendisine şöyle dedi:

"Sen hala, iyiyi kötüden ve iyi tedbiri kötüsünden ayırt etmesini sağlayacak, meseleleri gözünün önüne getirecek yeterli tecrübeye sahip olmayan bir gençsin. Sen bilmez misin ki, bu topluluktaki insanlar senin niyetlerini anlamak ve bunları birer birer Nureddin'e iletmek isterler; senin direnmek ve kendisinin Mısır'a girmesini engellemek istediğini ona söyler? Şüphesiz bu sözler, Nureddin'i, bu yolda bütün gücünü harcamaya itecek; o da neye mal olursa olsun, bizleri Mısır'dan çıkarmak için Musul ve Şam ordularını birden üzerimize gönderecektir. Oysa kendisi, mecliste söylenen sözleri duyarsa ve bizim kendisine bağlı, emrine itaatkar olduğumuzu öğrenirse, daha başka önemli işlerle uğraşacaktır. Böylece bizler de ondan ve onun çıkaracağı problemden yana müsterih olcağız."

Gerçekten de bu tedbir ilahi takdire de uygun düştü. Çünkü Selahaddin'in dilekçesi Nureddin'in makamına ulaşıncaya kadar, onun aile efradıyla yapmış olduğu toplantının sonucu da iletilmişti; mecliste cereyan edenlerde kendisine bildirilmişti. Bunun sonucunda Nureddin, Salahaddin'e yakınlık ve sevgi gösterdi; doğru yolun , kendisini Mısır'da ve Mısır işlerinde bırakmak olduğunu ve suyunu bulandırmaması gerektiğini anladı. Çünkü iki güçlü ailenin çatışması demek, ikisininde yenişememesi ve aradan farklı bir gücün (Dımışık, Memlük veya Selçuklu gibi) iktidara geleceği gerçeğini biliyorlardı. Bu ince diplomasi bu sorunu çözmeye yaramıştı.

Eyyubilerde Yeni Dönem, Öze Dönüş: Melik Aziz ve Melik Adil Dönemi:

Res. Melik Adil-Eyyubi simgesi-sikke (Meyafarkin-Silvan baskı)

Sultan Selahattin hayattayken şöyle bir vasiyette bulunmuştu; „Öldüğümde tahtıma oğlum Efdalin geçmesini istiyorum". Efdal de, Dımışıkta emir olmuştu. Salahaddin'in oğlu Efdal, halk tarafından yumuşak huyu ve insancıllığı nedeniyle oldukça sevilen biri olmasına rağmen, zevk ve eğlenceye düşkünlüğü, vezirinin aşırı etkisinde kalması nedeniyle Kurdi ve Arap eğemen güçlerce, krallığa layık görülmedi. Bir nevi Kurdi ve Arap güçler arasında iç eğemenlik mücadelesine de döndü. Saray çevresi daha çok, Mısır hakimi: Aziz ile Halep emiri Zahir arasında gidip geldiler. **Kurdistan Emiri Adil ise, daha usta ve ince siyaset izleyerek sürecin dışında kalmaya çalışıyordu.** Efdal ile Aziz arasındaki Dımışık'ın hakimiyet mücadelesi, kargaşanın habercisiydi. İki Emirin çekişmelerini aşiret divanı Adil'in hakimliğine başvurarak giderme kararlarından dolayı, Kurdistan Emiri (amcaları) Adil görev aldı. Efdal'in, zayıf kişiliğinden dolayı, kral olmasını istemediği için, Aziz'in, haklı olduğuna karar verdi. İhtiyar meclisininde (Ruspi) katılımıyla Eyyubilerin tahtına **Aziz oturdu**[65]. Bu karar Kurdi eğemenlerin

[65] Bu bağlamda Eyyubi krallığının sadece Selahaddin dönemi olarak ele alınması büyük bir galebedir. Oysa bu dönemde sonra Eyyubi hükümdarlığı daha güçlü oldu. Haçlı seferlerini başarıyla def ederekten bu gücünü kanıtlıyordu. Aziz dönemi kanımca Selahaddin döneminden daha anlamlıdır. Çünkü güç merkezi Kurdistani olmuştu. Kuşkusuz tarihçiler bu yönü göstermemek için, Eyyubi döneminin kısa Selahaddin dönemi olarak göstermeye çalışmışlardı. Bu tarihi çarpıtmalar, Darius ve İskender dönemini ön plana alarak, Kurdi tarihin özü, binlerce yıllık egemenliği görmezden gelinmesini sağ-

tahtta oturması ve hakim olma sonucunu doğuracak ve iktidarın Kurdistan'a getirilmesinin yolunu da açacaktı.

Emir Aziz kral olduktan sonra, ülkenin yeniden imarı ve ordunun toparlanması için büyük bir çaba gösterdi. Onunda ömrü uzun bir hayat sürmesine yetmedi ve Kasım 1198 tarihinde öldü. Bu vefat haberi ile birlikte Efdal yeniden, Msır'ın üzerine giderek, tahtını ele geçirmek istediyse de yegenlerini bir çatı altında toplamayı başaran **Adil, 1200 yılında Mısır'a sefer düzenleyerek, Aziz'in oğlu Mansur'u tahtan uzaklaştırarak, Kurdistan Emirliğinden, Eyyubi devletinin başına geçti**

Res. Melik Aziz adına

Bir yıl sonra 1201 yılında, Selahaddinin oğulları bir araya gelerek, Amcaları Adil'in karşısına çıktılar. Bu yöneliş, tahtı almak üzere yapılan bir hamleydi. Fakat Adil'in ince zekası ve savaş tecrübesi, bu çabalarının sonuçsuz kalmasına neden oldu. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre, Selahaddin'in oğulları, Adil'in sultanlığını tanıdılar. Efdal ise, Samsat, Seruc (Seruk-Suruç) Necm ve Resulay'nın Emiri olması kararı alındı. Diğer bölgelerin ise, Eyyubi hükümdarı Adil tarafından paylaşılması hususunda anlaştılar. Adil de, Dımışık'a oğlu Muazzam'ı; işgal

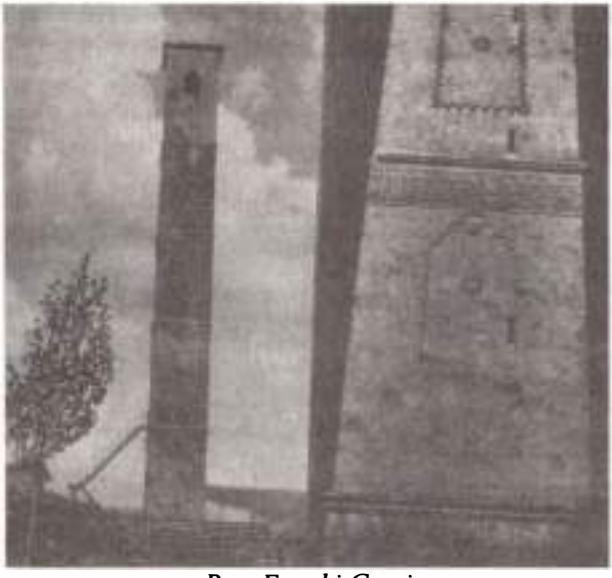
lanmaya çalışılarak çarpıtılmasına benzerdi. Oysa Persler ile İranlıların toplam iktidar dönemi (Sasan dönemi dahil olmak üzere), Kurdilerin Part dönemi kadar değildi. Bu sebeple, Aziz-Adil, Kamil dönemi ve hatta sonraki dönemler Kurdistani oldukları için, Selahaddin döneminden daha anlamlıydı. Selahaddin sonrasında (önce Mardin Artuklu olmak üzere) tüm Oğuz ve İran kökneli beylikler yıkılmış, Kurdi emir ve yöneticiler ile ulusal yönetim tarzına geçilmişti. Kurdi dilinde medreselerin güçlü bir şekilde örgütlenmesi ve kimlik gelişimi bu dönemin ürünü olduğu unutulmamalıdır. Hatta bu krallık yıkıldıktan sonra, Kurdi edebiyat ve tarihçilerin, Osmanlı döneminde taç istemesi, bu dönemin bıraktığı bilinçaltındandı. Oysa Araplar bu talepte bulunmamışlardı. Hatta Kurdi bölgesi kendi başına bağımsız bir özerkliğe sahip olmasına rağmen bu istemden vazgeçmemişlerdi. Bu konuyla ilgili Evliya Çelebi'nin gözlemlerini okumakta fayda var.

edilen Mısır'a, oğlu Kamili; Kurdistana-El-Cezire bölgesini oğlu Eşref Musa'ya verdi.

Res. Melik Aziz

Kurdistan bölgesinin bütünüyle egemenliği, **Kral Adil'in** döneminde oldu. Adil'in kardeşi Selahaddin ile sürekli beraberliği ve Haçlılar ile yaptıkları savaşlardaki ortaklıkları ve etkin Kurdi siyaseti, bu dönemde de devam etti. Haçlı ülkeleriyle o da güçlü bir diplomasi geliştirdi. Hazinenin dolu olması ve güçlü bir hazine birikiminin Eyyubi devletinin geleceğinin teminatı olduğunu biliyordu. Avrupayla ticareti geliştirip, ihracatın gelişmesine önem verdi. Ticaret için özellikle denizciliği geliştirmeye çalıştı.

Res. Eyyubi Cami

Kurdilerle iç içe yaşanan bir coğrafyadan geldiğinden, Salahaddin'den farklı olarak „Cihad" politikasından çok, ulusal kimliğini ön plana alan bir siyaseti daha akıllıca buldu. Uygulamalarını da bu temel anlayış üzerine oturttu. Kurdistan siyaseti, bu hükümdar zamanında önemli bir politik faaliyet olarak yürütüldü. Kurdi-İslam uygarlığı temel anlayış oldu. Örneğin, Mardin Artuk oğullarının egemenlikleri, Adil'in hükümranlığı döneminde ortadan kaldırıldı. Erciş, Ahlat ve Van illerini de alarak, Kurdistan bölgesinin Eyyubi eğemenliğine girmesine neden oldu. Bu çabaları da, Kurdiler arasında taktir ile karşılanıyor ve destekleniyordu. Eyyubilerin Adil dönemi Kurdi siyasetinin etkin olduğu dönemi içerir. Bu anlamda Kurdi efendileri Eyyubiler bu denli sıcak yaklaşım göstermeleri ve sonraki dönemlerde de saygınlıkla söz etmeleri bu nedenledir. Oysa Barmek ailesi aynı övgüyü almamıştı.

Adil'in döneminde Kurdi bölgesi ve siyasetinin etkinliği o kadar çok gelişmişti ki işgal alanları da imparatorluk sınırlarını aşmıştı. Mısır, Sudan gibi, Kuzey Afrika siyaseti hiç önemsenmemişti. Selahaddin'in oğlu Efdal, Selçuklularla ortak siyaset içine girerek, devrin hükümdarı 1.Giyaseddin KeyaHusrev ile ortak siyaset geliştirme yoluna gitti. Bu oluşan birliğe Musul ile Halep Emirleri de destek verdiler. Ama Adil ile yine baş edemediler.

Res. Adı gibi Adil Kral-Melik Adil adına

1203 tarihinde Haçlılar bölgede yeniden aktif siyaset içine girdiler. Adil ise etkin bir siyaset ve diplomasi ile, Haçlıların; Mısır ve Kudüs üzerinden bölgeye girişi yerine Venediklerle anlaşarak Akdeniz bölgesine iniş yollarını tıkadı. Haçlılarda bu

dönemde İstanbul üzerinden bölgeye inmeye çalıştılar ve kısmende olsa başarılı oldular. Fakat, Adil'in kurnaz siyeseti sonucu başarılı olamadan 4.Haçlı seferi de bitmiş oldu.

Res. Melik Adil Meyafarkin ve Harran

Bu dönemde Akka kontluğu, iki taraf için bir nevi aradaki denge unsuru olduğundan, Adil, önce bu bölge üzerinde egemenlik kurdu. Akkada, Trablus kontluğunu devirdikten sonra, güçlü bir kale yaptırdı. "Akka kralı durumdan huzursuzlanınca, Haçlılar ile ortak hareket etti. 1217 tarihinde Avusturya dükü 6.Leopoid ile Macar kralı Andria önderliğindeki Haçlı ordusu, Akka kralı Jean de Brienne'nin de katkılarıyla Adil'in yapmış olduğu Tur kalesine sefer düzenlediler. Adil, bu saldırılara karşı, ordusunu derleyip toparladı ve yapılan savaştan da büyük galibiyetle ayrıldılar. 5.Haçlı seferi bir yıl sonra başladığında, Mısır'a kadar bir bölgeyi ele geçirmek üzere anlaşarak tekrar Akka üzerinden kralı ile birlikte Dimyat'a doğru büyük bir orduyla yürüdüler. Sadece karada birlikler değil aynı zamanda güçlü bir donanma ile geldikleri için, Mısır'ın kolayca ele geçireceklerini düşündüler. Bu esnada büyük devlet adamı ve Eyyubi sultanı Adil kaos ortamını yönetemeden öldü (1218).

Res. Melik Adil Sikkeleri

Eyyubilerde Kamil Dönemi: Batı Kurdistan İşgalcisi Selçuklularla Tekrardan Savaş ve Ahlat Eli Zaferi

„Sultanın yerine büyük oğlu **Kamil** geçti. Yasını tutarken, bir diğer taraftan ordu işleriyle ilgilendi." Çevre bölgedeki efendi kardeşleriyle irtibatı koparmayıp birliğini güçlendirdi. Kardeşlerinin desteğiyle gelen orduyu yenmeyi başardı. Ama haçlı donanması oldukça güçlüydü, her türlü barış teklifini reddediyorlardı. Kamil ise tek başına Haçlıların bu büyük kuvvetlerine karşı savaşıyordu. Bu saldırıda da kardeşleri Muazzam ile Eşref büyük bir ordu ile bölgeye hareket ettiler. Eyyubi birliği, güçlü Haçlı ordusunu yine yenmeyi başardı. Haçlılar, Eyyubi gücü karşısında tutunamayıp barış istediler. Böylece ele geçirdikleri tüm toprakları tekrar bırakarak, geldikleri gibi geri gittiler: 29 Ağustos 1221.

Res. Melik Eşref-(Amed)

Sultan Kamil'de babasının yanında büyüdüğünden onun, tüm özelliklerini ve mirasını gözeterek, Haçlılarla diplomasiyi güçlendirdi. Hazinenin güçlenmesini sağladı. Haçlı seferlerine katılan ülkelerle etkin ticari ilişkileri geliştirdi. Selçuklu, Gürcü, Musul ve Halep emirlerinin oluşturduğu birlik, Eyyubilere yönelmek istediyse de, konfederasyonda çatlaklar oluşup, birlik kuramadıkları anlaşılmaktadır. **Bu korkunun temeli ise Kurdi krallığının müttefiki kardeşlerin birbirleriyle bağlılıkları,**

Kurdi aşirlerin desteği yani birlikti. Kardeşler arasındaki güçlü birlikten dolayı, herhangi bir savaşa cesaret edemediler. Haçlılara karşı elde edilen zaferin üzerinde tam 8 yıl geçmişti. Kamil, dostu ve yakın ilişkileri olan Alman İmparatoru 2.Friedrich ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre, Kudüs bir haçlı kenti olarak, sivil faaliyetler içinde olacak. Askeri hiçbir birlik bulundurulmayarak silahsızlanacaktı. Fakat çevresindeki bölgeler ise Eyyubilere kalacaktı. Böylece Haçlıların sürekli bölgeye sefer düzenlemesinin önüne geçmeyi amaçlamıştı.

Res.Melik Eşref Eseri, (Amed)

Bu dönemde, siyasi etkinliğini daha çok iç sorunlara yönelten Sultan Kamil, bölgedeki Arap talancı kabilelerin saldırılarını önlemek ve yağmalarının önüne geçmek için, başta Filistin olmak üzere bölgenin bir çok yerine kaleler yaparak, garnizonlar oluşturma yoluna gitti. **Sultan Kamil, Kurdistan siyasetini babası gibi, öncelikli politikası haline getirdi. Ve bu bölgeyi kardeşi Eşref Musa'ya bıraktı.** Bu bölge Eyyubi sultanlığı için oldukça önemli bir siyasi merkez oldu. Kurdilerin merkez alanı olduğu için, Adil'in, Eyyubilerin başına geçmesinde bölgedeki Kurdi aşiretlerin katkısı ve etkinliği oldukça fazlaydı. Keza Kamil'in de öyle olmuştu. Dolayısıyla bu bölgede atanan kişi Eyyubi sultanlığının varisi oluyordu. Artukluoğulları her ne kadar bölge kültürüyle iç içe geçmiş ve Kurdilerin içinde asimle olmuş, İslam dinine ve cihada bağlılığında da güçlü karekter göstermişse de, Kamil döneminde Artukoğullarının egemenliğinin sona erdirilmesi gerekiyordu. Artuklular bu istemi reddettiler. **Kamil Kurdistan seferine girişti. Amedi aldıktan sonra, Artuklu beylerinin Hısnakeyf kolunu ortadan kaldırdı.**

Artukluoğulları da, soydaş ve akraba oldukları Selçuklu hükümdarını yardıma çağırdı. Keykubat, Ruha, Cezire, Rakka, Harran gibi merkezi kentleri, Kurdilerin bölgesini yağmalayarak, Kamil'e gözdağı verdi. Kamil de topladığı ordu ile Selçuklu sultanının üzerine yürüdü. Sultan Kamil ile 1.Aleddin Keykubat arasında çetin ve kanlı savaşlar oldu. İki tarafta büyük kayıplar verdiler. Kamil kardeşlerinden yardım istediyse de, İslam güçleri arasındaki bu savaşa taraf olmak istemeyen kardeşleri, bu defa Kamil'i desteklemediler. Bunun üzerine Kamil de, tekbaşına Selçuklulara karşı büyük savaşa hazırlandı (kanımca Halife ve çevrenin baskısına rağmen). Ve Selçuklu ordusunu büyük yenilgiye uğratarak Kurdistan topraklarından attı. Selçuklular bu yenilgi üzerine Ahlata kadar geri çekilmek zorunda kaldılar. Halife ile diğer Eyyubi sultanlarının Müslüman kanı dökülmemesine dönük çabaları sonrasında, Kamil otoriteyi sağladı. Kurdistan'da otoriteyi kurduktan sonra, Mısır'a geri döndü[66]. Bu hamle Kurdistanda birlik sağlamaya dönük yapılan çabaydı. Kamil dönemi, Adil döneminin devamı ve güvencesidir. Oğuz beylerin büyükçe bölümü temizlenmişti. Kurdilerin ulusal birliğine dönük hamlelerin olduğu dönemin devamıydı.

Res. Melik Kamil dönemi paraları

[66] Kuşkusuz Kurdiler Eyyubi döneminde defalarca Selçukluların ihanetine uğramalarına, bu beyliği ortadan kaldırmak için birçok fırsat bulmalarına ve savaşları kazanmalarına rağmen yapmamışlardı. Bunun en büyük nedeni kuşkusuz İslam kardeşliği ve halifenin denge politikası yüzündendi. Halife, Eyyubilerin bu denli güçlü, tek merkez olmasını engellemek için kanımca yedekte, Arap ve Oğuz beyliklerini ayakta tutmak için çaba harcıyordu. Bu birliği tam anlamıyla sağlamak için Eyyubiler de, büyük bir çaba içine girmiyor ve İslamiyet içinde en büyük güç olmanın rahatını yaşıyorlardı. Haçlılarla sürekli savaşırken, İslam kanı dökmek kuşkusuz büyük çelişki olacaktı.

Bu savaşın sonucunda:

1. Eyyubiler kendi alanlarındaki Oğuz beylerini uzaklaştırarak Milli birlik sürecini etkinleştirdiler.

2. Selçuklular, Eyyubilerin kesin hakimiyetini tanıdı. Ve Kurdistan bölgesinde etkinliklerini yitirip, eski büyük Selçuklu Devletinin hayal olduğunu anladılar.

3. Eyyubiler, bölgenin en büyük siyasi-askeri gücü olduklarını kanıtladılar.

4. Haçlıların önündeki en büyük engel Kurdi Eyyubi krallığı olduğu birkez daha kanıtlanmıştı.

1230'lu yıllarda Moğollar, Kurdistan bölgesine güçlü saldırılar yapmaya başladılar. Eyyubi ordusu ile kanlı savaşlar yapıyordular. Selçuklu sultanı ölmüş, tahtına 2.Giyasettin Keyahusrev geçmişti. KeyaHusrev, tahta geçer geçmez, Harzemlilerle arasında problem yaşayınca, Harzemliler onun iktidarını kabul etmeyip, daha adil ve güçlü olan, HısnaKeyf Emiri ve Sultan Kamil'in oğlunun hizmetine girdiler. Bunu Keyahusrev kabul etmediyse de, Harzemlilerin üzerine yürümenin Kurdi Eyyubileri karşısına almak olacağını bildiğinden, gerçeği kabul etmek zorunda kaldı. Melik Kamil, Harzemlilerin oğlunun egemenliğine girmesiyle siyasi yönden gülçlenmişti. Tarihçiler böyle yazsa da aslında Selçuklu sultanı ben onlar(Eyyubiler)ın egemenliğindeyim sende gir ve rahat et diye tavsiye eden kişiydi.

Res. Kamil Dönemi paraları

Harzem Olayı ve Yassı Çimen Zaferi

Harzemşahlar devletinin son hükümdarı, Alâeddin Muhammet Harzemşah 1220 de ölünce, yerine oğlu Celaleddin

Harzemşah geçti. Celaleddin Harzemşah, batıya yönelerek Ahlât'ı kuşattı, bölgedeki Oğuz efendilerinden bu kuşatma için ittifak istediyse de istediğini bulamadı. Bunlardan biri de Selçuklu Hükümdarı Aleaddin Keykubattı. Selçuklu kralı, şöyle bir mesajla cevap verdi.

"Hali hazırda ben Eyyubi ailesine yöneldim, kendimi onlara yakın hissediyorum. Zira onlar nesillerden beridir büyük ve Mes'ud camiadır. Askerlere, Reaya'ya ve komşularına iyiliklerde bulunur, her zaman yardım ederler. Onların: servetleri, vatanları, adamları ve kudretleri vardır[67]. Senin ülken ise harabeden ibarettir. Senin durumunu biz senden daha iyi biliyoruz. Benim Eyyubilere düşman olduğumu sanma, kendilerini itham ettiğim ve mücadele ettiğimiz dönemler olmuştu. Sen onlarla barış imzalamalı ve tekrar dostluk kurmalısın. Senin arkandaki (Turanî kavim Moğolları kast ediliyor) düşmanı biliyoruz. Eyyubiler düşmana karşı sana yardım edebilirler. Böyle bir ittifak olursa

---

[67]Selçuklu beyinin, bu gücün üstünlüğünü kabul ederken, onurlu ve tutarlı kimliklerine de değinerek, Kurdistan'ın ana "vatan" olarak Eyyubiler de yerleşikliğinin İslam camiasında da kabul gördüğünü anlamaktayız. Oysa İslam camiasında vatan kavramından çok, din kardeşliğinin ön planda olduğu unutulmamalıdır. Eyyubi krallığı, 1140 yılında kurulup, Hısna Keyf hükümdarlığı (Akkoyunlu Uzun Hasan dönemine kadar) 1462 yılında sona ermişti. 322 yıl hükümranlık kurmuşlardı. İslamiyet sonrasında (Part devamcısı, Şedadi (Genç bölgesini merkez yaparak 950–1200 tarihleri arasında 250 yıllık hükümranlık yürütmüşler), Revandi ve Eyyubi, Germiyan, Gor (1148–1214), Hasanveyhiler (bu iki krallık İran kökenli olup elimizden yeterli veri olmadığı için geniş yer ayıramadık. Kuruluş–959. Yıkılış:1121. Kral isimleri: Hasanveyh bin Hüseyin (959–979)) gibi krallıklar kurmuşlardı.
Bedir bin Hasanveyh (979–1015), Hilal bin Bedir, Tahir bin Hilal, Bedir bin Tahir bin Hilal
Mervani, gibi onlarca Kurdi krallığını (Barmek gibi) görmememiz sağlanmıştı. Bu oyun 600 yılı bulan bilinç yıkama planıdır. Gizli devletin dahi kulaktan kulağa fısıldadığı sırlardan en önemlisiydi. Bu propagandanın özü, öz güveni kaybettirerek, parçalayıp yok etmek üzerine kuruluydu. Bir nevi bilinç altlarda karınaşık aşağılık duygusu oluşturmaktı."Kurdiler krallık kurmamıştı, iktidar olmamıştı, tek bir eser bırakmamışlardır, bu coğrafyada yaşayan her zaman ezilmiş (ezik), zulme uğrayan (zavallı) bir halktır" gibi bir kavramı Kurdi tarihçi ve aydınların beynine-bilinçaltına nakşetmişlerdi. İslamiyet dönemi: Emevi, Abbasi, Memluk, Selçuklu, Safavi (Kurdi kökenlidir) ve Osmanlı iktidarları olarak resmedilmişti. Bu fotoğraf görülerek, "Hay Allah, Kurdilerin tek bir krallığı yok ve tek bir eser bırakmamışlardır" gibi propagandanın şırıngasını yemiş ve inanmışlardı. Oysa Kurdiler her dönem iktidarı coğrafyalarında yaşamış ve bizim dahi küçük bir bölümün sunduğumuz (hepsini verdiğimizde on binlerce sayfalı bir kitap basmak zorunda kalacağımızdan) eserleri bırakmışlardı. Ruhları şad, emekleri var ve daim olsun.

sen kendini Gürcülerden ve diğerlerinden emin hissedersin. Bu benim sana nasihatimdir. Seni yanlış yere götüren hilelere kendini kaptırma."

Görüldüğü gibi, Selçuklu hükümdarı, Eyyubilerin büyüklüğünü kabul etmekte ve ancak onların dostluğuyla Moğol akınlarına karşı koymanın mümkün olduğunu anlatmaktadır[68]. Kurdi ve Turki halkların birlikteliği bölgenin selametini her daim sağlamıştı. Zengi-Eyyubi birliği buna güzel örnekti. Ahlât savunmasının çetin geçmesi üzerine, Sultan Melik Kamil bizzat ordusunun başında Harzemlerin üzerine yürüdü. Fakat Ahlâta varmadan Haçlıların yeniden güçlü akınları olduğunu duyunca orduyu ve komutayı oğlu Melik Eşref'e bıraktı. Fakat Harzemliler akıllı davranmak yerine, genişleme siyasetiyle hareket ettiler. Ve Kurdi güçlerle karşı karşıya geldiler. Savaş oldukça çetin ve kanlı geçti. **Yassı-Çimende yapılan savaşta Harzemliler büyük yenilgiye uğradılar (10 Ağustos 1230).** Bu yenilgi doğudan gelen Moğolların önünde hiçbir gücün kalmaması demekti. Bu durum Selçuklu sultanının ileri görüşlülüğünün ve akılcılığının da bir kanıtı olsa gerekti. Harzemlilerde, Eyyubilere bağlandılar. Ama iki güçte oldukça yıpranmıştı.

1231 yılında yenilgiyi öğrenen Moğol (Turanî)lar güçsüz düşen Harzemşahı Celaddin üzerine yürüdüler. Celaddin ise, Eyyubilerden yardım istedi. Sultan-Melik Adil'in oğlu ve Meyafarkin sultanı Muzaffer, kendisinin Sultan Aleadin'in malını nasıl yağmaladığını ve dolayısıyla, kendisine de aynı şeyi yapmayacağının belirsizliğini içeren bir mektup yazdı. Sonuç olarak mektubu; ben Eyyubi ailesinin bir parçasıyım ve sadece Meyafarkin bölgesinin sultanı olduğunu belirterek, kendisine Amed ve Mardin gibi Eyyubi sultanlarının destek vermeyeceğini belirtti.

"Celaleddin son bir umutla Cur dağına gidip Moğollara pu-

[68] Turan, "Selçuklular Zamanında Türkiye" adlı eserinde, Selçuklu devlet adamlarının Moğollara karşı Kürtlerle birlikte savaşmaya davet ettiğini ve Engürek Noyan'ın bu birliğe çok öfkelenip direnişçi Kürt ve Selçuklular üzerine yürüyerek hepsini kıydığını yazar. İbn Kesir'de Memlüklerin Moğolları yenmesinde esas kahramanların Kurdiler olduğuna değinerek. Özellikle "Heyca el-Kurdi" diye bir komutanın muhteşem yeteneğini yazar. Bu komutan daha sonra Ünlenerek Dımışık bölgesi efendisi olmuştu.

su kurdu. Ama Meyafarkin Sultanından cevabı alınca bizzat Haniye doğru tekrar yola çıktı ve sultanın ağzından cevabı almak istedi. Amid Sultanı da (Allamüddin Sincar) oraya vardı. Amid Sultanı, Celaleddin'e dört bin asker verebileceğini, Anadolu'daki Kıpçakları da yanına almasını tavsiye etti. Celaleddin, Anbar çayı köprüsünün oraya karargâhını kurdu. Her zamanki gibi savaşa hazırlık için and içti. Ama sabaha doğru Moğollar, onu ve ordusunu ani baskınla yendi. Ancak hayatını kurtaran Sultan Celaleddin kendini Amed kalesinden içeri doğru atmak istediyse de, ok ve taşla karşılanınca içeri giremedi. Celaleddin, başta Meyefarkin'e ardından da, dağlara doğru kaçtı. Sarp dağlarda Harzemlilerle savaşan Kurdilerin eline düştü. Kurdi grubun reisine emirlik sözü verince rivayete göre Kurdi grup lideri onu çadırına götürüp hanımına teslim etmiş. Ardından bir başka Kurdi elinde mızrakla içeri girmiş ve bu Harzemlinin ne işi var diye kadına sormuş, kadında tutsağın Harzemşah Sultanı olduğunu söylemiş[69]. Oda benim Ahlât'ta ölen kardeşimden daha mı değerli diye mızrağını sultanın kalbine saplamış.

Dımışık emiri Eşref Musa ölünce, Eyyubiler büyük bir yasa boğuldu (12 Ağustos 1237). Bu olaydan tam bir yıl sonra, Sultan Kamil de vefat etti (11 Mart 1238).

Eyyubilerden Necmeddin Eyyup Dönemi

Sultan Kamil'in yerine küçük oğlu ve velihatı Adil, tahta oturduysa da, diğer Eyyubi Emirleri ve Kurdi egemenler tarafından kabul edilmedi. **Necmeddin Eyyüp, Mısır üzerine sefer düzenleyerek, Adil'i tahtan indirdi ve kendisi oturdu (17 Mayıs 1240). Bu olaydan sonra Adil, 6 yıl daha tutuklu kaldıktan sonra boğularak öldürüldü. Bu siyasi cinayet ve taht hesaplaşması, Eyyubiler de işlenen ilk cinayetti.** Eyyubi ailesi, birbirine bağlı ve Kurdi töresinin gereğine sadık bir devletti.

---

[69] Osman Turan bu olayı, Selçuklulara isyan eden Harzemşah olgusu olarak işlemişti. Oysa, verdiğimiz mektupta, Eyyubi Kurdilerine kendisi gibi bağlanmasını tavsiye ediyordu Selçuklu beyi. Celalaeddin Harzemşah'ın ölümünü eleştiren 4.Kılıçarasan'ın şöyle söylediğini belirtir: "İsyan etmeseydi Meyyafarrikin havalisinde birkaç çıplak Kürd'ün elinde öldürülmezdi."

Arap kültürünün içinde yeri olan bu adet ilk kez Kurdiler arasında uygulama yeri bulmuştu.

Bu olay, Eyyubi ailesi üzerinde oldukça büyük bir etki bıraktı ve aile kökten sarsılıp parçalandı. Necmeddin, bir süre sonra gerek kendine bağlı emirlerin (Dımışık, Kerek gibi) kendi başlarına hareketi ve gerekse de Selçukluların bu siyasi kargaşa ve taht kavgasından yararlanarak, Kurdistan'a yeniden akınlar düzenlemesi yüzünden, Eyyubi devleti oldukça sıkıntılı bir dönem yaşadı.

Bu dönemde, Araplar ve Oğuzlar; Dımışık, Halep, Musul ve Selçuklu birliği, Eyyubiler ile hesaplaşmak için her türlü fırsattan yararlandılar[70]. Hatta bazı yerleri Haçlılara vererek, Haçlıları, Eyyubiler üzerine çekme siyaseti izleyecek kadar, ileri oldu. Sultan Necmeddin, Harzemlilerin de askeri desteğini alarak birlikte, karşısındaki bu birliğin askerlerinden kurulu orduyu ve onun başındaki İmadüdin İsmail'i, Gazze'ye yakın bir yerde, büyük bir yenilgi yaşattı. Kudüs'ü tekrar Eyyubi topraklarına kattı (20 Ekim 1244).

Moğollar bu defa bölgeye daha güçlü akınlar yapmaya, Kurdistan'da kimi bölgeleri talan etmeye başlamıştılar. Aynı dönemde, Eyyubi karşısındaki birliğin istediği olmuş, Haçlılar da fırsat bu fırsattır diyerek, Kudüs'ün yeniden alınmasıyla birlikte bölgeye akınlar yapmaya başlamıştılar. Sultan Necmeddin, tüm bunlara rağmen kısa sürede yeniden dengeyi lehine çevirmeyi başardı ve ele geçirdiği topraklardaki yönetime yeniden biçim verdi. Taberi ve Askalan kentlerini, haçlılar üzerine sefer düzenleyerek tekrar geri aldı.

---

[70] Dımışık bölgesi, Komuh/komia döneminden beri önemli Arap ve Khurdi yerleşkesiydi. Arap/Sami kavimler İslam döneminde demografik ve siyasi üstünlüğü sağladılar. *Oğuzların bölgeye girmesiyle birlikte, Arap ve Türk uzlaşması, Kurdilerin iktidar olmaması üzerine kuruldu. Karpat'ta son kitabında, Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı değil, Selçuklu devamı olduğunu yazar. Bu düşünceye katılmamakla birlikte, Eyyubiler, Tacik-Tatar ve Dımışık işbirliğini bozarak, bölge halklarına huzur ve büyük haçlı seferine ise huzursuzluk vermişlerdi. Kurdilerin bu yaratıları, hem Avrupa hemde Türk ve Arapların belleğinde yeterince yer edinmişti. Dolayısıyla, Dımışık(Arap) ve Turan(Selçuklu) birlikteliği geçmişten bu yana Anti- Kurdi politikası üzerine kurulmuştu. Avrupa ise, bu birliğin siyasi hamisi olmuş, 1920 bölüşümünde Kurdileri cezalandırmıştı.*

Din İdeoloji Hevesli İşla ve İşgalci Mücadelesi, Bitmeyen Talan İsteği: 7.Haçlı Seferi ve 7. Sefer

Avrupa'da 7.Haçlı seferi başlamıştı (1248). Bu defa Haçlı ordusunun önderliğine, 9.Saint Louis geçti ve hemen bir yıl sonra Dimyatı ele geçirdi. İlerlediği yerde önüne hiçbir güç geçemiyordu. Fakat bu defa yapılacak savaş Eyyubiler arasında tekrar birliğin kurulmasını sağladı. Ötekiye karşı ortak duruş ve ortak ruh ortaya çıkmıştı. Kuşkusuz karşıdaki düşmanın Haçlı olmasının bunda büyük bir payı vardı. O dönemin önde gelen İslam düşünürleri kuşkusuz bu birlik için büyük çaba sarfetmiş olmalılar. Ortak çıkar etrafında birleşen Eyyubiler, kısa sürede yedinci Haçlı sefer ordularını durdurmayı ve yenmeyi yine başardılar. **Bu zaferden bir yıl sonra, 23 Kasım 1249 tarihinde, Sultan Necmeddin Eyyüp vefat etti.**

Eyyubilerde Siyasi Çekişmeler ve iktidar Mücadelesi; Kadın Sultan: Şeccerrüdür Dönemi-Eyyubi tahtını Memlüklere Bırakıyor

Sultan Necmeddin Eyyüb'ün ölmesiyle yerine eşi Seccerrüdür geçti. Eşinin ölüm olayını herkesten sakladı. Eşinin kardeşleriyle çekişme yaşaması onuda etkilemiş olacak ki, iktidarı kardeşlerine vermek yerine (ki divan kurulurdu, anlaşmazlık olduğunda aile büyüğünün dediği olurdu) oğlunu tahtta oturtmak istedi. Ve hemen Kurdistan'a haber göndererek, HısnaKeyf'in Emiri ve Eyyubi tahtının varisi, oğlu Muazzam'ı çağırdı. Muazzam 1 Şubat 1250 tarihinde, Mansure'ye girerek, Eyyubi tahtına oturdu. Adına hutbeler okuttu. Haçlılar, bu ortamdan yararlanmak isteyip yeniden saldırdıysalar da, Muazzam, 7 Nisan 1250 tarihinde haçlıları kesin bir yenilgiye uğrattı.

YİNE İHANET VE İNTİKAM: Kadın Hırbo

Bu zaferin kutlandığı bir eğlencede (zaferden 27 gün sonra), Baybars'ın komplosu sonucu, Muazzam suikast sonucu öldürüldü. Eyyubi Sultanlığına, Necmeddin'in karısı Şecerüddürr'ü geçti. O da kısa süre sonrasında saray içi entrika-

lardan dolayı, İşgalci Memlüklülerden Turani kökenli İzzeddin Aybek ile evlenmesinden sonra, bu adamın lehine Eyyubiler adına saltanattan feragat etti. 3 Temmuz 1250 tarihinden sonra, Mısır'da böylece yeni bir dönem başladı. Memlük hanedanlığı, Mısır'daki iktidarı ele aldılar. Eyyubiler, yengelerinin yaptığı bu ihaneti kabul edemeyip, iktidarı tekrar ele almak için, Halep Emiri Eyyübi Selahattin Yusuf'un önderliği altında birleştiler ve önlerine çıkan güçleri yenerek, Mısır içine kadar girdiler. Kahire önlerine kadar geldikten sonra, iki ordu kanlı bir savaş yaptı. Yengelerinin ve Mısır efendilerinin ihaneti sonucu Eyyubiler, bu savaşta, Memlüklere karşı yenilerek geri çekildiler.

30 Ocak 1251 tarihinde gerçekleşen bu savaştan sonra, Eyyubi devri Mısır'da kapandı (Bu ikinci Xorotilerden sonra Mısır da Kurdi egemenlik döneminin kapanmasıydı). Bu yenilgiyi fırsat bilen Memlüklüler, hemen toparlanarak, Filistin'deki; Nablus ve Şeriya'ya kadar olan tüm bölgeyi egemenliklerine geçirdiler. Abbasi Halifesinin araya girmesiyle daha fazla kanın dökülmesi önlendi. Böylece, Neblus ve Şeriya bölgesinin batısındaki topraklar Memlüklülerin diğer bölgeler ise, Eyyubilerin egemenliğinde kalacaktı.

Memlüklülerde kısa sürede birbirlerine düştüler. Topraklarının büyük bir bölümü yeniden Eyyubi egemenliğine girdi. Eyyubiler yarım kalan hesaplarını görmek için, Memlük sultanı Aybek ile karısı ve eski Eyyubi sultanı Şecerüddür'ü acımasızca öldürdüler. Tö*re acımasızca yerine getirildi.* Memlük tahtına, anlaşmalı olarak yeni Tiran Aybek'in oğlu Nureddin Ali geçirildi. Tüm bu gelişmelerin yaşandığı esnada, yağmacı ve talancı Hülagu bölgeye girerek önce Bağdat, ardından da El-Cezire ve Meyyafarkin kentlerini yağmaladı. İki yıl sonra daha batıya yönelerek, Halep kentini işgal edip talan etti. Turani barbarlar yeniden Tuğrul ordusu gibi, Kurdi coğrafyasını talan ediyordu. Tüm bölge güçleri Memlüklerin çatısı altında toplanarak, bu yağmacılara karşı durmaya karar verdiler ve 3 Eylül 1260 tarihinde Beysan bölgesinde yapılan savaşta, **Moğollar büyük bir yenilgiye uğradı. Moğolların kralı Hulagu, ordusunun yenildiğini öğrenince, Kurdilere duydu-**

ğu nefretin karşılığında, elinde esir olarak tuttuğu ve bölge halkına göz dağı verdiği (Eyyubilerin önderi, Halep Emiri) Selahaddin Yusuf'u öldürerek intikam aldı (1260). Kurdilerin saygı duyduğu büyük devlet adamı öldürüldü.

El-Cezire bölgesindeki Eyyubiler de, Hulagu ordusu tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra, bir tek Hama ve HısnaKeyfte Eyyubi iktidarı kalmış oldu. Eyyubilerin iktidarı kesin olarak, Hama'da da, yine Turani güçler tarafından Timur döneminde ortadan kaldırıldı (1342). En son, Eyyubilerden kalan, Hısna Keyf hükümdarlığı da, bağımsızlığını Akkoyunlu Uzun Hasan dönemine kadar sürdürebildi, bu krallığa Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından 1462 yılında son verildi. **Turani kavimlerin bölgeye ardı ardınca yaptıkları saldırılar sonucunda 1462 yılında Kurdi Eyyubi İmparatorluğu yıkıldı. Yerine küçük beylikler kuruldu**.

Moğollar

İskit kralı Meduva'nın, Kurdi kral Keyakisar (KeyaHusrev) tarafından yenildikten sonra, bu kavmin doğuya yönelimi, uzak Asya'da yeni dönemin açılmasını sağlamıştı. O döneme kadar atlı kavimlerin avantajlarından haberdar olmayan Doğu Asyalılar (Turaniler; Moğol, Hun, Tatar, Kıpçak, Tacik ve Türk vs.), at ile tanışınca, önce Çinlilerle hesaplarını görmek istemiş ve yüzyıllar süren savaşları başlatmışlardı. Bu savaşlar yüz yıllar boyunca başta parça parça Çin egemenleri tarafından yapılan surların, süreç içinde kilometrelerce birleşik bir sete dönüşmesini sağlamıştı. Yaşadıkları bölgenin çöl ve bozkır topraklarını bırakıp, Çinin verimli vadilerine ve arazilerine inme isteği, tanımlanamayacak bir iştah yaratmıştı (Samilerin, Kengi ve Khurdilerin verimli alanlarına amansız gelişleri gibi). Bu kavimlerin batıya da seferleri olmuştu. Bu çabayı ilk olarak, İskitler önderliğinde ve desteğinde ilerleyen Türk hükümdar Gizo yapmaya çalışmışsa da başaramamıştı. Ama gerek Atilla ve İslam sonrası dönemde Cengiz Han bunu başarmıştılar. Selçuklulardan sonra yeni bir dönem başlıyordu.

Moğol Hanı Timuçin, 1190 yılında Moğolistan'daki kabileleri bir araya getirerek büyük bir güç oluşturdu. Bu ordu, Çin, Kore, Pers, güney Rus prensliklerinde egemenliği sağlayınca daha batıya yönelerek, Kuzey Hindistan'ı da egemenliği altına aldı. 1237-41 arasında Doğu Avrupa'ya, 1258 yılında ise torunu Bağdat'a girdi. Bu büyük talancı imparatorluk, insanlık tarihinin en büyük coğrafyasına sahip bir imparatorluk'tu. Temuçin, Cengiz Han unvanını aldı. Bu barbar ve göçebe kavimler, uygarlık inşa etmekten çok uygarlıkları yok etmişlerdi. Bu nedenle dünyada korku ve panik yaratmışlardı. Anadoluda gerek Kurdi ve gerekse de diğer kavimler tarafından Moğollarla ilgili dehşet hikayeler anlatılıp lanetler okunmaktadır. İslam uygarlığının en büyük yıkımının gerçekleşmesini sağlayan talan dönemlerinden biriydi. Horasan ve Azerbaijan bölgesindeki Kurdi aşirlerde bu büyük katliyamcı ordunun önünde, batıya göç etmişti. Horasan bölgesinin büyük oranda boşaldığı dönemdir.

Bizim için önemli olan, Horasan bölgesindeki aşirlerin büyük göçle soluğu Rumi ülkesinde alması ve bu yağmada çok değerli eserlerin yakılmasıdır. Aynı politikayı, Makedon komutan İskender ve İslam Halifesi Ömer de yapmıştı. Fakat, Turanilerin gelişleri ile bu kişilerin önderliğindeki orduların yaptıkları kıyaslanamaz. Bin kusür yıl sonrasında aynı talancılığa ve yıkıma benzer bir talanın yaşanması, Büyük Kurdi Eyyubi krallığının sonunu da getirecek, bu krallığın 1500 yılına kadar çekirdek Hısnakeyf'e sıkışmasına neden olacaktı (Büyük Selçuklu'dan, Anadolu Selçuklu'ya geçişe benzer bir durumdu). Ayrıca Kurdiler batı bölgesinin kaybından sonra ikinci büyük toprak kayıplarını Timur/Uzun Hasan dönemindeki gelişle doğuda yaşayacaklardı. Horasan, Azerbaycan gibi Med, Manean ve Part ana vatanlarını yitireceklerdi.Uzun Hasan'ın oğlu Yakup ve Beyazit dönemi son hamle olacak, bölgedeki Dumiller korku ve terör ile asimle edilip belleksizleşeceklerdi (Aymatov'un, "Mankurt" tekniğinde olduğu gibi). Çinlilerden öğrendikleri faşizmi(ırkçılığı) uygarlıklar merkezi Mezopotamyaya taşıyacaklardı. Oysa bu coğrafyalar yetenekli ve adil kralların egemenliğinde yaşamaya ve ortak alanda birliktelik kurmaya alışkın

halklardı. Turani kavimlerin gelişiyle ırkçılıkta Mezopotamya da köklenmişti.

Tekrar konumuza dönersek, Moğol saldırları o kadar şiddetli, acımasız ve katliyamcıydı ki, tek bir el kalkmaz, tek adım atılmaz olmuştu. İnsan kafataslarından kuleler yapılıyor, katliyam ve tecavüzler tüm bölgenin tek gerçeği oluyordu. **İbn Kesir** ve **Azeri tarihçi Reşidüddin Fazullah**, bu dönemde en büyük direnişin, Kürtler tarafından gerçekleştirildiğini yazar. Gerek Musul ve Arbil savunması ve gerekse de halife Muntasar'ın çevresine topladığı Kurdi beglerle Moğollara karşı durması gerçekten takidire şayan bir olay olarak görülür. Arbil halkının direnişi ve akıllılığı işgalci güçleri bozguna uğratmayı başarmışlardı. Ama Arbil Hristiyanları da bunu fırsat bilip işgalcilerle işbirliğine girerek Arbil ve çevresinde büyük katliyamlar gerçekleştimişlerdi. Moğollar Kurdistandaki direnişin etkisinden çekinerek Kurdi kökenli bir emiri bölgeye tayin etmişlerdi. Horasan Kurdilerinden Emir Newruz'un babası Ergun Ağa'yı. Bu dönemde harici Kurdileri Moğol ordusunun büyükçe bir kısmını oluşturuyordu. M.Emin Zeki beg(2011)'de bu konuda, Gilan Kurdi bölgesini işgal eden Moğol ordusunun Kurdi olduğunu yazar. Bu dönem Horasan'dan gelen Kurdilerin bölgeye yerleştikleri görülmektedir. Kurdi coğrafyasının demoğrafik yapısı değişiyordu. Hülagu ve gerekse de Timur dönemlerinde Horsan ve AzerbaiJan Kurdileri, Ortaasya efendileriyle iç içe geçmiş ve ortak yaşam tarzı benimsemişlerdi. Halifeliğe Ehl-i Sünnet dünyaya düşman ortak bir dünya kurmuşlardı. Gerek harici hareket içindeki Kurdiler ve gerekse de Hristiyan Kurdi ve diğer halklar bu dönemi adeta intikam için fırsat görmüşlerdi. Kendi soydaşları da olsa farklı bir din ve mezhep olgusundan dolayı (tıpkı Safavi dönemindeki gibi) büyük katliyamlara girişmişlerdi.

Moğol İmparatorluğu tarihini yazan J.P. **Roux** (Çev. Aalagözlü) ve **Farac,** bu konuya değinerek, diğer harici hareket ve özellikle Hristiyanların Kurdilere büyük kıyımlar yaşattığını, tasviri imkansız gaddarlıkla ve merhametsizce insanları öldürüdüklerini, kadın, erkek ve çocukları esir alıp eziyet çek-

tirdiklerini yazar. Her şeyi talan edenleri geride kalanları da ateşe verdiklerini belirterek adeta Asur dönemi katliamı anımsatan bir tablo çizerler.

Diğer EYYUBİ Kralları; Geride Bıraktıkları Yapıt ve Paraları

1.Aziz-KeyaHusrev olarak hükümettikleri yerlerde bastırdıkları paralar

2.Giyaseddin Gazi

3.(Salih) İsmail

Res. Kale yolu üzerinde anıt-Eyyubi dönem-Hısna keyf

Res. Eyyubi eseri surlar, (Amed)

Germiyanlılar ve Osmanlı Dönemi:

1462 yılı, Kurdi krallığının ortadan kaldırılmasının tarihidir. Bu dönemden sonra Kurdiler, kendi alanlarını Oğuzlarla devşirme DuMil kökenli devşirme Türkmen savaşçıların atlılarına bırakmış ve güçlü çekişmeler ile işbirliklerin doğduğu bir zaman süreci başlamıştı. Kurdiler bu dönemde, ovalı (Zilan) soylular Osmanlıdan kısmi bağımsızlığa yakın özerklik alarak, birlikte yaşam çatısı altında bir konumu kabul ederken, Safaviler ise, Şahın izinde ve harici harekete (Şia temelinde) taraf olmuşlardı[71]. Yine bu dönemde, Akkoyunlu, Şii-Türkmen kuvvetleri bölgeyi talan etmekte, Kurdiler birliklerini ve düzenlerini kaybettikleri için, Akkoyunlara karşı yine bir Türkmen ailesi Karakoyunlarla ittifak oluşturmak zorunda kalmışlardı. Göçebe Şii-Türkmenlerin savaşçı kişilikleri, oba-çadırlarında yaşam tarzları ve ortak bir arada bulunmaları, Kurdi egemenle-

[71] Ali Şeriati, Şia düşüncesinin Safavilerle ilişkilendirmesini doğru bulmaz ve Şia'nın Ali ile başlayan bir hareket olduğunu, İran coğrafyasında da öncesinden güçlü olduğunu yazar. Safavilerin de Şialıkla ilişkisi olmadığı konusunda birçok tarihçi de hem fikirdir. Osmanlı bile 73'ten biri olarak dahi saymaz.

rinin bu tür işbirliğine girmesini gerektiriyordu.[72]

Bu dönemin Tarihçi Doğan Avcıoğlu şöyle yorumlar:

"Orta Asya'daki ilk İslam fetihleri (adıyla anılan işgal ve talanlar) sırasında, **Halaç Türklerini Kürt diye nitelerler**. Yaşam biçimindeki yakınlık, etnik ayrılığı örter. Bununla birlikte, daha önce incelendiği gibi, birbiriyle ilişkiye giren göçebe topluluklar arasında karışmalar, kaynaşmalar sık sık görülür... Türkmenlerin batıya gelmesiyle, Kürt ve Türkmen oymakları Kürtleşir. Kürt oymaklar ise Türkleşir, ya da en azından Türk-Kürt oymaklarını bir araya getiren oymaklar federasyonu kurulur[73]. Oysa tarihin bütünsel ilişkisine bakıldığında elbetteki Kurdi aşirlerdi. Türk tarihçiler kökenden gelmekten çok islam dönemi ağırlıklı tarih anlayışını gördüklerinden (çünkü öncesinde iz dahi yok) kendilerini Horasan sahibi olarak görmekteydiler. Adeta bu Kurdilerde nerden çıktı denilecek bir mantıkla düşünmekteler.

Prof.Marr daha ileri giderek şöyle der; **„Anadolu Türklerin gerek etnik gerek kültürel tipinin oluşumunda, toplumsal bakımdan onlara en yakın tipoloji Kürtlerdir**." Aslında

---

[72] Türkmen kavimlerin bölgedeki bu etkinlikleri, Amasya anlaşması ile hatta ondan önce 1473 yılında Fatih Sultan Mehmed'in Otlukbeli'de, Akkoyunların kralı Uzun Hasanı yenmesi, çekişmenin derinliğini göstermektedir. İki tarafta Kurdiler üzerinden siyaset yapacaktır. Uzun Hasan Rumi krallık ailesiyle akrabalık kurarak bunu yapmaya çalışmıştı. Ama sonraki dönemlerde Yakup ile Beyazıt arasındaki anlaşma ile tam tersine birliktelik kurulacak ve bu birlikteliğin hedefi Kurdileri birlikte asimle etme üzerine politika yürütüleccekti. Bu anlaşma, siyasal anlamda Kurdi coğrafyasının bu güne taşınmasında önemli rol oynayacaktı. Pontus her ne kadar (Mitirdat döneminden sonra) Hristiyanlaşmış olsalar da, köylüler hala ışığın öğretisinin izindeydiler. Amasya'da güçlü Savafi etkisi de bunu kanıtlamaktadır. 2.Beyazıttan sonra Ege'den Karadeniz'e kadar olan Kurdi aşiretler tümüyle devşirildiler. Germiyan, Avşar ailesi başta olmak üzere ve ona bağlı binlerce aşiretten iz kalmadı. Dolayısıyla Kurdi coğrafya Batı ve kuzey bölgelerini ve orijin din anlayışlarını tümüyle kaybetmişlerdi.

[73] Doğan Avcıoğlu her ne kadar, Türkmen oymaklarının Kurdileşme sürecinden söz etse de aslında, Kurdilerin süreç içinde Türkleşmesi söz konusudur. İdris-i Bitlisi'nin Osmanlı ile işbirliğine dayalı siyasi hamlesi Kızılbaş ve Sünni (İslamiyetin ilk döneminde ise Hanefi, Şafi ayrışımı) Kurdilerin ayrışımını oldukça derinleştirmişti. Bu derin siyaset ve diplomasi Osmanlı'nın Anadolu'da kent egemen sistemden köylerine de egemen olma isteğinden kaynaklanıyordu. Köyleriyse Hristiyan Rum veya Kurdi diye ayrılsa da, Hristiyan veya Safavi anlayışı hakimdi. Aslında bu bölünme kuşkusuz, İslam dünyasındaki bölünmenin Kurdistan'a yansıma şekliydi. Sünnilik ile haricilik-Şia hareketinin döneme yansımasından başka bir şey değildi. Kuşkusuz buna taraf olmayan Kurdi kavimleri de vardı. Bunlar yurtsever özelliklerini koruyup günümüze kadar benliklerini taşımayı becerenlerdi.

Germiyanların hikayesi de bunu kanıtlamaktadır. Germiyanlar Maletiya'nın kuzey bölgesinden itibaren genişçe alanda yaşayan bir Kurdi hanesarliğiydi. Hatti tarihinde, "Germ" ünlülüğü belli bölgelerde vardı. Sivas şehrinin "Gürün" ilçesinin adı, TeGarama olarak yazılırdı. Anita metninde: mama şehri kralı Anum Hırbi, Kaneş kralına yazdığı yazıda, "KuSarra kralı PitHana'nın oğlu Anitta şöyle der: = göğün fırtına tanrısı (Tarhun.daş =TeSup: Tarhun; Etrüsk krallarının Guti krallarının ünlülüğü TriGan'dan sonraki ikinci ünlülük olarak alınırdı. Bazı Türk bilim(!) çevreleri, isim benzerliği olarak, Tarhun=Tarkan gibi saçma diyalekt kullanmaya çalışmışlardır)'na iyiydi. O fırtına tanrısına iyi olduğundan Neşa şehri kralı, KusSarra şehri kralına (teslim oldu)..." diye geçen uzun yazıtta, doğu ülkelerinin ayaklanmasıyla uğraştığından söz eder. Bu krallıklar: "**TeGarama**, Neşa, Harkiuna, HattuSar, HuzziKiya'dır.

Osmanlı'da Tımar sistemine dayalı bir haraççı ekonomi devam ederken, Akkoyunlular da ise, yağma-talan kültürü daha çok ağırlıktaydı. Osmanlı her ne kadar İslam öngörüsü ve hukuku çerçevesinde bir yönetim sistemi olarak görülse de, Roma'nın devrettiği Tımar sistemi ve Medrese (kavuklu) eğitim geleneğini, Bizans'tan devir almıştı[74]. Zaten Bizanslılaşmanın

[74] Bu sistem; yapı ve şekil olarak güçlü bir Roma izi gibi görünse de, Bizans'ın Asyalı olma çabası ve özelliği, Osmanlıya da sirayet etmişti. Bizans'ta, Asya tipi üretim ilişkileri daha hâkim olduğundan, Batı Roma geleneğinden ayrışmaktadır. Bu üretim ilişkileriyle ilgili öngörüyü, Karl Marx ve Engels ortaya atmıştı. Bu üretim şeklini , "Şark Üretim Biçimi " olarak tanımlamış, fakat derinleştirmemişti. Marx'tan çok devamcısı Marksistler bu birikime ve düşün temeline yönelerek, Asya tarzı üretim biçimini derinlemesine incelemeye çalışmışlardı. Sonuç olarak, Asya tarzı üretim biçimindeki nitelik sonucu, bu bölgede Kapitalizme geçişin mümkün olmadığı sonucu çıkarılmıştı. Oysa bugünkü ve o dönemdeki gerek Çin ve gerekse de Japon ekonomileri, bu araştırmacıların belirttiği gibi, küçük, donuk ve sönük ekonomiler olmadığı gerçekliğini artık biliyoruz. Farklı nedenlerde bu ters gelişim sürecinin etkenleri (göç, kuraklık=coğrafi nedenlerden de kaynaklı); Roma ve Kurdi uygarlıklarının yıkılmasını da sağlayan öğeler, bu koşullar sonucu oluşmuştu (Türk tarihçilerinin bu mantığından çok, ben; İskitlerin Turanîleri at, silah ve savaş sanatları ile tanıştırıp göçebe savaşçı yaratmaları ile Abbasi'nin bölgeden uzak siyasi dengeyi eline almayacak, vatan kavramı olmayan Turanî kavimlerden savaşçı olarak yararlanması olarak görüyorum. Böylece göçebe kavimler, talancı çoban ekonomisini daha karlı bulup, bundan ucuz yararlanmanın yolunu siyasi birliğe dönüştürüp, uygarlık yıkıcılığında yer almışlardı). Bu evrim ve devinimsel nedenler, bu günkü ekonomi ve siyasi yapının da şekillenmesini sağlamıştı. Doğal olarak Kurdiler üzerine geliştirilen tezlerde bu mantık üzerine oturtularak açıklanmaya çalışılmıştı. Asya tarzı üretim ilişkilerinde esas olan gerçeklik şu şekilde özetlenebilir: Mutlak

en etkin alanı Osmanlıda yaşanmıştı. Osmanlının Roma'dan farkı yoktu. Kısa sürede Kurdistan (Rumi, Rıfuzi ve Sünni), Balkan bölgesini asimle etmeyi başarmıştı. Edebiyat dili Farsça, Arapça resmi dili Türkçe, siyasi kökeni ise Nakşi olarak asimle etmişti.

Res. Kale-i Bala ve Mescidi (Tepede Bulunan Bölüm Süleyman Şah. Kütahya- Kurdi Eseri)

Germiyan krallığı son Kurdi krallığıydı. Bu krallık Kızılbaş denilen bir gelenekten gelmektedir. Dolayısıyla Safavi anlayışına oldukça yakındır. Egemenleri İslam ülküsünü gösterse de aslında "Ezdani ve Kızılbaş" olarak tarihte tanımlanmışlardı. **İbn-i Batuta**, seyhatnamesinde "Yezidi" olarak tanımlamıştı. Germiyanlılar (Med geleneği olan) içki, müzik ve eğlence konusunda (Mervaniler gibi) oldukça rahattılar (bu geleneği Özbek-Farsi kökenli Osmanoğullarına da vermiştiler). Kurdi krallıkların hiçbiri bağnaz olmamış, oldukça seküler tavırlar izlemişlerdi. Bunun sebebi tarihten gelen güçlü naturel din anlayışı, kadınlarının güçlü aile içi eğemenliği ve Güneşin krallığı öğretisine bağlı demoğrafik gücü olan köylü-ayanlardı. Sünni Kurdi eğemenler süreç içinde İslami öğreti için medrese geleneğine açılınca (ki medrese kavramı şehirleşmenin sonucudur. Köylülük daha çok "tekke" öğretisiyle donanıktı), Osmanlının oyununa gelerek özlerinden kopup halklarına ihanet ettiler. Bu bölünme demoğrafik avantajlarının kaybolmasını ve siyasi anlamda kopmayı da doğurdu (bu durum Cumhuriyet'te de devam etmişti. Nakşi Şeyh Saidi, Kızılbaşlar; Kızılbaş Seyit Rıza'yı sünniler desteklememişti. Oysa ikisi de Osmanlının arkasından giderek doğu cephesini güçleriyle savunmuş, Rus-Gürcü-Ermeni güçlerini dışarı atıp, güneyde keza Fransız ve Ermenileri yenmişlerdi). Bu kopuş aslında tükenişin son hamlesiydi. Devşirme aklı ve ince siyaseti Kurdilerin deyim yerindeyse ca-

itaat, suyu kontrol eden gücün elindedir. Bu kişide kraldır-egemendir. Dolayısıyla, bir tüccar sudan geçmek, köylü ise suyu kullanmak durumundaydı. Suyun ve köprülerin tek hâkim ve toprakların da sahibi, mutlak yetkilerle donatılmış bu efendiye bağlı ve onun tekelindeydi.

nına ot tıkamıştı. Bunda da ana karekter, İdris-i Bitlis, İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet döneminde Ziya Gökalp gibi hainler olmuştu.[75]

Germiyan ailesi, Kurdi egemen hanesarlerden biriydi. Bu aileye Selçuklu kaynakları daha çok „Ezdani ailesi" olarak tanımlamışlardı. Osmanlı, saray kültürünü bu aileden öğrenmiş: kültürel ve siyasi olarak oldukça da etkilenmişlerdi. Örneğin Osmanlı şehzadeleri, bu sarayda yetişmiş, kendi saraylarına şair taşıma ve saray kültürü oluşturma geleneğini, Germiyanlılardan almışlardı. **Germiyanların sarayından ithal ettikleri Kurdi şair Ahmedi,** Osmanlı sarayının ilk entelektüeliydi. Germiyanların sahip olduğu saray o kadar muhteşem ve kültürü o kadar derindi ki, Osmanlılar hayretlerini ifade etmişlerdi (günümüze kadar gelen, Kurdi Hicazkar, Kurdi, Kurdi acem gibi sanat müziği motifleri bu dönemin Kurdi format

---

[75] İdris-i Bitlisi'nin yaptığı anlaşmayı, 1215 yılında yapılan Magna Carta'ya da benzetmek mümkündür. Bu anlaşmayla İngiliz kralı, aristokrasi'nin gücünü azaltırken kendi gücünü artırmıştı. Amasya anlaşmasında ise, o güne kadar kötü günler geçiren ve Türkmen asıllı talancıların bölgeyi kasıp kavurarak küçük beylikler kurması nedeniyle, Osmanlı iktidarının eli güçlenmiş, aynı zamanda Kurdi aristokratlarının egemen pozisyonu daha çok netleşmişti, diye düşünmüştüm. Ama büyük oyunun aslında Kurdileri tahtsız ve başsız bırakma siyaseti olduğunu öğrendiğimde oyunun ne kadar derin olduğunu anladım. 2.Beyazıt döneminde başlatılan derin ve kirli siyaset, Yavuz döneminde Sünni Kurdi aristokratlara verilen egemenlik anlaşmasıyla, doğu ve güneydoğu denilen Kurdi coğrafyasıyla Aran coğrafyası arasına doğal bir sınır çizilmesine neden olmuştu. Kanuni bu sınırı daha da güçlendirdi. Dolayısıyla İslam dışı kalan Kurdiler (Maniaist, Zerdüşt, Hristiyan vs), başka deyişle Anadolu Kurdileri devşirme Turanî zalimliğiyle cebelleşip durdular. Rivayete göre Kanuni "Kurdileri Gürcistan'dan Bağdat'a kadar sahra tahkimatları gibi tek sıra dizdim. Düşman onları atlayarak İslam (Osmanlı)'ın devlet'ine sızamaz, demişti. Keza, Kasrı şirin anlaşması, bu oyunun ikinci ve en ölümcü olan resmi anlaşmasıydı.

Bu ihanet Kurdilerin Orijin ve natüralist din anlayışının son bulmasını ve belleğinden koparak asimle olmasını sağlamıştı. Magna Carta'da, İngiliz kralı Lacklan ile soylular (baronlar) arasında kaleme alınmış ve aralarında bir mutabakat oluşmuştu. Şafi Kurdilerde bölgedeki hâkimiyetlerini bir anlamda bu anlaşma ile teyit etmişlerdi. Tımar sistemi dışında tutulduklarından, oldukça büyük hükümranlıkların çıkmasına ve hatta Osmanlının güçsüz düştüğü son dönemlerinde asker ve haraç göndermeme gibi siyasi hamlelerde gelişmişti. Bu anlaşma Çemişkezek Kurdilerini hiçbir zaman bağlamadığı gibi, onların yurtsever yapılarından da bir şey kaybettirmemişti. Amasya anlaşmasının bir başka şekli o dönemin BMM (:Büyük Millet Meclisi: TBMM değil) başkanı Mustafa Kemal ile Amasya protokolüydü. Bu protokolün esası Misak-ı milli andındaki birinci maddeydi. Ulusların kendi kaderini çizebilme hakkı. Mustafa Kemal, Kurdi halkın önderleriyle yaptığı toplantı ve yazışmalarda, telgraflarda, İslam kardeşliğini işleyerek, ortak çıkar etrafında birleşmeye davet etmişti. Genel kanı, Misak-ı Milli gerçekleşseydi, Kurdi nüfusun tamamı sınır içinden kalacağından, Kurdi-Türki federasyonun kurulacağı iddası hala tartışılmaktadır.

ürünleriydi). Burada yetişen ve saray kültürü alan Osmanlı şehzadeleri, Osmanlı devletine kral oldular. Bu somut olgu aslında çok önemli bir kavramın altını çizmemizi sağlıyor. Sosyal, kültürel ve ekonomik temelde benzeşik unsurların anlaşma ve iletişimleri, farklı sosyo-ekonomik düzeyden gelen kültürlerden daha yakındır.[76]

Bu saray kültürünün etkisiyle olsa gerek, Osmanlı padişahlarını yetiştiren süt annelerine şehzadeler: "**Daye**" derlerdi. Bu kelimenin anlamı Kurdi dilinde, "ana" anlamına gelen ünlülük takısıydı[77]. Firdevs'te, Farsi karlların çocuklarının akıllı ve yiğit olması için Kurdi kadınlardan süt annesi aldıklarını ve bu kadınlara emzirdiklerini yazar.

Germiyanlar, Koma (Komia) ülkesinin yerleşik ve soylu bir ailesiydi. Hattilerde sonra da, **Roma dönemi kaynaklarında da, MelaTiya bölgesinin çevresindeki bölgeler (Komajin'in kuzey doğusu) Germia olarak adlandırılmıştı (günümüzde güney Kurdistanda bu isimle anılan bölge bulunmaktadır).** Bu ünlülük, tarih öncesi bir ünlülüktür. Köklü yapıları ve güçlü siyasetlerinin uzun süre devam etmesi ve bölge dengesinden önemli bir güç olmaları, ayrıca Selçuklular kadar, hatta kimi tarihçilere göre siyasi anlamda onlardan daha ileriydiler. Sanat, edebiyat ve kültür yaşantısı olarak da oldukça ileri bir görünüme sahiptiler[78].

---

[76] İktisadi birlik üzerine kurulu, bugünkü Avrupa ve Amerika Birliği de bu öngörüyü kanıtlamaktadır. Eşit gelişim ve ortak değer ve kültürler aynı kaderi paylaşmayı gerektirdiğinden, birliktelik kaçınılmaz olmaktadır. Kurdi tarihinde, Komuh (SUP)-Asur işbirliği, Part-Roma, NeMird-Roma birliği gibi bir aradalıklar ve uzun süreli işbirlikleri buna en güzel örnektir. Bugün, Kurdi egemenleri ile Türk egemenlerinin güçlü işbirliği ve iç içe geçmişlikleri, keza orta sosyo-ekonomik grubundaki bu dinamizm ayrışımı imkânsızlaştıracak noktadadır. Dil faktörü olmadığında aynı kişilikler denilecek kadar benzerdirler. Kurdilerin; kebap, baklava, lahmacun, çiğköfte, kadayıf, güveç veya folkloru, keza Türklerin olmuştu. Oysa Kültür; maddi veya manevi yaratıların tümüdür. Sadece dil değildir. Ege ve Akdenizde şalvar giyilip, şalu şepik atılması Germiyan kültürünün devamıdır. Bugün Türkiye coğrafyasına bakıldığında hâkim kültürün dil dışında kime yönelik olduğu iyi anlaşılmaktadır.

[77] Süt anneliği kutsal bir kavramdır. Kimin sütünden besleniyorsan ondan olursun. Kurdilerin fazileti ve cesareti her daim kabul görmüştür. Fatih'in hocalığını yapan Molla Gorani veya Şirvanlı doktor Şirkuh ve daha niceleri bu içiçe geçmişliği çok iyi anlatmaktadır. İstanbulun alınmasında Kurdi aşirlerin sayısı mı, Oğuzların sayısı mı daha fazlaydı. Bu konuda ayrı bir tartışma konusudur.

[78] Germiyan coğrafyasını anlamak için kitabın-tarihin bütününü görmek gerekir. Günümüz gözüyle bakıldığında asla anlaşılmaz. Bu bölgeler ağırlıklı Kurdi nüfusun bulundu-

Türk-İslam kaynaklarına baktığınızda (resmi ideoloji gereği), Ege'den İç Anadoluya kadar geniş egemenlik alanı olan Germiyanlıların da diğer uygarlık ve devletler gibi, Osmanlılık içinde asimle edildiğini görüyoruz (dönme Kızılbaş pirlerinin bunda büyük katkısı olmuştu. Bugün İçanadolu'dan Ege'ye kadar Germiyanlardan söz etmiyorsak Avşarların (Afşar değil) Türkmen kimliğinden söz ediyorsak, ince siyasetin amacını ne denli bilinçli gerçekleştirdiğini anlayabiliriz. Dönemin gezgini **İbni Batuta**, bu kavmi Carmiyan (Arapça'daki "G" ve "C" harf dönüşümü nedeniyle) diye adlandırmış olsa da, tarihçi **Hammer**, Germiyan olarak adlandırmıştı.

12.Yüzyılda Germiyanların başında Ali Şir oğlu Muzaffer al-din'in (1236-1246) bulunduğunu biliyoruz **(Baba İshak ayaklanmasının bastırılmasında önemli roller üstlenen Muzaffer al-din, bu ayaklanmayı bastıramamıştı).**

Moğol saldırılarından sonra zayıflayan Selçuklu gücünün karşısında, Germiyanlar daha geniş alanda yayılım imkanı bulmuşlardı. Gerçi 4.Kılıç Arslan'ın veziri Mu'in al-din'in çabalarıyla Muzaffer'in oğlu olduğunu sandığımız, İzz al-din'de Selçuklu sultanlarıyla beraber öldürülmüştü. Ama bu dönemden sonra kısa sürede toparlanarak, özellikle Kütahya'dan Denizli'ye (Ladik merkez olmak üzere) gelişip yayıldıklarını biliyoruz. Demoğrafik avantajları da bu kısa sürede yayılmalarında oldukça etkin olmuştu. Şehir eğemenleri olan Turaniler, güçlü sarsıntılar sonrasında bir anda ellerinde olanı da kaybedebiliyorlardı. **Bu dönemde, Selçuklu sultanı 2.Mes'ud döneminde uzun süren savaşlar ve mücadeleler yapıldığını anlıyoruz. Bu güç çekişmesi uzun süre devam etti. Selçuklu ve Germiyanlıların bu savaşlar sonrası yenişemediklerini biliyoruz. Hatta iktidar alanını genişletmelerine baktığımızda Selçukluların karşısında galip gelerek, siyasi ve askeri nü-**

ğu yerlerdir. Germiyanların, Osmanlı krallığı içindeki taht mücadelesine katılarak onların egemenliğini ele alma siyasetleri, ağır bedel ödemelerine ve başarısız olmalarına neden olmuştu. Osmanlı bu riski görünce Kurdi nüfusu kırmak ve özellikle Kızılbaşları siyasi alandan uzaklaştırmak için karar alıp, bunu devlet siyasası haline getirmişti. Bu güçlü politikalar ve devlet siyaseti Cumhuriyet döneminden günümüze kadar taşınmıştı. Devletin derin belleğinde her daim canlı olan bir bilinç olarak var ola gelmişti.

fuzlarını artırdıklarını görüyoruz[79] Bu dönemde Selçukname de Moğollar tarafından öldürüldü denilen, Karim Al-Din'in bizzat savaşın önünde, devletinin başındaydı. Bu dönemde, Ankara'da uzun süre Germiyanlıların yönetiminde kaldı.

Sultan Yakup

Germiyan devletini kuran Karim al-din, Ali Şir'in oğlu, I.Yakubun da oğludur. Bu kralın mezarı, bugün Ankara'da Kızıl Bey camindedir. Ankara, Karim al-din döneminde ve sonrasında uzun süre bu Kurdi devletinin egemenliğinde kalmıştı. Germiyan sultanı unvanını kullanan bu kral, „şihab al-din Omari, Masalik al-abşar fi mamalik al-amşar'da Germinan b.Gadşar" olarak adını yazdırmıştı[80].

Sultan Yakub üçlü olduğundan döneminden sonra Kurdi Germiyanlılarla, Bizanslılar arasındaki çelişkilerin büyük bir boyuta ulaştığını görüyoruz. Bu dönemle ilgili olarak; Doğu

[79] Selçuklu'da ulusal karakter çok baskın ve öncül olduğundan: gerek Eyyubilerle gerekse de Germiyanlılarla sürekli savaşmış ve günümüz tarihçilerinin ele almadıkları yenilgileri sürekli yaşamışlardı. Oysa Osmanlı'da böyle bir durum söz konusu değildi. Uluslar birliği olarak çok uzun yaşamıştı. Osmanlının yıkılışı bu anlamda bölge savaşlarının olmasını, Ortadoğu'nun sömürge ve diktatörler dünyasına dönmesine neden olmuştu. Osmanlı sistemi, tarih içinde yaratılmış en orijin örnektir. Siyasi devlet ama Türk millet özellikli Kolonizasyondu. Günümüz Cumhuriyeti bu gerçekliği tahlil edemediği için sıkıntısını yaşamaktadır. Bu sıkıntı, Rum, Ermeni veya başka türden bir sorun değildir olamaz da. Mustafa Kemal'in dediği gibi: sınırı nereden çizeceksin? Sorusu ve sorgusudur. Osmanlılar bunu çok iyi biliyorlardı. Osmanlı Selçuklunun yaptığı hatayı yapmadı. Osmanlının kuruluşunda önemli düşün adamı olan "Ahi Evran" Kızılbaşlar için büyük nasihatler etmiş ve güçlendiklerinde onları mutlaka kontrol etmenin zaruretine değinmişti. Hatta tarihçi Akalın (Şükrü. H.) Bektaşi şeyhi Sarı Saltığın Osmanlı beyi Osman Gazi ile bir araya geldiğini yazar. Bu görüşmede Osman Gaziye bazı nasihatlerde bulunur : "...şeriate uy, ilim ve ibadete bağla. Rafizi ve Harici İslam dış Zendıkçı'yı ve Mülhidi acımadan öldür. nitekim at. Hanefi Mezhebi'nden ayrılma Çünkü o tüm mezheplerin en eskisi, en kuvvetlisi ve temizidir." Hacı Bektaşi Veli'nin de Safavi için benzer düşünceleri vardır. Bu sebepten Osmanlı derin aklı Bektaşiler aracılığıyla Ekradı Türkmenleri Kızılbaşlardan ayırıp, Halvetiler aracılığıyla da, Kurdileri Nakşi ve Bektaşiliğe yamamışlardı.

[80] Selçuklunun 24 kolundan biri olarak gösterilen Avşar boyu, Germiyanların bir koludur. Germiyan soylularının aşiretidir. Ege bölgesinde ile İç Anadolu'da, Rumlu, Avşar ve Germiyan köy ile ilçeleri vardır. Bu bölgelerde giysi (Şalvar, Egal-Puşi giyme)ler törenlerde devam etmektedir. Bu bölgelerdeki yerleşimler aslen Kurdi olmalarına rağmen Türkçe konuşmaktadırlar. Osmanlı Devlet siyasası onları asimle etmeyi başardı (ama Afşarlarla karıştırılmaktadır. Bu boyun Afşarlar olması muhtemeldir. Afşarlar Türktür). C.Cahen, "Anadoluya gelen Türk toplulukların, Kürt ve Germiyanlarla evlilikler kurarak kaynaştıklarını," yazar.

Roma kaynaklarını incelediğimizde daha derin bilgiler edinebileceğiz. Ama Bizanslılar ile Kurdi krallığının uzun dönemler mücadele ettiğini ve Germiyanlıların, Ege ve bu günkü Marmara sınırlarına kadar ilerlediklerini biliyoruz.

Yakup Sultan 1305 yılında Ege sahillerine kadar olan tüm bölgeyi ele geçirdikten sonra, Menderes kenarındaki Tripolis kentini (bugünkü Boldan) bizzat kendisi ele geçirmişti (ata toprakları: ArZawe'ye dönüş). Büyük İslam akıncısı Yakup sultanın en büyük özelliğinin ordusunun başında savaşlara katılması ve yönetmesiydi. Tüm bölgeyi kontrol altına alınca 12.000 yaya askeri ve 8000 atlı süvariyle birlikte 1306 tarihinde Philadelphia kentine yönelerek, bu kenti almaya çalışmıştı. Uzun mücadele sonrası kent güçleri Germiyanlılara teslim olmamıştı. Bu süre içinde, Doğu Roma İmparatoru 2.Andronik, Hristiyan güçlerinden özellikle de İspanya'dan yardım talebinde bulunarak Yakup Sultanın bu gelişinin önüne geçmek istemıştı. Bu talebine Katalan güçleri de cevap vermiş ve büyük bir ordu oluşturarak savaş alanına gelmişlerdi. Bu yüzden Sultan Yakup şehirden geri çekilmek zorunda kalmıştı. Philadelphia kenti bugünkü Alaşehir'dir.

Sultan Yakup'un kahramanlıkları ve savaştaki ustalığı **Katalanların** dikkatini çekmişti. **Katalanlılar, Sultan Yakuba „Germiyan Aliziras" demişlerdir.** Germiyanlılar, Alaşehir gibi kritik ve stratejik bir yerde bulunan kentten vazgeçmemişlerdi. Bu kent uzun süre saldırıya uğramış ve sonunda, sekiz yıl gibi uzun bir zaman geçtikten sonra, Germiyanlıların egemenliği altına girmişti. Buradaki Rumlar vergiye bağlanarak, elde edilen gelirle, **Kütahya'daki Vacidiye medresesi yaptırılmıştı.** Germiyan devleti ve Sultanlığının kısa sürede hükmü geçmediği yer kalmamıştı. Bizanslar, Germiyanlıların isteği üzerine vergiye tabi olmayı kabul etmiş ve belli dönemlerde belirlenen vergilerini vererek bu gücü kendilerinden ve topraklarından uzak tutmayı başarmışlardı.

14.Yüzyıl kaynaklarına da bakıldığında, Germiyanlılar önemli bir yer edinir. Ayrıca bu kaynaklar, Bizans devletinin

Germiyan sultanına her yıl düzenli olarak vergi ve hediyeler verdiğini yazarlar. Bu dönemin önemli eserlerinden olan „**Masalik al-abşar fi mamalik al-amşar**" ve „al ta'rif"te de, Germiyanların büyük bir gücü bulunduğunu. **Germiyan devletinin sadece Bizanslılardan değil aynı zamanda, diğer beyliklerden de vergi aldığını yazar (hatta tarih kitaplarında anlatılan Aydınoğulları beyliği, bu Kurdi krallığının subaşılığını yapmaktaydı). Germiyan devletinin, savaşmaya ve sefere hazır olarak, 40.000 cengaver süvarisi olduğunu, bu krallığa bağlı olarak 700 kale, şehir ve hisar olduğunu yazmaktadırlar. Bu dönemde Kurdi Işığın öğretisine bağlı tek bir ayaklanma görülmemesi de ayrıca ele alınmalıdır.**

Germiyan Sultanı Yakup ile ilgili, Avcıoğlu da şu tespitleri yapar:

„**Germiyan sarayı, daha mütevazı kökenli ilk Osmanlı sultanlarının gözlerini kamaştırır.** Osmanlılar, ilk büyük şairlerini ve bilginlerini Germiyan sarayından transfer ederler. Germiyan beyleri, klasik İslam sultanları gibi, camiler kurarlar. Vakıflar yaparlar ve medreseler açarlar. Yakup Bey Alaşehir Rumlarından aldığı haraçla 1314 tarihinde Kütahya Vecidiye medresesini yaptırır. Burada Horosan'dan gelen (Horasan'ın hala Kurdi olduğu dönemdir) astronomi bilgini, müderrislik yapar. Germiyan subaşısı denilen Aydın oğlu Mehmet (bu adam bugünkü Ege topraklarını Germiyan topraklarına katmak için görevlendirilir ve Yakup öldükten sonra, Germiyanlardan ayrışır) saray yaşamında Kütahya'dan geri kalmaz (Germiyan etkisinde saray kültürüne yönelir." Dünya gezgini **İbn-i Batuta** Mehmet Bey'in Birgi sarayından hayranlıkla söz eder.

„Büyük kapıdan geçip sarayın girişine geldiğimiz vakit, her biri dünya güzeli sayılacak ölçüde, ipekli **fistanlar (Germiyan kumaşlarından (Amedi) yapılmıştı)** giymiş, saçlarını omuzlarına dökmüş, pembe beyaz tenleriyle pırıl pırıl parıldayan yirmi kadar iç oğlan bizi karşıladı. Müderrise bu ciwanlar kimlerdir diye sormaktan kendimi alamadım. Bunlar Rum oğlancıklarıdır, dedi. Böylece birlikte çıktığımız uzunca bir merdivenin sonun-

da, orta yerde, köşesinde ağzından su akan tunçtan aslan heykellerinin süslediği bir havuz bulunan güzel bir salona girdik, Salonu çepeçevre üzeri kumaşlarla döşeli sedirler çevirmişti. Bunlardan daha yüksekçe olan taht ise bey için kurulmuştu.

... Limon suyundan yapılmış, içine ufak kurabiyeler atılmış şerbetle dolu altın ve gümüş taslar getirdiler."

Tüm bu anlatımlarda göstermektedir ki, Germiyan kültürü gerek Osmanlı ve gerekse de diğer beylikler (Selçuklularda dahil olmak üzere) üzerinde kültürel olarak etkilemiş ve biçimlenmelerini sağlamıştı. **Yakup Bey dönemi Germiyanların en şaşalı dönemiydi. Bugün dahi Kütahya'da doyulmayacak güzellikte, çini süslemeli saray ve yapıtlar büyük bir incelik ve bu kültür devletinin yapıtlarıyla doludur.** Amed'de ve Meyafarkin de: **Mervanlar. Kars ve Azer de; Sedadlar. Botandan (Cezire ve Hısna Keyf dahil olmak üzere) Mısır'a kadar; Eyyubiler ve bu günkü Egeden İçAnadolu'ya Germiyanlar İslam dönemi sonrasında muhteşem eserler bırakmış İslam-Kurdi krallıklarıydı. Kurdilerde ilk olarak saray kültürünü Eyyubi ve Germiyanlar oluşturmuştu.**

Sultan Mehmet

Sultan Yakup dönemi Germiyanlıların en muhteşem dönemyidi. Germiyanlılar devleti, bu dönemde büyük egemenlerin dahi önünde durabilecek bir güce sahip olmuşlardı. İlhanlıların önünde hiçbir güç duramazken (Karakoyunlular; Eşref-Hamidoğulları gibi beylikleri bir karşılaşmada mağlup olup ortadan kaldırırken), bu beyliklerin egemenleri Germiyanlılar sarayına sığınarak canlarını kurtarmıştı. İlhanlılar ise, Germiyan Sultanı Yakup'tan bu beyleri isteyip de olumsuz cevap alınca, Germiyanlılar üzerine yönelmiş ama hiçbir sonuç alamadan, geri çekilmişlerdi. Turani güçlerin henüz tam olarak üstünlük almadığı dönemdir. Akkoyunlu ve 2.Bayazıt sonrasında bu denge Turaniler lehine değişmişti. Sultan Yakub'un kaç tarihinde öldüğünü tam olarak bilmiyoruz. Sultan Yakup öldükten sonra yerine oğlu, Sultan Mehmet geçmişti. Mehmet sultan başa geçer

geçmez, Yakubun öldüğünü öğrenen Bizanslıların saldırısına maruz kalmıştı. Yakup Sultan'ın ölümünden sonra, kaybettikleri toprakları almayı düşünen Bizans imparatoru, yine Katalan güçlerinin desteğini alarak büyük bir ordu kurup, Mehmet beyin üzerine yönelmişti. Böylece Kula ve Simav gölü ile çevresinde yeniden kontrol sağlamayı başarmışlardı. Ama kısa süre sonra bu göllerin etrafındaki kent ve kasabalar yeniden Sultan Mehmed'in egemenliğine geçmişti.

Mehmet Sultan dönemi bu olaylar dışında fazla çelişkilerin olmadığı bir dönemdir. Mehmet Bey de ölünce, yerine Süleyman Şah geçmişti. Bu kralın dönemi oldukça fazla çelişkilerin olduğu bir zamandır(1363-1387). İlk olarak Hamid oğullarıyla, Karamanlılar arasındaki çekişmeye taraf olarak, Karamanoğullarının karşısında yer almıştı. Bu dönemde Osmanlılarla da çatışmalar yaşanmıştı.

Osmanlılarla akrabalık kurarak onların gücünden yararlanmayı düşünen Süleyman Şah, Murat Hudavendigar'a, ünlü bilgin İshak Fakih'i göndererek kızının, Osmanlı padişahının oğlu Beyazıt ile evlenmesini istemişti. Buna karşılık çeyiz olarak, kızıyla beraber, Eğrigöz (Emed), Simav ve Tavşanlıyı vermeyi teklif etmişti. Bu öneri Osmanlı tarafından kabul edilerek, düğün yapılmıştı. Düğün sonrası Kütahya da dahil olmak üzere Germiyanlar, Osmanlılara bir sancak olarak bağlanmış ve Süleyman Şah Kula ya çekilmişti (1381). Osmanlının, Balkanlarda yenilgiye uğramasından sonra, Süleyman Şahın yerine geçmiş olan 2.Yakup, Osmanlılara babası tarafından verilen toprakları geri almak istemişse de bunu başaramamıştı. Osmanlıların gelişim çizgisinin bu denli yükseklere çıkmasında bu hamle çok önemli rol oynayacaktı. Bir diğer hamle ise, Yavuz ile Kurdiler arasında yapılan anlaşmaydı ki, bu anlaşma da Osmanlıyı Hicaz ve Mısır topraklarına kadar genişletecek ve Kurdi birliğin bir daha özgür olmamak üzere tarih sahnesine gömecekti.

Osmanlılar kısa sürede kendilerini toparladıktan sonra, 2.Beyazıt, Germiyanlıların üzerine sefer düzenleyip, son

egemenlik alanlarını da ortadan kaldırdı (1390). Yakup bu savaşta tutsak düşerek, hapsedildi. Ama tutukluluğu uzun sürmeyip, bir yolunu bularak kaçmayı başardı. Önce Suriye'ye oradan da Timur'un yanına ulaşıp ona sığındı.

Timurun doğu seferi önünde hiçbir güç duramıyordu. 2.Yakup da bu savaşta, Timur'un yanında yer alıp, Osmanlılara cephe aldı. Timur ile birlikteliği kendisine avantaj sağladı. Ankara savaşı sonrası, Osmanlı güçleri yenilince eski sahip olduğu toprakları tekrar ele geçirmeyi başardı. Timur da, ele geçirdiği bu topraklara onu, yeniden sultan olarak atadı.

2.Yakup kısa süre sonra, Osmanlıların saray içi entrikalarının ve taht mücadelesinin içine girerek, Çelebi Mehmed'i (Germiyan kızı Devlet Hatunun oğlu, 2.Yakup'un yeğenidir) tutarak onun tahta oturmasını sağladı. Karaman oğulları ise, bu dönemde Germiyanlılar üzerine saldırınca, Çelebi Mehmet de, Germiyanlıların yanında yer alarak, Karamanlıları mağlup ettiler.

Çelebi Mehmet'ten sonra, yine Isparta sancağı beyi ve padişahın oğlu, Çelebi Mustafa'yı iktidara taşımak için çalışmışsa da, bunda başarılı olamamıştı. 2. Murat yapılan savaşta güçlü çıkmış ve Çelebi Mustafa'yı öldürmüştü. Bu konumda, güçlü Osmanlı gücüyle karşı karşıya gelmeyi düşünmeyen Yakup, 2.Murat'ın tahta oturması karşısında tepki gösterememiş, müdahil olmamıştı. Gerçi sultan Murat ta kendi yeğeniydi. Ama bu mücadelede kendine yakın hissettiği, Çelebi Mustafa'ya oynaması, büyük bir hataydı.

Fakat yine de yeğeni 2.Murat'ı ziyaret ederek, çocuğunun da olmaması nedeniyle, öldükten sonra Karamanoğullarına veya akrabaları arasında güç mücadelesine dönüşmemesi için, akrabası ve yeğeni olan 2.Murad'a topraklarını bağışlamıştı.

Sultan 2.Yakup, 1429 yılında Kütahya'da hayata gözlerini yummuştu. Mezarı, kendi eseri olan, Gök Şadırvanın mihrabı önüne defnedilmişti.

Germiyanlılar, kültür ve sanatta oldukça ileriydiler. Bugünkü Kütahya'da bıraktıkları eserler ve şadırvanlarda bunu

kanıtlamaktadır. Saray kültürü oldukça fazla gelişmiş, dönemin şair, edebiyatçı, alim ve diğer bilimlerden uzman kişileri sahiplenmiş ve korumuşlardı. Bunların başında gelenler 14.yüzyılın sonu, 15.yüzyılın meşhur Kurdi kökenli şairi, Amedi, Ahmet Dai, meşhur tıp bilgini ve Yakup beyin tabibi, Şayh al-su ara Şayhi Sinan al-din... Bunlardan Şair Ahmedi, Osmanlı sarayında edebiyat ürünleri vermiş ilk şairdi. Edebiyat kültürünün Osmanlı sarayında da oturmasına da neden olmuştu[81]. Çelebi Mehmet ve onun çocukları da Germiyanlılar sarayında yetişmiş ve hatta Çelebi Mehmet, sık sık yararlanarak şifa bulduğu, tıpçı Şayhi Sinan al-dini, büyük babasından rica ile sarayına istemişti. Bu konuya, tarihçi ve yazar Avcıoğlu da özellikle değinmekte, Osmanlının kültürel anlamda biçimlenmesi ve ilk oluşumunda, Germiyanlıların etkilerini yazmıştı.

Yakup'un babası Süleyman Şah döneminde ve onun ünlülüğüne ve adına, Germiyanlı Şeyh-oğlu Mustafa tarafından, "Hurşit ve Farahşad" isimli 7640 beyitlik hikaye yazılmıştı (bu eser daha sonraları şah öldükten sonra, aynı kişi tarafından, Yıldırım Beyazıt'a ithaf edilerek armağan edilmişti). Şeyh oğlunun ayrıca, "Kanz al-KuBara" adında ahlak ve siyaset üzerine de bir eseri vardır[82].

Osmanlılarda, sadece Kurdilere has olarak "Huda" ünlülüğünün kullanılması, kendilerini yetiştiren büyüten kadınlara "Daye" ünlülüğünü vermeleri Germiyanlıların etkisinden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı padişahları uzun süre bu ünlülüğü isimlerinde kullandıkları gibi, mektuplarında da kullanmışlardı.

Germiyanlıların en büyük maharetlerinin at yetiştiriciliği olduğu bilinir. Kurdilerin en büyük özelliği kuşkusuz at yetiştiriciliğiydi. Bu bakımdan dönemin tarihçi ve gezginleri

---

[81] Osmanlı sarayının nadir eserlerinden olan ve en geniş repertuarı içeren Kürdi Hicazkâr, Kürdi Acem vs. kökenli besteler, Kurdi kültürün Osmanlıya hediyesidir. Acem(Farsı), Arabî ve Kürdi makamlar ulusal makamlardır. Bunlar arasında Osmanlı sarayının en çok beğendiği ve en geniş repertuar olan "Kurdi" makam, günümüzde hala beğeniyle dinlenmektedir. Bu makam, Mervani ve Germiyan saraylarında icra edilen parçalar olup, Osmanlı kültürüne de bir hediyedi.

[82] Bu kitaplar Köprülü'nün özel kütüphanesinde olup, henüz çevrileri yapılmamıştı.

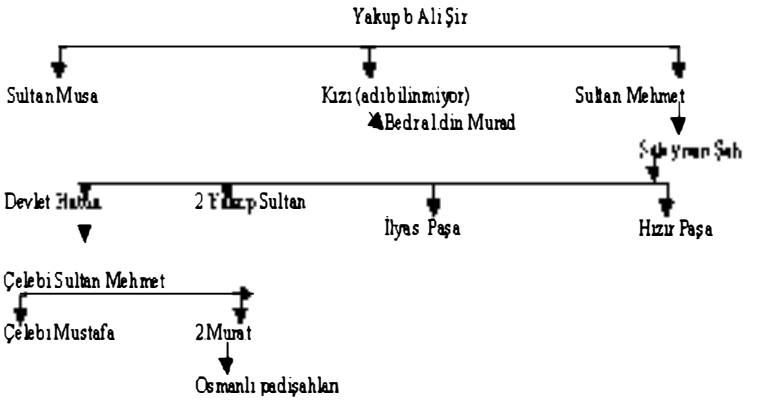
Germiyanların bu bakımdan maharetlerini yazmakla ve övmekle bitiremezler.

Sultanlar adına (özellikle Yakup ve Süleyman'la ilgili olarak) oldukça fazla basılı sikke bulunurken, diğer Germiyan sultanları ile ilgili olarak tek tük bulunmuştu.

Ayrıca, Germiyan kumaşları da oldukça ünlüydü. 1.Muradında başına sardığı bu (Amedi) kumaş, bütün Natola da bilinen kumaştı (Kızılbaşlar arasında buna sonradan Haydari başlığı denmıştı).[83]

Germiyanlılar Şeceresi

Germiyanlılar Şeceresi

İslam Dönemi Sonrası Kurdilerde İnanç Şekilleri

Hristiyanlaşma sonrasında nasıl ki iki şekil esasında dini yönelim olmuşsa, İslamiyet döneminden sonrada, Kurdiler içinde inanç bakımından dönüşümler olmuştu. Hristiyanlaşma sürecinde Hristiyanlığı kabul edenler (Komuh merkezli, Ruha, Harana, Adıyaman, Melatiya merkez bölgesindeki yerler), kent

[83] Herodot, Kurdilerin dokuduğu bu kumaştan özellikle bahseder. Ve Amedi (ateş kırmızısı ve rengârenk) kumaşı olarak bilinen bu kumaş, bugün NaTola'nın her bölgesinde kullanılan ve giyilen bir tür folklorik kumaştır. Xenephon'da, on binlerin yürüyüşünde, askerlerinden birinin, yakaladığı bir Kardu'dan, elbisesine asılarak kurtarmaya çalışmış, fakat Kardulu adam, kendiyle birlikte, askeri de sürüyerek uçurumdan atmıştı.

merkezinde ağırlıklı olmak üzere Hristiyanlığı benimsemişlerdi. Ben bu dönemi Kurdilerin Latin kültürünün temsilcisi Roma aracılığıyla Yunan kültürü içinde erimesi, Roma içinde asimle süreci olarak tanımlıyorum. Kurdiler için en büyük çözülmenin yaşandığı ve batıya yönelimin gerçekleştiği dönemlerden biridir.

Diğer hareket, Hristiyanlığı olduğu gibi kabul etmekten çok, Nur ve ışık inancının yoğun olduğu, Roma anlayışından uzak kendi içinde Kurdi adet ve motiflerini ağırlıklı olarak barındırmış olan Nesturiler ile çoban **Mitirdat ve Pavlik geleneğin devamı Rumi Rıfuzilerdi.**

Bir diğeriyse, Hristiyanlığa direkt muhalif, daha çok Zerdüşt inanç motiflerini içinde barındıran, ateş kültü ile düalizmin etkisinde oluşan Maniheizm inancıdır.

Kurdiler, İslam dönemi sonrasında da benzer bir özellik göstermiş ve bu çizgide biçimlenmişlerdi. Şöyle ki;

1.Bu inanca başta karşı gelip, mücadele veren ardından onun uzantısı olan, başta Barmek ve Mervan önderliğinde gelişen Kurdi hareketini, İslam güçlerinin içine dahil etme politikası başarılı olmuştu. Kurdilerin içinde Müslümanlık yaygınlaşmıştı. Mervan ile (hatta ondan önce dahili ve harici çekişmesiyle) başlayan süreç, büyük İslam düşünürü, Abdul Kadir-i Geylani ile entellektüelleşmiş, İdris-i Bitlis ile siyasi bir kimlik kazanmıştı. Günümüzde Said-i Kurdi ve H(X)alidi Mevlana (=Xaldi Kurdi diye de adlandırılır. Eserini Kurdi dilinde vermiş olup, Nakşîliğin en büyük ismi olarak kabul edilmektedir[84]) ile devam etmişti. Din alanında bu yaratım ve sahiplenme, Kurdi coğrafyasının da belirleyicisi olmuştu.

Kuşkusuz gerek Mervan, gerekse de Emevi dönemi Kurdilerin İslam kültürü içinde siyasi çabaların, bir bakıma sta-

[84] Kitabın ilk bölümünde belirttiğim gibi bu araştırma Osmanlı dönemine kadar olup, elimizde belirlediğimiz kaynak sınırlılığı nedeniyle, araştırma sınırı da oluşturmak zorunda kaldık. Araştırmanın sınırlılığı a. Osmanlı dönemine kadar olması (dolayısıyla Osmanlı ve sonraki dönemler dipnotlar olarak alınmıştı (2.Beyazıt dönemi hariç)). b. Türkiye Kurdistan bölümünü daha çok kapsaması (örneğin İran bölümündeki (Hamedan) deylimli ile Gor-Lur krallığını detaylı ele alınmadı veya bilemediğimiz diğer bölgelerdeki Kurdi krallıkları), bu araştırmanın bir başka sınırlılığıdır.

tü içinde yer alma dönemi olduğundan, MS. 900 ile 1400 yılları arasında, Kurdilerin oldukça etkili siyasi iradeler çıkarmasını sağlamıştı. Bu siyasi irade, doğuda Turanilerin gelişiyle gevşemiş olsa da, İdris-i Bitlis'in siyasi manevrası sonucu, Sünni temelde şekillenerek, özerk bir yapıya dönüşmüştü. Bu dönüşüm Sünniler için avantaj sağlasa da harici ve diğer muhalif Kurdi din anlayışında ise kayıplara neden olmuştu (Öyle ki bu ayrılık Cumhuriyet döneminde dahi devam etmişti. Dersim, Koçgiri ayaklanmasının bastırılmasında Sünni Kurdiler, Şeyh Sait isyanının bastırılmasında Alevi Kızılbaş Kurdilerden yararlanılmıştı).

2. Kurdi inanç biçimlenmesinde bir başka şekilleniş kuşkusuz, Nesturi ve Rumi gibi sentez yaklaşımlardı. Yani muhalif hareket içinde olup, Mazdeizim inancını taşıyan fakat yine de İslam-Hristiyan düşün yapısı içinde yer almış inançlardır. Bu anlayışa sahip inanç, Rıfuzi ve onun siyasi hareketi Zerre Takke (Kızılbaş) ydi. Bu hareketlerin içinde daha çok dedo-Pir gibi egemen önderlerin rolü vardır. Keza Magu'da dini karakter olarak önemli kişilikti. Siyasi önder, aynı zamanda tıp, büyü ve felsefe ile uğraşan kişiliklerdi. Yani bir tür öncüydüler. Bu nedenle Kurdi coğrafyasında dini akımları bu önderlikler oldukça fazla biçimlendirip, şekillendirmişlerdi.

İslamiyet Sonrası Zerdüştlüğün devamı Mazdeizm'in Mirası:

1.Rıfuzi ve siyasi temsili Zerre Takke (Kızılbaşlık): Safavi öğretisi

2.Ezdanilik

Kurdi Firuzi Beyi Şeyh Safavi'nin Ulusal Öğretisi: Yeni Mitirdat: ZerreTakke (KızılBaşlık)

Bu inanç (Zerre Takke) ile Sünni inancın çatışmaları Kurdi tarihinde bir dönüm noktası olmuştu. Özellikle, Kurdi egemenlerine karşı, derviş, avam, topraksız köylü ve Mazdeizm (ışık)

inancı içinde güçlü kimlik oluşturan köylüler, bu yapının içinde yer alarak, Sünnileşme politikasından uzak kalmışlardı. Mazdeizm, nasıl ki harici hareketinde, özellikle Hazar çevresinde muhalif hareketler içinde ideolojik kimliğin oluşmasında temel öğe olmuşsa, bu anlayış, Amed'e kadar olan geniş bir coğrafyada da etkindi. Rıfuzi olarak tanımlanan bu inanç niteliği Kurdistan inanç sisteminde savaşçı Mititrdat'ın geleneğinin devamıydı. Oysa Manicilik daha çok Ezdanilik görünümü altında pasifist ve barışçıldı. Bu inanç sistemleri, daha çok Arap kimliğine ve onun egemenlerinin talancı zihniyetine ve sömürü mantığına bir tepkiydi. Bir tür Hristiyan Pavlikan anlayışının İslam dönemindeki formuydu.Turanilerin bu anlamda, coğrafi olarak uzak olmaları onlara büyük avantajlar sağlamış, güç olarak doğuda etken olmalarını sağlamıştı. Abbasi Halifesinin bölgenin yerlilerinden daha çok uzağındaki bölgelerde yaşayan güçlerle ortak hareket etmiş olup, kölemen ordu yapısı içinde onlara yer vererek yararlanmıştı. Turani (Tatar, Tacik, Türkmen vs.) güçler Bağdat'a gelerek bağlılığını bildirip, soyluluk payesi istemişlerdi. İslam soyluluğu Kürtlerde feodal egemenlere verilirken, Turanilerde göçebe çoban reislerine verilmişti. Böylece doğunun çobanları medeni dünyanın içine katılarak batıya taşınmıştı. Ondan önce ciddi tek bir yerleşik anıt ve eseri olmayan Turanî kavimler, İslamiyet ile kimlik bulmuş ve dört bir yana güçlerini yaymışlardı. Batıya geçişlerine engel olan iki kavim (Kurdi-Farsi) gücünden de kurtulmuşlardı. Hatta bu bölgelerde melez aileler oluşmuştu (Kurdi-Türk, Kurdi-Farsi-Türk: Türkmen). Tarihi fırsat onların lehine olmuştu. Kurdi ve İrani krallıkları yıkılınca, batıya gitmelerine engel olan hiçbir güç de kalmamıştı. 15.yüzyıldan sonra Turaniler Balkanlardan OrtaAsya'ya kadar yayılmayı başarmış ve kentlerde sünni egemen sistem oluşturmuş, bu egemenlik alanlarını siyasi anlamda İslam ile taçlandırmışlardı.

Mazedeizm (Mitirdat) inancının etkisinde gelişen ZerreTakke (KızılBaş veya Kızıl Külah) inancının kurucusu ve geliştiricisi, Şeyh Safavi'dir. Bu kişi diğer adıyla Firuzi şahıdır. Amed'in hemen güneyinde yerleşik olan Kurdi aşi-

reti, Firuzi Bölgesi'nin reisiydi.

Şeyh Safavi üzerine çalışma yapan F. Sümer de, Şeyh Safi'nin ailesinin Kurdi olduğuna katılmaktadır. Tevekküli, "Saffatü's Safa" adlı birinci el kaynakta altı kişilik devam eden soy kütüğüyle "Firuz el-kurdi es-Sincani" olarak yazmaktadır. "Safiyüddin İshak'ın atası Firuz Şah, Kurdiler'in 10.yüzyılda Azerbaycan ve Arran'a (Oysa anavatanları kendileri işgal etmişler) esnasında Erdebil'e gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmıştı."

Avcıoğlu da, Sümer'in bu görüşünü onaylar ve **" ...Firuzi şah, Kurdilerin X.Yüzyılda Azerbaycan'a yayıldıkları sırada Irak'ın Sincar yöresinden gelir ve Erdebil çevresine yerleşir (Oysa durum yazarın anlattığı gibi olmadığını biliyoruz. Hatta İslam dönem kaynakları da (Azeri tarihçi Mahmudov): 1221 yılında yapılan Moğol ve Gürcü savaşının, en büyük güçlerinden birinin Aran (günümüz Azerbaycan) krallığının Kurdi askerlerinin oluşturduğunu yazar. Hatta, Azeri tarih komisyonunun oluşturduğu Azerbaycan tarihi haritalarında, 9.yüzyılda Nahçıvan'da kurulmuş olan Gilan uygarlığına ait eserler, burada derin bir medeniyetin olduğu tespitini yapar. Üstelik Gilan uygarlığıyla ilgili eserlerin bulunduğu yerin adı halen Gilan köyü[85] ve onun yanından geçen çayın Gilan çayı olması da bellek silintisinin yeni yeni üste çıktığını göstermektedir. Azeri tarihçileri de ne olduğunu yeterince çözümlemiş durumda değiller). Bu görüş günümüzde de genellikle kabul edilmiş gibidir. "Doğan Avcıoğlu, Azerbaycan (orjin adı:AzerbaiJan)lı araştırmacı Mirza Abbaslı'nın bu görüşe karşı geldiğini belirterek, Kesrevi, Safavi soyu ile ilgili "Safvetüsaffa," yapıtının eski yazmalarında yer alan "El-Kürdi el-Secani" yi, "Sencari" yani Sincarlı diye yorumlamıştı (Part-Med-Xaldi bölgesi ve doğu Kurdilerin ana vatanı. Bu gerçeklikten de anlaşılacağı üzere Hristiyanlık sonrasında İslamiyet dönemi tarihsel bilinç yitimine sebep olmuştu. Bunun ne denli derin olduğunu**

[85] Gilan uygarlığı batı dünyasının da ilgisini çekecektir. Aryanik Kurdi/dolayısıyla batı dillerinin kökeni de burada yatmaktadır.

buradan da görmek mümkündür. Aslında bu deformasyon bilinçli ve gayet sistematik olarak 15.yüzyılda Akkoyunlu ve Osmanlı krallığı arasında yapılan gizli anlaşma ile gerçekleşmiştı.) diyerek, Şeyh Safavi'nin Türk Sencar bölgesinden olduğuna katıldığını belirtir. Ama şöyle devam ederek yine kişinin kendini çürüttüğünü yazar;

"Sencani, yani Azerbaycan'ın Sencan bölgesindendir. Açıklama, "El-Kurdi" deyişini açıkta bırakır. Secani'nin Kurdileri diye bir kitap ve Safavi'nin bu bölgeden Kurdi olduğunu söyleyen birinci el kaynak dahi çarpıtılmaya çalışılarak verilmeye çalışılır. Böylece sonuçta tümü Sefa'nin Kurdi olduğu üzerine hem fikre sahip olurlar (Sencar bölgesi, Med-Part bölgesi olup, İndo-Zagros Kurdilerinin anavatanıdır. Akkoyunlu döneminden sonra, Şah İsmail'in Kurdi kökenli biri olarak Azerice konuşması da göstermektedir ki, şeyhin icazetiyle dil devşirilmişti. (Avcıoğlu ve Sümer'in de yazdığı) birçok tarihçinin yüz binler ve hatta milyona tekabül eden çadırlık insanın devşirildiğini; Şahın izinden gidilerek, Şii-Alevi dönüşümü ve dil olarak Azercenin benimsemesinin genel kabul gördüğü anlaşılmıştı[86]. Aslında gerek Safavi tarikatının devşirilerek Türkmenleştirilmesi ve gerekse de Kızılbaşların şeyh Ali aracılığıyla (Piran-Palo eksenli) Nakşiliğe devşirilmesi büyük ve gizil planın devamı ve bilinçli bir çabasıydı. **Togan (Z.V.),** Safavilerin atalarının dilinin Azeri Farsçası (!) olduğuna değinerek, İlhanlı hükümdarı sayesinde tümüyle Türkleştirildiklerinden söz eder. Birinci el kaynak, **İbn Arab Şah**: "Erdebil ve Muğan arasındaki" büyük bir bölgenin 15.yüzyılda bütünüyle Türkleştirldiğini yazar. Buradaki en büyük kavim ise "Cakirlüler"di.

Yapılan uzun tartışmalar sonrasında Şeyh Safavi'nin Kurdi olduğu su götürmez bir gerçeklik kazanınca, ince iğne deliğinden bir sızıntı bulunamayınca, bu defa, İran Şahı İsmail Türk olarak gösterilmeye çalışılmış, Safavilik anlayışının ise, Şaman

[86] Pir Sultan Abdal, Piro-Dedo ünlülüklerin Kurdi kökenli olmasına rağmen Alevilerin arasında Türkçe deyişlerin olması (Kalkın Şaha gidelim öngörüsünden hareketle) nın nedeni bundandır. Bugün Dersim kökenli Alevilerin (çevresi, Erzincan, Sivas dolayları dâhil olmak üzere) Türkçe konuşan aşiretlerin olmasının nedeni de büyük planın gerçekleşmesi sonucudur.

anlayışı ile birebir örtüştüğü üzerinde fikir birliğine varılarak, yeni yalan ve dolanlar yazılmıştı. Bu aşağılık kompleksi, yazım (tarihi-edebi) anlayışlarına da yansımaktadır. İslamiyet dönemiyle tarih önce Selçuklu sonraysa Osmanlıyı yaratmıştı. Ki Osmanlı da asla kendi kimliğini ön plana çıkarmamıştı. Turani tarihçiler "Elde başka ne var"? sorusu cevaplanmayınca, oldukça saçma çalışmalar üretmeye devam etmişlerdi.

ZerreTakke (KızılBaşlık) kurucusu Şeyh Safevi, Kurdi'dir. Yazılı kaynaklar ve yapılan araştırmalar, İslam âlimlerinin dönem yazmaları da bunu kanıtlıyor. Aslında Şeyh Safavi de Sünni bir kişiydi. Tıpkı Şeyh Addi gibi. Ünlü İslam âlimi ve düşünürü Abdul Kadiri Geylani, "Çalışılarak peygamber olunsaydı, kuşkusuz, Şeyh Addi, peygamber olurdu." özdeyişinden hareketle, İslam sonrası dönemde gerek Addi ve gerekse de Safevi gibi bilginlerin hala İslamiyet öncesi Kurdi töre ve dini orijinlikten uzaklaşamadıklarının kanıtı olarak görmek gerekir. Bu çıkarımı hatırlatmamızın nedeni, Kurdi dağ ve köylerinin Mazdeizm'le ne kadar içli dışlı olduğunu anlatmak içindir. Kurdi dağları ve köyleri, Mazdeizmin soluk merkezleriydi ve bu yüzden ne kadar güçlü Sünni itikadına sahip olursa olsun bir din adamı veya şeyh, bu bölgenin güçlü sosyal ve kültürel yapısı içinde eriyor, ergiliyordu. Bu yüzden Şeyh Safavinin de öncesinde tıpkı Addi gibi, Sünni bir din adamı olduğunu bilmekte fayda vardır.

Bir de dönemin egemenleri, İslam inancının kılıçdarlığını yapan Sünni kökenli Turani kavimlerdi. Osmanlılar günümüz İç Anadolusunda ve gerekse de Akkoyunlular Azerbaycan bölgesindeki Safavi (Abaza Celali ile başlayan ama Kızılbaş ve Ezdani Kurdi ayaklanmasına dönen) ayaklanmalarıyla baş edemez durumdaydılar. Akkoyunlular batıya giremedikleri gibi, Osmanlılar da doğuya yönelemiyorlardı. Bunun önünde en büyük etken de kuşkusuz Kurdilerdi[87].

[87] Osmanlı'nın uyguladığı asimlasyon politikası ve 148 yeni gelir isteği, Kızılbaşların yeniden ayaklanmasına neden olmuştu (1596). Amaç Kızılbaş ve Kurdileri şehir merkezlerine çekmek ve asimle etmekti. İçAnadoludaki birçok köy boşalmıştı. Haymana'dan 36 köy komple boşalmıştı (M.Akağ, Celali İsyanları). Keza, İran savaşlarında

Şeyh Safavi, Erdebil'e giderek burada büyük bir taraftar kitlesi bulmuştu. **Hatta bu dönemin İlhanlı hükümdarları dahi (sahip oldukları demoğrafya gerçekliğinden kaynaklı olarak), bu şeyhten icazet alarak hareket ediyor ve ona büyük bir hürmet duyuyordu. Kurdi coğrafyanın dört bir yanındaki İslam anlayışını benimsemeyen** yerli halk akın akın ocağına gelip bağlılıklarını bildiriyorlardı. Onların isteği naturel ata dinlerinin formasyonuna sahip bir siyasi temsilin olmasıydı. Ve bu inancın Kurdi coğrafyasında yeniden iktidara gelmesiydi (tıpkı Ezdaniler gibi). Kızılbaşlığın büyük sırrı olan, "Ceyhun'dan Fırat'a kadar olan bölgede krallık" kurmayı amaçlıyordu. Bu krallık Roma ile çizilen sınırın kendisiydi. Gerek Aran krallığı ve sonraki dönemdeki Kurdi krallıklar bu dengeyi gözetmişlerdi. Anavatan Erdebil'di. Yani günümüz Azerbaycan'ıydı. Çünkü bu coğrafya, Med-Xaldi-Part (Aran) ana vatanıydı.

---

500 bine yakın insan batıya (Ege ve Rumeliye) göç veya sürgün edilmişti, bu göç ve sürgünler sonrasında Ezdani ve Kızılbaş nüfusun yok denecek kadar az kalması, daha çok sistematik bir sürgün ve iskan politikası olduğunu düşünmemize neden olmaktadır (bknz.Y.Halaçoğlu, 18.yy. Osmanlı İmp.İskan Siyaseti). Kürt Hasanoğulları Karamana sürülmüştü. R.Yinanç(Osmanlı Tahri defterine göre G.Doğu Anadolunun nüfus ve etnik yapısı..) başbakanlık arşivindeki kayıtlara göre (tapu tahrir defteri, şeriyye sicilleri vs.) Balkanlardan yani Macaristan ortalarından (ki hala bu ülkede Kurdi dilinde konuşan aşir ve köyler mevcuttur) Kafkaslara ve Basra körfezine kadar bütün her tarafın sayımı, yani vergi nüfusu tek tek defterlere kaydedilmişti. Mezralara, hayvan sayısına, yetiştirilen mahsul miktarına hatta dönümüne kadar yazılmıştı. Bugün, İstatistik enstitüsü böyle bir rakam veremez (AMA HALA BU DEFTERLER TEMİZLENMEKTE, TEMİZLENDİKÇE YAYIMLANACAK). Barkan, arazi ve nüfus tahririnin padişah Murat döneminde (1360-89) yapıldığını 1856 yılına kadar çeşitli bölgelerde nüfus sayımının yapıldığı, 1856 yılında, Anadolu, Kurdistan ve Suriye olarak yapıldığını yazar. Mutafa Reşit Paşa (1842-56) Vilayet Kanunnamesine "Kurdistan Eyaleti" maddesini ve eyaletin 'onur madalyasını' koydurmuştu. Kuşkusuz unvan, şan, şöhrete düşkün olan Kurdilerin güçlü aşiret begleri ile şeyhlerini elde tutmak için Osmanlı oyunuydu. Osmanlı imparatorluk aklına ve siyasetine sahipti, çok geniş düşünebiliyor, özgüvenli de davranabiliyordu.Cumhuiryet dönemi ise karmaşık aşağılık psikolojisi ve korku sendromundan akıl tutulmasına uğramış, yalanlarla ve ezberlerle dolu bir siyaset vardı.

Bu anlamda mecburi iskan, sürgün, kolonizasyon ve mülkiyet ile ilgili çok önemli çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmalara Kurdilerin eğilmesi, Horasan ve Azerbaijan ile Arap coğrafyası dahil komşu ülkelerdeki belge defterlerde çalışmalar yapmaları çok şeyi açığa kavuşturacaktır. Türk kolonizasyonun son temsilcisi Osmanlının masum Müslüman kültür değil, devşirme, sürgün içeren tipik kolonizasyonel devlet olduğu anlaşılacaktır. P.Wittek başta olmak üzere bu kolonizasyonda sürgün ve aşiretlerin önemli rol aldıklarını, Selçuklu ve Osmanlı da İskan ve kolonizasyon metodunun etkin olarak uygulandığını, esas amacın ise yeni fetih edilen yerlerin yerlilerin bilinçsizleştirilerek Türkleştirilmesi olduğunu yazar.

Safavinin yaşadığı tarihi dönem çok iyi irdelenmelidir. Bu dönemde Moğol saldırılarıyla Kurdi krallıkları ortadan kaldırmış, İslami anlayış güney (Boti ağırlıklı) ve doğru bölgelerde yerleşmiş öz kültürden uzaklaşma dönemiydi. **Batuta**, meşhur seyhatnamesinde 15. yüzyılda Kurdi coğrafyanın tümünün (şehri merkezlerinin) Müslüman olduğunu ve Sünni olduğunu yazar. Turanilerin egemenliğinin zayıfladığı dönemde Safavi devletleşmeye dayalı bir tarikat niyetine girmişti. Amacı kesinlikle Şii temelli bir devlet isteği gütmemişlerdi. Bu karekteri kazanmasını zamanla sağlayan, Akkoyunlu ile Osmanlı hükümdarlarının anlaşması ve oyunları olmuştu.

Üstelik Safavi anlayışı, Şii değildi. Kaldı ki başta **Hulvi** olmak üzere hemen hemen tüm tarihçiler Şeyh Safavi'nin "ehl-i sünnet" şeyhlerinde olduğunu yazar. Tıpkı, Ezdani inancının kurucusu Şeyh Addi gibi. "Safavi'nin şafidir." Bu gerçeklikte bir başka köken sorusunu cevaplamaktadır. Bu dönemde Azeri Kurdi Coğrafyası ağırlıklı Şafi inancına sahip insanlardan oluşurdu. Azda olsa Hanbelilik vardı. **Kazımbeyoğlu,** XIX.yüzyılda Azerbaycan'ın sınır bölgelerinde yaşayan Şafi bölgelerinden söz eder.

Şeyh Safavi ölünce (1334) yerine oğlu Şadr Al Din (1334–1393), onun sonrasında ise sırasıyla, Hvaca Ali (1392–1429), Şeyh İbrahim (1429–1447) geçmişti. Mazdeizmin büyük etkisi olan bu din anlayışı, sonraki dönem biçimlenmesinde de büyük oyunla mecburen Şii (günümüz Caferi) anlayışına yakınlığı ve muhalif kimliğiyle ortaya çıkmıştı. Ama kültürel olarak, sonraki dönem İran Şii biçimlenmesinden de ayrışmıştı. Şeyh Safavi'nin kurduğu bu anlayış, Zerre Takke (Kızılbaşlar) olarak adlandırıldı. Hvaca Ali dönemi, siyasi diplomasi olarak, bu öngörünün bölge siyasetinde yer bulmasını sağlamıştı. Onun torunu Şeyh Cüneyd (1447-1461) etkin siyasetin biçimlenmesinde önemli bir karakter olmuştu. **Fazullah** (b.rüzbihan) tarikatın yapısının ve özelliğinin bu şeyh döneminde değiştirildiğine kanaat getirir. Turani krallıkların en büyük çelişkisi Sünni ve Şii ayrışımıydı. Karakoyunlular, Osmanlı ve Akkoyunlu'nun aksine Şii kökenliydi. Timur'un doğu seferi Ali zamanında olmuştu.

Osmanlı eğemenliğinin altında inim inim inleyen Safaviler (Rumi ve Rıfuziler) derin nefes almışlardı. Timur, Safavilerin ağırlıklı yaşadıkları yerleri tekrardan Ali'ye geri vermişti. Ali, Karakoyunlarla işbirliğine girmiş oğlu İbrahim de ayakta kalmak için bu işbirliğine devam etmişti. İşte bu dönemde Karakoyunların Tebriz seferine destek vererek ortak hareket etmiş, sonraki Gürcü savaşında da büyük ordu ile desteklemişti. İşte bu yeni dönemin habercisidir. Bu dönemde Safavi anlayışı Şii muhaif özelliği kazanmaya başlamıştı. Devletleşme arzusu oldukça gülçlenmişti. Bunu gerçekleştirmek Cüneyd'e kalmıştı.

İşte Şeyh Cuneyd (kız tarafının çocuğudur) dönemi, Kızılbaş tarihi için, yeni bir siyaset ve yeni bir hamle dönemi olarak adlandırmak pek yanlış olmaz. Şeyh Cüneyd, o döneme kadar sadece kralları da etkileyen bir dini inanç ve onun çerçevesinde bir araya gelen inanç topluluğundan çıkıp, çevresinde kendisine bağlı müritleriyle, siyasi olarak Kızılbaşlığı devlet siyasetine oturtmaya çalışmıştı[88]. Dini öğretisini siyasi temelleri üzerine oturtarak, devletleşme isteminde bulunan bir önderdir. Kuşkusuz bu dönemde Turani ve Kurdi kısmi ittifağı (Karakoyunlular ve Akkoyunluların, ki bu aşir devletlerin kesinlikle Safavi devletindeki aşirlerle ilişkisi yoktur) hâkim siyasetini kırmayı ve bu hamleyi savuşturmayı hedeflemişti. Cüneydin siyasi bir rakip haline gelişine göz yummayarak, bölgeden uzaklaşmasını Aran bölgesinden, daha batıya doğru bugünkü İçel bölgesi ve sonrasında daha Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerini gezmesini, dolayısıyla müritlerinin de aynı akıbeti yaşamasına neden olmuştu. Karakoyunlar, bölgeye oldukça hakimdiler. Botan ve Aran bölgesi Karakoyun ve Sünni Akkoyunların mücadele sahasına dönmüştü. Kurdi beylikler parçalı halde, Mervani, Germiyan, Şedadi, Rewandi ve Eyyubi krallıklarından iz kalmamış (unutulmamalıki Eyyubi de dahil olmak üzere tüm krallıklar Arran bölgesinin devamıydılar. Aran

[88] Manihaizm'in sadece bölgede değil dünyada etkin olduğunu unutmayalım. Aydınlanma dönemi aydınların yargılandığı öğretisiydi. Kilise tarafından ateşe atılan aydınlar bu akımın temsilcisi olarak yargılanmışlardı. Bu anlamda bu öğreti, Hatti, H(X)alidi, Med (üçünün krallık amblemi kanatlı güneştir) Zerdüşt ile Ezdan öğretisinin sentezidir.

bölgesi Kurdi krallıklarını doğuran ana karaydı) Turani kavimlerin eğemenlikleri altında inliyorlardı. Bu kesin hakimiyet (Kurdileri için teslimiyet)ti. Osmanlı ise Safavi (Celali) ayaklanmaları acımasızca bastırmakla yükümlüydü. Elbette aralarındaki çelişkiler bazen derinleşebiliyordu. İşte önce Germiyan ardından Safavi krallığın doğması bu çalışmaların sonucu olmuştu. Daha öncedende İlhanlı devletiyle ortak hareket eden Safavi ailesi, devletleşme sürecinde yine ittifaklaştığı bu krallığın dağılmaya yüz tutuğu esnada kendi emirlik sistemlerini oluşturmaya çalışmışlardı. Dönemin İlhanlı Melek Eşref, Safavi'nin oğlu Sadreddini Tebrize getirip, kontrol altında tutmuştu. İşte Cüneyd'in Safavi emiri ve halifesi edasıyla hareket etmesi, sonraki dönemde Haydar'ın Safavi silahlı harekete geçmesi, devletleşme isteğinin gücünü ve isteğini göstermektedir.

Safavi tarikatı bugüne kadar Erdebil merkezliyken, Cüneyd döneminde daha genişleme siyaseti yürütmüştü. 1447 yılında siyasi çalışması anlaşılınca, Karakoyunlular tarafında sürgün edildi. Osmanlı kralı 2.Murat, Dersim-Sivas mıntıkasına yerleşmek isteyen bu şeyhin amacını öğrenmişti. Ajanlarının getirdiği haber üzerine Safavi Kurdilerinin olduğu yere yerleşmesine izin vermemişti. Suriye'ye doğru (Şamlu denilen Musul Rıfuzilerinin bölgesine) inmek zorunda kalmıştı. Ama diğer Turani krallık Memlukler de siyasi çalışmalarında rahatsız olduğundan, müdahale ederek bölgeden çıkartmıştı. Turani krallıklarının bu acımasız tavırları, Cüneyd'in ordan oraya savrulmasına neden olmuştu. **Cüneyd dönemi Safavi'nin Şiiliğini ilan ettiği zaman dilimini de tekabül eder**. Oysa gerek kuruluşunda ve gerekse de sonraki dönemde böyle bir anlayış yoktu. Anadolu ve onun uzantısı Erdebil Safavi anlayışı tümüyle Mitra-Hatti-Mani (Güneşin krallığı) sentezi bir din anlayışıyken, dönüşümü harici hareketin devamı olan Şiilikle son bulmuştu. İşte sapmanın en büyüğü Cüneyd'in siyasi kimliğinden kaynaklanıyordu.

Silahlı gücü on bin kişinin üzerindeydi ve bu ordusuyla Azerbaycan'ın kuzey bölgelerine akınlar düzenleyerek otorite kurma çabasına girse de, Şirvan emiri Akkoyunlu Halil ile yaptığı savaşta (4 Mart 1460) öldürüldü.

Deforme Kızılbaş Krallığı SİYASİ DEVLET: SAFAVİ (IŞIĞIN ve Güneşin Krallığının SAVAŞÇILARI-Mitirdat ve Pavlikanların Ferhatları)

Kurdi Safavilerin uzun, çetin siyasetlerinin ve devletleşme isteklerinin sınırsız özlemi ve çabası, Cüneyd'in **oğlu Haydar zamanında da devam etmişti.** Safavi tarikatı baştan itibaren devletleşme esası üzerine kurulmuş tarikattı. Bu istek bir giz-sır olarak aile içinde oğuldan oğula aktarılmıştı. Çevresinde Turani kavimlerin hakimiyeti ve acımasızlığı sebebiyle bu sır yüzyıllar kuşaktan kuşağa aktarılmıştı. Eyyubi krallığı döneminde, Turani kavimler iktidar güçlerini yitirmiş ve Kurdilerin eğemen anlayışını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Selçuklular bazen Dımışık (Arap) krallığıyla ortak hareket ederek, haçlılara yol vererek Eyyubileri yenmeye çalışmışlardı. Çünkü kendi başlarına kalkışmaları başarıyla sonuçlanmamış ve yenilmişlerdi. Kurdilerin bir araya gelmeleri bir felaket olurdu. Oysa gerek dağlarda ve gerekse de köylerdeki Kurdiler, "Işığın öğretisinde, batısı ise Hristiyandı." Kentler ise Sünni Kurdi eğemenler tarafından yönetiliyordu. İşte bu çatışma bir tür avantaj ve aynı zamanda bir araya gelmemek için de dezavantaj oluşturuyordu. Devletleşme isteği bu tarikatın kuruluş mantığında vardı. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinin 2.cildinde, Safavi'nin oğlunun rüyasının yorumunu, "İranda ulu padişah olmaya" yormuştu. Ama gerek İlhanlılar, Akkoyunlu ve Karakoyunlular ve gerekse de Osmanlı, Memlük bunu bildiği için Safavi derlenişlerini acımasızca ve kanlı bir şekilde bastırmışlardı.

Haydar başa geçer geçmez siyasi anlamda gücünü yeniden derleyip toparlamış ve kısa sürede yeniden bölge siyasetinde yer edinmişti. ZerreTakke ideolojisini, Fatımi hareketi gibi, düşünmek ve siyasi bağlamda Şiilikle özdeştirerek açıklamak, Bizans'ın Ortodokslaşması süreciyle benzeştirmek gibi bir hatayı doğurur. Konstantopolis kenti ve onun özelindeki Doğu Roma anlayışı Latin ideolojisine karşı çıkış ve anti Vatikan tarzında (Helen uygarlığını savunana) şekillenme içine girmiş olsa da, din ve töre yapısıyla bağnazdır, gericidir. En azda Papalık

Kurumu kadar tutucudur. Oysa ZerreTakke anlayışı öğreti olarak ve İslami şartlar dışında bir siyaset oluşturmuş ve kendine yaşam alanı kurmaya çabalamıştı. Kendisine yakın olan güçlerle birleşmek yerine ittifaklaşmıştı. Asya tarihinde unutulmamalı ki din eşittir millettir. Milletleşme din temelinde biçimlenir ve toplumlara ana karekterini veren maya dindir.

Bu bağlamda Haydar dönemi, babasının taraftarlarına birleşik güç olmalarını sağlamaya davet etmişti. Siyasi anlamda hareketli dönemi içermekle birlikte, Haydar da bu geleneğin devamcısı olarak, Şeyh Safaviden sonra bu hareketi ve anlayışı, yeni döneme taşıma, iktidarlaşma çabasına girmişti Bir nevi siyasi anlamda Kızılbaşlığı evrimleştirmeye çalışmıştı. Karakoyunların aktif Kurdi politikası ve ortak siyasi zemini yakalayarak bölgede güç olma isteği, diğer göçebe Turani kavimleri içinde çekici olmuş ve Akkoyunlular da bu hamlede fazla uzak kalmayarak, Zerre Takke ideolojisini kullanma çabası içine girerek Kurdiler içinde yer edinerek, batının daha zengin ve verimli topraklarına geçiş yapmaya çalışmışlardı[89].

Hatta başta Kızılbaşlığa tepki gösteren ve reddeden Bektaşilik bile, bir süre sonra bu hareketi kabul etmişti. Fakat hiçbir zaman Türkmen ağırlıklı (Osmanlı eliyle batı devşirme-Yeniçerilerin alındığı) **Bektaşilik, Kızılbaşları içlerine almamış ve siyaseten bu anlayışa uzak durmuşlardı[90].** Günümüzde de Kızılbaşlar (batıda asimle olmuş sürgün Aleviler dahi) Bektaşilere kız vermemekteler. Aslında bu doğal tepkinin

---

[89] Bugünkü Doğu Anadolu'dan Hazar'a kadar olan Zaza coğrafyası, Part-Şedadi ve Revandi döneminde sonra, hiçbir kimsenin örgütlenemediği ve yerleşemediği yer olmuştu. İslam ve Osmanlı ordusu dahi, bu coğrafyada iktidar olamamıştı. Ta ki Cumhuriyet'in Dersim seferine kadar.

[90] Oysa bugün Cumhuriyet politikası, Bektaşiliği bir çatı, Kızılbaşlığı ise bir hücre olarak kapsamaya çalışmakta. Bektaşi demekleri cem evlerini Dersimin göbeğine kadar taşıyarak, özünden koparmakta ve bu gerçekliği unutturmaktalar. Alevilik ve Bektaşilik tarihin hiçbir döneminde, ortak siyaset ve kader birliği oluşturmamışlardı. Hacı Bektaşi, Rıfuzi ayaklanmalardan uzak durarak, desteklememişti. Bu dönemde Kızılbaş ayaklanmalar bulunduğu bölgede çok etkinken o Sulucakarahüyük'e yerleşerek, suya sabuna dokunmamayı tercih etmişti. Bektaşilik daha çok Sünni karakterli, Selçuklu-Osmanlı temelli bir kuruma dönüşmüştü (kardeşinin dahi şehit düşüldüğü biliniyor). Basitce düşünülürse benimde içinde olduğum tahtacılar, Abdallar gibi dergahlar Kızılbaştı ve Dede dergahıydı. Baba dergahı diye anılanlar ise Erdebilden kopuk, Güneşin krallığıyla hiçbir ilişkisi olmayan öz Bektaşi veya düşkün devşirmelerdir.

altında yatan gerçeklik, tarihsel bilinç altının korunmacı refleksinden başka bir şey değildir. Bu bağlamda Kızılbaşlık ile Bektaşilik, en az Sünni inanç kadar (Cumhuriyet sonrası dönem ele alınmazsa) birbirlerinden uzaktırlar. Çünkü Bektaşi inancı Osmanlı eliyle Alevileri Osmanlıya bağlamak için bizzat 2.Bayazıt tarafından kurulup örgütlenmişti. Günümüzde de Cumhuriyet hükmetleri aynı gelenek ve misyonu devam ettirmektedir.

Haydar'ın siyasi kimliğine bir başka örnekleme olarak, Haydari başlığı da denilen ve Kızılbaşlığın sembolü olan bir tür on iki dilimli kızılbaşlık giymesi olayıdır[91]**.** Bu sarık olayını, Ezdanilerin, İslam orduları (sonraki dönem Osmanlıda da aynı gelenek devam etmişti) içinde belli olmaları için başlarına sarılan kızıl başlık ile aynı motiftir. Bilindiği gibi, gerek Medler ve gerekse de Aran krallığında siyah giyinmek matemin ve tutsaklığın göstergesiydi. Zerdüş-Mani inancına göre, özgürlüğün simgesi beyazı giyebilmek için, savaşarak önce özgür olmak gerektiğini şart koşar (Mitra anlayışı, ışığın ve Güneşin krallığının savaşçıları). Maniaizm ışığın egemenliğinin savunur. İnsanın silüetinin karanlık olduğunu içinin ise aydınlık/Ahura Mazda'nın nuru ile dolduğunu idda ederler. Bu anlamda insan Işık ile karanlığın çarpışmasında, karanlık bölüme, ışığın savaşçısı, bir tür aydınlamacı olarak geçmiş bir ajan olarak görülür. Çilecilikte arınmada ışığın gücü olmada oldukça önemli bir yöntemdi.

Haydar bu geleneğe bağlı olarak, kurdilerin Mittani/Hatti döneminden beri savaşlarda giydikleri kırmızı giyme geleneğini devam ettirerek, üzerine giydiği siyahları çıkarıp, "kırmızı Haydari (Kızıl Kisve:12'li başlık[92]) giyerek Sünni İslam anlayışına savaş açmıştı. İdris-i Bitlisi'nin deyişiyle, "Tarikatı Muhamedi"yi terk etmişti. **Celal-Zade** "batıl mezheb" olarak

[91] Kurdi krallıklarında, kırmızı savaşın simgesiydi (Zerdüşt'te böyle öğütler). Hatti ve Medden gelen Güneşin Krallığının savaşçılarının sembolüydü. Savaş esnasında, kırmız başlık ve kırmızı potin (ayakkabı) giyerlerdi. İslam ordularında (Osmanlı da da) Ezdanilerle aynı, kızıl takke giydirilerek belli edilirlerdi.

[92] Arapların Şii/Alevilerine: Nusayri; Türklerin Şii/Alevilerine: Bektaşi; Kurdilerin Zerdüşt/Alevilerine: Kızılbaş denir. Kaldıki İran coğrafyası Aleviliğin anlamını dahi bilmezler.

ifade etmişti. Yani Şii anlayışı olarak da görülmemişti. İslamiyeti benimsemeyen Kurdiler bu harekete silahlı güç olarak katılmışlardı. Bu harekete fedaice katılım halifeliği de elinde tutan, Turani kökenli krallıkları tedirgin edip bir araya gelmeye mecbur bırakmıştı. Haydar'ı desteklemek için Erdebil'e koşan ilk bölge Dersim-Erzincan-Sivas ve Pazarcık arasındaki Kurdi Rıfuzi ve Rumilerdi. **S.Sava**, günümüz Türkiyesinin, Orta, Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki insanların, özellikle yeteneki aşiret çocuklarının seçilerek Safavi tarikatında "dedo" olarakyetiştirildikten sonra, "halife" ünvanı verilerek tekrardan geriye gönderildiklerini yazar. Dödüklerinde, tam bir yetkin kişilik ve ermişlikle Osmanlı merkeziyetçiliğini zora sokacak, propaganda ve eylemlerde bunduklarını söyler. Osmanlı beylerbeyine yazılan yazılar da bu öngörüyü kanıtlamaktadır. Osmanlı yetişip gelen kişileri çok yakınen izleyip, yakaladığında infaz etmişti.[93] Aynı gerçekliği Romalı tarihçilerde yazar, Mecusilerden "barbar" "devlete itaat etmeyen" "kontrolsüz ve kuralsız asiler" olarak adlandırılırlardı.

Türk tarihçiler asimlasyonu örtmek için Haydar dönemini Akkoyunluyla gölgeleyerek şöyle yazarlar. "Haydar'ın babasının intikamını alma isteği baskın geldiği için, bölge siyasetinde Uzun Hasan'ın desteğine ihtiyaç duyması sonucunu doğurmuştu. Uzun Hasan da, böyle bir isteği reddetmeyerek önce kızını Haydar ile evlendirmiş ve ittifakı yenilemişti. Böylece Karakoyunlar ile Osmanlı üzerinde baskı kurup, tampon bölge oluşturmayı amaçlamaktaydı. Öyle de oldu. Haydar, Akkoyunluların da desteğini alarak, Şirvan emiri Farruh Yaşar üzerine sefer düzenledi. Yapılan savaşta umduğunu bulamadı ve savaş meydanında öldürüldü. Ferruh Yaşar'ın adamları, Haydar'ın çocuklarını da öldürmek için hareket etmiş fakat büyük ihtimalle kız kardeşinin doğumunda yanında olmak ve eniştesini desteklemek amacıyla orda bulunan Akkoyunlu prensi Yakup, yeğenlerini alarak oradan kaçırmıştı (ki Haydar'ın bu savaşta ölüm tarihi 9 Temmuz 1488, oğlu İsmail'in doğum tarihi ise 17 Tem-

[93] Günümüz özgür hareketinin örgütlenme niteliği ve şekli, proto-Rıfuzi hareketine oldukça benzemektedir.

muz 1488'di)." **Bu savaştan sonra ileride büyük güç olacak ve siyasetin Kurdilerin elinde çıkarak Türkmen(Azeri) olarak devşirilecekti. En azından Doğan Avcıoğlu, Onun Akkoyunlu sarayında yetiştiğini yazar. Ama farklı bir görüş olarak, İsmail'in kardeşi Ali'nin Akkoyunlu hükümdarı Rüstem tarafından öldürülünce, babasının sadık müritlerince (7 yaşında) saklandığını yazar Kemal Paşazade.**

İsmail dönemi, Kızılbaşların, Şii ve Sünni ayrışımının merkezine oturduğu dönemi ifade eder. Osmanlı egemenliği altında Kızılbaş ve diğer Ali taraftarlarının yaşadığı baskı, onları yeni alanda örgütlenmeye ve iktidara yürümeye zorlamıştı. Baskılar ve asimlasyon dayanılmayacak boyutlara gelmiş, cami ve medreseler, Nakşiliği ve Türklüğü, ilçe ve beldelere kadar ulaştırmayı başarmışlardı.

Bu çaba nihayetinde İsmail'in iktidara gelmesiyle başarılı olmuştu. İsmail kendi taraftarlarından topladığı insanlarla, doğuya doğru yönelmiş ve Zerdüşt Kurdilerin yoğun olarak yaşadığı Aran bölgesinde tutunmayı başarmıştı. Bu tutunma aslında Osmanlının Sünni anlayışı karşısında yeni bir siyasetin de doğmasına neden olmuştu. Yüzyıllar sürecek olan bu çekişme ve mücadele sürecinde Kurdiler iki taraf arasında sürekli yer değiştirmişlerdi. İsmail için bir başka önemli kavşak noktası, Özbekler üzerine düzenlediği seferdi. 1510 ve 1511 dönemlerinde yapılan bu mücadelede doğu seferinden galip gelmiş ve Özbek Hanı Şıbani'yi öldürerek, toprakları kendi iktidarına bağlamayı başarmıştı. Babur şahının kızı da bu savaşta ele geçirilmişti. Fakat İsmail, diplomasinin gereği olarak, bu kızı ailesine iade ederek, diplomasisini ve gücünü doğuda oturtmayı sağlamıştı.

İsmail, hareketini sürekli intikamcı ve anti-Sünni politikası üzerine oturmuştu[94]. Dönemin şartlarıyla baktığımızda, Âli'yi, Ayşe ve diğer Sünni iktidar taraftarlarından ayıran, Fatma'yı keza öyle ayıran dengeler ve duygular ne idi ise, kuşkusuz İs-

[94] Atalarının Kızılbaş olmasından dolayı sürekli çektiği acılar (aile soyundan olanlar her daim katledilmiş (hala da bu durum sürmektedir) olması ile babasının ölümünden 7 gün sonra doğup babasını hiç tanımamış olması bu durumun doğmasında oldukça fazla etkendir (kimi kaynaklara göre ise babası öldüğüne 7 yaşındaydı)).

mail'i de ayıran şeyler daha güçlü ve belirgindi. Hem siyasi hem de ailesinin yaşadığı gerçeklikler açısından. İsmail'in yeniden devlet siyaseti bakımından biçimlendirdiği devlet yapısı köken olarak Ali taraftarı Şii anlayışın devamıydı. Onun koruyucusu ve sürdürücüsüydü. Bu nedenle Osman ile Ömer'i lanetleyen hutbeler okutmuş,"Ezanı;

"Eşhadu anna Aliyan Vali Allah" diye duyurmuştu. Bu süreç muhalif Mazdezim yerine artık Akkoyunlu siyasetinin yer alması, yani Şiileşme döneminin açılmasıdır. Babasının intikamını almak için böyle bir gerçekliğe sığınmak durumundaydı. Oysa Anadolu Mazdeizm'in hala o muhalifliğini, Baba ishak ayaklanması gibi bir eşitlik düzenini arayan kitlelerle doluydu. **Hatta bu aşirlerden birçok (yüz binlere ulaşan) Kurdi çadırı onun dilini benimseyip Azerice (Türkçe Kurdi karışımı) konuşmaya devşirilmişti kendini, Anadolu'daki (İç Anadolu'daki Kurdi- Akdeniz'deki Şiiler) demlerle İran'a kadar yürüyüp İsmail'e sığınarak hareketi yüceltmek istemişlerdi.** Ama İsmail bu siyasetin pratiğine uyarak gelenleri kendinden saymayıp gerisin geri göndermiş, kimilerini tutsak alıp, kimilerini de kılıçtan geçirmiş, hatta Karakoyunlu ve Türkmen Şialığının etkisiyle Kurdi coğrafyasından gelen kişileri katletti. Kılıçlardan geçirip, kazanlarda kaynattığı rivayet edilir.[95] Çünkü gelenler Turanilerin istediği Şia anlayışını asla kabul etmediler. Ve kıyımların ardından İran'a gitmekten vazgeçip, Osmanlıların

---

[95] Safavi devletini kurulmasındaki Şeyh Safîyuddîn'in kökeni; Erdebil'de doğup büyümüş olmasına, Safvetu's-Safâ'nın bilinen en eski yazma nüshasında, soyu Kurdilere dayandırılmaktadır. Farsça Kitaptaki ifâde aynen şöyle:
باب اوّل. در ذکر احوال ابتدای حال شیخ صفی الدین قدّس الله سرّه مشتمل بر یازد ه فصل
فصل اوّل. در ذکر نسب شیخ قدّس سرّه شیخ صفی الدین ابوالفتح اسحق ابن الشیخ امین الدین جبرئیل ابن الصالح قطب الدین ابوبکر ابن صلاح الدین رشید ابن محمد الحافظ لکلام الله ابن عوض ابن پروز = فیروز= الکردی السنجانی رحمة الله علیهم.
Tercümc:
"Birinci Bâp: Şeyh Safîyuddîn (KS.) ahvâlinin başlangıcının zikredilmesi, 15 Faslı müştemildir.
Birinci Fasıl: Şeyh (KS.)'nin nesebi hakkındadır. Şeyh Safiyuddîn Ebu'l-Feth İshak İbn Eş-Şeyh Eminuddîn Cibrîl İbn Es-Sâlih Kubbuddîn Ebubekir İbn Salâhuddîn Reşîd İbn Muhammed-Kur'ân-ı Kerîm Hâfızı- İbn İvaz İbn Perviz (Fîrûz) El-Kürdî Es-Sincânî" (İbn Bezzâz Tevekkulî Bin İsmaîl Bin Hacı El-Erdebîlî, Safvetu's-Safâ, Süleymaniye (Ayasofya) Kütüphanesi, No: 3099, Varak: 6b)

dini egemen anlayışına ve kurumlarına da mesafe koyarak özgün dinlerini yaşamaya devam ettiler.

İsmail öldükten sonra, 12 yaşında tahta geçen oğlu Şah Tahm.asp isim ünlülüğündeki, binlerce yıldır Kurdilerin ve kralların kullandığı (Kassu döneminden beri) .asp ünlülüğü, aile içinde hangi yönelimde bir değer oluşturduğunu gösteriyor. Tek bir Türk soylusunda bu ünlülüğü kullanma gerçekliği görülmez. Şah Tahm.asp'ın hangi aşiretler tarafından yetiştirildiği de bilinmektedir. Dolayısıyla, Kurdi aşiret yapılanması ve onun gücü Şah İsmail denklemi içinde güçlü bir öğeydi. Saray geleneği ve devlet diplomasisi olarak ise Şii anlayışı hâkimdi. Yine bu dönemde Kurdi dağlarında insanlar güneş ve ateş kültürünü esas alarak, ışığın kutsallığı formuyla, İslami yapılanmayı sentezleyerek yeni motifler yaratıyorlardı. Uzun yıllar geleneklerine ve Zerdüşt anlayışına dolaylı yönden tapınarak, onu yaşamları içinde devam ettirdiler. Bu tarzlarını dini motiflerinin içine yerleştirerek tapındılar. Onlar Maniazm'in gereği olan doğa kutsallığını dinlerinin içine yerleştirdiler. Dağ, ağaç ve taşı kutsal gördüler saygı duydular. 18. yüzyılda bölgede geçen gezginler de anlatımlarında bu gerçekliğe yer vermişler ve tapınma biçimlerini tanımlayarak günümüze kadar ulaştırmışlardı[96].

---

[96] Talım. asp'ın ölümünden sonra kör olduğu için tahta oturamayan Muhammed Huda. Banda yerine diğer oğullarından Haydar Mirza ile İsmail Mirza'nın kendi içlerinde mücadeleye girişmeleri sonucunda, diğer Kurdi aşiretleri de bu süreçte iki kardeş arasında taraf olarak ayrışmışlardı (bu güçlerden en önemlisi kuşkusuz Avşar ve Rumilerdi. Bu aşiretin Kurdi kökenli olduğu su götürmez bir gerçekken (bırakın yazıyı. 1880 yılların sonunda çekilmiş fotoğraflarını ve gezginlerin bu dönemde bu halk ile ilgili olarak yazdıklarını tek harfine dokunmadan vereceğim), Oğuzların 24 boyunda dördüncüsüdür gibi yalanla bezeli, tarih anlayışlarını yansıtmakta ve yazmaktalar. Elbette Kengi (Sümer)lerin Türk olduğuna dair doktora tezi kabul eden, Kurdilerin kendilerine 24 boy, yedi ejderha gibi ünlülük belirlemesinden etkilenerek, aynı propaganda ile aşiret numaralandırılmıştı.

Ve bu aşiret Azeri bölgesindeki Safavi tarafında yer alarak, Sünnilik yerine Kızılbaşlığı tercih ederek milyonlarca devşirme içinde kendilerine yer bulmuş olan bir ailedir (19. Yüzyılda fotoğrafları çekilerek milli yönleri dahi Kurdi olarak tanımlanmıştı bkz. İleriki bölümlerde fotoğraflarda Avşar Kurdi kadın resmine). Bu mücadele sonucunda İsmail Mirza 2.İsmail ünvanıyla taç giymişti. Tahta oturan bu zat, Kızılbaşlığa yakın siyaset üretmek yerine, Şafi mezhebini kollamış ve onun önde gelen kişilerinin sarayda yer almasını sağlamıştı. Kendine yakın olan Şafilerin sarayda etkin olmalarını sağlamıştı. Bilindiği gibi Şafilik Kurdiler arasında yaygın bir dindir. Şafilik Kurdilerin inancıyla özdeşmiş bir Sünni mezhebidir. Bu siyaset, çok geçmeden İsmail Mirza'nın zehirlene-

Sonuç olarak İslam döneminin siyasi anlamda en güçlü olduğu bir zamanda; Sünnilik ile Şiiliğin karşılıklı siyasi mücadelesinin dorukta olduğu zamanda Kurdi veya Türk olarak bakmanın yanlışlığına bir kez daha değinmek istiyorum. Bu dönemde din ve onun hükümleri esas belirleyiciydi. Ve dinin içinde muhalifleşme vardı. Kuşkusuz soy olarak Şeyh Safevi Kurdi inancı Mazdeizm'den etkilenerek, tıpkı Şeyh Addi gibi, Kurdi dağlarının ve doğal yaşamının gelenek ve göreneklerinden etkilenerek ZerreTakke anlayışını yaratmıştı. İslami anlayışı kabul etmeyen Kurdi köylü ve dağlıları akın akın yanına koşup ona bağlılıklarını bildirmişlerdi. Kimi Şii kökenli Türkmenler de bu harekete sonradan katılmışlardı. Bu dini şekilleniş daha çok Kurdi töresidir. Ve şeyh Safevi ile ailesi Kızılbaş Kurdilerindendi. Ama yinede ulusal bir karakter olarak ele almak büyük bir hatadır. Dönemin yaratılarından, Hacı Bektaşi Veli, Mevlana gibi kimi düşünürler, nasıl ki Fars kültürü içinde eserler vermiştilerse onlarda kendi dilleri dışında, kutsal forumda eserler vermişlerdi. Osmanlı, Arapça ve Farsça dil yapısında yazdığı için, nasıl ki Türk kimliği dominant değildiyse, bizlerde Sünni Kurdi bakışından ayrışarak, Kızılbaş Kurdileriyle, Şafi Kurdilerinin etkin bir siyaset ve hâkimiyet kurduğu Safevi devletini, yine de Kurdi biçimli olarak niteleyemeyiz. Osmanlının resmi dili Türkçeyken, Safavilerin dili ise Farsçaydı. İsmail krallığını yaşatmak için Şii Turani kavimlere ihtiyacı olduğu için ve çevresindeki Turanilerle denge içinde yaşamak adına böyle bir tercih yapmış ve "ışığın öğretisini" taşıyanları kılıçtan geçirmişti.

Kaldı ki, bunu dönemin tarihçileri de net olarak belirtmekte ve bu farklılığı siyasi bir çekişme, din muhalifliği temelinde ayrışım olarak sunmaktadırlar. Şeyh Safevi, Kurdi orijinli, Şafi kökenli bir aileden gelen bilgin ve düşün adamıydı. Türk aşiretlerinden Şafi dinini seçen tek bir aile veya aşiret yoktur. Bu ne-

---

rek öldürülmesi sonucunu doğurmuş, yerine tahtta kardeşi Muhammed Hudabanda çıkarılmıştı.
Ama sonraki dönemlerde, Kurdiler ile Safavi devletinin ilişkileri daha çok güçlenmiş ve kimi Safavi devlet yöneticileri ile Şahları, Şafi ünlülüğünü devam ettirmiştiler.

denle, Kurdi Kızılbaşlarının gözüyle bakıldığında görülecektir ki, ZerreTakke anlayışı, İslam-Şii ve Mazdeizm temelinde biçimlenmiş bir anlayış, güçlü öğretidir. Bu anlayışın asıl beslenme kaynağı Hatti-Med töresi ve öğretisi, Güneşin Krallığıydı. Hattilerin torunları Xaldiler de bu öğretiyi devam ettirmişlerdi. Bu öğretinin sentezi Zerre Takke öğretisini doğurmuştu.

Kurdilerin Yeni Böleni: Sünnilik-Kızılbaşlık

Kuşkusuz İsmail'in böylesi güçlü Şii siyasetini üretmesinde bir başka etken ise, İdris-i Bitlisi gibi kişiliklerin (aşir önderlerinin) Suriye'de eğitim görerek şeyhlik payesi alarak, Sünniliği bölgeye taşımasıydı. Bu süreç ile birlikte, Mazdeizmin ulusal din karakterinden gittikçe çıkarak, Kurdi egemenlerinin de kaygısıyla, İslamlaşma sürecinin güçlü bir şekilde bölgede hâkim olması önemli bir etkendi. Türkmenleşmiş ve sonraki bölümde değineceğimiz, toplu devşirme veya asimilasyon dediğimiz, milyonlarca Kurdi nüfusunun Kızılbaşlık (İsmail döneminde Şiiliğe de) yakın durmaları, inanç öğretisinden çok siyasi kampta yer almaları (taraf olmaları) da bu bölene bir tür katkı olmuştu. Şiilik ve Sünnilik ayrışımı sonrasında, ulusal kimliklerinden çok dini kimliklerini ön plana alarak kendi içlerinde ayrışmalarına neden olmuştu. Dolayısıyla Şiilik inancı etken bir siyasi güç olarak Kurdiler içinde ana bölenlerden biriydi.

Kuşkusuz, Mongoloid (Brakisefal çekik gözlü ve çıkık yanaklı) Turan tiplemesinin yerini, Akdeniz tiplemesi dediğimiz insanların alması bu dönemde gerçekleşmişti. Bu ayrışım Kurdi (bence Alevi kökenli) tarihçiler tarafından daha derinlemesine kuşkusuz tartışılacak ve derin tahliller yazılacaktır. Çünkü sadece İdris-i Bitlisi'nin bu hamlesi ile bölge Türkmen-Şiileşmekten kurtulduğu savı gerçekten yerinde bir tez mi yoksa farklı şeyler mi vardı? Gerçekten de Yavuz ile yapılan anlaşma ile Türkmenler bölgeden kovulmasaydı (birçok Türk bilim adamının da katıldığı görüş budur), çekirdek bölge (Dersim-Sivas) kesinlikle Türk deyiş ve diline mi geçecekti (özellikle Zaza coğrafyası. Dersim merkez ve çevresi yani çekirdek yapı kendini korumuş, doğu bölgesi tümüyle elden çıkmış mı olurdu? Özellikle Os-

manlının sistematik Cami/nakşi örgütlenmesi Dersim merkezi ve çevresine kadar yayılabilir miydi? Ama şuda gerçekki, Güneşin krallığına inanan Hakkari ve çevresi Muş'a kadar olan İran sınır bölgesinde, günümüzde tek bir Rıfuzi veya Rumi Kızılbaşın kalmaması da manidardır. İran savaşları bahane edilerek yüzbinlerce kızılbaşın Balkan ve Ege ile Akdenize sürülmesi bölgenin sünnileşmesine neden olmuştu. Kuşkusuz bunda bölgedeki Barmek aşiri gibi büyük sünni aşirlerin de katkısı büyüktü. Bu nedenle Osmanlının iktidar dönemi Kurdileri Rıfuzi ve sünni olarak bölmek ve bu bölünmeyi derinleştirmek amacıyla geçmişti. Bu miras Cumhuriyete devredilmişti. Bu siyaset günümüzünde esas bölenidir.

Sonuç olarak Oğuzlar, İslam akıncı kimliğiyle de yer edinerek, güçlü ordularıyla belirleyici siyaset unsurlarını oluşturmuş, üst siyasi evrimleşmeyle, Roma'nın son dönemindeki Aryan ırkların hâkimiyeti gibi, İslam siyasetine hâkim olmuş ve bölgeye de güçlü olarak yerleşmişlerdi. Bu dönem, ulusal kimlik açısında bu yüzden bir kaostur. Şerefhan gibi bir dönem tarihçisi bile, Kızılbaş Kurdilerinden, aynı Ezdaniler gibi, iğretili bir şekilde bahsetmekte ve ikisinin de geceleri çukurların içinde ateş yakarak, Sünniler arasında yer edinen "'mum söndürme" olayına değinerek bahsetmektedir. Dolayısıyla, Türk tarihçiler biraz da olayı saptırarak, bu dönemdeki Kurdileşen Türkmenlerden söz ederek bu asimilasyon sürecini örtbas etmeye çalışmaktadırlar. "Şahın izinden" kavramı ve Osmanlının Nakşi siyaseti çerçevesinde camiye dayalı mahalle örgütlenme biçimi iyi tahlil edilmelidir. Bir başka gerçeklik, Kızılbaşlığın siyasi ve muhalif hareket olduğu ve Şiilikle uzaktan yakından ilgisi olmadığı, bunun daha çok Osmanlı- Akkoyunlu (özünde de Farsi/Sasani oyunu) devlet siyasasının asimilasyonu hedefleyerek başardıkları bir sonuç olduğu gerçeğinin altını çizmek gerekir. Kızılbaşlık siyasi muhalif Anadolu-Hatti (Mazdek/Zerdüşt) hareketiydi. Ulusal yönü güçlüydü. Mülkiyet eşitliğinin, kadın hakkının ve kamu ile sosyal devlet anlayışının savunulduğu muhalif harekete taraf, devrimci şiddet içeren Haydar ideolojisiydi. Oysa Bektaşiliğin Kızılbaşları kabul etmediğini biliyoruz.

Balam (Balım'da denir) sultan etkisi ile Osmanlının yeniçeri devşirmeciliğinde oldukça önemli bir görev edinmişti (2.Mahmut dönemine kadar). Beyazıtın politikası çerçevesinde biçimlenen Kızılbaşları asimle etme politikası çerçevesinde Bektaşilik oldukça önemli misyonlar edinmişti. Yeniçeri ocağı ile birlikte Abdal liderlerin sefere çıkması ve ganimet paylaşımına girdikleri de görülmektedir. Bektaşilik daha çok uzlaşmacı ve devlet ideolojisinin devamı olan sonraki dönemde, devşirme ocağına dönüşecek ve Sünnileşen bir yaklaşımı benimseyecek, **Melikoff**(1998)'un deyişiyle merkezileşecekti. Bu merkezileşme, Kızılbaşlığın köylük ve dağlık alana hapsedilmesi ve sehire gelen kızlbaşların asimle olmasına sebep olacaktı[97]. Kızılbaşlar hala bu kültürü "düşkünlük" olarak tanımlamaktadırlar.

Şia inancı 900'lü yıllarda Yemen'de iktidarlaşıp, İran kökenli Büveyhoğulları tarafından (945-1005) hilafet merkezi olan Bağdatı işgal ederek, Şiiliğin bölgede güçlenmesine sebep olmuş ve meşhur Şia hadisleri kitaplarının da orataya çıkmasına sebep olmuştu. Türkmenlerinde bölgeye inişi bu dönemlere rastlamaktadır. Özellikle yerleşik yaşama geçen Selçuklular, Rıfuzi ve Rumileri dıştalayacı bir politika gütmüşlerdi. Türktarihçiler tarafından Türkmen(!) olarak tanımlanan bu kabileler göçebe toplumlardı ve ağırlığı Kurdi aşirlerin sentezinden meydana geliyordu. Kız alış-verişi, aile kurmaları, ortak yönetim ve talan ekonomisi ortakçılıklarının ve birlikte yazgılarının kurulmasına sebep olmuştu. Farsi kökenli ve aynı oyundan beslenen Osmanlı ve Akkoyunlu siyasetinin ince palanları sayesinde dileri de Kurdilikten Acemliğe devşirilmişti. Türkmenler Osmanlının son dönemine kadar kendilerini Türk olarak görmekten uzak kalmıştı. Muhalif ve savaşçı bir kimliği ifade etmekteydi. Göçebe çobanların desteklediği Safavi devleti Modern Şiiliğin hatta daha öznel Caferiliğin (12 imam inancı) İranda doğmasına ve yerleşmesine sebep olmuştu. Osmanlının bu ince siyaseti tüm bölgenin Mecusi/safavi/Kızılbaş anlayışın

[97] Sultan Selim daha ileri giderek, şehirleşmede yer almamaları için, Rıfuzilere ticareti de yasakladı. Yasağa uymayanların cezalandırılmalarını ve mallarına el konulmasını emretti (bknz. A.Asrar. Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi.")

yıkılması için yürüttüğü politikanın sonucuydu. İsmail'de devşirilerek baş rolü oynamıştı. Bu sebeple, Guti/Nes/Maiteni/Med ve Part krallıklarının yaratıcısı, Mitirdatlardan, Şedadi/Revandilere, oradan Eyyubiler ulaşan ve Avesta ve Maniaizmi yaratan dumili/da=Zaza dili gittikçe ağırlığını yitirip, günümüzde asimlasyon sonucu yok olmanın eşiğine gelmişti. Kızılbaşlık Osmanlının Yeniçeri devşirme siyasetinin ana ideolojik damarı olan Bektaşilik içinde eritilmektedir. 500 yıllık asimlasyon son noktasına gelinmiştir. Kızılbaşlar tarih bilincinden yoksun, kökeni, olamayan Bektaşi Cem evlerinde kendilerini aramaya koyularak ve hiçbir köken ve anlam bulmadan yok oluşa gitmektedirler. Kızılbaş kültüründe dışarıdan kız almak aile içine kabul yoktur, Bektaşilik ise demoğrafik olarak az olmasından ötürü dışarıdan kız almıştır (fakat Kızılbaşlardan asla kız almazlar). Fakat ibadette kapalılığı olan Kızılbaşlık ne yazıkki açılmıştı. Öyleki Bektaşiler kendi dergah ve ayinlerine Kızılbaşları kabul etmezken, Kızılbaşlar zamanla onları kabul eder olmuştu. Oysa Kızılbaşların güçlü olduğu dönemlerde, bu durum tam tersiydi. Bektaşilerin Kızılbaşları ZerreTakke olarak değilde Bektaşi olarak içlerine almak istemeleri de genelde Bizans, özelde ise devşirme Osmanlı ve Akkoyunlu siyasetinin gereğiydi. Kızılbaşlar o kadar güçlenmişlerdi ki, Osmanlı dahi tüm Türkmen, Turani, Bizans ve devşirme askeri siyasasısyla savaşmasına rağmen yenildikleri dönemler çoğunluktaydı (bknz. Şahkulu, 1.Selim ve İbrahim paşa dönemi Kalender ayaklanmalarına. Bu ayaklanmalar Selçukludan hatta İslam döneminden başlayıp, Koçgiri, Dersim ve günümüz Madımak, Maraş, Çorum süreçlerine kadar devam etmişti).

Osmanlı (Balam Sultanın öncülüğünde devşirme sürecini) oyununu döneminde Şeyh Safi Buyruğu olarak gösterilen kutsal kitap **(Bisati)** okunduğunda, bu kitabın İsmail sonrasında ki büyük oyunun/asimle etkilerini bütün boyutlarıyla ifşa eden örnek bir eserdir. Şia daha doğrusu 12 imam ve Caferi etkiler taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu türden deforme kitaplar direkt Kurdi özgün din yapılanmasının deformasyonuna neden olmuştu. Bektaşi dergahlarında okutulduğu anlaşılan Ali kökenli dualar, Bektaşi

tekkelerinden Dersim (ZerreTake, Rumi) dergahlarına kadar ulaşmayı başarmıştı. Harici hareket olarak başlayan ortaklaşma "Ali sevdalısı", Şia anlayışına yaklaşmıştı. Belleksizleştirme ve asimle amacına uzun vadede ulaşılmıştı denilebilir[98].

Öncelikle Kızılbaşlık (Alevi kavramı 19 Yüzyılda bilerek Osmanlı tarihçiler tarafından ortaklaştırmak (Hetero anlayış haline) getirmek için türetilmişti)bir tarikat değildir. Bir inançtır. Ezdan ve Işığın/Mitra/Mazdek öğretisinin sentezi olan ve bin yıllara dayanan Neolotik dönemden beri gelen inançların toplamıdır. Dinsel tarikatlara isteyen girebilir, ama Kızılbaşlığa kimse giremez (tıpkı Ezdani ve Yahudi inancı gibi). Turaniler ve Türkmenler Kurdi coğrafyasına girmeden öncede Rumi Abdalların olduğunu biliyoruz. Bunlar Hristiyanlaşmamış Mecusi Kurdilerdi. Abdal sultan bu damardan gelen kişiydi (Roma kralı Justinyus'un kendini Abdal ilan etmişti). Mani inancında bu bir tür ocaklık gibi görülürdü. Yani savunma merkezi ve bir tür dışarıdan sızmayı öneleme çabasıdır. Kızılbaşlıkta ocaklık önemlidir ve tüm ocaklar Erdebil kökenliydi. Kendilerini oraya bağlardılar. Yani Şeyh Safaviye. Yani Kurdi özüne bağlıydılar. Balam sultanın bilinçli siyaseti ile Osmanlı asimlasyonuna uğradılar. Osmanlı para, mevki makam veriyordu. Hatta Bektaşilik Yeniçeriliğin resmi ideolojisi olmuştu. Tarikata mensupları, "vergiden muafiyet, devletten icazet, egemenlerden feraset alma" gibi avantajlara sahiptiler. Merkeze ve iktidara davet ediyordu. Rufuzi ve Hurufi gibi gruplarla bazı düşkün Kızılbaş ocaklarının yönetimden pay almak için bu sürecin içine girdikleri görülmektedir. İşte bu düşkünlük Kızılbaşların köy ve dağlara mahkum kalmasına ve şehire inenlerin asimle olmasına neden oluyordu. Kızılbaşlar kendilerini "dede ocağı" olarak tanımlarken, Osmanlıya rağmen (içlerine Kızılbaşları da alarak

[98] Dönemin eski kitabı olması ve orijinal yazma eserin çözümlenmesi ile yapılmış çalışma olması hasebiyle dikkat çekicidir. Çarpıtma ve saçma Şia öğretili kitap olarak incelenebilir. Osmanlı sisteminin etkinliği ve devşirme geleneğinde ne kadar iyi olduğunu da göstermesi bakımından önemlidir. Bu gelenek Türk tarihçileri tarafından etkin olarak devam etmektedir. İngilizlerin oluşturduğu resmi ideolojiyle harmanlayarak, yeni Turani figürle yollarına devam etmekteler. Bknz. Taşğın,A. "Bisati," Çizgi Kitabevi

hetero anlayışına dönüşen Bektaşilik: bu düşmüşler içinde Abdallar, Hayderiler ve Kalendirler vb. gibi toplulukar vardı), " baba ocağı" sınıfını aşamamıştı. Ama devşirme baba ocağı, tarihin derinliklerinden gelen, "dede ocağını" asimle etmeyi başarmıştı. Bu günde artık son demleri yaşanmaktadır. Osmanlı Kızılbaşlığı ayrıştırarak, İsmaili önce Şia ve ardından Caferi yaparak, Kızılbaş direncini kırmayı başarmıştı[99]. Bu asimlasyon yeni bir sürecinde önünü açabilir. Ortadoğuda gelişen Şii hilali yeniden derlenirken, Bektaşilikte "Ali Ali hu!" diyerek kendinden geçirilen ve ışık inancından uzaklaştırılmış anlayışı, Şia kökeninden geldiği için, günümüzde gericilik tehlikesine de sebep olabilir. İran bunu kullanacak birikime sahiptir. Günümüz Dersimin de dahi, Bektaşiliğin yer bulması ve heryere Ali fotoğraflarının asılması, Beyazıt politikalarının tuttuğunu göstermektedir. Asimlasyon, Ali/şia hareketine dönüşebilir.

Turanilerin içinden Ahi ocaklarını esas göstererek Kızılbaş kimliğin Ortaasya'dan çıktığını savunan yazarlarda çok iyi bilmektedirler ki; Turani bölgesi Uygurlar dönemi dahil olmak üzere medeniyet çıkaracak birikime, artı değere ve dolayısıyla kültürel bir dünyaya sahip değildi. Bu bölgeye giden Zerdüşt, Mani, Hristiyan ve Müslüman önderler, o inançların güçlü isimleri de değildi. Bu anlamda Turanilerin hiçbir inanç ve kültür hareketi içinde önder çıkarmamaları da bundandır. Bu sebeple Bektaşiliğin kimden el aldığı konusu dahi muğlaktır. Sadece kendi dinsel önderliklerini anlattıklarında görevliydiler (yani ajandılar), kavramını çok kullanmaktadırlar. Aslında Mevlana ve Bektaşi de Farsi oyunun bir devamıydı. Temel amaçları da Farsileşmeyi desteklemek, Kurdi olanla savaşmaktı. Kurdi ülkesinde tutunmak için Kurdi olan her şeye (Kızılbaşlığa dahi) düşman olmak vardı. Bu oyun Sasani/Farisi siyasetinin esasını oluşturmaktaydı. Bu siyaset hala devam etmektedir. Selçuklu da Osmanlı da büyük oranda Farsi kültürünün ve siyasetinin devamıydı. Keza Darius dönemi ülkü/hayallerinden biri de Jurdi

[99] Ne yazık ki Kurdi siyaset dünyası da Sünni karekterinden dolayı, Kızılbaş ve Ezdani anlayışına yeterince sahip çıkmamıştı. Türk solunun sahiplendiği, Şaman anlayışının asgari duyarlılığını dahi sergilememişti.

ülkesinin batısına kadar tutunmaktı. Önce kendi çevresini asimle etti. Sonra da batıya daha çok yöneldi. Nüfus dezavantajından kaynaklı olarak Darius döneminden bu yana siyasetini bu temel üzerine oturttu. Kurdilerin Farsilere duyduğu tepki ve nefreti bildiğinden göçebe Turani toplulukları kullanarak bunu başarmaya çalışmıştı. Selçuklularla birlikte Kurdilerin içlerine kadar girebilmişti. Gerek Selçuklu kültür ve siyasasını inşa ettikleri gibi, Osmanlının da bizzat egemeni ve devşirmelerele birlikte ortak yöneticileri oldular. Fatih sonrası dönemde taşıyıcıları oldukları Turanileri yönetimden uzaklaştırarak, Farsi/Bizans devletini kurdular. Devşirme seçeneği devlet yönetiminin kimliği olmuştu. Halkçılık diye bir kavram belleklerinden silinmişti. Çünkü naturel Anatolia olmadıkları için, bu varoluşa mecburdular.

Turanilere gelince göçebe ve savaşçı kimlikleri onları kısa süreli iktidarlar sundu. İçlerinde tek ve en önemli hareketlerden biri kuşkusuz özü Farisi olan Osmanlıydı. Bu anlamda Osmanlıda imparatorluk misyonunun gerektirdiği tek kimlilikten uzaklaşarak bunu başarmıştı. Bu sebeple Kurdi/Anadolu coğrafyasındaki büyük uygarlıkları atlayarak, Kızılbaş anlayışı ilkel totem ve animist basit bir "şaman anlayışına" bağlamanın akıl dışılığı dahi sorgulanmamaktadır. Oysa özü Turanilerin göçebelikten yerleşik kültüre böylesi köklü bir devlet geleneğiyle çıkmaları oldukça zordu ve gerçekçi değildi. Bu anlamda Bizans ve Farisi devlet kültürünün etkisi ve katkısı oldukça yüksek olmuştu.

Unutmayalımki Karadenize kadar olan bölgenin Pontus krallığını yapanların ünlülüğü **Mithridat'**tı. Yani Güneşin Krallığını savunan Kurdi krallıktı. Hatti kökenli bu krallık her ne kadar Romalılar tarafından önce Zeusi ve sonraysa Hristiyanlaştırılmış olsalar da, köylerinde ve dağlarında orjin Mitra (Zerdüşt) dini kültürlerini yaşıyorlardı.

Bu bakış açısı, Sünnilerin kendi öz kültürleri olan Ezdan-Zerdüşt anlayışından ne kadar koptuklarını, ulusal kimliklerinde önemli bir güç olmalarını sağlayan bu dini kültür motiflerinden

ne kadar uzaklaştıklarını da göstermektedir. Kızılbaşlar, ulusal, Sünniler ise, dini kimliklerinden uzaklaşarak, figüran olarak siyasetin içinde yer aldılar. Bu bölünme Hristiyanlık sonrası güçten düşmüş, yeni parçalanma ve iç çatışma süreçlerini doğurarak, güçten düşmeleri sonucuna neden olacaktı. Keza Ezdaniler ile Kızılbaşlar üzerindeki baskıları ve zulümleri de biliyoruz. Tarih 600 yıl önce büyük plan sonucu çarpıtılarak yeniden düzenlenip yazıldı. Bu plan devşirme Osmanlının hayatta kalma ve egemen olarak kendini yaşatma planıydı.

Kurdiler hiçbir zaman Azerbaycan bölgesine yönelmemişlerdir. Bu bölge (Med, Mânia, Xaldi, Part, Şedadi, Revandi krallıklarının) İndo-Zagros Kurdilerinin ana vatanı Hazar-Horosan ve çevresiydi. Yani Azerbaijan bölgesi Kurdilerin ana vatanıdır. A.zer adı, Kurdi dilide, "ateşin ruhu" anlamına gelip, Zerdüşt ve ondan sonraki Mazdeizm Kurdi inançlarında en kutsal terimdir. Kura'n da bu duruma değinerek, Hz. İbrahim'in babasının adını geldiği yere bakarak, Azer diye isimlendirmişti. Ateş, Kurdi inancında aydınlanma, ışığın (Güneşin) oğlu ve bir arınma aracıdır. Bu gelenek halen Newroz'da Kurdiler arasında yaşatılmaktadır.

Res.Güneş ve Işığın Tanrısı; Ahura Mazda; Kanatlı Güneş sembolü

Res. Hattilerde Işığın (Güneşin)Tanrısının kanatlı Güneş sembolü

Res. Xaldi-P(B)iani krallığı kanatlı güneş tasviri ve teSup simgesi (17.yüzyıl gezginleri Alevileri, güneş tapınmacı olarak anlatmışlardı)

Kurdilerin Boht kavmi Osmanlı ve Akkoyunlu oyunu sonucunda tümüyle şahlarının izinde Türkmenleşmişti. Azerbaycan bu anlamda asimilasyon merkezi olmuştu. Karakoyunlu, Akkoyunlu devleti bugüne kadar, Kurdilerin ülkesinde iktidar

olmuş olsalardı, Kurdi adıyla karşılaşmak kesinlikle imkânsız olurdu. Bir yüzyıla bile varmayan iktidar dönemlerinde dahi, bölgedeki Kurdilerin büyük bir bölümü asimle olmuş olacaktı. Heftan Bohtlardan tüm kavimler ile Çemişkezek, Arapkirlu, İzoli, Avşari, Şavaklı, Karakeçili, Abdali, Germiyan, Rumi vs. gibi büyük kavimler ile birlikte yüzlerce aşiret asimle olmuştu. Bunlara Avcıoğlu da değinerek altmış bin evlik koca bir sülalenin **Şakakiler**'in (ZerreTakke takvasına bağlıdırlar) Türkmenleştiğini yazar[100]. Önceden değindiğim gibi iş bu kadarla değil tüm Aran krallığı devşirilmişti. Safavi şeyhleri önce devşirilmiş ona inanan ve devletleşmek için bu sırra riayet eden tüm Kurdiler onların izinden dilini devşirmişti. Aynı devşirme süreci Gülhane Hatt-ı Hümayündan sonra, bu kararlara istinaden, Pir (Şeyh) Ali aracılığıyla, Zaza Kızılbaşlar Nakşibendîliğe geçirilmişti.

Kurdiler arasında Mil ile Zilan kavim ayrışımının, siyasi, coğrafi ve sınıf temelindeki tüm boyutunu kitapta anlattık. Bu durum adeta bir değiş tokuş olarak algılatılmak isteniyor[101]. Dolayısıyla Azer ülkesi, Kurdilerin anavatanıdır. Elbette ki Kurdilerin yok sayıldığı bir ortamda, Horasan'ın Türkmen olduğu inancı, Kurdilerin orada olmasını Avcıoğlu da dâhil olmak üzere garipsenmişti. Dolayısıyla bunlar olsa olsa, daha batıdan doğuya doğru gitmiş Kurdilerdir diyerek, bu bölgedeki tüm Kurdileri anlatımlarında batıdan doğuya gelmiş diye yazmışlardı.

İslami kaynaklara bakıldığında, Abbasi siyaseti sayesinde her şey Türk olarak gösterilmeye çalışılmış ve İslami kaynaklar resmi ideolojiye hizmet etmişti. Bu sebepten dolayı, Kurdi kavramı dağlarda yaşayan "kart kurt" sesler çıkaran bir kavimdir

---

[100] Avcıoğlu, Erdebil'den Mugan'a kadar geniş bir bölgede oturan Cakirlu, İran'a göçen Hınuslu, Arapgirlu, Çemişkezeklu, Amarlu, Şakaki (60 bin ev) gibi büyük soyların Türkleştiğini, Hatta Şerefhan'ın bahsettiği "yirmidört" oymağın tümüyle Türkleştiğini yazar. Bunlar, Part ve Med kökenli devletlerin kurucusu Boht(Aran-Dumil)lardır.

[101] Bu anlayış temelinde günümüzde, bilimsel sayılmayacak yayınlar yaparak, Kurdilerin Türk olduğuna dair çalışmalara da meşhur anlatılan bir hikâyede vardır; " Kurdi bir doktorun, Kerkük'te, gördüğü Türkmenler karşısında, bunlar tıpkı Kürtlere benziyor, kafatasları bile aynı diyerek, kendini Türk olarak görmesi hikâyesinin benzeridir. Bu paranoya, siyasi ayrışımın ürünü ve acı bir görünümüdür.

zekâsı ortaya çıkabilmişti. Bu mantık, her anlamda insanların beynine işlenmiş, Anadolu'daki öğretiyi, Amerika-Orta Asya Şamanizm'le özdeştirecek kadar saçmalamaya gidilmişti (daha önceden değindiğim gibi, İslamiyet sonrasında (MÖ.1000'ler de dahi Hunların insan kurban etmesi, ruhları ve bedeni dağılana kadar ağaçta asılı tutulması, ölü gömme adetleri ve gök inanç kültürlerinden hiçbir ritüel, Alevi inancıyla örtüşmemektedir). Bu sebeple Kurdi yaratımları her zaman görmezden gelinmişti.

Elbette bugün bu topraklar Azerilerin baba yurdu, öz topraklarıdır. Azeriler ise kendilerince orijin ve bizlerden farklı yeni bir kültür topluluğudur. Bunu da böyle görmek ve kabul etmek gerekir. Ama yinede bir sonraki bölümde bu konuyu biraz daha detaylandırmada yarar görüyorum.

ZerreTakke, anlayışı, Zerdüşt köken kelimesiyle de yeterince açıklanabilir. Azer (sonradan Baycan adı da verilmişti) bölge tanımlaması da, Zerdüşt'ün yaşadığı coğrafya ile ve diniyle özel bir benzeşiklik taşır. Ateşin kutsallığı ve rengi olan kızıllığı ifade eder. Bu renk Kurdiler için oldukça manevi anlamı olan bir renktir.

Azeri Bölgesi, Güneşin Krallığına İnanan Kurdi Asıllı İnsanların Yaşadığı Bir Coğrafyaydı

Azeri ve kimi Türkmen aşiretlerin içinde, Kurdiler dominanttır. Irki ve kafatası olarak da bu böyledir. Şerefhan'ın "igirmi dört" dediği, Mediya ve Part devletinin yaratıcısı kavim bilim dünyasınca Türkleştiği belirtilmektedir. Önceki bölümlerden de anlaşılacağı gibi, Hazar bölgesi, (İndo-Zagros) Kurdilerin (Asur, Yunan, Roma, Ermeni, Arap gibi tarihi kaynaklarda) ana yurdudur.

Türkler, Şaman dininden sonra, Hinduizm, Budizm, Konfiçyus anlayışı, Zerdüşt ve en son Mazdeizim, kısmen Hristiyanlık ve son dönem İslam inancını kabul etmişlerdi (tüm inançların milletleridirler). Yanı başlarında bulunan büyük uygarlık yaratıcısı Kurdiler batı bölgelerindeydi, güneyinde Çinliler ile Hintliler ve Farsiler bulunmaktaydı, (üretim ilişkileri

ve coğrafi şartları da buna müsait olmadığı için) kendilerine orijin-has inanç şekli yaratamamışlardı.

Bu yüzden (Manihaizm yakın olan=ışık öğretisi), ZerreTakke anlayışını sahiplendiler. Ve kendi değerlerini de katarak farklı bir anlayış olan Bektaşiliği geliştirdiler. Kuşkusuz bu biçimlenmede Farsi kültür etkin olmuştu. Bektaşilik Şii öğretiden gelir. Uğuz/Oğuz kökenlidir. Osmanlı eliyle, Şii anlayışa sahip Uğuz Türkmenlerin, Safavi öğretisini desteklememeleri için ödüllendirilmişler.

Günümüz Med veya sonraki dönem Part/Mitirdat ülkesi deyince aklımıza günümüz sınırları değil, Kurdistan imparatorluklar dönemindeki sınırlar gelmelidir. Bir ucu Maverünnehir'den başlayan bu sınır, Karadeniz bölgesinde Amasya[102] (Mitirdat'ın ve kızılbaşlığın önemli merkezidir), öte yandan Sarsale (güneyde fethiye-Kaş bölgesine kadar olan bölge) bölgesine kadar geniş-çe bir alanı kapsıyordu. Günümüz deyişiyle Musul da dahil genişçe bölge Güneşin Krallığı/Kızılbaş imparatorluğuydu.

Horasan'ın Kurdilerin elinden çıkışı Özellikle 15.yüzyıl döneminde başlar **Timur Han'ın**, Tüzükat-ı Timur adlı eserinde şöyle anlatır: Horasan bölgesindeki başı boşluğu feodal egemen ve yöneticilerin halkı ezdiğini ve halkın huzur aradığını anlattıktan sonra, bir ülke yöneticilerinden zulüm görünce ve ülke mensupları zorda kalınca, diğer bir kral orayı çok kolaylıkla ele geçirebilir. "Kurtarıcılar için yol açıktır. **HORASAN'ı Kürt hükümdarlardan böyle aldım.** Dinsizlik ve delalet derin kökler salınca ve halk ile asker ayrılığa düşünce her imparatorluk kolayca devrilebilir."

Yerli Kurdi aşirler artık kendi hükümdarlarını istemez duruma gelmişler. Başı bozukluk, feodal efendilerin keyfiliği, sünni yöneticiler, halkı bezdirmişti. Hulagu ordusunun içinde talancı olan bu efendiler, Turani hükümdarlarla ortak barbar ka-

[102] Amasya şehri eski dönem hatti'den beri "AMasie(yani (A.Masi: Balık yeri) olarak anılmaktadır. Germiyan dolayısıyla, Osmanlı şehzadeleri de bu bölgede yetişmişti. İslam döneminde, Diyar-ı Rumi veya Rumi Bağdadi (Rum'un Bağdadı) anlamında isimlenmişti. AMasi kenti, Mitirdat ve Kızılbaşların diyarıydı. Bu bölgede hala "Kürdün, Kürtin, Kurdon" gibi yerleşim yerleri vardır.

der oluşturmuşlardı. Çoğuda bu barbarlığın önünden daha batıya akrabalarının yanına kaçmıştı. Oysa Sivas-Dersim Amasya hattından AzerbaiJan Horasan bölgesine kadar tüm bölgeler, Zerdüşttü. İslam halifeleri bölümünde bu ayaklanmalar ve halkın kendi dinini sahiplenmesi çok ama çok önemliydi. Dini dilinden ve herşeyden de üstündü. **Asyada din millet demektir**. Doğu Kurdi kavimi Şii kökenli Akkoyunlularla ortaklık ederken, doğu ise Karakoyunlarla ortak konfederasyona girdi. Doğu Kurdi Safavi Kızılbaş iktidarı ile ortaklaşırken, batı ise Osmanlıya yalvar yakar mektuplarla Safavi Kızılbaşlarından bizleri kurtar diye mektuplar yazıyorlardı. Timur, doğudan batıya gelmek için Kurdi Zerdüşt (Türkmen ekratları)aşirlerle yürürken, Yıldırım ise batıdan doğuya Kurdi sünni kavimlerle ilerliyordu. Rıfuzi ve Rumi Kurdilerin memleketleri Divriğ ve Malatya'yı yakıp yıkarak ilerliyordu. Timur'da cevap olarak Diyarbakır'ı işgal edip yakıp yıkıyordu. Olan yine Kurdistan ülkesinin merkezine Komuh bölgesine oluyordu. Doğan Avcıoğlunun dediği gibi, milletten öte talan ekonomisi ve iştahı vardı.

Dolayısıyla İslamiyetin bölgede iktidarlaşmasıyla Kurdilerin batı bölgesinde Komuh ağırlıklı kavimler Sünnileşirken, Mazdeizm ağırlıklı inanca sahip olan Boht Kurdileri, onun büyük aşireti Firuzi'nin şeyhi Safavi, İslam dünyasına muhalif (kendi yerel kültürü paralelinde) ZerreTakke inancını kurmuştu. Türkmenlerin bir bölümü ise Şii inancına sahip olarak harici hareketi desteklemişlerdi. Bu ortak dini kader birlikleri ve siyasi saflaşma, Kurdiler arasında büyük ayrışmalara sebep oluyordu.

Bu inanç kamplaşması, aslında İslam devletinin egemenleri (yani Araplar) ile onun karşıtında bulunan kültür toplulukların (yani halkların), karşı karşıya duruşuydu. Kurdiler her dönem egemen anlayışlara karşı saf tutmuşlardı. Maniazimden de bahsettiğimizde, uzun süre bu inancın Avrupa'nın içinde yaşadığını tüm dünyada büyük yayılma gösterdiğini, hatta Avrupa aydınlamacıların, mahkemelerde Mazdeizm adı altında, Ortaçağ Engizisyon mahkemelerinde yargılandıklarını anlatmıştık.

Keza Kurdiler, bölgede İran'ın pasifliğine, siyasi anlamda

güç olamama avantajından yararlanarak, bu anlamda muhalif güç olma yönünde büyük bir birlik oluşturdular. İslam egemenlerin, Kurdilere, kırmızı başlık giydirerek köle asker olarak kullanmaları, Kurdilerin özgün-ulusal inançlarına izin vermeyişleri, binlercesini öldürüp, varlıkları-zenginliklerini ganimet sayarak talan etmeleri, Kurdilerin içinde İslam'a muhalif düşünce, inançların yeniden canlanmasına neden olmuştu. Şehirlerde yıkılan Hristiyan Rumi iktidarları, kırsal alandaki Rumi Abdalları ile Rıfuzileri harekete geçirmişti. Keza Kurdi İsmail, bu Şii-Mazdeizm kökenli inanç temelinde iktidara taşınarak, Türkmenlerden de destek gördüğü için Osmanlı (Yavuz)yla mücadele ederken, İdris-i Bitlisi, Türkmenlerin karakteri haline gelen bu inanca karşı tavır alarak, Sünni ideoloji yanında yer almıştı. Aslında bu durum Osmanlıların devşirme siyasetinin böl ve parçala siyasi kültürünün sonucuydu. 2.Beyazıt'tan sonra, Yavuz Sultan Süleyman oyunu devam ettirerek son darbeyi indirmişti.

Timur, Akkoyunluları da beraberinde alarak bölgeye 1400 lerde gelirken ortalık toz duman ve Safaviler mutluydu. Safavi devletinin kuruluşu 1508 yılında kurulmuş Sivas Erzincan hattından AzerbaiJan Horasan bölgesine kadar tüm Kızılbaş Kurdiler Etrak(Türk) Türkmenlerle birlikte hareket etmişti.Safaviler: Bağdattan Dersim/Erzincan'a oradan Amed Maraş bölgesine kadar 40 yıl boyunca iktidar kurdular. İşte bu sebeple Şerefhan dahil İdris-i Bitlisi Kızılbaşı sevmez. Keza Fatih Yavuz ve Kanuni de sevmez. Dinsel bir ittifaktı yaşanan gerçeklik. Bu sebeple Akkoyunlu Fatih, Safavi Yavuz savaşıyordu. **Ahmet Gündüz ve Sait Öztürk**'ün Bilinmeyen Osmanlı adlı eserinde, İdris-i Bitlisinin mektubu yayınlanmıştı. Bu mektup olanları çok daha açıklayıcı içerikteydi:

"Can ü gönülden sultan-ı İslam'a bi'at eyledik ve Kızılbaşı zazhir ül-ilhaddan tebberi eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bidatleri kaldırdık. Ve Ehl-i sünnet mezhebi ve Şafii mezhebini icra eyledik. İslam sultanının namı ile şeref bulduk. Hutbelerde dört halifenin ismini yada başladık. Cihada gayret gösterdikve İslam padişahlarının yollarını gözledik. Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldeleri-

miz Kızılbaş diyarına yakındır. Nice yıllar, bu mülhidler, sadece İslam sultanına muhabbet üzere olduğumuz için bizim elerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Bu inancı saf insanları o zalimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. **Sizin inayetiniz olmazsa, biz kendi başımıza kendimiz müstakil olarak ol kavme mukavemete takat edemeyüz. Zira ki, Kürt melikleri ve Kürt kavmi ve Kürt aşiret taifesi muhteliftir. Allah Teala'yı bir bilüb Muhammed ümmeti olduğumuzda müttefikleriz. Sair hususda birbirimize tabi olmamamız ve ittat etmemiz mümkün değildir. Bizde Sünnetullah böyle cari olmuştu.**[103] Ancak ümit varız ki; padişahtan yardım olursa Arap ve Acem Irak'ı ile **Azerbaycan'dan o zalimlerin elleri kesilir**. Bilad-ı Ekrad'ın Osmanlı Devleti'ne İltihakı, İstanbul'un fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdat ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbeycan yolları, bir diğer taraftan da Halep ve Şam yolları açılmış olacaktır." Aynen bu mektupta denildiği oldu. feodalizmin küçük olsun be-

[103] Bu durum Şerafhan tarafından da desteklenmiş Kurdi ülkesinin antik döneminin kapanış fermanı olan bu karar mektupları yeni siyaset ilişkisinin de belirlenmesiydi. Aslında Ahmed Xani'nin bizimde başımızda bir taç olsa dediği bu feodal artıkların kendi çıkarları için herşeyi vermeye hazır olduklarını gösteren acizlikti. Oysa Timur, Van veya Amed üzerine yürüdüğünde, oradaki feodal vassallar kalelerine kapanıp, Van Kurdi efendisinin zavallı halini ifade ettiği, "çelik bileği gümüş bilek bükemez" minvalideki şiirde yazılmamış olurdu. Büyük Selçuklu döneminde Tuğrul bey'den Melikşah dönemine kadar dahi Oğuz/Tacik saldırılarına dahi Kurdi beyleri, Akari (Hakkari) veya Azerbaijan/Şedadi krallıkları çevreninde desteğiyle karşı koyup yenmişlerdi. Bu birbirlerinden yardım istemek yerine tek başlarına hareket eden efendiler, birbirlerine de düşerek kırmakla uğraşıyorlardı. 2 veya 3 beylik bir araya gelse Timur, Akkoyun veya İlhanlıyı kolayca tepeleyecekken bunu yapmak yerine, efendilerinin yerine savaşıyorlardı. Şerefhan'da bu savaşlarda Osmanlı cennahında yer alıp Safevi Kurdilerine karşı savaşmıştı. Sonra tekrar cephe değiştirmişti. Bu anlamda düşünür ve önder Öcalan'ın "feodalizm yenilmelidir" kararlığı siyasi anlamda feodalizmi yenmedikçe Kurdilerin makus talihinin yenilmeyeceğini tespit etmesi çok doğru bir karardı. Veya kendisi İmralıdayken dahi, Kurdi siyasi partinin kimsenin küçük dükkanı olmayıp feodal açıdan büyük olmanın orada çok şeyi kontrol edemeyeceği açıklaması teoride doğru ama pratikte karşılığını bulamamıştı. Feodalizm ilkelliği öyle bir haldeydiki Cumhuriyet hükmetleri de dahil olmak üzere, Kurdi ayaklanmaları yine bir başka Kurdi beyine bastırtıyordu. İlhanlı, Osmanlınında yanında her daim güçlü Kurdi beyleri vardı. Bu sebeple, Kanuni babası büyük babası Beyazıt ile babası Yavuz'un sözünü gelecek kuşaklara miras bırakarak şöyle diyordu (Aziz efendinin Islahatnamesinden): Kürdistanın bir çelik ve set gibi kale görevi gördüğünü belirterek. "Hak Teala Hazretleri'nin yüce huzurlarına binlerce şükür olsun. UMULURKİ EVLATLARIMIZ gaflet ve ihmal ile Kürd beylerinin bağlılıklarının elden çıkmasına mahal vermezler ve bu taifeyi iltifatsız bırakmazlar."

nim olsun mantığına **Şerefhan'da çok şükür ediyordu.** " 44 yıllık Kızılbaş eğemenliği sona ermişti. Kurdiler kendi vatanlarında huzur içinde oturmuş ve atalarının bıraktığı mirasa sahip çıkmıştı." Birde teşekkür mektubu yazmıştı. 3.Mehmet'e yazdığı mektupta, Osmanlıyı ehl-i sünnet koruyucu (diğer kızılbaş/Zerdüştleri ise sapkın) gösterir. Yüce Allah seni ve iyiliğini başımızdan eksik etmesin," der.[104]

Batıda ise sünni feodal efendilerin dünyası kararmış, onlarda Osmanlıdan aman dilemiş yardım istemişlerdi. İdris-i Bitlisi, Yavuza gönderdiği mektupta, bizler asla bir araya gelemeyen bir millet olarak gel bize efendilik yap, bizde senin egemenliğinde seni Azerbaijandan Şama ordanda Mısır'a taşıyalım diye yazıyordu.

Bu tavır, tarım kültürü içindeki Kurdi egemenler ile çoban Kurdilerinin yeni ayrışımıydı. Bu ayrışımın sonucunda sayısı dahi tespit edilemeyecek kadar birçok Kurdi aşireti Türkmenleşerek aslını kaybetti. Bu asimilasyon süreci, Mediya ve Partiya devletini yaratan Kurdilerin asimilasyon sonucunu doğurdu.

Irkçı temelde bir düşünce olarak algılanmaması gereken bu düşüncemi, zorunlu olarak biraz da ırki temelde açıklamak ihtiyacı duyuyorum. Daha önceden de yazdığım gibi, Türkler ırki olarak, çekik gözlü, küçük kafalı, tüysüz Mongoloit denilen bir kökene dayanmaktadır. Oysa Rus bilim adamları Kurdiler üzerine yaptığı çalışmada, İndo-Zagros Kurdilerin, Hazar insanı denilen, bugünkü Azerbaycan'da yaşayan insan profiliyle birebir örtüşen görünümde olduğunu saptamışlardı.

Şöyle ki;

Ünlü Sovyet bilim adamı M.G. Abduşelilvili, Tiflis, Ermenistan ve SSCB'nin Aparan, Azerbaycan'ın Lâçin bölgesinde antropolojik olarak Kurdiler üzerine kafatası ağırlıklı olarak antropolojik çalışmalar yapmıştı. Bu çalışmalar sonucunda elde

[104] Günümüzde de bu siyaset yine sahnededir. Barzani Kurdistanı, feodal çıkarları için Küçük Kurdistan adına büyük davadan vazgeçecek işbirliklerine girerse yine Kurdistan ve insanlık kaybeder. Bu gün 50 milyon devletsiz halkın (tıpkı Amerika ile Hindistan yerlilerinin) hakkını savunmak aynı zamanda insanlığı savunmaktır.

ettiği verilerden hareketle şu çıkarımlarda bulunmuştu; Kurdilerin, "tıpkı Azerbaycanlılar gibi Hazar tipi içinde yer aldıklarını" bilimsel makalesinde yazmıştı. Keza, M.G. Abduşelilvili'nin tanımına göre de, Hazar insan tipinde, "göz ve saç rengi çok koyu siyah, kafa yüksekliği küçük, kafa çapı çok küçük, alın genişliği çok küçük ve alın kemik çıkıklığı çok az, elmacık kemiklerinin çıkıklığı orta veya ortadan büyük, beden uzunluğu orta veya ortadan küçük, burun kesit profili ortadan az ve burun kemeri çıkıklığı orta oranda azdır..." Günümüz Kurdileri ile birebir örtüşmektedir bu tanım.

Bunların dışında, Kurdilerin orijin motifi olan ve inançları gereği içe kapanık hayat süren Ezdanilerle ilgili olarak ta, A.A.İvanovskiy'nin yaptığı ırki temelde bilimsel bir çalışma var. Ona göre de, Ezdanilerin ait antropolojik veriler, "Kurdilerin antropolojik verileri ile karşılaştırmış ve fiziksel özellikleri açısından, aralarında neredeyse tam bir özdeşliğin bulunduğunu" saptamıştı. Var olan küçük farklar, "olsa olsa Ezidilerin, yüzyıllar boyunca uğradıkları aşağılanma ve yabancılaşmanın bir sonucu olarak Ezidi tipinin, Kurdi tipine kıyasla kendi özgünlüğünü daha iyi korumuş olduğu kanısıydı.

Yine, Sovyet antropoloji biliminde, Orta Asya Kurdilerine ilişkin ölçümler de yapılmıştı. Bu araştırma sonuçları sonraki dönemde yine, Sovyet Bilim adamları L.V. Oşanin ve V.İ.Zezenkova'nın tespitleri ile örtüşüyor.

Ortak sonuç olarak; Orta Asya'da yaşayan Kurdi insanı, antropolojik olarak, koyu siyah saçlı, koyu siyah gözlü, üçüncü zamana özgü zengin bir kıl örtüsü, dar, uzun ve iyi profile olmuş bir yüz ve düz kemerli bir burun ile kendini belli eder ve Hazar insan tipine dâhil edilir (İndo-Zagros).

Tüm bu ırki veriler de göstermektedir ki, gerek tarih içindeki çözülmeler ile siyasi kamplaşmalar, diyalekt asimilasyon süreci, yeni bir kavramın Türkmen diye isimlendirilen ırkın oluşumunu sağlamıştı.

Keza, **Rıza Yalman'ın**, Türkiye'deki Türkmenler üzerine yaptığı çalışmalardaki yerel giysilere baktığınızda, bu kişilerin

başlarında, Kurdilerin taktığı serpuşları görmekteyiz. Giyim olarak da Kurdilerin en orijin haline sahiptiler. Benim Barak bölgesinde izlediğim birçok Türkmen aşiretlerine mensup insanların giydikleri elbiseye 'Amedi' dedikleri ve Mediya ile Partlar'ın kullandıkları: ateş renkli, parlak kumaş ve giyim motiflerini tüm özgünlüğüyle bugüne kadar taşıdıkları gerçeğine, şahit olmamdı.

Elbette ki, 1789 Fransız devriminden önce milliyetçilik kavramından sözedemeyiz, bu nedenle de din, siyasi kamplaşmada ana faktördü. Fakat dönemin koşullarını düşündüğümüzde, Turanîler Halifenin koruyuculuğuyla başladıkları İslamlaşma sürecini, bir müddet sonra kendilerine devşirmişlerdi. Hükmetleşip geniş alana yayılan Turanîler demografik avantajlarını kaybettiler. Bu anlamda Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle beraber, devşirme sisteme geçmek zorunda kaldılar. Seyhun Irmağı ötesinden Balkanlara kadar yayılan oradan, Mısır ötesine kadar genişleyen bu askeri örgütlenme, geldikleri kültürlerin etkisinde kalmalarına rağmen, askeri ve siyasi olarak birbirlerini de sürekli desteklemişlerdi. Sınırları çakışınca kendi aralarındaki derin çelişkiye kapılarak güç mücadelesine giriyorlardı. Ama demografik siyasi kültürleri ve özellikle egemenlikleri tehlikeye girdiğindeyse var olma ve hayatta kalmak için destekleşiyorlardı. İşte Osmanlı oyunu olan, Beyazıt ve Akkoyunlu Yakup planı böyle bir gerçeklikti. Hatta onlardan önce başlayan bir işbirliği ve dönüştürmenin (asimle yapmanın) en doruk noktasıydı. Bizans ve Farisi devşirme sistemle demografik dezavantajları sağlanarak, işgal ettikleri toprakları kendi hesaplarına katmayı amaçlıyorlardı. Bu büyük plan oldukça başarılı oldu. Devleti Ali, Sünni ideolojiyi de hedefleyerek Avrupa'nın içinde dahi tutunmayı başardı. Balkanlarda Ortodoksların çelişkisinden, doğusunda ise, Zerdüşti ve Sünni Kurdilerin çelişkisinden yararlanarak bunu başardı. Anadolu ve Balkanlarda tutunmanın hikâyesi ve özeti budur. Osmanlı devşirmeleri, Roma'dan, Asurlulara, onlardan Babil'e kadar çok derin devlet tecrübelerini inceleyip, bilinçli adımlar atmışlardı. Yasalarından, uygulamalarına kadar bu derin izleri görmek mümkündü.

Önce Hristiyan Romanın, sonra İslam döneminde devam ettirilen Mecusi anlayışı yok etme (Hz.Ali'de bu politikayı iktidarında etkin bir şekilde yürütmüştür) siyasetini, önce Tacik/Farsi Selçuklu ve sonra Osmanlı devam ettirmişti. Işık öğretisine sahip Kurdilere (ki bunlar Safavi ve Şeyh Addi takvasıydı) çok zalimce ve acımasız davranarak, kuyulara doldurup yakarak sorunu halletmeye çalıştılar. Ama bunu başaramayınca, farklı bir siyaset geliştirdiler. Büyük bir oyundu. Hem de çok büyük oyun. Bu günü de yaratacak ve mayası olan oyun.

Yanlış tarih anlayışı, çok yakın bir tarihe kadar kendini taşımıştı[105]. Elbette ki kültürel aidiyet duygusu ve millet olarak kendini taraf olarak gördüğün yer seni belirler, anlayışından hareketle, bugün İran ve Azerbaycan'da yaşayan Türkmenlerin içindeki Kurdilerin tümü kendini, Türkmen olarak görmekte ve bence de artık, bir Kurdi olmaktan çok Türkmen olmuşlar.[106]

---

[105] Çeçen mücadelesine katılmak için, Kafkasya'ya giden, Çorumlu bir Çeçen arkadaşım da kendi özünü orada bulduğunu, oysa o güne kadar Çeçenleri Türk olarak bildiğini, fakat ülkesindeki mücadele sürecinde, tarihe bakışlarının çok farklı olduğunu söyleyerek, geç de olsa aslını öğrenmenin mutluluğunu yaşadığını söylemişti.

[106] Bilindiği gibi, Yavuz'un İdris-i Bitlis ile anlaşması sonucunda, Ortadoğu-Kutsal topraklar ile Mısır yolu açılmıştı. Ama aynı zamanda, Mazdeist-ZerreTakke Kurdileri ile (Doğu), Sünni Kurdiler (Batı ve güney) arasındaki başta siyasi sonrada kültürel ittifak dağılmıştı. Yavuz, Mısır'dan hilafeti almasıyla, Osmanlıyı İslam egemen anlayışının merkezine oturtarak, bu tür Batıl (din dışı) düşünce ve inançlarla savaşmayı görev edinmişti (özellikle, Balam sultan gibi Rum dönmesi Kuyucu Murat paşa ile Hıdır paşa bu zulümde eli kanlı Osmanlı efendileriydi). Bu yeni dönem Osmanlı politikasında, Alevi-Mazdeist ve Sünni ayrışım, siyasetin temel niteliği olmuştu. Yavuz'un ilk işi, seferden dönerken devşirilemeyen (İsmail izinden vazgeçip, orijin dini inançlarını sürdüren), Dersim, Erzincan, Sivas bölgelerindeki Kızılbaşları katliama uğratmak olmuştu. Bu bölgedeki Kurdilerden büyük bir kısmı, daha doğuya kaçarken, bazılarıysa, Dersim, Maraş, Malatya, Gürün gibi bölgelerdeki dağlık alanlara sığınmıştılar. İşte doğuya gidenler tümüyle asimle olurken (Egedeki bu kızılbaşlar oldukça muhafazakardır), kendi coğrafyasında kalanlar ise, Kurdi köküne sahip çıkmıştılar. Bu dönemde, Kızılbaşlara, "Ezit"diye seslenilmişti.

Özellikle dördüncü Murat dönemi ve Abdülhamit dönemindeki Kurdi politikası sürecinde, Kızılbaşlar muhatap görülürken, bunlardan da Hamidiye alayları oluşturulmuştu. Osmanlı yaptığı dehşetin boyutları o kadar derindi ki, bu akıl almaz cinayet ve baskılara rağmen ışığın inancını söndürmeyi başaramamışlardı. Ama biliyorlardı ki bu topraklarda tutunmalarının tek ama tek yolu Kurdilerin orijin dinlerinden koparılmalarıydı. 2.Beyazıt ile birlikte meşhur devşirme diplomat Davut'un hamlesi başlamış ve hareketin özü olan ana vatan ile bağları koparark böl ve yönet siyaseti uygulanmıştı. Günümüz İçanadolu ve doğudaki Kurdi aşiretlerle, Işığın ülkesi (Aran) arasındaki bağ koparıldı. Bağ koparılmadan Aran bölgesi yarışmadan bunu başarmak mümkün değildi ve bunu yaptılar. İran'daki Safavi devleti altındaki (ZerreTakke takvasına ait) Kurdiler ise, Acem/Azeri ideolojisi ve kültürü içinde asimle olmuştular. Osmanlı döneminde, Yavuz

ve sonrası siyasetlerinde, gerek, Ezdaniler ve gerekse de ZerreTakke (Kızılbaşlar) her zaman Ekrat (Kurdi) diye adlandırılmışlardı. Etrak (Türk) adıyla aşiret olarak bahsedilen topluluk yoktur. Selçuklu ve Osmanlı kaynaklarında ağırlıklı olarak "ekradı Türkmen", Kurdi Türkmenler veya Yörükan Ekrad olarak tanımlanmışlardı .
Bugün de Alevilik inancı, Sünni öğeler içeren Bektaşiliğin içinde eritilmeye çalışılması, aynı siyasi hamlenin günümüzdeki tezahürüdür.
Bu sorun Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Çünkü 1903-1905 bölge valilerine çekilen telgraflar da Osmanlının Rıfuzileri asimle politikalarının devam ettiğini göstermektedir. Hatta Cumhuriyette bu sorunu Osmanlı mantığıyla miras almıştı. Dersim isyanı diye anlatılan aslında tümüyle provakasyondu. İttihat Terakki'nin Z.Gökalp'in istem ve belirlemelerine göre (Sadrazam Talata yaptırdığı) oluşturduğu raporlandırma, M.Kemale miras kalacaktı. İngilizlerin M.Kemali yönlendirmeleri sonrasında uygulanan jenosit etkilerini günümüze kadar taşımaktadır. Ama acı olan ne yazıkki, Dersim acısının bizzat Dersimli Ozanlar tarfından övgülendirilmesiydi. Z.Toprak, Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoliji adlı eserinde bu düşkünlüğe yer vermişti. Aslında burada Cumhuriyet kadrolarını aklama isteği olsa da, dönemin düşkün Kızılbaşlarını anlamak ve anlatmak için, güzel bir aynamlamaeserdir.
Dersimlilerin Cumhuriyet dönemindeki acılarıyla ilgili söylenmiş ve bugüne kadar gelen söylenceleri de vardır;

Dersimde Bir Söylence; Osmanlı askeriyle ile Dersimli Asi Kurdi arasındaki diyalog;

Dersim isyanı ile ilgili söylenceler önemli bir yer tutar. Çarpışmada asi Kızılbaş Kurdi ile Mehmet çavuş adlı bir asker arasındaki konuşmayı anlatır;
Kaçaman Kürt kaçaman, sizi tutarım;
Pişmiş aşınıza ağılar katarım.
Mavzerinizi alır ele satarım
Gelin teslim olun der Mehmet çavuş.

Kürtoğlu derki; teslim olamam;
Göz görerek tersaneye giremem;
Elimdeki silahımı veremem,
Yakarım canını geç Mehmet Çavuş.

Mehmet Çavuş der ki; yüreği çatal,
Uçan kuş olsanız kıratım tutar
Cephane boynumda tam yedi katar,
Gelin teslim olun der Mehmet Çavuş.

Kürtoğlu da der'ki; yedi yıl oldu
Çekildi defterler, çileler doldu.
Annem babam memlekette yoz kaldı,
Yakarım canını geç Mehmet çavuş.

Mehmet Çavuş der ki; atları çatın,
Kurşun yeri tutun sipere yatın.
Aman arkadaşlar, vurmağa atın,
Gelin teslim olun der Mehmet Çavuş.

Kürtoğlu da der'ki; yiğitlik kadim,
Dersim ellerinde söylenir adım,
Senin gibi nice çavuşlar yedim,
Şu fişek nasibin der Mehmet çavuş.

İŞGALCİ TURANÎLERİN BÜYÜK VE KİRLİ OYUNU (ÖZBEK-Acem-Tacik/Turan Oyunu)

DEVŞİRME[107] SİYASETİ

"Osmanlıda oyun çoktur," özdeyişi bu durumu en iyi açıklayan söz olsa gerek. Osmanlı hanedanlığının doğuya yönelerek kontrol sağlama isteği, bu siyasetin ilk ayağını oluşturuyordu. Yavuz Sultan Selim döneminde doğu seferi öncesinde İdris-i Bitlisi gibi bir karakter, ilk Kürt böleni olarak kullanıldı. Bu bölen Sünni Kürt beylerine büyük imtiyazlar tanımakta olup, sıradan Kürt köylüsünü sömürme siyaseti üzerine oturtuluyordu. Bu beyler elde ettikleri avantajla merkezlerden köylere kadar medreseler inşa ederek, Sünni İslam anlayışını en ücra yerlere kadar götürme misyonunu da almışlardı. İdris-i Bitlisi'nin izinden birçoğu Seyitlik ve Şeyhlik unvanları alarak bu oyunun bir parçası haline geldiler. Güçlerinden hiçbir şey kaybetmeden, tımara bağlı kalmamak ve tüm egemenlik haklarını çocuklarına devretmek şartıyla, Osmanlının uzantısı olmayı kabul ettiler. Münafık Kurdilere onlarda en az Osmanlı kadar zulüm uyguladılar. İlk Kurdi böleni, orijin dinlerini devam ettiren yerli halkın kendi içinde Şii-Kızılbaş olarak ayrışımdı. Ardından Kızılbaş (Safaviler/Rafızi ile Rumiler) ile Sünnileşmiş Kurdi efendileri arasında olmuştu. Osmanlı tüm zalimane çabasına karşın Rıfuzi hareketin önüne geçemiyordu. Bu ayaklanmalar o kadar güçlü oluyordu ki, Osmanlı hanedanlığında tahtın değişmesine de sebep oluyorlardı. Osmanlının kuruluşu Ahi Ocağı'nın (Şeyh Edebali'nin önderliğinde) ürünüydü. Koyu Sünni öğretiye sahipti. Türk tarihçilere göre Selçuklu siyaseti devamıydı. Ve balkanlara açılınca devletleşip, devşirmelerin etkin olduğu devleti Ali gelenekli sistem halini aldı. Bektaşilik bu anlamda Anadoludaki; Hristiyan, Rafızi (Safavi), Rum, Balkanlarda ise

---

Mehmet çavuş vurulur;
Vuruldum arkadaşlar, akıyor kanım,
Kıratımın üstünde çırpınır canım.
Karalar bağlasın Zekiye Hanım (karısı)
Kader böyle imiş der Mehmet Çavuş.

[107] Kurdi dilinde: Dev. Ağız, Şir: Süt, Me:Benim. Benim süt ağzım, Süt dilim anlamındadır.

Sırp, Hırvat, Makedon, Bulgar vs. gibi halkları bir arada tutmak için ürettikleri siyaset aracıydı. Osmanlı kadar güçlü, hatta ondan daha derin köklere sahip olan Kurdi Safaviler merkezi Erdebil (Aran bölgesi) olan siyaseti, Kurdilerin doğu bölgesindeki en ücra aşireti dahi etkiliyordu. Germiyanların Ezdani-Kızılbaş olarak nitelenmeleri ve bu krallığın gücünün büyüklüğü göz önüne alındığında, İslam öğretisi dışındaki Kurdi demoğrafyasının ne denli geniş bir alan hükmettiğini anlamak çok daha kolay olacaktır.

Bu öğretinin ana merkezi ise günümüz Azerbaycan'ıydı. Natola'da yaşayan Kurdilerin en büyük özlemleri ata dinlerinin öğretisiyle yaşayabilecekleri bir krallıktı. Bu krallığın en büyük gücü Aran bölgesiydi. Ve onun temsilcisi ise, Safavilerdi. Bu inanç halkta öylesine özel bir duygu yaratıyordu ki bazı dönemlerde tüm bölge dikiş gibi sökülerek Aran bölgesine geçip, büyükçe bir Osmanlı toprağını boşaltabiliyordu. Safavi hareketine harici Şii Türkmenler de kısmen destek oluyorlardı. Şeyh Safavi, Ceyhun ırmağından Fırat'a kadar olan bölgede egemen olmayı düşleyen Şafi kökenli din alimiydi. Elbette bu bölge başlangıçtı zamanla ata topraklarının bütünü hedefleniyordu. Bu sır aile içinde çocuktan çocuğa kulağa fısıldanacaktı. Bu kulağa fısıldama geleneği, Asyatik toplumlarda sözlü geleneğin sırlarının saklanma yönetim olarak kullanılmaktaydı. Kurdistan'ın her yanının ve her ucunun Turan atlılarınca Halife askeri olarak talan edildiği düşünülürse bir zorunluluk olduğunu bilmek gerekir. Safavi'nin soyunu seyitliğe kadar uzatanlar olmuştu. Bu gizli düş, Safavi tarikatının esas amacının devletleşmek olduğu fikrinin herkesçe de kabul görmesini sağlamıştı. Devletleşme amacı öyle kolay bir durum değildi. Çünkü Kurdi krallıklar yıkılmış ve en küçük ilçelerine kadar Turan zorba efendiler atanmış, halk ağır borç ve vergiler yüzünden inim inim inletilmekteydiler. Kurdilerin siyasi alan olarak en güçlü oldukları ve dini öğreti olarak, İslam ordularının da en çok zorlandıkları ve savaşla alamayıp anlaşmayla savaşa son verdikleri bölge Aran (Azerbaycan) bölgesiydi. Safaviler de bu bölgeyi ana kara olarak belirlediler. Eyyubi, Mervani Şedadi, Rewandi gibi krallık-

lar çıkarak bu bölge Heftan boht krallığının merkeziydi. İslam ordularının geçemeyip, ananelerini kabul ettikleri savaşçı coğrafyaydı. Bu bölgenin devam daha çok Erzincan-Sivas hattı üzerinden Toros, Musul'a kadar uzanıyordu. Göçebe Kurdi aşiretler bu bölgelerde oldukça etkindiler.

Şii Türkmenleri de içine alan bir siyaseti hedefleyen Safaviler, özellikle Karakoyunlarla yaptıkları işbirliğiyle birlikte bu fikri oldukça fazla benimsemişlerdi. Özellikle Ali (öl.1429) ile Cüneyd döneminde bu anlayışta epey ilerledikleri görülmektedir. Siyasallaşma, dinsel öngörünün önüne geçmişti. Kendi kültürel motiflerinden gittikçe sıyrılan ve amaçlarını değiştiren ve yenide yazan bir öğreti haline gelmişti. Aynı Karakoyunlular, Memluk sultanı ve Osmanlı Safavi şeyhlerini sürekli gözetleyerek, onlara karşı Şii hareketini desteklemeye çalışmış, hatta Karaman Antalya civarındaki Safaviye meyilli Şii Oğuzlara para desteği vermişti. Karaman-Antalya güzergâhındaki şahkulu ayaklanması böylesi bir ayaklanmaydı. Bu adamlar Osmanlıdan tarikatları için para alırken, İsmail'e yakın durmaları ve Karamanoğullarının dikkat ve gözetiminde olmalarına rağmen bunu başarmaları Osmanlıda ayrı bir tedirginlik yaratmıştı. Safavi (Bozoklu Celal) ayaklanmalarla başedemezken kimi Şii kökenli Türkmenlerinde bu harekete dolaylı yönden katılmaları oldukça düşündürücü olmuştu. Gerçek Kızılbaş ayaklanmaları ise Sivas/Dersim/Yozgat ve Malatya civarlarında olmuştu. Buradakilerde Mora ile Balkanlara sürülmüştü (bknz. **H.Arslan,** 16.yy Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün)[108]. Beyazit dönemi sonrasında tüm Kızılbaş aşirler izlenmiş, özel defter tutulmuş, secereleri yazılmış, hare-

[108] Karamanoğlu Mehmetbey, "Türkçe konuşulacak" kararını Ermenek eğemeni olarak almıştı ve bu kararını hayata geçirememişti. Bu dönemde Karaman nüfusu ortalama 3500 civarındaydı. Ve Karamana gelen bu beylik mensupları nüfus olarak %5'e tekabül ediyorlardı (150-200 kişi olduklarını gösterir). Nüfusun %95 ise Hristiyan (Rum, Ermeni ve Arap)'dı. Karamanoğlu beyliğide bölgenin dominant yapısından dolayı Hristiyanlaşmıştı. Osmanlı, Karamanoğullarından kız alarak toprağı kendine katmayı düşündü (Fatih), fakat bu gerçekleşmeyince, sefer ile alındı. Osmanlının bölgeyi almasından sonra ise, yetmiş yıl içinde bölge nüfusunun %90 müslüman %10'u Hristiyan olmuştu. Osmanlının ağır vergi ve devlet örgütlenme modeli, o bölgenin hızla İslamlaşmasına neden oluyordu (dolayısıyla Türkleşmesine).

ket güzergahları izlenilmişti. Hatta Yavuz döneminde bu defterin bizzat padişah özel kalemi sayılan kişiler tarafından özellikle yazılıp, çizilip izlendikleri vakidir. Takipler ağırlıklı olarak, Amasya/Sivas, Yozgat, Erzurum/Dersim,Erzincan, Van/Muş ve civarı da içinde olmak şartıyla bölgelerini içermekteydi.

"Amasya beyine Hükümki: Haliya Budak Özi Kazasında Süleyman Fakih dimekle maruf kimsene yukarı canibin hulefasından (yani Rafizi) olup halife namına olan bazı melahid ve müfsidin ile ittifak ve cemiyet üzre olup halkı idlal eylemekten halş olmaduğı..." "Erzurum beğlerbeğisine hükümki: Haliya Kızılbaş ve Gürci taraflarınun ahvali mal'lum olmak lazım olmağın buyurdum ki; Vusul buldukda, bu babda da'ima mukayyed olup, Kızılbaş canibunun evza'u etvarı ve fikr ü firasetleri ve Gürci taraflarinun..." Yukarı canip, Rıfizi veya **"Ferhat Mezburları"** olarak tanımalananlar Zerretakke mensuplarıyı. "**Rum beglerbeğisine** hüküm:... Mezbur sipahiler ser-ı kavime da'vet olundukda ita'at itmeyup Budaközi Alaybegisi olan **Ferhad Mezburlarun** yatağı olup ve **akrep akribalarından** olmagla mu'in u zahir olup gaybet itdürmekle görilmek müyeser olmayup ahvallaeri sü'al olndukda: "ehl-i sena'at ü bid'at kimesnelerdür" diyüp... isimleri Burc Ali, Mirza ve Sultan Ali olup..." "Mektup gönderup Bağdad kullarından Mehmed Deavi hakkında mukeddema Kızılbaştan **Halo** nam kimesne ziyana geldükde yanuna varup, tacu giyüp, tariki'l hale malikdür diyü arz olunmağın ahvalin..." İtihbarat göreviyle özellikle ilgili kişilerin görevli çavuşlara tüm bilgileri ilettikleri anlaşılmaktadır (tipik Asur ve Roma sistemi). Sivas-Erzurum ve Van dışındaki bölgelerden biri de kuşkusuz Zülkadiriye beğlerbeyi[109] yani Elbistan ve Pazarcık bölgesi efendilerine yazılan yazılar da vardı. Zülkadiriye beğlerbeğisine **Elbistan kadısına** hüküm ki: Sen ki kadısın mektub gönderüb Elbistan kazasına tabi İnac nam karyeden **Yitilmiş Abdal** nam kimesne içün Kızılbaş olubşer'le hakkında gelinmek lazımdır deyu bil-

[109] Daha öncedende dediğim gibi Zu'l kadiriye ile Merkez Maraş Dulkadir farklıdır. Buradaki Zu'l Kadır, Elbistan ve pazarcık bölgesini kontrol ile mükellef beylerbeyliğidir.

dirmişsin. İmdi mezburu ele getürmem emir idüp buyurdum ki vusul buldukda mezkuru bir ahar töhmet namı ile ele getürüb dahi ahvalin bermücibi şer'i şerif bu babda sabıkan gönderilen hükmü humayun muktezasınca teftiş eyleyüb göresin filkavi arzolunduğu üzre rafız ve ilhadı sabit olursa sabıkan rafız ve ilhad üzre olanlar hakkında irsal olunan hükmü hümayubun mucibince amel ayliyüb bunun dahi şer'ile hakkından gelasın." "Zülkadriye Beğlerbeğisine Hüküm ki: ... Vilayet-i Zülkadiriye'de ol Kızılbaşa muhib rafizi taifesi çoğ olub asli teftiş olursa çok kimesneler zuhura gelür deyü bildirmeyin buyurdum ki; Beşir Çavuş vardıkda sen dahi bizzat gereği gibi mukayedd olub anın alametleri zuhur idüp rafza ile meşhur olanlara daima tetebbu... celb ve ahar bahanesiyle dahl olunub ta'addi olunmaktan hazar idesün." Benzeri yazılarla kişi kişi izlenmiş soruşturulmuştur. Demekki sadece aşiret bazında değil, aynı zamanda kişi bazında da izlemeler yapılacak kadar dikkatle hareket edilmektedir (bu gelenek Cumhuriyet hükmetine de geçmiş, siyasi soruşturmalar hem toplumsal hem de kişisel bazda yapılmaya devam edilmiştir. Osmanlı döneminde bu izlemeden herkes sorumluydu. Başta Beylerbeyi ve kadılar (gezici kadılar dahi aynı zamanda istihbarat ile yükümlüydüler), sancak beyleri olmak üzere, hakimler, kadı naipleri, eyalet nazırları, eyalet defterdarları, defter kethüdaları, has zabitleri, subaşılar, derhah-ı mu'alla müteferrikaları, sipahiler, dizdarlar, muhafızlar, kapı muhafızları, kapı halkları, vilayet muharirleri,emval nazırları, il erleri, haberciler vs. neredeyse herkesin görevli olduğu bir siyasetname vardı. " Van Beylerbeyine hüküm: ol canibden casus gelmişmidir yarar casuslar tedarik idup asakir-i mansure ve Kızılbaş tarafına gönderüp tarikinin ahval u etvarını tetebbu eyleyüp..." Özellikle Dersim eksenli Sivas, Tokat, Van, Muş, Erzurum gibi (Kurdistani) merkezler sürekli kontrol altında tutulmuştu. Sonuç olarak Safavi devleti veya siyasetiyle ilişkide olanların ölüdürlmesi, sadece Rafizi olanların ise tutuklanıp, hapsediliyorlardı. "Beylerbeyine hüküm: **İran ile ilişkisi bulunan Rafizileri başka nedenle suçlayarak toplayıp öldürün. Yalnız Rafizileri ise hapsedin, Sonucu da başkente bil-**

dirin." " Sivas tarafında bazı Kızılbaş taifesinin cezalandırılması lüzumunun Sivas kaymakam kullarına bildirilmesiyle suçlu bulunan Kızılbaşların ier'an idam edilerek cezalandırıldıkları ve bir kısmının hapsedildikleri bildirilmiştir(Eylül sonu 1838) Beyazit döneminden devam eden Kızılbaş kıyımı Osmanlı son döneminde de uygulamadadır. İTC ve Cumhuriyet döneminde Osmanlı döneminin kıyım siyaseti devam edilmiş, 2.Mahmut dönemi siyasetten Beyazit dönemi siyasete geçilmişti. Bektaşilik asimlasyonun devamı olarak kullanılacak, Kızılbaşlık günahlı kızıl gömlek olunca, balık sürüsü gibi arınmak isteyenler Bektaşiliğin ysal kollarına sürüklenecekti. Osmanlı siyasetinde eskiye dönüş yaşanmıştı (Osmanlı da oyun bitmez)." (bknz, **Gölpınarlı**, İslam mezhepleri ve Şiilik;Savaş, 16.Asırda Anadolu'da Alevilik, Refik, 16.Asırda Rafizilik ve Bektaşilik; Öz, Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri; Saray, Türk İran İlişkileri, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi, 3-4-5-6 ve 7. Ciltler). Son karar kuşkusuz padişahındı.

Osmanlının ana kesen devşirme siyaseti cami, medrese ve sıbyanlardı. Bunu daha iyi anlamak için, cami ve kentleşme kavramını çok iyi açımlamak gerekir. **Metin,R**.'nin " Tahrir Defterlerine Göre Xvı. Yüzyılda Çorumlu Kazasında (Nefs-İ Çorumlu) Teşekkül Eden Mahalleler"adlı çalışmasında, camilerin işlevi oldukça net bir şekilde açıklanmaktadır: "Osmanlı'da şehir, idari ve sosyal bakımdan mahalle denilen alt birimlerden meydana geliyordu (Ünal,2012:9)... Özellikle küçük ve orta büyüklükteki şehirlerde, diğerlerinden farklı bir veya iki minareli ve şerefesi ile ayrılan tek bir Cuma camii bulunmakta ve mahallelerde genelde bu camiinin etrafında kümelenmektedir (İnalcık,2004:700). Külliyelerin inşası ile birlikte de yeni mahallelerin oluşması sağlanmıştır. Dini, ekonomik ve sosyal günlük ihtiyaçları karşılayacak alt yapı kuruluşlarını barındıran bu külliyeler çevrelerine yeni nüfus yerleşmesini sağlamış, alt yapının oluşturduğu kolaylıklar şehre yerleşimi çekici hale getirmiştir (Koç,2005:169).

Mahallede toplumsal merkez, cami veya mesciddir. Özellikle akşam ve yatsı namazları mahallenin bütün erkeklerinin

katılmasıyla kılınmaktadır. Mahalleli, cami veya mescidin devamlısı olduğu için, mahalle ahalisi genellikle cemaat olarak anılmaktadır. Bu nedenle de imam mahallenin temsilcisi durumundadır. Camiye sürekli gelme mahalleli için, komşularının göz önünde kendisinin tanınır ve güvenilir olup olmadığının da ölçüsüdür (Ergenç:74). İmamların, mahallelerinde ikamet eden kişiler hakkında tam bilgi sahibi olmaları oldukça önemliydi. Mahalle sakinlerinin kimliklerinin belirlenmesi, gelen yabancıların veya yeni taşınanların tespiti ve kayıt altına alınması işleri, yeni gelenlerin kefalete bağlanması, mahalle sakinlerinin ikamet yeri ve sürelerinin belirlenmesi, imamlar tarafından yerine getirilir ve imamlar kefilsiz olanların mahallede barınmasının sorumluluğunu taşırdı (Beydilli,2000:181).

Mahalleler "cemaat"in, aileleri ile birlikte yerleştikleri şehir kısmı olarak da bilinmektedir. Nitekim birçok Anadolu-**Türk şehri, bu anlayışla kurulmuş ve gelişmiştir.** Bir bölgeye yerleşen dervişin kurduğu tekke, inşa edilen camii, mescid veya pazar yeri, o bölgenin "şenlenmesini" sağlamış dolayısıyla yeni yerleşim birimlerinin oluşmasına ya da var olan **yerleşme merkezlerinin Türkleşmesine vesile olmuştur** (Bulduk, 1992: 136)."

Aslında Osmanlı politikasını çok iyi özetleyen bir tespittir. Osmanlı dini merkezleri esas alan bir mahalle ve idare sistemini esas almış olup, ideolojik olarak Nakşiliği işlemişti. Osmanlı devlet siyasetinde, Nakşilik ve Türklük politikası temel omurgaydı. Belli günler Nakşiler belli günlerde ise Bektaşilerin aynı camilerde yer alıp ibadet etmeleri siyaseti de Osmanlı tarafından uygulanmış ince siyasetti. Cami ve çevresine yerleşen devlet ve onlarla ilişkili olanlar (tıpkı hükmet meydanı gibi), zamanla büyümekte, çevredeki gayri Müslim ve farklı inanç toplulukları ile milletleri gittikçe asimle oldukça bu mahalelere katılmaktaydı. Bu mahaleler büydükçe, Nakşilik ve Türklükte büyüyordu. Bunu gerçekleştiren baş aktör Türkçe konuşup, eğitim veren Nakşi imam ve hocalardı.

Kızılbaşlar bu siyasetin bedelini Ezdaniler kadar kötü öde-

mişlerdi. Türkçü siyaset o kadar etkindi ki, Hristiyan ve Yahudi azınlık dahi Osmanlının hakimiyet sağladığı yerlerde 3. kuşakta Türkçeyi öğreniyorlardı. Bu anlamda Hristiyan tebanın dini anlayışına olan kısmen saygı, dilde zorunluluk olarak kendini dayatmasından dolayı asimlasyon sürecinden onlarda nasiplerini alıyorlardı.

Kızılbaş Haydar Dönemi

Kızılbaş Bektaşi tarihini inceleyenler bilirki Bektaşilik ile Kızılbaşlık farklıdır. Bektaşilik sonradan olan anlamında babagan, kızılbaşlık ise Dedegan (öz ve eskisi) olarak kabul edilir. Türk tarihçiler ve onların kaynaklarından pencere açmaya çalışan oryantalistler, ise Bektaşiliği kentli, Kızılbaşlığı ise köylü hareket olarak ele almışlardı. Türk tarihçiler Yunus Emre ve Hacı Bektaşi veli ile seyitlik ilişkisi üzerinde durmakta, "gazi" ünvanına dikkat çekerlerken (**Gölpınarlı, Ocak, Türkdoğan** vs.), Oryantalistler ise biraz daha İran, Grek, pagan ve Hristiyanlık sosları ekleyerek süslemişlerdi (bknz.**J.K.Birge, W.Bartold**). özellikle Beyazıt sonrası dönemde bu tarikatların Halvetiler aracılığıyla Osmanlı sarayına sızmaya çalıştıkları, bundada Bektaşiliği kullandıklarını yazarlar. Bir başka tespitleri ise Kızılbaşların (kendi deyimleri ise Alevi) sonraki **dönemlerde Erdebil şeyhinden koparak başsız kaldıkları, çünkü bu döneme kadar tüm dedelerin ve pirlerin Erdebil şeyhine bağlı oldukları ama nedense bu dönemden sonra tüm dede ve pirlerin (devşirme planını bilmediklerinden)Bektaşiliğe geçtiğini tesip ederler**. Bunun açıklamaları ise, Safavilerin etkisinin yitirildiğini, bu nedenle, tüm dede ve pirlerin Bektaşi dergahına bağlanmaya başladıklarını yazarlar. Oysa olay hiçte öyle değildir. Güneşin krallığının devşirilmesi hikayesi büyük bir asimlasyon oyunun bir parçası, büyük bir oyundu.

Şeyh Haydar dönemi Safavilerin gücünü doruğa çıktığı andı. **Haydar matemin ve esaretin simgesi olan siyahları çıkarıp, kırmızıları giymişti.** Kurdi (Marya/Mitirdat)töresinde ve inancında **bu tören savaş ilanıydı**. Özgürleşme isteğiydi.

Çünkü bu dönemde Kızılbaşların yoğun olduğu Dersim-Erzincan ve Sivas yöresi adeta boşalmıştı. Çünkü herkes Haydar'ın Dağıstan seferine katılmak için ona destek vermeye gitmişti. Herkes Safavi ailesine inanıyordu. Onlar ne yaparlarsa peşlerinden tebaaları da aynı şeyi yapıyordu. Kayıtsız ve koşulsuz bir bağlılıktı bu. İşte tehlikeli bu gelişmeler, Akkoyunlu ve Osmanlı diplomasisinin canlanmasına ve bu gidişin önüne geçmek için planlar yapmalarına neden olmuştu. Safavi ayaklanmaları öylesine bir hal almıştı ki, Osmanlı ve Akkoyunlular bu özgürleşme sürecinin önüne geçemeyeceklerini biliyorlardı.

Osmanlı devşirmelerinin bitip tükenmez oyunu burada başlıyordu. Kandökerek, talan ederek ve yakmalarla başa çıkamayacaklarını anlayınca, Safaviliği güçlü köklerinden koparark, ulusal din kökenini farklı bir şekle büründürmeyi amaçladılar. Tarikatın kitabı daha çok Şii içeriğe sokulacaktı. Böylece Kurdi orijininden çıkarılacak ve öz damarından (Ferhat Mezburanlığından) koparılacaktı. Siyasi zafiyeti bulunan ve devletleşmeyi hedefleyen cahiliye dönemin ürünü Safavi ailesi böylece asıl kitlesinden koparılacaktı. Bu dönemde Şiilerde hareketlenmiş ve Türkmen-Farsi kökenli bu topluluklarda Seyit Muşaşa önderliğinde ayaklanmışlardı. Akkoyunlarla yürütülen diplomatik ilişkilere yeni birisi dahil oluyordu. Bu kişi "Davut" adında bir nişancıydı. **Azeri tarihçi Farzalibeyli** "Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası" adlı eserinde temel hedefi (Kurdi) Safavi devletini dönüştürmek olan bu harekâtın **"büyük bir siyasi plan çerçevesinde, çok detaylandırılarak yürütüldüğünü ve hatta bazı planların geleceğe aktarılmaması içinde sözlü olarak kararların alındığı**ndan" söz eder. Ruzbihan'da Akkoyun kralı Yakup ile 2.Beyazıt'ın Nakşibendî ve Halvetiye tarikatına bağlı olduklarını ve bunun ikisini ortak amaçlar konusunda bir araya getirdiğini ve ortak davranmalarını sağladığına değinir.

Bu siyaset yeni kurumlaşma ve devletleşmenin gereğiydi. Çünkü devlet kavramı dini ideolojinin oturtulmasından geçtiği bellidir. Roma döneminde dahi bu arayış olmuştu. Bu anlamda Stoacılığın düşünüşünden etkilenen imparator Marcus Aurelius, Yunanca yazdığı "Prenses" adlı kitapta "tek dünya, tek hakikat,

tek bir tanrı, tek kanun vardır," diyerek daha sınıfsal ve dinsel duruş yapmaya çalışarak Romayı yeniden dizayn etmeye çalışmıştı. Bu anlamda Beyazıt, bir anlamda Aurelius ve Neron'dur. Yeni devleti oluştururken, devşirme sisteminde Bektaşiliği, devlet ideolojisini ise Nakşilik üzerine inşa etmiş kişidir. Gerek Roma ve gerekse de Farsi dönemden kalan devlet ve merkezileşme ilişkisi (feodalizm döneminde) din üzerinde inşa edilirken, Fransız ihtilalinden sonra ise, sınıf/ulus kavramı, dil-kültür ve birey üzerinden tanımlanmıştı. Osmanlı merkezileşme ve devletleşme sürecini din üzerinden, edebiyat ve sanatı İslam kültürü olarak tanımlayıp devletçiliği de Türk dili üzerine oturtunca büyümeye başlamıştı. Büyümek ve güçlenmek bu siyaset temelli üzerine inşa edilmişti.

Devşirme süreci planlı bir şekilde uygulamaya koyuldu. Bu durumda ilk olarak önce Haydar'ın öldürülmesi ve (Güneşin Krallığının sembolü olan) **kırmızıların çıkarılması** amaçlandı. Safavilerin kutsal kitabı ele geçirilerek değiştirilecek, farklı bir içerik kazandırılacaktı. Haydar öldürüldüğünde Safavilerin büyük gücü toparlayacak birinin çıkması halinde daha büyük belayla karşılaşılacağını bildiklerinden, Haydar'ın soyundan birisi alınarak Ekrad-ı Türkmen[110] olarak devşirilecekti. Halkın için-

[110] C.Türkay: "124 numaralı mühimme defterinin 51.sahifesinde, Payas kadısına ve Haleb Mütesellimine yazılan bir hükümde "Ekradı Türkmen veya Türkmen Ekradı" diye geçmektedir." Yazar bunun Türkmen Kürdleri veya Kürt Türkmenleri olarak çevirileceğini bilerek, bu durumun, yanlış anlaşılmamasını, aslında bunların Türk olduğunu söylemektedir. Ama sonraki defterlerde de benzer yazılar oldukça fazla olunca savunularının gerçekliği kalmamıştır. Kaldıki Türkmen aşirlerin içinde Sadece "Ekrad" olarak yazılanların haricinde "Farsi ve Arabi Türkmenler" de vardı. Bu anlamda Türkmenlerin esas görünümü de sadece devşirme Kurdilerden değil, aynı zamnda farklı milletten de olanlar da vardı. Ama biz Kurdilerle ilgilendiğimiz için, Ekrad-ı Türkman veya Türkman-ı Ekrad ile bizat adında Kürt olarak geçenlerle ilgileniyoruz. Hırbo geleneğinin devamı olan Gökalp'te tarihi geçmişe bakmadan, Kütahya ve Bursa civarlarında karşılaştığı "Karakeçililerin" dilinin Türkçe olduğunu görünce, Urfa bölgesindeki Karakeçililerin de Kürtleşmiş Türk olduğunu idda etmişti. Oysa Osmanlıların tüm defterlerinde Karakeçililer, "Ekrad" olarak (üstelik Türkmen olarak da geçmezler) geçerler. Germiyan devletinin yerleşim alanı ve aşirleri ile Osmanlı sürgün ve zorla iskanlarını bilseydi daha gerçekler ilede karşılaşıp, daha erkenden intihar ederdi herhalde. Zaten onun iştahı ile Osmanlı defterlerine sanlanlar gerçeği görünce vaz geçip devlet aklını harekete geçirerek, defterlerin içinde kötü bilgilerin olduğunu, tüm defterlerin temizlenmesi gerektiğini söylediler. Bu sebeple 1940 larda defterlerin yayımı tümüyle -resmi kararla- yayımlanması veya dışarı çıkarılması yasaklanmıştır. Oysa Cumhuriyet Osmanlının tüm mirasını red edip, Sovyet devrimi gibi, tüm belgelerini açıklayarak, eskiyi ifşa

den birisinin çıkması mümkün değildi. Çünkü İslam dışı Kurdi taba Safavilere ölümüne bağlıydılar. Ama aileden kimsenin kalmaması durumunda, Hazar bölgesinden Toroslara kadar Kurdi Safavilerin tümüyle ayaklanacağını ve bu durumun kontrolden çıkacaklarını biliyorlardı. Şii Farsi ve Türkmen aşiretlerde Safavilerin bu direnişinden fırsat bularak ayaklanmaları da cabasıydı. Safavi ailesinden devşirilecek kişi desteklenerek, ahali içinde saygınlığı sağlanacaktı. Saygınlığı sağlanan bu kişinin izinden tüm Safaviler, Acemleştirilecek ve şeyhlerine büyük inançları olan taba şeyhlerinin izinden yürüyeceklerdi. Bu şeyhlerde unvan ve paralar ile ödüllendirilerek, yeniden inşa edilen Bektaşiliğe yamanacaktı. Bu izden gitmeyenler ise kontrol edilmeleri kolay gruplar olacaktı.

Bu planı yapana İstanbul devşirme diplomasisi, Şeyhülislamdan bir fetva alarak, Beyazıt'ın da isteğinin yazılı olduğu mektubu, Akkoyunlu hükümdarına ulaştırdılar. Bu mektupta Safavilere hiçbir koşulda yardım edilmemesi, onlarla ilişki içinde olan Osmanlı memurlarının kendilerine bildirilmesi isteniyordu. Gönderilen Osmanlı devlet-askeri ve diplomatik adam(memur)larına her türlü yardımın yapılmasını, Akkoyunlu devlet yetkililerinin bu kişilerin güvenliğini sağlayıp, ortak hareket etmelerini istiyorlardı. Bu kişilerin de gözetiminde plan harekete geçirildi.

a. Akkoyunlular üzerlerine düşeni yapmaya koyuldular. Yakup Sultan iki yıl boyunca (1487-88) Erdebil başta olmak üzere Safavi uygarlığına da beşiklik yapan "**Gilan ve Mezenderan**" bölgelerin akınlar düzenledi. Bu savaşa Natola içlerindeki (Sivastan Pazarcığa kadar)Kurdi Safaviler de katılmış, direnişin gücünü artırmışlardı. **Pir Haydar** Şirvanşahlar'dan Ferruh ile yaptığı savaşta yenilip **öldürüldü (9 Temmuz 1488)**. Bu işbirliğinin birinci aşaması başarılmıştı. Akkoyunlu hükümdarı vakit geçirmeden Haydar'ın ölümünü Beyazıt'a bildirir. Ama mesajı oldukça ilginç bir şekilde devam eder:

---

etmeyi düşünüyordu. Ama evdeki hesap çarşıya uymamıştı. Türkay ve Halaçoğlu'nun yayınından da anlıyoruzki, on yıllardır tasnif (deforme) edilmesine rağmen, tam olarak becerememişlerdi.

"**Safavi tarikatı bizim adaletimiz altındadır**." Bu aslında daha önceden planlanan şifrenin kendisiydi. Balkanları devşirmeyi başararak Osmanlı aynı yöntemi Zerdüşt Kurdilere uygulayacaktı. Uymayanları da zorunlu göç ve iskan politikasıyla ana vatanları ve akrabalarından uzaklara gönderilerek, özyurdundan koparılacaktı. Bu plan bizzat devşirmeler tarafından en ince ayrıntısına kadar hesaplanarak düzenlenmişti. **İkinci aşama** Şeyh Haydar'ın çocukları ile eşinin tutuklanması ve Akkoyunlu sarayında devşirilmeleriydi. Bu operasyon da Beyazıt'ın kontrolünde yürütülüyordu. Akkoyunlu hükümdarı koca bürokrasi ve devletiyle Osmanlı'nın emrindeydi. Çünkü bu durum iki devletin ölüm kalım meselesiydi. Ya Seyhun ırmağının gerisi görünecek veya o topraklarda tutunup, Ali Osman batıda, Turani Akkoyunlu Horasan ve Azerbaijan'da yaşaması sağlanacaktı. Bu siyaset Akkoyunluların, İran coğrafyasından Hindistan'a kadar olan geniş bir bölgeyi kontrol edilmesi sonucunu doğuracaktı. Pir Haydar'ın üç çocuğu anneleriyle birlikte tutuklandı (Avcıoğlu dahil birçok tarihçinin bahsettiği dayılarının Akkoyunlu sarayına yeğenlerini götürdüler hikâyesi budur. Oysa böyle bir şey olmadığı gibi, bu bir plan dahilinde yürütülmüş ve tarihi kitaplarda resmi söyleme göre uydurularak yazılmıştı). Haydar'ın çocukları devşirilerek Türkmenleştirilmişti. Çocukların yaşama şansı yoktu. Korku siyaseti üretmişlerdi. Küçük İsmail Türkçe eğitimden geçirilerek Şiileştiril (Alişir Nevai'yi ezberle)mişti. Hatta Şiileşmeyi dahi beceremişti. **Sönmez**'de, İsmail'in Şii eğitiminden bihaber olduğuna değinerek, seçiminin ise tamamiyle Osmanlıya karşı durmak için yapılmış siyasi bir hamle olduğuna değinir (bknz. Alevilik Bektaşilik yazıları). Haydar'ın ölümü Kurdi Safavileri yıldırmamış birliklerini daha güçlendirmişti (kuşkusuz bu devşirmede sünni Kurdi beylerin, tepkisizliği ve suskunluğunun katkısı da azımsanmayacak kadar büyüktü)[111].

[111] Tübitak'ın yayımladığı "İvan Pavlov" adlı eserde, Pavlov hayvan davranışlarını inceleyen bir davranışbilimci olarak köpekler üzerinde çalışmıştır. Birgün deney binasının su bastığını duyar ve gelir. Fakat köpeklerin çoğu ölmüştür. Köpeklerde şartlı refleks çalışıldığı için değerli köpeklerdi. Kurtarılan birkaç köpek deney düzeneğine bağlanır. Ama köpeklerin tüm öğrendiklerini unuttuğunu gözlemler. Bu durum çok ilginç bir ger-

Rıfuzi Kurdilerin cevabı, Haydariler aracılığıyla 2. Beyazıt'a suikast düzenlemek olmuştu. Azeri tarihçi **Ruzbihan'da,** Pir Haydar'ın öldürülmesinin hemen ardından büyük bir elçilik heyetinin Akkoyunlu sarayına gittiğini yazar. Bu heyetin başında kraliyet ailesine mensup **100 kişilik** koruma ile gezen birinin olduğuna değinerek, yine aynı karakteri işaret eder: **"Davut"**. Davut denilen bu nişancı, yapılan derin planın adım adım yürütücüsüdür. Bu büyük heyet beraberlerinde yüklüce zenginlikle gelip, Akkoyunlu sultanlarını ödüllendirirler. Plan bizzat Beyazıt'ın birebir kontrolün ve sürekli bilgisi dahilindedir. Getirilen hediyelerle birlikte Beyazıt, Rıfuzi coğrafyasını tanımlayarak **"bu zaferin Rum ile Şam'ı"** büyük sevince gark ettiğini belirterek teşekkür eder. Yavuz döneminde başlayan ince siyaset, önce Sünni ve Safavi (Ezdani) ayrışımını doğurmuştu. İkinci hamle ise Aran bölgesi ile Batı Kurdi Safavilerini koparmaktı. Yeni ayrışım doğudakiler Acem olarak devşirilecek, tarikata her anlamda bağlı olan taba'da şahın izinden giderek dilini devşirecekti. Safavilerin kutsal kitabı gizilce Osmanlı sarayında Beyazıt'a ulaştırıldı. Deformasyonlar yapılarak içeriği boşaltıldı. İkinci deformasyonu da bizzat İsmail'in kendisi yapacak ve Natola'nın bin yıllarına dayanan Mitirdatların enson miras bıraktıkları **Güneşin krallığı (naturel-ışık) inancı, önce Şiiliğe ve ardında Caferiliğe dönüştürülerek ana damarlarından koparılacaktı**.

Akkoyunlu hükümdarı yapması gerekeni yerine harfiyen getirmişti. Bu hamle Sünni Turanîlerin, Kurdi coğrafyasını asimle ederek tutunma siyasetiydi. Ve aşama aşama ilerliyorlardı.

b. Osmanlılarda harekete geçtiler. Planın askeri hamlesi büyük oranda başarılmıştı. Safaviliğin merkezi olan Aran bölgesi tam anlamıyla kontrole alınmıştı. Osmanlı'da Sivas'ı merkez yaparak, Safavilerin batıda kalan bölümündeki kaleyi onarıp,

---

çekliği ortaya koyar. Yüksek travma yaşayanlar geçmişle ilgili olarak tüm olumsuz anıları silmekteler. Dolayısıyla travma toplumu olan Güneşin Krallığının evlatları olan Kurdiler yaşadıkları büyük acılar, geçmişleriyle olan bağlarının kopmasına neden olmuştu.

büyük savaş yapıları inşa ettiler. Toplam on beş sancaktan oluşan büyükçe bir orduyu Sivas'ın batısına inşa ettiler. **Eğer İsmail Sivas'a ulaşırsa Caferilik oyunu bozulabilirdi**. Oysa Safavilerin iman kitabı deforme edilmişti. Evet, planlarının ilk hamlesi Safevi tarikatının ulusal kimliğini deforme etmek ve kitle ile bağlarını kesmekti. Safavilerle anlaşamayan ve aynı inanç sistemi içinde yetişen Halvetiliği kendi yanına çekmişti. Halvetiliğin doğuş yeri Aran bölgesiydi. Meşhur Gilan uygarlığın olduğu, "Gilan" kentinde, **Şeyh Zahid-i Gilani** tarafından kurulmuştu (13.yüzyıl)Osmanlının kendilerine gösterdiği müsamahayı fazlasıyla beğenerek kabul ettiler. Dillerini Türkçe, kimliklerini Sünni olarak devşirdiler. **Osmanlı kralı fazlasıyla bonkör davrandı ve oldukça yüksek bağışlarla ödüllendirdi**. Daha çok Türkmen karakterli ve Ali geleneğinden gelen Bektaşiliği merkez konuma aldılar. **Halvetileri, Bektaşiliğin içinde erittiler**. Bununla da yetinmeyip Aran bölgesindeki Halvetiliğe mensup "düşkün aşiretleri" Osmanlı toprağına getirdiler. Pirlerini para ile destekleyerek, Safavilerin yaptığı zulmü anlatmak üzere, propagandist olarak görevlendirdiler. Halveti Pirleri tüm Anadolu'yu arşınlayarak, Osmanlının ayaklı propağandistliğini yaptılar. Halvetiler Bektaşilik aracılığıyla devşirilip Sünnileştirildi (Türk ve oryantalist tarihçiler, Halvetilerin Bektaşiliği hetero sistem içine sokup, içki ve cem ile bozduğunu yazarlar). Ona bağlı olanlar da pirlerinin izinden gittiler. **Sonraki dönemlerde bu aileden oldukça ünlü kişiler ve devlet adamları çıkmıştı**. Yani devşirilmenim ve Osmanlıya hizmetin mükâfatını fazlasıyla almışlardı. **Tarihçi Natali Calayer ile Yakup, B. Yusuf**, "Halveti tarikatının devlet eliyle Balkanlara kadar nasıl yayıldığını" anlatmaktadır. Bu tarikatın esas misyonunun tıpkı Bektaşilik ve Mevlevilik gibi, kendilerine verilen misyon temelinde yürüdüğüne değinirler. Bu misyon Devlet-i Ali Osman'ın siyasetini yürütmekti. Osmanlı İran savaşı bahane edilerek ayaklanma ile isyanlarda, göç, sürgün ve zoraki isyana tabi tutulup batıya gönderilenler (Ege, Akdeniz ve Balkanlar dahil) bu aşirler tarafından devşirilmişlerdi.

Bektaşilik, bu derin plan sonrasında merkezi din misyonu-

nu alacak ve devlet yöneticileri gittikleri her yerde, balkanlardan Orta Doğuya kadar bu dini kurum içinde örgütleneceklerdi. Devlet eliyle geliştirilip, tüm ihtiyaçları karşılanacaktı. **Başta Beyazıt olmak üzere, birçok Osmanlı sultanı savaş sonrasında Hacı Bektaşi dergâhını ziyaret edip, icazet alacaklardı** (Atatürk sonrası bu kurumun devamlılığı (12 Eylül dahil) sağlanmıştı). Türkçü Tarihçi **Fuat Köprülü,** "ikinci Beyazıt'ın, safaviliğin Türkmenler(!) üzerindeki etkisini kırmak amacıyla bizzat Balım Sultana görev verildiğini" yazarak olayı tamamiyle çarpıtmaya çalışmıştır. Davut'tan sonra ikici önemli karakter olarak karşımıza **Balım Sultan** çıkar. İnternetteki Vikipedi'de Balım Sultanı şöyle tanımlanır.

"Bektaşiliği kurumlaştıran önder olarak bilinen Balım Sultan, 1457'de Dimetoka'da doğmuştu. 1517 tarihinde hakka yürümüştür.Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin manevi kızı Fatma Nuriye Hatun (Kadıncık Ana - Kutlu Melek)'un torunu Mürsel Babanın oğludur.Geniş bir kitleye göre Bektaşiliğin önemli bir ulusudur. "İkinci piri (piri sani)", kurucusu ve kurumlaştırıcısı olarak görülür. Kurucusu değildir ancak "ikinci piri" olduğu, kurumlaştırdığı, yolu yasal bir kurum durumuna getirdiği, Bektaşiliğin varolan yapısına yeni bir biçim kazandırdığı, erkânını geliştirerek yeniden düzenlediği kesindir. Bektaşilik onunla birlikte devlet tarafından tanınır ve geniş yığınlara mal olur. 1501'de dönemin padişahı kendisi de Bektaşiliği benimsediği iddia edilen II. Bayezıt tarafından Kırşehir'deki Hacı Bektaş Dergâhı'nın başına atanır. Amaç; Türk/ Türkmen Kızılbaş-Alevi- Bektaşi'yi İran'ın etkisinden korumaktır. Bu durum Bektaşilikle devletin ilişkilerini arttırır. Bundan sonra, devlet içerisindeki birçok yönetici bürokrat ve ulemadan insanlar doğrudan Bektaşilik Tarikatı'nın üyeleri olurlar.

Balım Sultan, Hacı Bektaş'tan sonraki "mihenk taşı"dır. Bektaşiliğin toplumsal ve insancıl yönlerini, barışseverliğini ve yardımseverliğini ön plana çıkaran bir gönül eridir. Yüzyıllardan beri gelen Alevi- Bektaşiliğe ait kuralları derlemiş ve dergâhta bir düzen içerisinde yaşama geçirilmesini sağlamıştı. Sözel olan Bektaşi geleneğinde düzenlemeler yaparak, yazılı metin

haline getirmiş, (devletin hizmetine sokmuştu). Yapısal olarak Bektaşiliği "kurallara bağlamıştı. Balım Sultan'la Bektaşilik erkannamesi son biçimini almıştı. Böylece geniş bir coğrafik alana yayılan Bektaşilik uygulamasında "bir örneklilik" sağlanmış olur.

Balım Sultan XVI. yüzyılda Bektaşiliği Haydariliğin bir kolu, türevi olmaktan kurtarır, Haydarilik'Mitırdat etkilerinden arındırır (Savaçı öğretiyi, Mani kültüründen etkilenen Ezdaniler gibi barışçıl bir kimliğe sokar). Osmanlı Devleti'nin de desteğini alarak Hacı Bektaş'ın adına yeniden yapılandırır. Artık bu yüzyıldan sonra Bektaşilik bağımsız bir tarikattır. Diğer Batını-Alevi eğilimli tarikatları içerisinde eritip özümleyecek güçtedir." Evet, Haydariliğin etkisinde olan Türkmen ve diğer grupları Osmanlının oluşturduğu dini kurum altında toparlamak ve Devleti Ali'nin amaçları doğrultusunda yönlendirmekti (Bir anlamda ilk diyanet kurumu olarak düşünülebilir. Halvetliler'de bu kurumun içinde olmuşlardı).

Balım sultan Rum bir aneninin evladıdır. Evlenmemesi, devletle olan ilişkisini ve seçkinci olma isteğini göstermektedir. Seçkinci sınıf ve onun yürütücü olanların mirasçısı olması nedeniyle böyle bir tercih kullanmış olduğu düşünülmekte.

2.Beyazıt, Nakşî kökenli olduğundan, tüm tarikatları İstanbul'da bir araya getirmişti. Nakşibendîlik, devlet siyasasının önemli belirleyicisi olarak, Osmanlıya bağlı diğer tarikatları da etkilemişti. Doğuda devlet her şeydi ve devlet din ile bütünleşirse halkı yönetebilir, yeni ideolojisini çizebilirdi. Devletin büyüme şansı ortaya çıkardı. Böylede oldu. Ve Osmanlı Beyazıt sonrasında din ile büyüdü.

Bu buluşma 2.Beyazıt tarafından sarayda gerçekleştirilmişti. Mevlevi ve Nakşî buluşması da, bizzat 2.Beyazıt tarafından sarayda bir araya getirilmişti. **Fuad köprülü**, iki tarikatın bir araya gelişini "Yeseviye" dayandırarak açıklamaya çalışmaktaydı. Bir tür gerçekleri ve yaşananları çarpıtmaya çalışmıştı. Oysa gerçek çok daha farklıydı. Tarihçi **Tanman,** "Abid Çelebi Tekkesi" adlı çalışmasında, İstanbul'da kurulan Mevlevi tekke-

sinin bazı günlerinin Nakşibendîlere verildiğini yazar. Bu buluşma, Mevleviliğin Sünnileştirilme projesinin başarılı olduğunu kanıtlıyordu. Bu devşirme siyaseti Yavuz Sultan Selim döneminde de bir devlet politikası olarak titizlikle yürütülmüştü. Elbette Osmanlı bu devşirme siyasetinde sorunsuz bir şekilde işlerin üstesinden gelmemişti. Örneğin, Mevlevi takkesinin başında Divane Mehmet Çelebi bulunuyordu. **A.Baki Gölpınarlı**, Çelebi Mehmet'in "Alevi meşrepli ve Germiyan kralının kız tarafında torunu olduğunu" yazar. **Dr. Mustafa Çıpan**, Çelebi Mehmet'in soyunu, "Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun vasıtasıyla Hz. Mevlânâ'ya, Germiyanoğlu Süleyman Şah yoluyla da Germiyanoğullarına bağlanan Mehmed Çelebi'nin şeceresini; **"Dîvâne Muhammed Çelebi bin Bâlî Çelebi Bin Ahmed Paşa bin Muhammed Paşa bin Hızır bin Mutahhara Hâtun binti Sultan Veled bin Hz.Mevlânâ K.S."** şeklinde" yazar. Yani Mevlevi takkesi Kurdi ve Kızılbaş birinin yönetimindeydi (Osmanlı bazen Ezit (Ezdaniler ve Kızılbaşlar Ferhadi olarak görülürler) olarak yazar). Konya'daki Kurdiler de bu takkeye bağlı olarak ibadetlerini yerine getirmekteydiler. Mevlevi tekkesi, günümüz Sünni görüntüsünde değil, Safevi öğretisine yakın anlayıştaydı. Bu takkede içkiler içilip, semahlar dönülerek ayin yapılırdı. Kısacası Işığın öğretisine yakın bir ibadetgâhtı.

Osmanlı derin devleti Mevlevi tarikatının içini boşaltmak adına, Çelebi Mehmet'i tasfiye etmek yerine Türk kökenli Sinan Dede'yi atama kararı aldı. Bu plan dini, siyasi ve bürokratik kadroların başındaki veya etkin durumdakileri tasfiye etme amacı taşıyordu[112] (Bu anlayış Kurdi Kızılbaşları kapsıyordu. Ama Gülhane Hattu Hümayun'dan sonra Sünni Kurdileri de kapsayacaktı. ITC ve Cumhuriyet döneminde de bu siyaset gü-

[112] Konya ve çevresi yöresi ilginç bir tarihi geçmişe sahiptir. Osmanlı dönemi öncesinde herkesin kendi bölgesi ve sınırları belliydi. Henüz devlet geleneği olmadığından kimse kimsenin egemenlik alanına giremiyordu. Kramanoğulları tarihinin yazarı Şikari'nin bir anekdotu bu durumu göstermesi bakımından önemlidir. Sivas bölgesi tamamiyle Kurdi Kızılbaş beglerinin elindeydi. Özellikle Şirvan'dan gelerek bu bölgeye yerleşmeye çalışan Oğuzlar üzerine Cem ederek yürüyüp savaşmışlardı. Bu bölge hakimiyetinde Sivas ve Konya yöresi büyük mücadele içinde olmuşlardı. Günümüzdeki Konya ve Ankara bölgesindeki Rumi Kurdilerin hala giyim şekilleri koyu ve siyahtır. Başları Ortadoksklar gibi bağlanmakta, halleri ve tavrıları ise serttir.

dülecekti. Sünni Kurdilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerden çıkan bürokratların genellikle, Çerkez veya Arap kökenli olması bu dönemde alınan derin kararların büyük titizlikle uygulanması sonucudur).

Sinan Dede'yi, Osmanlı önde gelenleri Mevlevi halifesi Ali Çelebi'yle görüştürdüler. Çelebi ona hilafet beratı verdi. Devletin en üst tabakasındaki paşalarla oturup kalkan Dede, gizil emirle ve beratıyla Konya yolunu tuttu. Oysa İstanbul'da oldukça rahat ve mesut hayat süren bu zat, tüm bu varlık ve manevi dünyayı terk ederek küçük bir kente geliyordu. Devlet-i Ali Osman'ın çıkarı önemliydi. Osmanlılarda tarikatın devlet eliyle beslenmesi ve tarikatların devletin bir kurumu gibi çalışmasındaki mantık bundan dolayıydı. Bin yılların siyasi geleneğiydi (günümüzde de büyük tarikatlar devlet eliyle örgütlenmekte ve desteklenmektedir). Mevlevi Dede aracılığıyla "Kurdi Kızılbaş daha doğrusu Rumi Divane Çelebi" tasfiye edilmişti. Dolayısıyla Erdebil dedo ocağı kurutulmuş, yağmalanmış, yerine Bektaşi dergahı konmuştu. 500 yıllık süreç içinde tüm Kızılbaşlar Bektaşiliğe bağlanmıştı.

Doğu Kurdistan bölgesindekilerde Turaniler elinde kısa sürede asimle edilmişti. Ama Batı Kurdistan (Sivas-Dersim-Van güzergahında)'da Kızılbaşların büyük bölümü medreselerde asimle olmak yerine kırsal alana veya göçebe yaşam tarzına dönmeyi tercih etmişlerdi. **A.Yaşar Ocak**, bunu yerleşik Türklerin zaten medrese eğitiminden Sünnileştiğini, sadece göçebelerin Kızılbaş kaldıklarını," aynı minvalde batı oryantalist yazarı **Melikof,** 15.yy'ın 2.yarısında Osmanlının hızla merkezileşmeye gittiğini, konar-göçerleri rahatsız ettiğini, bunun sebebinin vergi almakta zorlanan Osmanlı'nın ekonomik kaygılarla karar aldığını" belirtir. **Ocak ile Şümer'de** benzer nitelikte bu durumun Anadoluda Türkmen nüfusunu azaltıp, Sünni nufusunu artırdığını, Osmanlıya (ne alaka ise) devşirmelerin gittikçe egemen olduğunu söylerler. Tüm bu çıkarımlar zorlama ve temeli olmayan çıkarımlardı. Elbette şehir hayatı içinde olan Kızılbaşların çoğu düzenli ve sistematik kentli yaşamın içinde yer edinmek durumundan kaldıklarından, medrese eğitimi de İslam

anlayışının "kitabı esaslarına" göre biçimlendiğinden asimlasyon ve Sünnileşme kaçınılmaz olmuştu[113]. Oysa asıl sebebi, Osmanlı defterlerindeen edinilen bilgilerle devşirme olduğu gerçeğiydi. Çünkü Osmanlı özellikle Sivas, Tokat, Amasya, Erzurum (Erzincan, Dersim), Van ve Elbistan bölgelerinde, cami ve medreslerin, ayrıca gelmek istemeyeceklerin zorunlu olarak gitmesi gereken medrese, cami ve sıbyan mekteplerinin (2.Mahmut döneminde zorunlu eğitimdi) açılmasını beylerbeyinden istiyor. Dilini ve dinini (Rıfuzi veya Ezidi olarak adlandırıyorlar) sürdürenlerin ise takip altında olmasını emrediyorlardı. Takip altındaki aşir, aile veya hatta şahıs (örneğin, "Zülküf, Zülfükar, Halo" gibi isimler dahi geçiyor. Kişi olarak dahi takip etmişler)ların dahi dillerini ve dinlerinin propagandasını yapıp yapmadıklarının kontrolü istenir. Meyilli olanlar safavilerle ilişkileri varsa öldürülmeleri, yoksa tutuklanıp, hapis veya sürgün edilmeleri emredilir. Bu sebeple kırsal alana veya göçebeliğe yönelim olmuştu. Kuşkusuz Osmanlının bunun içinde planı vardı. **Şeyh Aziz Hüdayi** (1600) "... her köye bir Sünni **imam** nasboluna talimi **ilmi sıbyan** ve nisvan ve zikran eliyle ve ışık **tekyeleri** de **yoklana ve teftiş oluna** Sebbü ta'nı çiharyar ve na makul vasıflarını ihtiyarlar ile terk idüp sünnet ve şeriat üzerine olurlar ise febiha ve ila ref'oluna ve münasip ne ise görile. Bu taifenin bazı ahvalin ve kabayihin Hızır paşa kulunuz bilür Temam istifsar oluna. Bu iki taifenin kabahati diller ile şerh olunmaz. İcmalen ilamdır. Tafsil de olur. Zira duacınız orada baba da oldum. Ol taife ile azim kıssamız olmuşdur." Elbetteki bu cami, medrese ve sıbyan mekteplerinde Kur'an ve Osmanlı Türkçesi (18yy'da öz Türkçe eğitimleri verilir olmuştu). Medrese programında Zerretake ile ilgili tek bir kelimenin (iyiye yönelik) konuluşulması dahi yasaktı.

Dolayısıyla siyasal anlamda Güneş krallığına inanan anlayışa mensup Kızılbaş veya Ezdanilerin iki seçeneği vardı. Ya şehir, kasaba veya beldelerde (devletin elinin ulaştığı ve örgütlenebildiği yerlere) gelip asimle olacaklardı veya göçebeliğe

[113] 10.yıl marşına ilham kaynağı olan Sivas demiryolu hattını açarken, "Kürdistanın kalbine" gittiklerini ifade etmesi, bu bölgedeki Zerretakke Kurdilerin kırsal nüfus ağırlığına dikkat çekilmişti.

döneceklerdi. Bazı onurlu aşirler, düşkünleşmektense ikincisini seçtiler. Ama orada kalanlar veya şehire göçenler asimle oldular[114].

20 yy.'da devlet siyaseti daha dikkatle izlenir olmuştu. Çünkü Osmanlının 2.Mahmut sonrasi Bektaşi devşirme siyasetini terk etmesi sonucu, askeri okullar, Kurdi, Acemi, Türkmenlerle dolmaya başlayınca, ortam rahatlamıştı. Şehirde asimle olan Kızılbaşlar kentli yaşamın rehavetinde belleklerini unutmuş, Sünnileşmiş(Türkmenleşmiş)tiler. Fakat kırsal alanda nüfus yoğunluğu başta İstanbul olmak üzere tekrar kentlere yığılmaya başlayınca, Osmanlı yaptığı reform hareketlerinin başına bela olacağının farkına vardı. Tekrardan kararlar yayımladı.

Erzurum ve Sivas kentlerinin valilik ve kaymakamlığı başta olmak üzere, Kurdistan merkezlerindeki Kızılbaş kent ve kaymakamlıklarına çekilen telgraflar şöyleydi: "Vilayet dahilinde türeyen bir takım Kızılbaşların akaidi diniyyelerini ihlal etmiş bulundukları haber alınmış olup İslam'a aykırı olan bu tür girişimlerin yasaklanması, devam etmesi kesinlikle caiz olmayan bu hale karşı tedbirlerin alınması ve bölgeye İslamı doğru anlatacak kişilerin gönderilmesi(1903)," "Peydahlanan (Türeyen) Kızılbaşların sade (asimle/kentli) halkın (!) akaidi diniyyelerini ihlal ve ifsad etmekte olduklarının haber alındığı ve şer'i şerife aykırı bu gibi hallerin devamına katiyen izin verilmeyeceği, bunun için gerekli tüm önlem ve kuralların alınması, gerçek din kurallarının anlatılması için, **uygun görülen ulemalardan destek alınması ve görev verilmesi,** İslamın gerektiği tavrıları

---

[114] İran savaşı bahane edilerek bölgeden koparılan Kızılbaş ve Ezdaniler Ege Akadeniz'den, adalar, Bulgaristan, Macaristan'a kadar sürülüp mecburi iskana tabi oldular (Halaçoğlu ve Türkay bunları Türkmen aşirleri olarak gösterip, Kürt, Kürdün, Kürmanç gibi net Kurdi aşirlerini dahi Türkmen göstererek örtbas etmeye çalışmaktadırlar. Hakkari ve Bitlis civarında Türkmen aşirlerin ne işi varsa(!)). Bu mecburi iskanda İran sınırından 500 bin kişinin gönderildiği tespit edilmiştir. Wittek başta olmak üzere bu kolonizasyonda sürgün ve aşiretlerin önemli rol aldıklarını, Selçuklu ve Osmanlı da İskan ve kolonizasyon metodunun etkin olarak uygulandığını, esas amacın ise yeni fetih edilen yerlerin Türkleştirilmesi olduğunu yazar (öncelikle gelenleri Bektaşilik içinde eritilmesinde bizzat görev alan, düşkün Kurdi Halvetilerdi). İşte bu yüzden aslında günümüz Türkiyesinde ve Balkanlarda Türk denilenlerin Kürt(Kurdi) olduğu gerçeği ve defterlerin yayımlanmamasının nedeni bundan olsa gerekti. Kolonizasyonun teşhir olması, Kurdi aşir ve kavimlerinde gün yüzüne çıkması ve kökenlerin belirginleşmesi anlamına gelmekteydi.

sağlamak için İslam ahalisinin doğru yola sevk edilmesi için, dini **eğitim ve medrese, sıbyanların çoğaltılması**...(1903)" için emir verilmiştir.

Keza sonraki dönemde(1905), yapılanların rapor edilmesi isteğiyle ilgili yazılar istenmiş. Devamı emir telgraflarında, gönderilen talimatların ne kadarının uygulandığının bildirilmesi istenmiştir. Keza devlete bağlı olmaları için maaş bağlanılması öğretmenlerin veya ulemanın maaş ödemelerinin yapılması keza emredilmiştir. "Nitekim Kızılbaşların ıslahı ve fasidinin engellemesi için bulundukları vileyetlerde bir takım mekteplerin açılması ve burada görevlendirilecek kişilere maaş tahsisi uygun görülmüştür."

Sonuç olarak, büyük plan uzun bir zamana yayılarak uygulanmıştı. Plan başta bizzat 2.Beyazıt ve Akkoyunlu hükümdarı Yakup tarafından ortaklaşa yürütülmüştü. Kuşkusuz derin devletin arşivinde konuşulan yazılmayan veya yazılıp ifşa edilmeyen belgelerde bulunmaktadır. İsmail'in annesi ve iki kardeşi Akkoyunlular eline düşünce, yaşının da küçük olması hasebiyle bir Türkmen olarak yetiştirilip devşirildi. Safavilerin kutsal kitabı Osmanlı devşirmeleri tarafından yeniden (Bisati) **yazılıp, deforme edildi**. Kitabın içerik olarak deforme edilip, Kurdi özelliğinin bozulmaması, Osmanlıların Akkoyunlular gibi düşünmediğini göstermektedir. Akkoyunlular daha çok Acemleştirme siyaseti üzerinde dururken, Osmanlı İslam dışı unsurlardan arındırılmasıyla uğraşmıştı. Anadolu motifli Hatti-Zerdüşti sentezi anlayışı Caferliğe dönüştürmüşlerdi. Osmanlı, Zerretake anlayışını İslamın hiçbir mezhebiyle bağdaştırmayıp, **Yukarı cenup veya Ferhat ülkesinin** ahvali olarak tanımlamıştı. Din ise Bektaşilik Şia devamıydı ve Osmanlı siyaseti tarafından Ali anlayışı da sahipleniliyordu, tıpkı Hristiyanlık veya Yahudilik gibi. Osmanlı da hak dinin esası olan tüm dinlere saygı vardır, gibi bir anlayış oturtulmaya çalışılmıştı. Ama bu anlayış ZerrTake'ye asla gösterilmemişti. Mecusilik sapıklıktı ve İslam bu meşaleyi söndürmekle görevliydi[115].

[115] Bu nedenle gerek Ezdani ve gerekse de Zerretakke mensupları orjin Kurdi halkının tüm yapısını taşıyan halklardır. Bu halkların kültürleri ve inançları, varoluş hükümleri,

1500 yıllarında meşhur **şeyhülsilam Ebussuud** Kızılbaşlarıla ilgili şöyle bir fetva veriyordu: "Bu taife ol yetmişüç fırkanın halis birinden değildir. Her birinden bir miktar şer ve fesad alıp, kendiler hevalarınca ihtiyar ettikleri küfr ü bid'atlere ilhak edip, bir meheb-i küfr ü dalalet ihtira eylemişlerdir... kafir olduklarından sonrai hazret-i Aişe-i sıddikanın(ra) beraati hakkında bunca ayat-i azime nazile olmuş iken, onlara itale-i lisan eylemekle Kur'an-ı Kerim'i tekzip edip kafir olduklarından ma'ada,... cunhur'i ulema-i a'sar ve emsar icmai ile, katilleri mubah olup, küfürlerinde şek edenler kafir olurlar..."

Yavuz'un halife olması ve İsmail sonrası dönemde ise, "dört hak mezhebden değillerdir," "Şiadırlar" "kimki kızıl külahı takarsa" gibi fetvalarla Şia güruhuna sokulmuş, Şia'nın katli vacip görülmüştür. 73 fırkadan, dört ehli sünnetten olmayan savaş fetvalarına dönüşmüştür[116].

Şeyhül İslamlardan İbn Kemal: "Biz onların kafir ve mürtedliklerinden ülkelerinin dar-ı harp olduğundan ve kestiklerinin leş olduğundan şüphe etmiyoruz. Kim ki zaruret olmadan onlara mahsus kızıl külahı giyerse, çoğunlukla onun küfrüne hükümolunur. Çünkü bu kızıl külah açıkça küfr ve ilhad alametlerindendir. Onların harp yeri olan şehirlerini ele geçirmek, onların mallarını kadınlarını, şehirlerini ve evlatlarını da Müslümanlara helal kılar. Erkeklerin ise Müslüman olmadıkları müddetçe katli vaciptir. İnsanlardan biri dar-ı İslam'ı terk eder onla-

---

çektikleri acılar düşünüldüğünde bir mucizedir. Zerdüst/ışık anlayışının ve Hatti inanç karması bu Kurdi/orjin halkları korumak, öncelemek, onure etmek, Kurdi gençlerinin ve gelecektekilerin boynunun borcudur. Huda onları daim var etsin. Onlar aydınlığın, ışığın ve bilgeliğin çocuklarıdır. İsmail ve sonraki Safavi döneminden kalma deforme edilen yönlerinden arındırmak bizati de Zerretakke ve Ezdani gençlerinin omzunda bir görevdir.

[116] Keza Beyazıt döneminden sonra, Sünni ile Kızılbaş evliliği dahi yasaklanmıştı. Bu karar keza şia mezhebine değil, önce putperestlikle ilişkilendirilmiş, Bakara suresinin 220 ve221. Ayetinde "İnanmadıkça, putperest kadınlarla evlenmeyiniz. Şüphesiz, inanmış bir köle, hoşunuza gitse bile putperest kadından iyidir. İsilamiyet'i kabul etmedikçe, kızlarınızı putperest erkeklere vermeyiniz. Çünkü inanmış bir köle, hoşunuza gitse bile, putperest erkekten iyidir." Hristiyanlıktata benzer maddeler vardı. Bu yasaklama 2.Mahmut sonrasında, İran kökenlilerle evlenilmeze çevrilmişti(1822-1874). Kızılbaşlar, ilk dönemden beri Mecusi ve putperest olarak görülmüşlerdi. Cumhuriyette bu gelenek Osmanlının son döneminde, polis ve asker evlenemeze dönüşmüştü. 1990'dan sonra ÖzgürlükHareketine olan Kızılbaş yöneliminin önünü kesmek için, bu kural kaldırılarak, yönetimde rol verilerek asimle kararına devam edildi.

rın yurduna ilhak etse ve onların batıl dinini tercih etse, kadı onun ölümüne, malını varisleri arasında taksim eder, karısını başkası ile evlendirir. Kadının, diğer bütün Müslümanların onlar üzerinde cihad etmelerinin farz olduğunu bildirmesi vaciptir..."

Kanuni'de (gerek **Solakzade** gerekse de **Peçev**i tarihinde), Kızılbaşlarla ilgi olarak "... sen ve sana bağlı olan ve boyun eğen **rafiziler** ve dinsizlerle, kötü, fesatçı kimselerle din kurallarını değiştirip şeriatı alaya almakta ve saygı değer iki ulu şeyhe sövmektesin. Bu yaptıklarınız dört mezhepçe de küfür ve sapıklık olduğu anlaşılmıştır... eğer kalbinde iman ışığından bir damla varsa... İslamlara uy... dinsizliğe ve alçaklığa tövbe kıl."

Keza 4.Murat, Nuh efendiden aldığı fetva aynı minval üzereydi: "Bu **rafiziler kafirdiler**... Devlete isyanlarını, gidişatlarındaki inatlarını, her türlü günah, sapıklık ve inançsızlıklarını da ... ilave etmek gerek... **onları kafirler ve sapıklar olarak görmek konusunda endişe eden, onlarla savaşmanın ve onları öldürmenin caiz olduğu hususunda şüphe eden kimse de onlarla aynıdır, yani kafirdirler**..."

Hristiyan Bizans (Doğu Roma) döneminden bu yana (Cumhuriyet dönemi dahil) Ferhat'ın evlatları daimi katliyam ve nefretle anılmışlardı.

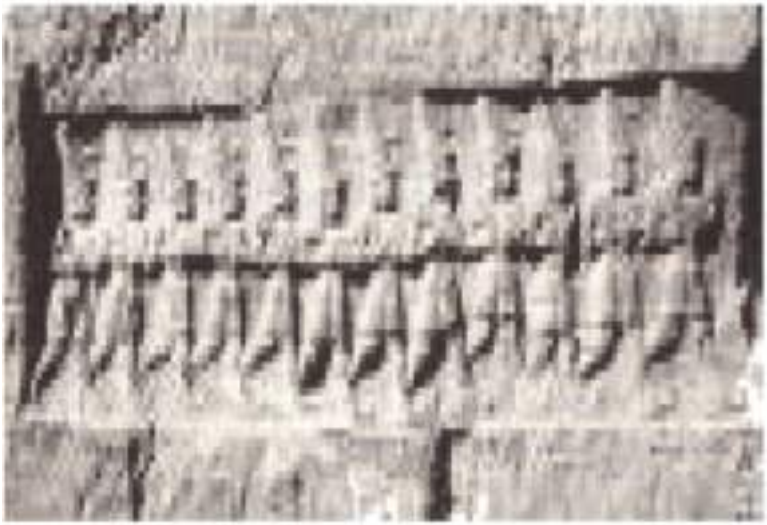
İsmail iktidar olunca kutsal kitapları üzerinde ikinci deformasyon gerçekleştirmişti. Batı Kurdistan'daki Kızılbaşlar bu durumu benimsemediler. Önceden de değindiğim gibi, hatta Şahın acımasızlığıyla karşılaşmışlardı (Sadece Kızılbaş köylü, ayan ve aşiretleri değil, muhalif olarak kalan Aran kökeni dışındaki komutan ve bürokratlarda kıyıma uğratılmıştı). İsmail'in anlayışıyla çatışan Kurdi Kızılbaşlar, Osmanlı'nın Halveti veya Sünni kökenli dini kurum ve binalarına da uzak kalmayı tercih etmişlerdi (Bu uzak kalma tercihi günümüz Aleviliğini (daha doğrusu Kızılbaşlığını) doğurmuştu). Şah Abbas (1587-1629) son noktayı koyarak Safavi anlayışının kuruluş duygu ve mantığını tümüyle ortadan kaldırmıştı. Osmanlı Caferi-Şii anlayışı benimseyen Aran bölgesi devşirme Türkmen (Azeri) lerle, Anadolu'nun ortak bağını tümüyle ortadan kaldırmıştı. Şah İsmail hata

üzerine hata yaparak, savaşı kaybetmişti. Hatta Osmanlı'nın yürüttüğü psikolojik savaşın etkisine girerek erken yaşta hastalanıp ölmüştü (1524).

Akkoyunlu kralı Yakup öldüğünde Safavilerin devşirilme süreci tamamlanmıştı. Bu süreçten sonra İsmail çevresi Acem olarak anılacaktı. Siyasi devletleşmenin bedeli, Anadolu'daki orijin dinden kopmaktı. Ve küçük İsmail buna göre devşirilip yetiştirildi. Hatasını anladığında çok geçti. Bir satranç gibi dizayn edilmiş oyun içinde sadece figüran olarak kullanılmıştı. Oysa büyük Safavi ütopyasını satarak, bedelini çok ağır ödemişti. Yavuz, ikinci hamleyle, Kurdi beyleriyle Amasya anlaşması yaparak, parçala ve yönet planını çok güzel başarmıştı. Devleti Ali Osman'ın büyük projesi başarılı olmuştu. Bu dönemden önce güçlü krallıklar çıkaran Kurdiler ise kendi içlerinde parça parça hale gelmiş ve sadece figüran olarak kalmışlardı. Dersim ve çevresi artık Osmanlının acımasız politikalarına ve insafına bırakılmıştı. Orijin Kurdi gelenek ve devlet ümidi bir daha ortaya çıkmamak üzere bitirilecek. Cumhuriyet sonrasında ise üzerine beton dökülecekti. Güneşin Krallığı ve onun aydınlık-ışığın savaşçıları Mitirdat ve askerleri Maryalar yeryüzünden silinmişlerdi.

İLK KURDİ DİNİ MOTİFLERİ VE ZERRETAKKE (KIZILBAŞLIK) ÖĞRETİSİNİN ORTAK NOKTALARI

ZerreTakke anlayışı, Türk bilim dünyasının üretken düşünürleri (!)nin de belirttiği şekilde değil, yani Şaman anlayışından etkilenmemiş, Zerdüşt ve Hatti-Xaldi, karma kültürlerinin özgün motifleriyle kendini yaratmıştı. Hatta haydari denilen giysileri, Med başlıkları gibi, Beyaz tülbent (Ahura Mazda'nın, ışığın simgesidir; iyilikler ondandır) üzerine sarılan ve yukarıya doğru gittikçe sivrilen on iki dilimli kavuk biçiminde başlıktır. Bu başlıkta kullanılan motifler, ateş ve ışık motifidir. Bin yıllardan beri Kurdilerin dini, Ezdan, Zerdüşt, Mani inancının temelindeki inanışlarıydı. Kaldı ki, Şamanizın'de böyle bir kavram yoktu.

Res. Hattilerde Kutsal 12 Tanrı formu: ZerreTakke (Alevi) inancındaki 12'ler ve 12 kızıl serpuş(sarık)lı tanrılar.

Ateşin kutsallığı Şamanizın'de var, suyun kutsallığı var öyleyse bu inanç eski Türk inancından kaynaklanıyor, düşüncesi her zaman, Türk bilim adamlarının sığınağı olmuştu. Her şeyi Şaman inancına uydurmak istekleri vardı. Oysa Şaman din anlayışı da, Türklerin yaratısı olmadığı gibi, ithal bir inançtı. Bu

inançtan sonra, Zerdüştlük ve Manihaizmi kabul etmişlerdi. Bu bağlamda Kurdilerin etkisi büyüktü.

„Hattilerde, dağ, taş, ağaç ve pınarlar kutsal görülürdü. Kurdiler, dağlara, kayalara, asırlık ağaçlara ve pınarlara saygı gösterirler (özellikle Zerre Takke(kızıl başlar)). Buralardan geçerek, şeytana ve karanlık dünyanın kötülüklerine lanet okunur, yüz sürülerek arınılırdı (Ezdanilik, Mani etkisinde daha abartılı olarak canlının gereksiz öldürülmesini büyük günah, insanın öldürülmesini ise dinden çıkma olarak görmüşlerdi).

Şimdi ben babam Fırtına Tanrısını (TeSup'u) öveceğim ve ben kral, Fırtına Tanrısından yağmurların büyütüp geliştirdiği o kerestelerden isteyeceğim.

Ey! gök yüzünün altında yeşeren ağaçlar. Arslan ve kaplanlar hep sizin altınızda uyurlar. Ayılar hep size tırmanırlar. Babam Fırtına Tanrısı kötülüğü hep sizlerden uzak tuttu. Sığır sürüleri hep sizin altınızda otladı. Koyun sürüleri hep sizin altınızda otladı. Şimdi ben kral **LaBarna** size sığındım ve tahtı dost bildim, sen (taht) ben kralın dostu değil misin ? Sen bana o ağacı ver ki, ben onu keseyim.

Taht krala cevap verir ;

Kes onu kes ! Güneş Tanrısı (Ezdan) Fırtına Tanrısı (TeSup) onu kesmene izin verdiler artık. Şimdi siz bu ülkeden yukarlara gidiniz ! Fırtına Tanrısı onu krala verdi. Onları (ağaçları) işçilikte kullanacaklar."

Ağaç kutsallığı bu pasajda anlatılmaktadır. Verimsizlik veya doğada kutsal besinler de büyü ile diriltilmeye çalışılırdı. Bu anlayışı sonraki dönemlerde Xaldi ve Medya (özellikle Avesta) geleneğinde de bariz bir şekilde görülür:

"Şimdi üzüm bağının kapıları neredeyse, kapıların arkasında bu tarafta ve öbür tarafta yeri kazarım ve çukurların içine bu tarafta üç akça diken yerleştiririm ve şöyle derim; **ak dikenler kötü insanı, kötü dili ve kötü gözleri yerde çakılı tutsunlar**[117]. »

[117] Bu dua Dersimde olduğu gibi beyit diliyle kullanılmakta.

Bu tür büyüler tarırnın kutsandığını ve Tanrıların gücüyle dirileceğine olan inancın esasını oluşturur. Taşa tapınmada ise, KuMarbe (Tanrıların babasının) hikâyesinde bazalt taşından olan bir çocuğun hikâyesinde de (TeSup'a karşı yaratılmıştı) görüleceği gibi, Tanrılaştırılacak kadar kutsal görülmektedir. KuMarbe, Pınar başındaki kızla sevişerek bazalttan çocuk doğurtuyor. Yüzlerce dağ ve taş kutsanmaktadır (Örneğin: sar.la.a.i.ma.aş (okunuşu: SarlaMa) dağının koruyucusu Tanrı'nın Na.Huazi taşına dua edilir (Luwice: Sarla: yüceltmek, göklere çıkarmak, ululamak anlamındadır).

Res. Güneş Tanrısının simgesi (Xaldi-Med dönem ile aynı)

Horoz kutsal bir hayvandı. Bu gün horoz etinin yenmesi Kurdi coğrafyasında doğru görülmez. Ezdaniliğin simgesi, güneşin doğuşunun habercisi olarak da Horoz görülür. Bir tavuk horoz gibi öterse başı kesilirdi. Zerdüşt inancı (sonraki dönem, Maniazm, Zerretakke ve Ezdan) anlayışında da kutsal bir varlıktır.

Abdest geleneği ve temizlenme önemliydi. Bu dönemdeki Zerdüşt öğretisinin (güneş ve ateş tapınmacılığı esası) ilkel forumları söz konusudur. İndo-Zagros Kurdilerinden olan Hattilerin bu adetini sonraki dönem MaDai (Medya) Zerdüşt kültüründe de devam ettirildiğini görüyoruz. Güneş ve ateş tapınmacılığı da keza Kurdilerde temel anlayışı gereği sembollerle ifade edilmekteydi. Arrinna (o güzeldir) ve Ezdan temel figürdü. Bugün Hatti kavimlerinin torunları olan, Nirdo ile Nirboların yaşadığı KaŞiyare bölgesinde hala tüm ince motifleriyle güneş figürleri koruyucu olması ve kötülükleri savması için dok (dövme) olarak insanların vücutlarına işlenmektedir.

Güneş tanrısı Ezdanın simgesi Kanatlı güneş figürüdür. Ki MaDai (Medya), Komia ve P(B)iani'deki, inanç şeklinde de kanatlı güneş figürü simge olarak kullanılan bir figürdür. Işığın efendisi Ahura Mazda, simge olarak kanatlı güneş figüründe işlenmişti. Aynı niteliklere ve forumlara sahiptir. Ezdanilerin tapındığı ve Kızılbaş ile yine Ezdanilerin semah dönerek ibadet ettikleri kutsal forum ve semahta bu dönemin ürünü ve kalıntısıdır.

Res.Hattili Kadın

Res. Avşar Kurdi kadını

Res.Alevi Kurdi kadın

ZerreTakke, bu günkü anlamıyla (Ateş) kırmızı külah veya klasik anlamıyla KızılBaş anlamındadır.

Res. Med dönemi yerel Kurdi giysisi. Beyaz giyinme geleneği (ışığın ve özgürlüğün simgesi)- Dersim

Res. Temsili Beyazlar içinde Zerdüşt resmi

Kızılbaşlar (tıpkı eski dönem Kurdi inançlarında, Zerdüştlükte olduğu gibi, ateşi kutsal görüp onun etrafında semah dönerler. Ciwana Merthanelerdeki Marya (savaşçı)lar bu inanç temelinde danslarını yaparlardı. Newroz'da, etrafında halay çekerdiler. Bugün de halen aynı gelenek devam eder. Dolayısıyla, Kurdilerdeki kırmızı renk (Med, Xaldi (bkz. Heredot: Ala(X)Ordiyenlerin anlattığı giysi) ve Partlar, kırmızı hâkim giysi ve çizme giyerlerdi) hâkim öğedir. Siyah bağ bağladıklarında veya yelek giydiklerinde bu işgal döneminde beyaz üstüne siyah veya kırmızı giyme geleneğinden kaynaklanır. Savaş dö-

nemlerinde kırmızı bağlıyor, siyahı ise ışığın efendisi Ahuramazda''nın iktidarını (dolayısıyla kendilerinin) kaybettikleri inancından dolayı (Ahirman'ın. Karanlıkların efendisinin simgesini) giyiyorlardı. Oysa İç Anadolu ve Antalya bölgesine kadar olan yerlerdeki Türkmen Alevileri daha çok yeşil renk (Ben bu duruma Sünnileşme diyorum) tonları hâkimdir (Osmanlı aracılığıyla devşirilme amaçlı kullanılan Bektaşi dergahının Aleviliğin içini boşaltma ince siyasetinin sonucudur). Hacı Bektaşi veli anlayışında keza yeşil renk hâkimdi. Kurdi Kızılbaşları ile Türk Bektaşilerini kanımca ayıran en önemli dış göstergelerden bir de bu olsa gerek. İranlılarda ise, kapalılık (siyah-karalar bağlama), keza Zerdüşt ve Manihaizm inancı gereği yeşil ile siyah tonlar hâkimdir. Bu nedenle Hacı Bektaşi Veli anlayışıyla, Kızılbaş veya ilk orijin deyimiyle, ZerreTakke anlayışını birbirinden kalın çizgilerle ayırmak gerekir. Hacı Bektaşi Veli anlayışında, Yeşil-Sünni unsurlar ağırlıklıdır. Siyasi olmaktan her daim uzak durmuşlardı. Ayaklanmaların ortasındaki Hacı Bektaşi Veli, bu direnişlerle ilgilenmemiş, uygunda görmemişti. Rıfuziler her anlamda direnişçi Pir Sultan Abdal/Mitirdat geleneği olarak siyasetin içindedirler. Şiilikte ise, Mazdeizimden gelen karalar bağlamak alışkanlığı ve Ali fanatikliği hâkimken, Kızılbaşlık (ZerreTake de) ise, kendine ait, Ezdaniler gibi özünde olma çabası ve etkisi vardır (Ali daha çok savaşçı yönüyle anılır ve Kerbela olayı kutsanırdı. Kerbela haksızlığın adı olduğundan mitoslarında yer edinir). Bu bakımdan hem orijin ve hem de oldukça farklı bir inanç ritüelidir. **Alevi düşünürler de bilir ki, Hacı Bektaşi Veli hiçbir zaman Zerre Takke (Kızılbaş) anlayışı kabul etmemişti. Bu fikre ait olan toplulukları dinden çıkmış veya sapkın olarak nitelemişti (Yani sadece 2. Beyazıt döneminin siyasi sonucu değildir. Ondan öncesinde Türkmen-Ali anlayışı vardır).**

Dinlerin kökenleri üzerine çalışma yapan bilim adamları da, dövmelerin-işlemlerin, renklerin kabileler arasında farklı olma ve ayırt edilebilme ihtiyacından doğduğunu belirtirler. Keza Kurdiler, daha önceden değindiğim gibi, tespih gibi ırmak kenarlarına dizilmeleri, tarım kültüründen kaynaklı hasat mev-

siminde, düz hat esas alınarak dizilmelerinden-yerleşmelerinden dolayı, folklorları da aynı şekilde biçimlenmiş, düz bir hat üzerinde govend denilen oyunu oynarlar.

Sadece, ateş etrafında yuvarlak halka oluşturarak (ateş tapınma gereği), yine govende dururlar. Oysa ırmak kültürlerinin olduğu yerde düz hat biçimindeki folklor, çorak veya göl gibi su birikintilerin olduğu bölgelerde veya totem etkisinden kaynaklı halka oluşturup dans etme geleneği vardır. İşte bu özgünlükte sadece ve sadece Kurdilere has bir gelenektir. Semah geleneği, Hattiler ile Zerdüştlük anlayışından günümüze kadar gelen bir dans ritüelidir. Kurdi din motiflerinde de, ateş etrafında tapınma ve semah yapma geleneği vardı (Şerefhan'da: "Çukurlarda semah döndüklerine" değinilir). Bu daha çok karanlık ve çukur bir alanda yapılırdı. Bunun temelinde ise, koyu Sünni inancın acımasızlığı yatmaktadır. Ne yazık ki Şerefhan da dâhil olmak üzere, birçok İslam düşünürü (bu günde Sünni halkın arasında büyük kabul gören), "ışık söndü", "mum söndü" fikrinin, gerek ZerreTakke gerekse de Ezdaniler içinde kullanmış (halen kullanıyor) olunduğu gerçeğidir. ZerreTakke daha çok, İslam motifi içinde Ali'ye bağlılık olarak algılansa da Kurdi Alevilerinde bu motif pek görülmez, çünkü onlar, her ne kadar Hasan ve Hüseyin'e yapılan saldırıyı (Kerbela) eleştirseler, her ne kadar "Ali Hu"! deseler de, Şii inancından çok farklı bir inanç temelleri olduğu açıktır. Bu inançta Mazdeizm, yani Zerdüştlük ve Hatti karması: Ezdani geleneğidir. Alevilerde deyişler, tef ve saz eşliğinde yapılırdı. Saz önemli bir figürdü. Sazın Orta Asya kökenli bir çalgı olduğuna Türk bilim(!) adamlarınca inanmıştık. Oysa Saz, Hatti, Xaldi ve Med enstrümanıydı.

Res. Saz çalan adam (Hatti)

Deyişler saz ile çalınır ve saz eşliğinde "Hu" denir ve yüz sürülürdü. Güneş tapınmacı tüm Kurdistan orijinli dinlerde, yüz sürme âdeti yerleşikti, Hatti(Hitit) kültüründe bu oldukça yerleşikti.

Res. Saz eşliğinde eğlence ve Çiğköfte yoğuran adam (Hatti)

Semah dönülerek yapılan bu ayinlerde bir el üstte Yaradana doğru, öteki el aşağıda yere kula doğru, bir görünümde yapılırdı. Hakdan alıp halka verme öğretisiydi (Her ne kadar Mevlana motifinde bu varsa da, günümüz araştırmacıları, Mevlana ritüelinde böyle bir durumun söz konusu olmadığını sonradan eklendiğini belirtirler (bkz. Selçuk ünv. Mevlana topluluğu araştırmaları).[118]

[118] Kızılbaş ile Bektaşiyi ayıran diğer önemli nükte, Bektaşiler şarapla Rıfuzü düşkünlerinden olan Halvetiler ve sonraki dönem Rumi Zerretake sayesinde tanışmıştılar. Bektaşi tarihi üzerine çalışanlar bu tarikatlar yüzünden Bektaşiliğin bozulduğunu söylerler. Yavuz, Kanuni'nin yazdığı mektuplarda veya Şeyhülislamların verdikleri fetvalarda, "Şarabın helal kılındığı" söylenmektedir. İsmailde onlara cevaben, sizde "afyon içicisiniz" diye takılır. Heredotta, "Medlerim tüm kararlarını beraber (şura) aldığını, bu kararları içerek aldıklarını, kritik kararlarda ise hafif şarhoş olduklarını, Perslilerin bu geleneği taklit ettiğini söyler. Medlerin içki geleneğinin çok geniş olduğundan" da sözeder. Keza Hattilerde de şarapla kutsanma yapılmakta, ibadetlerde içilmekteydi.

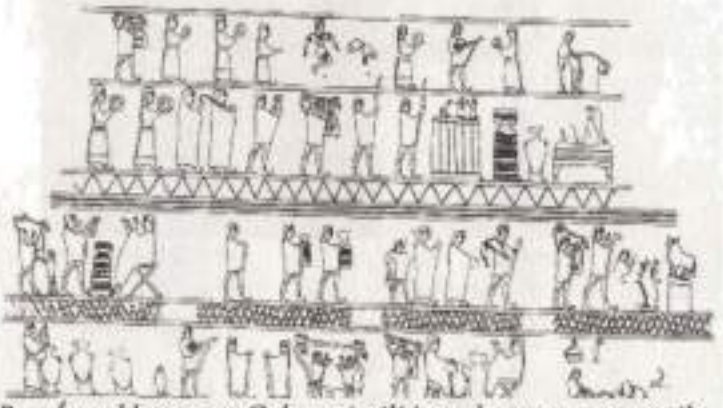

Res. Bir eli yukarda bir eli aşağıda semah dönen Hatti din adamı (Bu heykelden sadece 3 tane bulunmuştu. Diğerinde (ABD'de)semah döndüğü daha belirgindir).

ZerreTakke de örgütlenme biçimi tıpkı Mazdeizm gibidir. Ezdanilikle örtüşen yönleri oldukça fazladır. Bu bağlamda, ortaçağ ve hatta yakınçağ döneminde, Kurdi bölgelerinde gezen gözlemciler, Ezdaniler ile Kızılbaşları aynı görmüşlerdi. Erzincan, Malatya, Dersim bölgesindeki Kızılbaşların da, sabah akşam avuçlarını açarak güneşe ibadete durduklarını yazmışlardı. Örgütlenme sistemleri de birbirlerine oldukça yakındır. Fakirler sınıfı, Dedo (Xalo) önderliği, ara sınıflar, inanç içeriğinde oruç tutmaya kadar. "İyi söz, iyi düşünce, iyi iş" veya Ezdanilik ile Mazdeizm'de olan bir diğer gelenek, "bir lokma, bir hırka," keza, "arınma," "Pirlik" geleneği (gerek Xaldilerdeki LotıPiri ile TuruWa'daki PirAmo ünlülükleri ve daha birçok kavimler-ArZawe'deki vardır) gibi onlarca ritüel aynıdır. Bunlar hiçbir şekilde Şaman kültürüyle uzaktan yakından alakası yoktur. Amerikan film izleyenler dahi oradaki Kızılderili Şamanıyla, Kurdi coğrafyasındaki Alevilerin geleneğini karşılaştırsınlar, tek bir benzerlik var mıdır düşünsünler?

Ezdanilik inancında da görülecek ki, birçok adet ve söylemler, örgütlülük şekline kadar birbiriyle oldukça benzeşiyor, hatta aynı diyebileceğimiz Kurdi inançlarıdır. Bu da gösteriyor

ki, Şeyh Safevi, tıpkı Şeyh Adi gibi, orijin dini Mazdeizm ve Hatti kültürüyle biçimlenmiş Kurdi ananelerinden beslenip, etkisinde kalmış ve öğretisini ulusal inanç öğretisi temelinde biçimlendirmişti.

Res. İnandık vazosu. Çoban giysili insanlar ve saz, zurna ile törene gidiş (Hatti).

Kurdilerin, İslam sonrası inanç biçimlenmesinde son olarak, İslam ile senteze gitmeye çalışmış, fakat daha çok ulusal din motifleri etkisinde kalmış ama süreç içinde tıpkı ZerreTakke öğretisinde, Kurdistan din motiflerindeki gibi dışarıdan içeri girmek mümkün değildir. Yani isteyen kişi kökenden gelmeyince Kızılbaş olamamaktadır. Bu sebepten belki Şah İsmail Şia anlayışını daha çok benimsemiş ve siyasi yaklaşmıştı. **Çünkü isteyen biri "Ben Kızılbaş olacağım" dediğinde kabul edilmez, dışarından içeri alınmayan kapalı bir inançtı.** Oysa Türkmenler bu sürecin içinde olduklarından, onlar daha çok Şia anlayışının içinde rol alacaklardı ve öylede olup, Safaizm iktidara; Alevi-Kızılbaş olarak değil, siyasi Şia olarak kendini taşımıştı. Veya böyle taşımak zorunda kalmıştı. Bu anlamda Bektaşilik devşirme sürecine katkı sunan Ali temelli dini inancıyken, Safevilik İslam dışı, ilk Anadolu orijinli dini inancın merkeziydi.

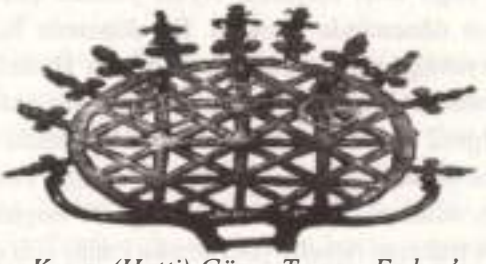

Res. Saz ve Billur eşliğinde dans-semah eden kadın-erkek (Hatti-Hitit)

Şeyh Şafi(Sefevi. 1252-1334)
Şeyh Sadr (1334- 1399)
Şeyh Sultan Hvace a (1399-1429)
Pirİbrahim (1429- 1447)
Şeyh Cuneyd(1447-1460)
Haydar (1460-1488)
1.Şah Tehmasp (1524-1576)
Şah Abbas (1587- 1629)
Şafi Mirza
Şah Sefevi(Şafi) (1629- 1642)
Şah Süleyman (1666-1694)
Şah Hüseyn(1668-1727)
Mirza Davud
2.Şah Süleyman(1749- 1750)
Şah Şehsüvar (1734-1796)

Res. Ezdanilerin kutsal sembolü Melek-a Tavus (deforme sembol)

Res. Güneş Kursu (Hatti)-Güneş Tanrısı Ezdan'ın sembolü

EZDANİ

Bu günde gizemlerini koruyan Ezdaniler ile ilgili henüz yeterince net yazmalar ve çalışmalar yoktur. Günümüz Iraktan Ermenistan'a, hatta ondan da öteye kadar yaygınlığı olan bu dinin temel özelliği, diğer Kurdi dini öğretiler gibi, içe kapalı ve orijin olmasıydı. Mazdeizm dediğimiz Zarathuştra daha doğrusu barışçıl ve pasifist Mani ile Hattilerde ki Ezdani inancıyla ortak yönün çok olmasıydı. Kuşkusuz baskınolan kimlik barışçıl ve pasifist Mani etkisinin yüksekliğiydi.

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Zerdüşt dini, Part döneminde, Roma gücüyle, Kurdistan'ın içlerini kadar girmeye çalışan Hristiyanlığın, özellikle kentlerde etkin olması, kent soyluların da bu dine geçmeleriyle yerli-ulusal din anlayışı olarak oldukça zayıflamıştı. Kurdiler için birliğin simgesi olan dini mabetler kapanmaya, daha doğrusu Roma ve Sasani eliyle imha edilerek, dini figürleri yıkılarak, Kiliseye dönüştürülmüştü. Dinine bağlı olan Kurdiler, siyasi yönden çözülme süreci Partların son döneminde olmuştu. Bu dönemde Roma aracılığıyla Hristiyanlığı yayma ve bilinçli olarak Helenleştirme yönündeki çabaları kentlerde ve tarımcı toplumlarda (özellikle Komia bölgesi: merkezi Malatya-Urfa-Adıyaman-Diyarbakır-Musul-Arbil (İslama en güçlü direnişin olduğu Hristiyan) bölgesi)başarılı olmuştu. En anlamlı örneği de bugünkü Türkiye sınırı içinde bulunan Ameda (Diyarbakır) daki Ulu caminin, eski TeSup mabedi olduğu halde, önce Hristiyanlar tarafından kiliseye dönüştürülmesi ve sonra da İslam dönemiyle birlikte kısmi yapısı değiştirilerek cami yapılması örneğini vermiştik.

Part prensi ve din adamı Mani, o dönemde kentlerde egemenliği yitiren Kurdilerin gerçeğini görerek, Hristiyan ve Zerdüşt sentezi olarak yarattığı dini yani Mani dinini, tüm insanlığa sunmuştu. Sasni ve Roma arasında savaş arenasına dönen Kurdistanda, kan ve savaşlara tepkiydi (Turani barbarların saldırganlığının Yunus ve Mevlana gibi barışçıl öğretileri ortaya çıkarması gibi). Bu din barışı da müjdeliyordu. Tevekül ve sabrı öğütlüyordu. Öldürmeyi yasaklıyordu. Mitirdat öğretisi olan

çoban savaşçıların tersine kentli kimliklere sesleniyordu. Zenginliği ve egemen durumu red ediyordu. Mani öğretisi kısa sürede Med ve İran bölgesinde kısa sürede yayıldı. Hatta bu öğreti Türk bölgelerinden, Roma içine kadar geniş bir coğrafyaya kadar büyüdü. Roma'nın Hristiyanlığı yayma politikası karşısında bir alternatif olarak görülen bu öğreti kısa zamanda birçok çevreden olumlu tepkiler aldı. Bu dine karşı sempatiler gelişti. Roma bu gelişimi görerek önce bu dini yasaklamaya kalkışması da yayılmasının önüne geçememişti. Zarahuştra (Hatti-Khurdi: Ezdan) dini yine hatırlanacağı gibi, Işığın-güneşin diniydi. Bu simgeler iyilik ve barışın simgesiydi. Karanlık ise kötü güçlerin sembolüydü. Bu iki denge arasındaki mücadele sürekliydi. Bu yüzden **Mani, eski Zerdüştler gibi beyaz elbise üzerine siyah yelek giymişti.** Bu aslında karanlık güçlerle uzlaşarak bir denge gütme politikasının simgesiydi. Hâkim din oluşumu yerine bir eziklik vardı. Ama Mani dini de Kurdiler arasında güçlü bir kökleşme süreci yaşamamıştı. Çünkü kent soylu bir din özelliği vardı.

Ezidiliğin çıktığı dönem de, böylesi bir ortama benziyordu. Hristiyanlık yerine, bu defa bölgeye İslam orduları girmiş ve bölgede özellikle dağlık alanlarda yaşayan ve tüm orijinliğiyle eski din yapısının birçok özelliğini taşıyan bir ortamda çıkmıştı. Kökenleri ise, binlerce yıl önceye gidiyordu. TeSup, Güneş Tanrısı Ezdan ile Zerdüşt din öğelerinin bütün özgünlüğü de yer edinmişti. Ama bir gerçek daha vardı ki, o da Müslüman dinindeki bazı kavramlarda Ezdaniliğin içine girerek, Maninin yarattığı Manihaizm nasıl bir Hristiyan Zerdüşt arasında sentezdiyse, Ezdanilikte Eski Kurdi töre dini (Mazdeizm-Maniheizm-Ezdanizm) ile Müslümanlık arasında bir sentezdi. En azından bazı kavramlar oradan geçmişti. Ama inancın büyük bir bölümü ise, halkın içindeki tapınma geleneğini en özgün haliyle yansıtmaktaydı. Özellikle, Kurdilerin Pagan kültüründen getirdikleri tanrılar ile Ezdanilikte ki meleklerin birbirleriyle ortak yönleri bulunuyordu.

Güneş tapınmacılığı ana figürdü. **Gündüz güneşin, akşamlarıysa ateşin etrafında tapınma ve dans geleneği**

Mazdeizm ve Hatti-Khurdi kökenli bir gelenekti. Gerek Hatti (Khurdi-Pianiler ile Komialar de dâhil) ve gerekse de MaDailerde Güneş tanrısının sembolü; kanatlı güneş tasviriydi. Hattiler, güneş tanrısına "Ezdan" (sonraki dönem A.Rinna) diyorlardı. Daha doğrusu Hattiler öyle diyordu, Neslerde bu anlamda Istanu (Yani günümüz diliyle Ezdanu) olarak adlandırmışlardı. Neslerin de tıpkı Kassular gibi, geçmişte MaDai (Azerbaycan ve Horasani) dediğimiz bölgeden, yani doğu-Zagros Kurdi coğrafyasından geldiğine daha önceden değinmiştik. Dolayısıyla böylesi ortak bir kökenden beslenmeleri de gayet doğaldı. Bu durum Kurdilerin, kimilerinin dediği gibi parçalı ve ayrık değil bütün bir kültür yapısına sahip olduklarını göstermektedir.

Res. Hatti dönemi Güneş Kurslu çift başlı kartal (Dinsel güç ve iktidarın simgesi).

Ama sonraki dönemde İslami yazarlar, bu dini İslam'dan bir sapma olarak algılamış, kimisi olayı daha çok çarpıtarak, İslam döneminde bir zamanlar iktidar olmuş Yezit'in taraftarları

olarak görmüştüler. Klasik anlamda düşünürsek İslam düşünürlerine göre, Hüseyin olayı sonrası Ezdanilik ortaya çıkmıştı. Hz. Hüseyin'i öldüren Yezit'in acaba bu din yaratımında etkisi veya bir ilişkisi var mıydı?

İslam düşünürleri neden bu temelde sorgu yürütmüşler ve bu görüşe inanmışlardı. Hatta kimi bilim (!) çevreleri bu temelde makaleler yazmışlardı?

Şeyh Adi, gerçekten Ezdaniliği bir inanç temeli olarak mı yaratmıştı, yoksa İslam ile uzlaşmaya mı çalışmıştı?

Emevi halifesi Mervan'ın annesinin Kurdi olması nedeniyle, Emeviler İslam tarihinde bir Pro-sapma hareketi olarak görülmüş ve kimi yazarlar tarafından da Mervan dönemi sürekli eleştirilmişti. Bitlis Keyasının yazdığı Şerefname'de de; Cula Merki ve Mehmudi Keyalarını, Emevilere bağlarken ve bizim Paktuklar (Part-Aranlar) olarak bildiğimiz Mervaniler soyunun geliş yerini Mervan'a bağlamalarının nedeni kuşkusuz bundan kaynaklanmaktaydı. Yezitte bu soydan geldiği için, Ezdaniler ona sempati duymuş ve onun izinden gitmişlerdi. Hatta **Azzavi** daha da ileri giderek, Ezdanilerin; Ezdani sevmeyenlerin canı ve malı bizimdir," dedikleri yönünde, şüpheyle bakılacak bir iddia dile getirmişti.

İslamiyet sonrasında Kurdiler arasında Nakşibendî, sonra Kadiri tarikatının yaygınlaşması ve Şafiliğin etkinleşmesi süreci ile birlikte, Şafilik genel bir anlayış olmuştu. Fakat Kurdi egemenler, İslam dininin bölgede oturması süreciyle birlikte soyunu-kökenini İslam kökeninden gelen ünlülere bağlama ihtiyacını gütmüşlerdi. Oysa Ezdaniliğin bu anlatılanlar ile bağı bulunmamaktadır. Dolayısıyla orijinliği Kurdi töresi olduğu için, belki İslam içindeki bazı motifleri de almış olması böyle bir düşünceyi oluşturmuştu. Tabi ki sadece bu da değildi, aynı zamanda Şeyh Adi'nin kendi kişiliği ve ortaya koyduğu eserlerin niteliği böyle bir düşüncenin oluşmasına neden olmuştu. Şerefhan, bu konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır; Kurdi topluluklarının çoğunluğu Sünni'dir ve İmam-ı Şafii mezhebine bağlıdır... Yalnız, Musul ve Şam dolaylarında dolaşan Tasni, Xaldi (Hal-

di), Besyani, Bahti(Boti-bir kısmı), Mahmudi, Dınbili gibi Kurdi aşiretleri böyle değildir. Çünkü bunlar, Mervani (Emevi) halifelerine ve zincirine bağlı olan Şeyh Adiyy bin Musafir'in tabi ve müritlerinden olduklarını iddia eden Yezidilik mezhebine bağlı bulunmaktadırlar. Onların, özet olarak uydurma inancına göre, Musul dolaylarındaki Laleş Dağ'ında gömülü bulunan Şeyh Adiyy bin Musafir, onların namaz ve orucunu yerine getirmeyi kendi üzerine almış ve kendilerini bu yükümlülükten kurtarmış[119]; namaz ve orucu bırakmakla işledikleri günah karşılığında bir hesap vermeden ve ceza görmeden cennete girecekler ve onların zahiri bilginler ve İslam din bilginlerine karşı açık düşmanlıkları ve sert kinleri vardır."

Yukarıdaki çıkarımdan da anlaşılacağı üzere, bilinçsiz ve cehaletten (dönemin kaynak yetersizliğinden) dolayı, her halükarda, Ezdanilik bir tür "İslam'dan sapma" olarak ele alınmıştı. Hala da kimi araştırmacılar tarafından da öyle alınmaktadır. Kimi yazar ve tarihçiler, Ezdaniliğin özellikle Şeyh Hasan döneminde (4.şeyh dönemi) çarpıtıldığını yazmaktadırlar. Şeyh Adi döneminde, bir tür İslam uzantısı olan bu dinin Hasan döneminde saptırıldığı yönünde görüş öne sürmekteler. 3.şeyh, yani Hasan öncesinde, Ezdani dininin kutsal kitaplarının yazıldığı ve böylece Şeyh Adi'nin ilahlaştırılarak büyütüldüğü de öne sürülür.

Bazı tarihçiler ise, İran döneminde Suriye'ye sürgün gönderilen Mazdeizm mensupları tarafından, Ezdani inancının kabul edilip bu merkezden yayıldığını iddia ederler. **Lemmens**, bu kişilerin başında gelmektedir. Bu araştırmacı, özellikle Suriye'de yaşayan Ezdanilerin, Mazdeizm kökeninden gelen kişiler olduğunu öne sürmüştü. Hatta gerek Arap ve gerekse de Süryani kaynaklarının verileri, o dönemde güçlü Zerdüşt kabilelerinin olduğunu kanıtlıyor. Özellikle adı geçen **Tayrahitesler** adlı kabilenin güçlü Zerdüşt inancına sahip olduğu belirtilir. **Jarry** ayrıca, tarihi olarak 1206'da Arap ve Süryani kaynaklarlarına de-

[119] Kurdi dinlerinde efendiler dile dini sınıf farklıydı. Tüm ibadetin zor tarafını bu sınıf halkın üzerinden alır, onların yerine yükümlülükleri yerine getirirlerdi. Bu adet Kızılbaş ve Ezdani geleneğinde Pirler üzerine düşüyordu.

ğinerek; Kurdi dağlarında böylesine geniş Zerdüşt inancı vardıysa, Şeyh Adi döneminde haydi haydi oldukça yaygın olduğunu iddia eder. **Jaquas Jarry**, Şeyh Adi'nin İslami düşünceleri ile ilgili verilerin güçlü yönüne dikkat çekerek, Ezdaniliğin İslam dininden veya etkisinden ayrı tutulamayacağını da belirtir. Şeyh Addi'nin Mervan soyundan geldiğine değinerek, dolayısıyla Ali düşmanı[120] güçlü bir Sünni oluşuna da değinmişti. Önce Mazdeizm ile İslam anlayışı arasında kök itibariyle bir tür sentez vardı. Fakat Adi döneminden sonra halkın kökten gelen ve tarihi bağdaşımının da etkisiyle eski inanç şekilleri ile gelenek ve görenekleri üste çıkmış, İslam etkisi ise oldukça zayıflamıştı. Yani Mazdeizm'in gelenekleri hâkim olmuştu. Aslına bakıldığında Ezdanilik: İslam anlayışı ile Mazdeizm-Ezdan sentezi arasında gnosizmin bir tür meyvesidir, diye tanımlamıştı.

Jarry'nin görüşlerini özetlersek, Mervan soyunun Kurdilerle akraba olduğundan Emevi dönemindeki yaratım ve tartışmalarda Kurdilerin oldukça fazla etkisi vardı. Bu yüzden Abbasi soyu iktidarı ele geçirmeden önce Kurdiler, Emevi döneminde etkin siyasetin içinde ve belirleyicisi olmuşlardı[121]. Fakat sonraki dönemde, her zaman Kurdilerin klasik göç hareketi kendi ülkelerinin dağlarına tekrar çekilmelerine neden olmuştu. Şeyh Adi de bu anlamda aynı tavırda bulunmuş ve Hakkâri dağlarına gitmişti. Burada ise yerli, dağlı orijin Kurdiler, güçlü Zerdüşt inancına sahip oldukları için, Şeyh Adi halkı ile birlikte yaşamanın ve İslam'ı da bir anlamda etkinleştirmek için, Zerdüştlük ile İslam arasında bağ kurup, bu bağdan da Ezdanilik dinini oluşturmuştu. Fakat Adi ölünce, yerli halkın gelenek görenek ve geçmiş inanç ve yaşayış tarzı hâkim olmuş,

---

[120] Gerek Ezdani gereksede Rumi-Rıfızi Kurdiler İslam kadar Ali'nin de düşmanıydılar. Ali'nin istemlerini red etmeleri de bunu göstermektedir. Bu anlamda Güneşin Krallığı dinini araştıran enstitülere ihtiyaç büyüktür. Bu enstitüler Kurdilerin eski ata medeniyetleriyle bağlarını kurmalarına, belleklerini onarmalarına katkı sunacaktır.

[121] Abbasilerin, Turanî kavimi seçmelerinin de sebebi de buydu. Bu öneriyi savunan Halifenin çevresindeki efendilerin sözcüsü vezirin, İslam medeniyetinin başına neler getirdiğini, uygarlığın Turani barbarlar tarafından nasıl tarumar edildiğini anlatmıştık. Vezirin başına da geleni yazmıştık. Türk sol aydınları İslam uygarlığının Gazali ile bittiğine değinirler. Oysa ondan daha önemlisi Haçlı seferleri ile Turani barbarların İslam uygarlığına son vermesiydi. Osmanlının 500 yıl boyunca tüm İslam zenginliğini İstanbula taşıyıp, Mısır ve Bağdat'ın içini ve birikimini boşaltması da buna tuz biber olmuştu.

İslami öğelerin birçoğu terk edilerek Zerdüşt ve diğer yerli dinlerin sentezlerinden, esaslı güçlü bir din anlayışı oluşturulmuştu. Zerdüşt dini ile Ezdanilik arasında güçlü bağın olduğu da bir gerçekti. Tıpkı ZerreTakke (Kızılbaşlıkta)de olduğu gibi. İslami etkiler olsa da asıl karakteri ve çizgisi her zaman Güneşin krallığı öğretisiyle bire birdi. Üstelik Jarry nin belirttiği gibi:

Zoroastre-Ahura Mazda

Medyomah-Aşvahişt

Viştasp-Şehrevar

-Hutos-Spandarmat

Fraşostr-Hordat

Jamasp-Amurdat

Şeklindeki Zerdüştlükteki Tanrı katındakilerin sıralaması benzeri Melek sıralamaları yapılarak yedili oluşturulan sistem ise, Ahura Mazda inancını yayan ve Avesta'nın yaratıcısı Zerdüşt'ün ailesi ile ilgili sıralama taklit edilmişti[122]:

1. Zerdüşt, üç oğlu ve üç tanede kızı olmak üzere yedi kişilik bir aileydi. Bu yüzden Kurdilerin genelinde yedi rakamı uğurlu bulunur. Yedi rakamındaki uğurun kökeni, Zerdüşt ve ailesine dayanmaktadır:

Oğulları:

2.Artahiste

3.Sahrev

4.Vahumana

Kızları da üç tanedir. İsimleri:

5.Hor.data

6.Spendarmata

7.Amur.data[123]

Görüldüğü gibi, gerek içerik ve gerekse de biçim olarak, Zerdüştlük, Ezdaniliği oldukça fazla etkilemişti.

---

[122] Aynı kutsal yedi ve 12 kavramı Zerre Takke'de de vardır. Kızılbaşlardaki yedi inancı buradan gelir. 12 ise, Hattilerin 12 Tanrısından.

[123] Dat ünlülüğü hatırlanırsa Kurdistan ilk dönem uygarlığından gelen ünlülüktü.

Res. Alnında dak olan Ezdani bir kadın

Ezdanilikte İnanç

Ezdanilerde tek Tanrı inancı mutlaktı, fakat kendisine yardımcı olsun diye melekler de yaratmıştı. Buna göre yedi tane melek vardır:

"1.Melek Azazil [124]-kişilikleşmiş görüntüsü Şeyh Adidir.

2.Melek Dardael; Şeyh Hasan (İdam edilerek öldürüldü)

3.Melek İsrafil; Şeyh Şemseddin

4.Melek Mikail; Şeyh Ebubekir

[124] Pagan kültürün etkisinden kaynaklı olarak, baş melek olarak ifade edilen Melaka Tavus'tur. İslam düşünürleri Putperest olarak algıladıkları bu sembolü, şeytan olarak nitelemişlerdi. Diyarbakır efsanelerinde de geçen, önce her kentin bir koruyucu tanrısı vardı inancı, İslam sonrasında her kentin bir şeytanı vardı, inancına dönüşmesindeki değişim süreci gibi, Meleke Tavus da bir Put (Pagan kült tanrısı) olduğundan şeytan ve ona tapan kişilerde şeytana tapan kişiler olarak görülmüşlerdi. Oysa Güneş kursu kanatlı güneş tasviri, dinsel iktidarın güç simgesiydi. Ve bu aynı zamanda, Xaldi (Piani), Hatti (Güneş) ve Med (Ahuramazda) in sembolleriydi. Kanımca deforme olarak, güneş kurslu Tavus olmuştu. Ama tepesindeki güneş kursu simgesindeki çizgiler, hala Kurdilerin evlerinin kapısının üstündeki (demirden yapılan) Güneş kurs simgesinden başka bir şey değildi.

5.Melek Cebrail; Şeyh Sacceddin

6.Melek Samuel; Şeyh Sadreddin

7.Melek Nurael; Şeyh Fahreddin

Lescot, bu meleklerin sıralamasında veya isimlendirilmesinde de belli başlı ayrımların bulunduğunu belirterek, Ezdani Eli Wusa'dan şu listeyi alır:

1.Meleka Tavus

2.Sultan Ezi

3.İsa

4.Azrail

5.Cebrail

6.**Şeyh Şems**

7.Şeyh Fahreddin

Suriyeli Ezdani şeyhi Eyyube Xelef ise şöyle bir liste verir;

1.Tavus Melek

2.Meme Şivan

3.Amedın

4.Sicadin

5.Şeyh Evdelkadir (Şeyh Abdulkadir Geylani)

6.Sultan Ezi

Süryani kaynaklarda, o dönemdeki Zerdüşt kimliğinin güçlü yönüne değinir. Dolayısıyla, Şeyh Adi'nin kimi zaman çelişkiler yaşaması da bu yüzden **görülmektedir**. İslam inancı içinde yetişen birinin, süreç içinde Hakkâri dağlarında kendi halkının güçlü Zerdüşt ile farklı Natola motifli dinlerin içeriği onu da etkilemiş ve bir sentez oluşturma yoluna götürmüş olsa gerekti.

Şeyh Adi b.Musafir:

Ezdanilik inancı, tüm tarihçiler ve bu alanla ilgili araştırma yapan kişiler tarafından, Adi döneminden sonra ortaya çıktığı üzerindeki fikirde mutabakat vardır (Zerre Takke içinde bu belirleme yapılır). Adi, Kurdistan coğrafyasının Baalbek ilçesinin Beytifar köyünde 1072 yılında doğmuş, iyi bir İslam eğitim al-

dıktan sonra, dönemin ünlü (Kurdi din adamı AbdulKadiri Geylani de dâhil olmak üzere), bilginleriyle Bağdat'ta bir araya gelerek, İslam düşün yaşamına katkılar sunmaya çalışmıştı. Emevilerin iktidardan düşmesi ile Zagros'a dönüş arasında bir paralelliğin olması gerçeği inkâr edilemez. Bu dönemde ise kendi özü; Kurdi halkının, Zagroslardaki Mazdeizm temelli inanç şekilleriyle karşılaşmış, halk kültüründen etkilendiği kadar, onlar arasında da engin bilgisi ve hoşgörüsüyle kısa sürede saygınlık oluşturmuştu. Bu öğreti çerçevesinde birçok din adamı yetiştirdikten sonra Irak Kurdistan'ın Sincar kentinde 1162 yılında vefat etmişti. Cenazesi, Xuda'nın gelerek üzerine oturduğu kutsal dağ olan Laleş'te toprağa verildi. Bugünde devam eden, Ezdanilerin Hac vesilesiyle Eylül ayında geldikleri bu dağ, önemli bir merkezdir. **Mekke bir Müslüman için neyse, Laleş de bir Ezdani (Erdebilde bir Kızılbaş) için oydu.**

Şeyh Adi, AbdulKadiri Geylani ile aynı dönemde yaşamıştı. Bu bağlamda İslam döneminin en büyük bilginleri arasında Kurdilerin de girdiği bir dönemdi. Şeyh AbdulKadir Geylani, bilgi ve kültürü ile kısa sürede İslam dünyası içinde yer edindiği gibi, kendi yorumuyla da önemli bir akım yaratmıştı. Bağdat bu dönemde İslam düşün hayatı için çok önemli bir merkezdi. Gazali kardeşler ile yakın dostluğu da bulunan Abdulkadir Geylani, aynı zamanda Şeyh Adi ile de sık sık bir araya gelmekte ve İslam konusunda tartışmalarda bulunarak birbirlerinin fikirlerinden yararlanıyorlardı. **Lescot**'un belirttiğine göre Abdulkadir Geylani, Şeyh Adi'den o kadar çok etkilenmiş ki:

"Eğer çalışılarak Peygamber olunsaydı, şüphesiz o mertebeye şeyh Adi ulaşırdı." demişti."

Şeyh Adi, Ezdanilik ile ilgili olarak eserlerini vermeden önce(Ezdanilik ile ilgili dini eserlerin ondan sonraki dönemde yazıldığı iddia edilmektedir) yazdığı eserler şunlardır:

1.İtikadu Ehl-i Sünne ve'l-Cemaa

2.Kitabu'n-Fihi Zikru Adab'ın-Nefis

3.Veasya Şeyh Adi b.Müsafir iel l-Halife

4. Vesaya li Muridihi Gaid ve li Sairi'l-Müridin,

Mehmet Aydın, R.Frank'tan kaynak olarak aldığı bu çalışmasında önemli bilgiler sunmaktadır. Frank (Aydın)a göre Şeyh Adi'nin ilk eseri olan *İtikadu Ehl-i Sünne ve'l-Cemaa*'da Şeyh Adi imanının gücünü anlatır. Hatta bu eserde şeyh Adi'nin, "İslam içindeki yenilik anlayışına da karşı çıktığını belirtir. Eser, Allah'ın birliğine, Allah'ı bilmeye götüren vasıtaları ile açıklar. Ona göre bütün bu bilgiler, iki araçtan meydana gelir; Semi ve akıldır. Bunlardan birincisi gelenekle, diğeri de akılla elde edilir. Şeyh Addi, daha sonra Allah'ın sıfatlarını tasvir eder. Özellikle Allah'ın "her şeye kadir olma" sıfatı üzerinde durur. Bundan da çok önemli bir sonuç çıkarır; şeytanı ve kötülüğü yaratan Allah'tır." Bunu *Kur'anı Kerim* ayetleriyle ve hadislerle teyit eder. Daha sonra aşağıdaki çıkarımı yapar:

"Eğer kötülük Allah'ın iradesinden bağımsız olsaydı, Allah güçsüz olurdu. O halde güçsüz bir varlık ise Allah olmaz. Onun bilmediği ve arzu etmediği hiçbir şey, onun mülkünden olamaz" (Zerdüşt-Mazdeizm-Maniheizm düşüncesi)[125].

Burada aslında önemli bir ipucu vardır. Meleke Tavus ile işbirliğinin anlamı. O da Ezdanilerin şeytana taptıkları anlamında yorumlanmıştı. Oysa Mazdeizm'de ve Manihaizm'de (daha karamsar olsa da) kesin şekilde iki taraf (ışık ile karanlık çatışması) Ahura Mazda'nın veya genel anlamda Xuda'nın kesin otoritesi ve hâkimiyeti vardı. Karanlık güçler de onun denetimindedir. Onun üstünde değil. Dolayısıyla kötülüğü temsil eden kişi-şeytan Allah'ın kontrolündeyse, onun bir parçası ve onun bir nevi emirlerine bağlı bir unsurdur. Özerkliği dahi sorgulanabilir. Oysa Xuda, o kadar büyük ve ulu olmasa şeytan denilen güç, iktidar mücadelesinde olur ve o zaman Xuda'nın otoritesi ve gücü sorgulanırdı. Burada pagan kültürden kaynaklanan Melek'e Tavus figürü kafaları karıştırmaktadır. Güneş kurslu, Horoz veya çift başlı kartal kültü, tüm Kurdi coğrafyasında kutsal motif olarak görülmüştü (gerek Hatti, Khurdi, Piani, Komuh-Komia ve gerekse de Medlerde "ışığın efendisi=güneş tanrısı; kanatlı güneş olarak tasvir edilmişti). Roma'da da, Pagan kültü-

[125] Güneşin Krallığı dininde de asıl olan, tanrıya yaptığın ibadet değildir. Çünkü Hudanın buna yani senin ibadetine ihtiyacı yoktur. Asıl aoln senin yaptıklarınla ona yaklaşman, onun yoluna ve aydınlığına girerek kendini arındırmandır.

ründe horozun ayrı bir yeri vardı. Hattilerde, horozu kutsal bir hayvan olarak görmüşlerdi. Özünde Ezdan figürü kanatlı güneş tasviridir ve özünde bu tasvir deforme olarak, Meleke tavus figürüne dönüşmüş olabilir. [126]

Şeyh Adi, kitabının bir diğer bölümünde ise, imanın sınav edilmesi ile ilgili unsurları tartışır; ona göre İman; niyet, ikrar ve pratiktir. İman itaatle artan, itaatsizlikle azalan bir gerçekliktir. Bu bağlamda Allahın emirleri birinci öncelik olmalı, öyleyse onun kitabı *Kur'an* birinci kaynak olarak alınmalı ve uygulanmalıdır. Kurandan sonra sünnet gelir ve halifeler örnek olarak alınmalı ve davranışları uygulanmalıdır. İslam'ın bu gerekliklerini yerine getiren kişiler gerçek din yolunda olanlardır. En sonunda, öbür dünya ve ahret dünyası ile ilgili gerçeklikleri belirtir.

Kitabu'n-Fihi Zikru Adab'ın-Nefis, melek ve peygamberlerin insanlar ile olan ilişkisi, şeyhlik mertebesine ancak, eziyet ve cefa ile ulaşılabileceğini, Allahın yoluna hayatını adayan ve bu yolda acı çeken kişinin daha yüksek mertebelere ulaşacağına değinir. Yani, iyi bir Müslüman'ın gerçekleştirmesi gereken on tane özelliğine değinir. Bu anlayış keza Manihaizm'de olan öğretidir.

Şeyhin diğer iki kitabı:

Veasya Şeyh Adi b.Müsafir iel l-Halife

Vesaya li Muridihi Gaid ve li Sairi'l-Müri

Bu kitaplarda, Şeyh Addi; İslam ve Müslüman ilişkisini, Müslüman'ın görevlerini, kulların iyi kul olabilmesi için yapması gereken davranışlardan söz etmektedir.

---

[126] Zerdüşt dininde, Kava (genç din adam)lar, Ezdanilikte de vardır. Kavalar, Meleka Tavus'un tunçtan yapılmış kültünü (yılda iki kez) ellerine alarak, köy köy gezdirmekte ve ibadetgâhın ihtiyacı olan, yiyecek, eşya erzak ve para toplamaktaydılar. Bu kült bir nevi Ezdaniliğin simgesi olmuştu. Bu kült köye girdiğinde Ezdani şeyhlerinin geldiği köylülerce bilinir ve ona göre hazırlıklarını yaparlar. Köyde, Kavaları en iyi ağırlayan ve onlara hürmette kusur etmeyen evde kalınır ve eğlenceler düzenlerler. Böylece, o ev tüm köyün ve hatta çevredeki köylülerin bir araya gelmesine neden olur, danslar edilir, şarkılar söylenir, tefler çalınarak raks edilirdi. Evlerin önünde hayır torbaları asılır herkes kendi gücünce içine bir şeyler koyar, yoksullar onu alırdı. Böylece kimsenin bilmediği bir destekleşme ve kolektif ilişki süreci ortaya çıkardı (Aynı ananeler ZerreTakke öğretisinde de vardır). Bu mit, Khurdi ve Hattilerde de uygulanan pagan kültür töresiydi.

İslam'ın bilindik yazarlarından pek farkı olmayan bu eserlerde, iyi iman edecek kişinin özelliklerinde, itaat ve çile (dolayısıyla oruç, hayatın zevklerinden el çekme)[127] önemli bir yer tutar. Ezdani din adamlarının özellikle çok uzun süre oruç tutması ve katı disiplin ile fakirler kastını merkeze alma yaklaşımını iyi incelemek gerekir. Hatta **Lescot,** Şeyh Adi'nin kişisel özelliklerine bağlayarak bu duruma açıklama getiriyor.

Şeyh Adi'nin ölümünden sonra...

Şeyh Hasan döneminde özellikle Kurdi Keyalarının İslam döneminin tutuculaşmaya başladığı ve tüm Kurdistan'da etkin bir rol aldığı dönemde, Ezdaniler çok büyük baskılar görmüşlerdi. Kurdi Keyaları geçmiş kimliklerinden koptukları için, Kurdi din töresinin önemli bir ayağı olan Ezdaniliği büyük bir iştahla bastırmaya, ortadan kaldırmaya çalışmışlardı. Şeyh Hasan dönemi bu anlamda büyük acıların çekildiği dönemdir. **Musul Keyası Lu'lu Bedrettin, Şeyh Hasan'ı idam etmiş** ve **Şeyh Addi'nin mezarını açarak, kemiklerini çıkarıp, dağıtmıştı.**

Şeyh Adi Tarafından Yazıldığı İdda edilen Kitaplar, Ezdani Doktrinleri

İlk kitap Vahi kitap yerine geçer. Ezdanilerin ilahi içerikli, bu kutsal kitabın adı:

***Kitab-ı Celve*'dir:**

Bu kitap beş bölümden oluşmaktadır; (Önce Ezdanilikte Tanrı inancını bilmek gerekir. Ezdaniler için Xuda, sonsuz alanda ve sonsuz mekânda olan, her şeyin yaratıcısı ve tüm varlıkların sahibidir ve tek Tanrı inancı vardır. Hiçbir şey (Şeytanda dâhil olmak üzere ki Şeyh Adi, bu tezini İslam bilginleriyle yaptığı tartışmalarda da savunmuştu;) Xuda'nın kontrolü ve iradesi

[127] Romen Diyoge'nin önderliğinde gelişen, eziyet ile yaşamda farkındalık, Kynikçi felsefenin de doğuşunun esas fikrini oluşturuyordu. İnsan ne kadar, yaşamın kederleriyle zor yönünü öğrenir ve yaşarsa, ondan sonraki zevklerden bir o kadar daha haz alır. "Zora katlanan kolayı yapar" "zor insanı büyütür" veya "bir hırka, bir lokma" anlayışı, çilecilik esastır (Abdül Kadir'i Geyalani'de de bu durum söz konusudur). Diyogen bu yüzden, Makedon komutan ve büyük İmparator İskender'in, kendisine tahtını ve zenginliğine ayağının altına sermesine rağmen, o meşhur deyişiyle yoksulluğuna ve çilesine devamındaki tutarlılığını gösterir. Şöyle der: "Gölge etme başka ihsan istemem."

dışında değildir olamaz da, öyle olsa bu Xuda'nın bir zafiyetti olurdu.

"1.Bütün varlıklardan önce var olan Melek Tavus'tur (Meleka Tavus; otuz bin Melek arasında olan bir melektir. Ezdani inancına göre, Xuda otuz bin melek yaratmıştı (Hatti (Komuh)-lerde de on binlerce Tanrı ve Melek vardır. Ve baş Tanrılardan Güneş Tanrısı Ezdandı). Bu meleklerin içinde ve Xuda'nın katında en önemli misyonu olan melektir. Meleke Tavus bu yüzden, Xuda tarafından baş melekliğe yükseltilmiş, o da diğer melekleri de alarak, gökyüzüne yükselerek, orada bir katta oturmuştu (Hatti mitolojisi ile Kurdi mitolojisinde, Tanrılar katı ve bu kattaki Tanrıların hikâyesi aynı figürler). Meleka Tavus'un önemli bir anlamı vardır. O sadece Xuda katındaki yeriyle değil, onun dışında, Xuda tarafından da, Ezdanilerin sıkıntılarına koşması, başı sıkışmış bir Ezdani ye yardımcı olmak üzere görevlendirmişti. Bu yüzden Ezdaniler (Yahudi-Kızılbaşlar (Hızır)gibi)Xuda katında özel bir yere sahip halk olarak kendilerini görmekteler.

2.Kavmini kötülüklerden ve boş hayallerden kurtarabilmek, diğer kavimlerden farklı kılmak ve yol göstermek için Abd-Tavus'u bu dünyaya gönderdi.

3.Bu ilk defa sözlü olarak Kelam-ı Teslim ile olup daha sonra "Celve" olarak isimlendirilen kitap aracılığıyla gerçekleşti. Bu kitabı Ezdanilerin dışındaki kişilerin okuması yasaktır[128].

BİRİNCİ BÖLÜM

1.Ben vardım, hala varım ve sonsuza kadar idarem altındakilerin tüm hepsinin işlerini ve girişimlerini-hareketlerini kontrol altına alarak var olacağım.

2.İhtiyaç anında benim himayemi dileyenlerin ve bana itimat edenlerin yanında hemen hazır olurum.

3.Hiçbir yer benden yoksun değildir. Toplumun yetkisi dışında kalanların kötülük olarak adlandırdıkları bütün olaylarda

[128] Bu bölümden de anlaşılacağı üzere, Ezdani olabilmek için Kurdi olmak gerekmektedir. Kurdi kavimi de Meleka Tavus'un halkıdır (Huda'ya en yakın Melek), dolayısıyla Kurdiler özel bir halk olarak görülmüş ve kavim olarak seçkinlikle ele alınmıştı.

ben varım. Çünkü bunlar onların isteklerine göre olamazlar.

4.Her zaman bir hâkim vardır ve her şey benim vekâletimle-isteğimle olur. Dünyanın reisi her yüzyılda değişiktir, öyle ki her bir reis , kendi çağında ve yerinde görevini icra eder.

5. Kendi tabiatının kurallarını izlemesi için herkese izin veririm.

6.Bana karşı gelen nedim ve mitessir olur.

7. Diğer tanrılar, benim işlerime karışamazlar ve neyin olabileceğine dair niyetlerinden beni alı koyamazlar[129].

8. (Ezdani)Cemiyetin yetkisi dışındakilerin ellerindeki kitaplar gerçek değildir. Bizim tarafımızdan gönderilenler onları yazmadılar. Fakat hatalar yaptılar, isyan ettiler ve kitapları değiştirdiler. Bunun için bu kitapların her biri diğerini yararsız hale getiriyor ve feshediyor[130].

9. Doğru ve yanlış dendiğinde bilinir ve aşikâr olur.

10.Verdiğim gözdağı, akdimi konuşanlar içindir. Belirli aralıklarda sır verdiğim becerikli yöneticilere kararıma göre muhalefet ederim. Belirli şeylere izin verir ve zamanında gerekli işleri yasaklarım.

11.Doktrinimi izleyenlere dosdoğru yol gösterir ve talimat veririm. Onlar benimle uyum içerisinde bulunmaktan sevinç ve zevk duyacaklardır.

İKİNCİ BÖLÜM

1.Bildiğim yöntemlerle insanı cezalandırır ve ödüllendiririm.

---

[129] Çok Tanrılı bir panteon izlenimi verse de bu durum, Zerdüştlükteki gibi, tek Tanrı inancının olduğu, zıtların birliği esasına dayanan bir inanç temeline oturtulmaya çalışılmıştı.

[130] Ezdani ve Zerre Takke anlayışında sır ve giz kavramları vardır. Bu sırra ancak bazı kişiler erebilir. 12 ile yediler hikâyesini anlatmıştık. Bu rakamda ikisinde şifredir. Bu gize erenler, geldikleri yeri de bilirler. Bu giz Hatti kökeninden gelme güneş tapıcılığı (Ezdan-Zerdüşt-Mani) tasviri ve hikâyesi ile onun dini motiflerinin günümüze taşınan gizden başka bir şey değildir. (Kızılbaşlığın kitabı "Bisati" Osmanlı tarafından, Safavi öğretisi ise Akkoyunlu ve İranlılar tarafından deforme edildiğinden, bu öğretiyle ilgili bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır). Veya sözlü geleneği yüksek olduğundan kulaktan kulağa aktarılıyordu. Osmanlı kaynakları da bunu yazar. Erdebilde "dedo"lar yetişip "halife" ünvanı alırlardı. Ezadniliğin üçüncü bölümünde de buna değinerek "kitabımız yoktur" der.

2. Yeryüzünün üstündeki ve altındaki her şeyin yüceliği, benim kudretim içerisindedir.

3.İnsanların birbirleri ile kavga etmelerini arzu etmiyorum.

4.Bana itaat edenlerin, bilhassa benim olanların kesinlikle iyiliklerini engellemiyorum.

5.İşimi, isteklerime göre olanların ve seçtiklerimin ellerine havale ederim.

6.Bana sadık olanlara ve maksadıma boyun eğenlere her türlü şekilde kendimi

gösteririm.

7.Ben, zamana ve şartlara göre verir, alır, fakir zengin yapar, mutlu ve mutsuz ederim.

8.Mukkader kıldıklarıma mani olmaya çalışan ya da işlerime karışmaya hakkı olan hiç kimse yoktur.

9. Bana karşı olanlara acılar ve dertler getiririm.

10.Benimle mutabık olanlar diğer insanlar gibi ölmezler

11. Tarafımdan karşılaştırılan sürenin dışında kimseye; bu dünyada ikamet için ihsanda bulunmam

12.İsterse onu tekrar bu dünyaya ikinci veya üçüncü kez olduğundan farklı şekilde tenasüh yoluyla gönderirim[131].

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1.**Kitapsız yol gösteririm**. Seçtiklerimi ve dostlarımı gizlice doğru yola sevk ederim. Böylece inancım-öğretim güçlü olmaksızın izlenir.

2.Kurallarıma uymayanların, varlıkların durumuna ve zamanlara uygun olarak yalnız bu dünyada değil; diğer dünyalarda da cezalandırırım.

3. Bu çeşit insanlar, onlar için nasip kılınan durumları bilmezler ve bu sebepten dolayı çoğu zaman hataya düşerler.

4.Yeryüzündeki hayvanlar, göklerdeki kuşlar ve denizdeki

---

[131] Mazdeizm-Manihaizm anlayışı, modern anlamıyla ruh göçü olayıdır. Oysa diğer tek Tanrılı dinler bu olayı reddederler.

balıkların hepsi elimde ve otoritem altındadır.

5. Yerin altındaki saklı olan defineler ve cevherler malumumdur. Ben onların bir kişiden diğerinin eline geçmesine sebep olurum.

6.Uygun zamanlarda mucizelerimi ve kerametlerimi isteyenlere ve kabul edenlere gösteririm.

7. Yolumdan sapanlara ve bana yabancı gelenlere zorluk ve muhalefet olanlara zarar getirir. Çünkü onlar; elimdeki güç ve zenginlikleri, onlara layık bir insan soyundan seçtiğini bilmezler.

8. Alemlerin idaresi, yüzyılların devri ve onların idarecilerinin her birinin değişimi uzak çağlardan beri tarafımdan düzenlenir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1.Hükmümü benden başka diğer ilahlara vermem

2.İnsanların istekleri için dört kaide, dört zaman, dört ana sırrı verdim.

3.Yabancıların kitaplarından benim kurallarıma uygun ve hem fikir olanlar kabul edilebilir. Fakat aykırı olan tahrif olmuştu.

4.Üç şey bana terstir ve üç isimden nefret ederim.

5. Sırlarımı koruyanlar tarafımdan söz verilenleri elde edeceklerdir.

6. Kader rüzgârlarına benim için dayananlar mutlaka bu dünyalardan birinde mükâfatlanacaklardır.

7. Kullarımın tek vücut halinde kendilerini birleştirmelerini ve böylece onlara yabancı gelenlerin muhalefetlerinin sonucunda tam yolunda gitmelerini isterim.

8. Emirlerimi takip eden sizler! Benden gelmeyen bütün fikirleri ve sözleri reddedin. Yabancıların yapacaklarını bilmediğiniz için adımdan ve sıfatlarımdan onlara bahsedip günah işlemeyin.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Şahsımı ve suretimi tekrim edin, çünkü onlar, sizlere yıllardır unuttuğunuz işi hatırlatır.

2. Kullarım dinleyin ve bütün emirlerime itaat edin. Çünkü onlar size benden gelen sırların bilgisini öğreteceklerdir.

MUSHAF-I REŞ (KARA KİTAP)

1.Bidayette sırr-ı azizinden Allah beyaz bir inci halkayı yarattı. Yine Angar namına bir kuş halkederek, halkayı onun sırtına koydu. Kırk bin sene bu inci kuşun sırtında kaldı.

2.Allahın yarattığı ilk gün pazardı. O gün Azrail adlı meleği yarattı. Bu hepsinin lideri olan Meleka Tavustur.

3.Pazartesi Melek Dardail'i yarattı. O şeyh Hasan'dır.

4.Salı günü Melek İsrafil'i yarattı. O şeyh Şemstir.

5.Çarşamba günü Melek Mikail'i yarattı. O Şeyh Ebu Bekir'dir.

6.Perşembe günü Melek Cebrail'i yarattı. O Saceddindir.

7.Cuma günü Melek Samnail'i yarattı. O Nasru'd-Din'dir.

8.Cumartesi Melek Nurail'i yarattı. O Fahruddindir.

9.Allah, Meleka Tavus'u onların lideri yaptı.

10. Onun ardından yedi kat göğü, yeryüzünü, güneşi ve ayı yarattı.

11.Fahreddin, insanları, kuşları, hayvanları yarattı. Onları torbalara yerleştirdi. İnciden çıktı ve melekler onunla beraberdi. İncinin üzerinde çok yüksek sesle bağırdı. İnci ikiye ayrıldı ve dört parça oldu. İçinden bir su çıktı ve bir deniz oldu. Bu dünya deliksiz yuvarlak oldu.

12.Tanrı Cebrail'i bir kuş şeklinde yarattı ve gönderdi. Elleriyle yeryüzünde dört köşe yaptı. Bir gemi yarattı ve içinde otuz bin yıl kaldı. Sonra gitti ve Laleşe yerleşti, sonra dünya üzerinde bağırdı ve taşları taş haline getirdi. Bu dünya yeryüzü

oldu ve titremeye başladı. Tanrı, Cebrail'e beyaz incinin iki parçasını gönderdi ve onlardan birini yeryüzünün altına, diğerini de cennetin kapısına yerleştirdi. Sonra, onlardan güneşi, ayı yaptı. Küçük parçalardan yıldızları yarattı ve onları gökyüzüne ziynet gibi astı.

13. Yeryüzündeki bitkileri ve meyveli ağaçları, yeryüzünün dekoruna nişan olarak dağları yarattı. Sonra yeryüzünün üzerinde gökyüzünü yarattı.

14. Kudretli Allah dedi ki; "Meleklerim, Adem ile Havva'yı insan olarak yaratacağım. Sahr b. Sefer, onlardan vücuda gelecek. Sonra yeryüzünde olanlardan dindar bir millet olacak. Demek istediğim, Meleka Tavus, Azrail'in dindar milleti, Ezdanilerin dindar milletidir."

15. Sonra Suriye'den Laleş'e gelen Şeyh Adi b. Musafir'i gönderdi.

16. Sonra Allah, Karadağların üzerine indi bağırdı ve otuz bin melek yaratıp onları üç gruba ayırdı. Melekler ona kırk bin yıl ibadet ettiler. Daha sonraları onları, Meleka Tavus'a teslim etti. Ve onlarla cennete çıktı.

Ve sonra Allah kutsal topraklara indi. Cebrail de bu dünyanın dört köşesinden toprak getirmesini emretti. İkinci olarak, toprak, su, ateş ve hava getirtti. Bütün bunlardan Adem'i yarattı ve kendi gücüyle ona ruh verdi. Cebrail'e, Adem'in cennete girmesine izin vermesini ve oradaki bütün ağaçların meyvelerini yiyebileceğini fakat buğday yememesi gerektiğini emretti.

18. Yüzyıl sonra Meleka Tavus Allah'a dedi ki; "Adem nasıl çoğalacak ve soyu nerdedir?"

Xuda ona dedi ki, "Sorunu ve gereğini yapmayı sana bırakıyorum."

Melek Tavus Adem'e gelip dedi ki;

"Buğday yedin mi?"

Adem:

"Hayır. Xuda onu bana yasakladığı için yemedim" diye cevap verdi.

Tavus:

"Ye, o seni iyileştirecek," dedi.

Adem, buğdayı yedikten hemen sonra karnı şişti ve Meleka Tavus onu cennetten çıkardı ve tekrar kendisi cennete döndü.

19. Adem, kendini, karnından dolayı acı içinde buldu. Xuda ona derhal bir kuş gönderdi. Kuş Adem'in arkasını gagalayarak onun içinden bir delik açtı, sonra onun sıkıntısı hafifledi.

20. Cebrail, Ademden yüz yıl uzak kaldı. Sonra ağladı ve bundan dolayı yüzlerce yıl üzüldü.

21.Bu sırada Xuda, Cebrail'e, Havva'yı yaratmasını emretti. Cebrail'de geldi ve Adem'in sol kolunun altından Havva'yı yarattı[132].

22. Melek Tavus daha sonra bizim Mezhep için ve eski Asurluların krallarından yanı sıra krallar olan Nasruh, Kamus, Artimis için yeryüzüne indi. Onun ardından 1.Sabur olmak üzere iki kralımız oldu. Bir ve ikinci Sabur'un krallığı 150 yıl sürdü. Çağımıza kadar önderlerimiz onların soyundan gelmişti[133].

23.Kinimiz dört krala karşı yönelmişti.

24.Aşağıdakiler bize yasaklanmıştı:

Marul; çünkü adı Hudamız Alhasyah'a benzer.

Fasulye; Koyu mavi renk; İlahımız Jonas'a aşırı sevgimizden dolayı balık yemeyiz. Ceylan etini de ilahlarımızdan birinin yarattığı ve onun koyunu olduğu için yemezler. Eyh ve müritleri Meleka Tavusa olan ibadet etme hatırına Horoz eti yemezler

---

[132] Rivayete göre, insanların neslinin, Âdem'den mi yoksa Havva'dan mı? tartışması çıkmıştı. Bunun üzerine Havva da, Âdem de, tohumlarını, bir testinin içine koyarak ağzını kapattılar ve dokuz ay boyunca sonucunu beklediler. Dokuz ay geçince, artık testilerin ağzını açmanın zamanı geldiğine dair fikir birliğine varınca, testilerin ağzını açtılar. Âdem'in testisinden, güzel mi güzel, canlı mı canlı nur topunda bir kız ile bir oğlan çocuğu çıktı. Bunun üzerine Havva'da kendi testisinin ağzını açınca, pis kokulu haşaratların çıktığını gördü (aynı öngörüyü araştırmacı Ünsal Öztürk'ün "Aleviliğin Büyük Sırrı" adlı eserde, Zerre Takke anlayışında; Naci ile Naciye olarak görüyoruz).
Xuda, Âdemin bu çocukları beslemesi için iki tanede meme ve bol süt verdi. İşte Âdem'in beslediği bu kız ile erkekten gelen insanların oluşturduğu kavim, Ezdanilerdir. Daha sonra, Âdem ile Havva'nın ilişkisinden doğan bir kız ile bir erkeğin soyundan gelenler ise, diğer milletlerin insanlarıdır.

[133] Bahsedilen krallık Med krallığıdır. Asur iktidarını yıkan ve 150 yıl iktidar olarak bölgede hüküm süren Kurdi devleti Medlerdir.

(doğa tapıcılığı, Kurdistan dini kültürünün tümünde vardır).

Melek tavus; yukarıda belirtilen Yedi İlahtan biridir. Çünkü onun tasviri horozdur.

Bize ayakta su içmek, otururken pantolon giymek, tuvalette konuşmak ve genel hamamlarda yıkanmak yasaktır. Ne şeytan kelimesine ne de buna benzer başka kelimelere ve Mel'un, La'ana, Na'l gibi ve bunlara benzeyen kelimeleri söylemek bize yasaktır.

25. Mesih'in bu dünyaya gelişinden önce dinimiz putperestlik olarak adlandırılmış ve Yahudiler, Hristiyanlar, Müslümanlar dinimize karşı çıkmışlardır. Nitekim Persler de aynı şeyi yapmışlardır.[134]

26.Kullarımızdan biri Ahab'dır. O hepimize kendisine tuhaf gelen bir isimle kendini çağırmamızı emretti. Kişiler onu, Tanrı Ahab ya da Ba'lzabüb diye çağırdılar. Şimdi aramızda Pirbub olarak adlandırılır.

27. Babil'de adı BuhtuNasar (NabukondanaSar=Babil kralı) olan bir kralımız vardı. İran'da AhSupaReş, İstanbul'da AgriXalus (Helas=AgriXalo=TuruWa) vardı[135].

28. Yeryüzü ve göklerin yaratılışından önce Xuda yukarı da denizi yarattı. Kendisi için bir gemi yapıp onunla kendini eğlendirmek için denizler ortasında yolculuk etti.

30. O ne büyük sır! İncinin gürültüsünden dağlar, velvelesinden tepeler dumanından gökyüzü meydana geldi. Sonra Xuda cennete çıktı. Orayı güçlendirdi ve destek olmaksızın sağlamlaştırdı.

31.Xuda daha sonra, bir anahtarla yeryüzünü kapadı. Sonra

---

[134] Zerdüşt dini, ateş tapıcı ve put tapıcı olarak görülmüş, Hristiyan döneminde, başta kent merkezlerindeki, Tesup ve Ezdan-Zerdüşt tapınakları yıkılmış, onunla ilgili kaynaklar, yakılıp imha edilmişti. Bilindiği gibi Persler de, kendilerine uygun Zerdüşt anlayışını bir türlü oturtamamış ve Kurdilerin özgünlüğüne de değer vermemişlerdi. Kavimlerinin kitabı Ardevesta'ya önem vermişlerdi.

[135] Kurdilerde ulusal bilinç oldukça güçlüydü ve sözlü kültür aracılığıyla elit bir kesim tarafından (bunlar Xale veya (çobanlarda)Pirlerdir), çağlar boyu taşınmış; adı geçen Kurdi kralları bir araya gelerek Ninova'nın düşmesi ve Asur'un yıkılmasını sağlayan Kurdi krallardı. Bu krallığın özelliği; Kurdilerin değişmez kanunu "Avesta"'nın yazıldığı yer olması hasebiyledir.

eline kalem aldı ve onunla bütün yaratıkları yazmaya başladı.

32. Xuda daha sonra kendi ışığından ve cevherinden altı ilah yarattı. Onların Yaratılışı, tıpkı bir insanın bir lambadan diğerini aydınlatması gibi meydana geldi.

33. Sonra ilk ilah ikincisine dedi ki; "Ben semayı yarattım. Fakat sen göğe git ve bir şey yarat. O da gidip güneş oldu. Üçüncüsü gidip ay oldu. Dördüncü ilah ufuğu yarattı. Beşincisi sabah yıldızı oldu ve altıncısı da havayı yarattı.

Peder Anastase'nin keşfettiği kitap büyük bir değer taşımaktadır. **Dr.Bittner adlı araştırmacı, kitabın dilini uzun süre çözümlemeye çalışmış (ve belki de tesadüf), bu araştırmacı yaptığı çalışmada, iddia edildiği Kurdilerin Seyhan ve Sincar bölümünde konuşulan dil ile değil, Süleymaniye bölgesindeki bir tür Kurdi dili ile yazıldığını keşfetmişti (Thomas Bois. "Les Ezdanis"). Kitapların hangi dönemde yazıldığı ile ilgili olarak speklasyonlar olsa da, tarihlenme 13 veya 14. yüzyıl olarak tahmin edilmektedir (Dolayısıyla Ahmet KH(X)ani'den çok önceki bir tarihe denk gelmektedir).**

Dini Görevler

Ezdaniler tıpkı Zerdüştler gibi, güneşe dönerek, ayalarının içini havaya çapraz bir şekilde göğsünün üzerinde tutup, ardından dizlerinden tutarak eğilir ve başlarını toprağa değdirerek, namaz edasında: (Huda'yı yüreklerinde duyumsar), ibadet ederler. Yere eğilip alın vurup, toprağı öperler. Alın vurdukları yerde, en az aldıkları abdest kadar temiz olma zorunluluğu vardır. O yüzden ibadet etmeden önce, ibadet yeri de temizlenir. Bu yer, Müslümanlarda olduğu gibi, seccade olabileceği gibi, temiz bir yerde olabilir. Güneşin batışı ve güneşin doğuşu ile birlikte ibadet yapılır. İbadetten önce abdesttin alınması ve temizlenme esastır. Okunan duadan sonra, ibadet yapan Ezdani, gömleğinin yakasını ağzına alır, dudaklarının arasında tutar ve yere kapanır. Bu eda, tam üç kez tekrarlanır.

Güneşin doğuşunda da, batışında da aynı dua okunur:

"Ey Şems, bizi bedbahtlığa ve düşmanlığa karşı koru. Rab! Milletine karşı lütufkâr ol! Rab! Milletini müreffeh kıl. Rabb! Çocuklarımızı koru! Rabb! Tanığımız Melaka Tavus'un adıdır."

Ezdanilerde de Hac bir zorunluluktur. Her Ezdani Eylül ayının 15 ile 20'sinde, Şeyh Adi'nin türbesinin bulunduğu, Laleş kentinde bir araya gelerek, hac görevlerini yerine getirirler. Laleş'in kurulduğu dağ görüldüğü esnada, saygı işareti olarak ayakkabıların çıkarılması gerekir. Ama bu gün bu ritüel azalmıştı. Ama Şeyh Adi'nin türbesine girerken mutlaka ayakkabılar çıkarılır. Yalın ayak yürümeyen kişi kâfir olarak adlandırılır.

Ezdaniler orucu, bir eza aracılığı olarak değil, kısa ve anlamlı bir görev olarak görürler. Bu yüzden, halkın tuttuğu oruç süresi (Kızılbaşlarda olduğu gibi) çok kısadır (fakir sınıfı dışında onlar, kendi halkları için tam 92 gün boyunca oruç tutar ve onun ödülünü alırlar). Yılda iki defa üçer günden olmak üzere altı günlük oruç zorunluluğu vardır. Oruç, gece yarısı oruca kalkılır ve o günün güneş batımından sonra oruç açılır. 18 Şubat ve Aralık ayının (İda Rosa bayramının) ilk gününde oruç tutulur. Aralığın birinci günü kutlanan İda Roza bayramında (Aralık ayının ilk, Salı, Çarşamba ve Perşembe gününde) ve Hızır İlyas bayramı denilen (18 Şubat öncesinde), dönemde oruç tutulur. Sersala (Yılbaşı) günüde de, oruç tutulur. Oruçlardan sonra bayram olduğu gibi, ayrıca iki bayram daha vardır.

İda Roza bayramı, oruç ile başlar, toplam üç gün sürer. Oruç ve bayram bittikten sonra asıl bayram İda Ezi (Ezdanilerin bayramı) başlar. Bu bayram oldukça coşkulu ve törenseldir. Şenlikler, düğünler bu dönemde kurulur. Dolayısıyla hareketli bir bayramdır. Ezdaniler, oruç görevlerini yerine getirirken, gece yarısından, güneş batımına kadar yemek yemeleri, su içmeleri ve cinsel ilişkiye girmeleri yasaktır.

Kurdilerde yılbaşı denildiğinde, paskalya içeriğinde olsa da, paskalya döneminde yani aralıkta kutlanmaz. Nisan'ın ilk çarşambası Sersaladır. Bu gün yeni yılın gelişi olarak bilinir ve kutlanır. O gün, kurbanlar kesilir, festivaller düzenlenir. Sabah-

lara kadar eğlenilir. Akşamları ateşler yakılarak, üzerinden atlanır ve en güzel çiçekler toplanarak ev düzenlenir, süslenir. Evin süslenmesinde ise, asıl malzeme olarak çiçekler kullanılır.

Kurdi Ezdaniler, ayrıca İda İsa denilen ve Paskalya'ya denk gelen bir zamanda da, Sersala kutlarlar (Mani-Rumi etkisi: 2.Med son döneminde Kurdi krallığı Hristiyanlığa geçmişti). Ama bu bayram İsa bayramı olarak adlandırılır. Tüm Kurdi coğrafyasında aslında bu bayram kutlanırdı. Erkekler de kadın kılığına girerek ev ev dolaşır, değişik oyunlar oynayarak, mahalleliyi eğlendirir hediyeler alırlardı.

Hristiyanların bayramı kutlanıldığı gibi, İda Remezan denilen, Müslümanlarında bayramı kutlanır. Ramazan bayramının bitmesinden iki gün önce, Remezan bayramı da kutlanır. Müslümanlarda Kurban bayramı dönemine iki gün kala bu bayram kutlanır.

Ölülerin arkasından yemeklerin verildiği ve taziye denilen merasimin kurulduğu bayrama İda Dahiye deniliyor. Bir ölünün arkasından, yıllarca merasim düzenlenir. Bu merasimler: üç yıl boyunca her Aralık ayında taziye kurulur. Ardından üç yıl boyunca nisan ayında taziye kurulur. Ardından, yazın ilk günlerinde üç yıl ve son olarak sonbahar ayında üç yıl boyunca taziye kurulur. Taziyede, gelen misafirlere ölünün arkasında dualar okunması ve fakirler ile misafirlerin karınları doyurulur, yemekler verilir.

Ezdanilerde yönetim hiyerarşisi, din ve soy-mezhep anlayışı temeline oturtulmuştu. Kurdiler ayrıcalıklıdır. Ezdani olmak için, Kurdi olmak olmazsa olmaz koşuldur. Bir Ezdani dışında hiç kimse, bu dünyanın sahip olduğu fikirleri bilmez ve onlarla paylaşılmaz. Ezdaniler içinde, her ne kadar, Adi soyu önemli, fakir tabakası önemsiz gibi bir algılama düşünülse de büyük bir yanılgıdır. Fakirler, Ezdanilerin günahlarının arınması için, 92 gün boyunca (tıpkı bir Hristiyan Keşişi gibi) oruç tutarlar. Fakat onların da bu anlamda toplum içinde büyük ayrıcalıkları ve dokunmazlıkları vardır. Buna göre,

-En tepede Ezdani Emiri yer alır; bu kişi Şeyh Adi'nin so-

yundan gelen kişidir. Bu kişi, dünyevi otorite olarak algılanır. Dolayısıyla, Ezdaniler içinde en son sözü o söyler.

-İxtiyare Marge :

İhtiyar din adamı (Kızılbaşlarda "Dedo"dur), Emirden sonra bölgesel olarak en yetkin kişidir. Bölgede kanunu, nizamı sağlamak anlaşmazlıkları çözümlemek gibi görevleri vardır. Bu sınıfta Şeyh Adi'ye mensup akrabalardan gelmektedirler.

-Pirler[136]:

Pirlerde Emir gibi benzer görevler yerine getirmekte. Fakat Pirler imam yönüyle tanınmış ve kendini dinine vermiş, din bilgisine sahip kişilerdir. Bunlar, Şeyh Adi'nin akraba veya soy bağından değil, bizzat halkın içindeki kişilerden meydana gelmektedir. Xalolar, bir yere gittiklerinde, görev ve yetkilerini vekâlet olarak Pirlere bırakmaktadırlar. Pirler, aynı zamanda Ezdanilik ile bilgiler üzerine vaazlarda bulunur ve din bilgisi konusunda, çevresini aydınlatmakla yükümlü olduğu gibi, dinin halk içinde yaşatılması ve dini merasimlerin gerçekleştirilmesinin de sağlayıcısıdır.

-Kavalar:

Bunlar, daha önceden de değindiğimiz gibi, halktan erzak ve para toplamak için, yılda iki kez Ezdani sancağını alır köy köy gezer, Ezdanilerin yaşadığı yedi bölgede gezerler. Aldıkları güçlü eğitimin birikimiyle köylülere vaazlar verir, onlara eğlenceler düzenler, din ile halk arasında köprü görevi görürlerdi.

-Fakirler:

Bunlar, sıradan halktan kişilerdir. Özel yeteneklere sahip olmaya gerek yoktur. Çilekeş bir ömrü tercih ederler. **Yılda üç aydan daha fazla bir zaman oruç tutmakla yükümlüdür-**

[136] Ezdanilikteki Pir ünlülüğü, gerek Piani ve gerekse de Madai döneminden kalma yaşlı bilge insan, dini âlim anlamındadır. Zerre Takke'de de Pir ünlülüğü vardır.

ler(toplumun günahlarını temizlemekle yükümlü, vicdanın temsilidirler). Fakirler; fakir elbiselerini giymeleri için, gönüllü olduklarında, belli bir süre eğitimden geçirildikten sonra, hak ettikleri taktirde, törenle elbiseleri giydirilirdi. Bu törende, Ezdani din adamları yer alır ve önce fakirin başına Kuulik denilen bir külah giydirilir, ardından altına beyaz pantolon, siyah bir gömlek, diğer Ezdanilerden farklı olarak, hakim fakat açık yaka kullanırlar. Bu da fakir olduklarını belirtir. En üstede yün ceket giyilirdi.

Fakirler, bir ömür boyunca saç sakal tıraşı olmaz, alkol, sigara gibi kötü maddelerden uzak durulardı. Ama bir eve girdiklerinde hürmet ile karşılanır, istedikleri yerine getirilirdi. Hatta evde beğendiği bir şey varsa alma hakkına da sahipti. Beğendiği eşyayı alıp dışarı çıkabilirdi, Ezdani halkına mensup biri, fakiri engeller, hediyesini vermez ise, şiddetle cezalandırılır, toplumdan aforoz edilirdi.

Fakirlere, el kaldırmakta yasaktı. Hiç kimse bu kişilere dokunmaz, onlara büyük saygıyı onlara gösterirdi. Fakir kastından biri, bir başkasını dövdüğünde dahi, karşısındaki ona elini kaldırmaz, saygı gösterirdi.[137]

-Mücavirler:

Bu kişiler kutsal olan yerleri bekler, oranın ışığının sürekli yanmasını sağlardı.

-Fekreyalar:

Kadınlardan oluşurdu. Tıpkı Hristiyanlıkta olduğu gibi, dul veya genç kızlar kendilerini ibadetgâhta kapatarak, Xuda'ya adarlar. Bu arınma ve hizmet sürecine katılan kadınların oluşturduğu gruba denir.

-Köçekler;

Bunlar daha çok büyüsel işlerle uğraşan, bir tür kâhin sınıfıdır. Ama aynı zamanda, dini ayinlerde danslar yapar ve ce-

[137] Zenginler ve üst sınıfta zevk (alkol, yemek, giyim vs.)ten vaz geçerek fakirler sınıfına dahil olabilirlerdi.

maati zevke getirerek, ibadetin daha güçlü yapılmasını sağlarlar (Hatti, Med döneminde de aynı işlevi görürlerdi).

-Ferraşe ile Çavuşlar ise:

Bunlar, ibadetgâhlarda görevli bir tür memur konumundaki kişilerdir. Sınıf olarak, ibadetgâhın emekçileri olarak tabir edilebilir, ama dini bir yetki veya misyonları yoktur. Bu gün, Kurdi coğrafyasında yöneticilik işi yapan veya toprakta kaba usulü iş alan veya organize görevlerde yer alan kişilere ön ek olarak "çavuş" ünvanı verilir. Bu organizatör memur anlamındadır.

Ezdanilik, bir toplumsal gerçeklik olarak, Kurdistan'ın her coğrafyasında geçmişin ayak izleri ve Zerdüştlük ve Hatti-Khurdi karma töresinden kalan gelenek ve göreneklerin birer abideleridir. Kızılbaşlıkta, bir tür Zerdüştlük ve Ezdanilik (Hatti kökenli)ten bozma bir anlayıştı. Bu bakımdan Ezdaniler, Kurdiler için, geçmişiyle arasında bir köprü ve bir o kadar anlamlı bir dinsel gruptur. Bir Ezdani;

Xuda'sına inanır,

Şeyhine bağlıdır,

Pire tabidir,

Ömür boyu sürdüreceği bir ahret kardeşi vardır,

Hacını, orucunu, namazını aksatmaz.

Bugünkü Ezdanilerin Nüfusu; Devlet İstatistik Enstitüsünün verdiği verilere göre 1985 yılı itibariyle;

Siirt ilinde: (4806 kişi Beşiri ilçesi ve köy ile mezralarında olmak üzere) 5726 kişi

Diyarbakır ilinde: 1356

Mardin: (Midyat;5600, İdil:680, Nusaybin;2963 kişi olmak üzere toplam) 9243 kişi"

Urfa: Özellikle Viranşehir'deki nüfus Ezdani nüfusunu oluşturmakta; 6307 kişi olmak üzere; 22632 kişi iken, bugün bu sayının, gerek bölgedeki savaş süreci ve gerekse de, diğer tutucu-bağnaz Sünni tavırları, Avrupa yoluna açılan kapıdan hare-

ketlik başlatmış ve dışarıya göç ile bugünkü Türkiye'nin Kurdi coğrafyasında, bin kişinin altında bir nüfusun olduğu tahmin edilmektedir.

Ezdaniliğin, yüzyıllardan beri gelişen sürece direnme, kendini koruyabilmek için içe dön politikası uygulandığından, yeterli ve anlamlı araştırmaların yapılmasını engellemişti. Bu bağlamda, Ezdaniler, kapalı bir toplum yapısı ile kendilerini korumada önemli bir kazanım elde ettiklerini görünce, günlük yaşantılarında kendilerine göre bir yaşam tarzı geliştirerek, uzun vadede, sünnileşmiş bir Kurdi toplumuna karşı da yabancılaşmıştı. Bu bağlamda, özellikle bölgedeki çağdaş ve yurtsever güçler, Ezdani inancını ve kültürünü atalarından miras olarak taşıyan unsurlar olarak görmeli ve bu temelde, saygıyla ve hürmetle bu inanç grubundaki kişilere yaklaşmalıdır. Kapalı olması nedeniyle, dışa karşı evlilikte güdülmediğinden, tipoloji olarak da orijin bir yapıdır.

Halk arasında söylenen bir beste Kurdi Sünnileriyle, Ezdanilerin aşkının imkânsızlığını da çok iyi anlatır. Bu parça, Sünni bir Kurdi erkeğinin gönlünü kaptırdığı, Ezdani bir Kurdi kızı ile olan aşkı anlatmaktadır. Ben bu hikâye'ye konu olan şarkı ile bu bölümü kapatmak istiyorum. Kurdi ozan, şair ve yazar **Şiwan Perver'in** muhteşem sesi ve sazıyla biçimlendirerek dillendirdiği bu parça, yazılanların toplam özetidir:

Ax de were le were le le le le....
Kırive ve sibe w'eze bi çiyaye Şengale
Gola simoquya diketim iro geli di geli de de
Di geli de di geli de kirıve le le le le...

Mina bala xwe dabu ku ve sibeki keçka simoquya
Lixwe kiriye kirase sor i meleki çeka ebawi
Ebadiyi di seri de
Xwe dabu deva devi gola simoquya

Mina kevoka şinordeka
Çeme Xabure di bini da he kirive le le le le...

Kırive w'ez ketime Bexte te
Te ve sıbeke bi dengi qebqeba herami kewan e
Xwe berde poze Şengala şewiti
Te bi şexa Meleke Tawis ke
Were di ser derd ü kulan re ramüsaneke
Bi ser can ü cesede Kirive, min, xwe de berde kirıve le le le le...
Kirive heger xer be bila ji de u bave te re be
Heger gune be bila sedqa sere te be
Ez fegire we kirive le le le le...

İcar Keçika bang kir;
Kirivo w'eze jin im ne bi deste xwe me
Qurbana te, me talan neke
Ji xwe netirse, w'ez sond dixwum
Bi Şex Adike Meleke Tavis be
Heger ez biminim ji rih u can ü cesede
Kirive xwe re me kirivo lo lo lo lo...
De ramüsane me keçke Ezidiyan
Di Xweş buna sehera sibe...
Di azanya mele de kirivo lo lo l o lo...
Sing ü bere mın dilmeze
Min kevoka şinordeka çeme xaburi he kirivo lo lo lo lo...
De mina fincana kehve ferfuri ne
Dev ü leve min mina şekıre Amedi
Di deve cuhe de kazeskiri dicine kirivo lo lo lo lo...
De lo lo lo ax...
Kirivo
Ah de gel de gel gel oy oy oy oy...

Kirve; bu sabah Şengal dağından Somqya gölüne indiğimde
Vadi vadide açılmış, vadi vadide, vadi kirivim hey hey hey...

Gördüm, bu sabah Simoqya'nın kızı,desenli kırmızı fistanını giymiş
Arkalıklı abiyesini de, güvercin edasında üstüne atmış,
Sımoqya gölüne öyle inmiş
Adeta Habur gölünün yeşil ördeği gibi
Sudaki aksi gibi, ah..kirive hey hey hey....

Kirve, ocağına düşmüşüm
Bu sabah harami keklik ötüşüne

Yanası Şengal'in doruğuna çıkasın
Kutsallardan Melek-a Tavus şeyhinin hürmetine
Hadi gel... dert ve acıların üstüne
Ben olayım Kirvenin canı ile ölüsüne
Bir öpücük kondur, hey kirve oy oy oy...
Eğer lütfun hayır ise, başının sadakası olsun
Ben kapınızdaki bir dilenciyim, kirve oy oy oy...

Bu kez de kız söyler:
Kirivo; kadınım, başıma buyruk değilim
Kurbanın olayım, meraklanma, korkma!
Melak-a Tavus şeyhim Adi'nin başına yemin ederimki
Ölürsem, kara toprağa
Kalırsam, kirvemin ruhu, canı, cesediyim
Ah..kirivo oy oy oy...
Bir bilsen Kirve!

Biz Ezdani kızların busesi

Seher sabahın güzelliğinde, sabah ezanı sesiyle, kirivo oy oy oy...

Ben ceylan yavrusunun gövdesi, göğsü

Ben Habur'un yeşil ördeği, güvercini

Çini fincandaki kahve misali

Dudaklarım, ağzım,

kağıdına sarılı Amedi şekeri

Ki o Yahudilerde ağzında çiğner kirive oy oy

Ah... kirve oy oy oy... ah!"

Evliya Çelebiden Cejna Tolana Bir Örnek; Kurdi Hukuku

Bilindiği gibi Evliya Çelebi, Osmanlı döneminde yaşamış abartıcı (dönemin islam gezgin ve tarihçilerinde bu vardı. Hristiyanlıktaki gibi) bir gezgin ve düşünürdü. Bitlis hanedanlığı[138] ile Osmanlı hanedanlığı arasındaki çelişkiler ve Kurdilerin

---

138 *Şerefname* sünni Kurdi tarihinin anlatıldığı bir eserdir. Şerefhan bu eseri ağırlıklı olarak İran kaynaklarını alarak 1597 yılında (Padişah Murat'a rapor olarak) yazmıştı. İslamiyet sonrası dönem için Sünni Kurdilerin tarih incelemesi açısından büyük bir emek verilerek yazılmıştı. Bitlis, Kurdi siyasetinde ilginç şahsiyet ve bunların yaratımı olan diplomasi geleneğinde üstat insanların yetiştiği bir hanlıktı. Boti'nin merkezi alanında olmaları belki de bu avantajı sağlamıştı. Önünde de arkasında da, Kurdi coğrafyasının büyük güçleri vardı. İran ve Osmanlı içinde tam uçta bir yerde olmasından dolayı, iki ülke arasında tampon bölge siyaseti üzerine oynamıştı. Bana biraz NeMırd krallığının siyasetini anımsatmaktadır. Bitlis hanları da, Osmanlıya bağlı olarak görülseler de aslında, hanlık unvanlarını İran krallarından almışlardı. Amasya anlaşmasının mimarı yine Bitlis Hanıdır. Bu ince siyaseti, İran'a bağlı Azerbaycan valisinin Osmanlı kralına şikâyeti ile birlikte büyük problemler yaratmıştı. Kızılbaşların bölgedek, hakimiyetinden haz almayıp, bu krallığı Mecusi görmüşlerdi. Bu dönemden sonra Osmanlı ve Bitlis hanedanlıkları arasında kara kediler olmuştu. Osmanlı güçleriyle sürekli savaştılar. Buna rağmen Osmanlı bölgeye giremedi ve tahtına oturtacak vali dahi atayamadı. 1535 tarihinde, Osmanlının doğu seferinde, Kurdi Hanlarının da askerlerine duyduğu ihtiyaç ve Kurdi emirlerinin de gönül elçisi olarak araya girmesi nedeniyle, Bitlis hanı Şemseddin, İbrahim Paşa ile uzlaşarak, Osmanlı ile ortak siyasete girmişti. Sultan Süleyman kendisine değer vermiş, güçlü dostluk kurmuşlardı. Sonrasında, Osmanlının provakatif niyetlerini anlayınca İran ile ortak siyaset gerçekleştirilmişti. Şerefhan işte bu kişinin torunudur. Şerefhan da, İran saraylarında seçkin bir eğitim gördü ve iyi yetişti. 1579 yılında, Osmanlının, İran siyasetinde etkin rol alması sonucu, Kurdiler önemli bir yer edinince 3.Murat tarafından, Bitlis hanlığına getirildi. Ahmed Xani'nin istediği türden bir lider değildi. Osmanlıyı bölgeye getiren ve aşiretler içinde

kendi içindeki çelişki ve ihanetlerin tam merkezinde yaşamıştı. Bu meşhur gezginin çalışmasını da irdelemek gerekir;

"Evvela, paşadan yerinde bırakma emirlerini ve Han'a hitaben yazılmış sevgi mektuplarını ve hediyelerini alıp, hayır duası ile ve Mallı-Kaya Çelebi ile çıkıp güney yönüne giderek (Vustan kalesi) nde konakladık. Buradan Van Gölü kıyısında Kiyar Kayası denilen yerden geçip Kuskum dağını geride bırakarak (Tahtı Van) Han'ına vardık. Buradan Han'a yerinde bırakıldığı haberini gönderdik. Ertesi gün Bitlis hanının Kethüdası Kara-Mehmet Ağa adlı bir yiğit on bin kadar RajKili askeriyle emrin karşılanmasına çıkıp, büyük alay ile Bitlis şehri içinden geçip, doğru han bağına vardılar. Bir büyük divan kuruldu ve paşanın yerinde bırakma mektupları okunarak, paşadan getirdiğimiz hilatlar Han'a giydirildi ve hayır dua ile hanlık koltuğuna oturunca, paşanın gönderdiği hediyeleri Ziyaeddin Han'a sundum. Dünya kadar memnun olup, ipekten olanlarını validesine gönderdi. Han'ın hilat giydiğini bağdan Bitlis kalesine işaret ettiklerinde Allah'ın büyüklüğü, önce kaleden, sonra şehrin damlarından binlerce tüfek atılıp, peşinden kaleden üç yaylım top atılarak Bitlis şehri semender kuşu gibi ateşler içinde kaldı. Üç gün şehirde kalıp, dördüncü gün Handan gitmek için izin aldığımızda bana iki kese ve bir samur kürk, bir Gürcü köle ve iki at ihsan eyledi. Bu elbise ve kürkleri bir yere Allah emaneti verip, Han'dan yol arkadaşları alarak Zerki beyine diye yola düştük.

---

etkinliğini artıran bir karekterdi. Feodal çıkarları herşeyin üstünde olan bir şahsiyetti. Ape Musa, Hatıralarım adlı eserinde, Şrefehanı oldukça eleştirir. Soyunu Türklüğe dayamasını eleştirerek, birde peygamber soyundan olduğunu Arabi kavim geleneği ile Osmanlı padişahlarına övgü dolu kitaplar (Heşt Behişt adlı eseri) yazması ve en son olarakta Osmanlıyı Kurdistana getirip başımıza bela etmesini eleştirmişti. Kitabı, "manasız-asılsız söylentiler yazımı" olarak ele alır ve Zerdüştlüğe yer vermemesini de eleştirir. Ape Musa'nın çıkarımları oldukça yerinde, saptamalardı ve çıkarımları da doğruydu. Şerefhan Kurdi tarihini de Padişah Murat'a 1597 yılında sunmuştu.. Bir nevi rapor halinde sunulan bu eser Farsça kaleme alınmıştı. Osmanlı Padişahına kendi ve sunni beylerini tanıtmak amacıyla yazmıştı. Aile efradının Türk (Annesi, Hz.Muhamede giden Türk elçilerinden Budguz'un da Kürt olduğunu yazar) ve Müslüman olduğunu kanıtlamaya çabalamış, feodal çıkarcı biriydi.

BİTLİSTEN ZERİKİ BEYİNE GİDİŞİMİZ

Evvela Bitlis'in güneyinde Senkmez deresine geçip taşlık ve uçurum yerden geçip (Kefender) kelesine geldik. Bitlis hanının idaresindedir. Oradan kıble tarafına Bitlis deresinin aktığı yere, göğe baş uzatmış yüksek dağları bin bir güçlükle aşarak mamur köyden geçtik Buradan Zeriki beyine yerinde bırakılma haberini vererek, ertesi gün üç bin kadar seçkin asker ile Kethüdası Başeret Ağa adlı himmetli kişi gelip, alaysız, ancak bir kısım tüfekli Kürtler ile (Zeriki) kalesine girdik. Beyin sarayına varır varmaz divan toplandı ve paşanın yerinde bırakılma emri okunarak Hilat giydirilip öteki hediyeler de kendisine verildi. Eski kaideleri gereğince kaleden on parça şahı toplar atılıp güya sanki şenlik yapıldı.

Bey bana havadar bir yerde konak verdi. Birkaç gün şehirde dolaştık. Zeriki hakimliği Van eyaletinde ayrıca beyliktir. Altı bin nişancı askeri, yirmi adet aşiret beyleri vardır. Gerçi öteki Van beyleri gibi muhteşem değildir. Ama derecesi yüksektir. Sefer sırasında ticaret erbabı altı yüz asker olup, çeri-başısı, alaybeyisi, yüz elli akçelik kadısı vardır. Ama müftü ve Nakibüleşraf gibi hakimleri yoksa da alimleri çoktur.

Buradan yine Bitlis şehrine geldiğimiz yoldan giderek, han ile buluştuk. Bize mükellef bir oda döşedi. Gece ve gündüz kendisi on adet arkadaşım ile sohbet ederek, Allah'a hamdolsun gecemiz kadar gündüzümüzde bayram oldu. Paşanın emir buyurduğu gibi Mataracı-başı ile birlikte çalışıp tamam elli kese Hanın malından alıp, paşaya bizim mallarımızla beraber üç yüz silahlı askerle gönderdim. Bitlis şehrinde yüksüz kaldık. Yeni hanın zimmetinde ancak yirmi kese kaldı...

Allah'ın hikmeti! Cemaziyellevvelin birinde, Melek Ahmet Paşa efendimizin Van'dan azil haberi geldi. Van eyaleti Pehleli Ahmet Paşa'ya ihsan olunmuş. Ama kış şiddetli olduğundan Van'da kalmış. Paşanın geri kalan parasının tahsili için Yusuf kethüdamızdan bir kıt'a mektup gelmiş ve "elbette malı tahsil etmeden gelmeyesiniz" demiş.

Adı geçen ayın on ikinci günü onu gördük, Melek Ahmet

Paşa efendimizle 1065 senesi ramazanın yirmi dördüncü Pazartesi günü zapt edip kaçan Abdal Han Bitlis şehrine girince şehir halkı birbirine girip;

"Hay Melik Ahmet Paşanın kat'ileşti ki, Abdal Han Mudni dağlarına kaçmışken yine Bitlis şehrine geldi. Gör bu şehre neler işler."

Diye herkes korku ve dehşetten eski Han'ı hediyelerle karşıladılar. Hemen ben dahi güzel yazılı Kur'anı Kerimle Abdal Han'ına vardığımda ayağa kalkıp, beni yanına alarak aşırı derecede ikram ve hürmette bulundu.

-Pes Evliyacığım sen burada mısın? dedi. Ben de:

—Evet, hanım, bu hanedanın yirmi seneden beri çöreğini yiyip, çanağını tuttum. **Büyük atalarından Hz.Süleyman'ın[139] temiz ruhu için, beni bu şehirde hizmetine alıp, kulluğuna kabul eyle... Ben artık Melek Paşa kapısına gitmem!**

Dediğimde yanındaki çekmecenin kapağını açıp:

-İşte sana bir ekmek kapısı, boyahane, her gün dört kuruş getirir. Ve ben sana müjde zeamet de veririm. Sana cariyeler verip evlendiririm, barklandırırım.

Diye, bir *Şahname*, bir *Gülistan* kitabı ve yüz kuruş ile bir kat elbise verdi. Onu gördüm ki, Melek Ahmet Paşanın yetiştirdiği oğlu Ziyaeddin Han gelip, babasının ayağına kapanarak Melek Ahmet'e İstanbul'un getirdiği yerinde bırakma emrini ve Hilatların hepsini babasının önüne koyup dedi ki,

-Vallahi pederim efendim! Melik-Ahmet Paşa cenginde işimize başka taraftan kimse karışmaması için, bütün şehir halkının birliği ile beni Han istediler. Bir yıldır sana Vekâlet ederim. İşte Melek Ahmet Paşa azledildi. Allah taç ve tahtını sana mübarek eyleye.

Bunları söyleyip başını yere eğince, Abdal Han, ileriye gören bir kimse olarak dedi ki:

---

[139] Kurdiler İslam sonrası dönemde de, yalvaç İbrahim (Hz. İbrahim) veya Yalvaç Süleyman (Hz. Süleyman'ın) soyu olarak görülmüş ve öyle tanınmışlardı. Bu toplum üstü bilinç binlerce yıldır tüm özgünlüğüyle günümüze kadar taşınmıştı.

-İmdi oğul, ben seksen yaşına, okum atıp, yayım basıp, nice kere yayımı göğe asıp, felekten nam ve gamlar alıp bu dünyanın acı ve tatlısını tatmışım. Bundan sonra hiçbir şekilde hanlığı kabul edemem. Hem siz iki ciğer köşem ve gözlerimin nuru el ve gönül birliği edip, Bitlis hükümetini güzelce ele geçirip nizama sokun ve halka gülünç olmayın! Bana da bir parça ekmek verin. Annen ehlimle bir köşecikte hayır duaları alayım. Kaldır şu fermanları, Allah mübarek eylesin!

Bu sözleri söyledi. Amma ciğeri kan ağlayarak konuşup, yukardan aşağı sözler söyledi. Sonunda, uzun konuşmalardan sonra yemek yenilip, eller yıkandıktan sonra Han:

-Evliyam, bundan sonra, evvelce olduğu gibi bizimdir. Buna bir oda döşeyin, bana yakın olup can sohbeti eyleyek... Dedi. Ve yine ben Han'ın elini öperek odama çekilip uykuya yattım. O an rüyamda merhum pederimi gördüm, dedi ki;

"Oğul sana, Ahlat kalesi üzerinden bu şehirden kaçmak kolaydır. Üzülme. Hemen hazreti Kur'anı okumağa devam et."...

EVLİYANIN BİTLİS ŞEHRİNDE BAŞINDAN GEÇEN MACERA

Bir gün Han bahçesindeki odamdan çıkıp Han'ın divan hanesinde hazine odasında sabahleyin, herkesten uzak tek başıma zikir ve duamı yaptıktan sonra istirahat ederken onu gördüm ki, haremden koca Han, bir gümüş sini içinde on adet fağfuri tabaklarda kebaplı zeytin, karise, saf bal, çeşitli macunlar, has ve beyaz pamuk gibi çörekler, bir kase amberli çorba ve bir kase avşele şerbeti olduğu halde göndermiş. Oturdum, yalnızca bir köşede yerken harem kapısından Hadım Anber Ağa adlı bir hadım asık suratla bir bohça elbise ile gelip dedi ki;

"Han'ım!... Sultanım efendim, size selam edip (bu bohça elbiselerinizi giysin ve durmayıp paşasına gitsin ve Kaya Sultan yanında biz aczi duadan unutmasın. Elbette durmayıp gitsin diyorlar!"dedi. Bu lokman sıfatlı hadımdan haberin doğrusunu alınca, aklım başımdan gidip kötü fikirlere kapıldım. Hemen Arap:

"Bohça ve elbiseleri iyi saklayın, kimse göstermeyin!"

Diyerek açıldı gitti. "Acaba böyle haber gelmekten maksat ne ola?" diye perişan bir şekilde kahvaltı ederken, yine Harem kapısı açılıp içeriden Abdal Han'ın en büyük oğullarından Bedir Bey ve küçüğü Nerruddehr Bey, gecelik elbiseleriyle ve başlarında birer avakiye olduğu halde görünüp yanıma geldiler...

"Bu yemek benimdir ama Han babanızın malı gibi yiyin. Helal hoş olsun.!" dedim. Hemen Nurrüddehr yemeğe elini uzatıp "Allah'a hamd olsun! Han babanın Melek Ahmet Paşa cenginde yağma edilmemiş bir gümüş sini ve bu fağfuri tabakları kalmış.!

Diyerek tebessüm etti. Anladım ki imtihana çekiliyor. Asla cevap vermeyip babanı çekip yemek yerdim. Hemen Bedir Bey dedi ki:

" Evliya Çelebi! İşte başınız azledildi. Maksadı ne idi ki, bu şehir içinde öyle kılıç vurup, vilayetimizi ve şehrimizi yok edip binlerce adamı kılıçtan geçirip o mübarek Ramazan gününde öyle küfürler etti... Şehrimizden on Mısır hazinesi yağma edildi. Acaba Evliya bu işler Melek Ahmet Paşa ve adamlarının, Van askeri eşkıyasının yanına kalır mı? Bu ganimet malı keselerine hayır eder mi?"

Ben

"Vallahi beylerim! Bu dünyada dervişler çeşit çeşittir. Ben de halk arasında bu çeşit atlı, donlu, yüklü, hizmetkârlı dervişim. Dünya işleriyle ilgili değilim. Cenk oldu, vilayet harap oldu, yağma, talan edildi. Öyle şeyleri bilmem...

Konuşma sırasında yemek tabakları daha meydanda iken Melek Ahmet Paşanın Han'a kethüda tayin ettiği halhali haydar Kethüda ki, -Kulağına küpe takar, yüz on yaşında güngörmüş bir ihtiyar idi. Kapıdan görünüp, içeri girerek "Esselamü aleyküm beylerim, sabahlar hayır ola Evliyam" dedi ise de beyler selamını almadılar... Kethüda: "Uzak görüşlüyüm amma beylerim niçin ben ihtiyarın selamını, sabahını almadılar?" diyerek arz odasından aşağı yukarı gezinmeğe başladı.

Maceramızın (Yeni Dönem Hırbo(Haydar)'nun) Sonu

Hemen zavallı Haydar Kethüda arz odasına ayak gezintisi yaparken beylerin yanındaki ocağın yanına gelip bir kere "Ah tüü.." diye ocağa tükürdü. Tükürüğün parçaları beylerin ve benim üzerime sıçradı. Ve bazı kinayeli cevaplar ile beylere yukarıdan aşağı muameleler edip "Beyler selamımızı almadılar" diye homurdanıp durdu. Bir kere daha ocağa tükürünce, ocak taşı ve Bedir beyin başı tükürük ile doldu. Hemen Bedir ve Nuruddehr beyler ayağa kalkıp "Bre vurun şu Mel'un kocayı" dediklerinde hemen benim yanımdaki dolabın kapağı açılıp Güzeldereli-Mustafa ağa dal kılıç çıkararak ve başucundan sıçrayarak Haydar Kethüdaya bir kılıç aşk edince, hemen zavallı Haydar, kemerinden hançerini sıyırıp o yara ile Mustafa ağa ile yaka yakaya gelip boğuşmaya başladılar. Derken yüklük içinde Abdurrahman –Bölük başı ve Kanalıdereli Deli Mahmut kılıç yetiştirip. Koca- Haydar can havliyle üçüne de hançer yetiştirdi. Ama kendisini de iyice döverlerdi. Zavallı koca divanhanede bağırıp, çağırıp feryat ederken sonunda, elinde dal hançer beyler üzerine yürüdü. Gelirken içoğlanları hançer ve kılıç vurup zavallıyı parça parça ettiler. O sırada Nuruddehr Bey bana:

"Evliyam paşanın adamıdır. Sen dahi Hanı seversen bir hançer vursana!." deyince yerimden sıçrayıp başından mendilini, kulağından küpelerini ve hançerinin kını ile bıçağını aldım. Amma Samur kürkü parça parça olmuştu. Meğer zavallının daha canı varmış; Hemen ayağıma sarılıp (Ah...) diye ayağa kalkınca tekrar yere düştü. Oda içinde Haydarı içoğlanları dilim dilim ederken, kapının dışında Haydar Kethüda'nın pabuç ve çizmelerini tutan adamları işi anlayarak dalkılıç gibi içeri girip, iç oğlanlarıyla birbirlerine öyle Haydar satırı vurdular ki, Haydar Kethüda 'nın yanı sıra nice canlar daha telef oldu. Halıların üzeri göl gibi kana kesti. Ben dahil bir köşeye sıkışmıştım. Üzerim kıpkızıl kan olmuştu. Sonunda ben de "Az çoğa tabidir" kaidesine beylere katılarak at, paf ederek cesetlerin ayağından yapışıp çekmeğe yardım ederken Haydar Ağanın koynunda saati düşünce aldım. Kapı arasında yüzüklerini aldım. Leşleri de sürüyerek merdivenden aşağı saray meydanına attık. Ama benim

aklım başımdan gitmişti. Çünkü kahvaltı ederken Nurrüddehr Beyin "Acaba bu işler Melek Paşa'nın adamlarına kalır mı?" demesi ve Hanım Sultanın elbise göndererek "Durmayıp gitsin" demesi işi meydana çıkarmıştı. Artık dilimde kelime-i şahadeti eksik etmeyip şaşkın ve perişan bekledim. Artık içime can kaygısı düştüğünden rahat uyku ve istirahat yüzü görmez oldum. Ve her an kaçma hazırlıkları içindeydim...

Ertesi günü gördük ki, Haydar ağanın bütün aşireti toplanıp "Kana kan isteriz. Şer ile davamız vardır." diye geldiler. Bütün şeyhler ve bilginler araya girip aralarını buldular. "Melek Ahmet Paşayı bu şehre getirmeye sebep olup kethüda olmuştu. Bu ceza ona layıktır." diye aşiret halkı Han ile anlaştı...

Bundan sonraki bölümlerde yaşanan olayları büyük bir iştahla Evliya Çelebi Han'a anlatır. Ve bir soytarı gibi Han'ı güldürdüğü an eline sarılarak öper ve şu dizeleri döker:

Bildim ki bu alemde cananeye aşk olsun

Her canını seyrettim, bu haneye aşk olsun.

Bu dizelerden sonra Han, başyaveri Çaker'e hediye kutusunu getirmesini ister:

-Evliyam, işte paşan bu hanedanımızı seksen bin asker ile berbat edip on Mısır hazinelik malımızı yağma edip, bu kadar kötülük etti. Malımızdan ancak bu sandıkçığım ehlimiz Zal Paşa kızı Hanım Sultan, kucağında götürüp kurtardı. Sizin paşa üzerimize gelmeden yedi katar katır yükü hazinelerimi Suriki dağlarına kaçırmıştım...

Çekmecenin kapağını açınca bir kere göz attım. Allahın büyüklüğü, içerisi elmas, kırmız yakut, zümrüt, inci, zebercet, Seylan, piruze, aynülhir, balıkgözü, aynülat gibi kıymetli mücevherlerle doludur. Orta gözü böyle dolu olup, yirmi, otuz tane kırık, elli kıratlık elmaslar vardı. Bu sandukanın içi Frenk minası, altın ve mani nakşı ile işlenmiş, safi murassa bir sandukadır ki, ona sultanlar bile kıymet biçemezler...

Han hayrete düştüğümü görünce:

-Evliyam niçin hayret ettin? Dedi.

Ben;

Vallahi hanım kırk yıldır, on bir hükümdarlık diyarı gezip, dokuz padişah ile diz dize bulunarak nedimlik ettim daha böyle sanatlı ve işlemeli sanduka göremedim...

-Ey, şimdi Evliya'm! Çünkü sen bizi sevip Melek'ten ayrıldın, burada kaldın. Bundan sonra sen benim oğlumsun. Seni oğullarıma hoca tayin etmişim. Bundan sonra, kalbini geniş tut. Kurdistan'ın karışıklığına bakma . Sen benim ile ol...

Evliya her ne kadar orada yaşayıp, bağlılıkta bulunduysa da, kaçmanın bin bir türlü halini düşünüyor,anını kolluyordu. Han da, bölgesinde kendine ihanet edip, Melek Ahmet Paşayı çağıranlardan intikam almaya devam ediyordu;

Amma günden güne Bitlis şehri içinde nice günahsız kimselerin üzerine iftira atarak "sen Melek Ahmet Paşa'yı buraya getirdin" diye halkın çoğunu Bitlis kalesi burcundan aşağı atarlar. Ve bağ kayalarından, Dih, divan ve unç deresi yarlardan aşağı atıp, parça parça ederler ve nicelerine kılıç vurup, dilim dilim ederlerdi. Ancak bir adama Cenab-ı Hak yardım edip kaleden aşağı attıkları gibi herifin gömleği paraşüt gibi açılıp, Allah emri gömlek bir kayaya takılıp adam asılı kaldı. Benim ricamla kementler ve ipler yardımı ile yine kaleye çekip serbest bıraktılar...

Bazı İbret Alınacak hikâyeler

Evvelce Melek Ahmet Paşa ile bu Bitlis şehrine gelirken " Simyager Molla Mehmet" adlı simya ilim'inde üstat bir zat var idi ki (Evliya'nın abartı ve yalanlarından:), bir hamam kütüğüne binip at şekilli bir şeyle uçmuştu. Bir gün ben o Molla Mehmet ile Bitlisin Evih deresi denilen yerinde şehir çocuklarının kar ve buz parçaları üzerinde ...(Tahok ile) kayarak eğlenirlerdi. Bir kere yanımda olan arkadaşım simyager molla dedi ki:

-Evliya Çelebi, şu kızak kayan çocukların hangisini istersin ki, yokuş aşağı kızak kayıp dereye inince, yokuş yukarı kızağı ile yanıma gelsin ve yüzünü seyredesin.

Bu bölümde Evliya, simyacının özelliğini abartarak anlattıktan sonra:

... Bu ibret verici şeyleri seyrederken geriye Han bağına bakınca pencereden kol görünüp bana "gel" işareti yaptı. Ben gömemezlikten gelerek yine çocukların kızak kayışlarını seyre devam ettim. "Acaba bu işaret nedir?." Diye düşünüp dururken onu gördüm ki (Altı kulaç) adlı uzun boylu bir sarıca geldi ki, başındaki külah bir kulaç kadar vardı. Bu her zaman Han'ın önü sıra gider ve kolunda heybetli ve sanatlı bir balta taşırdı. İşte bu altı kulaç kaza ve kader bulutu gibi yanımıza gelip;

"Evliya, şanı yüksek Han bağ tarafından birkaç kere kendi koluyla size işaret etti. Bilmediniz ve bağa gelmediniz. Kalk şimdi, yalnız seni isterler!"

Deyince ben kar üstünde (Ya Allah) diye kalkarken Molla Mehmet de beraber kalkmak isteyince, Altı kulaç başına öyle bir balta vurdu ki, ben henüz kalkmamıştım. Zavallı Molla Mehmet'in beyni omzuma ve suratıma sıçrayarak, yüzüm gözüm berbat oldu. Can havliyle öyle sıçradım ki, Amri Ayyar bile böyle sıçrayamazdı.

Altı kulaç Molla Mehmet'in elbisesini alıp, leşini kayalardan aşağı kar üzerine attı. Ben dahi "Allah'a emanet... Bir gün beni de bu şekilde bu derelerde yok ederler" diye yokuş yukarıya çıkarken onu gördüm ki, Han kendi atını gönderip "Binsin de gelsin" demiş. Hemen Allah'a hamd edip özgensiz bindim. Han huzuruna çıkarak, çeşit çeşit şakalar yapıp, Molla Mehmet'in cenaze namazına " sihirbaz kişi niyetine" diye Türk lehçesine maskaraca ve güldürecek şekilde saçma sözler söyledim.

Sonuç olarak Melik Ahmet Paşa'yı Kürdistan'a getiren herkes kendi payına düşen cezayı alıyordu.

Kurdi toplumu o kadar ihanetin bedelini yoğun yaşamıştı ki, bu yoğunluktan dolayı, ihanet ile adeta özdeşleşmiş bir kimliği vardır (tıpkı Türkmen ve Araplar gibi). İhanet doğal bir edim, klasik bir şartlanma gibi, bilinçaltına işlenmişti. Gerek Şerefhan ve gerekse de İdris-i Bitlis'in mektupları, Kurdilerin asla bir araya gelemeyeck fıtrata sahip oldukları üzerineydi.

Sünni inanç dışı olanları sapkın olarak görüp kendilerinden olmadığını da yazıyorlardı. Bu feodal efendiler Kurdi ülkesinin baş belalarıydı.

Başka bir açıdan bakıldığında hangi krallıkta, saray içi entrikaları olmazdı ki. Büyük imparatorluklar tatmış dünyanın dört bir yanında krallıklar kurmuş olan doğu krallıklarında, saray içi entrikalar en üst boyuttaydı. **İbni Haldun'un** deyişiyle; **"Arap, Türk ve Kurdiler" dünyada en geniş ve güçlü imparatorlukları kurmuş, üç kavimdi**. Dolayısıyla entrikaları da en fazla olan üç büyük kavimdi. Bunlar dışında olan örneğin Farsiler günümüzde dahil olmak üzere 250 yıla varan bir iktidar (Pers, Sasani ve günümüz Pehlevi İranı) dönemi anca yaşamışlardır (oysa sadece 2.Med(Part) dönemi daha tüm iktidar zamanlarından daha fazlaydı). Bu nedenle nüfus ve güçlerinin azlığı, var oluş çabasında devlet geleneğini önemsemelerini ve akıllarını kullanmalarını gerekli kılmış, her daim birlik içinde olmuşlardı. Keza Yunanlılar da öyle. Ama Roma'ya baktığımız da entrikaların merkezidir. Ama hiçbiri Osmanlı kadar İnsanlıktan uzaklaşmamıştı. Kısacası düşünür Öcalan ve anarşistlerinde dediği gibi, "devlet katildir." Öyleyse ulusları ve devletleri de bir organizma olarak düşünürsek, güçlü olanlar güçlerini, güçsüz olanlar ise yaşamak için akıllarını kullanmak durumunda olduğunu asla unutmamak gerek. Günümüz Kurdileri, yoğun asimilasyon nedeniyle, güçlü nüfuslarını kaybetmelerinin sonunda, akıllarını ve diplomasilerini çok daha etkin kullandıklarını görmekteyiz. Kuşkusuz bunun nedeni, nüfus yoğunluğunun gittikçe azalması, gücünü yitirmenin **getirdiği refleks davranış olan, aklını kullanma ihtiyacı diyalekt olarak gerçekleşmektedir.** Osmanlı demografik gücünden ve tabandaki örgütlenmeden çok, üstten alta doğru bir hareketti. Oysa karşısındaki Rumi-Rıfuzi hareketi ise tabandan tavana doğru örgütlenmeydi. Bu anlamda zamanla kazanacak bir hamleydi ama akılcı değildi. Haydar veya İsmail bir dolaşmasında onbinleri etrafında toplayabiliyorlardı. Bu natürel hareketlerin başarı şansı akılcı ve dirayetli politikalarla mümkün olabilrdi. Kurmay akıl halkların iktidarlaşmasında çok önemlidir.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Feodalizm ve Kurdiler

Feodalizm, Ortaçağ tarım kültürünün siyasi ekseninde gelişen ve kökeni, köleci toplum yapısına dayanan bir üretim ve yönetim biçimini tanımlamaktadır. Birinci olarak yönetim açısından doğuda aşiret örgütlenme biçimiyle kendini gösterir. Dinde bu örgütlenmenin ruhudur. Aşiret devleti olarak Kurdiler, Elam'ın yıkılışıyla beraber (Med sürecinde) Asur ile hesaplaşmayı yaparak, iktidarı doğu olarak ele almışlardı. Bunlar daha çok çoban kültür içinde yer alan savaşçı Dumil(Guti-Nes-Kasit-Med)lerdi. Sonraki dönemde 2.Med döneminde bu durum devam etmişti. Perslerin Darius ile başlattıkları iktidarlaşma (MÖ. 550 yılında) dönemi, Kurdilerin eğemenliklerinin kaybolmasını sağlayıp dağılmalarını sağlamıştı. Persli 1.Dara (MÖ.522–485) çağındaki büyük İran imparatorluğu ülkeleri 20 Straplık eyalete (içişlerinde serbestler) ayırmıştı. Alman bilginlerinden **Nöldeke'**nin belirttiği gibi, Herodot un andığı bu Paktuk ortaçağ Süryani kaynaklarda "Bokhtaniye" ve Arapça eserlerde Bukhtiye" denilen Kurmanjin (Dicle Kurdileri) nin Bokhtan-Bokhti(Botan-Boti) ırmağı da öteden beri bu adla anılırdı. Geçmişten bugüne kadar halk arasında Dicle-Habur arasındaki, Dicle solundaki bölgeyi dağlık olarak çepe çevre çeviren bölgeyi ifade etmekteydi.

Bugün de Bokhtana; Botan denilmektedir. Perslerden Sasani sülalesini kuran Ardeşir İran'daki Büyük Part sülalesini yıkıp (MS.226) Azerbaycan ve Doğu Natola'daki Küçük Partlar'ın (53–429) ülkesine de saldırmıştı. Bu sırada Part birliğinden olan **Heftan-Bokhth yani, 7 (yedi) Bokht birliğinin Aşiret reisi Magi 226 yılında** (yaz mevsiminde) (İranlı kaynağa dayanan **Taberi)** "Ejderha a Heftan Bokht" diye söz ettiği kişiydi (Birinci Ardeşir tarafından) savaşta **öldürülmüştü.**

Çoban kültürüne sahip olan Mervan, Sedadlar ve Selahaddini Eyubi de bu kabileden olduğunu yazmıştık. Mervanlar bilindiği gibi Çar-Bokth kolundandı. Bu aile bugün-

kü Bitlis-Diyarbakır ve Siirt denilen bölgeye yerleşmişlerdi. Ardından başta Diyarbakır'da Mervani devleti olmak üzere birçok beylik içeren bölge hakimiyetinde etkin olmuşlardı. Bu ailenin göçünü gerektiren unsur kuşkusuz sadece çoban olmaları değildi. Çünkü Bokhtlar bir anlamda ova düzlük ismini de ifade etmektedir. Bu anlamda siyasal karışıklık nedeniyle tutunamayıp Kurdi bölgesinin merkezine gelerek kendilerine güvenli alan oluşturmaya çalışmışlardı. Çünkü Kurdilerde Şerefhan'ında dediği gibi (Antropolojik verilerde bunu kanıtlıyor), ovalı-tarım kültürü ile dağ kültürü temelinde gelişen aşiret-hane anlayışını değiştirmemiş, onlarda bu süreçte tercih yaparak çoban veya yerleşik yaşama geçmişlerdi. Örneğin Gutilerin yerleşim süreçleri başlarda Zagros'un Gutiyom denilen dağlık (Zagros-Cudi) bölgesiyken bir bölümü tarıncı Kurdilerle kurulan güçlü birlik sayesinde yayılmış, ArZawe, KizzuWatena ile Mısır kapılarına kadar genişlemişlerdi. Hatta bu bölge doğu hanedanlardan Kasitlerin güneye yayılmasına kadar etki etmişti. Nesler, Toros ötesi Hatti ülkesine (Kurdilerin ova kısmına) Medler ve Partiyalar, Zagrosların doğu tarafında olan Hazar, Urmiye ve ötesi bölgelere yerleşmişlerdi. Doğal sınır Ceyhun ırmağından Ba'sraya ordan Ege'ye kadar olan bölgeydi. Roma döneminde denizlerle ilintisinin kesilme kararı ile Ege(ArZawe), Karadenizin çıkışı olan Marmara (NikoMede) ve kısmen Akdeniz bölgesini kaybetmiştiler. İslam ve Turan iktidarı dönemiyle de Akdenizin kaybedilmesi kesin, Basra ise elden çıkmıştı.

Tekrara örgütlenem tarzına dönersek, Kurdi doğal örgütlenme yapısı içinde, egemen güçlerin kontrolünde kimi aşiretler Bokht tarımcı hanedanlığını, kimileri ise, Becenevi denilen çoban kültürünü benimsemişlerdi. Daha sonra bilindiği gibi Beşikçi hocadan, Ziya Gökalp'a kadar tüm sosyologlar bu ayrışımın temelini Zilan ve Millan olarak açıklamaktadır. Aslında bu yapı bir aşiret yapısının sosyolojik içeriğinden daha çok (öncede belirttiğimiz) üretim ilişkilerinden dolayı gelişen, süreç içinde tarımdan, zanaattan ve çobanlıktan geçinen toplumsal- sınıfsal ayrımın yarattığı sosyal sınıflamalardı. Bunun kavranamamasındaki en büyük sıkıntı sanırım özellikle Kurdilerin (özellikle

Hristiyan Roma hakimiyetinin) akınlarına, işgale ve talana uğrayan düzlük alanlarda zamanla asimle olmalarıydı. Özellikle de şehir merkezlerinde. Bu koşulların dayatması sonrası, dağlık alanları her defasında kendilerine mesken tutmuşlardı. Asur kabartmalarında yoğun olarak dağa doğru kovalanan bu hanedanlıkların yenilgilerini gösteren zafer anıtları vardı. Veya heykellerini dağın dibine veya geçit diplerine yapmışlardı.

Bu anlamda Kurdilerin ana sığınağı ve sürekli çoban kültürünü süreç içinde egemen kılan anlayış, coğrafi yetersizlikten öte, kuşkusuz bu temel gerekçeden dolayı oluşmuştu. Ama aşiret çalışmalarına giren sosyologlar, örgütlenme yapısını daha çok Zilan ve Milan diye iki farklı toplumsal sınıfa ayrıştırmışlardı. Bu sınıflama da doğrudur. Fakat tarihsel temelleri eksiktir. Bu kültür yaratımları ve sosyal-toplumsal örgütlemeyi sadece aşiret düzeyinde araştırmak bütünü kaçırmalarına neden olabiliyordu. Aşiret düzeyi inceleme, örgütleme anlamında KHurdilerin "Hane-Hani" (kent-merkez) oluşumu, ondan öte devlet ve hatta imparatorluk oluşumlarını görmemek anlamına gelir. Öyle de olmuştu. Kurdiler büyük halk olarak adeta devlet olamamış, bir türlü tarih sahnesinde yer bulamamış dublör hatta daha kötüsü sufler halk olarak ele alınmıştı. Bir tek İbn-i Haldun üç kavmin dünyanın dört bir yanına yayılarak büyük imparatorluklar kurduğundan söz eder: "Kürtler, Araplar ve Türkler" olarak yazmıştı. Oysa Kurdistandaki aşirlerin büyükçe bölmü "**Hanedanaşirlerden**" meydana geliyordu. Yani bir nevi devletleşmiş örgütlenmeleri içinde barındıran büyük aşir sistemleri. Roma sistemini inceleyen bir sosyoloğ zaten bunun ne anlama geldiğini bilirdi. Bir başka coğrafyada devletleşmeye yakın **hanedanaşir** oluşumu yoktur. Kurdilerden sonra Araplar da da bu aşirler vardı ama onlar daha çok kabile yani aşiretin bir alt örgütlenmesiydiler. Hanedan aşiretler ise yoktu. Fakat sosyoloğlar tarih diyalekt ilişkisini kaçırdıklarından Durkheim sosyoloji yönteminde bu gerçekliği kaçırmışlardı. Oysa Marksist yöntem bilimciler ve Dumezil gibi metodlojstler, sosyla bir olgunun tarih diyalekt ilişkisi incelenmeden anlaşılamayacağını savunarak, sosyoloji ve tarihe yeni babkış açısı geliştirmişlerdi.

Bu ilişkiyi kuramadığınızda, günümüzdeki Araplara bakarak, Arap-Sami medeniyetlerini açıklayamazsınız.

Tarih meteodolojisinde Marksist yöntem sebep-sonuç, tarih-diyalekt ilişkisi burada temel yöntem olmalıydı. Öyleyse parçadan bütüne gitmektense, tümdengelimci yöntemi bu sürece uygulamak, kanımca çok daha akıllıca olur. Çünkü Durkeim'in parçadan bütüne gidişi bir anlamda tümevarımcı yöntemdi. Çünkü sahip olduğu coğrafya başta bir aile-kabile-şehir-devlet gibi büyüme oluşma sıralamasını gösterirken. Kurdilerin coğrafyasında tümevarımcı yöntem eksik kalmaktadır. Gelişim düzeyi aynı olmayan toplumların, sosyolojik tahlillerini yaparken yöntem olarak tümevarımcı bir yöntem ve teknikler bütünü ile gitmek yanıltıcı ve saptırıcı olabilmektedir. Nikitin, Minoroski gibi doğu-oryantalistler de Kurdileri bu şekilde ele almış, sadece Minoroski parçadaki örneklem yapısına bakarak, bu yapıların (emirlerin) örgütlenme tarzının hakim bir kültürü ifade ettiğine dair saptamalarda bulunduysa da sosyo-tarihi anlamda çok eksik kalmıştı. Öyleyse doğru yöntem bütünden parçaya doğru gitmekti. Durkheim gerçekten iyi bir sosyologdur. Ve toplumsal gelişime yönelik uyguladığı yöntem batının gelişim sürecini açıklamada haklı olsa da (Ziya Gökalp bu handikaba düşmüştür. Gökalp alan araştırma konusunda oldukça iyi ama kuramsal çerçeve konusunda oldukça handikaplıydı), doğu toplumların çözümlenmesinde kanımca yöntem bilim açısından eksik kalmıştı (veya bunu keşfettiğinde yaptığı ihanetin bedelini kaldıramayarak intihara sürüklenmişti).

Bu handikabın nedeni, Fransa'da gelişen toplumsal sürece uygulanan ve bu süreci açıklayan yöntemi, çok farklı koşullarda şekillenmiş ve oluşmuş, antik tarihe ve insanlığın ilk kültür ürünün yaratımında büyük bir gelişim göstermiş, fakat sonradan gelişen dış dinamikler sonucu kendinden daha geri unsurlar tarafından yıpratılmış ve kendiyle denk olan unsurlar tarafından pasifize edildiği için coğrafi avantajlarını kullanarak, bu coğrafi yapının da çoban kültürüne sadece izin verdiği yüksek yaylalardaki kabile düzeyindeki örgütlenmesine bakarak, Kurdileri ve örgütlenme yapısını çözümlemek büyük bir eksiklikti. Bunu

yapmışlardı. kurdiler eşittir dağlılar (sömürgeci mantık). Oysa Kurdiler savaş ve talanlarda dağlara çekilir sonra tekrardan medeniyet alanlarına kentlerine dönerlerdi.

Veya Kurdilerin sadece Aşir örgütlenme yapısını inceleyerek kararlara varmakta handikaptı. Aynı yöntemi, Arap-Arami ve Amori diyalektine uygulamaya kalkışırsanız, İslamiyet'ten önce bir Arap kültüründen (dolayısıyla baskın Sami kültüründen) söz edemezsiniz. Oysa köken olarak çok derinlere inildiğinde görülecektirki güçlü ve kalıcı bir kültürdür. Tarihi bu mantıkla incelemek, Kurdi tarihini sadece Hristiyan ve İslami kaynaklara bakarak açıklamaya benzer ki, bu çıkarım da Kurdi uygarlığına büyük bir haksızlık olur. Öyleyse Bokhtileri bugün Zilan denilen (tarımcı kültür) hanesi ve Becevilerde sonradan Milan denilen (Çoban kültür) aşireti olarak açıklamak doğru olur. Ama aynı zamanda da eksik olur. Ziya Gökalp'ın asimle edilmeleri için, aslında dağlı olan(Mil-Zaza özellikle Kızılbaş)lardan başlamak gerektiği konusundaki fikir de bu anlamda önemli tespittir. Kentler ise sonraki dönemlerde Kurdilerin asimle merkezi olacaklardı. Gökalp, özellikle Zaza (özellikle Kızılbaş)ların ulusal benlik duygusunu zayıf gördüğü için, "asimilasyonda özellikle Zazalar üzerinde durulması gerektiğini" yazar. Pek de haksız sayılmaz. Özellikle Zaza kızılbaşların soylarını OrtaAsya'da aramaları ve Zerre takke öğretisi ile Şamanizm gibi dinlerle ortak arayış ve sentezler içine girmeleri pratiği de bunu oldukça doğrulayan gerçekliklerdi. Kafalarında Horasan Türktür imajı, kökenlerininde oradan gelmesi hasebiyle kabule ve mantığa uyuyordu. Kasit-Nes ve Med ile Mitirdatlardan bi haber olan bilinçsiz toplumu istediğiniz gibi inşa edebilirsiniz. Erdebili kaldırıp yerine Bektaşi dergahını da koyabilirsiniz. Gökalp, İTC içinde Kurdilerin çözülmesi ve asimlastonunda görevli istasyon başşefi olarak çalışıyordu. Görevini de çok iyi yapıyordu. Sadrazam Talat paşa'dan M.Kemal'e kadar herkes onun düşünce ve istemlerini gerçekleştirmeye çabalamıştı.

Kuşkusuz Feodalizmin ikinci görüntüsüyse üretim biçimiydi. Ortaçağda Feodal üretim ve yönetim tarzıyla birlikte burju-

vazi oluşumu ile köleci anlayışta yaşamaktaydı. Fakat ağırlıklı görünüm serf ve efendi ilişkisi üzerine kurulmuştu. Feodal efendiler, temel üretim araçları olan toprak ve iş aletlerinin üzerindeki hâkimiyetçi anlayışları: Tekelci mülkiyet esası, feodal mülkiyeti tanımlayan ana esaslardı. Feodal efendilere bağlı köylüler, süreç içinde efendisine ücretli (daha doğrusu karnını doyuracak kadar) ve hakları olmayan bağımlı insanı tanımlamaktaydı. Feodalizm bir tür, içe kapalı ekonomidir. Bu yüzden baskıcı ve bağnazdır. Özgürlükçü anlayışlara kapalı ve despottur. İçerik bakımından kimi yönleri, köleci düzenin devamı olduğu için, köleci toplum anlayışını da anımsatır. Bu şekli yönde benzeşim kuşkusuz, içerikte de farklılaşmayı doğurmaktadır. Şöyle ki; feodal düzende, küçük ailelerin kendi iç ekonomisi (küçük de olsa) vardır. Aile içinde bölüşüm ve hâkimiyette roller vardır. Bu yüzden serfi motive eden ve onu üretime koşan psikolojik ve mal açısından belli karakteristik unsurların varlığı söz konusudur.

Feodal işletmede üretilen her değer köylünün emeği ve çabasının ürünüydü. Efendi, elde edilen üründen kendine pay aldığı gibi, köylüye de yetebilecek kadar ürün vermekteydi. Dolayısıyla, artı değer sömürüsü burada söz konusuydu. Bazen üretimdeki verimliliğe kapalı olarak efendiler, serfi motive etmek ve daha üretken yapmak için, asgari miktardan biraz fazla ürünü de köylüye vererek onun iç ekonomik düzeyde bir oluşum sağlamasına imkân veriyordu. Ama toprak ve köylünün kullandığı, işlediği aletlerin mülkiyeti kaçınılmaz bir tekelci anlayışla efendiye aitti. Üretilen şeyler istisnasız olarak kendi bölgesinde üretilmekte ve orada tüketilmekteydi.

Kurdi tarihine bakıldığında, feodalizm döneminin yapısal özelliklerinin güçlü bir şekilde varlığına şahit oluyoruz. Kurdistan bölgesinde güçlü yerel egemenler olduğu gerçeğini görmekteyiz. Tımar sistemi, Roma ve onun uzantısı olan Bizanslılar tarafından yürütüldüğü için, Kurdi köylüsü de bu angarya rejimin altında ezilip bölgesel efendilerine çalışmaktaydılar. Bazen sınıf kökenine dayalı dini ayaklanmalar, yine bu efendiler tarafından önlenmekte acımasızca bastırılmaktaydı.

Osmanlı dönemi sonrasında ise, İdris-i Bitlisi'nin önderliğinde, Şiilerin bölgeden atılması için Osmanlı ile ittifaklaşmada bir başka anlaşma maddesi, Kurdistan bölgesinin, Tımar sistemi dışında tutulmasıydı. Bu avantajlar nedeniyle, bölgede daha güçlü ve hâkim-egemen özerk güçler ile bölgesel derebeyliğin güçlü karakterlerinin oluşmasına neden olmuştu. Ama aynı zamanda yurtsever güçlerin öncülüğünü engelleyip, ulusal birliğin sekteye uğramasını da sağlamıştı. Osmanlının büyük siyasetinin son hamlesi veya güçlü vuruşu İdris-i Bitlisi sayesinde olmuştu. 2.Mahmut döneminden sonra bu avantajlarını kaybettiklerinde sunni başkaldırılar olmuştu. Veya Nakşi şeyhlerin ayaklanmalarını desklemişlerdi.

Kurdi coğrafyasında mülkiyet oluşumu, bu nedenle güçlü bir karakteristiğe sahiptir. Keza Hristiyan egemenlik döneminde Ermeniler, Bizans ile güçlü akrabalık ve siyasi ilişkiler sayesinde, bölgede siyasi ve ekonomik olarak güçlü bir pozisyona otururken, İslamiyet sonrasında bu egemenlikler, Kurdi derebeylerinin lehine gelişmişti. Onların gözetim ve baskısı altında Hristiyan taba yaşamıştı. Kurdi köylüsü de keza, rençper-ırgat görünümde (topraksızlaştırılarak) serfleştirilmişti. İki gün kendi için çalışan rençper, dört veya beş gününü efendisi için çalışarak geçirmişti.

Oysa Osmanlı iktisadi sisteminde Tımar sistemi, Tuna'dan Toroslara kadar etkin bir şekilde uygulanması nedeniyle; NaTola'daki yerli halklar sürekli Osmanlı'nın acımasız vergi sistemine karşı ayaklanmış ve mücadele etmişti. Bu mücadeleler sınıf karakteri içermekteydi. Oysa sünni Kurdi coğrafyasında (Osmanlı döneminde) yaşanmış herhangi bir ayaklanma söz konusu değildir. Bunun nedeni, kendi içinde güçlü kapalı ekonomiye sahip olmasıydı. Bu üretim ve yönetim tarzını, Ahmet Xani, *Mem ile Zin*'de de etkin olarak işlemişti. Ayrıca Evliya Çelebi, Bitlis Hanından, Melik Ahmet Paşanın aldığı on katır yükü servetten söz etmektedir. Tüm bu veriler, Kurdi efendilerin güçlü iç iktisatlarının düzeyini de göstermektedir.

Marks'ın belirttiği Asya üretim ve yönetim tarzında, suyun

sahibi ve kontrolü, Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve tüm toprağın sahibi gibi özetlenebilecek, iktisadi ve yönetsel koşullar Kurdistan'da söz konusu değildi. Ama Feodal karakter oldukça belirgindi. Kurdilerde, Med ve onun devamcısı Part devletleri köleci devletlerdi. Evliya Çelebi (hatta ondan önce Xenephon) ve diğer bölgede gözlemlerde bulunan gezginler, Kurdi efendilerden söz ederken, Ermeni, Gürcü vs. gibi kölelere değinmekteydiler. Kurdiler feodalizme geçişte, Roma ve Sasan hâkimiyetine girişleriyle acımasız tiran yönetimi ve güçlü tımar sistemine bağlı olduklarından ve ekonomik yoksulluktan, siyasi arenada etkilerini yitirip kısmen de olsa bazı bölgelerde yerel efendilerin egemenliklerinde yönetilmişlerdi. Fakat kimi gelenekçi Marksistlerin belirttiği şekilde, köleci sistemden direkt feodal sisteme geçiş yapmamışlardı[140].

Roma sonrası, bölgede yer edinen İslam-Turani güçler ise daha çok haraççı bir görünümde olduklarından, bu avantajları kendi yönetim yapılarını göçebelikten kurtarıp saray geleneğine ve yönetsel merkezciliğe oturturken, Kurdileriyse, yoksullaştırarak egemenlik alanlarını daraltmışlardı. Ayrıca, merkezileşmelerini de önlemiştiler. Haraççı ekonomide, elde edilen vergilerin tek elde toplanması ve kiralık askerlik vergileri ve savaşçıların besleme gereksinimi olan talan ve yağma geleneği yüzünden devamlı aktif ve güçlü olmalarını sağlamıştı. Bu merkezi örgütlenmeler halkların yaşamalarını veya yok olmalarını getirmiyordu.

Bu bağlamda dikkatle izlenecek olunursa, Hattiler: Firik ile Kaşkaların amansız saldırıları sonrasında onlarca hanesarliğe ayrılmış, yazı dilleri hieroglifiye dönüşmüş ve KaŞiyare'de ör-

[140] Marks ve Gramsic, "doğuda devlet her şeydir," der. Doğru çıkarımdır. Sermaye, kültür, her şey devlettir. Elbette, bunun kökeni dinlere dayanmakatdır. Firavun ve Nemrut tasvirleri kuralsız devlet ve onun sembolü kuralsız ve vicdansız iktidar sahiplerini tanımlayan ünlülüklerdi. Ama, zamanala ezilenlerin tek tanrıcılığı bulup, onu bayraklaştırmaları bir ideolojik çıkarım olarak doğru ve haklıydı. Tek tanrının temsilcileri kazandı. Zalim efendileri, onun söz ve emirleriyle yendiler. Bu yeni vicdan ve yeni kültürün daha doğrusu yeni insanın yaratılması için önemli bir hamleydi. Ama ne varki, tek tanrıcılıkta adaletli insanlar yerine vicdansızların eline geçince, şimdi onun yeryüzünde gösigesi olan veya olmak isteyenler Firavun ve Nemrutlardan daha güçlüler. Bir nevi et kokarsa tuz basarsın ama ya tuz kokarsa durumu oluşmuştu.

gütlenerek yerleşen grup daha doğuya çekilerek (LotiPiri-Lab Turi önderliğinde) Piyani devletinin ana kurucusu olmuş, batıda ise Lidya, Karia gibi küçük krallıklar çıkararak ayakta kalmışlardı. Doğuda olanlar bu yer değiştirmeyle, Asur'dan uzaklaşmışlardı. Oysa bu bölgede yerleşik olan ve dağlık alanda yaşayan Zazalar göçebe olmamalarına rağmen, dağlı olarak kalmış ve Kurdiler içinde DuMil (göçebe olmayan-öteki dağlı) anlamında sıfatlanmıştılar. Dolayısıyla Zazalar, bu bağlamda Kurdi toplumsal yapısının önemli, orijin ve incelenmesi gereken bir yönüdür. Topraktan kopmayan ve dağda yaşayan bu Kurdiler, bugünde üretim ve toplumsal yaşam içinde sanatkâr ve güçlü mimari yapıları (Kurdi köylüsüne göre) söz konusudur. Bu hikâye kuşkusuz geniş toprak-tarım alanlarından dolayısıyla merkezi hükümetleşmeden, dağlara doğru çoban örgütlenme sürecine geçişin hikâyesidir. Güneyde Aramlaşmak ile başlayan bu süreç, Roma ve Hristiyanlıkla yeni bir boyuta bürünmüş ve sonrasında ise, İslam kültürü ile yeniden başkalaşmıştı. Kurdilerin ulusal karakteri ise her zaman doğusu yanı İndo-Zagros çoban kültürü olmuştu. Ovalı kimliğin gevşek karakteri (veya karaktersizliği), çobanlar tarafından her zaman yeniden diriltilmişti. Khurdiler, Hatti kültürünü besleyen ve ona şekil veren derinlikli kültürdür. Veya başka türden söylemle, çekirdek kültürüdü. Bu kültürün çevresi asimle olurken çekirdek direnmişti. Ulusal karakter Zagroslardan etrafına dönem dönem yayılmıştı.

Süreç içinde, çoban Kurdiler tekerrür gibi yine, merkezileşmekten ayrılmakta, yönetsel mekanizmadan uzak ve kendi başına bir yaşam tarzı, alana dönüş ve kendi içine kapanma hareketini tekrarlamıştılar. Zazaların bugüne taşınmasında etken olan gerçeklikte bu somut koşullardı. Oysa daha çok İrani-Samileşen Kurmanç= Baba Kürdiler ise, daha aristokrat ve daha güçlü beyler çıkarıp, siyasi ve iktisadi hâkimiyet alanlarını da daha çok güçlendirmişlerdi. Ve daha çok tarımcı olmuşlardı. İslamiyet sonrası egemen krallıklar ve beylikler çıkarmış, uzun süreler İslam bayraktarlığını yaparak egemen kültürler oluşturmuşlardı. İlk dönem Kurdi tarihinde çoban krallıklar büyük imparatorluk kurarken, süreğen olarak çobanlar üzerinde yönetsel

ve askeri olarak dururken veya korurken, yeni dönemde, iktidar şansı aramak için kendi orijinliklerinde bir devlet yönetimi için çabalamış fakat başarılı olamamışlardı. Bu nedenle "Haydar" gibi toprak toprak il il arşınlamışlardı. Çünkü İslam anlayışı kalıcı olup, güçlü iktidarlar çıkarmış ve bunların içinde Kurdi krallıklar da olmuştu. İşte iktidarlaşmayan Dumiller, bugünden sonra muhalif yapılanma içinde sürekli yer edinecek ve egemen olamadığı gibi, bölgesinde de sürekli asi-ayaklanmacı olacaktı. Bu bağlamda Ziya Gökalp; "Alevi Zazaların ulusal kimliklerinin zayıf olduğuna" değinerek (Osmanlı son dönem İttahat terraki ve Cumhuriyet raportörler de, doğu bölgesinin Türklüğe çok meyyili olduğunu asimlasyonun kolay olacağını yazmışlar ve önemli ölçüde de başarmışlar), asimilasyonun onlardan başlaması gerektiğini devlete önerir. Çünkü Zazalar son orjinlerdi. Çoban Nes, Med, 2.Med/Part döneminin torunlarıydılar. Türkmenlik adıyla Horasandan devşirilerek Dersime kadar getirlimiş, kalanı Palu medereseleri aracılığıyla devşirilerek hanifi/Nakşi yapılmıştı. Din olarak yakın olanın ne kadar kolay devşirildiklerini Horasan ve AzerbaiJan'dan bildikleri için, bu bölgelerde Nakşilik kültürüyle asimle etmek daha kolaydı. Türkler de Nakşi, Kurdiler ise Şafiliği seçmiş olduğuna göre, bu dahi asimle için çok yeterliydi. Çünkü hayatın büyük bir bölümünü şekillendiren şey dindi.

Toprak egemenleri olan sunni Kurdi beyleri, Osmanlı ile Manga Karta anlaşması gibi bir anlaşma yaparak, egemenliklerini garanti altına alırken, Kızılbaşlar ise yok olmayla karşı karşıya kalmışlardı. Kızılbaşlar, Safavi (Celali) isyanlarının baş aktörü olmaktan da geri durmamışlar. Ayaklanma Dersim, Sivas, Malatya Maraş(Pazarcık, Elbistan) arasındaki Kızılbaş ve Ezdani aşirleri (Koçgiri, Seyit Rıza'nın pir/ataları)nin örgütlü mücadelesiydi. Rumi, İzoli, Şavak, Kureyşan, Avşar gibi aşiretler etkin olarak yer alıyorlardı. İzoliler bedelini ağır ödeyecek, o dönemde ve sonraki zamanlarda sürekli sürgünlerle karşılaşacaklardı (bknz.Y.**Yücel**, Kitab-ı Müstetab, W.**Griswold**, Anadoluda Büyük İsyan). Kızılbaşları ezmeyi düşünen Osmanlı her daim ayaklanmayı bastırdığını sanırken yeniden yeniden çı-

kan bu ayaklanmayla da baş edebilmek için, Dersime sefer düzenlemeden bu ayaklanmalarla baş edemeyeceğini anladığında, dağların orta yerinde kale gibi duran bu Hatti, Piani, Med ve Part krallığının torunlarını alt etmek için çok uğraştı. Çünkü onlar Aran bölgesindeki İsmail izinde olanlarla bir olmamışlardı. Osmanlı Dersim'e sefer yaptı, fakat zafer kazanamadı. Pers, Makedon ve Roma kralları da bunun için uğraşmış ama hiçbiri başarılı olamamıştı (tıpkı İslam orduları gibi). Onlarda Asurlular gibi, sefer düzenleyip, yerleşemeden geri dönmüşlerdi. Bin yılların bu konumunu değiştiren bir iktidar veya yönetim asla ortaya çıkmamıştı.

Ortaçağ Kurdistan'ında elbette ki, sosyal, siyasi, hukuk vs. gibi tüm alanlar İslam hukukuna göre belirlendiği için, bu bağlamda aslında bu dönemde Kurdi, Türkmen veya Arap olarak söz etmek çok zordur. Bu yüzden, Horasanlı Ebu Müslim veya Amed egemeni İsa veya Baba (Kurdi) İshak gibi birçok karakterin köken olarak adlandırılması da, bir o kadar zor olmaktadır. Gerçi resmi Türk tarihçiler için bu değişmemektedir. Oui-çui de, Çin egemenliğinde Türk, Teğin'de Türk, mavi gözlü, sarışın, brakisefal kafalı Madyeste Türk, Çerkez ve Çeçenler (Büveyh, Memluk, Hazar, Eyyubiler) de. Hatta **Cevdet Türkay'ın,** Osmanlıda Oymak, Aşiret ve Cemaatler adlı yapıtına baktığınızda Kurdi, Ekrad, Arap vs.diye ünvanları verilerek yazılan aşir yörükler dahi Türk. Bizans haricinde nereyse bu bölgedeki egemenleri dahi Türk olarak ele alacak kadar ilginç bir çalışma yapmıştı. Yörüklerin hepsi= Türk, tüm kuğular beyazdır hesabı...[141]

[141] Bu çalışmada birkaç Türkmen yazısına yer vererek güya tüm Yörükler Türkmenleştirilmişti. Zaza aşiretleri ile Xaldiler (ailem bu kavme aittir), Avşarlar, Rışvan, Karakeçili gibi güçlü aşiretlere bağlı küçük aşiretlerin tümü Türkmen taifesi olarak gösterilmişti. Oysa Osmanlı defterlerinde (Lugal ve Sümer'in, yeni Diyarbakır kitabı adlı eserde de yer almaktadır) Ekrad-ı Karakeçili olarak yazmaktadır. Yani Kürt Karakeçililer. Bu aşirete mensup olanların hala Küthyada akrabaları vardır. Germiyanların savaşçı kollarındandı. Kütahya bölümündekiler ise Türkçe konuşmaktadırlar.. Alevi Zazalar Kurdi olarak gösterildiği gibi, göçebe kimi İç Anadolu Kurdilerinden (özellikle Kulu, Haymana, Polatlı, Cihanbeyli, Sivas, Tokat vs bölgesinde) olanlarda Yörük olarak geçtiği için Türk olarak ele alınmışlar. Germiyanların batıdaki binlerce aşiret kollarına değinmeye gerek dahi yok. Keza Zaza yörüklerden Çaruklular, Akdeniz (Mersin Antalya'dan), Kütahya, Dersim Erzurum'a kadar genişçe alanda yayılmış durumdalar (esasa merkezleri Dersim, Pülümür Tercan bölgesidir. Biz Kirvariler (tahtacılarda denir) gibi).

Kurdi deyimi ise daha çok ırki bir temel içerdiği için yaylımları ve gelişimleri hiçbir zaman bu kadar güçlü olmamıştı(!). Yine de, bu dönemi adlandırmak gerekirse, herkes, halifeye bağlı İslam hukuku ile yaşayan ve onun belirleyiciliği altında,bu bayrağı cihat anlayışıyla yeni topraklara taşıma hevesindeydiler. Bu heves, kuşkusuz Selahaddin'de de vardı. Kılıç Aslan'da da, Yavuz'da da vardı. Kullandıkları dil ise, genelde Arapça ve Farsçaydı ve kutsal dil olarak görülürdü. Osmanlı Nakşiliği alarak bu bayraklığa devam etmişti ama resmi dilini Türkçe yaparak, bu coğrafyada tutunmayı hedeflemişti. Tüm halklardan elde edilen artı değerin çokluğu yönetimin gücünü de ortaya koyuyordu. Kuşkusuz, Roma-Germen anlayışı kadar güçlü haraççı bir ekonomiye kavuşmadılarsa da, İslam yaylımı güç olarak bu düzeye kadar gelme çabasını, Roma'dan sonra en fazla gösteren karakter olmuştular. Kurdiler ve Türkler içinde yönetimlere karşı oluşan ayaklanmalar İslam dönemi sonrasında (Babo İshak, Al Kurdi, Şeyh Bedrettin gibi) Şii-Sünni çatışması gibi görünse de aslında, Şeyh Sait içeriğindeki kadar sınıfsaldı. Artı değerin sömürüsüne karşı tavırdı. Vergiye ve merkezci haraççı ekonomiye karşı duruştu.

Kurdi efendilerin etkinliğinin fazlalığı, Revandi, Şeddad, Germiyan, Eyyubi, Mervanileri ortaya çıkarmış ve her biri güçlü devletler kurmuşlardı.

Roma gittiği her yere Helen/Yunan dilini ve kültürünü götürerek, böylece yeni insan ve medeni diyar yaratma hesabındaydı. Araplarda başta aynı ülküyle yola çıkmış ve yönetim merkezlerinde belirleyici olmuştular. Fakat Kurdiler, kendilerine özgü medrese sisteminde gittikçe ana dillerinde eğitim görmeleri onların ortaçağ siyasi ayrışımında varlığını sağlamış ve bu çabalar güçlü aristokratları sayesinde olmuştu.

—Kurdi köylüsü Toros'un öbür yakasındaki gibi (çünkü Toros ötesine kadar olan bölgeye Kurdiler hâkimdi), toprağı işleme ve kullanma hakkına sahip değildi ve efendisine daha çok çalışmaktaydı. Toprağın mülkiyeti (kullanım ve devir hakkı) Kurdi Aristokratına aitti. Merkezi yönetim, yerel derebeylerden

haraç almakta, köylüler ise efendilerinin hükmü ve kuralları altında yaşamaya mahkûmlardı.

—Kurdi derebeyleri, kendi adlarına para basıp, hutbeler okutmakta, âdem-i merkeziyetçi bir iç devlet sistemi kurma avantajlarına sahiptiler. Bu anlamda günümüz Anglo-sakson federatif yönetim biçiminin ilkel görünümü mevcuttu. Şair, yazar ve düşünürleri ağırlayıp onlara lütuflar sunarak saray kültürünü de oluşturmuşlardı.

—Kendilerine ait, askeri güçleri ve savunma sistemleri söz konusu, bazen iki derebeyin birbirleriyle arazi ve su anlaşmazlıkları sonucu çatışmalar olmaktaydı.

—Eğitim hizmetleri Kurdi dili yapılmakta, medrese sistemi şeyh –ağa ilişkisinin daha çok gelişmesini ve perçinlenmesini sağlamaktaydı. Bazen Feodal aristokrat, İslami kuralların uygulayıcısı, karar verici bir organ, o kitlenin şeyhi pozisyonuna oturmaktaydı Veya tam tersine Şeyh, siyasi ve yönetsel erkin başına geçerek aristokrat olabiliyordu. (ama daha sonraları bu haklar babadan oğulla bırakılan müktesep hak haline gelecekti).[142] NaTola'daki hiçbir kavim veya millet bu avantajlardan

[142] İdris-i Bitlisi'nin, Arap kültürü içine girerek şeyhlik alması, tüm Kurdi derebeyleri için bir model olmuştu. Bu gelenek, kısa sürede tüm Kurdi derebeyleri tarafından uygulanmış ve hayata geçirilmişti. Bu yüzden Kurmançlar daha çok İslam soyuna kendilerini bağlarlar. Bu sıfat kuşkusuz, halk üzerinde mutlak otorite olma gereksiniminden kaynaklıydı. Kayıtsız şartsız teslimiyetin ideolojik kılıfıydı. Saidi Kurdi'nin de, Osmanlı sultanından en büyük istemi, Kurdi medreselerini bir araya getirmek ve bu medreselerde yetişen değerli İslam âlimlerini tek bir çatı altında toplayacak, güçlü Kurdi medrese sistemini kurmaktı. Çünkü Osmanlı iktidarı artık eskisi gibi, Kurdilere geniş bir özerklik vermekten öte, kendi yönetiminde bir bölge hedeflemekteydi. Bunun için, İstanbul'da yoğun çalışmalar yaparak, İslam kardeşliğini ön plana çıkarma gayretindeydi. 2.Mahmut sonrasında şeyhlik avantajından yararlanmak istiyordu. Kurdi feodal egemenşerin gücü oldukça azalmıştı. Tanzimat'ın ilanı ve Kurdilerin mecliste temsil edilmemeleri nedeniyle, Rum ve Ermenilerin yararlandığı hakları isteyen, Kurdi egemen-aydınlarının önüne bu şeyhlik kimliğiyle çıkmış ve bir daha aldatılmanın verdiği incinmişlikle, kendi dünyasında mahkûm bir hayata dönmüştü Sait efendi. Fakat şeyhlik aristokrat kişilikle Kurdi coğrafyasında örtüşmüş özdeşleşmişti. Bugünkü Kurdi-İslamcılar da aynı rolü oynamaktalar. Gülhane Hattu Hümayun ile asimilasyonun büyük oranda gerçekleştiğini unutmamak gerekir Osmanlı artık sadece sunni şehirlerde değil sünni köylerde ve en ücra dağda da yer edinmişti. Güçlü merkezi yönetim ve otoritesi vardı. Bu sebepten dolayı Sünni Kurdiler onun için çok büyük tehlike değildi.

Dumiller ise, Osmanlıdan çok uzak kalmışlardı. Zazalar da kendilerini "Evladı Kerbela" olarak görüyor (Halveti ve onlar tarafından asimle edilen düşkün Rifuzi şeyhlerinin kısmi propagandasının etkisiydi), onlarda Şahları İsmail'in izinden "Ya Ali" diyorlardı. Cumhuriyet, İslami kimliği sıyırınca, başta bağımsızlığı denediler, ama başa-

yararlanmamışlardı. İslamiyet süreciyle birlikte oluşan yönetime yabancılaşma süreci, Osmanlı döneminde de devam etmişti. Sünni Kurdiler kısmen kendi kültürlerini ve kendi egemenlerini yönetimi altında yaşama özgürlüğüne sahipken, Kızılbaşlar bu avantajdan yararlanmamışlardı. İstanbul saray yönetiminde yer almak için, devlet dili Türkçe'yi bilmese de, sarayın kültür ve edebiyat dili Arapça-Farsçayı bilmek (bir Kurdi egemeni içinde) büyük bir ayrıcalıktı. Sonradan Türkçeyi de etkin kullanabiliyorlardı. Fakat bir Kurdistan köylüsü, kendi egemenlerinin yabancılığı ve zulmü altında, ağır şartlarda yaşamaya mahkûmdu. Bu yüzden, Zazalar bu ağır Tımar sistemine karşı sürekli ayaklanmalar gerçekleşiyordu. Kendi içlerinde aydın çıkaramamaları bu nedenle pek mümkün olamıyordu. Saraya ulaşabilecek bir kültür hareketi veya aydınlanma sürecinden veya kendilerine özgü bir kültür oluşturmaktan oldukça yoksun kalmışlardı. Cumhuriyet yöneticilerinin ve tarihçilerinin, Osmanlıya tepkisi de bundandı. Kısır ve bitik bir dil ve kültür enkazı ile (Türklük adına) karşı karşıya kaldıkları için, genç yönetim ulusal-milliyetçi kimliklerinden dolayı, Osmanlıyı affetmemişti[143]. Türk Rönesans ve özgürlük hareketi ve kurtuluş savaşı döneminde[144] Türkçe'yi Enderunlu mendeburların yani devşirmele-

---

nlı olmayıp, büyük katliama tabi olunca, Laik yönetimle ortaklaşa bir zeminde siyasi işbirliği yapmadan, ama dolaylı uzaktan sempatiyle yaklaşarak ve zımnen dayanışma içinde siyasete devam ettiler. Hatta kendilerini kabul etmeyen Osmanlının, ITC'nin ve Cumhuriyetin resmi dini ocağı Hacı Bektaşi ocağıyla ortaklaşmaya başladılar. İşte bu siyasi ayrım Kurdiler arasında uzun süre devam etmişti.

[143] Durkheim'in etkisinde kalan, Ziya Gökalp Türk kültürünü ele alırken, tahlil olarak, halk kültürü ile saray kültürünü ayrı ayrı ele almakta ve Osmanlı kültürünü ikiye ayırmaktadır. Halk kültürünü kutsayarak, asıla rücu eden bir kimliğin, halkın içinde olduğu gerçeğine değinmekte, Enderun-saray kültürünü aşağılamaktaydı. Oysa kendisi bir devşirme olarak ikinci sınıftı ve Enderun sisteminden daha geride fikirlerin taşıyıcısı olacaktı. Öyleki o mekteplerden çıkan Prens Sabahattin, yerel-yerinden yönetim ve toprak reformunu savunan Mithat paşanın çok gerisinden takip edecekti.

[144] Bu mücadelenin esas bildirgesi kuşkusuz Misak-ı Milliydi. Bu sınırlar Kurdilerin ve Türkilerin ortak vatanı olarak tanımlanmakta ve Kerkük ile Musul'unda içinde olduğu bir coğrafya çizilmekteydi. Çünkü Arapların self determinasyon hakları kabul edilmekte, diğer Kurdi ve Türki birliği "İslam birliği çoğunluğu" olarak tasvir edilmekteydi. Bu hak Kurdilerinde hakkı olarak tanınmıştı ama Kurdiler Türklere güvenerek bunu Araplar gibi kullanmak istememiş, Arapların yaptığı gibi Mebusan meclisi ve BMM'ye temsilci göndermeme tavrına girmemişlerdi. Bunun bedelinin aldatılarak ve acı ile ödeyeceklerdi.

İslam unsurlarından olanların yek diğerine karşılıklı hürmet ve fedakarlık hisiyatıyla yaklaşması gerektiğini (2. Madde) belirtir. İşte bu kararda göstermektedirki, Osmanlının

rin yok ettiğini savunarak kültür hareketine girdiler. Girenlerde devşirmeydi ve enderundan uzak yetişmiş, bu kültürün içine girememişlerdi. Fakat sonradan anladılarki Osmanlı da bir siyasi devletti ve en az onlar kadar Türktü. Enderunu bu denli eleştirmenin haksızlığını onlarda kabul ettiler.

—Sulama sistemleri ve bunun kullanımına yönelik kurallar merkezi devletin ilgisi dışında, adem-i merkez devletin (Kurdi) efendisi tarafından kontrol edilmekte ve değirmenler onun çıkarına çalışmakta. Sulama alanlarına, tarlalara ve diğer tarım araçlarına kayıtsız şartsız tekelci bir hâkimiyetle kontrol etmekteydi.[145]

---

zor durumda kaldığı dönemlerde alınan bu kararlarda halkların aleyhine tek bir madde yoktur. Savaş sonrasında ise tüm halkların asimlasyonu hedeflenerek, "vatandaş Türkçe konuş," "Asil kan" edebiyatları yapılmış, "Türk okulları, millet mektepleri" kurularak asimlasyon hızlandırılmış, yetmemiş, Kurdiler batıya, batıdaki, balkandakiler veya Çerkezler Kurdilerin içine zorunlu tehcirlerle yerleştirilerek asimlasyonda büyük yollar alınmıştı. Kurdiler Wilson ilkeleri ve Lenin'in ulusların kendi kaderini tayin hakkı bildirisi hakkından yararlanmayıp, bağımsızlıklarını istememenin bedelini Cumhuriyet hükmeti burunlarından fitil fitil getirerek ödetmişti.

[145] Evliya Çelebi, Bitlis hükümdarının, değişik türden 44 işyeri ve büyük bir kütüphanesinden söz etmekte. Melik Ahmed'in talanına rağmen, bir kutuda gördüğü, elmas, yakut ve diğer mücevherlerin hiçbir kralda bulunmadığından söz etmektedir.4. Murat, Bitlis hükümdarını (diğer rakip sünni Kurdi egemenlerin zenginliğini övmeleri ve kendisine ihanet edeceğini bildirmeleri yüzünden-ki onlarla hesaplaşmıştı-) 1666 yılında azletmişti. Mal varlığı da, Kurdistan seraskeri Melik Ahmet Paşa tarafından yağma edilmişti. Ganimet olarak, 80 çuval altın, 10 katar katır yükü değerli eşyalar ve on katar at gibi ganimet ele geçirilmişti. Aslında Osmanlı tarihinde Osmanlıya bağlı olup ta ondan iktisadi ve siyasi yönden çok daha güçlü derebeyleri olmuştu. 4.Murat bu servet karşısında hayretini gizleyememişti. Bunlardan biri de: Mısır egemeni M.Ali Paşa'ydı. Bu egemen İstanbul'a kadar yürümek istemiş, Avrupalı güçlerin önlemesi sayesinde, bu seferinden vazgeçmişti. İşte bu Mısır, Arap özgürlüğünü, mebusan Meclisin aldığı ulusların kendi kaderini tayin hakkının arkasında durarak öncü olacak ve 500 yıllık Osmanlı emperyalizmine son vereceklerdi. Tek bir temsilci Mebusan Meclisine (diğer Araplar ise BMM'ye göndermemişti) göndermeyip, Mebusan meclisinden çıkan karar gereği bölgedeki tüm Türk devşirme subay ve memurları dışarı atacaklardı. Hüriyet bilinçli ve cesur halkların elde edeceği bir haktır.

Osmanlı da gelenek olarak, padişahlar tahta çıktığında Yeniçeriye cülus dağıtmak zorundaydı. (1451 yılından sonra). Bu parayla padişah, askerlerine moral vermekte ve gönüllerini almaktaydı. Bazı hükümdarlar cülus parası bulamamış, sarayda altın olarak (kap, kacak) ne bulunursa eriterek altın sikke haline getirilmişti. Bazı dönemler yinede padişahlar dağıtacak para bile bulamamıştı. Bir süre sonra bölgedeki derebeyiler, artık merkeze para göndermeyip, ilişkisini de kesmişti. İstanbul'da (28 Eylül 1730) meydana gelen Patrona Halil Ayaklanması (Arnavut kökenli yeniçeriydi) bu nedenle meydana gelmiş ve saltanatı sarsmıştı.

Avrupa'da Feodalizm çökerken, Osmanlı da derebeylik oldukça güçlenmişti. Kimi derebeyleri merkeze haraç veya asker dahi göndermeyerek, padişahı tanımadığını ilan etmişti. Osmanlı içinde çıkan İttihat Terakki anlayışı, despot iç devlet anlayışıyla askeri

Artık-fazla değerin büyük bir bölümü adem-i merkez hükümete yani Kurdi Derebeyine kalmakta, o ise, sadece küçük bir miktarı merkezi erke haraç olarak göndermekteydi. Bu bağlamda Kurdilerin İslamiyet sonrası dönemi de dahil olmak üzere, gerek iktisadi ve gerekse de sosyal ve kültürel olarak, Kurdilerin yapısında dış egemen ve iç egemen güç sistemini anlamak ve algılamak durumundayız. Kuşkusuz, Kurdilerde gelişen feodal anlayış, antik kültür üzerine değil, dış egemen güçlerle girilen güçlü diplomatik ve siyasi denge siyaseti üzerine kurulmuştu. Bu nesnellikle tarih anlayışı algılanmalıdır. Sünni feodal Kurdi egemenler, dış egemen güçlere vergi yükümlülüğü görevini yerine getirmekte fakat kendi iç dinamiklerinden bağımsız politikalar üretmekteydiler. Akkoyunlu-Türkmen, Moğol istila dönemleri ve güçlü asimilasyon çabaları, Osmanlı egemen yapısı, Sünni Kurdi politikasının ve hayatiyetinin yeniden yaşama dönmesi olmuştu. Bu dönemde bir Mısırlı, Yemendeki Arap, çöldeki Bedevi, doğudaki Çerkez de aynı gerçeklik içindeydi. Roma-Bizans asimle ve öğütücü; Hristiyan politikaları

---

bir yönetim kurarak, Osmanlı devamcılığını sağlamaya çalışsa da başaramamıştı. Sonuç olarak, Sunni Kurdiler Osmanlı sisteminde Tımar içine dahil olmamalarından dolayı, harççı ekonomiyi karşılayacak ve ona rağmen büyük güç oluşturabilecek bir bölgesel derebeyi anlayışı kurmayı başarmışlardır. 1789 Fransız devrim hareketi sonucu ortaya çıkan milliyetçilikle en geç Kurdi coğrafyası tanışmıştı. Nakşilik ve onun temsilcisi şeyhler ve işbirlikçi feodal egemenleri yüzünden dönemsel avantajları Araplar (Çerkez ve Ermenil erde bunu akıllıca kullandılar)gibi kullanamamışlardı.

Devşirme askerlerin ve aslen Türk olmayan aydınların kurduğu İttihat ve Terakki cemiyeti ile onun devamı ve karşıtını da barındıram Mebusan Meclisi ile BMM kararlarını Kurd egemenler uygulamamıştı. Cumhuriyet dönem iktidarı, Amasya ile başlayan sözleşme yenilenmemiş ve yeni sözleşme olan Amasya kongresi ile Kurdilere verilen sözler tutulmayıp, kandırılıp dışlanınca, çatışmalar başlamıştı. Atatürk'ün Bütün Eserleri adlı dizide, 4. Ciltte Amasya anlaşmasının birinci maddesi şöyle der (Mebusan Meclisi hükmüne atıfla):"Osmanlı devlet'inin tasavvur ve kabul edilen sınırı Türk ve Kürtlerden meskun olan araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılması imkansızlığı izah edildikten sonra bu sınırın en asgari bir talep olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumlu [illegible] *kabul edildi.* Bununla beraber *Kürtlerin* [illegible] *ni temin edecek vech ve surette* [illegible] *ve* [illegible] *hukukumuza müsaadelere mazhar olmaları dahi desteklemek ve* [illegible] *Kürtlerin* [illegible] *altında* [illegible] *tezviratın önüne* [illegible] *Kürtlerce malum olması hususu* [illegible]

Şeyh Sait, Ağrı, Dersim isyanları bastırılınca, Cumhuriyet hükümeti, bu sorunun üzerine beton döktüğünü düşünmüş ama elli yıl sonra, yeniden toplumsal sözleşmeyi dayatan, yeni Kurdi özgürlük hareketi (Kızılbaş ayaklanmaları gibi) tekrar gündeme oturmuştu. Kuşkusuz Osmanlı ile yapılan anlaşma fesih edildikten sonra, yeni toplumsal sözleşme yapılmadan bu sorun asla son bulmayacaktır.

ile İslamiyet'in ilk gelişindeki Araplaşma ve sonraki dönemlerde Turanî akınları ve dolayısıyla Türkleştirme politikalarına bakıldığında, Mebusan Meclisi kararları (Wilson ilkelerine dayararak) sonrasında Amasya anlaşması ve Sünni Kurdilerin Hanlık düzeyindeki yer edinimlerini sağladığı gibi, aynı zamanda siyasi ve kültürel (dini haricinde) anlamda sunni teneffüs olmuştu. Bir anlamda hayata dönüşü ve egemen oluşu sağlamıştı. Bu dönemde klasik Osmanlı siyaseti, oyala, beklet, dengeler değişince tepesine çök siyasetiydi. Buna Çerkez, Azeri, Balkan, Arap ve Ermeni halkları gelmemişti, bir tek Kurdi halk oyuna gelmişti.

Alçaklık düzeyinde beyin yoksulu ferasetsiz Kürt feodalleri kendilerini efendi ve güçlü sandılar. Küçük dünyaları, büyük kültür-ulsal birliğini geleceğe taşıyamadılar.

Kurdiler merkezi yönetimde güç kaybına girdiklerinde, dağlar onların siyasi ve sosyal vd. alanlarda yeniden bir araya gelmeleri ve derlenme merkezleriydi. Fakat ovalı egemenler, İslamiyet döneminde de oldukça palazlandıkları için, İslamiyet altında kendi rahatlarından ve egemenlik alanlarından taviz vermeden yaşamanın mutluluğundan vazgeçmemişlerdi. Kurdilerin egemenleri, halkın en büyük baş belalarıydı. Çünkü ağalık ve şeyhliklerini devam ettirmeyi, ulusal benliklerinin önünde tutuyorlardı.

Osmanlı, Tarihte Önemli Bir Dönemeçtir

Bir başka gerçeklik ise Osmanlı, kısmi demokratik yönetim anlayışını azınlık halklarına karşı da göstermişti. Osmanlı herkesin çıkar birliği ettiği ve kazan kazan politikası güttüğü bir sistem özelliğini de içeriyordu. Sistemin özüne dokunulmadığında çirkinliği görülmediğinde, herkesin rahat hareket ettiği ve yer alabildiği bir yapısı da vardı. Hanedan devlet olduğundan demoğrafik güç olmaktan çok herkesin sarayda yer bulduğu bir Bizans sistemiydi. Nizam-ı Mülk'ün (bu devlet geleneğini, Boğazda Simonlar kitabında, **Avcı** da değinir) herkes devleti pay edinsin yer bulsun tavsiyesinden kaynaklıydı. Herkes devlette

bir şekilde yer bulabiliyor ve insanlar bir yerinden sisteme ulaşabiliyordu. Devlet her ne kadar Nakşi motifleri olsa da başkalarınında ulaşabileceği ve nemalanabileceği bir yapı da vardı. Cumhuriyet döneminde de aynı siyaset devam etmişti. Bir Rıfuzi Kızılbaş, Halveti gibi olabiliyorsa, yani Osmanlı olabiliyorsa problem yoktu. Ama sistemin muhalifi olduğunda veya kendi olmak istediğinde bedeli ağırdı.

Marks da "doğu sorunu" adlı eserinde, Osmanlının parçalanmasının sadece emperyalist güçlere yarayacağına dair çıkarımlarda bulunmuştu. Bu çıkarının haklılık payı üzerinde düşünmek gerekir. Osmanlının ulusal anlamda ciddi olarak; devletleşme ve merkezileşme **politikası Reşit Paşa ve devşirme askeri gelenek olan, diktacı ve komitacı İttihat Terakki örgütlenmesi süreciyle başlamıştı. 1789 Fransız devrimi ve balkanlarda bu devrime paralel gelişen milliyetçi akımların ve ayrılmaların temelinde bir tepki edimi olarak gerçekleşmiş ulusallaşma arayışıydı.** Bu hareket büyümek amacıyla kurulmasına rağmen kısa sürede Osmanlı imparatorluğunu darmadağın edecekti.

Bu dönemde yine saltanat sahipleri, doğu politikasını daha çok önemseyerek, Turan düşünceleri veya Türkçü düşünceleri cezalandıracak kadar Pan-İslam- neo-Osmanlı anlayışına sahiptiler. Çünkü bu plitikayı gütmeleri demek, Arap ve Kürt ile diğer halklardan uzaklaşmak uzun vadede sistemin çökmesi ve Anadoludan atılmak anlamında olduğunu bilecek tarihsel bilinç ve perspektife sahiptiler. Emperyaldiler. Günümüz ABD konumunda bir güçtü.

Sunni Kurdi medreseleri 2.Mahmut döneminden itibaren Rönesans'ını yaşamaktaydılar. Abdülhamid, "Bavo Kurdi" olarak görülmekteydi[146]. Bu halife tapınma hali Cumhuriyet kadro-

[146] Jwaideh (1999), Kürt Milliyetçiliği Tarihi adlı eserinde. Birinci dünya savaşı öncesi ve sonrasında Kürt aydın ve önderlerin büyük bölümünün koyu Osmanlıcı karektere sahip olduğuna değinir. Osmanlının Kürtlerin temel hak ve hüriyetini koruyacağınına inandıklarını yazar. Said-i Kurdi başta olmak üzere Osmanlının bu oyununu bölgede propagandasını yapıkları gerçeğide bu öngörüyü doğrulamaktadır. Kürt önder ve şeyhlerinin Osmanlı devletinden reform talep ettiklerini belirten 7 maddelik temenni dilekçesinde şunları istemmiş olduklarına değinir:1. Resmi dil Kürtçe olsun, 2.Eğitim dili

ları tarafından da kullanılmaya devam etmişti. **Bruinessen**, Kürt aydın ve örgütçüsü Cemilpaşazade Ekrem'in söyledikleriyle zamanın ruhunu yansıtır; "Sultan cihat ilan etmiş ve onlarda kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak gördüler. O Müslümanlık propagandası bizim söylediğimiz Kürtlük propagandasından çok daha güçlüydü." Zamanın bu ruhu, Wilson 14 prensibini, Leninin Ulusların kaderini tayin hakkının bir taraf atıp, Misakı Milli peşine bir Türkten daha güçlü sarılma sonucunu doğurmuştu. Kendilerini hilafetle bütünleştirmişlerdi. İran, Güney Kurdistan ve Rojava'da elde ettikleri kazanımların anahtarını halifeye gönderecek kadar kör ve bağlıydılar. Berzanci dahi, M.Kemal ile yazışmalarında Halife isteğini belirtiyordu.

2. Mahmuttan sonra medreseler, büyük düşün adamları çıkarmışlardı. Eğitim ağırlıklı olarak Kurdi dilinde verilmekte ve Said-i Kürdi, Mevlana Xaldi gibi, İslam dünyasında geleceğe taşınacak din alimleri de çıkarmışlardı (Bu kişilerin Kurdi sorununa karşı duyarlılığı ve yanlış hamlesine rağmen, İslam dünyasında mezhepsel olarak oldukça büyük bir cemaatin kurulmasını sağlamıştı). Nakşi motivasyonu, Şafi ve Kadiri tarikatların önünü kesecek kadar hızlı büyüyordu. Alan olarak genişliyordu. Kurdi şeyhleri Nakşiliği Suriye'den Mısır'a kadar ulaştırmışlardı. Osmanlı etkisi bölgede hala büyüktür ve bu dönemin tarikatları Arap coğrafyasına oldukça yaygındır. Bu dönemin önemli bir yönü ise, bu gibi aydınların Pan-Osmanlı anlayışına inanmaları ve Neo-Türk akımlarının tutmayacağı inancına sahip olmalarıydı. Kurdiler de, Fransız milliyetçiliğinin getirdiği rüzgârı

(Kurdi ülkesinde) Kürtçe olsun, 3. Kürtçe konuşan devlet memurlarının bölgede görev almasını, 4. İslam devleti olduğundan şeri kanunların uygulanmasını, 5.Vergilerinde şeriata uygun alınmasını, diğer vergilerin kaldırılmasını 6. Kadı ve müftülerin Şafii itikatına uygun insanlardan atanmasını, 7. Alınan vergilerin Kürt illerinde yol ve diğer çalışmalarda kullanılmasını. Bu istekler çokta ciddiye alınmadı. Abdülhamid'in kullanmaya dayalı Hamidiye alay örgütlenmesine paralel, ağa ve şeyhlere paye verilmesi, Kürtler tarafından farklı algılanmıştı. İttihat Terakki örgütlenmesi, Arap, doğu ve balkan sömürgelerinin kaybı ile merkezileşme politikasını esas aldıklarından, onlar bu talepleri tam tersine bastırma ve yok etmeyi amaçlamışlardı. Bu durum başta Ermeni ve diğer işgal çabalarına ortak ruhla karşı gelme çabasından kaynaklı ortak hareket anlayışı, zamanla karşılıklı çekişmeyi ve rekabeti getirmesine rağmen, bölge halkı ve tabanı bu gerçekliği görmemişti. Tıpkı günümüzde, İslami İktidarın Abdülhamid, Muhalefetin İttihat ve Terakki görevini alması gibi. Bu defa Kızılbaşlar, Sünnilerin yaptığı hatayı yaparak, Alevi kimliklerini ulusal kimliklerinin önüne alarak hareket etmektedirler. Yoksa o günden bugüne çokta değişen bir şey yok.

kaçırmış, bu havayı yelkenlerine ve ciğerlerine güçlü olarak dolduramamış ve bir anlamda süreci ıskalamıştılar. Hatta daha ilerisi birinci dünya savaşında doğu cephesinde önemli mücadeleler vermiş, bununlada kalmayıp, Balkan ve Arap milliyetçi ile batı ülkelerine karşı da savaşmışlardı. Osmanlı, Afirka'dan Balkanlara kadar olan büyükçe bir coğrafyadan geri çekilmek zorunda olduğu dönemde sadece Turki ve Kurdilerin ağırlıklı yaşadıkları bir ülkeye sıkışmışlardı. Bu durum daha fazla Kurd politikasına ihtiyaç olduğunu gösteriyordu. Kurdiler Hilafet makamına bağlı bir halk konumundaydılar. Türklerden daha çok görev alıyor ve savaşıyorlardı. Erzurum, Şam ve Bsara arasındaki en büyük savaş gücü Kurdilerdi. Hatta İran Kurdileri de bu mücadeleye katılmış, Hilafetin yanında savaşmışlardı. İngilizler güney Kurdistanda Berzenci ve diğer yurtsever kuvvetlere yenilmiş, askeri birlikleri dağılmıştı. Ruslar Kurdilerle işbirliği içine girmek istemiş, beraberlerinde savaşırlarsa özgürlük vaad etmelerine rağmen Kurdiler, Ruslarla amansız savaş içine girmiş, Ermeni ve Rus kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardı. Rus komutan **Lazerov**, bu savaşı Osmanlının kazandığını gerçekte ise Kürtlerin kazandığını, Osmanlı askerlerinin Tebrize girdiklerini, uzun zaman sonrasında Osmanlının ilkkez bu sayede bir yeri aldığını ve zafer ile moral bulduğunu yazar (14 Haziran 1918). **M.Zeki beg**, bu savaşlarda Kürtlerin 300 bine yakın kayıp verdiklerini bildirir. Bu savaşın ruhu daha çok Ermenlerin bölgeyi istila edip, Kurdistanın içinde Ermeni krallığı kurulacağı ve halifeliğin buna izin vermeyeceği üzerine inşa edilmişti. Aynı propağanda, M.Kemal tarafından Kurdi beylere yazılan mektuplarda dile getirilmişti. Kurdi beylerine Ermeni devletinden söz ederken, Şeyhlere ise hilafet yok olmakla karşı karşıya, İslam bayrağı yere düşmek üzere minvalinde mektuplar yazmıştı[147].

[147] Rus, İngiltere ve Fransa'nın Ermenilerle ortak hareket etmesi, ardından pratikte Hristiyanları değişik kentlere yerleştirerek kanton devletler oluşturma çabaları Kurdiler arasında tepkiye sebep olmuştu. İşgalci emperyalist güçlerin Kurdileri birlik çabasından çok kullanma değeri olarak ele almak istemeleri, bölge halkını onlardan uzak tutmuş ve güçlü mücadeleye girmelerine sebep olmuştu. Kurdi ülkesinin bir karış toprağında işgalcilerle pazarlık dahi yapılmamıştı. Bu hasasiyet M.Kemal tarafından da kullanılarak mektuplarda yer edinmişti. İttihat Terraki deneyiminden dolayı Türk kavramı işlenmeden meclisin adında dahi Türk kelimesine yer verilmemişti (BMM). "Atatürk'ün Bütün

Keza Misakı Milli kararlarını yenileme olarak yapılan (Cumhuriyet öncesi dönemde) Amasya anlaşmasından doğan avantajı, Fransız devrim ruhuyla taçlandıramamışlardı. Çünkü Said-i Kürdi gibi aydınlar Kurdilere de, Tanzimat döneminin özgürlük getireceği inancı ile Wilson İlkerleinin Ermeni ve Hristiyan oyunu olduğu tezini öne sürerek ayrışmanın önünde zırh gibi durmuşlardı. Oysa Osmanlı devşirmeleri Kurdiler için kararını vermişti. Gülhane Hattı Hümayun ile Kurdi soylular egemen değil, Osmanlının memuru olacaktı. İttihat terakki'nin ilk işi hamidiye alaylarını kaldırmaktı. 1. Dünya savaşından yeni çıkınca Sevr yıkımdı, Wison ilkeleri kurtuluştu. Araplar, Kafkas halkları ve Balkanlar özgürlüklerini bu sayede almıştı. Ama Kurdiler birkez daha oyuna gelerek aldatılmışlardı.

Eserleri" adlı çalışmanın 2. Cildinde bu mektuplara yer verilmişti: Cemil Paşazade(Kasım bey)'ye:" Kürtlerin devletten ayrılarak İngilizlerin himayesinde bağımsız Kürdistan kurmaları teorisini tasvip etmem. Çünkü bu teori, muhakkak Ermenistan lehine İngilizler tarafından tertip edilmiş bir plandır. Kürtlerle Türkler birbirinden koparılmayı kabul etmez öz kardeşler; bugün için fariza-i vicdaniyemiz Kürtler ve Türkler, bütün İslami unsurlar tek vücut ve tek yürek olarak bağımsızlığımızı savunmak ve vatanın parçalanmasını önlemektir (Wilson ilkeleri ve onun paralelinde alınan Mesbusan Meclisi kararlarının ne anlama geldiğini öğrenmemeleri için, oyalama taktiği). Türk ve Kürt milletinin bu yüce maksadı elde etmeye azmetmeleri sayesinde neticeden tamamen emin olabiliriz. Ben de bu kanaat sarsılmazdır. Kanaatlerimin edinilmesindeki azminin hiçbir kuvvet karşısında değişmeyeceğini en iyi siz bilirsiniz. Kürt kardeşlerimin hirriyeti, refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hukuk ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarım. Fakat Osmanlı devlet'ini parçalamaya uğratmamak şartıyla, görüşüme katılacağınıza şüphe etmem." Eruh, Garzan, Zinya vs. aşiret reislerine: "Kurdistan'ın Osmanlı camiamızın ayrışmaz bir parçası olduğuna, milli bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün müdafası uğrunda bütün Kürtlerin Türk kardeşleri ile beraber (Balkan, Kafkas ve Arapların tersine) hayatlarını fedaya hazır bulunduklarına dair hükmete, yabancı temsilcilerine çektiğiniz telgrafı büyük bir kıvançla öğrendik. Fedekar Kürt kardeşlerimizin bu hamiyetli ve dini eserlerine şükran arz eyleriz (15 Ocak1920).

Cevat Paşa (Silahlı kuvvetler komutanı)'ya;" Bu kere Diyarbekir'de "Kürt kulubü" nüfuzlu üyelerinden Kamil bey tarafından acizlerine gelen telgrafname suretini aynen takdim ediyorum. Gerek Diyarbekir ve gerekse de Elazığ'dan aldığım önemli telgrafnameler tamamıyla gösteriyor ki Kurdistan'ın refah ve mutluluğuna kefil olacak bir idare tarzının temini için her vakit amadeyiz. Yakında o havaliden önemli adamların Sivas'a gelmesinin beklendiğini arz ile ihtiramlarımı yinelerim (bu durum da göstermektedir ki, M.Kemal İstanbul'daki Erkan-ı Harbiye ile hareket etmektedir). Şeyh Mahmut efendi, Bitlis ve Norşin'deki şeyhleri başta olmak üzere Kurdistan'daki din önderlerine ise: "Hilafet ve saltanatın yok olmasına ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiçbir Müslüman tasavur edilemez. Düşmanlarımızın her taraftaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimizin esir olması gayelerine yöneliktir," diyerek destek istemektedir. Cenabı hak ve peygamberin zişanı ve şefati ilede telgraf bitmektedir.

Devlet.

Kurdiler, bin yıllardan beri gelen kültür geleneklerinde, devletleşme politikalarını, onur ve kimlik üzerine kurmuşlardı. Onursuz bağımsızlığı asla kurgulamamışlardı. Aslında bu bir tür şövalye duruşuydu. Bir diğer yönüyleyse aptallıktı. Demokratik ve federatif devlet tarzları da bunun kanıtıdır. Bu bağlamda Yunan demokratik anlayışının veya Roma şehir devlet kültürünün oluştuğu merkezi yapılanmanın anasını Yunanistan diye görmek oldukça haksız bir çıkarımdır. Bu çıkarım, Guti devlet federasyonunu, Kengi kent devletler demokrasisini, Hatti (Panku)-Kasit(Kardunaj)- Med-Part (Marya), LuGa (Xanto), Kurdi-MaiTeni (Kardunaj-Marya), Xaldi (Biani) gibi demokratik ve eşit statüde kurulmuş Kurdi devlet anlayışları vardı. Aslında bu aşiret federasyonu aynı zamanda askeri birlik konfederasyonuydu. Yönetsel ve siyasi içeriği kadar, askeri bir özelliği de vardı. Yönetsel anlayışı ise, Med sonrasında düalistti. Bu sebeple düalizmi Helaslarla başlatmak, Madai-Med gibi seküler-laik yönetim anlayışını görmemek anlamına gelir ki, yanlış bir çıkarım olur. Bu bakış, Kengi, Elam-Pers ve Hint kültürünü anlamadan Aristo'yu anlamak, Zerdüşt propagandistleri olan Magusları anlamadan, Platon'u anlamaya benzer.

Kurdilerin en çok önem verdikleri şey onurlu siyasettir. Kurdiler tarihin her döneminde bu anlamda örnek olmuşlardır. Kasit kralının, Mısır kralına karşı bölge devletleriyle saldırma isteğine karşı durmuştu. Kurdi-Maiteni-Hatti devletinin, çevredeki küçük krallıklara karşı olan demokratik tutumlarına, Eyyubilerin duruşu keza örnektir. Bu siyasi asaletten dolayı batı tarafından şövalyelik verilmesi, hatta Şerefhan'ın belirttiği gibi verilen sözlerin ve onurunun arkasında ölesiye duruşuna[148], kar-

[148] Arabistan Lavrence'nin misyonuyla bölgeye gelen Binbaşı Noelin reddedilmiş olması, Nuri Dersimi'nin de yazdığı gibi, Kış zamanı Umraniye'deki savaştaki kötü durum, Kurdi aşiretlerinin yetişme durumunun olmaması nedeniyle, Antep ve Urfa'daki Fransızlara da yardımın düşünülmesine rağmen vaz geçilmesi. Ve günümüze kadar gelen binlerce bu gibi örneklerle çoğaltılabilir. Tüm bunlar hain edebiyatını üretenlerin aslında kendi hainliklerini gizleme çabasından başka bir şey değildi. Kurdiler her daim onur siyaseti yürütmüşlerdi. Neolitik dönemden bu yana olan tarihte buna şahittir. Hatta Mustafa Kemal'in çektiği telgrafta, "Kurdileri arkamıza aldık," sözüyle artık savaşı ka-

şıt düşüncedeki birçok yazar dahi (Xenephon'dan, Evliya Çelebiye, ondan Günaltay'a kadar) bu özelliğin ve yüksek karakterin altını kalın çizgilerle çizmişlerdir.

Kültür

Bir toplumun sahip olduğu tüm değer ve davranışlarının biçimlendiricisi ve diğerlerinden-ötekilerden farklılaştıran özelliklerin toplamı ve bütünü kültürdür. Toplumların bir arada yaşamasının ve bu yaşama ortaklaşa katılmanın temelidir. Toplumun örf, adet, gelenek, görenek, tarih, dil, sanat, edebiyat, iletişim, araç, gereç yani maddi ve manevi yaratımlarının birikimlerin ölçütü ve bütünüdür. Oluşan veya oluşmuş bu değerlerin toplumda veya bireyde oluşan ve birbirlerine yansıyan yüzü aynasıdır. Bir bütünleşme ve zenginleşmenin, çoğul olmanın tanımı olduğu gibi, farklılaşmanın, ayrışmanın ve özgünleşmenin de adıdır. İnsanlık, kültür ile ilgili yaratımlarını kıskançlık temelinde sahiplenmişlerdir. Bu anlayışı daha çok farklılaşma esasına dayalı refleks olarak algılamış ve tanımlamıştır. Bu tanımlar nedeniyle (öteki diliyle) milliyetçiliğe kaydığı dönemlerde olmuştu. Tam tersine kabul etme ve saygı duyma esasıyla demokratik dünyanın kurulmasını ve toplumsal zenginliği de yaratabilmişti. Durkheim sosyolojisinden etkilenen Ziya Gökalp, Batının kültür tanımını "Hars" olarak olduğu gibi almış ve Latince kökenden gelen (Cultura) kavramını yeni Türk Cumhuriyet içeriğine oturtmuştu. Kültürü bir "maya" olarak algılamak, Fransız düşün şeklinin-anlayışının sonucuydu. Bu kavramı benimsemişti. Aynı kökten gelmiş insanların ortak mayası anlamındadır. Kurdi ve Türk toplumunun ortak özelliklerine bakarak, ortak kök anlayışından hareketle, **"Bir Kürdü sevmeyen Türk Türk değildir. Bir Türk'ü sevmeyen Kürt Kürt değildir"** özdeyişi ile özetlemişti. Bir toplumun, maddi değerleri ve üretimleri dışında veya onlarla birlikte; edebiyat, tarih, töre, dil, sanat üretimlerindeki benzeşiklik veya ayrılık o kültürün bir diğerinden

---

zanırız öngörüsünde olduğu gibi, Kurdiler verdikleri sözü tutup destan yazdılar. Nazım dahi Kurtuluş savaşı destanını Kurdi Karayılanla başlatır.

farklılığı veya aynılığını oluşturur. İşte buda bir tür "maya"dır. Mayanın farklılığı farklı kültürleri yaratır, ama esas olan mayadır. **Örneğin; yoğurt, peynir, bira veya şarap mayalandırılma sonucu elde edilir. Fakat ikisi birbirinden farklı mayalar olduğu için farklı bir "şey" olmuşlardı.** Süt esas malzeme olmasına rağmen, yoğurtla mayalarsanız yoğurt, peynir ile mayalarsanız peynir olur. Dolayısıyla bir Kurdi ile Arap, Fars, Türk arasındaki mayalama çok daha derinden farklılaşımların meydana gelmesi, ayrışması çok doğaldır. Kültürleşme ve uygarlaşma sürecini de bu temel üzerine oturur. Fransız milliyetçiliğini doğuran temel anlayış da, bu öngörüydü. Bu anlayış, tüm ulusların farklılık temelinde özgürleşme sürecinde büyük rol oynadığı gibi, milliyetçilik ideolojisinin de şekillenmesine neden olmuştu.

Kültürel anlamda bu farklılaşımın içini dolduran unsur ise, uygarlaşma hamlesiydi. Uygarlık, bütün insanlığın oluşturduğu ortak yaratımlardır. Bir nevi melezleşmeydi. Tespit doğru ama çekirdeğe Türkü alırsanız bu uygralaşmayı melezleşmeyi nasıl yaratabileceksiniz?

Uygarlaşma birbirine benzeşmedir. Friglerin ve Dorların gelişi Kurdilerle ortaklaşmayı sağlamıştı. Kadın elbisleri Kofili, entari-fistan giyerek ortaklaşmıştı (bakın Frigli kadın resmine). Yemek kültüründen, siyaset ve mitolojiye kadar, Heredot bu anlamda tarihi Medle başlatıyordu. Ama Kurdi kültürü alıp Ege uygarlığı demeyip, Frig veya Dor uygarlığı dersen, o melzeşleşme, karışma olmaz, orada kültür ve teklik olur. Orada Yaşar Kemal, Orhan Pamuk çıkmaz, Orada Yusuf Akçuralı, Nihal Atsızlar çıkar. Yılmaz Güneyler, Ferzan Özpetekler, Sezen Aksular değil, Vurun kahpeye romanları veya Kahpe Bizansları oynayan; Arkınlar, Müşerref Akay'lar çıkar.

Uygarlaşmada, sanat, edebiyat gibi insanlık yaratımları bunda oldukça önemli rol oynar ve bugün uygarlaşma adına insanlığın en büyük yaratımı demokrasi ve sanat olarak algılanmaktadır. Çünkü her şeyde olduğu gibi, insanlık sürekli çağa göre yeni yaratımlar ve ortaklaşa paylaşımların temelinde bir

şeyler yaratır ve bunu paylaşırlar. Dolayısıyla, özgünleşme ve özerkleşme artık ulusal kimliğin bir simgesi olurken, şoven ve köşeli milliyetçilik anlayışı insanlık tarihinde tasfiye edilme noktasına gelmiştir (veya son demleridir)[149]. Bu özerkleşme bir anlamda, özgünleşmeyi ve kendinden çok, kendi dışındaki değer ve yaratımlara ihtiyaç duyma zorunluluğunu getirmektedir. Doğal olan süreçte budur. Yani kişi, toplum veya ülkeler sadece kendi denge ve çıkarları doğrultusunda değil, insanlığında alacağı karar ve duyarlılıklar yönünde davranım zorunluluğunun olduğu bir ortama doğru gitmektedir. Fakat birçok Kurdi düşünür ve yazarın belirttiği gibi, kendi ulusal kimliği ve tarihi yaratımlarını, "kıskanç bir anlamda sahiplenme ve korumak, hatta geliştirmek için" organize veya bireysel olarak herkes katkı sunmak durumundadır. Çünkü kültür yaratamayanlar uygar olamazlar. Uygarlıkta yer alamazlar. Uygar olabilmenin yolu önce kendine benzeşmek sonra o renkli uygarlık coşkusu içinde yer almaktır. Tıpkı ergenin benliğini bularak kendisi olması ve sonrasında ailesi ile toplumu içinde bir yer edinmesi gibi. Eğer diğer büyükler, o ergenin olgunlaşmadan kendilerine benzeşerek yer almasını istiyorlarsa, o çocuğun kişiliğine saygı duymadıklarını göstermek durumundadırlar.

Dolayısıyla üretim ve paylaşım yani, bireyden genele (topluma) giden yolda herkes ödevlidir. Bir yönüyle kendine diğer yönüyle toplumuna, sistem veya devletler ise bir yönüyle özüne diğer yönleriyle evrenselliğe açık olmak ve üretimlerini, kendi adına yaptıkları kadar, dünyanın öteki ucundaki insana göre de düzenlemek durumundadırlar. Öyleyse, bilgide ve paylaşımda evrensel ölçütler önemlidir. İşte eğitim ve toplumun yeniden yapılanmasında, yeni insanın yaratılmasında, çağdaş toplumların önem verdikleri anlayış ve emek kadar, Kurdilerde kendi içinde bu yarışa tüm becerileriyle katılmalı ve yeniden yeniden üretmelidirler. Eğitim ve ona bağlı öğrenim anlayışını kendi gerçekliklerine ve bağımsız, özerk ve demokratik bir içeriğe göre düzenleyerek, Ortadoğu ve Asya insan modelinden sıyrılarak,

[149] Bir sohbet esnasında sevdiğim arkadaş, hocam tüm dünyada sınırlar anlamsızlaşırken, biz Kurdiler sınız çizeceğiz, valla olsun, bizde bir yaşayalım diyerek takılmıştı.

çevresindeki gerçekliğe göre programlanmış, verimli, üreten, ezberden uzak hayatla örtüşen, yetenekleri geliştirici bir felsefi anlayışla kurgulanmalıdır. Eğitsel öğreticilikte üretim paylaşım ve çoğulculuk işlenmelidir: ilk bayrağı tutan, ilk kurşunu atan değil. İlk toprağa tohumu atan, fabrikada ilk düğmeye basan, ilk düşünen, ilk yazan, ilk öğreten vs. yani üreten, yenilikçi, çağdaş insan olmayı amaçlamalıdır.

Kültür kuramları üzerine oldukça fazla düşün anlayışları vardır. Biz de bu bölümde temel iki anlayış üzerine tartışma açacağız. Fakat özü ve niyet ile Kâbe'si, demokrasi olmayan yaratıın ve bilimsel üretimden çok, insanı, insanca ve vicdana teslim eden anlayışlardan, Kurdiler vazgeçmediği sürece, kültürel (maddi-manevi) yaratımları oldukça kısır kalacaktır. Kültür yaklaşımları olarak bu yüzden, ideolojik olmayan bir bakış açısı yaratmak, sentez düşünceler temelinde politikalar gerçekleştirme zorunluluğu vardır. Kolektif akıl, yani aşiret örgütlenme ve aynı ruhu duyumsama handikabını avantaja dönüştürerek ve bu ilkellikten sıyrılarak, aynı ütopyada kolektif akıl ve faaliyetleri esas almalıdırlar. Bu temelde ele alınacak kültür kavramını veya yaklaşımını önemli görmeliyiz.

Kurdiler Asıl amaç Olarak: Kültürleşme Süreci İçine Değil Uygarlaşma Süreci İçinde Olmayı Düşünmelidirler

Uygarlaşma iki taraflı beslenmeyi ve büyümeyi içerir. Sosyalistler, uluslaşma ve kültürleşme kavramı arasında bütünlüğü reddetmeseler de kabul de etmemişlerdir. Uluslaşma ve milliyetçilik kavramını kültür kavramından uzak tutmuş ve kültürleşmeyi üst yapı kurumu olarak ele alıp, bir tür belirlenip şekilenebilen resesif özellikli bir yaratım olarak incelemişlerdi. Ulusalcılığa bağlı kültürleşmenin, milliyetçi şeklini ise egemenlerin ellerinde bir araç olarak görmüş ve sınıf hesaplaşmasının önünde engel ve tarihi bir saptama olarak yorumlamışlardır. Sorun sınıfsal ise, sınıflar arası sömürü tüm insanlığın temel ortak sorunudur. Artı değer ve onunla ilişkili emek sömürüsü esas olandır. Sermaye birikimi ve ona bağlı kültürel oluşumlar, bu

temelde şekillenir. Diğer şekilleri ise, yörüngeden sapmadır[150]. İnsanlığın kurtuluşu milletlerin ulusal özgürleşmesi veya tek tek özgürleşmesi değil, top yekûn, sınıfsız, imtiyazsız ve eşit bir dünya düzleminde gerçekleşecektir. Tüm insanlık tarihi diyalektik süreç içinde farklı sürelerde de olsa, aynı evrim süreci içinde yaşamışlardır. Yaşamayanlar da yaşayacaktır. Mustafa Kemal'in deyişiyle: "Tüm halklar gün gelecek bağımsızlığını kazanacaktır. Daha sonra milletler cemiyetinde bir araya geleceklerdir." Bu düşün tarzı elbette ki sosyalizmin de savunduğu anlayıştı. Sadece sosyalistlerin mi, insan ve demokrat olan tüm yaşam düşün tarzların isteğidir.

Dolayısıyla bugün yaşanan kapitalizm (Avrupa'da) yerini sosyalizme bırakacak, insanlık sosyalizmle özgürlük sürecine girecekti. Bu anlamda insanlık, enternasyonal dayanışma ile kapitalist güçlere karşı mücadelelerini geliştirerek zafere ulaşacak-

---

[150] Marx, sosyal gerçekliği, insanlığın sosyal sınıflaşmasını üst yapı alt yapı ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştı. Fakat İngiltere'deyken, İrlanda mücadelesine taraf olmuştu. İngiliz egemenlere: "siyah İrlandalının derisi üzerinde, buğdayı beyazlatamazsınız." Yani ezilenleriniz varken, özgür olmanız imkânsızdır, mesajı vermek istemiş, taraflılığını da ezilene dönük olarak açıkça belirtmişti. Elbette ki kölesi olan bir efendinin özgür olma şansı ne kadar olabilir ki. Özellikle, 3. dünya ülkeleri veya gelişmekte olan ülkeler ile birinci İmparatorluk çözülmeleri 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında olduğu düşünülürse, bu çözülmelerin ve dönüşümlerin etkisinde kalan etnisist düşünürler, gittikçe daha gerçekçi düşünen ama milliyetçiliği de içinde bir kavram olarak tartışmışlardır. Bu temelde de sorgulama yapan (etnisistler gibi), sadece bölgesel ve kültürcü çalışmaktan çok, olayı daha çok geniş kapsamda değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda modernistler, bölgeci ve kültürcü etnisistlerle, ideolojik anlamda ve düşün kapsamının boyutları yüzünden sürekli kavgalıdırlar. Fakat Marksistler, bugün de, enternasyonalizmi hedefleyen, ulusların sınıf temelli kurtuluş mücadelelerini anlamlı görmekteler ve bu anlamda ulusal mücadelelere destek vermişlerdir. Sovyetlerin çöküşüyle birlikte, Doğu Avrupa, Balkanlar (Özellikle Arnavutluk ve Yugoslavya) iç çatışmaların milliyetçi ve onun anlayışıyla gelişen kanlı resimleriyle, Marksist düşünürleri bugün ciddi anlamda bir sorgu eşiğine getirmişti. Marksizm'in altından çıkan bu gerici ve şoven anlayış, on yıllarca tüm ilkelliğiyle yaşamıştı. Dolayısıyla sosyalistler, geride kalan ve sonuç olan, Fundemental gericilik ile şoven milliyetçiliğin çözümleri üzerine etkin tezler üretmek ve insanlığın önüne yeni yapılanmış bir proje koymak durumundadırlar. Kapitalizme karşı ciddi muhalefet, klasik ezberci Jargon anlayışıyla gitmeyecek kadar derin iz ve yıkımlarla, insanların belleğine kazınmış yaşantılar vardır.
Modernistler, etnisistleri, dar ve bölgeci sorguladıkları gibi, kendileri, sorunu kapitalizmin iktisadi, sosyal, iletişim ve kültürel (hatta sanayileşme sonucu oluşan kentleşme) açısından ele almaktadırlar. Etnisistlerin dar, bölgeci ve kültürcü bir temelde bakıp yorumlar geliştirme zafiyetlerine dair açıklamalar yaparlarken, kendileri de, bunun karşıtında koydukları evrensellik ve ortak yönden benzeşen özellikle ve sanayileşme sonucu zorunlu değişimlerin yanında, ulusal veya yerel motifleri de görmemekte, orijinliği izlememektedirler veya hafife almaktadırlar.

lardır. Yani sosyalist kültür, enternasyonal genelliği olan bir karakteri ifade eden düşün ve siyasal sistem-ideolojidir. Tüm bu değinilen şeyler, ütopyacı veya kazmacılar hareketindeki mükemmellik anlatımı kadar çekiciydi. Ama pratiğe bakıldığında, aynı mükemmellik uygulanamadı. Sosyalizm geldiğinde, herkes eşit olamadı, yine bazı kişiler daha eşit olma pozisyonlarını, bürokratik çatı altında korudular. Kadınlar ve sömürülen milletler de kurtulmadılar. Bir Arnavut sosyalisti, Yugoslav sosyalistinden, bir Türk sosyalistini Kurdi sosyalistinden ayrıştıran gerçeklikler ortadan kalkmamıştı. Enternasyonal anlayış, ulusal kimlikler tarafından yoğrulmuş özgünleştirilmiş ve doğal olanı, binlerce yıl içinde getirdikleri kültür ile uluslar veya aydınları ile sosyalizmi kendilerine benzeştirerek mükemmelleştirmeye çalışmışlardı. Yani uluslar, enternasyonal kimlik almaktan çok, ulusal karakteristik yapılarını sahiplenmişlerdi. Özellikle sosyalizme dar veya bol bir tarzda giydirilmiş, karakteristik özellikleri kendi özgünlükleriyle kazandırmışlardı (Çin, Arnavutluk vs. modeli gibi).

Dinler dahi, ulusal kültürden etkilenmişlerdir. Uluslar, dinlere de kendi özelliklerini vermişlerdir. Örneğin, Müslüman bir kişi için doğru, önce ayetler (Allah'ın emirleri), sonra hadisler, sonra kıyas denilen devr-i saadet dönemi, yaşanmışlıkların temel alındığı örnekler ve en son gelenek ve göreneklerdeki duruma göre İslam hukuku uygulanmıştı. Gelenek göreneklerin olması da, her toplumda İslam'ın farklı uygulama tarzlarını doğurmuştu. İslam içinde ulusal kimlik çatışması birçok devirde belirleyici bir öğe olmuştu. Bu bağlamda Halifelik Kurumu dahi sorgulanmıştı. Dolayısıyla, dinlerdeki ümmetçi anlayışlarda, daha çok ulusal kimlik ekseninde biçimlenmeler göstermişti. Baas veya İttihat Terakki böyle bir düşüncenin yaratımıdır. Farsiler (İranlılar) Şiilik kavramını sahiplenerek, ulusal dil ve kültürlerini Araplaşma eğiliminden koruma veya kurtarma çabası içine girmişlerdi. Tüm halklar milliyetçiliğe sarılarak Hilafet kurumunu tanımadılar. Ama bir tek Kurdiler Hilafet mücadelesi yürüttüler. Elbette ki bunun bedelini de beş parçaya ayrılarak ödediler.

Türklerde, ulusal kurtuluş savaşlarından sonra, ilk iş olarak (mutlaka Mustafa Kemal, bu tarihi olgu ve gerçeklikleri inceleyerek uluslaşmadaki, din etkilerinden ayrışmanın sonuçlarını bildiği için uygulamıştı) ulusal burjuvaziyi, yani yerli sermayeyi inşa etmişti. Çünkü ulus devletin formülü çok basittir. Ulusal burjuvazi eşittir ulusal sermaye oda eşittir devlet-milliyet yani ulus devlet. İyi para kötü parayı kovar mantığı, ulusal burjuvazi hemen kendi sermaye inşasına girişmek için sınırlara ihtiyaç duyar ve bu sınırları öetkinin kendi pazarına girmemesi üzerine kurgular (Fransız ihtilali öncesine burjuvazi, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" şiariyla oldukça ilerici bir tezle tarih sahnesine çıkmasına rağmen süreç içinde kendi pazarını oluşturma kaygısıyla bu iddalarından vaz geçmişlerdi). Bu inşa süreci azınlıklar için acı reçete olacaktır (reçetenin en acısı ondan sonra içirilecekti). Ulusal ekonomi de milli burjuvazi yaratılamadan ulusal kurtuluş mücadelesi mümkün değildi. İyi para kötü parayı kovar mantığından, ulusal sermaye yabancı sermayeyi kovar mantığıyla aynı içeriktedir. Bunu biliyordu ve uyguladı da. İkinci hamle olarak ezanı ve Kura'nı Türkçeleştirme çabası içine girmiş, Hilafeti kaldırmış, ümmetçi düşünce yerine Milli şuur ve düşünceyi koymuştu. Batı ulus oluşum mantığı bu silsileyi uygulamıştı. Bu bakımdan Mekke-Medine çizgisinden uzaklaşması için "Diyanet" diye bir kurum inşa edip, Ankara endeksli bir fetva kurumu oluşumunun sağlanması uluslaşma sürecine büyük katkılar sağlamıştı. Böylece maya tutmuştu. Bunu neden böyle düşündüğüme gelince; Türkiye'de en radikal Türk dincisi dahi, Türk-İslam sentezine yakın durmakta sakınca görmemektedir.

Büyük eğitim-öğretim kurumları olan ve din içeriğinde programlarla özdeşleşen medreselerin kapatılması ve din eğitimine imam hatip okulları ile devam edilmesi (bu okullar da süreç içinde öğrenci bulamadı diye kapatılmıştı), ayrıca Darülfünun (İstanbul Üniversitesi)ne bağlı olarak bir ilahiyat fakültesinin de (çağdaş din alimi yetiştirmek ve) akademik görünümü kurtarmak amacıyla oluşturulması bilinçli birer uluslaşma hamleleriydi (Çağdaş din adamı motifini Orhan Kemal romanların-

da kullanırken, sonraki dönemde: İlhan Arsel, Doğan Avcıoğlu veya Server Tanilli gibi düşünür ve yazarlar, "Çağdaş din adamı" yetiştirme politikasına karşı durmuşlardır). Gerek İranlıların ve gerekse de Türklerin yaptığı bu hamleler sonucu, Şii-Pehlevi, Baas-Nasır, İttihat Terakki anlayışlarının doğmasına ve birbirlerinden siyasal anlamda da uzaklaşmalarına neden olmuştu. Mustafa Kemal'in bu hamleleri, Türkiye'yi, Medine-Mekke ekseninden çıkarıp daha çağdaş ve daha batıcı-seküler bir toplum olma yolunda anlamlı mesafe almalarını sağlamıştı. Ziya Gökalp'ın belirttiği saray ve halk edebiyat ayrımını sahiplenmiş ve özüne dönme çabasında, Nebi, Nefî, Fuzuli gibi Fars dilinde eserler veren (Kurdi kökenli) saray şairleri önemsenmezken, halk edebiyatının yaratımları olan, Karacaoğlan, Dadaloğlu, Köroğlu, Yunus Emre, Aşık Veysel(Kurdi kökenli) gibi şairler yüceltilmişti.

Kültür politikası olarak ise Kültürleme hedeflenmişti. Kültürlenme, kültürlemeden farklıdır. Kültürleme, daha çok gönüllü asimilasyon veya birlikteliği (Amerika'daki gibi) içerirken, kültürleme ise zoraki asimilasyonu içerir. Cumhuriyet dönemi kültürleme yaparak, zoraki asimilasyonu hedeflediğinde, güçlü ötekini de yaratmıştı. Kurdi tarihinin derinliğini bilmediği için, bu kültürü asimle edeceğine inanmış ve toplumsal sözleşmeyi yenileme gereği duymamıştı[151].

Hristiyanlıkta da farklı şeyler olmamıştı. Hatta ulusallaşmada tarihi anlamda çok daha önceden bu hesaplaşmalarını yapmışlardı. 8.Henry ve parlamentosunun çabalarıyla, İngiliz krallığı siyasi ve ekonomik olarak da, Roma-Vatikan'ın iktidarından uzaklaşmak için, Anglikan kilisesi (bu kilise daha çok İngiliz kültürü ile biçimlenmişti) anlayışını geliştirilmişti. "Biz bize benzeriz" tavrında bir dini muhalif hareketin devlet düzeyinde örgütleyici olması, yine Hristiyan ümmetçiliğine karşı, ulusal bir tavırdı.

[151] Prof.Dr. Gürbüz Tüfekçi'nin (ODTÜ İnkılâp Tarihi böl.) güzel bir deyişi vardı. Her ulus bir devlet ararken, Osmanlıda hazır devlet vardı ve o devlet (Hümayun) kendine millet aradı. Ve o millet de el birliğiyle yaratıldı.

Keza, Martin Luter'in (1517) yılında Katolik kilisesine karşı tutumu ve Vatikan-Katolik anlayışını protestosunu içeren tezini-bildirgesini (rahibi olduğu) kilisenin kapısına asarak ve incili Almancaya çevirerek, dine radikal bir yaklaşımla ulusal kimlik kazandırması bugünkü Alman ulusunu yaratmıştı. Çünkü bu kahraman din adamı Hristiyanlık gibi kutsal bir dini Almanlaştırmayı hedeflemişti. Düşünsel anlamında, Max Weber "Protestan Ahlakı" adlı eseriyle, bu tür çabalara destek vermişti. Böylece sermayenin, Katolik esaslı yapıdan çıkmasına ve özgürleşerek orijin burjuvazi kültür tarzının hayat bulmasına katkı sunmuştu. Koyu din taassubu yerine mesleki ve akademik kişiliği ikame etmişti. Mesleki ahlakın şekil ve içerik bakımından gelişimini de Protestan Ahlakı ile şekillendirmişti.

Sosyal ve Kültürel Bir Örgütlenme Şekli – Devletin İlkel Embriyosu: Aşir Yapılanması

Kurdilerin sosyal örgütlenme tarzının göçebe ve özgün yanı esas olandı. Bu karakteristik yapılanmanın en temel alanı ise, Aşir örgütlenmesidir. Bu örgütlenme tarzı, çoban (Beceneviye ve Mil denilen örgütleniş)yaşam şekliydi. Ovalı (Komuh-Komia-Hatti-Sup, bugüne gelen en güçlü örgütlenme tarz adlanması ise, Zilan boyu) olanları yani, "Hane"lerdi.

Aşir deyimi Arapçaya dayandırılmaktadır (bknz. Yinanç, Yalkın vs.). Arapların bu kavramı aile ile kabile anlamında kullandığına değinmektedirler. Oysa Arapça, 'Eşiret' denir. Aşira diyen Araplar Kurdi bölgelerine yakın yerlerde oturanlardır. 'Aşira' da asıl olarak Kurdi kökenli bir kelimedir. Kurdi orjinli bir kelime olamaz algısı bu sonucu doğurmaktadır. Gökalp, Kurdilerin, 'aşira'ya aşiretler konfederasyonu dediğini yazar. Dolayısıyla, ' Aşir ve Aşira' ayrımı net olarak Kurdi dilinde vardır ve anlamı yerli yerinde kullanılmaktadır. "A" İndo-Zagros deyiminde en geçerli tanımlama ön ekidir. İngilizcedeki, "The" ön ekiyle birebir örtüşmektedir. "Şir" deyimi ise, en gü-

zel, "kutsal süt" anlamından gelmektedir[152]. Anne sütü, hayvan sütü, Aslan sütü hatta geçmişte Kalo (Xalo-Xale)ların kullandığı deyimlerle yılan sütü (efsunlama), kutsal bir hak olarak gelmektedir. Bu bağlamda ateş kadar derin bir anlama sahiptir. Aşir = süt kadar güzel (Bu anlamda Türkçeye, Kurdilerden geçen bir deyimdir = şirin) Kurdilerde, Aşir örgütlenmesine en önemli temel taş, çadırdır. Aşir daha çok çoban kültürün ifadesidir. Bu nedenle aşir kavramı ile çadır (zom) kültürü birbiriyle ortaklaşa ele alınır. Çadırların bir araya gelmesi Zoma denilen örgütlenmeyi, çadır birliğini oluşturmaktadır. Çadır birliğinde birçok aile vardır. Hısımlık ilişkisi, Kirvlik (çocuğun ilk doğduğu günden kırkı çıktıktan sonra, vaftiz babası ile birlikte, bir din adamının gözetiminde, su ile arındırılıp Kirvesinin peştamalına konması: Zerdüştlük), göçebe aile tarzında, kadının güvenliğini ön plana alan ve sahiplilik oluşturmayı amaçlayan kültürdür. Benzer amaç içeren Berdel ve diğer evlilik bağları, kan-Ahiret kardeşliği (Bugünkü Ezdanilik ve kimi Kızılbaşlarda halen olmazsa olmaz bir akrabalık bağıdır) vb. gibi farklı ilişkilerle, ayrı aşiret(çadırdan) kabul edilmiş insanlar ile kurulan bağlarla da geliştirilen, köklü bir örgütlenme tarzıdır. Bu anlamda Aşir, küçük-ortaçağ devletlerdir. Özellikle araştırmacılar aşiret geleneğini incelerken, "**KÜÇÜK FEODAL DEVLET**" örgütlenmesini gözden kaçırmışlardır. İç örgütlenme yapısının hakim olduğu, devletin küçük forumlarla döşendiği organize olduğu yerdir. Oysa göçebe topluluklar incelendiğinde böyle bir örgütlenme biçimiyle karşılaşamazlar. Hatta bazı aşiretler konfederatif, yani hanedanaşirdirler. Hem yerleşik, hem göçebe unsurları içerir ve disiplinli hiyerarşik başları vardır. Benim de ait olduğum Milan aşireti böyle bir yapıdır. Milanlar, önceden de değindiğim gibi on binler öncesine dayanan bir kavimdir[153].

Aşirette kan bağı babanın yapısı temelinde biçimlenir, ata-

[152] Büyük Roma'da bir tür aşiret devletiydi. Bu devletin kurucu unsurlarında Kurdilerin de önemli rolü olduğuna değinmiştik.

[153] Kırvari: Bir ucu Azerbeycan Deylemi bölgesi, bir bölümü Varto ve Dersim üçgeninde yerleşik aşirettir. Bu bölgedekiler Kızılbaş (Remzi amcama göre Caferi), Alos bölgesinde Türkçe konuşulur, çevresi akrabalarda Zazaki (Hanefi), şehirde oturanlar ise Kurmanç ve şafilik içindeler. Bir aşirette birçok görünüm olabilmektedir.

erkil aile düzeni hakimdir. Baba soyu (Patrilineal) esas alındığı için kadının konumu da erkek tarafından biçimlenmişti (bu Zerdüşt anlayışında da, ondan etkilenerek yeniden derlenen Mani anlayışında da erkek çocuk ve baba soylu yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Oysa Hatti ve Komia gibi tarıncı toplumlarda ise, kadın eşitler statüsüne oldukça yakındır). Katı bir egemenlik vardır. Aşiretlerin ana görüntüsü, kabile yapısıdır. Kabile aileden daha büyük bir yapıyı ve içindeki merkezi örgütlenmenin görüntüsü ve ismidir. Bu sebepten Kurdiler kabileye, "Babobaba" demektedirler. Asıl olan, Patrilineal yani baba soyudur. İki farklı aşiret veya aşiret yapısı içindeki farklı kabilelerden evlenseler de, doğan çocuk baba ocağına ait olduğu kabile-babo ile aşir adıyla adlanır. **"Babo Kurdi" deyimi de buradan gelmektedir.** Kurdilerin aşiret yapısının ortak adlandırılması gibi bir tanımdır ve bir soyu ifade eder. Kadının statüsü de her ne kadar kısıtlı gibi görünse de, bazı durumlarda etkin rol alan kadınlarda vardır. Kadınlar içinde bir tür hiyerarşi esası olduğu gibi, Kiya karısı da, daha çok kadınlar içinde örgütleyici toparlayıcı bir kimliktir.

Bu örgütlülük şekli günümüzdeki Millerin en temel karakteristik özelliği olarak devam etmektedir. Oysa Komuhlarda bu karakteristik öğe etkin değildir. Komuhlara bağlı aşiretler kent içinde Hanesarlere bağlı olarak bölgeye yerleşip, hanesarlerin tabiiyetinde ve koruyuculuğunda yer almaktaydılar. Dolayısıyla, devletleşmede önemli askeri roller almış ve bazen belirleyici olmuşlardır. Her aşiret yerleşik olduğu bölgedeki HanaSar'in bir anlamda silahlı gücünü, milis yapısını oluşturuyordu. Bazen bu aşiretler bu güç sayesinde, Hanesar veya kralından ayrı politika izleyerek, farklı saflarda yer alıp, siyasi düzenin değişmesini de sağlayabiliyorlardı. Milanlar bu anlamda önemli yapıdır. Hanedan örüntülü görünümleri onların geçmişte devletleşme tecrübesinden geçtiklerini göstermektedir. Keza Germiyan, Avşar ve İzoli aşireti de benzerdir. Özellikle İzoli[154] başta olmak

[154] Bizim Milli, İzoli, Karakeçili gibi aşirler 1711-1719 tarihinde Rakka'ya sürülmüşlerdi (Halaçoğlu, a.g.e.).Ayrıca Horasan kökenli ŞihBızın aşireti Balkanlara kadar dağıtılmıştı. Daha yüzlerce aşir aynı mecburi sürgün, iskan ile sürekli yaşamışlardı.

üzere saydığım bu aşirlerde Milaniler gibi, Kızılbaş, Şafi ve Hanifi mezhebine üye olan, keza Türkçe, Kürtçe ve kısmen Arapça konuşan aşirler birliğinden oluşan büyük hanedan aşirlerdi. Ahmet Özer, GAP ve Sosyal Değişim adlı eserinde, Gökalp, Beşikçi veya Brunessen başta olmak üzere Kurdistan üzerine çalışan oryantalistlerden çok daha iyi belirlemeler yapmıştır. Aşiret kültürünün içinden gelen bir tecrübeyle, bilimsel bakışı örtüştürmüştür. Aşiretlerin merkezinde soylu-Hanedan sınıf olduğunu belirtir (rahmetli Şerefattin Elçi'de böyle tanımlardı). Aşiretin çeğirdeğini hanedan (soylu-yönetici-misyonlu aile) oluşturur. Özer, bu sıralamayı: Hanedan (Aile), Çadır (zom), Oba, Taifa, Kabile, Aşiret, Kol ve Uyruk olarak sınıflar. Esası akrabalık-kan bağıyla oluşan naturel birliklerdir (evliliklerle de mümkündür. Bknz. Hatti-Mitani dönem Kurdi evlilik hukukuna). Bruinessan, "Kürte özgü nitelikte bir toplumsal yapı yoktur," çıkarımıyla bunu ters yüz etmek istese de, tıpkı Beşikçi ve diğer oryantalistler gibi, Kurdinin devletleşemediğinden yola çıkarak bu karara vardıkları anlaşılmaktadır. Çünkü kimi aşirler devletleşme çekirdeğinde bulunmuş, kimisi yönetici konumda yer almış, kimisi ise kültürel ve kanbağı içermektedir.

Özellikle Kurdilerin çözülüş dönemlerinde, işgalci güçlerin, ovalı alanları kontrol etmesi ve buradaki Hanasarlerin de işbirlikçi konumları, tarih sahnesinde örgütlenme ve işlevselleşme açısından, egemenlik yetilerini dağlı Kurdi aşiretlerine bırakmasına neden olmuştu. Bu bağlamda, Guti, Xaldi, Med ve Partien bu örgütlenmenin ve dağlı Kurdilerin etkinleşme dönemiydi. Ovalı egemenler-Hanesarler ticari ve geçiş yollarından kaynaklı avantajlarını kaybettiklerinden, merkezi örgütlenmeden kısa sürede kopabiliyordu. Ulusal tüm özgünlüğünü de kaybederek kentleşmenin getirdiği, aile-el gücünün kısıtlı yaptırımından dolayı, güçten düşerek ulusal karaktere sahip hareketlerden ve yeteneklerden ayrışabiliyordu. Aşiretler, göçebe veya yerleşik olduğu gibi, hem yerleşik hem de göçebe olan aşiretler de vardı. Kentteki el'ler, aynı zamanda beli aşiretlere de bağlı kişilerdi, ama çözülüşleri daha kolay olmaktaydı. Bu yüzden kapalı ekonomiye çekilme yerine, işbirlikçi ve sömürüye açık

bir kimlik ve işbirlikçi iktisadın getiri sonuçlarına katlanarak, hayatını devam ettirme telaşı ağır basıyordu. El yani aile aşiret dışına çıktığında sahipsiz evlat gibi oluyor ve hakim kültürün egemenliğinde asimle oluyordu. Aşiretinden ayrılan aile kendini güvensiz hissettiğinden aidiyet duygusunu farklı bir güçlü örgütlenmenin çatısı altında gidermeye çalışıyordu. Oysa Aşir örgütlenmenin liderleri Keyalar, yaşadıkları coğrafyanın çetinliği ve sahip oldukları bağımsız, topraktan uzak üretim ilişkileri sayesinde (kapalı ekonomi ve kendine yeten bir ekonomiye sahip olmaları), yabancı unsurlara bağımlı köle anlayışına ve olumsuz değişimlere dirençleri çok daha güçlü olup uzun vadede de özgünlüğünü koruma adına da, oldukça direngen olabiliyorlardı. Bu yüzden Kurdi örgütlenme yapısının en güçlü karakteristik yönü olarak günümüze kadar kendilerini taşımayı başarmışlardır.

Kurdiler adlandırmalarını, yaşadıkları ve yerleştikleri alana, yaptıkları kahramanlıklara ve üretim şekilleriyle, bölgedeki özelliklerine göre olmaktaydı. Örneğin Boti(Buhtan) bölgesi bin yıllar boyunca birçok aşiretten kurulu (Hanesarlikleri de olan) bir bölgedir ve aşiretler bu adla kendilerini tanımlamıştı. Heft Boht kabilesinin, göçebe olduğunu biliyoruz ve bunlardan en etkini, İslam sonrası dönemde, Mervaniler olmuştu. Yedi koldan dördüncü kol olan Çar Boht koluna mensupturlar. Ayrıca aşiret örgütlenmesinde, kimlik ve farklılık olarak da, bu kollardan kendini ayıran aşirlerde olmuştu. Örneğin, MÖ. 1200lerde, Hakkâri (A Kari) bölgesinde oturan Kobaşlar, günümüze kadar gelmiş fakat kendi içinde, farklı aşiret tanımı içinde yer alan ve ayrıcalıklarıyla tanımlayanlarda yer almıştı. Benim kendi ailem, Xaldilerin, Barmek(Bedirhani) ve onun uzantısı olan Kırvari kolundandı. Xaldi kolundan gelmekteyiz (Xatti-Piyani); **Ezdinan aşireti gibi,** Magi kolu Zerdüştlük döneminde bu ayrıcalığa sahipti. Bu bölge, Zerdüşt'ün de doğduğu, yetiştiği ve içinden de sürekli din adamı yetiştiren bir aşiret birliğiydi.

Aşirlerin başında olan kişilere verilen isim, Kiya-Keya veya A.Ga'dır (Kengi döneminden beri, Kurdilerdeki reislere verilen bir unvan: Ga veya kimi kurdukları krallıklarda da içerik

olarak (Lu.Ga (her ne kadar Antalya ya kadar olan bir bölgeyi de içeren krallığı ifade etse de, Büyük krallık anlamındadır) bir büyüklük ifadesidir. Kurdilerde "Ga" (GaMeş=Manda ve Gaw=Boğa kökeninden gelmekte): büyük insan, dev-güçlü adam anlamına gelmektedir.

Keyalar ise daha resmi içeriği ifade eden, devlet örgütlenmesinde Hanesarlere bağlı, askeri ile idari teşkilatın başında bulunan ve vergi toplayan, toplumsal örgütlenmenin başında sorumluluğu almış yönetici kişidir. Bu kişi, aile içinde kan bağına sahip soylu kişilerden oluşurdu. Yetenekleri ön planda olan ve Aşiretin tüm örgütlenme, paylaşım, hukuk vs. kararlarında son sözü söyleyen ve aynı zamanda, Xalo heyetine bağlı olan yönetici anlamına da gelmekteydi. A.Ga'dan farkı, Aga daha çok aşiret boyutuyla ve resmi sıfat yükümlülüğünden çok, kendi aile ve obasından sorumluyken, Kiya bir anlamda birçok Aşiret başındaki A.Galaların kendine bağlı olduğu bir ünvanı ifade etmektedir. Prens diye tanımlanan, bir tür derebeyi tanımlar. Kurdilerin kahraman kralı ve Med devletinin Rönesans'ını yaratan, İskitleri ülkeden kovan (Cejna tolane Kurdi'nin yaratıcısı), Asur'u yıkan, KeyaKiSar[155], adı da bir anlamda, tüm Keyaların başı, yani kral anlamına gelmektedir. Bu yüzden, savaşçı Kurdilerin en büyük yayılımı olan dönem, MÖ.750'li dönemlerde, bugünkü Hazar (:KaSupi, sonraki dönem Hezar diye isimlendirilmişti) bölgesinden gelerek bölgeye yerleşen, Kasitler ile Nes(Hitit diye anılır) döneminde, Mısır'dan Ege'ye kadar olan tüm bölgeyi istila eden ve Mısır'da 152 yıl boyunca iktidarda kalan uygarlık efendilerini, Mısır tabletleri: Keyan/KHan soyu olarak ifade etmişlerdi.

Aşir örgütlenme yapısı, Kurdi coğrafyasında en etkin örgütlenme ve özgün kimlik olması nedeniyle, gerek batı ve gerekse

---

[155] "Sar" ünlülüğü daha çok Kengi toplumunun-tanımcıların verdiği ünlülüktür. Hatti kralı Mursili, Mısır kaynaklarında "MurSar" olarak geçmektedir. Tevrat'ta Abra'nın büyük atalarından Serug ismi de (Suruç anlamındadır) bu anlamda Mısır dönemine tekabül eder. Hattilerin keza Kurdi hikâyeciliğini birebir alarak mitolojilerinde Ser'in ülkesinin Tanrıları demesi yine bu döneme tekabül etmektedir. "Sili (Sar)" ünlülüğü, hala Zazalar tarafından ünvan olarak kullanılır. Ziya Gökalp, Zazaların "Sili" soyundan geldiklerine inandıklarını yazmıştı.

de yerli araştırma çevrelerince sürekli üzerinde durulan bir örgütlenme ve yönetim tarzı olarak algılanıp incelenmişti. Kurdilerin dağlısı olan Milanlar, örgütlenme tarzı yönünden, en özgün yapı olduğu için, tarih ötesi örgütlenme ve yaşayış tarzıyla ilgili fikirde vermesi bakımından anlamlıdır.

Aşiret, kapalı ve kendine yeten bir ekonomi ve yaşayış tarzının ifadesidir. Güçlü kimliğini ve ulusal motifini taşıması da bu anlamda, mümkün olmuştu. **İbn-i Haldun Mukkadime'de bu konuya değinirken, göçebe ve ilkel yaşam tarzında olan kavimlerin, hareket kabiliyetlerinin yüksek ve güçlü olmasından sözeder. Kısa vadede çok çabuk yayılabildiklerini ve böylece çok geniş coğrafyaları kontrol altına alabilme becerisine sahip oldukları tespitini yapar. Bu kavimlere en güzel örnek olarak, Türk, Arap ve Kurdi milletlerinin geniş coğrafyalara hükmettiklerine değinir.**

Kuzey batı Miken yıkıcılığı, Kimmer ve İskit yıkıcılığı buna en güzel örnektir. Bu savaşlar Kurdi uygarlığına ait devletlerin çökmesinde büyük rol oynamışlardı. Keza Hun akınları Roma üzerinde, Moğollar İslam döneminde aynı etkiye ve yıkıma neden olmuştu. Tüm bu kavimlerde göçer olanlardı.

Kurdilerin geç tarih döneminde yarattıkları, Med ve Partien devletleri de göstermektedir ki, aşiret yapıları Kurdiler içinde son dönem krallıkların kurulmasında önemli rolleri olmuştu. Bu bağlamda, sentez ve geniş bir kesimi kapsayan, orijin devlet örgütlenmesi, kapalı ekonomiden bu nedenle kurtulmayı başarmış ve din (özellikle Avesta gibi, Zerdüşt'ün müthiş) yaratımını gerçekleştirmişlerdi. Avesta Kurdilerin, dağlı- çoban örgütlenme tarzının, tarımcı topluma geçiş sürecinin en güzel ifadesiydi. Bir çeşit Hatti Ezdan anlayışıyla birebir örtüşmekte, sembollerine kadar ortak figürler kullanmaktaydılar. Ezdani anlayışın geç tarımcıl Med'de yeniden ortaya çıkışıydı. Yıkılışları da bu yüzden kısa süreli olmuştu. Uzun süreli sistemleşmeyi başaran krallık ise 2.Med (Part) dönemiydi. Büyük kabilelerin bir araya gelerek kurdukları bu örgütlenmeler, federatif tarzda devletleşmişlerdi. Fakat Keyalar ve Xalolar, bu örgütlenme tarzında oldukça

etkin oldukları için, bazı aşirlerin ihanetleri (Med ile Partien'de böyle bir gerçeklik yaşanmıştı) çok çabuk çözülmelerini sağlamıştı. Oysa Komuhlara baktığımızda, Hristiyanlaşma dönemine kadar çok güçlü bir şekilde ayakta kalmış, tarihte belirleyici ve etkin rol oynamışlardı.

Bu yüzden aşiret yapısı, sadece örgütlenme tarzıyla incelediğinde, doğuda İndo-Kurdi kavimleri merkez olmak üzere Kurdistan, batıda Arap bedevilerden, Afganistan'a, oradan Türk cumhuriyetlerine hatta Moğollara kadar geniş bir alanda örgütlenme ve yaşayış tarzı olarak var oldukları görülür. Bu bağlamda, bu hayat tarzını sadece Kurdilere veya Araplara mal etmek doğru değildir. Ama hanedan aşir yapısı sadece Kurdilerde vardır.

Bu bağlamda Kurdi aşiret yapısının kültür içeriği ve akraba bağındaki özgünlüğü dolayısıyla, Arap ve Türkmen aşiret yapısından ayrıştırabiliriz. Şekilde ise, örgütlenme ve yaşayış tarzı olarak birebir benzeşiktir. Oğuzların 1000'li, Türkmenlerin ise1250 yılından sonra bölgeye gelişleri ve doğuya, Bizans üzerine yönelişleri, Kurdiler sayesinde olmuştu. Bunun nedeni de, üretim ve yaşayış tarzlarındaki benzeşimdi. Bu durum, hayatın ve toplum-insan psikolojisinin özünde vardır. Benzeşenlerle ve eşit statüdekilerle ilişkiye girmek, farklı statüde yükselme söz konusu değilse, ilişki mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, Türkmenlerin bölgede aktif siyasete ve hayata girmeleri ve taşınmaları Kurdiler sayesinde gerçekleşince, akrabalık unsurları da bu temelde oluşmuştu. Şerefhan'ın belirttiği gibi, Karakoyunlardan kız alan babasının yaşadığı gerçeklikler, bunun en somut kanıtıydı. Akkoyunlara karşı, Türkmen aşiretlerle birlikte Kurdilerin çoğunluğunun oluşturduğu Karakoyun gücü arasındaki mücadele bu bağlamda ve bu temelde açıklanabilir. Türk tarihçiler nedense bu durumu çarpıtmakta veya hiç değinmemekteler.

Kuşkusuz bu duruma en çarpıcı örneğimiz, Türk tarihçilerin de bildiği ve Bizans bozgununu yazan PSELLOS adlı tarihçinin yazımlarıydı. Türkmenler, 1071 tarihinde, Selçuklular ile

Bizanslılar arasında geçtiği idda edilen savaşta, Bizans ordusu bozguna uğrayarak, Malazgirt ovasında perişan halde geri çekilmiş ve Türkmenler bölgeye girerek, kendi deyimleriyle "dört bin çadırla (aslı yoktur) Anadolu'nun kapıları kendilerine açılmıştı."

Psellos, bu yenilgiyi eleştirerek yazar ve dönemdeki en önemli kaynak olarak görülür. Selçuklu kralı ve komutanı Alpaslan'ı, Parth/Medlerin soyundan gelen ve bu devletin komutanı olarak yazmışlardı. Tanım olarak da "Kurton Vasileus" olarak adlandırmıştı. "Kurdon Vasilesu"un anlamı "Kurdi Padişahı/vekili" demek daha doğrudur. Kurdiler o dönemde, Bizans karşısında da büyük bir tampon ve direngen güç olarak ortaya çıkmıştı. İslamiyetin bölgeye girmesiyle Roma eski gücünü kaybetmiş, kırsal alanda yaşayan aşirlerin egemenlik şansı ortaya çıkmıştı.

Kurdi krallığın, Ermeniler üzerinde etkinliği, bölgedeki hâkimiyetleri, söz konusu olduğu gibi, Bizanslarda savaşan ana unsurda bu krallıklar olmuştu. Gerek Revandi ve Şeddad devletleri, Part krallığının son görünümleriydi. Selçuklu kralı olarak gösterilen, AlpAslan diye yazılan bu komutanın, Bizanslılar tarafından birinci elde aldığı isimleme-tanımlama neden yazılmaz. Yıllarca Partlar ile savaşan Bizanslılar ve Sasanlar, bu gerçekliği gayet iyi bilmekte ve yazmaktadırlar.

Firdevs'in yaptığı gibi veya Arapların anlattığı gibi, Türk bilim adamları da bu anlamda büyük bir çarpıtma ve yalan ile tarih yazmaya devam ettiler ve doğaya-bilime aykırı olan yöntemlerini de ideolojik içerikteki yayınlarında, kürsülerinde, anlattılar. Kuşkusuz yalandaki ısrarcılıkları da bu yüzdendir. Yine yazalım: "Güneş balçıkla sıvanmaz." Kuşkusuz bu ortak tavrın da nedeni üst kimlik olarak İslami kimlik, diğer taraftan da üretim ilişkilerindeki benzerlikti.

Aşir Örgütlenme Yapısı, Savaşçı Göçebe Kurdiler;

Tüm bu gerçekliklerden ortaya çıkan sonuç şudur, Aşiret yapılanması, Kurdi göçebe yaşayışının, dağlı hayatının ve kapa-

lı ekonomisinin görünümüdür. Kültürel olarak içeriğinde farklılık olsa da, şekil olarak, bir Moğol, bir Türk ve bir Arap ile benzeşir. Ziya Gökalp, aşireti kan bağı ve soy bağının temeli olarak göstermişti:

Ayal
Ocak
Soy
Yarım tire
Tire
Bölük
Boy
İl
Uruk

olarak sınıflamıştı. En küçük aileden, en büyük devlete doğru giden silsileyi tasniflemıştı. Büyük yöntem bilimci ve değerli bilim adamı İsmail Beşikçi de, Kurdilerin, göçebe tarzı üzerine yaptığı araştırmada, daha çok aşiret yapısı içinde (bugünkü görünümüyle(Çadır (aile)

Zoma
Kabile
Aşiret

diye isimlendirmişti. İran Kurdilerinin önderi Qassımlo, 1800 yıllarının Kurdistan toplumunu şöyle tahlil eder: "Kürdistan halkının üçte biri göçebe aşiretlerden oluşuyordu. Toprağı ortaklaşa kullanıyorlar ve bir yöneticinin koruması altındaydılar. Kürdistan'da aşiret klanlara bölünmekteydi, onlar da boz, xel veya binemal'lara bölünmüşlerdi. Hem aşiretin önderi beğ'in hem de klan önderleri ağaların tam idari ve hukuki yetkileri vardı. Beğ'in kararları kesindi fakat "eşevin(Ruspi)" denilen "ak sakallılar'ın bu kararlar üstünde büyük etkisi vardı. Beğ öldüğünde en büyük oğlu yerini alırdı veya erkek mirasçısı yoksa "aksakallılar" yeni bir önder seçerlerdi. Bir kadının aşiret şefi

olduğu da bazı durumlarda görülmüştü. Her aşirette üç ayrı grup tanımlanabilir: Öncelikle şef ve ailesi vardır, bunlar aşiretin ayrıcalıklı üyeleridir. İkincisi birçok işi gören hizmetçiler (gulam) bulunur. Son olarak aşiretin normal üyeleri olan çoğunluk gelir. Her aşirette ayrıca din adamları grubu, şeyhler (çeşitli mezheplerin temsilcileri), imamlar (molla) ve seyitler bulunur. Aşiret üyeleri arasında sahip oldukları hayvan sayısından kaynaklanan ekonomik eşitsizlikler önemli rol oynar. Alışveriş ihtiyacı her aşiretin kendi yaylak ve kışlağını oluşturmasını doğrumuştu.

Müfit Yüksel(1993) ise, aşiret örgütlenmesini biraz daha gerçekçi ve geniş tanımlamıştı. Özer ise daha nitelikli tanımlamayla soyulu hanedandan başlatmıştı. Aşiretler arasındaki çatışmalar bölgenin sürekli el değiştirmesine aşiretlerin egemenlik alanının genişlemesi veya daralmasına sebep olduğuna değinerek, bu çatışmalarla egemenliğin aşiretlerin eline geçtiğini yazar. Osmanlıyla olan gevşek bağların bu egemenlik alanını daha güçlendirip aşiret konfederasyonlarına dönüştürdüğünü, mirlik kurumunun oluştuğuna değinerek, aşiret reislerinin ailesine mensup birinin Mirlerin sarayında bulunduğuna değinir. Bu bir nevi feodal beylik sistemi, büyük toprakların kontrolünü sağlayan sarayların içindeki saray veya Kasrlarda yaşarlardı. Haraç ve cizyeyi aşiret reislerinin topladığını büyükçe bölümün Mirler tarafından alındığını küçük bir bölümün merkezi yönetime gönderildiğini, bazen ise merkezi yönetime hiç paranın gönderilmediğini belirtir. Örgütlemenin temelinde ise başta; mir ve ailesinin geldiğini, ardından aşiret ağaları ve diğer önde gelen eşraflar, ardından ise;

-saray memurları, çalışanlar, meslek erbabları, bilim ve din adamları

-Aşiret askerleri (süvari ve piayde)

-Şehirli kesim (tüccar, esnaf, Köyde köylü kesim ve diğer araştırmacılardan farklı olarak farklı kesimler (özellikle Gayrimüslim: Ermeni, Süryani)'in olduğuna değinir. Bir nevi büyük feodal düzenden sözeder.

Beşikçi, Kurdilerin devletleşme süreci ve soy kavramından

çok, kimlik bakımından yıkık ve soy-ulus kavramından eksik bir yapıda gördüğü için devletleşmeye ulaşmadığı düşünür. Kuşkusuz günümüz (ve İslam dönemi) Kurdilerden yola çıktığı için böyle bir sınıflama veya sınırlama ihtiyacı içine girmişti (Minoroski-Nikitin gibi). Çünkü günümüz Kurdilerde; soy, askeri yapılanma ile ilgili veriler görülmese de, kültürel ürünleri de (cirit, post, kartal (veya kurt)-koyun oyunlarında belli verilerle yola çıkabilir) göz önüne alınabilirdi. Kuşkusuz tarihi bir süreç değerlendirilmeden örgütlülük yapısı çözümlenmeye çalışılmıştı. Bu nedenle günümüzdeki düşmüş kimliğin, kendin olmadan öteki olarak kabul görme üzerine geliştirdiği değerli tezler önemlidir. Sömürge ve inkârcı kişiliği teşhir etmesi gerçekten büyük bir tartışma başlatmıştı. Bilim adamı, günün gerçeğini (ki hoca öyle yapmıştı) ele aldığında, eksik ve topallaşmış bir Kurdi aşiret yapısını çok iyi incelediğini görmekteyiz. Beşikçi hocanın Alikanlar üzerinde yaptığı sınıflama, bu bağlamda günümüz aşiretlerinde, içerik olarak örgütlenme yapısı bakımından bazen değişikliklerin olduğunu göstermektedir. Keza, Bruinessen de aynı temel varsayım üzerinde durmuştu. Aşiretlerin, politik ve sosyal örgütlenme tarzındaki farklılaşımlar, yine de üretim ilişkilerinden kaynaklı, şekil yönünü değiştirmiyor. Dolayısıyla bu çalışmalardaki, kimi aşiret yapılarının farklı örgütlenme düzeyleri ve farklı kabilelerden oluşan çekirdek federatif görünümleri, tüm Arap, Türk aşiret yapılanmasında da vardır.

Örneğin, Barak ovasında bulunan ve üç büyük boydan meydana gelen, Türkmen ve Kurdi; Barak ovası (genelde Türk araştırmacılar, bu bölgedeki aşiretleri Türkmen obası olarak göstermekte ısrarcıdırlar. Oysa alanda ilk çalışma yapan araştırmacılar, Kurdilerinde bu obanın içinde güçlü varlığı olduğu gerçeğini de göstermişlerdi) aşiretleri de, aynı çekirdek federatif bir yapı ve yönetim yapısıyla benzeşiklik göstermektedir. Üçkoldan biride Kürdili'dir. Milliyetçi araştırmacılar, Türkmen oymaklarının görünümünü geçmişteki Anadolu Selçuklunun oluşumundaki veya Karakoyunlardaki örgütlenmenin başka türlü halinin günümüz kalıntıları olarak göstermektedirler. Oysa

gerçekte Selçuklu Tacikti, Anadoludaki Oğuzlar ise Sünniydi. Türkmen sentez aşirlerken (çoğuda devşirmeyken), Oğuzlar ise tamamiyle özgün OrtaAsya insanlarıydı. Ama Türk tarihçilere göre bunların tümü Türktü. Batıda adları hala KaraKürd, Kurmanç, Kürd, Kürdler olarak yer alan aşiretler dahi, Aşiret ve Cematler adıyla yapılan bir çalışmada, Halaçoğlu ve Türkay gibi ırkçı tarihçiler tarafından, "Bu aşiret ve cematler Türkmendir. Yani Oğuz Türklerindendir. Acı olan bunların bir kısmının benliklerini, daha doğrusu Türklüklerini unutarak veya unutturularak, kendilerini Türk'ten ayrı bir soy imiş gibi göstermeleridir,' gibi tuhaf ve gerçek dışı değerlendirmelerde bulunabilmekteler. Sanki Osmanlı ve Turani işgali Kolonizasyon hareketi değilde, Kurdiler buraya gelen kolonizasyoncular olarak gösterilmişti. Kolonizasyonun etkisi 500 yıldan fazla olmasına rağmen, Türk aşiretlerin Kurdiler içinde asimle olduğunu yazacak kadar kör olabiliyorlardı. Bilim ötesi akıl tutulması veya başka bir anlamda bir tür körleşmenin geldiği sağlıksız durumdur. Şerefhan dahi bu etkiyi taşıyarak, Osmanlı krallarına kendi tarihini yazarken, anne tarafının Türk olduğunu, Hz.Muhammede giden elçiler içinde Oğuz boylarından birinin Kürt olduğunu yazacak kadar düşmüştü. Ahmedi Xani'ni de bu etkileri taşıyordu,"Turanilerin başındaki tacdan neden bizde de yok" serzenişi önemlidir. Aşiret örgütlenmesi feodal kareterdi ve devletliliğe Turaniler taşınmış, kendileri de tahtlarından olmuşlardı. Türk tarihçiler bunu daha çok çarpıtarak, aşiret devlet ilişkisinde, Türk kavimlerinin esas görünümünü aşiretçilik temeline oturtarak, bu kültürüde kendilerine mal etmişlerdi. Batıdaki bir Kurdi aşiretin akrabalığını en doğudakiyle örtüştürebilir, bağ kurabilirsiniz. Bunun öreneği çoktur. Peki Türk aşiretlerinden herhangi birini alıp, Turan ülkesindeki kökle iliştirebilir misiniz? Cevap kuşkusuz hayır olacaktır. Zaten Turan tarihine bakıldığında hiçbir kral şu aşiretteniz deemez, şu bölgeden veya boydanız derler. Buda onların coğrafi gerçeğini ifade eder. Soyunu değil. Oysa aşiret kan bağına dayalı soyluluğun ifadesidir, coğrafi tanımın değil.

Bu anlamda aşiret üzerinde çalışmak Kurdiler üzerinde ça-

lışmakla aynıdır. Aşiretçilik kültürü Kurdi mayasıdır, organizmasıdır, hücresidir. Yasak olan tapu ve tahrir defterlerinin, düzeltilip ayıklanarak yayımlanmasına rağmen asimlasyon ve kolinizasyonun ne kadar planlı götürüldüğünün anlaşılması çok zor değildir. Kolonizasyona rağmen, günümüzde Yurtsever Kurdi kökenli kimi aşirler, Macaristandan, Romanya, Bulgaristan'a, ordan Gürcistan, Horasan ve Afganistana kadar hala Kürtçe konuşmaya çabalamaları takdire şayandır. Bu aşirler, med-cezirle çekilen ummandan kalan damlalardır.

Sonuç olarak bölgedeki tüm Türkmen aşirler elbetteki devşirme değildir. Bazıları sentez aşirlerdir. Soylarının nerden olduğu sorulduğunda ise, Horasan bölgesi olarak nitelemktedirler. Biz Türkmeniz, Horasandan gelmeyiz. Türk tarih tezinin saçmalığına sığınarak, ezberlerinden Horasan=Türk kavramı ile düşünmekteler. Hatta Gaziantepte ticaretle uğraşan (ki yakın dostumdur) kişinin babasının adı Kürdo Memet olmasına rağmen adının ön ekini mahkeme kararıyla kaldırmışlardı. Ama adet gelenek ve görenek olarak kendilerini doğulu ve Kurdi gördüklerini de belirtmekteydirler. Kimileri Türk milliyetçiliğinin sağladığı avantajdan vazgeçmemek adına Türkmenliği ideolojik anlamda sahiplenmekteler. Örneğin, Elbeyliler içinde Kurdi ve Arap aşiretleri de vardı. Bu farklılaşımlar, üretim ilişkilerinin biçimlendirdiği, göçebe, çoban ve kapalı ekonomi yaşam tarzının farklı olması gerçekliği sonucunu doğuramaz. Dolayısıyla karma aşiret yapılanması sadece üretim ilişkilerinin farklılığından değil, soy-nesep olarakta heterojen bir yapıya neden olabilmektedir. Ama gerçek belirleyici olan, çobanın çobanla, köylünün köylüyle anlaştığı gerçeğidir.

Kurdilerde yarı ovalı, yarı dağlı aşiret yapıları da mevcuttur. Bunlara en güzel örnek, bölgeye büyük bir oranda yayılmış, bugün dernek ve örgütlenme sistemlerini kent yaşamına taşımış, demokratik temayüller gereği reis seçiminin yapıldığı, Beritan ve Şavak aşiretidir. Bu aşiretler gibi aşiretler genişliği, yaygınlığı ve Buhtan-Boti-Partien-Med örgütlenme yapısını orijinlik olarak içinde barındırmaktadırlar.

DuMiller (Milan: Guti, Kasit, Nes, Xaldi, Maiteni, Mediya ve Partien Torunları):

İslami dönemi ve sonrasında bu kavram ortak görüş olarak Deylami bölgesi olarak ele alınıp, Hazar bölge insanı olarak tanımlanmıştır (Geylani ünlülüğüde bu bölgeyle özdeştirilmişti). Oysa DuMil adı, öteki dağlı anlamındadır. Bu Kurdi kavminin adına "Zaza" denilmektedir. Kurdilerde Kurmançki diye hitap ederler. Dumiller ise, Kürtlere Kırdasi veya Bavoyu Kurdi derler. "Du" öteki anlamındadır. Kurdi dilinde bir ön ek olan; "Du", Kengi (Sümer) döneminden bugüne kadar aynı içerikte ve özgünlükte taşınmıştı. MeliDu (MelaTiya'nın=Malatya'nın ilk adı), diğerlerinin adı olarak isimlenmişti. Bu dönem, İndo-Zagros Kurdilerinin, batıya doğru yönelimi ve Keyaların (çoban, Kurdi savaşçıların), Doğuda Helas, güneyde AlaŞiyare'ye oradan Mısır'a kadar hâkimiyet kurdukları dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde Kurdi savaşçıları, Sami ırkına mensup, bedevi-çöl savaşçılarının bölgeyi talan etmesi ve Kurdi yerleşik-tarımcı alanlarını yağmalaması sonucu, doğudaki savaşçı aşiretlerin bir araya gelerek, (Hammurabi sonrası) Samileri bölgeden çıkarıp, yeniden Kurdi egemenliğine geçmesini sağlamışlardı. Tarım kültürünün olduğu doğu bölgesindeki krallıklara da, İndo-Zagros Kurdileri oturmuşlardı. Hattiler, Kasitler, MaiTeniler, ArZawe, KizzuWatena, Lu.Ga gibi krallıklar bu dönemin ürünleriydi. Arkeologlar da yaptıkları çalışmalarda, bu dönemle ilgili olarak, köylerin yakıldığı ve yanmış katmanların yeni yöneticiler ile geliş tarihine uygunluk gösterdiği anlaşılmıştı. Çayönü'ne benzer bir sınıfsal ayaklanma ve iktidarı ele geçirme çabası söz konusudur. Bu tür kalkışmalar sonrasında daha eşitlikçi ve egemenliği geniş halk yığınına dağıtan yönetimler kurulmuştu. Kurdilerin bu çabaları sınıf tarihi perspektifinden incelemekte yarar vardır.

EnkiDu, dağlı ve çoban, bir kahramanın tasviridir. GılGameş (tarımcı kral, şehirli) tarafından kandırılarak(bir kadını kullanarak) kente getirip yendiği ve sonrasında ise dost olduğu kişiyi ifade etmektedir. EnkiDu'daki tanımda çok somut bir ifadedir. Bu hikâyede, İndo-Zagros Kurdilerin bölgeye gel-

diği dönemi anlatan, o dönemin yaratımıdır. EnkiDu, yine, öteki anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu dönemde, ön ek son ek gibi, kavram çerçeveleri kuşkusuz ki yoktu. Sanki o dönemde dil, yapı ve kurumsal denetimle içeriği kontrol edilen, yeni kelimelerin kurallarına uygun olarak derlendiği sistem varmış gibi yanlış bir anlayışın doğmasına neden olmaktadır. Bu bilerekte yapılan bir uygulamaydı. Kurdiler yazımlarında, HanaSar veya bazı zamanlarda SerHana olarak adlandırdıkları, ünlülük takısı, içerik olarak aynı anlamdadır.

Bugün DuMil Zazaları geçmişteki; Nes, Kasit, Xaldi, Med, Part gibi, devletlerin yerleşik keyalarının önderliğindeki kabilelerin, günümüze kadar özgün yansımasıdır[156]. Kh(X)uri-

[156] M.Şerif Fırat (dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in sipariş ettiği belli çünkü önsözünü yazmıştı), kendi aslını Türk olarak gören Kızılbaş Zaza tarihçiydi. Bu yüzden tarih sürecinin çıkışında önemli saptamalar yaparak, Eti-Hititlerin; Türk olarak tanımlandığı dönemde, yazdığı yazımda kendisini, Hitit kökenli olarak görmüştü. Aslında Türk yerine, Kurdi kavmini koyduğumuzda tahlil açısından daha bir yerli yerine oturmaktadır: "Part Kurdilerini, bu kavmin atası olarak görmekte ve bunların Hitit kavimlerinden koparak daha doğuya yönelen, bir krallık olarak tanımlamaktaydı. Bizimde yaptığımız saptama; Hitit ülkesi dağıldıktan sonra, Hititlerin büyük bir kısmının: güneye ve doğuya doğru, batıda kalanların İyonlarla sentezlendiğini ve Etrüsk olarak Roma-Avrupa medeniyetinin yaratımını sağladığını yazmıştık (ArZawe= bu krallık Hatti-Xurti Kökenliydi. Traklarca yıkıldıktan sonra, Karia ve Lidya olarak küçük krallıklara bölünmüştür). Bunlardan bir kısmı da, KaŞiyare (Karaca dağ=TurAbedin) bölgesine gitmişti. Bu kavimlerden en ünlüleri Nirdo ile Nirbolardı (günümüzde bu kavimin torunlarının alınlarındaki doklarıyla kitaba koyduk). Nirboların Keyalarından, LabTuri (TurAbedi'nin oğlu anlamındadır kanımca), Asur baskısından dolayı Turabedin bölgesinden ayrılarak daha dağlık bölgeye doğru çıkmıştı. Gerek Mediya ve gerekse de, bölgenin yerli Kurdileri ve Hititlerden (ona göre Halti ve LoHort kavimleri) oluşan bir Kurdi birliği yaratmış ve bu ülkeye Biani (Zazaca birlik denmektedir, zamane anlamı da buydu) diye adlandırmıştı. Bu çoban kültürlü kabile birliği Kurdi tarihinde Asur işgalcilerine ve Medyalıların özgürleşme sürecine büyük katkılar sunmuştular. Dolayısıyla, Zazaların kimlik oluşum sürecini, tarihsel bakımdan, doğru yere oturtmuştu. Bu halkın sonradan Zaza, Dümbeli ve Ezdani olarak isimlendirildiğini yazmıştı.

Zaza şubesi, son zamana kadar Arap, Fars ve dilinden uzak yaşamış ve İslam dininden pek az şey bilmiş, bu korkunç dağlarda kendi başlarına yaşamışlardı. Yavuz, Çaldıran zaferinden sonra bu şubeye mensup aşiretleri de, Baba-Kurdi şubesi ağaları vasıtasıyla elde etmişti. Bu halk tarihten sonra civarındaki Baba-Kurdi ve Kormançolardan kopan birçok Zaza kabileler, Ergani, Maden, Siverek. Palo Mardin, Hazro, Lice, Genç, Diyarbakır bölgelerine yayılmışlardır. Bütün Zazalar, Hicri 11.yüzyılda asi Şeyh Said'in dedesi olan Palolu Şeyh Ali elinden Nakşî tarikatını kabul ederek bu aileye mürit olmuşlardı. Şeyh Ali bunlarla beraber tarikatını Kormanco şubesinin Mil partisine de aşılamıştı (benim ailem de bu devşirme sürecinden geçmişti).

Zaza Partların şubesinden olan Ezdanileri de, o çağlarda doğu illerinin serhatlarından güneydoğuya geçerek, cenupta Sincar dağlarına, Alagöz dağlarıyla, Karabağ ve Şengal ovalarına yayılmış ve bunlar son zamana kadar Arap ordularına ve İslamiyet'e karşı koydukları için bir türlü İslam dinin kabul etmeyip Ezidi (Ezdani) namını almışlardı.

Kh(X)urti denilen kültür her zaman bu uygarlıkları biçimlendirmiş ve şekillendirmişti. Yine de bu kavimler ziraat ve sanatta oldukça yetenekliydiler. Yapı sanatları ve dağlı mimari yapıları özgündü. Kesinlikle bir göçebeliği ifade etmez. Bu yüzden, aşiret ve göçebe aile yapısından farklı olarak, öteki dağlı anlamında isimlendirilmişlerdi.

Zazaların yerleşik olduğu alanlarda güçlü tarım geleneği vardır. Özellikle, bağ ve üzüm kültürü yüksektir. İstisnasız üzüm bağları, Zazaların ortak yönüdür ve köyleri çorak değil yeşilliktir. Üzüm kültürü Hattilerde ve Medlerde çok önemliydi. Bereket tanrıları belinde üzmlerle dolaşırken resmedilmişlerdi. Şarp ve içkiye oldukça düşkünlerdi. Nu kültür İslamiyet sonrasında pekmeze dönmüştü.

Gittikleri yerleri yeşillendirmişlerdi. Çoban olmadıklarından, kendi coğrafi alanlarına uygun olarak, keçi beslemek, hayvancılıkta önemli bir karakterdi. Çünkü yaşadıkları alanlar, o kadar derin sarp vadilere kuruludur ki, ancak buralarda keçi gibi bir hayvan yaşayabilirdi. Oysa Kurdilerde büyükbaş hayvancılık, zenginliğin ve verasetin, dolayısıyla saygınlığın da bir göstergesidir. Keçi eti yemek pek makbul sayılmaz. Yerleşim yerlerinde, suyun çok önemli olması, tarım kültürünün güçlü karakteristiğini, topraktan kopmamak isteğinin güçlü yönünü kanıtlamaktadır. Bu yüzden, kendileriyle ortak hayat tarzına sahip olan Ermenilerle güçlü akrabalık ve toprakta ise güçlü ortaklık özellikleri vardır. Birçok bölgede, Ermenilerle ortak arazi kullanmaktadırlar.

Konuşma tarzları, dağlı yönlerini kanıtlarcasına, güçlü ve

Zazaların, Halti (Ki Hatti-Hitit (sonraki Xaldi krallığı) anlamındadır) isimlerini binlerce yıl geçmesine rağmen unutmadıklarına değinir. Bu halklardan halen: Çal, Hoşap, Zernak beyleriyle, Bedirhanilerden Kırvari (benim ait olduğum aşirettir), Guyan, Cizre beylerinin, Hasenanlı ağaların kendilerini Haldi olarak tanımladıklarını (Halidi Bin Velitle özdeşik soydan) yazar. Oysa bunların İslam'ın bu komutanıyla ilişkilerinin olmadığını, bunların Ahlât ve Siirt arasındaki Halti dağlarında (Piani-Urardo'nunda merkezidir) yaşayan, Hatti kökenli soylardan geldiklerini söyler. Xaldiler, özünde Zaza ve Hatti, Piani kökenli kavimden gelen soylu bir ailedir. Daha doğrusu hanlıktır. Bu ailenin içinde yurtsever kimlikler her daim çıkmıştı. Cizre-Botandan (Bedirhani ailesi), Van'a oradan İç Anadolu Konya'dan Diyarbakır ve Sivereğe kadar yayılmış geniş bir koldur. 19 yüzyıl İslam düşünürü, Kurdi yurtsever (eserini Kurdi dili ve Farsça yazmıştı) ve Nakşibendiliğin kurucularından Mevlana H(X)alidi'de bu kavimdendir.

yüksek ses özelliğine sahiptir. Kızılbaşlık ve Ezdanilik (dolayısıyla Zerdüştlük) ile ilgili etkileri, yaşamları içinde oldukça etkin yaşatmakta ve günümüze kadar da, tüm özgünlüğüyle taşımayı başarmışlardır. Heybetli ve sert mizaçlıdırlar. Haldi – Keyan soyundan oldukları için, Kurdiler kadar güçlü, anlatım ve hikâye geleneğine sahip değildiler (tıpkı, Hatti-Hitit ve Kurdiler arasındaki farklılaşım da olduğu gibi. Hatti kültürü de her zaman Kurdi kültürüne bağlıydı). Kurdi kültüründen halen beslenme durumu devam etmektedir. Fakat aynı zamanda güçlü ulusal yönelimleri ve bağımsızlıkçı kimlikleri, onları asla özgürlük mücadelesinden ve isteğinden koparmamıştı. Kurdilerin savaşçı (Keyan) ailesinden geldikleri için, güçlü bir inat, yiğitlik ve çatışmacı yönleri vardır.

Bu anlamda gerek Roma ve gerekse de Farsi/Tacik kaynaklarda, Kurd; "Gord, Xort" olarak namlanıp, yiğitlik, savaşçılık olarak ele alınmıştı.

OVALILAR(Zilan=Kengi-Komuh-Komia-Sup-Hatti-KizzuWatena Torunları):

Kurdi tarihinin efendileri, yani Hanesar (veya İndo-Zagros dilinde Serhan)leri, bu ovaların başkanıydı. Bir tür bugünkü beg ile eşit anlamdadır. İbn-i Haldun, kentlilerin korkaklığına değinirken, etrafındaki güven verici surları ve onun koruyucuları sayesinde, kent yaşamındaki insanı çok iyi tanımlamıştı. Kurdiler, kent yaşamında en önemli merkezlerini doğudan batıya doğru oluşturmuşlardı. Merkezi bölgeleri ve güney bölgeleri en verimli ve ticaretin en önemli alanları olduğu için Samilerle sürekli savaşmış ve iki kavim arasındaki güç mücadelesi bin yıllarca sürmüştülerr.

Kentler, Aşirler için hatta bölgesel renkler ve farklı uluslar içinde önemli çekim alanı olmuştu. Kentler ve onların efendileri, krallara bağlı olarak kendi çıkarları doğrultusunda politikalar üretmiş ve kent kültürünü soylu kültürle özdeştirmiş ve insanlığa dair en güçlü İmparatorluklar, müthiş eser ve yaratımlar buralardan, yani kentlerden yaratmıştı. Medeniyetin, yaşamın,

uluslaşmanın ve sürekli var olmanın olmazsa olmaz yaşam alanları olmuştu.

Asur imparatorluğu kentlere dayanmış ve buralardan (Asur ve Ninova)dan doğup gelişmişti. Merkezi ve tiran örgütlenme tarzı hakimdi. Yönetim ve yaşayış bakımından, aşiret yapılanmasından oldukça farklı bir sistemleri vardı. Bu yüzden Kurdi Hanesarleri de kendilerini, Aşiret reislerinden ayrı görmüşlerdi.

Tarım kültürü, madencilik, ticaret, kentleri tanımlayan en güzel üretim şekilleri ve yaratımlarıdır. Komuhlar ile Suplar bu anlamda, Kurdilerin en büyük ova krallıklarıydı. WeşuGani, TelBarsup, Ameda, Komia, Adini, Seha ırmağı çevresi gibi kentler, Hattu, Sard, kent kültürünün yukarı ülkedeki en güçlü merkezleriydi. ArBil, Kirkuk ve onun biraz üstündeki, KarGameş, Kanes gibi kentler ise sanat, ticaret merkezleriydi. Bu bağlamda kent yaşantısı içinde şekillenen maddi ve manevi kültür değerlerinden bir kesimi günümüze kadar taşınmış olsa da, özellikle mimari/yapı, sanat, savaş ve kent yönetimiyle ilgili birikimlerin birçoğu kullanılmadığı için unutulmuştu. Birçok kent, Kurdi coğrafyasında ilkel köleci-feodalizmin tüm yönleriyle yaşatıldığı görünümlere sahipti. Serf-köle ve efendi ilişkilerini yasalarda çok net olarak görmekteyiz. Kısmen aşir yapılanması dönemin bir anlamda korunaklı evi ve güç birliğiydi. Artı dinsel yapı ise, vicdani olarak daha çok ortaklaşa bölüşümü teşvik eden, biraz da olsa adalet sağlamaya dönük bir içerikteydi ve doğayı da koruyucuydu (bkz. Ezdani ve Kızılbaş öğretilerine ve yaşam kurallarına: fakirlere evin açılması, bazı evlerin önüne torba asılması gibi gelenekler). Ama Asur'un uzun süreli bölgeyi işgali, Kurdi coğrafyasında köleci yapının yasaklanması ve uygulanmaması sonucunu doğurmuştu. Medler ile birlikte yaşanılan gerçeklikler unutularak, köleci bir yönetim ve sistem şekli yeniden oturtulmuştu.

Kurdilerin, çözülme dönemi ve ovalılar yerine dağlıların bir güç olarak ortaya çıkış süreci, birbirine paralel bir tarihsel döneme denk gelmişti. Kurdiler, merkezi yönetim alanlarını kaybetmeleri ve özellikle, Trakların batıdan, Kuzeyden

Kaşkaların, güneyden Samilerin gelişiyle birlikte, kentleşmenin yoğun olduğu batı bölgelerini (kuzey bölgesinin bir kısmını) kaybetmesi sonucu, büyük bir güç yitimine uğramış ve güneydeki Asurlular da bunu büyük bir fırsat bilerek, güneydeki ve sonra bütün bölgedeki Kurdi kentlerini ele geçirmişlerdi. LuGa, KiliKiya, ArZawe, KizzuWatena gibi merkezi krallıklar ortadan kalkmış ve batıdaki kavimlerde gittikçe Yunan(Ahiyava)-Grekleşmişti (Karia ve Lidya). İşte bu değerleri ve tarihin bu dönemindeki Kurdi Hanesarlikleri incelemeden, Yunan-Batı kültür ve felsefi yaşantısını doğru değerlendirmek, batı medeniyetinin oluşum sürecini açıklamak mümkün olmayacaktır.

Kurdilerin, bu merkezi bölgelerindeki yönetim alanlarını ve kentlerinin kayıpları ile doğuda (düşmanın ulaşamayacağı alanlarda) kentleşme ve tarım kültürü daha hızlı gelişme imkânı bulmuştu. Kurdilerin bugüne kadar gelen stran, çirok (öykü ve şarkı-anlatım kültürü), müzik (Osmanlı saray müziği, (bugüne kadar gelmişti) Kurd-i Hicazkâr ve-veya peşrev adı altında işlenen güçlü bir dizedir) at yetiştiriciliği, toprak ıslahı, siyah asfalt taştan yapılan KuDurlar (Yesemekten, Med ve oradan güney Mezopotamya'ya kadar) büyük ihtişamın yaratı ve miraslarıdır. Sümer dinlerinden, Güneş-Fırtına tanrısına, ateş tapıcılığından, Zerdüştlüğü ve onun temelinde, Hristiyan etkileşimle Mani ve sonradan Nesturiler, Zerdüştlük ile İslam sentezinden doğan Ezdanilik ve ZerreTakke günümüze kadar gelmiş inançlardır. Doğaüstü din anlayışının en mükemmel yaratımlarıdır. Abram dini ile Zerdüştlük bu bağlamda Düalist yaratımın önemli yaratılarındandır. İkisinin de özelliği, göçebe anlayıştan doğaya doğru yeniden keşiftir. Ama eksiktir. çünkü zamanla ovalı kültürün gelişimini sağlayacak siyasi iktidarlar çıkaramamış, farklı milletten (Farsi) egemenler elinde kendilerine karşı kullanılan ve asimle aracı olarak kullanılmıştı.

Bugünkü Kurt(d)iler, ortaçağ feodalizmin temsilcileri ve hanesarlerin kalıntılarıdır. Yaratımları ve hikâyecilikleri, müzik, sanat ve edebiyata yönelik yetenekleri, halende yaşamakta ve sürdürülmektedir. Tarihte, Kurdi coğrafyasındaki en güçlü hikâye ve efsaneler, bu bölgelerde yaratılmıştı. Çirok ve Stran gele-

neğindeki yaratıcılıklar, dramlar bu Kurdi bölgesinde geliştirilmişti. İlkçağ tarihine de bakıldığında, Kurdilerin en önemli özelliği olarak, bu yönleri anlatılmıştı. Ayrıca, doğa ve büyülerle uğraşmaları da bir başka özgün yönleridir. Kendi doğrularını yaratma ve güçlü kimliklerinde yeni birikimler ve yaratımlar kuşkusuz tesadüf değildir (Hristiyanlığı; Zerdüştlükle sentezleyen; Mani-Nesturi, Müslümanlığı, Zerdüştlük ve Ezdanilikle sentezleyen, Adiy, Müslümanlık ve harici anlayışını Zerdüştlük ve Xaldi (Ezdani) sentezleyen, Şeyh Safavi (ZerreTakke=Kızılbaş) gibi isimler, binlerce yıllık kültürün-yaratımların ve gücün kanıtlarıdır. Bu yaratımlar sadece bölgelerinde kalmayarak, Asya'dan, Avrupa'ya kadar yayılmış Kurdi yaratımlarıdır).

Mimari yapıları: Büyük yapı, ağır taş işçiliğine sahiptir. Bir Avuş etrafında hücre ev sistemi Kurdi mimarisidir. Karataş'tan yapılan koca evler ve onların sur gibi yüksek duvarları ve alt tarafı, seyis, bakıcı, hizmetli ve hayvanların kaldığı odalar bir hücre şeklinde bir birinden bağımsız olarak dizayn edilmişti. Kurdi mimari tarzı daha çok koruma ve savaş gerçekliğine göre inşa edilmişti. Gerek Sami (Akade, Asur, Arap vs) ile batı (Frik, Trak, Helas vs), gerekse doğu (Turani, Farsi) kavimlerinin süreğen akınları sonucu kale kentler inşa edilmişti. Neolotik dönemde dahi (Kurdi köylerinin evleri hala aynı dizaynda yapılmaktadır. Her evin damı komşunun eyvanıdır) evler kale diziliş şeklinde yapılmıştı. **T.Ripper** konu ile ilgili olarak, kurdi mimarinin kale ve savunma kent dizaynı olarak inşa edildiğini belirterek, bir gerçekliği tespit etmişti. Gerek Turani, Farsi gerekse de Arabilerde saray kent mimarisi esasken ne yazıkki Kurdiler daha çok kale/sur kentler inşa etmişlerdi. Çinliler ile Kurdiler sanırım dünyada iki önemli örnektir. Çinlilerin yapıtı uzunlukta birinci iken, Kurdilerin yükseklikte birinci uzunlukta ikinciydi.

Sadece Supardo/kengi ve hatti dönemlerinde dönemin en ileri mimarisiyken saldırı ve savaşlar yüzünden bu durum değişmişti. Özellikle bu dönemden kalma en orjin ev tarzları Supardo/Komuh ev tarzlarıydı. Halkın evleri takke biçimindeki Haran ev tipiyken, efendilerin mimarisi ise farklıydı.

Hanesarler, kendileri ile bir araya gelen soyluların veya halkın oturacağı geniş odayı, her zaman güneşin doğduğu ve en çok ışığı alan güney bölgesine yapmışlardı. Fırtına ve güneşin efendisi olan TeSup'un, Amade'deki mabedi veya Meyafarkin deki mimari tarz bu görünümün (günümüze ulaşabilmiş) en güzel eserleridir. Eyyubi döneminde de, Arap ve Fars mimarisinden farklı olarak Eyyubi mimarisi olarak ele alınmıştı. Bu mimari tarzını, dönemin gezginleri ayrıntılı bir şekilde anlatmışlardır.[157]

Hücre ve bağımsız oda sistemi, Kurdi mimarisi olarak, ilk çağlardan beri gelişerek günümüze kadar taşınmıştı. Ermeniler de, bu yeteneği Kurdilerden alarak, kesme taş işçiliği ve avlu kültürünü kendi mimarilerine taşımışlardı. Bu yüzden, ovalılar denildiğinde, Komuh-Komia bölgesi ve yerleşik hayat, tarım kültürünün Rönesans alanları, KapadoKiya'dan, Kengi'deki Ur'a kadar geniş bir toplumsal örgütlenmeyi içeriyordu. Bugünde, farklı bir görünümden söz etmek pek mümkün değildir.

Keza su kanaletlerinin yapımında Xaldi örneği başlı başına incelenmesi gereken uygarlıktır. Yol yapımı kounsunda da öyle. Kral yolu, sar'den başlayıp, bir ucu Kirküke, Bir ucu Kanes-Hattu'ya diğer ucu ise Sus'a ulaşıyordu. Adeta Kurdistanın ana damarını ifade ediyordu.

Tarih Üstüne Sonuç Düşünceler:

Tarih üst bir kimliğin yorumudur. Onu bazen iktidarın parçası, bezen de iktidarın kendi olmaktan çıkarırsınız. Böyle bir tarih çabasında, tarihteki olaylar ile sadece kişileri yorumlamak durumunda kalacağımız sığ bir anlayışa sapmamıza neden olur. Tarihteki olayları da yorumlarken, onun ve onu oluşturan karakterlerinde bir parçası olmamak gerekir. Tarih bir tür nedensellik diyebileceğimiz sürecin üzerine kurulmuştu, sebep-sonuç ilişkileri ve süreç vardır, yani süreklilik vardır. Onu oluşturan koşulların alt yapı üst yapı ilişkilerini görmezseniz yorumda eksik kalırsınız. Sümer rahip toplum özelliğini çözümlemeden, dini

[157] Bkz. Mervaniler dönemi

bir üst kimlik olarak ele almadan[158], sadece iktisadi gelişim değerleriyle de incelerseniz hata yapmış olursunuz. Keza, Asurluların soy bağından dolayı, Kurdiler içindeki sosyal örgütlenme ve akrabalık bağından doğan avantajlarını göz ardı eder ve sadece, Asur gezgin tüccarlarının yaratımı ve askeri Tiran veya iktisadi temelli bir kolinize çabası olarak baktığımızda yine bütün çerçeveleri kaçırmış oluruz. Tarihi kendi dönemindeki ilişkiler ve yaşantı koşulları çerçevesinde görmek ve ele almak durumundayız. Dünya bugün de sürekli değişiyor dönüşüyor. On yıl önceki bir yaşam ve hareket tarzı dahi artık tarih bilimi içersinde görülmektedir. Kaldı ki yüzyıllar veya bin yıllara dayanan bir sorguyu dönemin bakışıyla değerlendirmek ve yordama durumundayız.

Yazılı tarih gerçeği çarpıtmaya dayalı enstitülerin kurulduğunu, ortak bilgi ve bilinç üretimleri ile sistematik bilgi gerçeğini emperyal bir iştaha dönüştüren, resmi veya egemen tarih yazımlarının olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda, yazılan tarihlerle ilgili olarak etkin bağ kurma ve tarihi yazılanları kavrama onlarla ortaklaşa duygular üretme çabası bilinmeli ve kendi tarihini bizzat kendi aydınlarına bir amaç olarak yükleme zorunluluğu da vardır. Kendi yüzünü kendi yazarsa insan güçlü olur. Bireyin kendini değerlendirmesi her ne kadar sağlıklıysa, benlik saygısı da bir o oranda güçlü olduğunu söyler, psikoloji bilimi. Benlik saygısı kişinin özgüveninin de derecesi ve düzeyinin belirleyicisidir.

Kurdi egemenlik sahalarının bulunduğu alanda, gerçekten özveriyle çalışan ve alan araştırmaları yapmış tek bir Kurdi mevcut değildir. Bu engel, bir başkasının kendi tarih ve sosyal

[158] İslam'da Kelamcılık, felsefi açıdan bir doğurgu, iktisadi temelden bağımsız gelişmiş, egemenlik ve tutuculaşma süreciyle ise olumsuz olarak etkilenmişti. İslam Kelamcılığını besleyen, Mezopotamya, Mısır ve Yunan felsefe ve değerlerinin toplamı, üretim ilişkilerinin ve ticari gelişimlere paralel olarak geliştirilebilmiş olsaydı, Avrupa'da ortaçağdan sonra, hâkim olan Aydınlanma anlayışının çok erken dönemlerde, İslam dünyasına gerçekleşeceğini ve daha da felsefi, edebi derinliğe sahip olacağını belirtmek için kâhin olmaya gerek yoktur. İslam çatısı altında gelişen ve yetişen İbn-i Sina, İbn-i Rüşt, el Kindi gibi büyük felsefe ve düşün adamlarının dönemin özellikleri göz önüne alındığında, cahilliye Hristiyanlığın var olduğu dönemi kim yabana atabilir. (İmam El-İslam'ın yol göstericisi) Gazali'ye kadar (İ.S.1111) döneminde büyük eserler verilmişti. Keza Haçlı ve Turani yağmaları da bu sürecin bitmesine neden olmuştu.

yaşantısı üzerine yazımlar yazma, iddialar üretme hakkı da vermişti. Bu hayali, icatlı tarih anlayışlarını yıkmak, yine bizzat o toplumun aydınları tarafından, bilgi dünyasının gerçekliğinde çürütülecek ve yeniyi bulma uğraşı doğacaktır. Sadece Sünni Kurdiler için mi bu geçerli elbette ki hayır. Alevi aydınları, Dersimden, Melatiya'ya oradan Sivas ötesine olan bölgedeki Hatti-Hitit, Mitirdat (güneşin Krallığını), Erdebil-Hamedan kültürünü ve onun derinlikli töresini öğrenmediğinde, kendini Amerika kadar uzaktaki bir şaman ile ortak görür hale gelir. Oysa filmlerde izlediği bu din adamlarının kendinden ne denli uzak bir kültür olduğunu göremeyecek kadar, hipnoz olabilir veya resmi ideoloji etkisinde beyni düşünme ve sorgulama fonksiyonunu kaybedebilir. Bu anlamda Pavlov'u veya Mankurt hikayesini (Aymatov'adn) okumalılar.

Kurdiler tarih içinde, adaletli bir anlayışın temsilcileri olmuşlardır. Öyle ki, Asur döneminde köleliği yasaklamış, ona karşı durmuşlardı. Bugün de, kendi parlamentolarında, beraber yaşadıkları tüm halklara yaşam hakkı vermiş, parlamentoda temsil imkânı tanımışlardır. Kurdilerin tarih ideolojisi, anlayışı kesinlikle tutucu değil, tam tersine çağdaşlaşma süreci ile beraber, dinamik, değişken ve aydınlamacıdır. Bu bir mizaç ürünüdür. Oysa tüm bu coğrafyanın tarihini ve toplumunu derinliğine tahlil eden güçler, bu yönün farkında oldukları için, yalan ideoloji ve tarihi çarpıtarak gerçeklikle ilgisi olmayan bir tarih yazmışlardır. Bu nedenle, her şeyi inkâr ve imha siyaseti yürütmüşlerdi. Her şeylerini vermelerine rağmen, yalanı örtememiş, bin yılların kadim çocuğu Ermeni, "katledildiğini", Kurdi ise "var olduğunu" kabul ettirmek için çaba göstermek durumunda kalmıştı. Öyle ya Osmanlı ile Selçukluya dahi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bir satır yer anca vermişlerdi. Adlarında "Türk", dillerinde "Türkçe" olmadığı için. Oysa düşünmediler, dönemin koşullarında "İslam'a" sığınmasaydılar, "Eyyubiler" onları bu coğrafyada siyasi ve devlet olarak veya bir rakip olarak yaşatır mıydı? Veya Araplar onları destekler miydi? Veya Osmanlı altı yüz yıl yaşar mıydı? Burası NaTola unutmamak gerek.

Kurdiler de geçmişin güçlü Mezopotamya'sından ve Seküler-Düalist Med güneşinden beslenmektedir. Tarihin her döneminde, dini anlayıştan, günlük hayat felsefesine kadar, yüzünü güneşe ve aydınlığa dönmüştür. Bölgedeki dostları onun bu hoş görüsünden dolayı, ona; "Şeytanın dinlendiği ülke" olarak anmışlardı. Şeytanın dahi, huzur bulabileceği bir coğrafya olarak tanımlamışlardı (İslam kaynaklarında Rıfuzi ve Ezdanileri şeytana hürmet edenler olarak tanımlamışlardı). Aynı zamanda da, Ahirman=gecelerin efendisi ile de, sürekli savaşmış, kötülüklerin baş düşmanı olmuştular. Her savaş ve acı sonrası kendini yenileyebilen bir hayat felsefesine sahiptirler. Yaşadıkları her coğrafyada, ortak folklor, inanç ve geleneklerine düşkün ama bir o kadar da farklı kültürleri de benimseyen ve hoşgörüyle donanıktırlar. Tüm bu çıkarımlarda göstermektedir ki Kurdiler, hayatın her alanında, kültür ve dil anlamında çok derin damarlardan beslenmişler. Güçlü Arap, Fars ve Türk kültür oluşumları-egemenlikleri altında yaşadıkları bazı dönemlere, güçlü kültürlere rağmen ayakta kalabilme becerisi gösterecek kadar derinden beslenen köke sahiptiler. Bu kültür, tarihte Hatti'den, Maiteni'den, ZawaÇemi'den, Şenidar'dan beri biçimlenip gelen Halaf kültürüydü. Kurdilerin serüveni, İnsanlığın Neolitik çağdan itibaren insanlaşmasının, medenileşmesinin ve sonra da ondan kopuşunun öyküsüdür. NeMır'daki güneş ve Meddeki ateştir. Bu zenginlikleri ortaya çıkaracak, özveri ve emek gerekli, bu bağlamda gelecekteki ve günümüzdeki Kurdi Memleketçilerine büyük görevler düşüyor.

Tel-Barsuptan, Yekbetene'ye oradan Weşu Gani'den ArZawe'ye kadar önemli Kurdi merkezleri üzerinde kazı ve araştırma gerçekliğini olmazsa olmaz görüyoruz. Hısna Keyf değerli bir alandır, araştırmaların önemli merkezlerinden biridir, TurAbedin bölgesidir. TurAbidin hangi yazıtı açarsanız okuyacağınız derinliktir. İşte bu nedenle Kurdi Eyyubiler Mısır zenginliğini bırakıp burada payitahta çıkmışlardır. Bir tahttır Hısna Keyf. Bu merkezler, Kurdi tarihini biçimlendiren merkezi yerlerdir, bu bağlamda bu bölgelerde, Kurdi araştırmacıların anlamlı çalışmalara girmeleri gerekmektedir.

Kurdi memleketseverliği, şoven-ırkçı ve yayılmacı değildir, olmamalıdır. Ulusal sınırlarını, Med'in Selahaddin'in yayıldığı alanlarla, Kasitlerin at koşturduğu ve halen akrabalarının bulunduğu coğrafyalarla tanımlamaz, kendi coğrafi merkezi etrafında yani güneşin ve suyun bereket verdiği ülke olan Mezopotamya'da arar.

Kurdiler, batı emperyalistlerin, kendilerine yönelik hamlelerinin, dostça olmadığını bilmelidirler. Marks'ın "doğu sorunu" bu bağlamda iyi okunmalıdır. Rumlar ve özellikle Ermenilere yönelik tavsiyesinde; gerek Rumların ve gerekse de Ermenilerin geliştirdikleri milliyetçi tavrın dönemsel yanlışlığını belirtmiş, bu ayrımın, emperyalist batı tarafından tetiklendiğine dikkat çekerek, batının böl ve yönet politikasına alet olmamaları gerçeğine değinmişti. O dönemde, Ermeniler de, Rumlar da, Mebussan Meclisinde bir Kurdi'den daha fazla haklara ve temsil yeterliliğine sahipti. Kimi yazarların, bugünkü Lazları örnek göstererek, eğer o dönemde ayrışım olsaydı, Ermeniler de aynı akıbete uğrayacak, halk gerçekliğinden çıkacak ve asimle edilmiş olacaklardı, öngörüsünü bugün bakış açısıyla doğru, ama dönemin avantajlarıyla baktığımda yanlış olarak görüyor ve üstada katılıyorum. Bu milliyetçilik çabaları Osmanlının, İttihat ve Terakki örgütlenmesinin iktidarlaşma ve daha da çok uluslaşma çabasını tetikleyen olgular olarak görmek gerekir. Devşirme Ahmet Vefik paşa'nın ve Şemsettin Sami'nin Türk dili ve tarihi üzerine başlattıkları çabalar, Namık Kemal'in eserleriyle taçlanır[159]. Osmanlının son döneminde ise, Kurdi kökenli yazar Ziya Gökalp ile Türk-İslam sentezine dönüşmüş ve milli devlet anlayışı eziciliğiyle, kendiyle ortak kader birliğine girmiş halkları boğ-

[159] Bu çabaları kuşkusuz İttihat ve Terakki elit milliyetçi siyasası ile karıştırmamak gerekir. Bu siyasa tümüyle devşirme subaylar ve bürokrat aydınlardan oluşan elit seçkinci siyasadır. Yani işsiz kalmış asker ve bürokratik devşirme güçlerin siyasi milliyetçiliğidir. Tıpkı ortaçağ haçlı şövalyeleri gibi, onlar kendi çıkarları için gerektiğinde Papa'yı dahi satmışlardı. Bu anlamda oluşan milliyetçilik Anadolu milliyetçiliği değildir. Elitist-şövalye, kendi merkezli çıkarcı-Jakoben milliyetçiliktir. Evet Kurdiler satılmış ve kandırılmıştır. Ama Kurdiler hala onurlu duruşlarıyla, hümanist kimlikleriyle, bölgedeki tüm siyasi düşünceden dahi ileri özgürlük hareketiyle, tüm halklara örnek olarak durmaktadırlar. Bu haksızlığı daha ne kadar taşırla bilinmez ama aydınlığa ve ışığa yine çok yakınlar. Tecihi halkın büyük iradesi belirleyecektir.

maya yeltenmiş ve bunda da (Kurdiler hariç) başarıya ulaşmışlardı. İzmir İktisat Kongresiyle başlayan, iktisadi hamle, Türk Ulusal Kurtuluş savaşıyla da zafere ulaşınca yeni devlet handikaplarını, milli ülkü temel politikası ile de artırmıştı. Bu hikâye kendine halk arayan bir imparatorluğun hikâyesidir. Milli iktisat (her mahallede bir milyoner çıkarmayı ve tarıma-bürokrasiye dayalı kalkınma anlayışı hedefiyle) yerli malı kullanma seferberliği (sonradan, Hindistan'da, Gandi'nin, yerli tuz üretme çabası ile İngiliz Emperyalizmine karşı demokratik direnişte önemli bir çaba olarak görülmüştür), süreç içinde ithal ikameci politikanın gelişmesine de neden olmuştu. Bu hareketin fikir babaları olan, Mümtaz Turhan, Ziya Gökalp gibi sağ milliyetçi aydınlar, savunularının temeline milli iktisadı; tarım ve bürokratik hareketi koydukları gibi, batının teknolojisini alarak, kendi (Türk) kültürlerinin de özgünlüğüyle korunmasını savundular. Türk kültüründe de esas olan; Osmanlıdan gelen, saray-halk ayrışımın kalkmasını, Türk Milli hareketinin ise, tek bir milli şuur ve kültür altında toplanmasını istiyordular. Osmanlı ise, 630 yıllık İslam bayraktarlığı yaptığı için tarihi miras olarak görülmekte ve Türk-İslam ülküsünün bu miras üzerinde (sadece manevi boyutu yaşatılarak) yükseltilmesi hedefleniyordu. Sol hareket ise, aydın-bürokrat yönetim yapısına ağırlık vermekte (Poper'in Toplum Mühendisleri kuramını savunmaktaydılar. Sınıf kavramı olmadığı için seçkin askeri ve bürokratik güçlerle yapılacak devrim hareketi sosyalizmi getireceğine inanılmıştı-Avcıoğlu) ve aydınlanma ile Fransız devriminin etkisiyle fikirler ortaya atmaktaydılar. Dinin millileştirilmesi, süreç sonunda demokrasiye geçiş (ama o zamana kadar, bürokratik ve elit kadrolarla "halk adına, halka rağmen yönetilmesi) gerekiyordu. Mustafa Kemal, Milli şuur tezinde; Ziya Gökalp ve onun savunularının, siyaset olarak ise, "Kadro Hareketi" diye tanımlanan pozitivist aydınlamacıların içine solu katarak onlardan da yararlanmış ve kontrol etmişti. Buradan büyümeye çalışan sol ise Kemalizmin arpalığından beslenmeyi alışkanlık ve minnet halie getirmişti. Mustafa Kemal, ittihat Teraki hareketinin merkezci politikasını almış ama siyasi anlayışını sahiplenmemişti. Aslında merkezi-

leşme yeni dünyada adı belli olan bir karardı. Diğer azınlıkların kıyım, asimle politikasının benimsenmesiydi. Çünkü merkezi politika denilen belirleme, Muhammedizm, Kemalizm, Stalinizm, Bismaciszm adı ne olursa olsun faşizme her ana dönüşebilecek yönetim anlayışı demektir. Bu anlamda Fransız ihtilali ile taçlanan merkezileşme, yerelciliğin adem-i merkeziyetin tam karşısındadır. Adem-i merkeziyet ise anglo-sakson ekoldür, demokratikliğin olmazsa olmaz koşuludur. Bu anlamda Kurdi özgürlük hareketinin yerel/kantonel yaklaşımı Ortadoğuda en demokratik yaklaşımdır. Kemalizm, tekçi zihniyet olduğundan ailedeki kadına, işçiden köylüye kadar herkesi içindeymiş gibi gösterip aslında dışlayan siyaset üretirken (tıpkı sosyalizmin amacı işçi sınıfını ortadan kaldırmakken, Stalinizm ile birlikte işçi sınıfını amaçlayan ve yaratan bir harekete dönüşmesi gibi), düşünür Öcalan'ın "demokratik Cumhuriyet" teorisi tam tersine herkesi içeren içerleyen bir hareket olarak çok ileride durmaktadır. Bu anlamda özgürlük hareketi, demokratik yapılanmanın önü sosyalizm ve pozitivizmin dersinden sonuç çıkararak yeniden tahlil edilerek, güzel bir sentez yaratmıştı.

Aslında, diğer halkları da kucaklayan, bir anlayış perspektifinden hareket edilmiş olunsaydı, bugün daha demokratik, daha güçlü, uygar bir devlet oluşumu gerçekleşebilirdi. Şuna inanıyorum ki, bu beceri, Ortadoğu ülkeleri içinde potansiyel olarak en güçlü biçimiyle Kurdistan coğrafyası-perspektifinde yaratılacaktır. Potansiyel olarak da en uygun coğrafya ve birliktelik, iki halkın yararına olacak avantajlar, yine Türkler ve Kurdilerin çağdaş güçlerinin ittifakıyla yaratılacaktır. Bu özgürleşme süreci, inkârcı tarih tezi yerine, Kurdilerin soy ve tarih anlayışını görerek ve bilerek özgürleşme sürecine katkıda bulunacak, yeni ortak Rönesansları ve gönüllü özgür birliktelikleri oluşturacak koşullar yaratıldığında, gelecekle ilgili kaygı problemlerin zihinden silineceğine inanıyorum. Kurdiler her ne koşulda olursa olsun bir daha kandırılmaya gelmemeliler. Bunun için öncel koşul kendi ulusal birlik ve özgürlük istekleridir. Önce bağımsızlık noktasında hem fikir olup Kurdi siyasi-kültür bağımsızlığını gerçekleştirmek, sanat ve bilim alanında özgür ülkelerini kur-

makla yükümlüdürler. Önce kendileri olmak ve kendi kültür devletlerini bağımsız olarak inşa etmek durumundadırlar. Ahmet Xan'inin deyişiyle önce kendi taclarını kafalarına takmalılar. O mutlu büyük gün varoluşun aydınlığının başladığı, esaretin karanlığının bittiği gün olacaktır. Ondan sonra ortak hareket edeceği mütefiklerini de özgür iradeleriyle seçeceklerdir. O gün, Trigan, Gılgameş, Dumuzi, HattuSar, SupluluMa, Kardu, Tesup, Ezdan, Argış, Serdur, Keyakisar, Ferhat, Mitirdat tekrar ayağa kalkacaktır.

KURDİLERDE, DİN VE TOPLUMSAL DÜZEN

Din, sosyolojik bir kavram olarak, aklın teslimiyeti olarak özetlenebilir. İnsanın iradesinin de teslim edildiği dinin etkileri kuşkusuz batı toplumuna kıyasla doğu toplumlarında çok daha güçlü karakterize edebilecek izler oluşmuştu. Asya toplumunda dinler her zaman iktidar olmuşlar veya potansiyel olarak her zaman aklın-bilimin iktidarına ideolojik olarak alternatif aday olmuştular.

Din; Arapçada üstün gelmek, yargılama, zorla istediğini yerine getirme ve hesap anlamına gelmektedir. Kura'n da da içeriğine göre tanımlanmıştı; "Yüksek bir hâkimiyetin emrine uymak, bağlanmak." İnsanın Tanrıyı soyutladığı ve kendi dünyası dışında aradığı dönemlerde; insan iradesi hiçe sayılmıştı. Belki birazda kahramanlar çağının gerekliliği olarak, hem en güçlü ve hem de en akıllı kişilerin inanç yönelimiyle kendi soyunu iktidara taşıdığı bir dönemde de, çıkarları doğrultusunda kullanmak işlerine gelmişti.

Neandartal insan ile KroManyo insanından bu yana din ve öbür dünya arasında ilişkinin kurulduğu bilinmektedir. İlk yazılı kaynaklara baktığımızda, başta Zagroslar ile Kengi coğrafyasında ateş ve tarım kültürlü dinler görülmektedir. MÖ.2000 lerde ise batıya doğru taşınan bu inançlar, ön-Kurdi natürel dinleri ile İndo-Kurdi Dağ ve Hint etkisiyle ejderha ve ateşin hakimiyetinde olan dinlerle karşılaşıyoruz. Ateş ve ejderhalar daha çok çoban kültürlü din mitoslarıdır. Kahramanlık çağından önce

insanlık natürel kanunlar ile yönetiliyordular. Egemenlik tek eldeydi. Farklı alternatif düşün yapılarına açık değildi. Çünkü egemen aynı zamanda peygamber ve aynı zamanda kraldı. Bu nedenle acımasız ve despotikti. Galler, Firavunlar böylesi dönemlerin yaratısı olan karizmatik bir yapıya konumlandırır. Dinler doğa yasasından çıkıp, aracıların olduğu böylesi dönemler insanlık tarihinin acımasız ve kuralsız kıyımlarla, aynı zamanda da doğanın talan edildiği bir dönemi ifade eder. Bu nedenle düşünürler en mutlu çağı bundan önceki dönem olan natürel din anlayışının olduğu zaman olarak görmüşlerdi. Gerçekten hatti dinsel motiflerinde kadın ve erkek eşit, doğaya saygılı kanunlar hakimken, Asur ve Muhafazakarlaşma sonrasında daha sert ve eğemen dilin konuşulduğu yasalara geçilmişti. Bu anlamda kadını ortaya çıkaran ve ona iktidar ve hukuk yaratıldığı gün, yani kadınlaşmanın gerçekleştiği zaman dilimi en natürel barışçıl yaşam anıda olacaktır.

Yasalar, Natürel dinlerin egemen olduğu zamanlarda insanlık, doğaya ve onun ürünlerine karşı oldukça saygılıydı. Oysa efendi çağlarında, tek otorite, tek düşünce o düşüncenin hizmet ettiği ve emir aldığı tanrıları vardı. Aracıların inandırıcılıklarının ortadan kalkması ve yeni peygamberler iktidar istemi nedeniyle tek Tanrıcı dinlere geçişi sağlamışlardı.

Süreç içinde bu aracılar gittikçe Tanrısal gücü alıp, onun adına yasa koyucu olmuş ve bu yasaların bizzat uygulanmasını sağlamışlardı. Böylece başta inanç temelinde çıkan din ideolojisi süreç içinde üretim bölüşüm ve sonrasında ise iktidar, askeri güç olma gibi misyonlar alarak yaşama müdahale alanlarını genişletmişti.

Toplumların çöküşlerinde veya güçlenişlerinde bazen onlar da Tanrılar katına yükselmeyi başararak Tanrılaşmıştı. Örneğin, Naram-Sin en güçlü olduğu dönemde kendini Tanrı ilan etmişti. Veya çöküşlerinde kendilerini güçlü göstermek için Tanrılarının adını almışlardı. Keza Kurt(d)ilerde; Kale Teşup ve onun oğlu Kili Teşup adlı krallar, Kurdilerin en zayıf dönemindeki krallardı. Bu krallardan önceki Kurt(d)i kralları soy kavramlarını alır-

ken KurdiWaza, MurSili, SupluluMa gibi, bunlar ise Tanrılarının ismini alarak siyasi yönden halklarının gözünde yitirdikleri itibarlarını yeniden kazanmaya çalışmışlardı.

Dinler oluşumları itibariyle; Semai dinler, natürel dinler, Animist dinler, totem dinler diye değişik bölümlere ayrılırlar. Bu süreç her toplumda çok farklı düzey ile gelişim çizgisinde oluşmuş ve gelişmişti. Örneğin, Zagroslarda başlayan din ideolojisine ilk örnekler, ölü göme adetleridir. Zagros halkı ölülerini, rahim içi pozisyonda (hocker) gömmekte ve yanlarına ölünün değişik eşyalarını bırakmaktaydılar. Gömünün olması öbür dünya anlayışının olduğunun göstergesiydi. **Daha sonra ana tanrıçayı tasvir eden resimler sonrada kilden heykeller bulunmuş, erkek organının büyüklüğü de aynı paralelde resimlerde ifade edilmişti. Üreme temelli bu dinler ilk Sümer kalıntılarında da bulunmuş ve sonraki dönemlerde Natüralizm temelli dinlerin ve son dönemlerinde iç NaTola paralelinde düalist çizgiye yaklaşan bir çizgi izlemişti.** Cinler ve periler bu dönemde önemlidir. Ayrıca özellikle MÖ.3000 veya daha öncesinde (MÖ.2500 lerde önemli dinsel motiflerle) gelen İndo-Kurdilerin(özellikle Guti-Nes ve İlk Madai dönemi inançlarında) başta ölülerini yakmaları bir inançsızlık göstergesi olarak algılansa da, daha sonra yakmaların küçük küplerde saklandıkları ve saklanan küllerin yanında ölünün eşyalarının da bulunması veya küplerden ruhların çıkması için deliklerin açılması, öbür dünya inancının farklı görünümlerde (dönem insanları tarafından) algılandıkları anlaşılmaktadır. Ardından Avesta-Zerdüşt anlayışıyla, batıdaki (Nes) Güneşin Krallığı motifini olduğu gibi alarak, ölü yakmanın büyük günah sayıldığı inanca geçti. Hayatın ve yaratanların iyilik ve kötülüğün mücadelesine sahne olduğuna dair dinsel motifler, ön-Kurdi din anlayışının İndo-Kurdiler üzerindeki etkisi olarak görmek mümkündür. Ölü yakma adeti Xaldiler döneminde bile görülmektedir. Bir grup ölüyü yakarken, bir diğer grup ise ölüyü döşemenin altına gömmekteydi. Daha sonra ölü gömme motifi evin altından çıkarılarak şehir dışına alınmıştı. Büyük ihtimalle koku ve veba salgınları buna büyük etken olmuşsa da, yinede çocuklar halen

evin altına gömülmekteydi. Medya, Mani ve sonra bu kültürün uzantısı Partiya hâkimiyet dönemlerinde artık ölülerin tümünün yerleşim alanı dışına gömüldüklerini görmekteyiz. Zerdüşt töresine göre, su ile vaftiz geleneği bir Kurdi geleneği olarak yaşasa da, İndo-Zagroslular Kurdilere ateşten atlama ve onun ruhuyla temizlenme anlayışını da getirmişlerdi. Dinsel motif olarak Mani diniyle başlayan Ezdanilik ve ZerreTakke ile son bulan Kurdi (ışık ve aydınlık) din öğretisi bugün de Ezdaniler ve ZereTakke gibi inançlar arasında mükemmel sentezler yaratmıştı.

Durkheim sosyolojisinin ana esasını oluşturan düşünceye göre, bilimin gelişimi; din temellidir. Batıda bilim daha sonra felsefeye dönüşürken, doğuda felsefeye dönüşümü batıdan çok önceleri olarak Zerdüştlük döneminde olmuşsa da, İslamiyet'in etkisi bunu geciktirmişti[160]. Özellikle, Aristo'nun "Düalist" anlayışından etkilenen İbni Haldun, Rüşt gibi büyük düşünürler bu süreci İslam dünyasında felsefi derinliğe kavuştursalar da İmam Gazali tarafından bu süreç noktalanmıştı. Oysa aynı dönemlerde, köleci yapılanma yerini feodal yapılanmaya bırakmış Avrupa skolastizmin ve içe kapanmanın, manastır kentlerinin oluşumunu getirmiş ve neredeyse felsefi düşünce sistemi ortandan kalkacak duruma gelmişti. Özellikle, zanaat temelli gelişen burjuvazinin ve aydın aristokratların sayesinde felsefe dönemi aydınlanma döneminde yeniden açılmış ve bilime dönüşmüştü. Doğu toplumlarında ise bu anlayış tümüyle büyük bir gerileme göstermişti. Veya Haçlı ve Turani barbar saldırıların medeniyeti ve eserlerini ortadan kaldırması ile bu süreç gerilemişti.

Her dinsel öngörü kendi içinde kurallarını oluşturmakta ve ibadet, ideoloji, sanat, yaşam, üretim, örgütlenme, gelenek, görenek yani yaşamda var olan kültürel ve üretici değerlerinde aynı oranda biçimlendirilmesini sağlamaktadır. Örneğin daha ön-

[160] Felsefenin pozitivizm temelinde alınıp bilimin Tanrılaştırılması da, dini fundementalizm kadar tehlikelidir. Bu kanımca hayatı bilim olarak anlamına gelir ki, yaşam salt bilim değildir. Bin yıllardan gelen insanlık kültürü dini ve yaratılarını görmezlikten gelmek veya hafife almak pozitivizm ve pozitivistlerin çıkmazıdır. Diyalekt taraftarı olan bir düşünce çerçevesi ve mantığında, bunun anlamı yoktur. Bu ince ayrım bilime ve bilimsel kimliğe yüklenilen anlamında değerini belirleyecektir. Bilim tapıcılığı yapanların engelini tartışmakta gerekir diye düşünüyorum.

ceden Miken Trak boy uzantılı Ermeniler, Anadolu'ya geldiklerinde Kurdilerle akrabalık bağı kurup kültürel değerler bakımından karşılıklı etkileşmişler. Onlar da bu etkileşim sonrasında doğa tapınmalarına (Ay tanrısı (ArMe),Güneş tanrısı tapınmacılığı (Ezdan) gibi) başlamışlardı. Fakat daha sonraları Hristiyanlığı kabul etmeleriyle tüm dinsel motiflerini Hristiyanlık inançlarına göre yeniden oluşturmuş, ayin ve bayramları da bu dinin özelliklerine göre değişmiştiler. Yaşadıkları coğrafyada diğer kardeş yerli halklarından ayrışmışlardı. Kurdilerin İslam'ı kabul etmelerinden sonra ise bu akrabalık bağları doğal olarak daha çok zayıflamıştı.

Dinsel görev olarak Mısır, Filistin gibi güney uygarlık bölgelerinde Tanrı ile kral aynı kişiyi ifade ederken, Mezopotamya Kurdi coğrafyasında ise Krallar başrahip unvanlarını almış ve halka ibadeti öğreten ve kuralları uygulayan yüce insan motifiyle öne çıkmışlardı.

İndo-Kurdilerin üretim ilişkilerinden kaynaklı olarak, yöneticileri daha aktif ve daha savaşçı oluyordu. Bu anlamda bu kralların misyonları toplum ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yetenek üretebilmek durumundaydı. Yetenekleri daha çok güç ve savaşçılık üzerine kuruluydu. Din kavramı ise, doğa şartlarına uygun motiflerle biçimlenmişti. Ateş, dağ cinleri, Fırtına-Güneş tanrısı ve tanrıçası vs. gibi tanrılarla biçimlenmişti. Aktif bir dini rol söz konusu değildi. Dolayısıyla yönetime taşındıkları yerlerde ise, yerleşik toplumun kültür ve din öğelerine saygı duymuş kendi Tanrılarını taşıdığı halde, tarım kültüründeki Tanrılara daha büyük saygı göstermişlerdi. Kültürel olarak asimle olmuşlardı da denilebilir. Niş(çoban)lerin, Hatti ile Komuh (tarım)kültürü içinde asimle olması gibi. Yani çoban kültürler uzun süreç ile birlikte başta yıkıcı olarak gelseler de, süreç içinde tarımcı kültürün içinde asimle olmuşlardı.

Kuşkusuz dinlerin temeli bu coğrafyada oluştu, yani Zagros kültür-kökenlidir. Daha önceden Huda olan- H(X)aldi, batıya gittikçe Yunan kültüründe bin yıllardan sonra Kibele olmuştu. Hattiler, Kurdiler ile ortak panteona sahiptiler. TeSup(Tarhun,

Tarku)- fırtına tanrısı, bizim tanrımızdır derken, Aynı tanrı Ege uygarlığında önceleri gökte, sonra Olimpus'ta yaşayan Zeus (seçilmiş fırtına) tanrısını yaratmıştı. TeSup'un elinde üçlü şimşeği, Zeus ile Pseidon'un eline de verilmişti. TeSup'un varlığı ve hikâyeleri MÖ.2500-2000'e tekabül ederken, Zeus MÖ.400–500 yaratısıdır. Bu durumda, bu orijin dinin kökenini tartışmayacak veriler sunuyor bizlere. Ve en önemlisi Kurdiler için Tanrıların yaşadığı ve insanlar için kararlar aldıkları merkez yer NiSir (CUDİ-GUTİ) dağıydı. Bu konumlanma olarak hiçbir değişiklik olmadan Yunanlılarda da Olimpus Dağı olmuştu. Ele alınan Mitler ve onların yaratı kahramanları Kurdi devşirme efsanelerinden başka bir şey değildi. Batılı araştırmacılar bu durumu bir zül olarak gördüklerinden, işin zahmetine girmeyip detaylı incelemeler yapmanuşlardı. Batı da yaratılanlar çağ özelliğine göre biraz daha yüksek karakterdeki mitlerdir. Öyleyse kültürü doğuran coğrafyayı doğru analiz etmek gerek. Volney'in, İncil ve Tevrat'ı kastederek, "siz bir Zerdüşt temayüllü doğuşsunuz" anlamındaki ifadesinde, haklılığı bilmelerine rağmen, dönemin yazıtları ortadayken, Kurdi orijin yine reddedilmişti. Zerdüşt'ün vaftiz töreni, Annesi 15 yaşındayken gökten (Ahura Mazda dan) gelen ışık demetiyle hamile kalması, İsa'nın doğuşu ile Meryem'in hamile kalma motifiyle ne kadar benzeşmektedir. Roma'yı kuran kardeşlerin Trahun/Tarku olduğunu bilmeleri ve gerek mitolojik ve gerekse de geldikleri yer-coğrafya açısından ortadayken, semboller ile yaratılar, Khurdi-Hatti-Xaldi kültür ürünleriyle bire bir benzeşikken, hatta yaratım mitolojilerinde, onların ArZawe veya bir diğer mitolojik anlatımda TuruWa veya Karia(Lidya)'dan geldikleri düşünüldüğünde, yine Kurdi orijin köken kabul edilmemişti. Romus ile Romulus hikâyesi, bin yıllar sonrasında Gılgameş ile EnkiDu yaratımından başka bir şey değildir. Biri Roma'nın kurulmasını, öteki ise, Uruk kenti ile uygarlığının yaratımını anlatır. Helas(Grek)lar böylesi bir yaratıyı ve egemenliği kabul etmeyip, Latinlere kent iktidarını kendi soyunuza alınız kışkırtması ile Urukta zamanla Samilerin iktidar olması benzeşik olmasa da, ortak figürleri içerir. Kabul edilmeyen, Kengi (Kuzey Sümer: Suplar)de, Roma'ya, oradan

Yunan medeniyetini yaratan Khurdi-Hatti medeniyetine, oradan, Med-Zerdüşt kültürüne kadar, yaratıların bu ortak kültürden doğduğunun kabul edilmemesidir. Çünkü Avrupa'da biliyor ki bu dönemlerde buzul çağ içinde yaşayan atalarının, yaratacağı veya bırakacağı hiçbir şey yoktu. Ve tüm bu yaratılar, ArZawe coğrafyasından, kendilerine taşınmıştı. Yani kendilerini bu coğrafyadan gelen göçebelerin çocukları olarak görmüşler. Kökenlerini bu kavime dayamışlar. Bu sebeple Fransızlardan özellikle Almanlara kadar bilim çevreleri özellikle bölge tarihiyle ilgilenmiş ve tüm yaratılar ve uygarlığın somut eserleri, Urimiye'den, Güney Suriye'ye, oradan kuzey Kaşkaların ülkesine ve ArZawe bölgesine kadar ortak ürünler olduğu, morfolojik-antropolojik anlamda kanıtlanmasına rağmen, bu veriler dahi göz ardı edilmişti. Kurdiler neolitik çağın yaratı çocuklarıdır. Neolitik dönem, Zagroslarda onların yüzüne değildi. Dolayısıyla bu şanslı başlangıcın çocukları olmaları bundandır. Sadece güneş ve suylada bu uygarlık açıklanamaz, buğday ve Arpa'da bu doğuşun meyveleriydi.

Kaldı ki günümüzde dahi, Hatti-Xaldi-Med kökenli anlayış olan: Safavi(ZereTakke) öğretisi dahi, Firuzu kökenli Safavi olmaktan çok, Orta-Asya'dan Amerika'ya kadar geçerli olan Şamanizm'le açıklanmaya, keza, yine bu kökenden beslenen Ezdanilik: Yezit'e bağlanmaktadır. Kadiri anlayışındaki, zor ve güçlü-acıya dayalı Mani öğretisi görmezden gelinerek, Arap kültürün, hatta günümüzdeki, Nakşîliğin kurucusu Mevlana Xaldi, Nakşîler tarafından; Nurculuğun yaratıcısı Said-i Kurdi dahi, bu öğretiyi izleyenler tarafından Kurdi olarak kabul edilmemektedirler. Bu din adamları derin devletin siyaseti sonucu olabildiğince Türkleştirilmektedir. Oysa bu kişilerini genlerinde kodlu yaratım kültürü olduğu bilinirse, bu yeteneklerin atalarından hediye olduğu kabul edilirse sanırım daha sağlıklı bir tartışma ortamı olacaktır.

Her dinde özel günler ve dolayısıyla bu günde kutlamalar ve hayırlı gün dedikleri günler vardır: Örneğin Hazreti Muhammed'in doğum günü olan "Kandil" geleneği aslında Zerdüştlüğün aydınlanma hikâyesinin, ortalığı aydınlatma, gün-

ateş ve ışığının kutsallığı ile ne kadar ilişik olduğu su götürmez bir gerçektir. Veya İsa'nın göğe çıkma motifinde yine aydınlık için mum dikilmesi aydınlatılması aynı Zerdüşt motif içeriğidir (bu yüzden Kızılbaş ile Ezdanilere bu gelenek nedeniyle mum söndü, safsataları uydurulmuştu. Oysa onlar ışığın dini olan Khurdi-Guti-Hatti-Xaldi-Zerdüşt ve Mani sentezi dinlerin devamcısıydılar). Bu özel günlerde festivallerin yapılması Kengi-Sümerlerde, Kurdilerde, Hattiler de festival günleri kutlamalardan farklı değildir kuşkusuz. Bu festivaller Teşup-Hepat (Piani krallığında: Xaldi-Xalti) bayramı, ayinler olarak rutin iken, baharda 21 Martta hemen tüm Mezopotamya halkları arasında farklı bir isim olarak kutlanması da rastlantı değildir. Mısır'da Osiris'in, bereket habercisi olarak görülmesi (daha önceden de belirtmiştik erkek Tanrı motifi Mısır'da oldukça hakimdir), Ege kültüründe bu Artemis olarak kendini ifade etmiş, Hattiler de Telipinu bir anlamda üreme tanrısı olarak kutlanmakta ve hayvan çiftleşmelerini de ifade etmekteydi. Kuşkusuz en önemlisi Kengi-Sümerlerde bu yeniden doğuş bayramı olarak kutlanmasıydı.

İlk şehirleşme hareketinde ve kentlerin yaratılmasında yine dinin büyük etkileri vardır. Yeryüzünün çobanları olan Kengi'deki Kale(Gal)ler ince zekâları sonucu şehir hâkimiyetini ve modernizasyonunu sağlamak ve dağlıların saldırısından korumak için kentlere kutsal anlamlar yüklemişlerdi. Her şehir devleti "Tanrının ülkesiydi:" İslam'da Kâbe, Hristiyanlarda, Kudüs, Yahudilerde Süleyman kenti-ağlama duvarı; kutsal tapınaklardaki Tanrı evi inancıda bu dönemden beri gelen bir inançtı. Kurdi coğrafyasında bu daha çok, Zigurta(ZiGerda)lar olarak inşa edilmişti. Dinin, insanın bir yaşam tarzı olması ve kentlerde güçlü bir şekilde örgütlenmesi bu anlamda tesadüf değildir.

Dağlık bir coğrafya insanları kültürel etkileşimin azlığından dolayı, özgün motiflerini ve kendini var eden ulusal karakterini çok güçlü olarak koruyabilme olanağına her zaman sahiptiler. Bu iletişimsizlik onları daha tutucu ve kendine dönük yapıyordu. Oysa kentler heterojen yapılanmanın ve karşılıklı etkileşim dolayısıyla uygarlıkların (sentez kültürlerin) doğduğu yerlerdi.

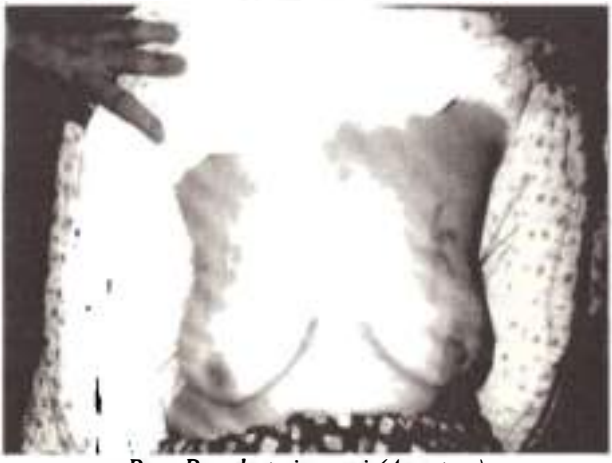
Doğu toplumların en büyük özelliklerinden bir diğeri ise dinsel görünüm ile ulusal karakterin birbiriyle aynı olmasıdır. Dolayısıyla bir milleti bir diğerinden ayırmak için dinlerini çok iyi izlemek-bilmek gerekmektedir. Bu bağlamda Milligen doğu toplumlarını tanımlarken, "doğuda din milliyetle eş anlamlıdır " demektedir. Bu düşünce haksız bir temele dayanmaz, gerçekliği olan ama eksikliğiyle tartışılabilecek bir çıkarımdır. Tevrat'ta Krallar bölümünde şöyle yazar (Bap17); Fakat her millet kendi ilahlarını yaptı ve her millet oturmakta olduğu şehirlerine, Samiriyelilerin yapmış oldukları yüksek yerlere evlerine onları koydu. Ve Babil adamları Sukkat-Benotu yaptılar ve Kut adamlar NerGali yaptılar ve **Hamat adamları AşiMa'yı** yaptılar ve **Avalılar Nibhazı ve Tartakı yaptılar** ve Sefervaimliler oğullarını Sefervaim ilahlarını Adram meleke ve Anam meleke ateşte yaktılar." Bu dizelerde bir anlamda bu gerçekliği tanımlasa da, aslında dönemin Babil süreci ile Kurdi ve Elam ile bunlarla sentezleşmiş kısmi Sami kabileleri dışında ilk kez güçlü bir Sami krallık bu kadar kendi soyunu belirterek ve kültür ürünlerini Mezopotamya'ya taşıyarak belli ediyordu. Sorunda buradan çıkıyordu. Dolayısıyla bu dönemde çelişki ve sömürünün köleci yaşamın en doruğunda yaşandığı dönemdi. Keza bu dönemlerde çelişkilerin bu kadar derin olması nedeniyle de dinsel karakterler kendilerini bu kadar güçlü ifade edebilme olanağı bulmuştu. Madenciliğin de, tarım ve çoban zenginliği kadar değerli olduğu bu dönemde sınıfsal ve sömürü şartlarını da çok belirgin hale getirmiş ve savaşların şiddetini, ulusal karakterlerin güçlenmesini ve ayrışımını dolayısıyla sınıf temelinde ulusal-dini çatışmaların bu kadar güçlü bir karakterle oluşumuna ve yeniden biçimlenmesine neden olmuştu.

MÖ.4000 li yıllarda daha çok ilkel-feodal merkezi şehir iktidarları ile göçebe veya dağlık çoban kavimleri arasında güçlü savaşlar ve talanlar vardı. MÖ.2000lerde madenciliğinde başlamasıyla birlikte üretim çeşitliliği ve onunla doğru bir temelde gelişen gezgin ticari kolinize, çelişkileri daha da artırmış; Tunç ve demir madenciliği nedeniyle güçlü savaş ve işgallere yol açmıştı.

Dolayısıyla, ilkel düzeydeki örgütlenme sonucu oluşan küçük yapılarda tarım veya hayvancılık ile gelen kısmi artı değerlerin korunması ve eşit paylaşım ihtiyacı, onu korumayı gerektiren bir sınıfı yaratırken, bu örgütlü yapı gelişip, kent yapılanması büyüdükçe bir başka komşunun zenginliğini de alarak daha zenginleşme düşüncesinden dolayı savaşlar güçlenmişti. Kahramanlar çağında güç ve yeteneğe dayalı iktidar gerçeği süreç içinde karakter değiştirerek zenginliğe sahip olma ve uzun dönem bu zenginliği özelde ailesi ve genelde ise kendi kavimi için sahiplenme gerçekliğine taşımıştı. Bu gerçeklik birini ötekinden ayırmış ve din bakımından da farklılaşımların doğmasına neden olmuştu. Her kentin Tanrısı ve koruyucusunun farklı olmasının nedeni de buydu.

Din ve Klan İlişkisinde Mezopotamya Motifi: Daklar (Dövme)

İlkel din yapısında, totem tapınmacılık esastı. Ardından soyutlama süreci ile birlikte Paganizm etkili olmuştu. Ama her dönemde din, kavim esasının doğmasına ve ulusal motiflerde totemlerin oluşmasını sağlamıştı. Dolayısıyla, kavimleşme süreci ile din gelişimi arasında direkt bağlantı olduğundan, Tevrat önemli bir kaynak olarak ele alınmaktadır.

Res. Bereket simgesi (Ayıntap)

Freud, dinin kökeniyle ilgili ilk çalışmalarında, ilkel cemaatlerin, tıpkı sosyal örgütlenme tarzında ilkel kabilelerde olduğu gibi, bir erkek ile çok kadın ve çok çocuk esasına dayandığını belirtir. "Erkek çocuklar buluğ yaşına erdiklerinde, baba tarafından evden kovularak, kendi klanını devam ettiriyor, oğullar ise kendi cemaatini oluşturmak için yeni yönelimlere giriyordular. Kovulan çocuklar aynı zamanda babayı da öldüre biliyordular. İnsanlığın ilk halinde, "yamyamlık olduğundan bu davranışı garipsememek gerekir. Büyük ihtimalle yemek şölenlerinde ki eğlencelered insan eti de vard. Hatti yazıtlarında insanın kurban edilmesi ile ilgili yazıtlar vardı. Keza İshak'ın kurban edilip yakılmak istenmesi gibi. Hatti tarımcıl toplum ile birlikte Güneşin kralllığı yasalarında bu yasalk insaklanmış ve günah görülmüştü. Sosyal dayanışmacılkta ilkel dönemde mağaralarda yamyamlık varken, Şenidar'da yaşlılara bakılmış, kırıkları tedavi edilmişti. Sosyal teşkilatlar, ahlaki değerler ve dinlere kadar birçok şeyin temeli, cinayetlerden ve onların hatırası ile düzenlenen ayin ve bayramlardan kaynaklanmaktaydı. Bir anlamda babayı yüceltme törenlerin esasını oluştururdu... Dolayısıyla baba Tanrısal bir güç olarak görüldüğünden ona tapınma söz konusuydu (tanrı baba motifi burdan gelmekteydi). İsa'nın kanlı ölümü de bu davranımın tecellisidir." Kimi sosyal bilimciler ise, tüm toplumlarda totemizmin olmadığını dolayısıyla, bu değer ve öngörünün genellenmeyeceğini savunarak bu görüşe karşı çıkmışlardır. **Jung,** Freud'un bu düşüncelerini biraz daha ileri götürerek, kolektivist toplumsal bilinç ve ferdiyet kavramlarına inmişti. İsa, Batı uygarlığının bireyi, yani 'ben'iydi diye açıklamıştı.

Totemizm ilkel din şeklidir. Adına klan denilen bir insanlar grubunu kutsal yaratıkları ya da kimi kutsal nesnelere bağlayan şeydi. **Thurnwald,** ilkel kökende, tarımcı toplumların dinsel gelişim ile çoban kültürde olanların farklı seyirler izlediğini, örneğin, tarımcı toplumların, animizm (pagan kültürü) ağırlıklıyken, çoban-dağcı toplumlarda büyük (Dağ, Gök, Fırtına)Tanrı inancı daha etkindi. Komuhlarda, krallıklarını ifade ederken, büyük hayvanların üzerinde figürlerle bezeli ve pagan kültür

ana unsurken, çoban İndo-Zagroslar da ise, TeSup=büyük fırtına Tanrısı önemli bir karakterdi. **Challa**'ye göreyse, ilk insanlıkta Freud'un dediğinin aksine, totemi yeme yasağı vardı. Dolayısıyla insanlarda yamyamlık kültü genel bir davranış değildi. Ama kişinin totemin adını ve işaretini taşıması ile totemle aynı kimliği taşıması önemliydi.

Res. Kadının çenesinde Güneş tanrısın simgesi (A.Medi başlık)

Bizim burada ilgileneceğimiz unsur, klan veya sonraki dönemlerde kavimi belirleyen veya bir diğerinden ayrıştıran, semboller üzerine olacaktır. Bunun için, Kurdilerin kendi coğrafyasında orijin kökenleri olan dak-dövmeleri konu alacağız. Dövme, deri tarafından tümüyle yok edilemeyen bir boya maddesinin belirli bir teknikle alt deri yüzeyine kadar işlenmesi olarak tanımlanmaktadır. İlkel dönemlerde insanlar, bunu bir kemik ucu veya ucu sivri bir taşla gerçekleştirdikleri bilinir. Her ne kadar Roma döneminde, mahkûmların ve kölelerin dövmeyle damgalandığı, bunun İngiliz hukuk sistemine kadar yaygınlaştığı üzerine yazımlar varsa da, dak'ın yapılması ile ilgili kesin bir tarihleme söz konusu değildir. Oysa yazılı tarihten beri bunun olduğu bilinmekte, hatta ilkel insana kadar indirgene bilmektedir. Kurdilerde, Güneş, Ay ve Fırtına tanrısı TeSup'un, Ezdan'ın simgelerini günümüze taşıyan dövme işaretleri vardır.

İlkel dönemde, klanın ve yüce unsurun simgesi olan daklar, güçlü olma isteğiyle yapılmakta beden bu daklarla kutsanmaktaydı. Sonraki dönemlerde büyüsel bir görünüme de bürünmüştü. İnsanı koruma inancından olacak ki, MÖ.2000lerdeki, Mısırlı mumyalarda da rastlanılmıştı.

İ.Z. Eyyüpoğlu'ysa, Anadolu kadınlarında, "peygamber kızı Fatma'yı kölesinin zorla öptüğünü, öpmekle de yetinmeyip dişlediği için, izler kaldığını, bu yüzden bu olayın kötüye yordanmaması için, bütün arkadaşlarının dövme yaptırdığı" için, yapıldığına dair inancın halkta yaygın olduğunu belirtmektedir (İslam dönemi çarpıtmalarından). Günümüzde, dak yaptırma nedenleriyle ilgili olarak;

Hastalıktan, nazardan korunmak, toplumsal ve dinsel değerleri belirtici amacı, doğurganlık simgesi, süslenme-estetik, uğur getirsin, tılsımlı sayılmak, kahramanlık simgesi, Tanrıların onayının temini, dinsel ve büyüsel amaçlar için yapıldığı tespit edilmişti.

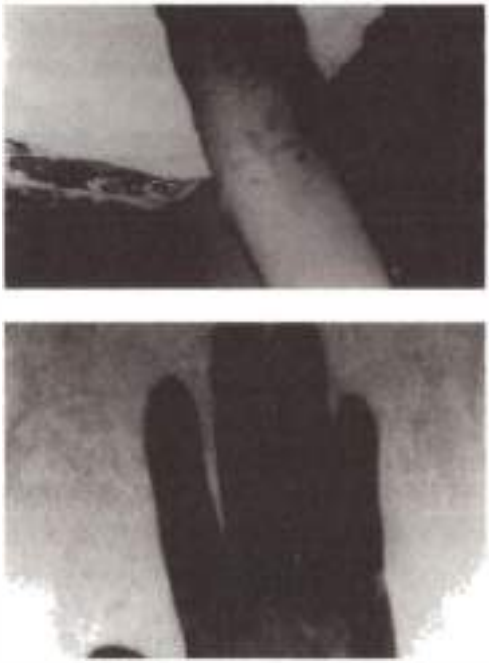
Dak yapılırken, anne sütü (önemli), barut ve çıra isi karıştırılarak, elde edilen malzeme birkaç gün bekletilir. Ardından tavuk tüyüyle deriye sürülür. Bir araya getirilen iğnelerle dak yapılır, resim önceden de deriye çizilebilir. Dak genelde mavi veya yeşil renktedir.

Kurdistandaki yaygın "dak" anlayışı diğer bölgelerde bu kadar çok gelişkin değildir. Mezopotamya'da kavimleşmenin ilk oluşum yeri olduğu için, Kurdiler için "dak" önemlidir.

Resim. Fırtına Tanrısı TeSup'un simgesi (Yabası-şimşeği)

Resimlerde, bereket tanrısının (süt ile doğurganlık isteğidir), TeSup (üçlü yaba şeklinde şimşeği vardı. Fırtına Tanrısının koruyuculuğu ve esirgeyiciliğine inanılırdı), Güneş kursu (gerek fırtına tanrısı ve gerekse de Güneş Tanrısı Ezdan'ın simgesi (Nes-Hatti'den, Maiteni ve Manay ülkesine kadar geniş bir coğrafyanın ortak Kurdi Tanrı-panteonlarıydı), merhamet, esirgemek ve ailesine bolluk işaretleri yoğunluktadır. Kimi haçlar gamalı, kimisi ise düz motiflidir. Düz motif Hristiyanlık sembolüdür. Gamalı ise, Hatti kökenli olduğunu (KaŞiyare dağlarında güneş ve gamalı haç motifleri= Nirdo ile Nirbolardan dolayı) gösteriyor.

Tarih ve medeniyet, kavim kökeni daklarda mevcut olduğu için, bu temelde yeni ve derin araştırmalara oldukça ihtiyaç vardır. Bir anlamda Kurdilerde kavimleşmenin, ortaklaşmanın gereksinmesi olarak da incelenebilir.

Yağmacılık ve Kan Davası

Asur süreciyle birlikte zayıflayan Kurdi otoritesi, bölgede yağmacılığın doğuşuna neden olmuştu. Kavimler göçü sonrasında ise, bu yaşam tarzı daha bir derinleşmişti. Kurdilerin güçlü-egemen devletlerinin ortadan kaldırılması bölgenin, akıncılar tarafından sürekli talan ve yağması sonucunu doğurmuştu. Kurdilerin bölgedeki merkezi otoriteleri zayıfladıkça denetimsizlik bir o oranda büyüyordu. Bu süreçte, kendi içinde denetimsizliği doğurmuş ve yağmacılık kaçınılmaz bir sonuç olmuştu. Merkezi güçler yağmacılıktan dolayı, artı değerlerin toplanmasında etkin rol oynayamayınca, kendileri de yağmacılarla yağmalara çıkmışlardı. D. Avcıoğlu, bu anlatımı çok net olarak yazar. Bölgeye gelen Türkmen ve Kurdi yağmacılar bütün bölgeye talan vererek ayakta duruyordular. Onların tek işi yağmaydı. Bunu kuşkusuz yapanlar, başta Kurdilerin savaşçı gücünü oluşturan göçebe ve dağ kabileleriydi. Zamanın şairlerinden, El-Kutami şiirinin bir beytinde bunu çok iyi yansıtmaktadır.

"Bizim işimiz: düşmana, komşumuza baskın yapmak, kimse bulamadığımızda da kardeşimizi bulursak kendi kardeşimize[161] baskın (gazve) vermektir."

Şerefhan da, Şerefnamede bunu bir övgü olarak belirtmekte , Kurdilerin, onurlarını korumak ve bir başkasının emrine hizmet etmemek için, soygun ve talan işlerini gerçekleştirdiğine değinmektedir.

Davullar ölüm ve helak nağmeleri çalınca

Ney de ecel makamında okumaya başladı

Yaylardan çıkan oklar **yağma yolunu tuttular**

Ve her köşeden büyük bir kargaşa çıktı

Atlama ve manevrada eğitilimiş yiğitler

Birbirlerine girdi aslanlar ve kaplanlar gibi

Tarihçi Abu'l Farac'ta şöyle yazar: "1278 yılının yaz mevsiminde Türkmenlerden, çöl sakinleri(Bedeviler)nden ve Suri-

[161] Burada kardeş derken kendi kabilesini kastetmektedir.

ye'de toplanan Kürtlerden Müteşekkil bir kalabalık Suriye'de bir araya geldi. Kilikya'yı istila ederek Hamdun'a kadar ilerlediler, memlekette büyük tahribat yaptılar ve çok ganimet aldıktan sonra geri döndüler."

Oysa tarihsel süreci incelediğimizde, ısrarla belirttiğimiz şey, Asur ticari kolonileşmenin oluştuğu dönemde, merkezi devlet olduğu için bölge içinde, gerek Ergani gerekse de Ankara'ya yakın Kanes veya Hattu(saşa)'ya giden Asur ticaret kervanları ve tacirleri herhangi bir saldırıya uğramamış, talan yağma olayına yönelik olarak Asur kayıtlarında tek bir talan veya yağma olayına rastlanılmamıştı. Bu da göstermektedir ki; merkezi hükümetin güçlü oluşu ve ona bağlı Hane-prensliklerin otoritesinin halk açısından değerinin ve kurallara uyma geleneğinin en somut kanıtı olsa gerek. Oysa yine Asur işgalci dönemin başlangıcıyla birlikte özellikle yerleşik ovalıların dağlara çekilmesiyle birlikte, sarp-dağlık yerlerden geçen krala bağlı postalar, kervanlar veya herhangi bir Asur ticari kolonisi imkân el verdiğince talan edilip, yağmalanmaktaydı. Bu durum adeta Roman'ın çöküş sürecinde, İslam'ın geliştiği dönemde Akdeniz'in artık bir Roma denizi olmaktan çıkması sonrasında, içe dönen Avrupa Hristiyan kültürü, iktisadi anlamda da kapalı ekonomiye dönüşmüş; bu durumun sonucunda soygunculuğun ve talanın olduğu bir ortaçağ yapılanması ortaya çıkmıştı. Hatta **T.More**'nin ütopyasında İngilteredeki adaletsizliğe dikkat çekmek adına, savunduğu ideallerin arkasında durarak, hırsızların öldürülmesinin sorunları çözmeyeceğini, ütopya ülkesinde hırsızların asılarak değil, yetenek ve meslek kazandırılarak topluma kazandırılabileceğini savunuyordu. Hırsızlık ve yağmacılık o kadar gelişkindi ki, İngiliz adaleti daha fazla hırsızı aşarak bu sorunu çözmeye çalışıyordu (keza **V.Hugo**, Sefiller roman'ından Jan valjanı karekter olarak ele alıp, hrısızlığın toplumsal sorunun yaratımı olduğunu göstermesi bakımından önemli bir eserdir).

Merkezi otoritenin zayıfladığı, iktisadi ve toplumsal süreçte kendi içine dönen tüm toplumsal yapıda bu gerçekliği yaşayabilirlerdi. Oysa bölge insanı, iç ekonomik ve sosyal yapıya dön-

dükçe, merkezi yapılanmayı yeniden kurmak için çabalayan güçlere de zarar veriyorlardı. Kurdiler, Asur işgal döneminde, merkezi otoriteleri zayıfladıkça kendi iç problemleriyle uğraşmaları kadar, aynı zamanda dışarıda bu güçsüzlüğü avantaja dönüştürmek isteyen güçlerle de mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Özellikle Kimmer, Asurî, Arami talancı ve işgalcilerine karşı talan ve yağma ile karışık bir direnç göstermişlerdi. Bu talancı güçler artık hiçbir otoriteyi tanımayan ve kendi kurallarını koyan bir toplumsal gerçeklik ve örgütlülükte yaratmışlardı. "Aşiret" yapılanması içinde hareket etmekte ve bu aşiret kendi içinde iktisadi gücünü oluşturmak ve sosyal gerçekliğini geliştirmek için talanlar yapmaktaydılar.

Xenephon da, bölgeden barışçıl bir şekilde geçmek istemiş, fakat Kardu(Kurmanç)lar o güne kadar düşmanlara karşı nasıl mücadele vermişlerse, on binlere de aynı şekilde davranmışlardı. Xenephon ise, Karduk(Paktuk)lara şu mesajı sürekli vermek istemişti. "Biz sadece bu topraklardan geçmek ve kuzey denizine (Karadeniz'e) ulaşmak istiyoruz, bunun dışında başka bir niyetimiz yoktur. Bu yüzden geçmemize izin verin". Fakat Karduklar, bu öneriyi benimsememişler ve Helen ordusunu imha edip yurtlarından kovana kadar savaşmışlardı. Tüm bu çabaların nedeni her ne kadar kendi vatanlarını koruma içgüdüsü olsa da, aslında parçalı da olsa, kendi içlerinde güçlü birliğin olduğunun da göstergesiydi. Çünkü birden tüm dağlarda ateşlerin yakılması ve ele geçirilen hiç bir Kardu'nun ser verip sır vermemesi, güçlü siyasi birliğin de ifadesiydi. Her dengesizlik kendi içinde kurallarını da oluşturuyordu (Bu krallık döneminde de böyledir, onun en küçük birimi olan aşiret düzeninde de). Bir başka örnek ise Avcıoğlu'nun, Türkmenlerin, NaTola'ya geliş sürecinde bu bölgede yerleşik aşiretlerle ortak olarak, ovalı (tarımcı) halkı yağmalamaya çıktıklarının anlatımıdır. Ama Kurdiler temel olarak oluşturdukları dengede şu şartları da oluşturmuşlardı. Esas kural; talan edilen şey geri verilmez, eğer karşı tarafın üstünlüğü varsa talan edilen şeyi tekrar geri almaya çalışır. Eğer başarabilirlerse talan edilen ve kendilerine ait olan şeyleri de almaya hakları vardır. Aslında dönemsel gözle bakıl-

dığında talan geleneği bir yiğitlik yarışmasıydı. Bu günkü gözle bakılmadığında dönemin özellikleriyle, dört bir yandan ticari alanların yabancılar tarafından kontrolü ve bu yüzden iktisadi güçten düşen (ağırlıklı Zaza) Kurdiler, iç ekonomi ve kendi yaşamlarını idare etmek durumunda kalmış, merkezi otoriteden ve kent devlet yapısından uzaklaşmışlardı. Hiçbir halk gibi, kimsenin ordusunda yer almamak temel ülküleri olmuştu. Bu ülküde onları yağmacılığa ve merkezi otoriteden uzak kendi hayatlarını ikame etmeye çalışmışlardı.

Şerefhan'ın dediği gibi kimsenin himmet ve sahiplenmesine sığınmak gibi, bir başkasının ordusunun altında köle askerler olarak çalışıp onların payelerini almak gibi bir amaçları yoktur. Kendi başlarına aç fakat onurlu bir yaşamı tercih etmeden ve işgalci ordulara karşı direnmedeki tek ölçüt olarak göstermek abartılı olmasa gerek.

Asur kralının dahi, bölgeye gezmeye geldiğinde tüm ordusuyla gelmesi, bu talan amaçlı saldırıların, hangi boyutlarda olduğuna yönelik önemli veri olduğu kanaatindeyim. Şerefhan'ın dediği gibi bu talan gittikçe sadece dışarıya dönük olma niteliğinden uzaklaşarak, kendi içindeki zengin aşiretlerin bile yağmalamasına neden olmuştu. Örneğin, **Millingen**, bölgede yaşadığı bir olayı şöyle anlatır;

Milan aşireti Satmaniss ve çevresine yerleşmişlerdi. Burası son derece verimli topraklara sahiptir ve bu nedenle diğer aşiretler, sürekli olarak bölgeyi ele geçirmeye çalışmaktaydılar. Bu durum Milanların çok işine yaramaktadır. Çünkü kendilerine saldıran aşiretlerle, birebir uğraşmak zorunda kalırlar, onları yenerek egemenlikleri altına alırlar. Bu yüzden Milan, tüm aşiretler içinde en etkili aşiret haline gelmıştı. Bu güç dengesini yeniden kurmak için Milanların düşmanları bir araya geldiler. Bu tür olaylar elbette bizim Batı dünyasında da oluyor. Fransızların, Rusların ya da Prusyalıların güçlenmeleri bizi kaygılandırmıyor mu? Evet, insanların kör hırsları dünyada benzeri kanunların uygulanmasına yol açıyor.

Bu saldırgan birliğin bir araya geldiği tarih 1860'tı. Birlik-

teliklerindeki tek amaç ise, Milanları tamamıyla yok etmekti. Tüm birlikleri telef edilecek ve toprakları ellerinden alınacaktı. Milan toprakları ele geçirildikten sonra burayı Şikakilerin alması konusunda anlaşmaya varılmıştı. Şikakiler burayı, Elbağda kaybettiklerinin karşılığında tazminat olarak elde edecekti. Mukri, Şikaki ve TaKuri aşiretlerinin oluşturduğu birliklerin iki bin beş yüz atı vardı... diğer tarafta (Milanlarda) altı yüz Milan ve şefleri Ömer Ağa'nın yiğitliği vardı. Milanların savaşçı ruhları, bu birliklere ek güç gerektiği düşüncesini gündeme getirdi. Bu ek gücü devletten isteyeceklerdi. Yetenekli bir diplomat olan Ehme bu işi üzerine aldı. Ehme, Van paşası olan İsmail Paşa'ya gitti... Ehme (Türklere de rüşvet teklifi sonrası), böyle bir desteği aldıktan sonra, diğer aşiretler üzerinde kavgasız bir biçimde üstünlüğünü kurabilirdi. Bu arada, hep birlikte büyük bir ganimetin sahibi olabileceklerdi... Ehme aslında hiçbir şey yapmamıştı. Sadece yöneticiler ile düşmanları karşı karşıya getirmişti. Elbette ki o, yöneticilerin, yani resmi kuvvetlerin yanındaydı. Bu garip karışım Van'daki yönetimin her türlü yaklaşımından rahatsızlık duyduğunun, bu birliktelikleri yok etmek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarının kanıtıdır. **Özellikle dağınık aşiretler arasında olacaksa bu onların çok işine gelir: Divide et impara (böl ve yönet) eski bir deyiştir ve de Türklerin diğer uluslarla ilişkilerini çok iyi belirler.** Farklı ulusları kendi yönetimleri altında nasıl topladıklarının bir göstergesidir bu söz. Bu politikaya göre; Kurdi aşiretlerini birbirlerini yok etmek için çabalarken görmek, son derece memnun edicidir... Bu olay yazarın gözünde Kurdi yurtseveri olan Milanlar ile ona karşı dağlı aşiret savaşı ve Milanlar savaşı kaybettikleri için bölgeyi terk ediyor, birleşik aşiretler elde ettikleri ganimetleri pay ediyorlar... O dönemde bölgede komutan olan Milligen, Mil aşiretinin tarafını tutarak bunların (Millerin) geri gelmesinde büyük çabaları olduğunu anlatır ve Milanlar eski yerlerine yeniden yerleşip elde ettikleri ganimetleri yeniden geri almışlardı.

Sonuç itibariyle bu anlayışta aslında başrole geçen Ehme oluyor, yani çatışmalar Ehme tiplemesinin var olmasına neden oluyor ve sistemin devamının en güçlü tanıkları bu tür tipleme-

ler olmaya devam edecekti. **Tıpkı *Mem u Zin*'de; Bego tiplemesinin, Medlerde, Hırbo'nun veya Partaenlerde; Hidyap keyası; SareTe ile yine GurMeye keyası; DoMeTiya, Roma döneminde ise; Ruha efendisi ApeKar gibi karakterlerin benzerlerinden biridir, Ehme. Osmanlı'da İdris-i Bitlisi, Şerefhan'ın torunu döneminde Haydar gibi.**

Yeniden çok öncelere dönersek, benzer olayı yerleşik SupArdo kavimlerinin boşalttığı alanları Arami talancılarla birlik olan dağlı Kurdi kabilelerinin, (yerleşik-ovalı) Kurdilerin zenginliğini yağmalayıp topraklarını gasp ettiği dönemde de görüyoruz. Kuşkusuz bu işbirlikçi yapı içinde ilk Bego-Hırbo tiplemeleri var olmuştu. Sonrasında Ehme tipleri olduğu gibi. Bu örneği en iyi anlatı olarak gördüğüm için uzun bir şekilde yer verdim. Ve bu anlatı aslında bir anlamda yağmacılığın güzel bir özetidir. Yüzlerce yıl Kurdilerin otorite oluşturamadıkları topraklarında anarşi ve yağmacılık bir yaşam şekli olmuş ve yüz yıllardır uygarlığın bitimini ve yıkıntısını sağlayan bir geleneği de Kurdiler kendi içlerinde oluşturmuştu. İşgalci güçler ise, her zaman bu zafiyetlerin yanında yer alarak birlik çabaları yok edilmiş ve böylece böl yönet politikası ana eksen olmuştu. Asurlularda başlayan bu süreç, Yunan'a, ondan Bizans ve Pers'e, Bizans'tan Osmanlı ve İran'a miras kalmış bir siyasi mirastı.

Talanda bir başka kural ise; sahipsiz olunan bir mal bulunduğunda veya alındığında, malın sahibi, varlığın kendine ait olduğunu kanıtlar ise, malı kendine iade edilir. Kurdiler yağmacılıktan çok, aslında belli kuralların (merkezi otoritenin) olduğu dönemlerde, en büyük problemin kan davası olduğunu bilmekteyiz. Her ne kadar kan davası birçok sosyal bilimci tarafından Arami kökenli ve dolayısıyla oradan, Müslümanlığa "Kısas" ilkesinden kaynaklandığını belirtse de, antik tarihte bu âdetin Kurdilerde de tüm özellikleriyle olduğunu biliyoruz. Bir kişinin, ötekini veya birilerini öldürmesi sonucu, ihtiyar meclisi ve aşiretin önde gelenleri toplanarak, kanın karşılığı olan değeri tespit ederler. Eğer anlaşmazlık olursa karşılıklı kan oranı alınır ve bu yıllarca ve nesillerce devam edip gider ve ta ki birinin diğerine

üstün gelene ve kanda yenilen aşiretin bunu kabul ederek başkalarının yardımıyla sorun çözülene veya aşiret dağılıncaya kadar devam eder. Eğer kan tespit edilirse, kanı döken aşiret tarafında biçilen ve bağımsız aracılarında kabul ettiği, kan karşılığını vermek durumundadır. Eğer aşiret fakir ise, bu bir kız da olabilir. Bunun en güzel örnekleri, Mısır ile Hattiler arasında olan savaş sonucu doğan barışta, Hatti kralının kızını Mısır hükümdarına vermesi veya Mediya ile Lidiya arasında İskitler nedeniyle yıllarca süren savaşta Mediya Kralının, Lidiya Kralının kız kardeşini almasındaki olay ile benzerlik taşır.

Burada önemli olan temel mantık, şahısın sadece bu olayda sorumlu olmaması ve tüm aşiretini bağlamasıdır. Ailesi veya aşirinden biri öldürüldüğünde bu kanın karşılığı alınabilir. Kanın karşılığı olarak, toprak, para, hayvan veya farklı bir değer ifade edilen şeyler ile ödenir. Mal ile kız vermenin de adetleri görülmüştür. Kızdaki tek sakınca şudur, kız evine dönebilme hakkına sahip değildir. Eğer döner ise ya aile geri gitmesini sağlar veya kendileri infaz ederek kanın bedeli böylece ödenmiş olur. Genelde kadına o aşiretin veya evin en zor işleri verilir ve bir anlamda Aşiretin soyundaki kişi cezalandırılır. Eğer kadın erkek çocuk doğurur ise, aşiretin bir mensubu olmaya hak kazanarak onun bir parçası olur. Aksi takdirde kız doğurur ise, tam tersi, hiçbir bağımsız özelliği alamaz. Bu kadar acımasız bir anlayışa dönüşebilir.

Kan, aşiretin kendi içinde bile dökülürse, Aşiret önde gelenleri aşiretin içinde kan dökenin, kanı dökülen aileye bir bedel ödemeyi kararlaştırır ve bu bedeli kendi aile birimine bildirir, eğer aile (el) bu değeri kabul etmez ise aşiretten dışlanır ve cezası aşiret tarafından verilir. Bu anlamda hiçbir "El," bu kararı almaya cesaret edemez.

GÜNÜMÜZ DÜNYASINDA KURDİ ADET-GELENEK VE GÖRENEKLERİ

Res Yüz Görümü (Hatti)

DÜĞÜN-EĞLENCE: GOWEND

Düğünler, Kurdilerin en orijin yapısını gösteren ananelerden biridir. Kuşkusuz her toplumun düğünleri kendi orijin özelliklerini yansıtan öz biçimlenmeyi gösterir. Çünkü tüm sanat ürünleri, sosyal yaşamları, giysiden, yemeğe, oyun-folklora kadar tüm değerlerin yansıtıldığı ortamdır düğünler. Düğün kadar önemli kutlamalarda da bu motifleri görebiliriz. Kuşkusuz bu özel günler arasında en önemlisi; baharın gelişiyle birlikte kutlanan Newroz'dur. Bu gün yeni bir yılın bereketi ve özgürlük gününü ifade ettiği için, ateşler yakılır ve Med geleneğine uygun olarak yakılan ateşlerin üzerinden insanlar atlarlar. Ve tüm yıl boyunca yaptıkları günahlardan arınırlardı. Aslında eskiden Magilerin ateşleri yaktıkları bilinir ve bir tören şeklinde kutlanırdı. Bu daha sonraları özgürlüğün sembolü olduğu için bayram gibi kutlanmaya devam edilmişti. Bu hayırlı olgu, Kürdilerin yaşamlarının her alanına girmişti. O gün Kurdiler, düğün

havasında, en güzel elbiselerini giyer, süslenir ve ateşin üzerinden atlardılar. Kız atladığında onun atlayışından hemen sonra sevdiği de arkasından atlar, eğer kızın delikanlıda gönlü varsa geri döner ve hemen yeniden atlardı. Veya tam tersi delikanlı atladığında kız atlarsa duyguya cevap vermiş olur. Duyguların yansıtılmasına uygun olan bir başka ortam ise Govenddir (Asur kralının, "karşımda yine omuz salladılar. Bir durdular" dediği oyundur. Demek ki Gowend aynı zamanda bir savaş oyunudur. Davul ise bir savaş aracıydı). Govend, Kurdilerin, hemen hemen her ortamda (hasat mevsimi, düğün, Newroz gibi) oynadıkları milli oyunlarıdır. Bu oyun (eğer aile fazla sofi değilse) kızlı erkekli oynanır, bu bir anlamda bir hat gibi sevgililerin veya dostların dizilmesini ifade eder ve aşiret-ulus dayanışması, birlik bütünlüğü gösteren bir oyundur. Bu oyunda eğer kız veya erkek, elini tutuğu kişinin, serçe parmağını sıkar ve diğer kişide buna serçe parmağını sıkarak cevap verir ise, bu karşılıklı isteme olarak bilinir. Ve bundan sonrası artık gönülleri aileye iletmektir (elbette ki önce delikanlının ailesine). Diğer klasik unsurlar ise genel anlamda görme, aile istemi gibi unsurlar dışında birkaç özgün motif ile devam eder.

Res. Davul Zurna (İlk forum) ile eğlence – (Hatti)

Ardından, delikanlı ailesine konuyu açar ve aile, aşiretin veya el'in büyüğü ile birlikte, önce karşı aileye aracılar gönderi-

lerek niyet okunur, eğer niyet olumlu gelişirse, akrabalara istem yayılır aksi takdirde istemek pek adet değildir. Yüz düşümü incinmek olur. Eğer yanıt olumlu olursa, yine aşiret veya el büyükleri geleceğini söyler, gün alır ve hediyelerle birlikte kızın evine gidilir. Aile kapıda karşılanır. Aile büyükleri, düğünü kararlaştırır ve tüm çevreye eşe dosta haberler gönderilir ve düğün tarihinde herkesi davet ederler. Düğüne davet edilenlere de hediyeler gönderildiği de olur, bu ailenin, ekonomik gücüne göre değişir. "Düğün alanında toplanılır (sadece istisna olarak, eğer ailede hastalık olursa çalgı olmadan sadece söz müziğiyle basit bir düğün olur, eğer ölüm hali var ise düğün iptal edilir ve sadece damat kırkın çıkmasını bekler veya beklemeden kız alınarak düğün evine getirilirdi). Düğün alanında çalgılar, eskiden def, davul, zurna ve saz iken, bugün daha farklı enstrümanlarda girmiştir. Govend ve Delilo en temel oyunlardır[162]. Eskiden gelin

[162] Antropoloji ve halk biliminin en güçlü veri elde etme yöntemlerinden biri de, incelenen kültürün folklorüdür. Geniş ve akan suları olmayan toplumlarda, totem etrafında daire halinde bir araya gelme ve onun etrafında dönme figürleri (özellikle Orta Asya'da Şamanizm'de dâhil olmak üzere, Afrika ve Amerika'da totem kültüründe geçerli yuvarlak oyun hali) yerleşiktir. Kurdilerde ise, tıpkı Hatti kültürüne ismine veren gelen ve bir tespih gibi, boylu boyunca düz bir sıra gibi dizilen yerleşim ve yaşam alanlarının biçiminde, tek bir hat üzerine sıralanarak oynanmakta, geniş daire oluşturmaktadır. Binlerce yılın getirdiği bu kültürel ürün, araştırmacılar tarafından titizlikle ve bağımsız bir anlayışta ele alınmalıdır. Kurdilerde Govend-Halay kültürü, bütün çevre halklarında etkilenmesine neden olsa da, kendine özgü yanı oldukça çok fazladır. Örneğin, özellikle başta İç Anadolu olmak üzere, Akdeniz ve Ege'de de kısmen halaya benzer oyunlar olsa da, Kurdi folklorundan ayrışık yönleri de vardır. İç Anadolu'da "Kerem ayağı" türküler, bozlak, Zeybek gibi oyunlar, ağır oyunlardır ve ferdidirler. Kaşıklarla oynanır ve erkeklerde kadınlar gibi bel bükerek kıvırırlar. Birisi alttan girdiğinde karşısındaki üstten girer. Bir ötekini gözeten ferdi oyun şekilleridir. Rum kökeni ifade etmektedir (çünkü ada kültürüdür-Frig-Dor etkisi). Aynı şekilde, efe oyunu da keza benzeşmektedir. Geldikleri köken, Ege olduğu için, Yunanlıların Sirtakisiyle örtüşen yönleri oldukça fazladır. Ayrışan yönü ise, kaşık kültürüdür. Ege'nin, ağır havası, sirtaki gibi, ada kültürünü yansıtmaktadır. Oysa Akdeniz ve Trakya'da civelek oyunlar oldukça ağırlıklıdır. Bu bölge insanının yaşadığı hayat tarzı, oyunlarına da yansımıştı. Canlı, neşeli, şen şakrak olması, savaşlardan uzak, üretimin ve toprağın doyuruculuğu gibi yaşam gerçeklerinin yansımasıdır.

Oysa Kurdilerde, oyun havası ile ağıt havası arasında sadece farklılıklar görürüz. Okunan türkü ile çalınan ritim, ağıt ve kahramanlığı anlatıyorsa ağır, eğlenceliyse hızlıdır. Yani Kurdilerin ağıtları (acısı) da, zevklerine (gülmesi) de aynı oyunlar eşlik eder. Kurdi anaları da özellikle ağıtlarda müthiş bir doğaçlama karakterlerdir. Bu nedenle, Kurdiler babalarına babo veya bavo derlerken, annelerine, Ma, Daye, Ane, Yade, Mama vs. gibi birçok ad ile hitap ederler. Drama geleneğinde analar ağıt yaktıklarında eve kim gelirse o ana, o kişi ile ölen kişi arasındaki bağa göre hemen bir ağıt üretir. İşte bu nedenle ana toprağıdır bu topraklar. Toprak o yüzden kendi dışında erkek görülürken bu toprakta dişi olarak algılanmıştı.

Kurdilerin oyunları da drama içermektedir. Dolayısıyla tiyatro oyunu havasındadır. Bu oyunlar, özellikle Komuhların merkezi olan yerlerde, Ameda'dan Sivas'a kadar (merkez

evi oyuna o kadar iştirak etmez ağır dururken, erkek evi daha heyecanlı ve zevk içinde oyun kurar, Govend oynar. Düğün evi farklı bir yerde kurulmuş ise, köyün önde gelenleri ve damadın arkadaşları "ki Zawa ki Zawa" diye bağırırlar. Bu bağırışıma düğün bitinceye kadar devam eder. Ama önemli kural gidilen yol ile gelin alındıktan sonra gelinen yol değiştirilir. Eğer yol sarpa ve tek ise köye girildiğinde yol değiştirilir. Gelin evine gidildiğinde hediyeler gelin ailesine verilir. Damat tarafı da gelinin giyindirilmesine yardımcı olurlar ve sahiplenirler. Gelinin süslenmesine yardım eden ve başını bağlayan kadına para ve

---

Adıyaman-Urfa olmak üzere) bir bölgeyi içerir. Örneğin, bir Kımıl oyunu, tarım kültürünü ve tarıma düşman bir hayvan ile yapılan mücadeleyi anlatır. Adıyaman ve Amed'de de tarım kültürüyle ilgili işlenen folklorlar, milat öncesi dinsel ayinlerde oynanan oyunları anımsatmaktadır. ZereTake inanç yapılanmasındaki giyim ve semah geleneği de, Hatti-Xaldi ile Med döneminde din adamları ile halkın yaptığı saz eşliğindeki oyunlarla benzeşiktir. Sanki tarih sahnesi içinde çıkmış bir yaratıdır. Govend de ise, bir kişinin ortaya çıkarak, ateş tapıcılarında (Magi (Pir-Dedo)nin) yaptığı gibi, ibadet edercesine, kendini silkeleyerek kendinden geçmesi, dağlı çobanların ateş kültürünün günümüze kadar gelmesini sağlamıştı.

Govend, dağlı alanlarda, parmak uçlarında ve ağır ritimde oynanırken, tarımcı kültürde çok daha hızlı ve yere bütün basılarak oynanır. Oyunun kadın erkek birlikte oynanması, İslamiyet öncesinden kalan kültürel etkiden kaynaklanır.

Bazı Bildiğim Amed Oyunları:

Keseo-Giraniye ısk

Delilo-Şirvani-Grani

Halay-Gowendi (popüler olarak Şemame)

Esmerim-Harrani

Tekayak-Şuşani

Çiftayak-Dünıq

Düz-Düzo

Folklor, orijin olarak, üretim ilişkileri, ortak yaşantı alanı, ortak kültür ve benzeşimlerin somut ifadesidir. Kurdilerde ise, yerleşim yapısı ve toprak kültürü oyunlara içerik katmıştı.

Göçebe aşiretlerde, daha çok savaşçı (ilk dönem Kurdi savaşçı kabileleri olduğundan) oyunlar; cirit, at biniciliği gibi oyunlar ağırlıklıdır. Tarımcı kültür-ova oyunları ise şunlardır;

Kımıl,

Koyun postuyla=kurt-kuzu (Gür u pez),

Çömçe-gelin (Buqa-Barane),

Hırsız-Koyun (İz u pez),

Kurt-Tilki (Gur-u Rowi),

Kılıç-Kalkan (Şur u Mertal),

Süvari (Süvare)gibi oyunlar yer alır. Cengâverlik ve savaşçılık ağırlıklı olduğundan, bıçak, hançer gibi silahlar da ağırlıklıdır. Enstrümanlarda ise, ovalılar Zurna kullanırken, dağlı-çobanlar daha çok kaval kullanırlar (aynı özellik Neslerde: zurna tipiyken, Xaldilerde kavala benziyor). Dolayısıyla coğrafi anlamda farklılaşımlar, folklorik etkileri de farklılaştırmaktadır.

Sonuç olarak, tarihten gelen bu kültürler, Kurdilere kendi özgün kimliklerini de vermektedir. Bireysel kabiliyetler pek fazla oyunlarda yoktur. Daha çok, kentleşmeyi gösteren güçlü hanesarliklerin olduğu, Komuh bölgesinde bireysellik ve yetenek söz konusu iken, dağlılarda karşı karşıya rekabette söz konusudur. Ama govend de ayrılmazlar.

hediyeler sunulur. Gelin evinde sadece kadınlar eğlenir, oynar ve zılgıt çekerler, erkekler ise dışarıda bekleyip hem koruyuculuk ederler hem de içerdeki eğlencenin bitmesini-gelini beklerler (İslamiyet sonrası tören). Gelinin erkek tarafı ile özellikle gelin evinin büyükleri ciddi ve mağrur dururlar. Gelin, akrabalarından hayır ve selamet ister, büyüklerinin elini öperek helalleşirler. Ana niyet ve tavsiyelerini anlatır. "Yüzü ak gidiyorsun yüzü ak gel" diye tembihte bulunulur. Gelinin eşyaları-sandukası alınacağı zaman gelinin kız kardeşi veya kardeşi sanduka üstünde oturarak sandık parası ister ve hediyesini aldıktan sonra sandukanın gitmesine izin verilir. Gelin alınıp ata bindirileceğinde, atın semeri tutulur ve atın semeri ile başını damadın ailesinden veya arkadaşlarından biri tutar. Böylece gelinin evinden ayrılırlar. Grup köyden çıkarken, gençlere yol kesme parası verilir. Yolda önlerini kesenlere hediyeler sunulur (mendil, çorap, leçek gibi) ve köyün girişinde yine davul zurnalı govend ile gelin ve alay zılgıtlarla karşılanır. Gelenlerde Govende katılırlar. Gelin kapının eşiğine getirildiğinde, damadın ailesindeki kadınlar yine zılgıt çekerler. Gelin attan inmez ve hediye ister (aslında bu hediye önceden söylenmıştı), hediyesi verildikten sonra, eline testi verilir. Bu testi gelin tarafından evin önünde kırılır (kırılma aydınlık olarak adlandırılır) sonra gelin attan indirilir. Attan indiğinde, atın üzerine damadın yakını olan iyi at binicisi biner ve tüm hızıyla atı köyün dışına doğru sürer, o esnada, kapıdan geçen gelinin üzerine para, şeker gibi şeyler atıldığı gibi, nar gibi meyvelerde yere damat tarafından vurulur. Böylece hem aydınlık hem de nar dağıldığı kadar çocukları olacağına inanılır. Gelin, odada kendine ayrılan yüksek oturma yerine oturtularak kadınlar etrafında el çırpıp, zılgıt çekerek oynarlar.

Düğünde önemli olan şeylerden biride, bekârların, damadın serpuşunu alarak, geline doğru atmasıdır. Eğer serpuşu almayı başarabilirlerse, hediyede kazanmış olurlar. Evli olanlarda damadın yanında yer alarak damadın serpuşunu korumaya çalışırlar. Damat burada ilk kez arkadaşlarıyla karşı karşıya olur.

Oyun bittikten sonra iki taraftan biri koşulu kabul ederse, damat arkadaşları tarafından alınır ve "Paşe" denilen yüksekçe yere (sandalye veya döşeklerden oluşan, arkasına yastık bı-

rakılmış yere) oturturlar. Herkes aynı anda bağırır "Ki Zawa ki Zawa," diğer grup, " Zawa" diye cevaplar ve ardından zılgıt çekilir, damat paşeliğe oturduğunda ise "ki paşa ki paşa (paşa, paşe ünlülüğü hatırlanacağı gibi Elam payesiydi)," diğer grup cevaplar ". Paşa" ve yine zılgıtlar çekilerek düğün başlatılır. Damadın arkadaşları, damadı korumak ve isteklerini yerine getirmek için etrafında bekleşirler. Özellikle, kendisinden daha tecrübeli, evli arkadaşı (Sağdıç) sürekli yanında bulunur.

Res. Barak Bölgesi (kendilerine Türkmen diyen bir yerleşim yerinde düğün); Taktıkları Başlığa A.Medi diyorlar. Elbiseleri kuşağı Med diye tasvir edilen türdür. Giyim tarzı özgün MED'dir. Botan-Buhtan tarzı da denilebilir.

Düğün, Deliloyla başlar, Gowend ile devam eder. Govende, Delilo da kızlı erkekli oynanır. Daha sonra damadın yanına gelinde örtük yüzle getirilir. Damat ve geline paralar takılır. Ve oyuna kalktıklarında başlarına saçı yapılır. Saçı yapılan paraya karışılmaz, çünkü bu para Abdal parasıdır. Parayı Abdallar (müzik çalanlar) alırlar. Öğlen yerel yemek sunulur. Bu genelde başyemek olarak Bulgur pilavı üzerine et konularak ve yanında Tırşık denilen sulu bir yemek misafirlere verilir. Bu geleneğin Xaldilerde, yemek ve ölü arkasında yapılan törenlerde de olduğu saptanmıştır.

Kına

Düğünün vazgeçilmez unsurudur. Tecrübeli erkek veya kadın tarafından kına içine su katılarak bir tepsi içinde yoğrulduktan sonra, üzerine mumlar dikilir ve dualar okunur, kına küçük parçalara ayrılarak tepsiden ayrı, misafirlere verilmek üzere bir başka tepsiye konur. Işıklar söndürülerek tepsi, Nare (Hınar parçası) ile "yek'mume du mume" parçası eşliğinde gelinin başı üzerinde gezdirilir, türküler söylenerek dönülür. Gelinin başının üzerinde döndürülen tepsinin üzerine paralar atılır, ardından gelin, damadın yanına kadınlarla getirilerek ikisinin başında tepsi döndürülür, başta gelinin eli kınalanır. Tepsi başta dolaştırılırken damadın eline de arkadaşı kına yapar ve mendille sarar. Ardından bu merasim bittikten sonra, misafirlere kınalar dağıtılır.

"Oyunlardan sonra akşam yemeği yenir ve damat geline götürülürken, yanında sağdıcı ile birlikte gider, ama damat evin önüne geldiğinde içeriye girmesi epey zor olur. Çünkü iyice hırpalanır ve dövülür. Sağdıç da dâhil olmak üzere hiç kimse bu olaya müdahale etmez, damadın kendi başına bu belayı atması gerekmektedir.

Sağdıç eyvanda damadı bekler ve gerekli tavsiyelerde bulunur. Damat içeriye girdiğinde, gelinin yüzünü açmak için önce halatını takması gerekir. Kadın erkeğin elinin öper ardından erkek de kadınına halatını takar (bkz. Hatti yüz görüm merasimi resmi). Boynuna halatını taktıktan sonra yüzünü görebilir. Da-

mada, uygun süre sonrası tamam mı diye sorar sağdıç, damattan uygunluk alındıktan sonra, evin önde gelen büyükleri (kadınlar) gelinin altındaki örtüyü alır. Bekleyen diğer komşu ve aşiret büyükleri kadınlara kanlı bez gösterilerek gelinin namuslu olduğu gösterilir, zılgıt ile erkeklere duyurulur. Ailenin erkekleri, bu haberi silah sıkarak tüm köye duyurur ve köylülerde mesajı aldıklarına ve köye namuslu birinin geldiğini onaylarcasına her taraftan silahlar ateşlenir."

Cirit

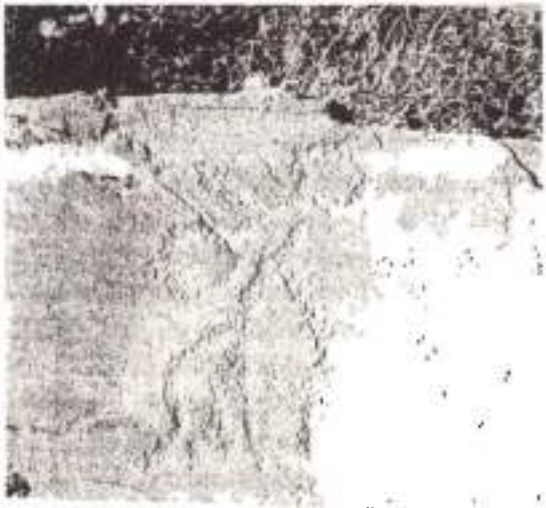
Eskiden, Kurdi ordusunun ana silahı olan cirit, bugün Kurdiler arasında, düğünlerde oynanan bir oyundu (Herodot: Part, Med ve Xaldi askerlerini ciritli olarak tanımlamıştı). İki grup karşılıklı savaş pozisyonundaymış gibi yer alırlar. Ve ileri çıkan kişi, karşısındaki rakiplerin üzerine atını sürer ve adını çağırarak, ciridini fırlatır. Bunun üzerine, adı çağrılan kişide ciridiyle rakibini kovalar ve isabet ettirmeye çalışırdı. Ata isabet ettirmek yasaktı. Ata ciridi isabet ettiren kişi oyundan çıkar. Anlaşılacağı gibi bu oyun, bir tür savaş kabiliyetinin gelişmesi için oynanan bir oyundur.

Kurdiler, bu oyunu özellikle serhat bölgesinde, düğünlerde halen oynamaktalar. Cumhuriyet dönemi, kültür ve tarih yazarlarından, ciritin tüm Kurdi bölgesinde oynandığını öğreniyoruz. Bugün, güneyde unutulmaya yüz tutmuş bu oyun, tıpkı at yetiştirticiliği gibi kendi özgünlüğünde ele alınmalı ve yaşatılmalıdır. Amedden Botan bölgesine kadar cirit baş oyunken, bugün unutulmaya yüz tutması, Kurdilerin savaşçı kültürden ne kadar uzaklaştıklarının da göstermektedir (Amedde yapılan gösteriler Beysanoğlunun kitabında yazılır. Savaşçı yönlerin törpülenmesi adına hükmet adamları düğünlere bu türden oyunlarda müdahale ederek unutturulmuştur). Bu anlamda özellikle sivil toplum kuruluşlarına büyük görev düşmektedir. Bu tür oyunların yeniden yapılabilmesi için organizasyonlara ve maddi desteklere ihtiyaç vardır.

Doğum

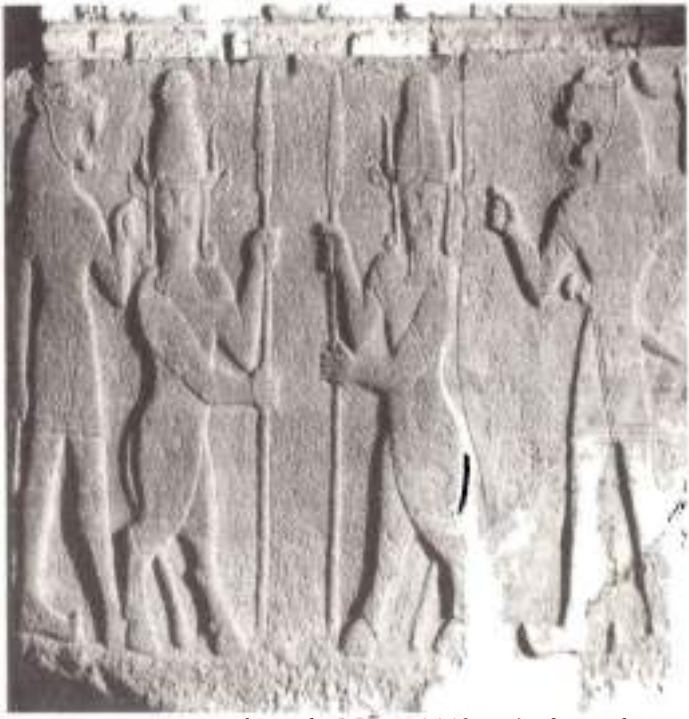
Doğum olayı Kurdilerde çok önemlidir. Hamile kadına fazla iş verilmez ayrıcalıklı tutulur. Gelin inançları gereği güzel şeylere bakarak çocuğunun da güzel olacağına inanır. Bu yüzden gelin, "güzel kişilerle bile tanıştırılır" derler. Çocuk için ailede özel bir hazırlık yapılmaz, bunun kötüye işaret olduğuna inanırlar ve doğmamış çocuğa tuman biçmezler. Sadece beşiği ve kefen kumaşından bir parça hazırlanır. Eğer kadın güzelleşiyorsa veya karnı sivri ise, bu çocuğun erkek olduğunu, gelin çirkinleşiyor ve karnı yayvan ise bu gelinin, kız doğuracağına delalet eder. Hamile kadın asla yalnız yatırılmaz. Her ne olursa olsun biri yanında bulunur, erkeğinin zorunlu işi varsa kaynanası yanında yatar. Cinlerin, gelinin karnındaki çocuğu öldüreceği gibi inançlar vardır.

Doğumu, genelde köydeki kocakarı denilen, ebe kadınlar yaparlar. Eğer doğum zor oluyorsa, imam çağrılarak var gücüyle doğumun hayırlı geçmesi için dualar okunur ve kötü cinler kovulur. Bu eski dönemlerde Magi (Pir veya pirok)lerin aynı zamanda tıp işleriyle de uğraşmalarından kalan bir töredir.

Res. Çift başlı cin A.Kari (MÖ.12 bin-Alok)

Çocuk doğduktan sonra hemen yıkanır. Ayaklarından tutularak silkelenir. Çocuğa ağlamayana kadar meme verilmez, kimi yerlerde üç gün meme verilmediği olur (Amedli şair Ahmet Arif bu töreyi şiirinde işler). Böylece çocuğun güç işlere dayanacağına ve hayatın kötülüklerine ve zorluklarına daha çok dirençli olacağını (Med/Sparta geleneği) söylenir. Babaya hemen müjde verilir, baba da müjde getiren kişiye hediye veya para vererek ödüllendirir. Baba, çocuğun cinsiyetini öğrenmek için bakar ama kesinlikle çocuğu kucağına almaz, sevmez. Bu olay toplumda pek hoş görülmez, o devamlı çocuğu ile arasında bir sınır koymak durumundadır. Ele geldiğinde dahi, özellikle büyüklerinin yanında kucağına alıp çocuğu sevemez. Çocuğu kucağa almak hoş karşılanmaz."

Res. Zagros Mağaralarında MÖ.15000lere kadar giden cin motifleri. Başı insan, gövdesi hayvan cinler- (Hatti eseri)- Kargameş

Çocuk, kefen benzeri bir bezle kundak yapılır ve kundağın yanına, metal bir kaşık, bıçak gibi bir madeni eşya bırakılır. Böylece Loğusa(cin)ların, çocuğun ciğerini sökemeyeceğine ve nefesini kesip, boğulmasını önleyeceğine inanılır. Yedi gün yedi gece, tüm gün boyunca çocuğun başından ayrılmazlar. Kötü cinler çocuk kırkını çıkarmadan, evi terk etmediğine inanılır. Doğumun ilk günü çocuğa ad verilmez, genelde kırkı çıktığında veya kimi yerlerde yedi gün geçtikten sonra adı konur. Buda belaların def edildiğine dirayettir. Eğer çocuk doğduğu anda güzel veya kötü bir şey olmuşsa o güne özel bir ad verilmesi adettir. Örneğin, dedesi veya sevilen bir yakını ölmüşse, onun adının yaşatılması için, adı konur.

En önemli günlerden biri de Hedik günüdür. Kimi yerlerde bu adette, çocuğun yürüme zamanı olarak görülür. Kiminde ise çocuğun kırkı çıktığında kutlanır. Yürüme esnasında, çocuğun ayağı bağlanır. Ve iki çocuk ayrı yönlerden geri gelmek üzere yarışırlar. Çocuğun ayak bağı, makas ile kesildiği esnada ayrı yönlerden kaçmaya başlarlar ve böylece kim erken gelir ise o çocuğa hediyeler verilir. Böylece, çocuğunda iyi bir koşucu olacağına, çevik olacağına inanılır.

DÖVÜNME

Dövünme, Roma tasvirlerinde de günümüze taşınmış figürleri olan bir gelenektir. Ama dövünme geleneği, Khurdi-Hatti-Xaldi ve Med dönem kültüründen günümüze kadar taşınmış Kurdilere özgü bir motifti. İslamiyet döneminin etkisinden, kadının yüzünü çizmesi veya göğsünü parçalayıp, saçını çekmesi yasaktır. Buna rağmen Kurdi kadını, kendi özgünlüğünde bu ananeyi yaşatmaktadır. Ölünün acısına ortak olarak, saçlarını yolmakta, yüzünü çizerek, göğsüne, dizine dövünmektedir. Bir kadının bırakın göğsünün görünmesi, saçının bir telinin dahi görünmesi, onun cehennemde yanacağına dair bir delalet olarak görülür, Müslüman anlayışında (Asur kaynaklarında Amed veya Turabidinde içerideki kadınların yüzlerini çizdiği ve saçlarını yolduğu yazılır).

Kurdiler, kendi özgün motiflerini bin yıllardan beri bu güne kadar taşıyabilmiş biridir dövünme. Bu adette Roma dönemi resimlerinde işlenmiş bir ananedir. Fakat Roma-Grek resimler dikkatle incelendiğinde, cenazenin arkasından, sıra sıra dizilen insanların sadece şekilsel-yapay gözyaşı döktükleri ve bazılarının dizlerine vurduğu görülmektedir. Oysa Kurdilerde bu acı, tüm benliğiyle şekilsel olarak değil tamamıyla özgünlüğünde yapılmaktadır.

Batı bu geleneği biçimsel olarak alırken, yine özgünlük Mezopotamya kuşağında Kurdi geleneğine aittir.

GİYSİ

Kurdilerde giysi, kültürel değerler ve sınıfsal ayrışımlar açısından önemli betimleyici bir unsurdur. Kurdilerin geçmişten beri savaşçı kesimi, çoban giysisi denilen keçeden aba giymişlerdir. Bu ilkçağ Kurdi bölgesinden Kengilere, oradan Hatti-Niş- Piani ve Med-Part'a kadar böyle olmuştu. Coğrafi anlamda yaygınlık ve geniş alana hâkim olmasından kaynaklı farklılıklar ve iklim kuşaklarının ayrılığının doğurduğu etkenler düşünüldüğünde, değişkenlik çok daha iyi anlaşılacaktır. Ama en önemli unsur "Serpuş" geleneğinin kararlılığıdır. Örneğin Kengi-Sümer bölümünde gördüğümüz Xudea ve Ningirsudan beri Kurdiler çok sıcak iklimlerde yaşasalar da, yapı tarzları kadar giyim tarzlarındaki sıkı başlılığı korumuşlardı. Ulusal motif olarak, Amori-Arami gibi çöl kavimlerinde açık ve geniş baş özelliği ne kadar hâkimse, Kurdilerde ise, kapalı ve sıkı baş o kadar güçlü bir kimliktir.

Nikitin, Kurdi kıyafetlerinin ortak noktalarda benzeşikliğinin olmadığını idda etmişti. Sovyet oryantalist **G.Kristov** da keza aynı düşünceye paralel çalışmalar yapmıştı. Ama herkesin anlaştığı nokta, giyim konusunda çevresindeki, Kafkas, Arap, Türk veya Farsilere göre çok renkli, zengin ve kendine özgü kimliği olduğu gerçeğidir. Heredot'tan, Strabon'a, ondan Xenephon'a kadar, Kurdilerle ilgili birinci ağızdan anlatımda bulunan gezgin veya tarihçiler de bu konuya özellikle dikkat

çekmişlerdi. Herodot, meşhur "Med kumaşından" söz eder. Xenephon keza, askerlerden birinin narin ve rengârenk kumaşından tutunarak, bir Kardu'nun intiharını engellemek istediği için adamla birlikte uçuruma düştüğünü anlattır. Aslında işin doğrusu, Kardu'nun sahip olduğu ince ve müthiş elbiseye sahip olmak için Yunanlı askerin adamı soymaya çalıştığı ve Kardu'nun da onunla birlikte kendini uçurumdan boşluğa bıraktığı gerçeğidir.

Res. A.Medi giysisi. Özellikle şalvar türü tüm kaynaklarda (Heredot'tan Germiyanlılara kadar) ateş kültürü olarak görülür. Şalvar Meşhur Amedi kumaşıdır (Garzan-Antep).

Kurdilerin ilkçağ kültüründe kısıtlı imkânlara rağmen giyinikliğe çok önem verdiğini görmekteyiz. Bu da coğrafyalarının

sert ve çetin görüntüsünden kaynaklanmaktadır. Kengi'de Kurdilerin hâkimiyet döneminde: ağır şal ve serpuşların olması da bunu kanıtlar. Hatta Kurdilerin, Yunanlılardan önce Nisir(Cudi) dağında kalan TeSup Tanrı ile yedi panteonlu Fırtına Tanrısı esaslı mitoloji ile onun taklitçisi ve devamı Yunan ekolünde yine Fırtına tanrısı Zeus'ta aynı içerikte hikâye ve karakterlerin kopyalarıdır. Giyim tarzları ise farklıdır. TeSup, Zeus'a göre daha sıkı bir giyime sahiptir. Yaratımlarının arasındaki bir başka fark 2600 yıl gibi çok derin bir zaman dilimidir. İkisinin (Zeus ve TeSup) de karşılıklı bir arada olduğu bir dikitte, Tesup elindeki üçlü şimşek yaba ile giyinik, Zeus'ta keza aynı figür de çıplaktır. Belki batı ile doğunun en güzel farklılığını ortaya koyan anlayışı da bu Kudur'da görmek mümkündür.

Fakat işin ilginci bin yıllar boyunca değişmeden gelen giysi tarzlarını gördükçe insanın nutku tutuluyor. Bugün Amedi giysisi, hala ilk Mediya-Part dönemi kadar birbirine benzeşik, aynı içeriğe sahip giysilerle karşılaşması, keza Kofili Zaza kadın motifi ile-Hatti-Nes motiflerinin bire bir hala uyuşması, Komia-Komagene uzun tiarları ile hala Adıyaman ve çevresindeki Kurdilerin serpuşlarının aynılığı büyüleyici bir durumdur. Bu konuda kadınların ulusal motifteki tutuculukları, giysinin motif olarak halen yaşatılmasında en önemli etken olmuştu. Özellikle 1800 lerin sonlarında çekilmiş fotoğraflar yöreyi ve yörenin hâkim ulusal kimliği ile giysileri günümüz için gerçekten önemli veriler sunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemine ait, çekilmiş fotoğraflara baktığımızda, Ankara'nın güneyinden itibaren başlayan Kurdi dominantlığı, bu dönemde dahi Kurdilerin ne kadar geniş bir coğrafya üzerinde yaygın ve etkin olduğunu göstermektedir. Bu giysiler, bin yıllardan beri Hatti-Kurdi döneminin izlerini yansıtması bakımından da bir o oranda ilginçtir.

Bilindiği üzere, Yunan ticari kolonileşmesi doğuya doğru adalardan istila edilerek yayılmadan önce, Kurt(d)i kavimleri, Ege dahil olmak üzere boğaza kadar tüm bölgeye hâkimdiler.

Hatta Lidya döneminde bile burada oturan Kurdi-Hatti kavimlerinin olduğunu geçmiş bölümlerde derinlemesine işledik. Firikler bile bu etkilerle çok yönlü olarak yaşamışlardı. Bu karşılıklı etkileşim, o güne kadar Frigler de görünmeyen giyim tarzlarının da ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bu etki ArZawe-Hatti ve LuGa(Loviya) bölgesinden olmuştu. Bu etki halen Kurdilerin geleneksel düğünlerinde Musul'dan Yozgat'a kadar geniş bir coğrafyada şekil yönüyle yaşamaktadır.

Resim. AVŞAR KURDİ KADINI

Resimleri incelerken bütünüyle bin yıllardan gelen köklü kültürün hangi zenginlikle beslendiğini yanındaki matlıklardan daha iyi anlayacağız. Birinci resim olarak, **Hristiyan tüccar karısının yanındaki Germiyanlılara bağlı büyük Avşar Kurdi oymağından**[163] olan kadının Serpuşu (çekim üzerine de-

[163] Çekimlerim 1800 sonlarında yapılması ve Avşar Kurdi oymağını anlatması bir tesadüf değildir. Büyük bir aile olan bu oymak, Melatiya'dan, Sivas ve Yozgat, oradan Konya'ya kadar geniş bir alanda yer almaktadır. Germiyan içindeki büyük ailedir. Türk tarihçileri bu bölümü çok pas geçerler. Oysa Germiyanlar yazdığımız gibi, uzun süre batıda egemenlik sürmüş bir Kurdi krallığıdır. Avşarlar bu krallığın asilzadeleridir (bkz. Germiyanlar). Selçuklunun 24 boyu falan da değiller. Kayılarlan da hiçbir ilişkileri yok-

ğerlendirme yapan kişi hotoz demektedir), Kurdi kadının tipik başlığıdır. Kurdi kadını yukarı doğru uzun başlık her dönemde önemli bir soyluluk belirtisi olarak görmüşlerdi. Oysa fakir sınıfına mensup olanlarda bu kadar uzun serpuşlar görülmez. KommaJin (KommaGene) giyim tarzı, bin yıllardan bu yana (halen bu bölgede yaşamaktadır) gelmişti. Yazarın yorumu da, Keldani ve Pers kökende ne kadar ayrı bir özellik olduğundan söz ederek başlıyor:

"Eski çağların Doğu'da yaşayan halklarının silindirik tiarını bu başlıkta görmek için yeterli olacaktır... Baştaki bu olağanüstü yığın birçok parçadan oluşmuştu ve hepsi de boyu çok yüksek, sert kumaştan yapılmış bir fes'in üstüne konularak birbirlerine bağlanırlar. Beyaz pamuklu peşkirler (şal) fesi bütünüyle sarar. Onun üstünde kırmızı ve sarı çizgili ipek bir eşarpın üstüne çaprazlama ve fesi, yüksekliğinin dörtte üçüne kadar çepeçevre sarmalayan birçok yemeni mendil bulunur. Kadife görünümlü beyaz pamukludan, uçlarında kenar süsü olarak saçak ve ponponları bulunan diğer peşkirler, bu başlığın en üst kısmına dikilir ve festen sonra, onun boyunun üçte biri kadar ek yüksekliğe neden olur. Açılarak omuzlarının üzerine düşen bu peşkirler, gerektiği zaman yabancı erkeklerin bakışından sakınmak için yüzü örtmeye de yarar.

Bu devasa anıtın zorunlu süsü ve doğal bir parçası olarak, gümüş bir daire etrafına anahtar demeti gibi dizilmiş ve zincirlerle bağlanan para parçacıklarından oluşan kocaman küpeler, omuzların üzerinde gürültüyle salınırlar. Daha büyük diğer zincirler göğsün iki tarafına yıldız şeklinde başı olan diğer iğnelerle tutturulur ve boynun altında yarım daire şeklinde sıralanırlar. Tunus ipeklisinden kuşağın (peşt) üzerinde, üstünde birkaç ay biçiminde takıyla karışık, güneş şeklindeki şatafatlı takıların sergilendiği kalın kakmalı gümüş bir plaka bulunur. Kuşağa,

---

tur. Bu kavim uzantıları diğer Germiyan aşiretleri gibi, zamanla asimle olmuşlardır. Batıda, Germiyan köyleri ve yerleşim yerleri asimle içine girmişlerdi. Osmanlı kaynaklarına göre (!) Türk olarak kabul edilen bu oymak, çekilen bu fotoğrafla büyük bir tokat yiyor. Avrupalı gezginlerin çektiği bu Fotoğraf ve ayrıntılarıyla bu Kurdi aşirini anlatmasından daha büyük kanıt ne olabilir ki? Yalan belgeler mi? Nasreddin hocanın hikayesindeki gibi, gördüğüme mi inaniyim, söylediklerine mi? Sizce?

birkaç sıra halinde madeni paranın bağlandığı diğer zincirler de asılır. Avşar oymağından Kurdi kadını, iki elinin hemen hemen bütün parmaklarına büyük gümüş yüzükler takar.

Menekşe rengi ve sarı çizgileri olan ipekliden entarinin eteğ (navdere)in ön kısmının tamamını papazların ayin giysisinin etekleri gibi yırtmaçlı olan siyah keçeden garip bir önlük göğüs kısmında da devam eder. Entarinin kolları, dirsekten itibaren parmaklarının ucuna kadar genişler ve orada kare olarak biter. Yukarıda söz konusu ettiğimiz önlük(kras) göğüs kısmında da devam eder ama bu arada bir bebek önlüğü gibi daralır, sonra yakanın etrafında yuvarlanarak omuzlardan geçer ve vücudun bütün arka bölümlerini örter. Kurdi oymaklarında bu dikkat çekici giysiye neden önlük(kras) dendiği pek anlaşılmamaktadır. Belki bu kadar kumaş harcanmasaydı ona yelek (elek) demek daha doğru olurdu.

Yozgat yöresinin Kurdi kadını, ayakkabı olarak sarı mest ve pabuç giyer." Ayrıca bu kadında bileklerde tutunan şalvar(hevalkras) da var.

Kurdilerde kofi, bir tür yemek kabına benzer başlık tipidir. Başta ağaç kabuğundan, daha sonra kontrplaktan yapılan bu başlık, evli kadınlar tarafından takılırdı. Kızlar daha çok sade başlık tarzıyla, örtü biçimindeki serpuşularını takarlar. Bir Kurdi kadının giysisinden evli veya bekar olduğunu anlamak mümkündür (Oysa İç Anadolu-Yozgat bölgesinde oturan Avşarlar Türkmen olarak yazılır. 1800lerin ikinci yarısında çekilen bu fotoğraf ve yapılan röportaj Avşarların kökeni doğrultusunda tüm tartışmaları noktalamıyor mu?).

Resim. AMED BÖLGESİ

Botan denilen bölgenin, Amed eyaletinin merkezi giyim tarzını incelediğimizde, bu bölgedeki kadınların da Yozgatlı Kurdi kadından farklı bir tarzda giyinmediğini göreceğiz. Ameda'da Müslüman Kurdi kadınlar, İslamiyet'in zorunluluğu olarak çarşaf giyinme geleneğine uyuyorlardı. Ama yerel giysiler daha fazla hâkimdi. Bu bağlamda, gerek Hristiyan ve gerekse de yerel giysilerdeki Kurdi kadınları göstermektedir ki, **Kurdiler, laik ve otantik giyim tarzlarında ısrarcı olmuşlardır.** Dikkat edildiğinde iki numaralı figürdeki Hristiyan Kurdi kadını ile yanındaki Palulu kadının sadece başındaki kofisi değişik bir görünümdedir. Oysa aynı kadının, Yozgatlı Kurdi kadın ile birebir KommaJin giysi tarzına sahip olduklarını görüyoruz. Oysa bir numaralı Müslüman Kurdi kadını ise, yine çarşaf altında kofisi çok belirgin olarak görülmektedir. Fotoğrafı çalı-

şan yazar da, Müslüman kadının şalvar ve entari üzerine çarşaf giydiğini belirtmişti. Başındaki hotoz ise, "kalın ve sağlam bir kumaştan basık bir cins takkedir. Ve köşeleri üzerinde ipekli kordon püsküllerine çapraz gelen iplerle düzenlenmiş, inci desenli kenar süsleri olan ipekli bir kumaştan kaplanmıştı." Görüldüğü gibi, çarşaf giyilse de yerel giysileri, değişmez bir kral gibi giyilmektedir.

İkinci figürdeki Kurdi Hristiyan hanımefendi (başında uzun Komajin Tiarı olan) ise, Yozgatlı Kurdi kadın motifiyle birebir örtüşmektedir. Başlığı Nemrut dağındaki motiflerden çıkmış gibidir. Tipik Komia bölgesi, KomaJin giysisi. Ucu sivri, silindir şeklinde olan hotoz tarzı başlık, merkezi bugün Adıyaman-Malatya olmak üzere Sivas'tan, Diyarbakır bölgesine kadar geniş bir coğrafyada kullanılmaktadır. Elbise ise, gösterişten biraz daha uzak ve sadedir. Gümüşler bakımından, eşyanın süslenmesi anlamında oldukça fakirlik söz konusudur. Ama otantiklik olarak ise aynı mükemmelliktedir.

"Boynun etrafında sıkıca kapanmış bir entari ya da daha doğru bir anlatımla çizgili ipekliden bir ikinci gömlekten oluşur. Koyu renkli çuhadan dikilen ve hiçbir süslemesi, garnitürü ve nakışı olmayan bir eteklik belden başlayarak beyaz çoraplar ve ucu kıvrık sarı pabuçların içindeki ayaklara kadar iner. Kolsuz ve yakasız, göğüsleri çevreleyen oldukça açık bir korsajı olan, kırmızı, siyah, yeşil, beyaz ve sarı çizgili bir ipekliden yapılan bir önlük, ipek-pamuk karışımı şaldan bir kuşağın altından geçip, etekliğin en alt ucunun otuz santimetre üstüne iner...

...Kuşağın içine, üzerine çeşitli renkteki ipeklilerden ince nakışların yapıldığı ince muslinden güzel bir gösteriş mendili asılır. Zarif bir gümüş kolye entarinin kenarına tutturulur."

Oysa üçüncü figür olarak duran (yüzünü gerdanlıkla örülü diziyle örten) Palulu Kurdi kadını ise, oldukça güzel ve ilginç bir giyim tarzına sahiptir. Fotoğrafçı, "göz kamaştırıcı, genel görünümü üsluptan yoksun değil ama her şeye karşın vahşi ve çılgın bir havası da yok diyemeyiz" diye yazar. Üzerinde duran giysiler, Xenephon'un anlattığı zengin renkli ve desenli

Kardoların giysi tarzına insanı götürmektedir. Desenler ise, tipik Kurdi motifleridir. Kolundaki rengârenk yemeniler ise, aslında tam bir giysidir. Uzun kollarıyla, genel bir üslubu göstermektedir. Amedi giysisinin, en güzel örneklerindendir. İki numaralı Hristiyan kadını da aynı yemeniyi giymektedir. Bugün de halen aynı ateş renklerinde olan yemeni, ateşi ve Zerdüşt'ü sanki bir ayna gibi günümüze kadar düşürmektedir. Herodot, Medlerin bu kumaşından övgüyle söz eder ve tüm coğrafyalardaki methedilmesine değinir (keza İslam kaynakları Germiyanların Amedi kumaşından aynı övgüyle bahsederler). Kadının üzerindeki giysiler ve desenler o kadar muhteşem ki, içindeki kadın adeta güzelliğe yitmektedir. Yani ikinci planda bir süliyet olarak düşmektedir.

"Giysinin ilk bölümü, bilek hizasında diş diş kesilmiş normal uzunlukta kolları olan kırmızı kutnu dan bir mintandan oluşur. Beyaz ve kırmızı çizgili ipekliden dikilmiş, geniş kol uçları tamamen açık bir uzun entari, bu mintanın üzerine giyilir. Birbirini izleyen kırmızı ve sarı bantları olan ipek-pamuk karışımı bir şal, garip şekillerle alacalanmış, kan rengi pamukludan bir önlüğü tutar. Eteklik üzerinde garip şekiller birbirinin üzerine konmuş üç büyük eşkenar üçgen teşkil edecek şekilde dizilmiş iri beyaz noktalardan oluşur. Bu üçgenlerden her biri aynı şekilde yerleşmiş üç küçük üçgenden oluşmuştu. Ve merkezdeki boşluğa ise önceliklere göre ters konumda bir dördüncü üçgen yerleştirilmişti. Her büyük beyaz üçgenin içindeki merkezi küçük üçgenin içinde yıldız vardır. Etekliğin ortasına çizilmiş kırmızı büyük üçgenin ortasında bir hilal ve birbirinin benzeri beş yıldız bulunur. Önlüğün dörtkenarı boyunca bütün bu şekillerin etrafında bir çift kenar süsü bulunur. Bu kenar süsü beyaz küçük güneşlerin yol gibi sıralanmasından oluşur.

İpekten bir ceket ve hırka, sakin ve değişmeyen tek rengiyle etekliğin, yüz tane nefesli sazdan oluşan trompet takımının kulağa vereceği etkiye benzer bir etkiyi gözlerde uyandıran çok gürültücü ve çarpıcı etkisini dengeler.

Resim. AHTAMARALI RAHİP

Res. Biani (Xaldi) Krallığı küçük kalkanlı çoban savaşçıları

Kurdi kadınlarının ince giysilerine karşın, Kurdi erkekleri daha gür ve şiddetli giyim tarzlarını tercih etmişlerdir. Diğer Hristiyanlara nazaran, daha desenli ve silahlı giyim tarzlarının hâkim olduğunu görüyoruz. Kentli veya kırsal giyim tarzı da oldukça belirgindir. Alıtamaralı Ermeni rahip, bilinen klasik Katholikos patrikhanesine bağlı rahip giyim tarzına sahiptir. Bütün bir kesim olarak tek parçadan bir elbise ve onun üzerine festen daha geniş bir külah.

Geçmişten beri, Kurdi süvariler her zaman ihtişamları ve sertlikleriyle anılmışlardır. At üzerinde cirit atma ve kılıç kullanmadaki hünerleri hiçbir zaman tartışılmayacak kadar mükemmelliktedir. Bu yüzden onları kazanan savaşı da kazanmıştı. Tevrat'ta ve Mısır kaynaklarında anlatılan, Hortiler, Kengiler-Guti(TriGan)ler, Hatti (SupluluMa)-Med (Pırahort (Ferhat) Keyakisar-- Xaldi (Serdur)- Part(PaKur-Xort-Ferhat)lar'ın meşhur akıncılarıyla, Roma'da ki en seçkin lejyon Horti.esler dir. Bunlar, Alparslanla beraber yüz on bin Bizans ordusunu on biniyle tepelemişlerdi. Bunlar, Selahaddin'in yanında bir gün Dımışık'ta bir gün ise Mısır'da görünenlerdi. Germiyanlıların Bizans (ArZawe atalarının) topraklarına akın edenleriydi. Tecriz, Muş, Erzurum, Arbil, Süleymaniye, Antep'te, Urfa'da, Maraş'ta düşmana karşı olanlardı. Doğu cephesinde Ruslara karşı duranlardı. Çölemerikli Kurdi süvari sanki anlattığımız tarih karesinden dışarı fırlamış gibi durmaktadır. İki numaralı (sağda kılıç tutan) figürde yer alan Van bölgesindeki bu süvariyi, Kossili bir genç süvariden kim ayrıştırabilir.

"Van Gölü'nün güneyinde Çölmerikli Kurdi beyinin geniş toprakları uzanır. Beyin çok sayıda süvari ve piyadesi, kentin çevresinde, eşlerinin dokudukları keçi kılından siyah kumaşlardan yapılan çadırlarında kamp yaparlar. Yüksek eğerleri sırtına vurulmuş parlak bakır geniş üzengileri böğürlerinin iki tarafında asılmış atları, kazıklara bağlanmıştı. Koyun ve koçları, ayaklarının ta dirseklere kadar çimenlere büründüğü bol otlu meralarda otlarlar.

Kurdi süvarisinin zengin bir giysisi vardır. Her ne kadar gümüş ve altın bezemeler az ise de, süslemeler muhteşemdir. Cüppesinin altına ilk önce papatya şeklinde siyah düğmeleri olan bir yelek, daha sonra kısa ve geniş kollu bir ceket olan içlik ve en sonunda, sarkık ve açık kollu cepken giyer. Bunların hepsi kırmızı renkli çuhadan dikilmişti. Ve çuhanın bu tek renkli fonu üzerinde, cüppenin eteğinde başlayıp cepkenin yakasında biten, siyah ipekliden olağanüstü güzel bir seri nakış görülür.

Bu nakışların her köşesinde, Manisa lalesi biçiminde, bir dingilden çıkan sekiz ispitli iki tekerlek motifi vardır. Ve bunların üst tarafı bir yay gibi yuvarlaklaşır. Bu yaydan, bir çiçek soğanı oluşturacak şekilde ustaca düzenlenmiş dalcıkların çizildiği dış eğriler fışkırır. Soğan motifinden de, giysi boyunca uzanan üç dal üstüne cesurca çizilmiş yapraklar ve çiçekler ortaya çıkar. Geniş bir bant bu süslemeyi çerçeveler ve bu banttan ana motife doğru, her yönde üst üste konmuş ağaç dalı şeklindeki nakışlar süslemenin boşluklarını doldurarak göze çarpar. Aynı motif, giysinin her parçasında, bu parçanın büyüklüğüyle orantılı olarak değişime uğramış biçimde, hatlarındaki aynı temizlik ve aynı ince işçilikle yenilenir.

Üzerine kırmızı karelerin serpiştirildiği, beyaz ponponlu bir kenar süsü olan beyaz pamuklu kumaştan yumuşak bir kuşak, altın yaldızlı şeritlerle süslenmiş ve kenarları çentikli kırmızı meşinden bir silahlık'a destek görevi üstlenir. Silahlığın katları arasına, haznesi altından çiçeklerle süslü, gümüş dipçikli tabancalar konur. Altın nakışlı diğer silahlar ve onların aksesuarları ince kayışlara bağlanmıştı. Erzurum'un en iyi imalathanelerinden çıkan ve yapan ustanın adının gururlu bir şekilde altın harflerle üzerine yazıldığı, ucu kıvrık ve keskin bir kılıç, Kurdi süvarisinin sol kalçası üzerinde, gümüş işlemelerle süslü siyah marokenden kını içinde sallanır. Kılıcın kesici bölümü, baş kısmı yakut olan çivilerle tutturulmuş, gümüşten bir mahfaza içindeki yeşim bir sapa gömülmüştür.

Kurdi süvarisi başına, bir sarıktan (Serpuş) çok bir taca benzeyen, oya şeklindeki çiçeklerle süslenmiş beyaz mendiller ve yemeni'ler altında tamamen kaybolan yumuşak bir fes giyer."

(Palulu Piyade)

Üç numaralı (Solda elinde küçük kalkan tutan) resimdeki Kurdi piyadesiyse, Asurî kaynaklarda ayrıntılarıyla anlatılan, keçeden yapılma zırh yelek, omuzlarında keçi tüyünden süslemeli kıllar. Küçük kalkan, geniş ağızlı şalvar, Xaldi-Hatti-Komuh piyadeleri gibi dikine bir serpuşu, orta tarafı keçeden çıkıntı (tıpkı Xudea ve Ningirsu'daki gibi). Hele, o ayağında yünden işlemeli ince desenli, kalın sicimlerle kenarlandırılmış ve sert keçeden dibi yapılmış, çorapları kaç bin yılın izlerini taşıyor." Yürüyüşte süvarileri takip edebilmek için daha hafif giysiler giymek zorunda olan Kurdi piyadesi, papatya çiçeği şeklindeki iki sıra düğmeyle süslenmiş, siyah ipekliden, vücuda yapışan bir yelek giyer. Küçük düz yakalı bu yelek, mavi kol yırtmaçları ve aynı renkte şeritlerle süslenmişti. Yelek, yarısı siyah, yarısı beyaz ipekliden ve ayak bileklerine kadar dümdüz inen şalvar'a, içine bir tabanca, bir altın işlemeli fişek kesesi ve usta ellerde en tehlikeli kesici silahlardan biri olan kıvrık bir hançer'in konduğu silahlıkla bağlanır.

Piyadenin savunma silahı olarak, sert manda derisinden yapılmış ve üzerine parlak bir vernik sürülmüş yuvarlak küçük bir kalkanı vardır. Çuha çiçeğine benzer bakırdan çiviler, bir süreklilik takip etmeksizin, sık sıralar halinde kalkanın üstüne çakılmıştı.

Üzerinde siyah uzun kılların kapladığı kol uçları ve siyah ipekliden kenar şeritleri olan, beyaz keçeden bir cins ceket diyebileceğimiz bir kısa aba, sırtın bir bölümünü kaplar. Ve yeleğin, bilek hizasında üç noktada kesilerek şekillendirilmiş dar kolları bu kısa abadan görülebilir.

Çolemerik Kurdi piyadesinin başlığı etrafına çok sayıda yemeni mendil sarıldığı sivri keçe bir külahtan oluşur ve eski çağlardaki başlığı andırır. Yemenilerin sayısı her yıl artar.

Ayağına, canlı ve çeşitli renklerde örülmüş yün çoraplar ve beyaz kalın yün sicimlerle dikilip sağlamca bağlanmış, örülü beyaz keçeden bantları olan çarıklar giyerler. Bu yukarı kalkık ayakkabı sadece bu coğrafyada Kurdilere ait bir tarzdır. Ne Perslerde ne Yunanistan ne de Arami-Araplarda vardır.

Res. Piani (Xaldi-Hatti) ayakkabı yukarı doğru kalkık

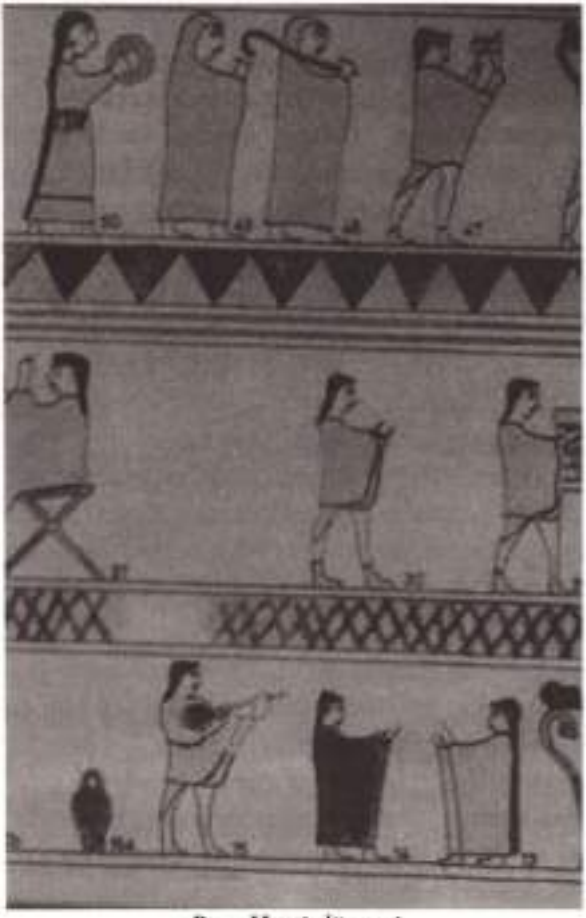
Res. Yukarı kalkık ayakkabı (Hatti)

Resim. Kurdi Çoban

Dördüncü olarak inceleyeceğimiz giysiler, yine Ameda ve güneyindeki Ardupa (Merdin) yöresidir. Cezire Botan çayının kolu ile özdeşleşen Heft Boht kolunun en güçlü ve zengin koluydu. Yedi kollu ejderha motifi Avesta'dan günümüze taşınmadır. Kuzey sert kuşağa göre elbiseler kısmen hafiflemiş ve motifler ise düz çizgilerle sade ve soylu bir şekle bürünmüştür. Kurdilerin o ihtişamı yerini ince çizgilere bırakıyor. Şaluşapuk denilen değişik türden kumaşın zarafet olarak giyilmesi buradaki erkeklerde yaygındır. Çoban ise, Hatti ve Xaldi dönem ürünlerindeki, çoban krallıklarındaki askerlerin giysisi olan, keçeden yapılma omuzluk ve başlıklar, bugünde bölgeye özgü bir Kurdi orijinliği olarak çobanlar tarafından giyilmektedir. Kurdilerin

hançer ve kılıçlarının orijinliği yapısındandır. Bir hilal şeklinde uçları kıvrık ve içe dönüktür. Çobanın üzerinde taşıdığı balta ise, ilk tarihteki çoban kralların askerlerinin tüm ihtişamlığını taşıyormuşçasına resimlenmıştı. Bu giysi sadece bölgeye hastır.

Res. Hatti dönemi

Amedalı çoban, bir numaralı resimdeki "çoban giysisine baktığımızda onun, en azından, son prensleri, bir Roma eyaleti haline indirgemeden önce Pontus'a egemen olmuş eski Galya(aslı ise Mitirdattır)ların soyundan geldiğine hükmedebiliriz... Ya iklim daha az soğuk olduğundan, ya da Kurdilerin hoş-

lanmadığı komşuluğundan dolayı, bir Türk atasözünün dediği gibi, "bir eve benzeyen" bu giysinin altına tam girmez, onunla yalnızca başını ve omuzlarını örter. Bu şekilde kolları serbest kalır ve kaval'ı (keyiflendikçe çaldığı flüt) kadar, duruma göre baltasını, kılıcını, hançerini ve iki tabancasını da rahatlıkla kullanabilir.

Görüldüğü gibi Amedalı (Diyarbakırlı) çoban, çiftlikle ilgili işlere yabancı olmasına rağmen, yaşadığı yerin coğrafi konumunun zorlamasıyla öğrenmek zorunda olduğu savaş sanatları kadar, barış sanatlarıyla da meşguldür ve bütün ülkelerin çobanları gibi o da kavalının virtüözüdür. Fransa'daki Auvergne yöresi çobanlarının Musette'i, Provence yöresi **çobanlarının Flageolet'i, Breton ve İskoçyalıların Cornemuse'ü, Bulgar çobanlarının gaydası ne ise, Mezopotamyalıların kavalı da odur.**

Dağda tek başına müzisyen olan herkes gibi, Diyarbakırlı (Amedalı) çobanın da her zaman gözü kulağı kirişte olmalı, en başarılı olduğu parçanın en güzel yerinde çaldığı nağmeleri bile, silahlığında duran ve kendisi için boşu boşuna bir süs öğesi olmayan kılıcı ya da tabancasına el atmak gerektiğinde kesebilmelidir."

Onun bakışları da dikkatlidir. Yüzünde deneyimli bir asker havası vardı. Kalın bıyıkları barut kokusuna alışıktır. Görünüşü ciddi, kuvvetli ve çeviktir. oynak ve kaypak değildir. Giysisi de onun hareketlerine hiçbir zaman engel olmaz. Gri çizgili siyah abadan kısa entarisi, silahlıkın altın yaldızlı güneşler (ki diğerleriyle aynı ve güneş kursu, tanrısına inançtan geliyor), baklava dilimi biçimindeki bezemelerle süslenmiş kırmızı derisinin altından geçer. Fişeklerini içine koyduğu, üzeri hilal ve yıldız nakışlarıyla işlenmiş fişekliğini kayışı, gri yünlüden oldukça dar şalvarını belinin hizasında sıkarak tutar. Fişeklik ayrıca bacağa da sıkıca bağlanmıştı. Tozluk denilen aslında rengârenk örme çorapların üstünde de, ayaklarına giydikleri çarıkları tutmaya yarayan yün bağcıklar sımsıkı bağlanmıştı."

Cizreli Kurdi ise ikinci figürde yer almakta:

"Kurdi kabilelerindeki uygulamanın aksine, Cizreli Kurdi silah taşımaz. Bu ırkın niteliğine hiç uymayan bu garip ve az rastlanır davranışın nedeni, kuşkusuz Kurdi'ün kendi evinde olmasıdır. Çadırda değildir, etrafında keyfine göre haraç isteyeceği yabancılarla çevrili de değildir. Bir kentte, kendi soydaşlarıyla birlikte, yağma malına bel bağlamayı hiç düşünmeyecek kadar zengin bir soydan gelen bir şefin yönetimi altındadır.

Belli bir yerde sürekli oturan ve barış içinde yaşayan Cizreli Kurdi, yalnızca hayvan yetiştirmek, özellikle de at yetiştirip eğitmekle uğraşır.

Asya'nın bu bölgesinde en yararlı hayvanların başında develer gelir. Kurdilerin sayısız sürüler halinde beslediği keçi ve koyunlar yapağısıyla deve kılları karıştırılarak, göçebelerin siyah, kahverengi ve gri kalın kumaşlardan oluşan çadır bezlerinin dokumasında kullanılan hammadde elde edilir. Bu hammaddeyle sağlam ve ucuz torbalarda yapılır. Cizreli Kurdi'nin üstünde bu resimle gördüğünüz ceketleri veya "maşallah"ları üretmeye yarayan, üzerinde kahverengi ve gri geniş bantlar bulunan "aba"lar da aynı hammaddeden yapılır.

Burada gördüğümüz "aba"nın ön kısmı keçedendir, göğsün her iki köşesinde, siyah yünden nakışları olan bir çeşit ilikleme atkısı bulunur. Bu atkılar, giysinin üst bölümünde parlak, uzun ve siyah keçi kılından dokunur. Kahverengi ve beyaz geniş çizgileri arasında daha ince başka siyah çizgiler bulunan pütürlü ipekliden yapılmış, bir kısa entarinin geniş, uzun ve bütünüyle açık kolları bu aba ceketten çıkar.

Entariyle aynı kumaştan bir "şalvar"ı, kırmızı, sarı Tunus ipeklisinden bir kuşak tutar. Çok geniş bir pantolondan başka bir şey olmayan bu şalvar uzaktan bir rob havasındadır. Alt bölümünde oldukça güzel siyah nakışlardan olan bir bant vardır.

Entarinin açık kollarından, üzerinde mavi ipekliden nakışlanan bulunan ve aynı renkte bir şeritle çevrilmiş siyah bir yelek görülür.

Cizreli Kurdi başının etrafına, hafifçe kaşının üstüne eğik,

sarığa benzer biçimde sardığı, boyalı bezden bir başlık takar. Ayağına sanatkârane bir şekilde örülmüş yünlü çoraplar ve siyah keçi kılından üretilmiş çarıklar giyer.

Üçüncü Figürde yer alan Mardinli (Ardupa) Kurdi;

Mardin yöresi, Kurdi bölgesinin güney sınırında bir yerdir. "Eğer Pers imparatorluğunun içinde uzun süre kapalı kalmış eski Karduklardan gelen bu kabilelerin yüzde yüz Asyalı olan kökenlerinden şüphe edilirse, bu kadar tipik ve bu kadar doğulu olan Mardin yöresinden Kurdi'nin giysisine bakmak, bütün tereddütlerden kurtulmak için yeterli olacaktır.

Hiçbir şey bu giysi kadar eski olamaz. Bu giysi, Nemrut Dağın'da bulunan kabartmalardan fırlamış gibidir. Uzun, uç kısmı yuvarlatılmış, yüksekliğinin dörtte üçüne kadar birbiri üstüne yığılmış sayısız yemeniyle sarılmış, şafak doğarken karlı tepelerinin görüldüğü şu sarp ve dik dağlara benzeyen bu konik başlık, yani keçe kalpak, eski çağların tiarelerinin yeniden şekillendirilip, gerçek yaşama uygulanışıdır. Yemenilerin sarılışı, eski güçlü hükümdarların simgesi olan gizemli boynuzları anımsatmaktadır. Arkeolojiyle uğraşanlar bunları, Nemrut Dağındaki anıtlarda bulunan heykellerin içindeki kral başlarında keşfetmişlerdir. Bu boynuz denilen başlıklar aslında gerçek boynuza benzemezler, doğanın gerçekçiliği onların şiirselliğini bozmuştu. Ve boynuzlar bildiğimiz sarıklara dönüşmüştür. Sarığa Fransızca türban denilmektedir. Bu sözcük dülbent ya da daha çok kullanılan tülbentten bozmadır. Tülbentin anlamı ise, fes veya diğer külahların etrafına sarık şeklinde sarılan alışıla gelmiş kumaş, yani "muslin" demektir.

Mardin yöresinde yaşayan Kurdiler, üst üste iki gömlek giyerler. Birincisi diz kapaklarına kadar inen kısa gömlektir. Med(ve Part)ler ve Persler de dar şalvarlarının üstüne benzer bir gömlek giyerlerdi, ancak bunun boyu ayaklarına kadar uzardı. Ve bu gömleğe "Braccati" adı verilmişti (Geçmişte bra = kardeş anlamında, cati: gömlek, heval krasda aynı anlamı içerir). Şu Galyalı poturları, resimde görüldüğü gibi bugün de Kurdilerin

bacaklarındadır. Basit pabuçlar ya da daha iyisi, uçları kıvrık, kırmızı maroken çizmelerden oluşan ayakkabıları da, eski Mezopotamya anıtlarındaki heykellerin ayakkabılarıyla tam bir benzerlik içindedir. Homeros'un tanıklığına göre, en eski çağlardan beri ayaklarına iyi şeyler giyen eski Yunanlılar, çok çirkin buldukları bu Pers (ki esasında Med kökenlidir) ayakkabılarını sevmezlerdi. Bu düşünce tarzı bugün içinde geçerlidir. İyi ayakkabı aşığı Rumlar ve birçok doğulu, yerli ayakkabıların, rahatlık, sağlamlık, dayanıklık, olağanüstü ucuz olma ve pitoresk görünüm gibi üstünlüklerine rağmen, alafranga bot ve potinleri yeğler.

Atasözü; "zevkler ve renkler tartışılmaz" der. Bunun için yeniden Kurdilerin gömleklerine dönelim. Alta giydikleri ve boyu diz kapaklarını geçmeyen gömlek gofre desenli, kolları kısa, pike ipeklidendir. İkinci gömlek ise, Yunanlıların ayrım gözetmeksizin Med(Part), Pers veya Barbarların stolası diye isimlendirdiği etekleri yerde sürünen uzun bir robdur. Bu stola, byssus denilen hafif ve şeffaf bir kumaştan dikilirdi, bu kumaşın cinsi hakkında arkeologlar fikir birliği içinde değildir. Kimisi bu kumaş ipeklidir derken, kimileri de keten ya da pamukludur demektedir.

Bu giysiyi Kurdi gömleğiyle ilişkilendirirsek, Med stolasının hiç şüphesiz bükümlü ve kıvrık bir ipekli türü olan bürümcükten yapıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Mardinli Kurdi'nin gömleği altın yaldızlı bir şeritle çevrilmişti. Ve Elien'in yaptığı tavus kuşu kuyruklarına benzer alacalı bulacalı çok sayıda desenle de süslenmişti. Bilginler, kral stolalarının kıymetli taşlarla süslendiğini söylerler.

Kral olmayan çok sayıda Kurdi, gömleklerinin üstündeki binlerce küçücük çiçek nakışının ortasına turkuvaz, sedef ve incilerle süsler.

Medler ve Persler, stolanın üstüne boyu kısa, geniş bir palto giyerlerdi. Aynı uygulama Mardin yöresi Kurdilerinde de söz konusudur. Onlar da, Medler ve Persler gibi ince "aba"dan dikilmiş ve "aba"nın üzerine sanki bir kaplama gibi

geçirilmiş, çok özgün ipekli nakışlarla süslenmiş, bir kısa entari giyerler. Bu elbisenin çok kısa olan kolları dirseklerin üç santim kadar üstünde biter ve antik stolanın olağanüstü geniş ve dalgalı kolları, devasa yabani süsen çiçekleri gibi açılır. Kollarının aşağı doğru tek bir hareketinde, ellerden en azından kırk santim aşağıya kadar indirdiğinde, ortaya çıkan bu kol uçları, Kurdi'nin eski Medliler gibi yalnız yüzük takmakla yetinmeyip bilezik de taktığını göstermesini engellemez.

Resim. Palulu Kurdi

Bu bölümde ele alacağımız resim Palulu Kurdidir, bu kıyafet daha çok Kasitlileri ve Babil'deki Kurdi uygarlığının yaratıcısı Hortiler diye isimlenerek efsaneleşen kişileri çağrıştırıyor. Ana hatlarıyla, abiyesinin inceliği ve renkliliği, elindeki kalkanı, başındaki serpuşu, kılıcı ve duruşundaki profiline kadar diğerleriyle birebir örtüşmektedir. Sadece Komuh bölge insanının başındaki konik kendi soyluluğunu belirtmek için daha uzun ve sivridir. Bu görünüm ve önceki görünümdeki Kurdilere bakıldığında bu kavmi Tanrının neden bir araya getirmemesi gerektiği ile ilgili temenni anlaşılabilir. Çünkü bu kavim bir araya geldi mi hiçbir güç onlarla baş edemiyordu. Bu nedenle Asurlular Supardolarla birlik kurarak, soylarını bunlara bağlayıp bunlarla ayakta kalmışlardı. Bu nedenle Romalılar en seçkin lejyonlarını bunlardan oluşturmuşlardı. Birlik olduklarında dünyanın dört yanına dağılma kabiliyetleri vardı. Bu sebepten Mezopotamya uygarlığını yaratıp, imparatorluklar ve yüzlerce krallık kurmaya muktedir olmuşlardı.

Gerek birinci figürdeki klasik Müslüman giysisi ile gerekse ikinci figürdeki Diyarbakırlı Hristiyan figürü arasında ayrılıktan söz etmek mümkün değildir. Yerel giysilerin etkisinde de kalınmış giysilerdir. Bizim için yerellik ve orijinal olma geçerli olduğu için Palulu Kurdi'nin giysileri üzerinde duracağız;

"Genelde bütün Kurdilerde olduğu gibi Palulu Kurdilerin giysisi de, onları düzensiz askerler benzeten niteliklere sahiptir. Savaş halinde onlardan yararlanma yolları bilinirse Kurdi beyleri gerçekten de Osmanlı ordusuna hiç de yararsız olmayan yardımcı birlikler sağlar. Ama Kurdi barış döneminde de her zaman silahlı ve çeteler halinde örgütlenmiş durumdadır. Artık asker değildir ve barışsever halkı korumak ve asayişin sürekliliğini sağlamak yerine, kırsal kesimde oturanlar için bir korku kaynağıdır, onlardan sürekli olarak haraç alır.

Palulu Kurdi, geleneksel entari yerine: beyaz, pembe, saman sarısı veya gök mavisi renginde parlak ve tek renkli ipekten bir cins sabahlığı giyer. Bu giysi Mezopotamya, Babil ve Suriye'ye özgü bir elbisedir. Kumaşı, sevimli bir görünüş veren,

gofreli, yani baklava şeklinde çukur ve kabartmaların ısıtılmış kalıplarla kumaşın üzerinde şekillendiği kalın bir dokumadır. Bu kumaş kolay kolay eskimeyecek sağlamlıktadır. Bu yörede, aynı şekilde hem zarif ham de pamuklu kumaşlardan da aynı cins giysiler dikilir.

Kolları dirsek hizasında biten bir yelek giyer, yeleğin bu kısa kollarının içinden robunun üstünde siyah iplikten, kaytan nakışlar halinde, ince birbirine girmiş bezemeler vardır. Kırmızı deriden silahlığın kenarları altın yaldızlı dantelâ şeklindedir ve özenle süslenmıştı. Kurdi'nin göğsünde, kılıcının omuz askısı olan ipek bir kordon ve getirip götürmekle görevli olduğu yazılı emirlerin içine konduğu mücevherli kutunun ucuna asıldığı kırmızı deriden bir kayış, çapraz olarak asılmıştı.

Palulu Kurdi, rob ve yeleğinin üstüne beyaz, üstünde gül desenleri ve nakışlar olan muslinden bir maşallah giyer. Bu, bütün iç Asya'da olduğu kadar Fenike'nin kıyı bölgelerinde, Filistin'de ve Arabistan'da da çok kullanılan giysi, önü açık kare bir kumaş parçasıdır. Kısa kolları çoğu zaman kullanılmaz ve bu giysinin dışarısında kalır. Bu durumda maşlah manto görevini üstlenir ve vücudun etrafında gevşek gevşek sallanır. Kollar maşlahın içinden geçerse, sahibini gecenin serinliğinden koruyan sıkı sıkı giyilmiş bir palto gibi insanı ısıtır. Maşlah, her zaman aba kumaştan veya nakışlı, pütürlü ipekliden yapılır, bu olağan bir durumdur. Palulu Kurdi'nin bu figürde gördüğümüz muslinden dikilmiş maşlahı ise, alışılmış bir uygulama değildir.

Zaten Palulu Kurdi soğuktan hiç etkilenmemek için yeterince özenle giyinmişti, bu yüzden maşlahı yalnızca bir süsten ibarettir.

Başına kaba beyaz keçeden, üst tarafı sivri, fazla yüksek olmayan bir keçe kalpak giyer ve sarığın etrafın, yeterli sayıda üst üste konmuş yemeni mendille oldukça hacimli bir sarık oluşturacak biçimde, neredeyse tamamen sarar. Ayağına ise, uçları hilal şeklinde kıvrılmış, kalın kırmızı marokende yüksek ve geniş botlar giyer.

Anlaşılacağı üzere Kurdi giysi tarzı, antik özelliğini koru-

yan, adeta Kudurlardan, meşhur Hatti ve Kapadokiya tabletleri ile kabartmalarından, yakın dönem Med eserleri ile Nemruttan fışkıracakmış gibi canlı bir heykel gibi insanların karşısına geliyor. Bu günde özellikle Amedi tarzı giysiler kimi bölgelerde halen geçerliliğini ve özgünlüğünü koruyor. Özellikle Med kumaşlarının rengârenk bütünlüğü içindeki Kurdi kızları halen bin yılların kültürel miraslarını devam ettirmekteler. Kültür bir bütündür. İnsan ve uygarlığının yaratımlarının toplamıdır. Bu bağlamda halen günümüz eserlerinde Kurdilerin yaşadığı coğrafyada giysi tarzından, yemeğine ondan müziğine kadar tüm benliğiyle hamur gibi yoğurarak etkilemiş ve farklı kültürler içinde kendi olarak var olmuşsa önemlidir.

Resim. Özgür Kadın. Botan-SİİRT TARZI

Kadın giysisinde ise son resim olarak Siirt ve Harputlu Kurdi kadınlarını göreceğiz. Soğuk ikilimin etkileri, yaşadıkları

dağlık coğrafi yapılanma Siirtli kadınlarda hâkimdir. Harputlu kadın onlardan biraz daha farklı olarak daha estetik giysiye bürünmüştür. Yemenisi Med çizgilerinin en ayrıntılı halini gösterse de, daha çok Kasit kadınlarının giyim tarzını anımsatmaktadır.

Resimdeki birinci ve ikinci figürdeki kadın, Müslüman kimliği ön planda olan kadınlardır. Ama İkinci figürde yer alan kadın, aslında birinci figürdeki yerel giysilerini evde giymektedir. Klasik Med-Kasit yemeni-Hevalkrası dikkat çekici diğer resimlerdeki önemli ortak özelliktir. Aynı uzun gömlek kolu ve süslemeli entarinin üzerine bir uzun Med işi giysi giymişti.

"Siirtli Müslüman hanım evinde, Şefaf ipekliden gömleğinin ve kırmızı bir fon üzerine sarı çizgili satenden şalvarın üstüne, ayaklarına kadar inen uzun ve geniş ikinci bir gömlek giyer. Bu koyu kırmızı renkte, kalın ipekli kumaştan gömlek boyun etrafında kapanır ve göğüste düğmelenir. Kısmen birbirine geçen, kısmen kaytan şeklinde olan nakışlar birçok kez yinelenerek göğüs bölümünü ve eteğin, en alt bölümünden başlayan ve bele kadar çıkan geniş kol uçlarını süsler. Kollar kaldırıldığı zaman iki gümüş bilezik görülür.

Siirtli Müslüman hanımın figür 1'de görülen gri kaşmirden bu geniş kuşağı bellerine sarmaları aslında rastlanan bir durumdur....

Çizgili ipekliden dikilen, uzun gömlekten biraz daha kısa olan ve açılı desenlerden oluşan şeritlerle çevrilmiş entariye kutnu denir ve önü açıktır. Bacaklarının her hareketinde saten şalvar biraz yukarıya çıkar. Çıplak ayakla giyilen yemeniler ve şalvar arasında, bacak bileziği diyebileceğimiz, sevimli bir şekilde çanlarla süslenmiş gümüş halhallar görülür... Çok katlı uzun eşarbı kalın bir sarık gibi sarar, bu eşarbın iki ucu enseye düşer ve giysilerinin üzerinde siyah ve parlak bir örtü gibi dalgalanan, örülmemiş saçlarının bir bölümünü kapatır. Üstü kubbe gibi yuvarlatılmış oymalı ve işlemeli bir gümüş tepelik bu sarığın üstünü örter, zincirlerle çevresel olarak bu tepeliğe asılmış iki sıra altın para, sarığın üstünde kenarına kadar yayılır.

Siirtli Müslüman hanım evinden dışarı çıktığı zaman, kırmızı ve sarı geniş bantları olan, altın iplikle karışık dokunmuş, kalın ipekli kumaştan dikilmiş çarşafına sarınır."

Figür üçteki Harputlu Kurdi kadını da, daha asil ve Kurdilerdeki süsleme geleneğine daha uygun bir giysi tarzına bürünmüştür. Duruşu ve serbest giyinişiyle Xort bir Med-Part askerini anımsatmaktadır. Erkeksi görünüşü, adeta bu önermeyi doğrulayacak bir biçimdedir. Müslümanlıkla birlikte Kurdi kadını da o ihtişamlı güzelliğini ve asilzadeliğini yitirmiş ve tek tip bir örtünün altına sokulmuştu. Oysa Kurdi kadını asilzadeleri aratmayan bir incelik ve çeşitlilikle giyinmekte ve seküler tavrıyla dikkat çekmektedir.

"Harputlu Kurdi kadınının görkemli giysisi, pürtüklü ipekliden, dizlerini yarısına kadar örten bir çeşit kısa gömlekle başlar. Ön tarafı kuşağa kadar açık, ama boynunun etrafında kopçalarla sıkıca kapatılmıştı. Bu gömleğin kumaşını kırmızı ve sarı binlerce küçük çizgiden oluşan enli şeritler doldurur. Gömleğin üst bölümü altın dantelâlı bir şeritle çevrilmişti, göğsün her iki kenarında, altın yaldızlı ve ipekli örgüler vardır, bunlara kakmalı üçgenler asılmıştı. Üçgenlerin ortalarında, etrafı çiçek şeklinde işlenmiş, zenginlerin zümrüt ve yakuttan, yoksul fanilerin renkli camdan yaptırdıkları kalp biçiminde takıları bulunur. Bu iki üçgenin tabanlarına bağlanmış oldukça uzun iki zincir, kırmızı ipekliden kuşağa kadar iner. Zincirlerin ucuna, giysiyi giyenlerin servet durumuna göre küçük altın veya pirinç madalyonlar asılır.

Koyu yeşil ince çuhadan bir kaftanın önü açıktır ve göğüs kısmı geniş bir V şeklinde oyulmuştu. Böylece yukarıda tanımladığımız gömleğin üst bölümünü ve aynı şekilde kahverengi yünlüden çorapların ve sarı pabuçların üstünde biten sık pilili tafta şalvarı görmek mümkün olur. Kaftanın olağanüstü uzun ve kare şeklinde biten kolları, gümüş bilezikleri kapatmamak için bileklerin üstünden itibaren oyulmuştu. Bir şerit süs ve altın yaldızlı diş bezemeler bu kol uçlarını süsler.

Kaftanın üstünde, aynı koyu çuhadan dikilmiş kolsuz bir

yelek altın yaldızlı şeritlerle çevrelenmiş, boynun ve göğsün etrafında ve kaftanın kolunun üst bölümündeki hafif ve sade nakışlar giysinin bütününe çok şirin bir hava vermişti.

Harputlu Kurdi kadınının başına taktığı, yüksek ve geniş başlıktır, genel görünüm itibariyle, ikinci İmparatorluk dönemindeki bazı Fransız süvari birliklerinin tüylü şapkalarına oldukça benzer. Bu hotoz, kimileri koyu kimileri açık renkte, hepsi çiçek ve yaprak desenleriyle süslü, birbiri üzerine sarılmış ve yapıyı oluşturacak şekilde üst üste konmuş çok sayıda boyalı mendilden (yemeni) oluşur. Yukarıya toplanmış saçları hemen hemen tamamıyla kapanmıştı. Hotozun ön kısmına, iki sıra zincirin bağlandığı iki altın iğne batırılır. Zincirin her sırasına fındık altınları asılır ve bunlar gözlerin üstüne kadar düşer."

YARARLANILAN DİĞER KAYNAKLAR

Addeşer; Tarih-i Keldo ve Asur,(fotokopi) Beyrut,1913.

Ağacanov, S.G. Selçuklular(çev. E.Necef, A.R.Annaberdiyev), Ötüken yay., İst. 2006

Ağaoğulları,M.A. ve ark.,İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Yay.,Ank,1991

Akarsu, B. , Dil-Kültür Bağlantısı, Remzi Kitapevi, Ank,1993.

Akbulut, Y. , Bingöl Tarihi, Kültür Bak. Yay. Ank.1993

Akgündüz,A., Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III, İst.,1991

Akkurgal,S. Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak yay., Ank.2000

Aksarayi, Kerimüddin Mahmud, Müsameretü'l-Ahbar (çev.M.Öztürk), TTK Yay. Ank.2000

Akşit,O. Likya Tarihi, Barış Kitapevi, İst.1967

-Akşit, O. Roma İmp.Tarihi, İst. Ünv. Edeb. Fak. Yay., İst.1970

Algar, H. Nakşibendilik, İnsan Yay., İst.2007

Allen, T.W. The Homeric Catalogue of Ships, London,1921

Alp.S., Hitit Çağında Anadolu, Tübitak yay. Ank.2001

-Hitit kralı IV. Tuthalya'nın Askeri Fermanı, Belt. XXI.84.1957

Alptekin,E. Uygur Türkleri, Boğaziçi Y.,İstanbul,1978.

Andreasyon.H. (çev.), Urfalı Mateos Vekayinemesi, TTK Basımevi, Ank.1987

Andrews, A.P., Türkiye'de Etnik Gruplar, ANT Yay. İst.1992

Ar, M.S., "Çivi Yazılı Kaynaklara Göre Türkçe-Eti (Hattice), Hurice Arasındaki Bağlar" Belt.(.32-1944)

-Urartu Kılavuzu,İst.1994

Ardevirafname, (çev.N.Yıldırım),Pirhan Yay., 2011-İstanbul

Ardos,M. Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi, İst. Ünv. Yay." İst.1984

Arslan,H. 17-6YY. Osmanlı Toplumunda: yönetim, Nüfus, İskan, Göç, Sürgün. Kaknüs Yay. İst.2001

Aristova, T.F., Kürtlerin Maddi Kültürü, Avesta Yay., İst.2002

Arınaoğlu, F. 20.yy. Siyasi Tarihi(1914-80), İşbankası Yay.,1991

Asrar,A. Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi, BüyükKitaplık Yay., İst.1972

Astour, M.C. "The partition of the confederacy of mukis-nuhasse-nii by Suppiluliuma a study in political geography of the amarna age" Or, 1969

-Hattusili, Halab and hanigalbat,1972

Ataman.R. Yeni Tabii Yer Adları, İçişleri Bak. İller İdrs. Md. (s.3), Ank.1977

Attar, A.R.Ş. Kürtler (çev. A.Dursunoğlu), Anka Yay.,İst.2008

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak yay., İst.1999

Avcıoğlu, D. Türklerin Tarihi, III. ,IV. ,V.clt.- İst.1993

Ay, G. Folklör (halk bilimi), Ank.1999

Ay,Ş. Hitit Siyasi Tarihinde Seha Ülkesi ve Önemi, http://www.historystudies.net/Makaleler/1674039780_1-%20Seyma%20Ay.pdf

Ayata, E. Zerdüşt-Avesta, İst.2003

Aydın, E. İslamiyet Gerçeği, İst.1993

"Azerbaycan Tarihi Haritaları (Komisyon Çalış.), Bakü-1994

Balkan,K. Kassi Tarihinin Anahatları, Belleten.S.48-Ank.1948

-Mektup: Mama kralı Anum-Hırbi'nin Kaniş kralı Warşama'ya gönderdiği mektup. TTK.yay. Ank.1957

Barthold, W. İslam medeniyeti tarihi (Çev.F.Köprülü) Diyanet İşl. Bşk. Yay. Ank.1973

Başgelen, N. Palu Kaya Mezarları Üzerine Notlar, Ark.ve Sanat derg. 34-35

Baykal,B.S.(Çev.) Peçevi Tarihi, Ank.1981

Bawanypeck,D. *Die Rituale der Auguren*, Heidelberg 2005

Beal,R.H. The history of Kizzuwatna and the date of sunassura treaty, OR,LV,425. 1986

-The organization of the hittite military, Heildelberg.1992

-Kurunta of trahuntassa and the imperial hittite mausoleum a new interpretation of 10 of the bronze tablet, AS,1993

-Hittite Military Organization" Civilizations of the ancient near east.1 (edt. J.M. Sasson, J.Baines. And other)545.1995

El-Belazuri, Fütuh'ul-Buldan, (çev.M.Fayda), Ank.,1987

Belli.O. Urartular, Anadolu Uygarlıkları Ansk.1.cilt- İst.1982

-Urartular'da Totemcilik Sorunu, And.Araş.VII. 1979. 29. İst.1981

- Urartular'da Hayat Ağacı İnancı, And.Araş.VIII 1980. 237. İst. 1982

- Demir Çağda Doğu Anadolu Bölgesinde Demir Metalurjisi, ADÇ.

-Urartu Kalelerindeki Anıtsal Kaya İşaretleri, AnAr XI

Benedict, P. Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması, G.doğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları.1, İst.1980

Bender.C. Arkeolojik Veriler Işığında Antik Çağda Kürtler, Newroz Gazt.(dev.Yazı)-1995

-Newroz'un Tarihsel Temeli ve Yanlış Tanılar, teori derg.-May.1990

- Kürt Tarihi ve Uygarlığı, İst.1992

Beşikçi,İ. Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alikan Aşireti, Ank. 1969

-Devletlerarası Sömürge. Kürdistan, Ank.1990

-Doğu Anadolunun Düzeni (Sos.-Ekon. Ve Etnik Temeller), Ank.1992

Beysanoğlu,Ş. "Diyarbakır Tarihi"- Ank.1987

-Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri, İstanbul 1963

-Cumhuriyetin 50.yılında Diyarbakır il yıllığı, Ank.1973

Bilgi, Ö. Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler, Belleten X/39

Bilgiç,E. Anadolunun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerin tayini Üzerine İncelemeler, Belleten, XXXIX. 381.1946

Bilgin.S. Zarathuştra, Berfîn yayn, İst.2003

Binford,L.R. Human Ancestor: Changing views of their behavior, Journal of Anthropological Archaelogy, 1985

Birge,J.k. Bektaşilik Tarihi (Çev. R.Çamuroğlu), Ant yay. İst.1991

Bittel,K.,H.G. Güterbock, G.Neumann, P.Neve, H.Otten, U.Seidl. Boğazköy V.Funde aus den Grauben 1970 und 1971. Berlin.1975

Blegen,C.W. Troy and Trojan, London.1963

Bloch,M.T.R. *The Etruscans*,Thames and Hudson, London, 1965

Bozdağ, İ. Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Kervan yay., İsst.1975

Braidwood,R.J., Çamlıbel,H. Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi, Atü.Konfrs. IV.1970-Ank.1971

Bryce,T.R. Hattusili and the Problems of the Royal Succession in the Hittite Kingdom, As,XXXI.10-1981

-The Role of Telipinu, the Priest, İn the Hittite Kingdom, Hethitica,XI,5.1992a

Bruinessen, M.V. Ağa Şeyh Devlet (çev. B.Yalkut), İletişim, Yay., İst,2004

-Kürtlük, Türklük ve Alevilik, İletşim Yay. İst.2000

Bulut.F. Kürt Dilinin Tarihçesi, İst.1993

-Belgelerle Dersim Raporları, Yön Yay. 1991

Bulut.S. Arkeolojiden Demirci Kawa'ya Işık, İst.1996

Cabridge Universty Press, The Cambridge History of İran, Vol..III, 1985

Cabridge Universty Press, The Cambridge History of Ancident, Vol.I, II.III, 1990

Cemil Paşa, K. Doza Kurdistan, Beyrut.1991

Cemil, Tarih-i Babil ve Asur, ...(fotokopi)

Cezar,M. Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, T. İş Bankası Y., İstanbul, 1977.

Challeye, F. Dinler Tarihi, İst.1995

Cahen,C. Osmanlıda Önce Anadoluda Türkler, Tarih Vakfı yurt yay.,İst. 2008

Çambel.H. Braidwood, R.J. İstanbul ve Chacago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarih öncesi Araştırmaları Karma projesi; 1963-1972, İstanbul Ünv. Edebiyat Fak.yay. no.2589- ist.1980

- Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi, ATÜ. Konferansları 4.1970. TTK yay.Ank.1971

Çamuroğlu, Rh. Tarih, Heterodoksi ve Babailer, Der yay, İst.1990

Çay, A.H., Öğel, B., Eröz, M. , Yıldız, H.H., Kırzıoğlu,M.F., Kodanan, B. Türk Milli Bütünlüğü İçersinde Doğu Anadolu, Ank.1986

Çığ, M.İ. Ortadoğu Uygarlık Mirası, İst.2001

Çubuk;V. Solak-Zade Tarihi c.1 ve2. Ank,1989

Çürükkaya, S. , Demirci Kawa ve Çağdaş Kawa Destanı, İst.1991

Darga,A.M. Hitit Sanatı, Akbank Kültür sanat, İst.1992

Eski Anadolu'da Kadın, İst.1984

Darwin.C., Türlerin Kökeni,Ank.1984

Dersimi.N. Kürdistan Tarihinde Dersim, D.Bakır.1992

Divan- Hümayun Sicilleri Dizisi (3.4.5.6.ve7), Başbakanlık Devlet arşivleri yayını (26-2854-36-37), 1993;1995;1996;1997;1999

Diker, S. Türk Dili'nin Beş Bin Yılı, İzm.2003

Dinçol, A.M, Hititler-Hitit Öncesi Anadolu, Anad.Uygarlık. Ansk. 1.clt.- İst.1982

-Anadolu Uygarlıkları"Hititler",National Geographic Dergisi, 2006,64-

-Eski Anadolu Dillerine Giriş, İst.1970

Dineveri,E.H., el-Ahbar et Tıval(çev. N.Bolleli, İ.Tüfekçi) İst.,2007

Doğanay,O. Isauria Bölgesi Kaya Mezarları ve Ölü Gömme gelenekleri, Çizgi yay, Konya,2009

Dolapönü.H (Metropolid). Mardin Tarihi, İst.1972

Ebubekir-i Tihrani, Kitab-ı Diyarbekiryye (çev.M.Öztürk), Ank.,2001

Ekinci, M. Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı, İst.2002

El-Balazuri. Fütuh'ul Büldan (Çev. M.Fayda) Kültür Bak. Yay. Ank.1987

Engels, F. Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni, Sol Yay. Ank.1967

Erhat, A. Mitoloji Sözlüğü, İst.1989

Ertem,H. Boğazköy Metinlerinde geçen Coğrafya Adları Dizini, DTCF Yay. Ank.1973

Esin,E. Türkistan Seyahatnamesi, TTK Y, Ankara, 1959.

Eyüboğlu, İ.Z. Tanrı Yaratan Toprak Anadolu, İst.1990

Ezrak, İbnü'l, Mervani Kürtleri Tarihi (çev. M.E. Bozarslan), İst.1990

Farzalibeyli, Ş.Fazil, Azerbaycan ve Osmanlı İmperiyası (XV. XVII asr.), Bakü,1999

Fazullah b. Rüzbihan, Tarih-i Alem Ara'yi Emin, Bakü, 1987

Fırat,M.Şerif. Doğu İlleri ve Varto Tarihi, TTK.-1983.

Forlanini,M. The Geography of Hittite Anatolia in the Light of the recent Epigraphical Discoveries, III.Uluslarası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996:217) Ank.

Freud, S. Totem ve Tabu, Say Yay. İst. 2014

Fridevsi. Şahname, MEB Yay. Ank.1967

Fnedrıch,J. Kayıp Yazılar ve Diller, İst.2000

-Staatsvertrage des Hatti-reiches in hethitischer sprache I (1926) and II(1930). Leipzig

Garstang, J. and O.R.Gurney. The Geography of Hittite Empire. London.1959

-Hittite Military Roads in Asia Minor, *AJA* 47 (1943)

Gregory, Abu'l Farac (Bar Hebraeus). Gregory Abu'l Farac Tarihi. A.W.Budge (çev.Süryanice-İngilizce), (E.R.Doğrul (Çev. İng.Türkçe). TTK. 1999

Gibon.E, Roma İmparatorluğunun Çöküş Tarihi.Arekeoloji Sanat Yay. İstanbul.1994

Goetze, A. "Madduwattaş" Leipzig-1928

-Die Annalen des Mursilis, Leipzig.1933

-"Kulturgeschichte des Alten Orients III, 1, München 1957

-Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography, New hawen.1940

-Suppiluliumas'dan Muwattallis'in Mısır savaşına kadar Anadolu, Belleten,LVII (çev.A.Süel).863.1993

-Zur Geographie des Hethiterreichs, *KIF* I

Gore,R. (ed.), The Eternal Etruscans, *National Geographic*, CLXXIII/6, 1988

Gordon, C.H. Abraham and the Merchants of Ura, JNES,XVII,28.1958

Gökalp, Z. Kürt Aşiretleri Hakında Sosyolojik Tetkikler, İst.1992,

- Türklerle Kürtler, küçük Mecmua, D.Bakır,1922

-Milli Kütüphane Arşiv (dergi-Rapor: fotokopi)

Gökyay.Ş.O. Dedem Korkutun Kitabı, İst.2000

Gölpınarlı, A. Mevlana'dan sonra Mevlevilik, Aka Yay. İst.1983

Caferi Mezhebi ve Esasları (yazar, Alu Kaşifil Muhammed Hüseyin), İst.1996

Griswold,J.W. Anadoluda Büyük İsyan, Tarih Vakf. Yay. İst.

Grousset,R Histroie del'Armenie des Origines, Paris (Tarihsiz)

Gstrein,H. Avukatsız Halk Kürtler, İst.1991

Gurney.O.R. Hittite Prayers Of Mursili II Oxford, 1940

-*The Hittite Empire,* Middlesex. 1959

-*The Hittites,* Baltimore. 1961

-The Treaty With Ulmi-Tesup, As.XLIII,13-1993

-The Annals of Hattusili III, AS,XLVII,127.1997

-Hittite Geography: Thirty Years on, *Sedat Alp'e Armağan.Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara 1992

Günaltay, Ş. Yakın Şark I. , Ank.1937,

II.-1946,

IV.-1951

İran Tarih, Ank.1941

Günel.A. Türk Süryaniler Tarihi, D.Bakır.1970şi TTK, Aşiretlerin yerleştirilmesi, Ank.1988

Güvenç,B. Türk Kimliği, Kültür Bak. Ank. 1993

Halaçoğlu, Y. 18.YY'da Osmanlı İmp.'luğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yarleştirilmesi, TTK yay. Ank.2006

Haldun, İ. (T.Dursun), Mukkaddime, İst.1977

-Tarihi İbn Haldun, (fotokopi)

Hampton,C. The Etruscans and the survival of Etruria, Camelot press,Uk.1969

Hançerlioğlu, O. Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitapevi, Ank.1992

Hawkins, J.D. Kuzi-Tesup and the "Great Kings" of Kargamış, AS,XXXVIII,99-1988

Heredot (Halikamas.B.). Heredot Tarihi, İst.1973

Walter,H. Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd (çev. Bıyıklıoğlu. T.) Ank. 1992

Hoffner, H.A. The Luvian Population Group of Lycia and Cilicia Aspera During the Hellenistic Period. Leiden, 1961

Homeros, İlyada (çev. A.Erhat-A.Kadir). İst.1975

Hronzy,B. Inscriptions Hittites Hieroglyphiques, Prague.1937

Jackson,R. *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar* (çev. Şenol Mumcu), İstanbul 1999

Jung, G.G., ıra Progoff, Jung's Psychology and its cocial Meaning, ABD,1953

Jwaideh, W., Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, (çev. İ.Çeken), İst. 1999

Jurmain,R. N., H. Turnbaugh, W.A. Understanding Physical Authropology and Archeology, West Publish, 1990

İbn Batuta, Seyhatnamesi (Rıhletü İbn Battuta Tuhfetü!n-Nuzzâr Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar. Çev. Aykut.S), İst.2004

İbnü'l Esir, el-Kamil Fi't-Tarih (Çev. Ağırakça, A. Ve Özaydın,A.), İst. 1987

İnan, A. Açık Eti Mabedinde Herkesin Bir Dünyası Var, Ank.1958

Etilerde Ekonomik Hayat, Ank.1960

İslam Ansk. (Minorosky), Kürtler Maddesi, Clt.6- İst.1955

-Minorsky,V.Kürtler ve Kürdistan,(çev.K.Fıratlı), Doz yay.İst.,2004

İslamiyet öncesi Türk Edebiyatı (100 büyük edip ve şair), İst. 1986

İzgi,Ö. Çin Elçisi Wang Yen Tö'nün Seyahatnamesi, TTK Yayın., Ank.1989

Xemgin, E. Kürdistan'da Dini İnançlar ve Etkileri, İst.1992

Xenephon (Örs,H.). Anabasis, Ank.1961

İskenderin Anabasisi, İst.1945 (Çev.H.Örs, Marif Matb.)

Kabapınar,Y. Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları-1, T.T.Derg.S.106-Ekim.1992

Kafesoğlu,İ. Harzemşahlar Devleti tarihi, Ank 1956

-Asya Türk Devletleri" ve "Kültür ve Teşkilat" Türk Dünyası El Kitabı, T.K.A.Y. 2.Baskı, Ankara.

Kansu,Ş.A. İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler, Ank.1946

Karabekir,K. İstiklal Harbimiz, İst.1960

-Kürt meselesi, Emre yay. İst.2004

Kartal,K. Erivan'dan Van'a Hatiralarım, 1987

Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügat it-Türk,C.1,1333

Keegan.J. Savaş Sanatı Tarihi, sabah Kitb. İst.1993

Karauğuz, G. Hitit Mitolojisi, Çizgi Yay.Konya-2001

-Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Yay, Konya-Ocak-2002

Kemal Paşazade, Tevarih-i Al-i Osman (haz. Severcan,Ş.), Ank.1996

Kerov, Z.M., İlkel, Köleci ve Feodal Toplum, Ank.1980

Kesir İbn-i, el-Bidaye ve'n-Nihaye Clt.XI(çev. M.Keskin),İst.1994

Kışlalı,T. Ulusal Bütünleşme Sorunu, SSO.Dern.Yay. C.I.Ank,1994

Kırzıoğlu.M.F. Kars Tarihi, İst.1953

-Kür'Aras-Aran Kürtleri, Ank.,1966

-Kürtler'in Türklüğü, Ank.1968 [164]

-Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Ank.1998

Kınal, F. Eski Anadolu Tarihi, Ank.1968

-Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983

"-Karkamış Şehri Tarihi Hakkında, A.Ü.DTCF.Derg. C.16:3.Ank.1958

Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi, Atü. Konfrns. IV. Ank.1970

Kimbel,W.H. .Johanson, D.C. Rak, Y. Systematic assesment of a maxilla of Homo from Hadar, Ethiopia, American Journ. of Physc. Anthropolgy,103 -1997

Kitabı Mukaddes. İst.1972

Kodman, B. Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ank., 1987

Konyar,B. Diyarbakır Tarihi- Kitabeleri-Yıllığı, Ank.1936

Köprülü, M.F. Türk Halk Edebiyatı Ansk. İst.1935

Köroğlu,K. Aşşur –Urartu Yazılı Belgeleri ve Arkeolojik Kalıntılar Işığında Alzi/Enzi Ülkesi (Elazığ Bölgesi) Tarihi Coğrafyası, Ank.1995

Kramer, N.S. Tarih Sümerde Başlar, TTK Yay. Ank.1990

Köroğlu, K. Üçtepe I: yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/üçtepe ve Çevresinin Yeni Aşşur Dönemi Tarihi Coğrafyası, Ank

Kurat, Y.T. Osmanlı imparatorluğu'nun Paylaşılması, Kalite Matb. Ank.1976

Kürkçüoğlu, Ö. Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926). Ank.Ünv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. Ank.1978

Sarıbeyoğlu, Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası, Ank.1951

Geographie et L'Histoire des Pays D'Arzawa, Ank.1953

Kramer, S.N. Tarih Sümerden Başlar, Kabalcı Yayınları, 2002

[164] Kurdilerle ilgili İslam Ansiklopedisi maddesi değiştirilmiş ve birçok kaynak merkezde toplanmıştı.

Kroeber.A. Totem and Tabou: An Ethnological psycho-Analysis, American Antropologist

Küçük, Y. Kürtler Üzerine Tezler, Ank.1990

Küçükdağ, Y. Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri, Ank.1999

-Türk tasavvuf Araştırmaları, Konya-2005

Laroche,E Recherches Sur Les Noms des Dieux Hittites, Paris-1947

Lazarev, M.S. Mıhoyyan Ş. X., Kürdistan Tarihi (çev. İ.Kale), İst. 2010

Lıgeti,L. Bilinmeyen İç Asya ,TDKY., 2.Baskı, Ankara, 1986.

Livius,T. Ab Urbe Condita (Şehrin Kuruluşundan İtibaren),Arke. Ve sanat Yay.,1992

Liyod,S. Early Highland Peoples of Anatolia, London-1967

Mahmudov, Y. Azerbaycan Tarihi İntibah Devri, Bakü-1996

Mansel,A.M. Ege ve Yunan Tarihi, Ank.1947

Marcopolo, (çev.I.Ergüden), Dünyanın hikâye edilişi, İthaki yay.İst.2003

Marxist Düşünce Sözlüğü, İletişim yay.-İst.1991

Marufoğlu, S. Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, İst. 1998

Mayevski, Doğu Anadolu Raporu (çev.H.Pehlivanlı), Van,1997

Mc.Donald,D. Modern Kürt Tarihi, Doruk yay. 2004

McMahon,G. The History of the Hittites, 1989

Melcert, C.H. The Acts of Hattusili I, JNES, XXXVII/1,1-22.1978

Mellaart,J. The Present State of Hittite Geography, (edit.by M.J.Mellink, E.Porada, T.Özgüç) 415-1993

Mellink, M.J. Archaelogy in Anatolia, 547-1985

Melinkoff,İ. Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Kitapları, İst.-1998

-Uyur idik Uyardılar, Cem Yayınları, İst.1993

Memiş,E. "Eskiçağ Türkiye Tarihi" Çizgi yay.2004

-Genel Tarih, Konya.1999

- Asur Devletinin Anadolu Politikası, XII.TTK .65 Ank.1999

-Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Konya.2001

Meray,S. Lozan Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, YKY, İst.2001

Merçil, E. Büveyhliler, DİA, İst.1995

Metin,R Tahriri Defterlerine Göre XVI YY'da Çorumlu Kazasında teşekkül eden Mahalleler, JSSS dergisi

Mısıroğlu,K. Lozan Zafer mi Hezimet mi? Sebil Yay. 1973

Millingen F.M. Kürtler Arasında Doğal Yaşam, Doz yay. İst.1998

Milliyet Türkçe sözlük, Dövme, İst.1992

Musul-Kerkük Arşiv Belgeleri, TC.Başbakanlık Devlt. Arşv. Genl. Müd. Yay. Ank.1993

National Geographic-ocak-2002

Nikitin,B. Kürtler, İst. 1991

Nuri, İ. Kürtlerin Kökeni, Doz yay. İst.1991

Ocak, A.Yaşar, Ortaçağlar Anadolusunda İslam'ın Ayak İzleri, İst.,2011

-Babiler İsyanı,Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşkkülü, İst.2000

Orhunlu, C. Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı, TIKAD, CilkXV, 1976

Otten, H. Die Apalogie HattuSili 3, Weisbaden, 1981

-Staatsvertrag von TuthaliiaIV. Mit Kurunta von Tarhuntassa, 410-1987

Öcalan,A. Bir Halkı Savunmak, Çetin basım yayım, 2005

–Sümer Rahip Devletinden Demokratik Uygarlığa, Mem Yay. 2001

Ögel,B. İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi,TTKY., 2 Baskı, Ankara,1984.

Öke, M.K. Musul Kronolojisi, T.Dünyası Araş. Vakf. Yay.Ank,1987

Öz,B. Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri, Can Yay.;ist.1997

Özalp, K. Milli Mücadele, Clt.1, TTK, Ank.1988- (cilt.2. 2000)

Özgüç,T. , „Öntarihte Ölügömme Adetleri", Ank.1946

Özsait,M. "İlkçağ Tarihinde Pisidya. Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar." İst.1980

Pavlov, İ. Tübitak yay, Ank. 2003

,B. Urartu Dini, Ank. Ünv.DTCF Dergisi XXII/1.2.-Ank- 1965

Refik,A. Büyük Tarih-i Umumi 1.cilt- ist. (fotokopi)1328

16.asırda Rafizilik ve Bektaşilik, (M.A.Halit Kütp.),İst.1932

Rızanur, Lozan Hatıraları, Boğaziçi yay. 1991

Rightmire,G.P. The Evolution of Homo Ercetus, Cambridge Univ. Press- 1991

Roux, J.P. Türklerin Tarihi (çev.A.Kazancıgil, L.A. Özcan), İst.,2007

Rusel.B. , Batı Felsefesi Tarihi, Say yay. İst.2000

Rumi, E.H. Saltukname, (Halil Nuri Beg Nüsh.-1612) (fotokopi)

Sait,E. Şarkiyatçılık, Metis yay. 1999

Sait Paşa, Diyarbekir Tarihi, D.Bakır.1302

Sandars, N.K. The Epic of Gılgamesh, London.1978

Sami, Ş. kamus'ul Alam, Mihran Matb. C.5 İst. 1314

Scullard,H.H. The Etruscan Cities and Rome, Thames and Hudson, Uk.1967

Saray, M. Türk İran İlişkileri, Atatürk Araş.Merkz. Ank.1999

Sebah,P. Les Costumas Populaires de la Turğuie 1873 (1873'te Türkiye de Halk Giysileri), Özel Basım

Sekban, Ş. Kürt meselesi, Kon Yay. 1979

Sevgen, N. Kürtler, T.T.Derg.,S.8.- May-1968

Sevin, V. Elazığ yöresi Erken demir çağı ve Muşkiler sorunu, Höyük Derg.1991

-Urartu oda-mezar Mimarisinin kökeni Üzerine bazı gözlemler, ADÇ(35)-1975

-Asur ve Urartu At Koşum Takımları Üzerine Bir Not, And.Arş. VI. 1978. 111 İst.1979

-Van kale'sinde Bir Kaya Mezarı ve Urartular'da Ölü-Yakma Geleneği, And.Araş. VIII.1980 151. İst.1982

Sirat,N. al-Sultan Calal al-Din" -Kahire 1953 (hafız ahmet tercümesi)

Singer,I. From Hattusa to Tarhuntasa: some thoughts on Muwatalli's Reign, 3. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996:535), Ank.

Solocki,R. Shanidar 4 A.Neandertal flower burial in Nort Iraq, Science190- 1975

Sosyalizm Ve Toplumsal Mücadeleler Ansk. , 7.Cilt, Kürtler, İst.1988

Sönmez, K. Alevilik-Bektaşilik yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Ankç Okul yay. Ank.2006

Steiner,G. The Role of the Hittites in Ancident Anatolia, the journal of indo-European studies IX/1-2, 150, 1981

Strabon, Geographika, (çev. A.Pekman). İst. 1987

Suraiya F. Anadolu'da Bektaşilik, Simurg yay. İst. 203

Sümer, F. Karakoyunlar, TTKongre, Ank.1967

Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araş Vakfı, Ank.1999

-Safavi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, Ank.1992

-Çepniler, İst.1992

Şahin. İ. Ve Emecen,F.. Bayezid Dönemine aid Ahkam defteri, İst.1994

Saib,A. Coğrafyayı Mufassal-Memaliki Devlet-i Osmaniye,1304 (fotokopi)

Şakeli, F. Memü Zin'de Kürt Milliyetçiliği, Doz yay. İst.1996

Şeriati,A. Medeniyet Tarihi, Fecr Yayınları, Ank. 2011

Şikari, Karamanoğullar tarihi (düz. M.Koman), Konya,1946

T.F.Aristova, 19Y.y. ve 20.Y.Y. Birinci Yarısında Kürtlerin Maddi Kültürü, 2002

Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, 3.cilt- İst.1965

Tahir,K. Notlar Sanat ve Edebiyat, Bağlam yay. İst.1990

Tanman, B. Abid Çelebi Tekkesi, İst.1988

Taneri, A., Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler, Ank.1983

Tanilli, S. Devlet ve Demokrasi, Adam yay. İst.199

Tarcan,H. Ön Türk Uygarlığı, İst.2003

Tarhan.T, Urartu Devletinin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan LutiPri-LapTuri-Hakkında Yeni görüşler, And. Araş. (8)-1980.69. İst.1982

Taşğın,A.(2013). Şeyh safi Buyruğu (Bisati), Çizgi Yayınevi, Konya

Tatar,E.P. Geleneksel Yaşamda Dövme Geleneği ve Kökenleri, Hatay. 2001

Taylor,J.G. Journal of a Tour in Armenia Kurdistan and Upper Mesopotamia, with Notes of researches in the Deyrsim dağhı in 1866, Journal of Geographical Society- 1868 (38)

TBMM Gizli Celse Zabıtları

Tekindağ, M.C.Ş. Yeni kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Y.Sultan Selim'in İran Seferi, İUEFTD,C.17.böl,1968

Tevveküli, Saaffetü's Safa, (Süleymaniye), Ayasofya böl.

Thompson,R.G.Dictionary of Assyrian Botany,1949

-Late babylonian letters: transliterations and translations of a series of letters written in babylonian cuneiform, chiefly during the reigns of nabonidus, cyrus, cambyses, and darius. Nabu press,2010

Thurnwald,R. Das Menschengeistes Erwachen, Wachen Und İrren, Berlin,1951

Tobias,P. George O. The Skulls, endocasts and teeth of Homo Sapiens, vl.4, Cambridge University Press, 1991

Togan,A.Z. Umumi Türk Tarihine Giriş, İst.1946

Azerbaycan, İst.1970

Togan,Z.Velid,Oğuz Destanı, İ.Ü Edeb. Fak. Yay. İst.,1982

Toprak,Z. Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, doğan yay. İst, 2012

Tori,Kurdilerin İlkÇağ Tarihi, berfin yay. İst.1997

-Tori, Ferheng; Kürt dili-Türkçe Sözlük, İst.1992

-Tori.N. Kawa Efsanesi, İst.1992

Toros,A. Türkiye'nin Etnik Yapısı'nın Anadil Sorunlarına Göre Analizi, Hune dergisi.,1992

Tosun, M. Yalvaç, K. Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Şaduga Fermanı, TTK Basım, Ank.1975

- Mezopotamya Silindir Mühürlerinde Hurri-Mitanni Uslubu, Ank.1956

Trinkaus, E. Neandartal public morphology and gestation Lenght, Current Anthropology, vl.25.n.4 -1984

-Tranquillus, G.S. De Vita Duodecim Caesarum (On İki Caesar'ın Yaşamı),Homer Yay.,2006

Tufantoz,A. Mervaniler, TDV yay.Ank.,2004

Turan.O, DoğuAnadolu'da Türk Devletleri Tarihi, İst.1973

-Selçuklular Zamanında Türkiye,İst.,2004

Turhan, M. Kültür Değişmeleri, Ank.1975

Turgut.H. Zazaca-Tükçe Sözlük, İst.2001

Türkdoğan, O. Güneydoğu Kimliği (Aşiret,Kültür-İnsan), Alfa yay. İst.1998

-Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler, Timaş Yay. 2008

Türkay,C. Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, Tercüman Yay. İst. 1979

Umar, B. Türkiye Halkının İlk Çağı, Ege ünv. Basın yay. Fak. Yay. İzm.1982

Urfalı Mateos Vakayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (çev. H.D. Andreasyan), Ank.,2000

Uşak,H. Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik, İst.,2005

Uzunçarşılar. İ.H. Osmanlı Tarihi, c.1 ve 2. TTK, Ank,1988

Ünal, A. Hititler-Etiler, Ank.(Bnk.Yay)

-Hurriler, Hurri tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler, 1996 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ank.

Vasiliev,A.A. Bizans İmparatorluğu Tarihi. (çev.A.M. Mansel), Maarif Matbası, Ankara.1943

Vanlı, İ.Ş. batılı Eski Seyyahlar Gözüyle Kürtler ve Kürdistan (çev. M.Demirci), Avesta Yay.,İst.,1997

Vernesi.C. et al. The Etruscans: A Population-Genetic Study, *American Journal of Human Genetics*, LXXIV/4, 2004

Woolley,C.L. The Sumerians.Norton Library (by Oxford unv. Pres), U.K.London: 1965.

Woolley,C.L. and Lawrence,T.E. The Wilderness of Zin, Hardcover,2004

-Harabeler, İst.1996

Wılhelm,G. The Hurrians," translated from Germany by J.Barnes with a chapter by D.L.Stein (Warminster), 1989

Zur ersten zeile des Sunassura-vertrages, asia minoris antiqua festschrift H.otten zum 75.Geburtstag (edit. E.Neu, C.Rüster),359.1988

-The Hurrians, London,1988

Yakar,J. Hittite Involvement in Westem Anatolia, As XXVI(117-128)

Yalman, A.R. (Yalkın). Cenupta Türkmen Oymaklar (clt.1 clt.2), Kültür Bak.Yay. Ank.1977

Yavuz, H. Yazım Üzerine, İst.1987

Yazıcızade Ali, Tevarih-i Al-i Selçuk (yaz. A.Bakır), Çamlıca Yay., İst.,2009

Yerasimos,S. Milliyetler ve Sınırlar, İletişim Yay. İst.2010

Yeni Mecmua Dergisi (Fotokopi), Ziya Gökalp'in Makaleleri

Binbaşı Halisin Makaleleri (Fotokopi)

Yinanç.M.H. Türkiye Tarihi-Selçuklular Devri, İst.1994

Yınanç, R. Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre G.Doğu Anadolu'nun Nüfus ve Etnik Yapısı, Tarih Boyunca Anadoluda Türk Nüfus ve Kültür Yapısı (tebliğ), Türk Yurdu Yay., 1995

Yüksel, M. Kürdistan'da Değişim Süreci, Sor yayıncılık, Ank.,1993

Zeki beg, M.Emin, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Deng yayıncılık, İst.,2011

www.users.wineasy.se/bradum.htm

www.liberal-d.org.tr

www.rojateze.com.tr

www.fortunecity.se/vilarstolen/malmstigen/14/yazilar.htm

www.fortunecity.se/vilarstolen/malmstigen/14/kutuphane/avesta.htm

www.kurtuluş.com

http://kurmanc.com

http://anap.org.tr

www.serxwebun.com

www.Ezdani.org

www.zulfikardergisi.de

THG
0288758
CVD

ISBN: 978-605-87713-3-8